

Year 2020
Issue 61

ISSN: 2602-2656
E-ISSN: 2645-8772

Journal of Economy, Culture and Society

İSTANBUL
UNIVERSITY
PRESS

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Year 2020, Issue 61

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Year 2020, Issue 61

The journal was previously entitled as Istanbul Journal of Sociological Studies
Derginin önceki ismi: Sosyoloji Konferansları

Journal of Economy Culture and Society is covered in;

Web of Science Core Collection, Emerging Sources Citation Index (ESCI)

TUBİTAK-ULAKBİM's TR Index

EBSCO

ProQuest

RePEc IDEAS

RePEc EconPapers

Journal of Economy Culture and Society aşağıdaki indekslerde yer almaktadır;

Web of Science Core Collection, Emerging Sources Citation Index (ESCI)

TUBİTAK-ULAKBİM TR Dizin

EBSCO

ProQuest

RePEc IDEAS

RePEc EconPapers

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Year 2020, Issue 61

Editor in Chief / Baş Editör

Veysel Bozkurt

Istanbul University, Istanbul, Turkey

Associate Editor / Editör Yardımcısı

Dilek Demirbaş

Istanbul University, Istanbul, Turkey

EDITORIAL BOARD / EDITÖRYAL KURUL

Levent Altınay	Oxford Brookes University, Oxford, UK
Farid Alatas	Singapore National University, Singapore
Nuran Bayram Arlı	Uludağ University, Bursa, Turkey
Gürel Çetin	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Glenn Dawes	James Cook University, Townsville, Australia
Uğur Dolgun	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Nevin Güngör Ergan	Hacettepe University, Ankara, Turkey
Doğan Gürsoy	Washington State University, Washington, USA
Adrian F. Furnham	University College of London, London, UK
Sari Hanafi	American University of Beirut, Beirut, Lebanon
Rosita Henry	James Cook University, Townsville, Australia
Ronald Inglehart (E.)	University of Michigan, Michigan, USA
Yunus Kaya	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Wiebke Keim	Freiburg University, Freiburg, Germany
Kazuhisa Nishihara	Seijo University, Tokyo, Japan
Pippa Norris	Harvard University, Cambridge, Massachusetts, USA
İhsan Sezal	TOBB Economy and Technology University, Ankara, Turkey
İbrahim Sirkeci	Regent's University, London, UK
Thomas Li-Ping Tang	Middle Tennessee State University, Tennessee, USA
Haluk Zülfikar	Istanbul University, Istanbul, Turkey

Director / Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Uğur Dolgun

Istanbul University, Istanbul, Turkey

Managing Editors / Yönetici Editörler

Özcan Garan

Istanbul University, Istanbul, Turkey

Alper Karaağaç

Istanbul University, Istanbul, Turkey

Emine Kübra Usta

Istanbul University, Istanbul, Turkey

Hüseyin Tok

Istanbul University, Istanbul, Turkey

English Language Editor / İngilizce Dil Editörü

Alan James Newson

Istanbul University, School of Foreign Languages, Istanbul, Turkey

Elizabeth Mary Earl

Istanbul University, School of Foreign Languages, Istanbul, Turkey

Owner / Sahibi

Istanbul University / İstanbul Üniversitesi

Representative of Owner / Yayın Sahibi Temsilcisi

Representative of Journal of Economy Culture and Society on behalf of owner is Prof. Dr. Veysel Bozkurt (Istanbul, Turkey).
Journal of Economy Culture and Society dergisinin sahibi adına temsilcisi: Prof. Dr. Veysel Bozkurt (Istanbul, Türkiye).

Correspondence Address / Yazışma Adresi:

Istanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,
Sosyoloji ve Metodoloji Araştırmaları Merkezi,
Merkez Kampüsü, 34452, Beyazıt, İstanbul - Türkiye
Phone / Telefon: +90 (212) 440 00 00 / 11548
e-mail: jecs@istanbul.edu.tr
http://jecs.istanbul.edu.tr

Publishing Company / Yayıncı Kuruluş

Istanbul University Press / İstanbul Üniversitesi Yayınevi
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü,
34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul - Türkiye
Phone / Telefon: +90 (212) 440 00 00

Printed in / Baskı

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Müc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul - Turkey
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 17845

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Year 2020, Issue 61

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Norizan Abdul	Ghani University Sultan Zainal Abidin, Terengganu, Malaysia
Ketut Ardhana	Udayana University, Bali, Indonesia
Serpil Aytaç	Uludağ University, Bursa, Turkey
Hasan Bacanlı	Fatih Sultan Mehmet Vakif University, Istanbul, Turkey
Burhan Baloğlu	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Filiz Baloğlu	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Şenol Baştürk	Uludağ University, Bursa, Turkey
Nuran Bayram	Uludağ University, Bursa, Turkey
Vehbi Bayhan	Inonu University, Malatya, Turkey
Yücel Bulut	Istanbul University, Istanbul, Turkey
İsmail Coşkun	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Glenn Dawes	James Cook University, Townsville, Australia
Mustafa E. Erkal, (E.)	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Hüsnü Erkan, (E.)	Dokuz Eylül University, Izmir, Turkey
Alev Erkilet	Sakarya University, Sakarya, Turkey
Hakan Gülerce	Harran University, Sanliurfa, Turkey
Yaşar Kaya	Inonu University, Malatya, Turkey
Masreka Khan	Erciyes University, Kayseri, Turkey
Abdullah Korkmaz	Inonu University, Malatya, Turkey
Bedri Mermutlu	Istanbul Commerce University, Istanbul, Turkey
Ferhat Özbek	Gumushane University, Gumushane, Turkey
Zeki Parlak	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Robin Rood	James Cook University, Townsville, Australia
Serdar Sağlam	Gazi University, Ankara, Turkey
Ünal Şentürk	Inonu University, Malatya, Turkey
Seyyed Hossein Serajzadeh	Kharazmi University, Tehran, Iran
Taner Tatar	Inonu University, Malatya, Turkey
Hayati Tüfekçioğlu	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Tina Uys	Johannesburg University, Johannesburg, South Africa
Feridun Yılmaz	Uludag University, Bursa, Turkey
İbrahim Güran Yumuşak	Istanbul Sabahattin Zaim University, Istanbul, Turkey
Aigul Zabirova	United Arab Emirates University, Al Ain, UAE

EDITORIAL MANAGEMENT / DERGİ YAZI KURULU

Veysel Bozkurt	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Dilek Demirbaş	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Uğur Dolgun	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Özcan Garan	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Alper Karaağaç	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Hüseyin Tok	Istanbul University, Istanbul, Turkey
Emine Kübra Usta	Istanbul University, Istanbul, Turkey

Papers and the opinions in the Journal are the responsibility of the authors.
Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

This is an international, scholarly, peer-reviewed, open-access journal published biannually in June and December.
Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli, açık erişimli ve uluslararası bilimsel bir dergidir.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Year 2020, Issue 61

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- Türkiye'de İllere Göre İnsani Gelişme Endekslerinin Hesaplanması: 2009-2018 Kapsamlı Bir Panel Veri Seti
Calculation of Human Development Indices in Turkish Provinces. A Comprehensive Panel Dataset for the 2009-2018 Period
Nadide YİĞİTELİ, Devran ŞANLI 1-40
- Socioeconomic Status and School Type as Predictors of Academic Achievement
Akademik Başarının Yordayıcıları: Sosyoekonomik Düzey ve Okul Türü
H. Eren SUNA, Hande TANBERKAN, Bekir S. GÜR, Matjaz PERC, Mahmut ÖZER..... 41-64
- The Effect of Interactional Justice on Work Engagement through Conscientiousness for Work
İşe İlişkin Sorumluluk Bağlamında Etkileşim Adaletinin İşe Bağlanmaya Etkisi
Gökhan KERSE, Atılhan NAKTİYOK..... 65-84
- Kent Hakkı ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Mekânın Siyaseti: Erzincan KYK Yurtları Örneği
Politics of Space in the Context of the Right to the City and Gender: The Case of KYK Residences in Erzincan
Suat TUYSUZ, Melek ERYENTÜ GÜREL, Recep GÜLMEZ.....85-105
- Music, City and Social Change: A Study of Musical Preferences in a Former Suburb of Istanbul
Müzik, Kent ve Toplumsal Değişme: İstanbul'un Eski Çeper İlçelerinden Birinde Müzik Tercihleri Üzerine Bir Araştırma
Uğur Zeynep GÜVEN, Yunus KAYA, Andrew J. PERRIN 107-123
- Duygusal İhmal ve İstismara Uzmanların Bakış Açısı
The Perspective of Experts About Emotional Neglect and Abuse
Alev ÜSTÜNDAĞ..... 125-140
- Uyuşturucu Madde Kullanıcıları ve Esrar
Drug Users and Cannabis
Ruken MACİT 141-151
- The Influence of Transformational Leadership in Organizations: The Mediating Role of Meaningful Work
Örgütlerde Transformasyonel Liderlik Etkileri: İşin Anlamlılığının Aracılık Rolü
Özgür DEMİRTAŞ, D. Mehmet BİÇKES, Serdar YENER, Mustafa KARACA 153-172
- The Nexus Between the Democratic Transition and the Structural Transformation
Demokrasiye Geçiş ve Ekonomide Yapısal Dönüşüm Arasındaki İlişki
Deniz GÜVERCİN, Adem GÖK..... 173-187
- Tükemmişlik ve İşe İlişkin Duygular Arasında İş Stresinin Aracı Rolü: Kamu Çalışanları Örneği
Mediator Role of Work Stress Between Burnout and Job Related Affective Wellbeing: A Case of Public Employees
Selver YILDIZ BAĞDOĞAN, Ülviye TÜFEKÇİ YAMAN, Kadriye Burcu ÖNGEN BİLİR, Serpil AYTAÇ 189-205

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Year 2020, Issue 61

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- Kamu Sağlık Sektöründe Beyaz Yakalı Taşeron Çalışanlar: Fırat Üniversitesi Hastanesi Örneği
White Collar Subcontracted Employees in the Public Health Sector: The Case of Fırat University Hospital
Sinan ACAR207-228
- Toplumsal Bir Sorun Olarak Obezite: Sosyal Bağlantı Modeli ve Şirket Çerçevesi
Obesity as a Social Problem: Social Connection Model and Company Frames
Seçil DEREN VAN HET HOF, Sibel HOŞTUT229-251
- Toplumsal Deneyim Olarak Katılımcı Bütçeleme: Türkiye Uygulamasına Yönelik Teorik Temelli Bir Sorgulama
Participatory Budgeting as a Social Experience: A Theoretical Query For Turkey Application
Esra DOĞAN253-270
- Kültürel Farklılıklar: Hofstede'nin Kültürel Boyutları Üzerine Trabzon ve Şanlıurfa İllerinde Bir Uygulama
Cultural Differences: A Study in Trabzon and Şanlıurfa in the Context of Hofstede's Cultural Dimensions
Nuray TÜRKER, Doğan KARADAĞ271-295

Theoretical Articles / Kuramsal Makaleler

- Müslüman Toplumlarında Sendika, Toplu Pazarlık ve Grev Hakkı
Trade Union, Collective Bargaining and The Right to Strike in Muslim Societies
Sayım YORGUN297-322
- Modern Bir Osmanlı Yahudisi Olarak Tekinalp'in Sosyalizm Karşıtlığı
Tekinalp's Anti-socialism as a Modern Ottoman Jewish
Rıdvan TURHAN323-339

Review Articles / Derleme Makaleleri

- Underemployment, Unemployment, Gender and Changing Conditions of (Non)Work under Neoliberalism
Eksik İstihdam, İşsizlik, Toplumsal Cinsiyet ve Neoliberalizmde Değişen İş(Yokluğu) Koşulları
Anlam FİLİZ341-353
- Sosyolojik Açıdan Sosyal Girişimcilik
Social Entrepreneurship From Sociological Perspective
Murat ŞENTÜRK, Enver MENGÜ355-369
- Gender-based Economic Inequalities: A Review of Selected Concepts
Cinsiyete Dayalı Ekonomik Eşitsizlikler: Seçilmiş Kavramların İncelenmesi
Masreka KHAN371-382

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

- Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar
Fatma Betül SOYYIĞIT383-387

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye’de İllere Göre İnsani Gelişme Endekslerinin Hesaplanması: 2009-2018 Kapsamlı Bir Panel Veri Seti*

Calculation of Human Development Indices in Turkish Provinces. A Comprehensive Panel Dataset for the 2009-2018 Period

Nadide YİĞİTELİ¹ , Devran ŞANLI²

*Makalede yer verilen yorum ve görüşler yazarlara ait olup çalışmaları kurumla ilgisi bulunmamaktadır.

¹Sosyal Güvenlik Kurumu, Ankara, Türkiye
²Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Bartın, Türkiye

ORCID: N.Y. 0000-0002-0632-7253;
D.Ş. 0000-0003-4106-3799

Corresponding author:

Nadide YİĞİTELİ,
Sosyal Güvenlik Kurumu, Aktüerya ve Fon Yönetimi Daire Başkanlığı, Ankara, Türkiye
E-mail: nadidegulbay@gmail.com

Submitted: 04.09.2019

Revision Requested: 11.09.2019

Last Revision Received: 09.03.2020

Accepted: 15.04.2020

Published Online: 12.05.2020

Citation: Yigiteli, N. & Sanli, D. (2020). Calculation of human development indices in Turkish provinces. A comprehensive panel dataset for the 2009-2018 period. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 1-40. <https://doi.org/10.26650/JECS2019-0068>

Öz

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı çerçevesinde ülkelerin kalkınmışlık düzeyini değerlendirmek amacıyla 1990 yılında insani gelişme endeksi oluşturulmuştur. Sonraki yıllarda ise insani gelişmenin değişik boyutlarını analiz eden farklı endeksler geliştirilmiştir. Söz konusu endeksler ülkeler arasında bir karşılaştırma yapmakta iken yerel düzeyde değerlendirmeye imkân vermemektedir. Diğer yandan, Türkiye özelinde illerin insani gelişme durumlarının her yönüyle tespit edilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu amaçla çalışmada, UNDP metodolojisini kullanarak, 81 il düzeyi ve 2009-2018 dönemini kapsayan bir süreç için dört farklı endeks oluşturulmuştur. Bu yönüyle, literatüre geniş ve özgün bir veri seti sunulmaktadır. Sonuçlar incelendiğinde, insani gelişmenin her alanında illerin ilerleme gösterdiği ancak çok yüksek insani gelişme kategorisine ulaşamadığı görülmektedir. İnsani gelişme değerlerini baskılayan temel etken ise illerin düşük eğitim düzeyleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim ve gelir dağılımı alanlarında bölgesel eşitsizlikler ve cinsiyet eşitsizlikleri, azalmasına rağmen hala oldukça yüksek seviyelerdedir. HDI endeksinde en gelişmiş iller Ankara, İstanbul ve Kocaeli; en alt sıradaki iller ise Van, Şanlıurfa ve Ağrı olarak tespit edilmiştir. Eşitsizlik uyarlanmış HDI endeksinde ise hiçbir ilimiz çok yüksek insani gelişme düzeyine ulaşamamaktadır. Eşitsizlik kaybının en az olduğu il Muğla iken en çok olduğu il ise Hakkari’dir.

Anahtar Kelimeler: İnsani Gelişme Endeksi (HDI), Eşitsizlik Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (IHDI), Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (GDI), Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi (GII)

ABSTRACT

The human development index was designed in 1990 to evaluate countries' development levels within the framework of UNDP. Following

this, a series of indices were developed to analyze the different dimensions of human development. While these indices make intercountry comparisons, they do not allow evaluation at a local level. However, determining human development at the local level has great importance. For this purpose, using UNDP methodology, four different indices were calculated at the province level covering the period between 2009 and 2018. In this respect, a comprehensive data set is presented to the literature. The results show that, although provinces have progressed in all aspects of human development, they have not yet been able to reach a very high human development category. The primary factor restraining human development levels is found to be low degrees of education in the provinces. Although regional and gender inequalities both in education and in income distribution have decreased, they are nonetheless still quite high. The most developed provinces by the HDI index are Ankara, İstanbul, and Kocaeli, whereas the lowest provinces are Van, Şanlıurfa, and Ağrı. By the inequality-adjusted HDI no province has as yet reached a very high human development level. While the minimum loss due to inequality was seen in Muğla province, the highest loss is in Hakkari.

Keywords: Human Development Index (HDI), Inequality-Adjusted Human Development Index (IHDI), Gender Development Index (GDI), Gender Inequality Index (GII)

EXTENDED ABSTRACT

The human development index was designed in 1990 to evaluate the development level of countries within the framework of the United Nations Development Program. In the following years a series of indices were developed which analyze different dimensions of human development. However, determining all aspects of human development levels within each province is of great importance, in particular in Turkey. The reason for this is that, for developing countries, geographical distribution is as important as the speed of development. Moreover, the source of Turkey's many socio-economic problems is the unequal distribution of development among regions.

In this respect, the main aim of this paper is to investigate the human development differences between provinces. For this purpose, HDI, IHDI, GDI and GII indices covering the period between 2009 and 2018 were calculated for 81 provinces. The methodological approach taken in this study is based on UNDP. The importance and originality of this paper are that it presents a comprehensive and original data set to the literature. This is the first study thus far to establish a panel dataset for Turkey's provinces. The data were collected using official databases.

When the results are analyzed, the most obvious finding is that, although provinces have progressed in all aspects of human development, they have not yet been able to attain to a very high human development category. Moreover, the main factor that increases the level of human development was identified in our study as the health index.

The second major finding is that the main factor which limits the level of human development is the inadequate education level within the provinces. In addition, men received 28.5% more education than women. Although regional and gender inequality in education and income distribution have decreased, they are still quite high. While the average income gap between the genders is 242%, the income gap rises to 505% at the regional level. Gender inequality also stands out in education. According to the provincial average, men received 1.29 times or 28.5% more education than women. In the light of the literature which shows that the main determinant of income per capita is education level, a 28.5% education gap between genders reflects an approximate income gap of 242%.

The most developed provinces in the HDI index are Ankara, İstanbul, and Kocaeli; the lowest-ranked provinces are Van, Şanlıurfa, and Ağrı. In the inequality-adjusted HDI index, no province reaches a very high level of human development category. In this context, four provinces, Ankara, Kocaeli, Muğla and İstanbul, are classified in the high human development category, whereas other provinces are classified in the medium human development category. Muğla has the lowest loss of inequality, while Hakkari has the highest loss.

According to the GDI index in the sample period, in terms of men and women acquisitions, none of the provinces could be included in the first group. Almost all of the Eastern and Southeastern Anatolian provinces are in the fifth group with the lowest level of equality.

In the GII index, the top five provinces with the lowest gender inequality are Istanbul, Rize, Bursa, Tunceli, and Ankara. In these provinces, the loss of human development due to inequality between men and women was the lowest. By contrast, the first five provinces with the highest gender inequality are Bitlis, Kilis, Gaziantep, Adiyaman, and Muş. According to the findings of our study, the most difficult region for women in cultural, social and economic life is Eastern and Southeastern Anatolia. The primary reasons that have restrained the gender inequality index values were found to be the lack of women's place in political representation and in the labor market.

Taken together, Turkey's strategy to achieve a better level in all human development dimensions should not only be to improve income distribution at the regional and gender level but should also be to focus on policies aimed at stimulating an advanced level of women's education and political participation. When considering the findings, Turkey's policymakers should construct regional policies to support women and disadvantaged regions in education, income, health and other dimensions of human development. In order to reduce the existing gender inequality, measures should be taken to increase the enrollment rates of women in all education levels, especially higher education, and to pave the way for women's participation in the labor market.

1. Giriş

Ülkelerin gelişmişlik göstergelerinden biri olarak İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index-HDI) başta iktisat olmak üzere pek çok farklı disiplinde bir ölçüm aracı olarak kullanılmaktadır. 1990 BM Kalkınma Programı ile birlikte, ülkelerin kalkınmasını değerlendirmek için, bir ekonomik büyüme kriteri olarak beşeri sermayenin yanında, daha geniş bir içeriğe sahip olan HDI oluşturulmuştur. Sonraki yıllarda HDI endeksinin yanı sıra insani gelişmenin değişik boyutlarının analiz edilmesi amacıyla Eşitsizlik Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (Inequality-adjusted Human Development Index-IHDI), Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (Gender Development Index-GDI), Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi (Gender Inequality Index-GII) ve Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (Multidimensional Poverty Index-MPI) yıllık olarak hesaplanmaya başlanmıştır. 2019 yılı raporunda, bir önceki yılın verileriyle 189 ülke ve bölge söz konusu endeksler kapsamında analiz edilmektedir (UNDP, 2019).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme-UNDP) 2019 raporuna göre 2018 verileriyle yapılan hesaplamalarda HDI endeksinde Türkiye 189 ülke arasında 0,807 değeriyle bir önceki yıla göre 5 basamak yükselerek 59. sırada yer almaktadır. Türkiye ilk kez 2019 yılında çok yüksek insani gelişme düzeyine erişmiştir. HDI ve yukarıda bahsedilen endeksler uluslararası karşılaştırma yapmak için tasarlandığı için ülke özelinde bölgelerarası karşılaştırma yapmaya imkân vermemektedir. Oysaki, Türkiye'nin yaşadığı sosyo-ekonomik birçok problemin temelinde homojen olmayan bölgesel kalkınmanın var olduğu düşünülmektedir. Bu durum büyük oranda hızlı sanayileşme çabalarının getirdiği tarihsel bir miras olmakla birlikte, 1980 sonrası izlenen politikalarla derinleşmiştir. Fiziki ve beşeri sermaye stokunun bazı bölgelerde kümelenmesi, iç göç hareketleriyle altyapısı eksik olan kentlerde yaşanan gecekondulaşma, sosyal sınıflar ve sektörler arasındaki bozulan bölüşüm ilişkileri bu sürecin bir sonucudur. Eğitim, sağlık ve gelir boyutlarında bölge ve cinsiyet düzeyindeki farklılık ortalama eğitim yılı, yaşam süresi, kişi başına düşen gelir, işgücüne katılım oranı, kadınların siyasal temsili gibi birçok demografik ve ekonomik göstergeye yansımaktadır. Öyle ki aynı il düzeyinde dahi var olan gruplar arası dağılım adaletsizliği insani gelişmede kayıplar yaşanmasına neden olmaktadır.

Bölgelerarası karşılaştırma yapılabilecek bir veri setinin oluşturulması ülkenin eğitim, sağlık, ekonomi ve demografi alanlarında gelişmiş ve az gelişmiş bölgelerinin tespit edilmesi ve bölgelerarası eşitsizliğin giderilmesine yönelik üretilecek politikalarda karar alıcılar için çok önemli bir bilgi kaynağı olacaktır. Zira, bölgesel düzeyde illerin göreceli konumlarının doğru tespit edilmesi yerelde uygulanacak politikalar için yol gösterici olacaktır.

Bu amaçla, söz konusu çalışma kapsamında Türkiye'de il düzeyinde 2009-2018 yılları için HDI, IHDI, GDI ve GII endeksleri hesaplanmaktadır. Daha önceki çalışmalarda söz konusu endekslerin alt bileşenleri veya kendisi tekil yıllar için ele alınmıştır. Çalışmanın diğer çalışmalarından ayrılan en önemli özelliği her dört endeksi alt bileşenleriyle birlikte 81 il için 10 yıllık panel veri seti halinde sunmasıdır. Bu yönüyle çalışma, başta eğitim düzeyi-gelir ve beşeri sermaye-gelir ilişkilerini analiz edecek araştırmacılara bu boyutta özgün veri seti sağlayan öncül bir çalışma olarak önem kazanmaktadır. Giriş bölümünün ardından ilgili yazına değinilmiş, üçüncü bölümde endekslerin veri seti ve metodolojisine yer verilmiş; son bölümde ise iller özelinde söz konusu dört endekse ilişkin bulgular değerlendirilmiştir.

2. Literatür Özeti

Türkiye'de insani gelişme düzeyini bölgesel düzeyde ele alan çalışmalar metodolojik olarak iki gruba ayrılabilir. Birinci gruptaki çalışmalar, sosyo-ekonomik gelişmeyi ölçmek için

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) çerçevesinde her yıl yayınlanmakta olan “İnsani Gelişme Göstergeleri ve Endeksleri” raporundaki sistematığı takip etmektedir. İkinci grupta ise sosyo-ekonomik gelişmenin göstergesi olarak kabul edilen değişkenleri istatistiksel yöntemler aracılığıyla endeks haline getiren çalışmalar yer almaktadır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) çerçevesinde 2001 ve 2004 yıllarına ilişkin olarak, “Türkiye İnsani Gelişme Raporu” yayınlanmış olup raporlarda il düzeyinde insani gelişme endeksi hesaplanmıştır (UNDP, 2001; 2004). UNDP (2001) çalışmasında, 1997 yılı il verileri ve UNDP 2000 yılı insani gelişme raporunda kullanılan metodoloji takip edilerek, il düzeyinde insani gelişme endeksi, cinsiyete dayalı insani gelişme endeksi, cinsiyet güçlendirme endeksi ve insani yoksulluk endeksi değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca, çalışmada 1975 yılına ilişkin olarak il düzeyinde hesaplanan HDI endeks değerleri 1997 yılı endeks değerleri ile karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Bu dönemde insani gelişme endeksi açısından ulusal düzeyde olumlu bir seyir olmasına rağmen iller arasındaki HDI endeksi farkının yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır. 1997 yılı verileri ile hesaplanan HDI endeksine göre Kocaeli, Yalova, İstanbul en yüksek değer alan iller; Hakkâri, Ağrı ve Şırnak ise en düşük değer alan illerdir. Diğer endeksler açısından da Marmara bölgesi illeri ilk sıralarda yer alırken Doğu Anadolu Bölgesi illeri son sıralarda yer almaktadır. UNDP (2004) çalışması kapsamında, 2000 yılı verileri esas alınarak il düzeyinde hesaplanan endeks, yaşam beklentisi, eğitim ve yaşam standardı olmak üzere 3 göstergedan oluşturulmuştur. Eğitim için ilk ve orta öğretim okullaşma oranı; yaşam standardı için kişi başı GSYH, yaşam beklentisi için ise Hoşgör (1997) metodolojisi ve doğu yaşam tablosu modelleri¹ kullanılmıştır. Söz konusu rapor kapsamında insani gelişme endeksi cinsiyete uyarlanarak “cinsiyete göre gelişme endeksi” ve parlamentoda temsil, idareci ve yönetici sayısı ile gelirden alınan pay da hesaba katılarak “cinsiyet güçlendirme ölçüsü” hesaplanmıştır. İnsani gelişme endeksi ve cinsiyete göre gelişme endeksinde en yüksek insani gelişmeye sahip ilk 3 il, Kocaeli, Yalova ve İstanbul; en düşük insani gelişmeye sahip son 3 il ise Muş, Ağrı ve Şırnak olarak bulgulanmıştır. Cinsiyet güçlendirme ölçüsünde ise ilk 3 il sırasıyla Ankara, İstanbul ve İzmir; son 3 il ise Şanlıurfa, Bingöl ve Bayburt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ünal (2008), yaptığı çalışmada illere göre insani gelişme endeksini oluşturmuş ve Kocaeli, Muğla ve Yalova olmak üzere sadece üç ilin yüksek insani gelişme değerine (0.800+), kalan yetmiş sekiz ilin hepsinin de orta insani gelişme (0.500-0.799) değerine sahip olduğunu hesaplamıştır. Çalışmada, Doğu Marmara, Ege, Batı Marmara, İstanbul ve Batı Anadolu bölgelerinin en gelişmiş bölgeler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın en önemli kısıtı alt endekslere ait veriler arasında zaman tutarsızlığı olmasıdır. Söz konusu eksikliğe rağmen orijinal metodoloji ile il düzeyinde HDI hesaplanmasında az sayıdaki çalışmadan biri olarak önemli bulgular sunmaktadır.

Şener ve Demirdirek (2014) çalışmasında, UNDP metodolojisi kullanılarak 81 il düzeyinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi hesaplanmış olup en eşitlikçi il İstanbul olarak tespit edilmiştir. İstanbul’u takip eden diğer iller ise sırasıyla Tunceli, Bolu, Düzce, Eskişehir, ve Bilecik’dir. Çalışma bulgularına göre eşitsizliğin en yüksek olduğu il ise Ağrı’dır. Ağrı’yı takip eden diğer iller ise sırasıyla Bitlis, Kilis, Gaziantep ve Siirt olmuştur. Çalışma kapsamında hesaplanan kadın güçlenme endeksinde ise İstanbul yine birinci sırada yer alırken Ağrı son sırada tespit edilmiştir.

1 Model yaşam tabloları, birbirine yakın ülkelerdeki ölüm riski dikkate alınarak hesaplanan veri setlerinden oluşmaktadır. Bu kapsamda, Birleşmiş Milletler model yaşam tabloları, Ledermann model yaşam tablosu, Coale ve Demeny bölgesel yaşam tabloları vb. bulunmaktadır. Doğu model yaşam tablosu da Coale ve Demeny bölgesel yaşam tabloları grubunda bulunmakta olup bu modelde bebek ve yaşlılardaki ölümlülük oranı yetişkin ölümlülük oranlarına göre daha yüksektir. Hoşgör (1997) metodolojisinde de yetişkin ölüm riski için Coale ve Demeny’nin doğu modeli hayat tabloları kullanılmış olup Türkiye için il ve bölge düzeyinde, illerin nüfus ağırlıklı ölüm seviyeleri dikkate alınarak yaş ve cinsiyet bazında hesaplamalar yapılmıştır.

TÜİK (2016), illerde yaşam kalitesini ve kalkınma düzeyini ölçmek amacıyla, aralarında önemli farklılıklar olmakla birlikte, HDI endeksine benzer bir endeks yayınlamıştır. Yaşam endeksi adı verilen endeks, 2015 yılı verileriyle hesaplanmakta olup konut, çalışma hayatı, gelir/servet, sağlık, eğitim, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetlerine erişim, sosyal yaşam ve yaşam memnuniyeti olmak üzere 11 alt bileşenden oluşmaktadır. Söz konusu çalışmada, Isparta, Sakarya ve Bolu yaşam endeksinde en yüksek değeri alan iller iken Muş, Mardin ve Ağrı en düşük değeri alan iller olarak bulgulanmıştır.

Kandemir ve Kürkçü (2016), TÜİK tarafından yayınlanmış olan illerde yaşam endeksi verilerinden yola çıkarak Kastamonu, Sinop, Çankırı illerini analiz etmişlerdir. Çalışmada söz konusu illerin, 11 alt bileşen kapsamında zayıf yanları tespit edilmekte ve diğer illerle görelî durumları karşılaştırılmaktadır. Söz konusu illerin zayıf olduğu alanlar altyapı hizmetlerine erişim, eğitim, sağlık, çalışma hayatı ve sosyal yaşam olarak belirtilmektedir.

Özpinar ve Koyuncu (2016) çalışmasında, 2013 yılı verileri kullanılarak 81 il düzeyinde insani gelişme endeksi hesaplanmıştır. UNDP metodolojisinin kullanıldığı çalışmada, Türkiye'nin batı illerinin yüksek insani gelişme; doğu illerinin ise orta insani gelişme düzeyinde olduğu bulgulanmıştır. Eskişehir, Yalova, Bolu, Ankara, Karabük, Isparta ve Kocaeli illeri Türkiye ortalamasının üzerinde seyreden iller; Van, Muş, Hakkari, Şırnak ve Ağrı illeri ise insani gelişme endeksinde son sırada yer alan iller olarak tespit edilmiştir.

Urul (2016) çalışmasında, UNDP metodolojisi kullanılarak 81 il düzeyinde toplumsal cinsiyet eşitliği endeksi ve kadın güçlenme endeksi hesaplanmış olup en eşitlikçi il İstanbul olarak tespit edilmiştir. İstanbul'u takip eden diğer iller ise sırasıyla Bursa, Eskişehir, Ankara ve Muğla'dır. Çalışma bulgularına göre eşitsizliğin en yüksek olduğu il ise Bitlis'tir. Bitlis'i takip eden diğer iller ise sırasıyla Muş, Yozgat, Niğde ve Afyon olmuştur. Çalışma kapsamında hesaplanan kadın güçlenme endeksinde ise İstanbul yine birinci sırada yer alırken Muş son sırada tespit edilmiştir. Kavas (2018)'de, Urul (2016)'da hesaplanan endeksler, 81 il düzeyinde 2017 yılı verileriyle güncellenmiştir. Çalışma sonuçlarına göre İstanbul yine en eşitlikçi il olarak tespit edilmiş Rize, Ankara, Bursa ve Tunceli diğer eşitlikçi iller olarak İstanbul'u takip etmiştir. Eşitsizliğin en yüksek olduğu iller ise sırasıyla Ağrı, Afyon, Yozgat, Niğde ve Muş olarak tespit edilmiştir. Kadın güçlenme endeksinde ise İstanbul yine birinci sırada yer almıştır. Ancak bir önceki rapordan farklı olarak Ağrı en alt sıradaki il konumuna gelmiştir.

Günel vd. (2017) il düzeyinde yaptıkları çalışmada alt endeksleriyle birlikte 2013 yılı verileriyle HDI endeksini hesaplamışlar ve insani gelişme düzeyinde en gelişmiş ili Ankara olarak tespit etmişlerdir. Ankara'yı İzmir, Kocaeli ve İstanbul izlemektedir. Kilis, Ağrı ve Muş ise insani gelişme düzeyinin en az olduğu iller olarak tespit edilmiştir. Çalışmanın önemli bulgularından birisi, endekslerin kendi aralarında düşük korelasyona sahip olması ve bu durumun bütün illerde bütüncül bir refahın ortaya çıkmadığını işaret etmesidir.

Meydan ve Sarı (2018), 2014 yılı verileri ile UNDP metodolojisi kapsamında 81 il için insani gelişme endeksini ve bu endeksi oluşturan eğitim, sağlık ve gelir alt endekslerini hesaplayarak insani gelişme endeksi ile bu alt endeksle arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Ankara, Kocaeli ve İstanbul insani gelişme endeksi açısından ilk üç sırada; Ağrı, Van ve Şanlıurfa illeri ise son üç sırada yer alan iller olarak tespit edilmiştir.

UNDP metodolojisi dışında yöntemler izleyerek bölgelerin gelişme derecesini ölçmeyi amaçlayan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalarda ekonomik ve sosyal kalkınmanın göstergesi olduğu düşünülen birçok değişken başta Temel Bileşenler Analizi (Principal Components Analysis-PCA) olmak üzere faktör analizi yöntemleriyle tek bir değişken haline getirilmekte ve buradan hareketle oluşturulan endeksler yardımıyla bölgeler arası karşılaştırma yapılmaktadır. İlk olarak karşımıza söz ko-

nusu yöntemi izleyen ve birbirini tamamlayan Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde yapılmış illerin ve bölgelerin gelişme düzeylerinin ölçülmesinde kullanılan Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (SEGE) araştırmaları çıkmaktadır. Çalışmaların karşılaştırmalı sonuçları ve faktör analizine dahil edilen değişkenler farklılık gösterse de, Türkiye’de ilçe-il ve bölge düzeyinde sosyo-ekonomik gelişmeyi 1990-2010 yılları için sistematik olarak takip etmemize imkan vermektedir. Bu nedenle birbirini izleyen bu çalışmalardan önemli bulgular elde edilmektedir. Öncü çalışma Dinçer (1996)’da 76 il esas alınıp 1990-93 yıllarına ait 58 gösterge ile sosyo ekonomik gelişme hesaplanmıştır. Çalışmada, İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Bursa sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında ilk beş sırada yer alan iller olarak tespit edilmiştir. İzleyen çalışmada Dinçer vd. (2003) ekonomik ve sosyal yapının göstergesi olan 58 değişkeni temel bileşenler analizi ile 2000 yılı verilerini kullanarak endeks haline getirmişlerdir. Genel sıralamada İstanbul, Ankara ve İzmir en gelişmiş ilk üç il olarak karşımıza çıkarken eğitim, sağlık ve imalat sektörleri için sıralama farklılıklar göstermektedir. Eğitim sektöründe gelişmiş iller Ankara, İstanbul, Eskişehir; sağlık sektöründe Ankara, İzmir, İstanbul; imalat sektöründe İstanbul, İzmir, Kocaeli olarak hesaplanmıştır. Çalışma, bölgeleri ve bölge illerini kendi arasında da analiz etmektedir. Dinçer ve Özaslan (2004), bahsedilen yöntemle 32 farklı değişken kullanarak ilçe düzeyinde yaptıkları çalışmada 872 ilçe arasında (İstanbul, Ankara ve İzmir illerinin büyükşehir ilçeleri kapsam dışı bırakılmıştır) Bursa-Büyükşehir, Adana-Büyükşehir ve Kocaeli-Körfez ilçeleri en gelişmiş ilçeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Van-Çaldıran, Bitlis-Mutki ve Van-Bahçesaray ilçeleri ise sıralamada en son sırada yer alan bölgelerdir. Son olarak SEGE-2011 çalışmasında ise daha önceki metodolojiye sadık kalınarak 8 ana gösterge ve 61 alt gösterge seçilerek 2010 yılı verileriyle illerin gelişme düzeyi ölçülmüştür. Çalışmada birinci kademe gelişmiş iller İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Antalya, Bursa, Eskişehir ve Muğla olarak sıralanmaktayken en az gelişmiş iller Muş, Hakkari, Ağrı, Şırnak, Siirt olarak tespit edilmiştir. İllerin sosyo ekonomik gelişmesi hesaplanan endeks değerlerine göre altı kademe sınıflandırılmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Özdemir ve Altıparmak (2005), 34 sosyo-ekonomik değişken kullanarak, 2000 yılı için, il düzeyinde gelişme endeksi hesaplamışlardır. Sağlık göstergelerinde Ankara, Isparta ve İzmir illerinin; eğitim göstergelerinde Bilecik, Tekirdağ ve Çankırı illerinin; mali göstergelerde İstanbul, Ankara ve İzmir illerinin; imalat sanayi göstergelerinde ise Marmara bölgesindeki illerin diğerlerine göre daha gelişmiş olduğunu tespit etmişlerdir.

Faktör Analizi kullanan bir diğer çalışma Filiz (2005) tarafından 2000 verileri ile 16 değişken bazında il düzeyinde yapılmıştır. Çalışmada, temel bileşenler, çok faktörlü ölçekleme, kümeleme ve diskriminant analizi kullanılmıştır. Bulgulara göre en gelişmiş iller İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Kocaeli olarak sıralanmakta olup gelişmiş illerin Marmara ve Ege bölgelerinde, geri kalmış illerin ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde kümelenildiği tespit edilmiştir. Benzer bir çalışma Şen vd. (2006) tarafından 28 değişken ile il düzeyinde faktör analizi ve temel bileşenler analizi kullanılarak yapılmıştır. Analizde seçilen değişkenler 2000-2003 yılları arasında değişkenlik göstermektedir. Çalışmada en gelişmiş ilk dört il sıralaması diğer çalışmalarla örtüşürken 5. ve 6. iller Konya ve Samsun olarak sıralanmaktadır. Diğer bütün çalışmalarda alt sıralarda yer almayan Bilecik, Kırıkkale, Yalova, Kırklareli ve Karabük illerinin ise en alt sıralarda olduğu görülmektedir.

Bu çalışmaların dışında, insani gelişme endeksinin üç bileşeninden biri olan eğitim endeksini oluşturan iki istatistik olan ortalama eğitim yılı (Mean Years of Schooling-MYS) ve beklenen eğitim (Expected Years of Schooling-EYS) yılı, il ve cinsiyet kırımlarıyla farklı çalışmalar kapsamında hesaplanmıştır (Tansel ve Güngör, 1997,2013; Güngör, 2010; Özpınar ve Koyuncu, 2016; Yeşilyurt vd., 2016; Çağlar vd., 2017). Bu çalışmaların ortak amacı yerleşik literatürde beşeri sermayenin doğrudan ölçüsü olarak kullanılan eğitim verilerini bölgesel düzeyde analiz edebilmek

amacıyla yapılmasıdır. Eğitim istatistiklerinde uluslararası karşılaştırma yapmaya imkan veren en geniş veri seti ise 146 ülke ve 1950-2010 yılları için Barro ve Lee (2013) tarafından sunulmaktadır.

Birinci ve ikinci grup olarak tanımlanan bu çalışmaların ortak özelliği statik bir analizle yata kesit olarak ele alınmalarıdır. Ayrıca çalışmaların birkaçı hariç neredeyse hepsinde insani gelişmenin cinsiyet boyutu göz ardı edilmiş ve analizler toplam nüfus için yapılmıştır. Bölge veya il düzeyinde bir yıl için hesaplanan endeksler farklı değişkenlerden oluşturulduğu için ise çalışma sonuçlarının birbiri ile bütüncül bir biçimde karşılaştırılması zorlaşmakta ve tutarsız sonuçlara yol açabilmektedir. Bu eksikliği gidermek amacıyla il ve cinsiyet temelinde dinamik karşılaştırma yapmaya imkân veren bu çalışma yapılmıştır.

Mevcut analiz bölgesel düzeyde yapıldığı için Türkiye'nin içinde olduğu ülke karşılaştırmaları yapan çalışmalara literatür kısmında yer verilmemiştir. Çalışma kapsamındaki literatür özeti Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1: Literatür Özeti

Çalışma	Zaman Kapsamı	Metodoloji	Coğrafi Kapsam	Hesaplanan Endeksler
Diñcer (1996)	1990-1993	Temel Bileşenler Analizi -58 Gösterge	76 il düzeyi	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi
UNDP (2001)	1975-1998	UNDP Metodolojisi	81 il düzeyi	İnsani Gelişme Endeksi, Cinsiyete Dayalı İnsani Gelişme Endeksi, Cinsiyet Güçlendirme Endeksi ve İnsani Yoksulluk Endeksi
Diñcer vd. (2003)	2000	Temel Bileşenler Analizi -58 Gösterge	81 il düzeyi	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi
UNDP (2004)	2000	UNDP Metodolojisi	81 il düzeyi	İnsani Gelişme Endeksi, Cinsiyete Göre Gelişme Endeksi ve Cinsiyet Güçlendirme Endeksi
Diñcer ve Özaslan (2004)	2000	Temel Bileşenler Analizi -32 Gösterge	872 ilçe düzeyi	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi
Filiz (2005)	2000	Temel Bileşenler, Çok Faktörlü Ölçekleme, Kümeleme ve Diskriminant Analizi-16 Değişken	81 il düzeyi	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sınıflandırması
Özdemir ve Altıparmak (2005)	2000	Faktör Analizi-34 Gösterge	81 il düzeyi	Ekonomik Gelişmişlik Göstergeleri
Şen vd. (2006)	2000-2003	Faktör Analizi ve Temel Bileşenler Analizi-28 Değişken	81 il düzeyi	Temel Bileşen Skorlaması
Ünal (2008)	2003-2008	UNDP Metodolojisi	81 il düzeyi	İnsani Gelişme Endeksi
SEGE (2011)	2010	Temel Bileşenler Analizi -61 Gösterge	81 il düzeyi	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi
Şener ve Demirdirek (2014)	2012	UNDP Metodolojisi	81 il düzeyi	Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi
TÜİK (2016)	2015	Bileşik Endeks Hesabı	81 il düzeyi	Yaşam Endeksi
Kandemir ve Kürkçü (2016)	2015	TÜİK Yaşam Endeksi Verilerinin Analizi	Kastamonu, Sinop, Çankırı	TÜİK Yaşam Endeksi Verilerinin Analizi
Özpinar ve Koyuncu (2016)	2013	UNDP Metodolojisi	81 il düzeyi	İnsani Gelişme Endeksi
Urul (2016)	2015	UNDP Metodolojisi	81 il düzeyi	Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi
Günel vd. (2017)	2013	UNDP Metodolojisi	81 il düzeyi	İnsani Gelişme Endeksi
Meydan ve Sarı (2018)	2014	UNDP Metodolojisi	81 il düzeyi	İnsani Gelişme Endeksi
Kavas (2018)	2017	UNDP Metodolojisi	81 il düzeyi	Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi

3. Veri Seti ve Metodoloji

İnsani Gelişme Endeksi (HDI), insani kalkınmanın üç temel boyutu olan uzun ve sağlıklı yaşam, bildiğüzeyi ve yaşam standardında elde edilen ilerlemenin bir özeti olup demografi, eğitim ve kişi başı gelir düzeyini temsil eden değişkenler endeksi oluşturan temel bileşenlerdir.

Nüfus yapısı ile sosyo-ekonomik değişkenler yakından ilişkili olup nüfusun büyüklüğü, artış hızı, yaş grupları bazında dağılımı önemli birer demografik değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değişkenler, üretken nüfus ile üretken olmayan nüfusun kompozisyonunun bir göstergesi olması nedeniyle ekonomik açıdan da önem taşımaktadır. Kalkınma süreci ile birlikte, ölüm ve doğum oranlarının yüksek olduğu dönemlerden, ölüm ve doğum oranlarının düşük olduğu dönemlere doğru bir evrilme süreci yaşanmaktadır. Bu süreç demografik geçiş süreci olarak adlandırılmakta olup bu süreçte, çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içindeki payı, genç ve yaşlı nüfus paylarına göre belirgin bir şekilde yüksektir. Birleşmiş Milletler tanımlamasına göre, demografik geçiş süreci, 15 yaşın altındaki nüfusun oranı %30'un; 65 yaş ve üstü nüfusun oranı %15'in altında seyreden 30-40 yıllık bir süredir (UN, 2004). Demografik geçiş süreci, modernleşme öncesi toplumdan şehir nüfusunun büyümesi ve endüstrileşmiş topluma geçiş aşamalarında, dini doktrinler, ahlaki kurallar, yasalar, eğitim, toplum gelenekleri, evlilik alışkanlıkları, aile örgütleri ve modernleşmenin sunduğu imkanlar gibi yapısal değişimlerin doğurganlık ve ölüm oranlarına yansımaları olarak gözlenmektedir (Caldwell, 1976). Çalışılabilir çağıdaki nüfusun payının yüksek olması nedeniyle bu süreçte eğitim ve sağlık gibi beşeri sermaye yatırımları yoluyla işgücünün niteliğinin artırılması önem taşımaktadır. Bu şekilde demografik fırsat penceresinin yarattığı potansiyel, ekonomi için de elverişli bir ortama dönüşecektir. Diğer yandan bu geçiş sürecini tasvir eden değişkenlerden biri de hayatta kalma süresi olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu değişken, sağlık alanında insani gelişmeyi artıran birçok faktörü (kişi başına doktor/hemşire/hastane/yatak sayısı, kişi başına sağlık harcamaları, önlenebilir hastalıklardan kaynaklanan ölüm oranları vb.) içermekte olup UNDP metodolojisinde de, sağlıklı bir nüfusun göstergesi olarak kullanılmaktadır.

Diğer yandan, iktisat yazınında insani gelişme endeksinin hem kendisi hem de alt göstergelerinden olan ortalama (MYS) ve beklenen eğitim yılı (EYS) doğrudan beşeri sermayenin ölçüsü olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle beşeri sermaye stokunun doğru ölçülmesi oluşturulacak büyüme politikaları açısından büyük önem arz etmektedir. Ortalama eğitim yılı (MYS) iktisadi açıdan ekonominin sahip olduğu 25 yaş ve üzeri mevcut işgücünün beşeri sermaye stokunu ölçmektedir. Beklenen eğitim yılı (EYS) ise beşeri sermaye stokunun uzun dönemli projeksiyonuna yönelik bir göstergedir. Bu noktadan hareketle, beşeri sermaye düzeyi, $EYS > MYS$ olması durumunda artış eğilimindedir; $MYS > EYS$ olması durumunda ise azalış eğilimindedir. Ayrıca Türkiye için yapılan birçok çalışmada (Taban ve Kar, 2006; Doğrul, 2009; Yaylalı ve Lebe, 2011) gelir ve beşeri sermaye arasında çift yönlü nedenselliğin bulunması iki değişkenin birbirine döngüsel olarak katkı verdiğini göstermektedir. Bu nedenlerle gelişmekte olan ülkelerin gelir düzeylerini artırmak, orta gelir tuzağından çıkmak ve eğitim düzeyi artışının sağladığı ölçülemeyen sosyo-ekonomik dışsallıklardan yararlanabilmek için eğitim, iktisadi değişkenler dışında odaklanılan temel alanlardan birisi haline gelmiştir. UNDP metodolojisinde de insani gelişmenin bir ölçüsü olarak değerlendirilen eğitim endeksi, beklenen ve ortalama eğitim yılı değişkenleri esas alınarak hesaplanmaktadır.

İnsani gelişme açısından gerek uluslararası gerekse ulusal karşılaştırmaya imkan veren bir diğer önemli gösterge ise kişi başına düşen reel gelirdir. Bir ülkenin refah göstergesi olan kişi başına reel gelirin temel belirleyicisi ise ekonomideki kaynakların nitelik ve niceliğidir. Bu gösterge, kaynak tahsisindeki etkinliği, üretim teknolojisindeki iyileşmeleri, kurumsal yapıları ve coğrafi

koşullar gibi ülkeye/bölgeye özgü birçok dinamiği bünyesinde barındırmaktadır. UNDP metodolojisinde de kişi başına düşen reel gelir, iyi bir yaşam standardının ölçüsü olarak kullanılmaktadır.

Bu çerçevede, çalışmada UNDP (2018) metodolojisi izlenerek, Türkiye için bölgesel düzeyde göstergeler, alt endeksler ve endeksler hesaplanmıştır. Tablo 2'de İnsani Gelişme Endeksi (HDI), Eşitsizlik Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (IHDI), Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (GDI), Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi (GII)'nin hesaplanmasında kullanılan göstergelere ait ver kaynaklarına yer verilmektedir.

Tablo 2: Göstergelere Ait Bilgiler

Değişken	Veri Kaynağı	Yıl ve Kırılım
Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	TÜİK verilerinden hareketle yazarların hesaplaması	2009-2018 Kadın-Erkek-Toplam İl Düzeyinde
Beklenen/Ortalama Eğitim Yılı	MEB, TÜİK ve YÖK verilerinden yazarların kendi hesaplaması	2009-2018 Kadın-Erkek-Toplam İl Düzeyinde
Kişi Başına Reel Gelir	TÜİK ve Dünya Bankası verilerinden hareketle yazarların hesaplaması	2009-2018 Kadın-Erkek-Toplam İl Düzeyinde
Anne Ölüm Oranı	Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü	2009-2018 İl Düzeyinde
Ergen Doğum Oranı	TÜİK verilerinden hareketle yazarların hesaplaması	2009-2018 İl Düzeyinde
En Az Ortaöğrenim Görmüş Nüfus Oranı	MEB, TÜİK ve YÖK verilerinden yazarların kendi hesaplaması	2009-2018 Kadın-Erkek-Toplam İl Düzeyinde
Belediye Meclislerinde Temsil Edilen Kadın Erkek Oranı	TÜİK	2009-2018 Kadın-Erkek-Toplam İl Düzeyinde
İşgücü/İşgücüne Katılım Oranı	TÜİK verilerinden hareketle yazarların kendi hesaplaması	2009-2018 Kadın-Erkek-Toplam İl Düzeyinde
Kadın/Erkek Ücret Oranı	SGK	2009-2018 Kadın-Erkek-Toplam İl Düzeyinde

3.1. İnsani Gelişme Endeksi (HDI) Metodolojisi

HDI endeksinin hesaplanmasında temel iki aşama bulunmaktadır. İlk adımda değişik ölçeklerde ifade edilen göstergelerin maksimum-minimum değerleri belirlenmekte ve göstergeleri birimlerinden arındırmak amacıyla 0-1 arasında normalize edilmiş alt endeksler (Boyut Endeksleri) elde edilmektedir. İkinci aşamada söz konusu endekslerin geometrik ortalaması nihai endeks olarak kullanılmaktadır (UNDP, 2018).

Boyut endekslerinin oluşturulabilmesi için veri tabanlarında olmayan bazı değişkenlerin öncelikli olarak hesaplanması gerekmektedir. Bu kapsamda, sağlık boyut endeksi için doğumda beklenen yaşam süresi değişkeni, eğitim boyut endeksi için beklenen ve ortalama eğitim yılı değişkenleri hesaplanmıştır.

3.1.1. Doğumda Beklenen Yaşam Süresi

Doğumda beklenen yaşam süresi, popülasyonun genel ölüm oranını yansıtmakta ve mevcut ölüm oranları değişmeden devam ederse, yeni doğan bireyin yaşaması beklenen ortalama yıl sayısını vermektedir (WHO, 2006).

Gerek doğumda gerekse diğer yaş grupları bazında beklenen hayatta kalma süresinin kaç yıl olduğu ülkelerin yaş ve cinsiyete özel doğum ve ölüm istatistiklerinden oluşturulan hayat tablolarından hareketle ölçülmektedir. Türkiye'de resmi hayat tabloları, TÜİK tarafından il düzeyinde 3 yılda bir, ülke geneli için ise her yıl olarak üretilmektedir. İl düzeyinde üretilen hayat tabloları

cinsiyet ayrımında ve doğumda beklenen hayat süresi bazında; Türkiye için ise cinsiyet ayrımında tekil yaş olarak hesaplanmaktadır (TÜİK, 2019). TÜİK tarafından il düzeyinde yayınlanan yaşam tablolarının 2013, 2013-2014 ve 2015-2017 olmak üzere 3 dönem için hazırlanmış olması nedeniyle çalışmamızda kullanılan diğer veri setleri ile dönem uyumu sağlanması açısından il düzeyinde doğuştan yaşam beklentisi veri seti oluşturulmuştur. Ölüm verilerinin tekil yaş bazında yayınlanmaması nedeni ile çalışmamızda hayat tablosu da gruplandırılmış yaşlar bazında hesaplanmıştır.

${}_nN_x$ = x ile x+n yaşları arasındaki yıl ortası nüfus

${}_nD_x$ = x ile x+n yaşları arasındaki nüfus ölüm sayısı

${}_nm_x$ = x ile x+n yaşları arasındaki ölüm hızı,

${}_nq_x$ = x yaşının başında hayatta olanların x+n yaşına kadar ölüm olasılığı,

${}_np_x$ = x yaşının başında hayatta olanların x+n yaşına kadar yaşama olasılığı,

${}_nd_x$ = Hayat tablosunda x ve x+n yaşı arasındaki ölüm sayısı,

I_x = x yaşının başlangıcına erişen nüfus,

${}_nL_x$ = x ve x+n yaşı arasında yaşanan kişi yıl sayısı,

T_x = x yaşından sonra yaşanan toplam yıllar

e_x = x yaşından sonra yaşanması beklenen süre,

olmak üzere; öncelikle 1 nolu denklemde ifade edildiği üzere, yaş grupları bazında ölüm verisi yıl ortası nüfusa bölünerek ölüm hızı hesaplanmıştır.

$${}_nm_x = {}_nD_x / {}_nN_x \quad (1)$$

Hayat tablosu oluşturulurken I_x 'in başlangıç değeri 100.000 olarak alınmış olup 2 nolu denklem kullanılarak x ve x+n yaşı arasındaki hayat tablosu ölüm sayıları tahmin edilmiştir.

$${}_nd_x = {}_nq_x \cdot I_x = I_x + I_{x+n} \quad (2)$$

Ölenlerin ilgili yaş aralığında yaşadığı ortalama kişi yıl sayısı ${}_na_x$ olmak üzere x ve x+n yaşı arasında yaşanan kişi yıl sayısı ${}_nL_x$ 3 nolu eşitlik ile elde edilmektedir.

$${}_nL_x = (n \cdot I_{x+n}) + ({}_nd_x \cdot {}_na_x) \quad (3)$$

Sonraki aşamada ölüm hızı verisinden yaş gruplarına göre ölüm olasılıkları verisine geçiş sağlanmıştır. Bu geçiş için 4 nolu denklem kullanılmıştır.

$${}_nq_x = \frac{n \cdot ({}_nm_x)}{1 + ({}_nm_x) \cdot (n - {}_na_x)} \quad (4)$$

Burada ${}_na_x$ ölenlerin ilgili yaş aralığında yaşadığı ortalama kişi yıl sayısı olup ilgili literatür kapsamında çalışmamızda ${}_na_x = n/2$ olarak varsayılmış, erken yaş grubu için ise yine tahmini katsayılar kullanılmıştır (Preston et al. 2001, s.44-48). Ölüm veri seti 75+ yaş grubunda sonlandığı için 75+ yaş grubu ölüm olasılığı 1 olarak kabul edilmiştir.

$${}_n q_x = \frac{2n \cdot \binom{m_x}{n}}{2 + n \cdot \binom{m_x}{n}}; \quad {}_n a_x = \frac{n}{2} \text{ için (5)}$$

$${}_n p_x + {}_n q_x = 1 \quad (6)$$

$${}_n p_x = I_{x+n} / I_x \quad (7)$$

$$T_x = \sum_{a=x}^{\infty} L_a \quad (8)$$

$$e_x = T_x / I_x \text{ veya } LE_x = T_x / I_x \quad (9)$$

Böylece sağlık boyut endeksi için vekil değişken olarak kullanılan doğumda beklenen yaşam süresi değişkeni elde edilmiş olmaktadır.

3.1.2. Beklenen Eğitim Yılı ve Ortalama Eğitim Yılı

Beklenen eğitim yılı (EYS), teorik eğitim sürelerinin değişmeyeceği varsayımı altında okula giriş çağındaki bir çocuğun formal eğitim hayatı boyunca alabileceği eğitim süresini ifade etmektedir (UNDP, 2018).

$$EYS_a = \sum_{i=a}^n \frac{E_{i,l}}{P_i} + \frac{E_{u,l}}{SAP_l} \cdot D_l \quad (10)$$

$E_{i,l}$: l eğitim düzeyinde kayıtlı i yaş grubu

P_i : i yaş grubundaki nüfus

$E_{u,l}$: l eğitim düzeyinde kayıtlı bilinmeyen yaş grubu

SAP_l : l eğitim düzeyi için okul çağındaki nüfus

D_l : l eğitim düzeyinin teorik eğitim yılı

UNDP tarafından hazırlanan HDI endeksinde denklem 10'da ifade edilen yöntem kullanılmaktadır (Huebler, 2013). Ancak çalışmamızda TÜİK verilerine uygunluğu nedeniyle Yeşilyurt vd. (2016)'da kullanılan yöntem izlenmektedir. Beklenen eğitim yılı serisi aşağıdaki gibi hesaplanmıştır²:

$$EYS = \sum_{l=1}^7 ER_l \cdot D_l \quad (11)$$

2 2012 yılı itibariyle teorik eğitim süreleri değiştirilmiştir. Bu nedenle 2012 sonrasında ilkökul-ortaokul ve lise eğitim düzeylerinin teorik eğitim süresi 4+4+4 olarak, 2012 yılı öncesinde ise 5+3+3 olarak hesaplanmıştır. Okullaşma oranları hesaplanırken HDI metodolojisinde lisans, yüksek lisans ve doktora eğitim düzeyleri dâhil edilmemiştir. Okul öncesi okullaşma oranı 4-5 yaş için hesaplanmıştır.

l : 1, ..., 7. (1=Okulöncesi, 2=İlkokul, ..., 7=Doktora)

ER : l eğitim düzeyindeki net okullaşma oranı

D_l : l eğitim düzeyinin teorik eğitim yılı (Okulöncesi=1, İlkokul=4, Ortaokul=4, Ortaöğretim (lise)=4 yıl)

Ortalama eğitim yılı (MYS); münferit sınıf tekrarları için harcanan yıllar hariç, bir ülkenin 25 yaş ve üstü nüfusunun tamamlanmış ortalama eğitim yılını göstermekte ve denklem 12'deki gibi hesaplanmaktadır³ (UNESCO, 2013).

$$MYS = \sum_a \sum_l HS_{al} \cdot YS_{al} \quad (12)$$

HS_{al} : l eğitim düzeyinde net okullaşma oranı

YS_{al} : a yaş grubu okuldayken l eğitim düzeyinin teorik eğitim yılı

a : 1, ..., 9. (1=25-29, 2=30-34, 3=35-39, ..., 9=65+ yaş)

l : 1, ..., 7 (Okulöncesi=1, İlkokul=4, Ortaokul=4, Ortaöğretim(lise)=4, Lisans=4, Yüksek lisans=2, Doktora=4 yıl olmak üzere)

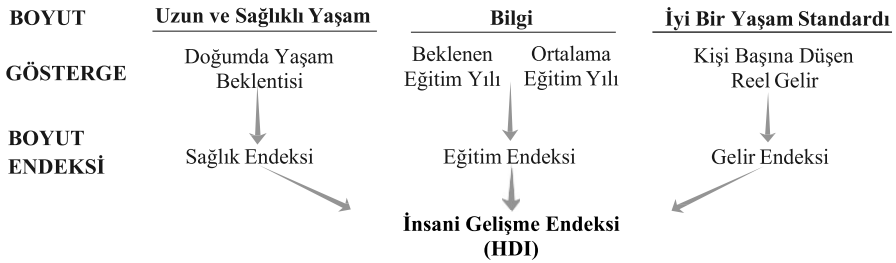
Boyut endekslerinin oluşturulmasında kullanılan eşitlik aşağıdaki gibidir;

$$Boyut\ Endeksi(I) = \frac{Gösterge\ Değeri - Minimum\ Değer}{Maksimum\ Değer - Minimum\ Değer} \quad (13)$$

Sağlık, eğitim ve gelir başlıklarında boyut endeksleri hesaplandıktan sonra HDI 14 nolu denklemdeki gibi hesaplanmaktadır.

$$HDI = \left(I_{sağlık} \cdot I_{eğitim} \cdot I_{gelir} \right)^{1/3} \quad (14)$$

HDI hesaplanmasında izlenen metodolojinin grafiksel gösterimi ise Şekil 1'de verilmektedir.

Şekil 1: HDI grafiksel sunum.

(Kaynak: UNDP (2018) Teknik Not)

3 TÜİK verilerinde “okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen” olarak tanımlanan nüfusun 1 yıl formel eğitim aldığı varsayılmıştır. Bu nedenle MYS hesaplanırken bu grubun teorik eğitim süresi 1 olarak kabul edilmiştir.

3.2. Eşitsizlik Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (IHDI) Metodolojisi

IHDI, 2010 yılında UNDP tarafından tanıtılan üç endeksten (IHDI, GDI ve MPI) birisidir. Bir toplumda sağlık, eğitim ve gelir dağılımı gruplar arasında eşitsiz olduğunda, grupların HDI değerleri derneşik HDI değerinden daha azdır. Gruplar arasındaki eşitsizlikten kaynaklanan insani gelişme kaybını ölçebilmek için IHDI endeksi geliştirilmiştir. IHDI, sağlık, eğitim ve gelir alt endekslerindeki (boyut değişkenlerindeki) eşitsizlikler hesaba katılarak HDI'nın indirgenmesinden elde edilmektedir. HDI, insani gelişme boyutlarındaki ortalama başarıların bir endeksi olarak ifade edilirken, IHDI, bir toplumda insanlar arasında, insani gelişme boyutlarındaki başarıların dağılımını göstermektedir. HDI ve IHDI arasındaki fark eşitsizlik ölçüsünden kaynaklanır. Gruplar arasında dağılım tamamen eşit olduğunda HDI ve IHDI aynı insani gelişme düzeyini ifade eder. Eşitsizlik arttıkça IHDI değeri küçülmeye başlar ve HDI ile arasındaki fark açılır. Kayıp olarak adlandırılan HDI ve IHDI arasında fark oransal olarak ölçülmekte olup HDI'nın yüzdesi olarak ifade edilmektedir.

Bu bağlamda IHDI endeksi insani gelişme boyutlarındaki eşitsizliğin hesaplanmasıyla oluşturulmaya başlanmaktadır. Eşitsizlik boyutu, (A_x) ile ifade edilir ve her gösterge için 15 numaralı denklemden hareketle elde edilmektedir (UNDP, 2018).

$$A_x = 1 - \left(\frac{g_x}{\mu_x} \right) \quad (15)$$

Burada g , μ ve x her değişkeninin geometrik ve aritmetik ortalamasıdır. İkinci aşamada her boyut endeksinin eşitsizlik uyarlanması yapılır. Eşitsizlik uyarlanmış boyut endeksleri, HDI boyut endekslerinden elde edilmekte olup UNDP'nin izlediği yöntem Atkinson (1970) ölçüsüne dayanmaktadır (UNDP, 2018).

$$I_x^* = (1 - A_x) \cdot I_x \quad (16)$$

I_x^* : Eşitsizlik düzeltilmiş boyut endeksi

A_x : Eşitsizlik ölçüsü

I_x : HDI boyut endeksi

Eşitsizlik ayarlaması yapıldıktan sonra nihai endeks denklem 17'deki gibi hesaplanır.

$$IHDI = \left(I_{sağlık}^* \cdot I_{eğitim}^* \cdot I_{gelir}^* \right)^{1/3} \quad (17)$$

Eşitsizlik ölçüsü kullanılarak HDI'den IHDI endeksinin elde edilmesi şu şekildedir;

$$IHDI = \left[(1 - A_{sağlık}) \cdot (1 - A_{eğitim}) \cdot (1 - A_{gelir}) \right]^{1/3} \cdot HDI \quad (18)$$

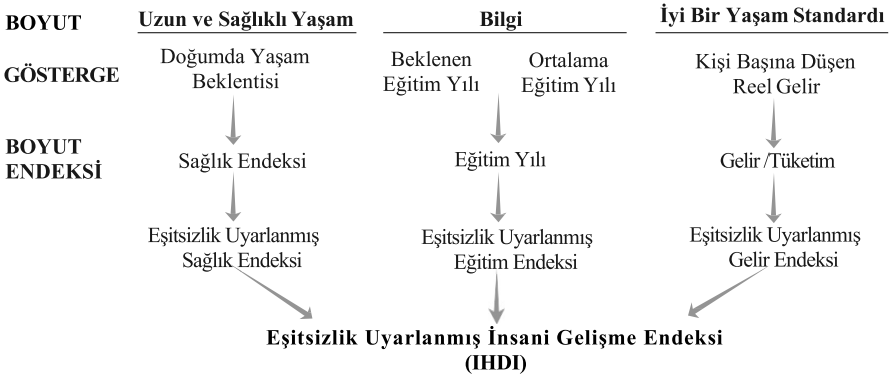
İnsani gelişme endeksi'ndeki eşitsizlikten kaynaklanan değer kaybı;

$$Kayıp = 1 - \left[(1 - A_{sağlık}) \cdot (1 - A_{eğitim}) \cdot (1 - A_{gelir}) \right]^{\frac{1}{3}} \quad (19)$$

olarak hesaplanmaktadır. Son olarak insan eşitsizliği katsayısı eşitsizlik ölçülerinin aritmetik ortalamasından elde edilmektedir.

$$\text{İnsan Eşitsizlik Katsayısı} = \frac{A_{sağlık} + A_{eğitim} + A_{gelir}}{3} \quad (20)$$

IHDI oluşturulmasında izlenen aşamaların daha iyi anlaşılabilmesi için yöntemin grafiksel gösterimi Şekil 2'de verilmektedir.

Şekil 2: IHDI grafiksel sunum.
(Kaynak: UNDP (2018) Teknik Not)

3.3. Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (GDI) Metodolojisi

Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (GDI), insani gelişimin üç temel boyutundaki cinsiyet kazanımlarını kıyaslamaktadır. GDI, HDI'yı cinsiyet boyutuna indirgeyerek ölçmekte olup her alt gösterge kadın ve erkek için ayrı ayrı hesaplanır birbirine oranlanır. Bu kapsamda hesaplanan GDI, kadınların insani gelişimin her boyutunda erkeklerin ne kadar gerisinde kaldığını dikkate alarak toplumsal cinsiyet farkını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Diğer yandan endeks, cinsiyete indirgenmiş HDI değerleri olduğu için toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ölçülmesinde yanıltıcı olabilecektir. Çünkü söz konusu endeksin bileşenleri insani gelişme endeksinden farklı değildir ve HDI değerlerinden bağımsız olarak yorumlanmaması gerekir. Bu nedenlerle GDI, hesaplandığı ülke veya bölge için kadın ve erkeğin görece konumlarını vermekle ancak toplumsal cinsiyet eşitsizliğini mutlak olarak yansıtmamaktadır.

İlk aşama olarak kadın ve erkek gelirlerinin hesaplanması yapılır. Eşitlik 21 her bir cinsiyet için ücret payları hesaplamasının nasıl yapıldığını göstermektedir.

$$S_f = \frac{\left(\frac{W_f}{W_m}\right) \cdot EA_f}{\left(\frac{W_f}{W_m}\right) \cdot EA_f + EA_m} \quad \text{ve} \quad S_m = 1 - S_f \quad (21)$$

Burada;

S_f : Kadınların Ücret Payı

S_m : Erkeklerin Ücret Payı

$\frac{W_f}{W_m}$: Kadın/Erkek Ücret Rasyosu

EA_f : Aktif Ekonomik Nüfusta Kadınların Oranı

EA_m : Aktif Ekonomik Nüfusta Erkeklerin Oranı

olarak tanımlanmaktadır. Ücret payları hesaplandıktan sonra kişi başına cinsiyet gelirleri, kişi başına düşen reel gelirden hareketle elde edilir. Kişi başına düşen reel gelir önce ücret payı ile çarpılır ve daha sonra nüfusun payına göre yeniden ölçeklendirilir. Denklem 22, kişi başına cinsiyet gelirlerini ifade etmektedir.

$$GNI_{pc}^f = GNI_{pc} \cdot \left(\frac{S_f}{P_f}\right) \quad \text{ve} \quad GNI_{pc}^m = GNI_{pc} \cdot \left(\frac{S_m}{P_m}\right) \quad (22)$$

$$P_f = \frac{N_f}{N} ; \quad P_m = 1 - P_f$$

GNI_{pc} : Kişi başına düşen reel gelir

GNI_{pc}^f : Kadınlarda kişi başına düşen reel gelir

GNI_{pc}^m : Erkeklerde kişi başına düşen reel gelir

P_f : Kadın nüfusunun toplam nüfustaki payı

P_m : Erkek nüfusunun toplam nüfustaki payı

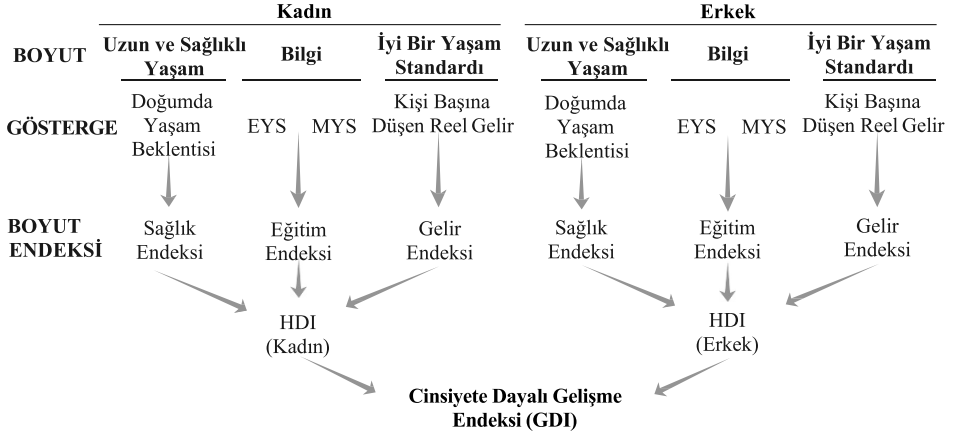
Bir sonraki adımda denklem 13'te tanımlanan normalize edilme adımı yeni değişkenler için tekrarlanmaktadır. Kadın ve Erkek İnsani Gelişme Endeksi değerlerinin bulunması için ise her cinsiyet için üç alt endeksin geometrik ortalaması alınmaktadır. Cinsiyete göre insani gelişme endeksleri elde edildikten sonra GDI, kadın HDI değerlerinin erkek HDI değerlerine oranı olarak tanımlanır.

$$HDI^f = \left(I_{sağlık}^f \cdot I_{eğitim}^f \cdot I_{gelir}^f\right)^{\frac{1}{3}}$$

$$HDI^m = \left(I_{sağlık}^m \cdot I_{eğitim}^m \cdot I_{gelir}^m\right)^{\frac{1}{3}} \quad (23)$$

$$GDI = \frac{HDI^f}{HDI^m}$$

GDI hesaplanmasında izlenen metodolojinin grafiksel gösterimi ise Şekil 3'te verilmektedir.

Şekil 3: GDI grafiksel sunum.

(Kaynak: UNDP (2018) Teknik Not)

3.4. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi (GII) Metodolojisi

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlik Endeksi (GII), UNDP tarafından 2010 yılından itibaren hesaplanmaya başlanmıştır. GII, GDI 'ın içerdiği kısıtların üstesinden gelmek üzere tasarlanmış ve bu amaçla toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yakalamak için hesaplamaya yeni boyutlar eklenmiştir (Permanyer, 2013).

GII endeksi, GDI'nın içerdiği kısıtları aşarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğini mutlak olarak ölçmektedir. GII, cinsiyete dayalı dezavantajı, sağlık, güçlendirme ve işgücü piyasası olmak üzere üç boyutta yansıtmaktadır. Sağlık boyutu, anne ölüm oranı ve ergen doğum oranı göstergelerinden hareketle hesaplanan kadın üreme sağlığı endeksiyle ifade edilir. Güçlendirme boyutu her cinsiyetin eğitim ve siyasi katılım göstergelerini içeren cinsiyet güçlendirme endeksleriyle hesaplanmaktadır. Bu çerçevede güçlendirme boyutuyla ölçülmek istenen her iki cinsiyetin toplumda elde ettiği siyasal temsil ve eğitim kazanımlarını mutlak ve göreceli olarak karşılaştırabilmektedir. İşgücü piyasası boyutu ise her cinsiyetin işgücüne katılım oranı göstergesiyle ölçülmektedir.

GII, bu boyutlardaki kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikten kaynaklı potansiyel insani gelişme kaybını göstermekte olup değeri küçüldükçe toplumsal cinsiyet eşitsizliği azalmaktadır. Endeks değeri 0-1 arasında ölçeklendirilmiştir. Değer 1'e yaklaştıkça toplumsal cinsiyet eşitsizliği artmaktadır. Bütün boyutlarda toplumsal cinsiyet eşitliği sağlanabildiği durumda ise endeks 0 değerini almaktadır. İnsani gelişme raporlarında GII endeksi UNDP tarafından Seth (2009)'un önerdiği yöntem kullanılarak hesaplanmaktadır (UNDP, 2018).

GII, HDI'den farklı boyutlar içerdiğinden, IHDI'da olduğu gibi HDI'da gerçekleşen yüzde kayıp olarak yorumlanamamaktadır. Diğer yandan, üreme sağlığı, güçlendirme ve ekonomik durum boyutlarında kadın erkek eşitsizliğine bağlı potansiyel insani gelişme kaybını yansıtmamasına rağmen kayıt dışı istihdam, işlerin niteliği, yaşlı ve çocuk bakımı gibi kadına yüklenen toplumsal roller endekste içerilemeyen insani gelişme kayıplardır. İlk aşamada veri setinde yer alan sıfır ve aşırı değerler uyumlaştırılmaktadır. Geometrik bir ortalama sıfır değeri üzerinden hesaplanama-

dığından boyut göstergeleri için minimum ve maksimum eşik değerleri belirlenmektedir. Eşik değerleri altında ve üstünde kalan ülke/bölge/iller için değişken değerleri eşik değerleri olarak alınmaktadır. Bu yöntemde, coğrafyaların birbirinden çok fazla farklılaşmadığı ve varsa farklılaşmanın rassal olduğu kabul edilmektedir. İkinci aşamada her cinsiyet için geometrik ortalamalar aracılığıyla değişkenler bir araya getirilmektedir. UNDP (2018) metodolojisini takiben anne ölüm oranı (MMR) en düşük değeri 10 olarak kabul edilmiştir. Eşitlik 24 kadın ve erkekler için yapılan düzenlemeyi göstermektedir:

$$G_f = \sqrt[3]{\left(\frac{\min}{MMR} \cdot \frac{1}{ABR}\right)^{\frac{1}{2}} \cdot (PR_f \cdot SE_f)^{\frac{1}{2}} \cdot LFPR_f} \quad (24)$$

$$G_m = \sqrt[3]{1 \cdot (PR_m \cdot SE_m)^{\frac{1}{2}} \cdot LFPR_m}$$

MMR : Anne Ölüm Oranı	SE_f : En Az Ortaöğrenim Görmüş Kadın Nüfusu
ABR : Ergen Doğum Oranı	SE_m : En Az Ortaöğrenim Görmüş Erkek Nüfusu
PR_f : Meclisteki Kadın Oranı	$LFPR_f$: Kadınların İşgücüne Katılım Oranı
PR_m : Meclisteki Erkek Oranı	$LFPR_m$: Erkeklerin İşgücüne Katılım Oranı

Sonraki adımda, kadın ve erkek endekslerinden eşit dağılımlı cinsiyet endeksini oluşturmak için harmonik ortalama kullanılmaktadır. Buradaki amaç cinsiyetler ve boyutlar arasındaki eşitsizliği dikkate almaktır.

$$HARM(G_f, G_m) = \left[\frac{G_f^{-1} + G_m^{-1}}{2} \right]^{-1} \quad (25)$$

Denklem 26'da her boyutun aritmetik ortalamalarının geometrik ortalaması hesaplanır.

$$G_f, G_m = \sqrt[3]{(sağlık) \cdot (güçlendirme) \cdot (işgücü piyasası)} \quad (26)$$

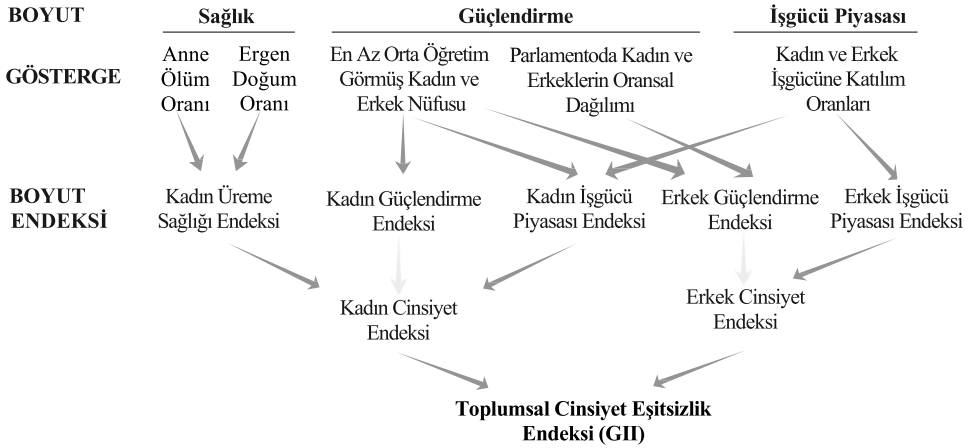
Burada;

$$\begin{aligned} \overline{\text{sağlık}} &= \frac{\sqrt{\frac{\min}{MMR} \cdot \frac{1}{ABR}} + 1}{2} \\ \overline{\text{güçlendirme}} &= \frac{\sqrt{PR_f \cdot SE_f} + \sqrt{PR_m \cdot SE_m}}{2} \quad (27) \\ \overline{\text{işgücü piyasası}} &= \frac{LFPR_f + LFPR_m}{2} \end{aligned}$$

Son olarak nihai GII endeksinin elde edilmesi aşağıdaki gibidir:

$$GII = 1 - \frac{HARM(G_f, G_m)}{G_{f,m}} \quad (28)$$

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksinde kullanılan boyut ve değişkenlerin grafiksel gösterimi Şekil 4'te verilmektedir.

Şekil 4: GII grafiksel sunum.

(Kaynak: UNDP (2018) Teknik Not)

4. İstatistiksel Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, UNDP metodolojisi izlenerek Türkiye için iller bazında hesaplanmış olan HDI, IHDI, GDI ve GII ile bu endekslerin hesaplanmasına temel teşkil eden gösterge ve alt endeksler karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Oluşturulan veri setinin geniş kapsamlı olması (2009-2018 ve 81 il) nedeniyle hesaplanan endekslerin her biri ekler kısmında verilmektedir.

4.1. İnsani Gelişme Endeksi Temel Bileşenleri

HDI, IHDI, GDI ve GII'nın hesaplanması için öncelikle bu endekslere temel teşkil eden sağlık, eğitim ve insana yaraşır bir yaşam standardının vekil değişkenleri, üçüncü bölümde ifade edilen eşitlikler kullanılarak, 2009 ve 2018 yılları için hesaplanmış olup göstergelere ait özet veriler Tablo 3'de yer almaktadır. Tablo, kişi başına geliri en yüksek ilk beş ve son beş ilin eğitim ve doğumda beklenen yaşam süresi verisini 2018 (Panel A) ve 2009 (Panel B) yılları için göstermektedir.

Tablo 3: İnsani Gelişme Endeksi Temel Bileşenleri

Panel A	2018 Yılı Verileri												
	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi			Ortalama Eğitim Yılı			Beklenen Eğitim Yılı			Kişi Başına Gelir (2011 PPP)			Sıra
	Top.	Erkek	Kadın	Top.	Erkek	Kadın	Top.	Erkek	Kadın	Top.	Erkek	Kadın	
İstanbul	80,08	77,08	83,04	8,45	9,03	7,90	11,75	11,74	11,77	43.334	58.696	27.925	1
Kocaeli	78,86	76,16	81,73	8,47	9,29	7,68	12,27	12,22	12,31	42.594	63.355	21.352	2
Ankara	80,47	77,69	83,18	9,32	10,05	8,65	11,95	11,89	12,01	34.449	49.204	19.925	3
Tekirdağ	77,98	75,26	80,91	8,26	8,84	7,68	11,63	11,56	11,71	31.018	43.642	17.712	4
İzmir	80,02	76,84	83,30	8,83	9,32	8,37	12,07	12,02	12,12	29.928	41.947	17.987	5
Muş	80,08	77,02	83,13	5,80	7,45	4,05	10,16	10,39	9,92	10.823	15.509	5.952	77
Bitlis	79,87	76,69	83,26	6,44	8,06	4,67	10,82	11,08	10,55	10.319	14.530	5.778	78
Van	78,63	76,18	81,13	5,90	7,51	4,25	10,97	10,93	11,01	9.364	13.189	5.379	79
Şanlıurfa	79,89	76,25	83,52	5,44	7,16	3,76	10,80	11,02	10,56	9.309	13.036	5.524	80
Ağrı	77,90	75,46	80,41	5,42	6,92	3,80	10,66	10,60	10,71	8.576	10.670	6.313	81
Panel B	2009 Yılı Verileri												
İstanbul	77,69	74,45	80,98	6,47	7,09	5,89	10,52	10,55	10,49	28.204	41.480	14.761	1
Ankara	78,39	75,68	81,07	7,52	8,39	6,73	11,09	11,1	11,08	26.540	39.239	13.915	2
Kocaeli	77,16	74,35	80,17	6,14	7,06	5,23	11,11	11,24	10,98	24.582	37.147	11.658	3
Bilecik	76,36	72,58	80,6	6,33	7,11	5,55	11,46	11,52	11,39	21.098	32.055	9.461	4
Antalya	79,97	77,09	83,06	6,22	6,90	5,53	10,69	10,7	10,67	20.674	27.774	13.373	5
Muş	71,01	70,17	71,63	2,98	4,30	1,62	9,18	9,45	8,89	7.002	10.811	2.998	77
Bitlis	74,59	74,66	74,71	3,63	5,05	2,15	9,31	9,68	8,9	6.350	9.730	2.752	78
Şanlıurfa	75,23	72,59	77,86	2,99	4,27	1,76	9,75	10,08	9,4	6.140	10.324	1.938	79
Van	73,84	72,2	75,51	3,33	4,58	2,06	9,07	9,44	8,67	5.825	9.149	2.318	80
Ağrı	73,37	71,58	75,10	2,80	3,92	1,64	8,92	9,07	8,75	5.063	6.256	3.770	81

Not: Veriler yazarların kendi hesaplamasıdır. Şehirler ilgili yılda en yüksek kişi başına düşen gelir değerine göre sıralanmıştır. Kadın ve Erkekler için kişi başına reel gelir, UNDP metodolojisi izlenerek hesaplanmıştır.

2009 yılından 2018 yılına gelindiğinde doğumda beklenen ömrün tüm illerde arttığı dikkat çekici bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni tedavi yöntemlerinin geliştirilmesi, teknolojik gelişmeler, sağlık personeli sayısının artması, sağlık hizmetlerine ve sağlıkla ilgili bilgilere erişimin kolaylaşması, ekonomik ve sosyal koşullardaki iyileşmeler gibi gelişmelerle beraber kaçınılmaz olarak hayatta kalma süresi de artmaktadır. Bununla birlikte, son 5 sırada yer alan illerde doğumda yaşam beklentisinin daha fazla arttığı görülmektedir. Bu hususun, özellikle bu illerde ölüm istatistiklerinin yeteri kadar sağlıklı tutulmamasından ve bu illerden diğer illere doğru yaşanan iç göçten kaynaklandığı değerlendirilmektedir. 2018 yılında Tunceli kadınlar için Gümüşhane ise erkekler için en uzun ömürlülüğe sahip iller olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplam yaşam beklentisi açısından değerlendirildiğinde ise yine Gümüşhane ilk sırada yer almaktadır. Gümüşhane'yi, Tunceli ve Muğla izlemektedir. Afyonkarahisar (81) en sonuncu sırada yer alırken, Ağrı (80), Manisa (79) ve Kilis (78) yine son sıralarda yer alan iller olarak birbirini takip etmektedir.

2009 yılında ise erkeklerde Tunceli, kadınlarda ise Gümüşhane doğumda beklenen yaşam süresinin en yüksek olduğu iller olarak görülmektedir. Toplam yaşam beklentisi açısından değerlendirildiğin-

de ise yine Tunceli ilk sırada yer almaktadır. Tunceli'yi Muğla ve Antalya izlemektedir. En alt sıralarda ise Doğu illerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu noktada, Muş (81) en sonuncu sırada yer alırken, Ağrı (80), Van (79) ve Hakkari (78) de yine son sıralarda yer alan iller olarak birbirini takip etmektedir.

Eğitim göstergeleri incelendiğinde ise, tüm il gruplarında beklenen eğitim yılının ortalama eğitim yılından yüksek olması dikkat çekmektedir. Bu husus beşeri sermaye stokunun artmakta olduğu yönünde değerlendirilmektedir.

Ortalama eğitim yılı verileri dikkate alındığında, bütün şehirlerde erkeklerin kadınlardan daha yüksek eğitim düzeyine sahip olduğu görülmektedir. 2009 yılında en düşük değere sahip olan Şırnak'ta 25 yaş üzeri kadınların aldığı teorik eğitim süresi sadece 1,21 yıl; erkeklerde ise 3,84 yıldır. En yüksek değere ise kadınlarda 6,73 ve erkeklerde 8,39 yıl düzeyi ile Ankara'da ulaşılmaktadır. 2018 yılı için de Ankara kadınlarda 8,65; erkeklerde 10,05 ortalama eğitim yılı ile lider şehir olma konumunu korumuştur. Eskişehir ve İzmir kadın ve erkeklerde en yüksek eğitim düzeyine sahip olan iller olarak Ankara'nın ardında sıralanmaktadır. Doğu ve Güneydoğu illerinin tamamı en düşük değerlere sahip iken Tunceli erkeklerde 9,18; kadınlarda 7,64 değeri ile bölgede farklılaşarak Türkiye genelinde 13. sıradadır. Artvin, eğitim göstergelerinde bölgesinden farklılaşan diğer bir il olarak öne çıkmaktadır. Karadeniz bölgesi illeri orta sıralarda kümelenmişken Artvin MYS sıralamasında İzmir'i takip ederek 4. Şehir olmuştur. Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan Rize (16) ve Trabzon (12) da üst sıralarda olan illerdir.

İllerin tamamında her iki cinsiyetin ortalama eğitim yılı incelenen 10 yıllık dönemde artış göstermiştir. İller ve yıllar için EYS değerinin MYS değerinden yüksek olması ortalama eğitim yılının yükselmeye devam edeceğini göstermektedir. Ancak, beşeri sermaye stokunun önemli bir göstergesi olan ortalama eğitim yılı, bu göstergenin en yüksek olduğu Ankara ilinde dahi, birçok gelişmiş ülkenin çok gerisinde kalmaktadır (Almanya 14,1 yıl; İngiltere 12,9 yıl; Danimarka 12,6 yıl; Finlandiya 12,4 yıl; Hollanda 12,2 yıl; Yunanistan 10,8 yıl). Bu gösterge eğitimdeki nitelik farkını yansıtmamış olsa dahi ülke ve bölgeler arasında karşılaştırma yapmak için önemli bir imkân sağlamaktadır.

Bir diğer önemli insani gelişme göstergesi olan kişi başına gelir açısından değerlendirildiğinde ise hem 2009 yılında hem de 2018 yılında İstanbul, Kocaeli ve Ankara kişi başına gelirin en yüksek olduğu ilk 3 il arasında yer almaktadır. Muş, Bitlis, Şanlıurfa, Van ve Ağrı ise son sırada yer alan iller olarak karşımıza çıkmaktadır. 2009 yılından 2018 yılına kadarki süreçte, Ağrı, Bitlis ve Şanlıurfa'da kişi başına gelir oransal olarak diğer illerden daha fazla (sırasıyla %69; %63; %60) artmış olsa da başlangıçta bu illerin mutlak olarak oldukça düşük kişi başına gelire sahip olması nedeniyle yüksek oranlı bu artışlar bu illerin göreceli konumlarını iyileştirmeye yetmemiştir.

2009-2018 sıralamasında kişi başına gelir açısından 12 ilin yeri değişmezken, 35 il artış ve 34 il azalış göstermiştir. Kırıkkale (16), Zonguldak (14), Gaziantep (12) basamak yükseliş göstererek nispi olarak en başarılı iller olmuşlardır. Isparta (-12), Çankırı (-13) ve Gümüşhane (-23) basamak geriye düşerek durumu en çok gerileyen şehirler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 2'de sunulmakta olan en önemli bulgulardan birisi de 2018 yılı itibariyle cinsiyetler arasındaki gelir eşitsizliğidir. Kişi başına düşen reel gelirin, kadın/erkek ücret payı ve nüfus ile ölçeklendirilmesinden (denklem 22) elde edilen cinsiyete göre kişi başına gelir erkeklerde ortalama olarak kadınlardan 2,42 kat daha fazladır. Adıyaman reel gelirden cinsiyet eşitsizliğinin en yüksek olduğu şehir olarak tespit edilmiştir. Adıyaman'da erkekler kadınlardan 3,51 kat daha fazla gelir elde etmekteyken kişi başına düşen reel gelirden cinsiyet eşitsizliğinin göreceli olarak en düşük olduğu ilimiz 1,68 oranıyla Sinop olmuştur. 2009 yılında ise kişi başına reel gelir kadın/erkek eşitsizliğinin iller arasındaki ortalaması 3,07 olarak hesaplanmıştır. Batman erkeklerin kadınlardan 9,56 kat daha fazla gelir elde ettiği il olarak söz konusu yılda eşitsizlikte ilk sıradadır. 10 yıllık dönem-

de cinsiyetler arasındaki gelir adaletsizliğinin hem ülke genelinde hem de şehirler düzeyinde iyileştiği tespit edilmesine rağmen kadınların işgücüne katılımının düşük olması ve ücret düzeylerinin erkeklerin gerisinde kalması nedeniyle söz konusu eşitsizlik hala devam etmektedir.

Kişi başına düşen gelir konusunda gözlemlenen bir diğer olgu bölgesel eşitsizliklerdir. 2009 yılında en yüksek gelire sahip il değeri en az gelire sahip ilden 5,57 kat fazladır. 2018 yılına gelindiğinde bölgesel gelir eşitsizliği yaklaşık %10 iyileşme göstererek bu değer 5,05 düzeyine gerilemiştir. Bu bulgulara göre kişi başına düşen gelir hem cinsiyetler hem de bölgeler arasında son derece adaletsiz dağılmaktadır. Doğumda yaşam beklentisi açısından da benzer eğilim söz konusudur. Şöyle ki, 2009 yılından 2018 yılına gelindiğinde doğumda yaşam beklentisi en yüksek il ile en düşük il arasındaki farkın 4,32 yıldan 2,18 yıla düştüğü görülmektedir. Eğitim göstergeleri açısından değerlendirildiğinde ise bölgesel eşitsizliklerin 2009-2018 yılları arasında yine benzer eğilime sahip olduğu görülmekle birlikte beklenen eğitim yılındaki iyileşme ortalama eğilim yılındaki iyileşmenin oldukça altında kalmaktadır.

4.2. İnsani Gelişme Endeksi HDI ve Alt Endeksler

Doğumda yaşam beklentisi, ortalama eğitim yılı, beklenen eğitim yılı ile kişi başına düşen reel gelirden hareketle elde edilen HDI ve alt endeksler illerin HDI sıralaması baz alınarak Tablo 4'de sunulmaktadır.

Tablo 4: HDI ve Alt Endeksler

Panel A		2018 Yılına Ait HDI ve Alt Endeksleri						
İl	Sağlık Endeksi	MYS Endeksi	EYS Endeksi	Eğitim Endeksi	Gelir Endeksi	HDI	Sıra	2009-2018 HDI Değişim
Ankara	0,930	0,621	0,664	0,643	0,882	0,808	1	0
Kocaeli	0,906	0,565	0,681	0,623	0,915	0,802	2	-2
İstanbul	0,924	0,563	0,653	0,608	0,917	0,802	3	1
İzmir	0,923	0,588	0,671	0,629	0,861	0,794	4	-4
Eskişehir	0,911	0,596	0,695	0,645	0,845	0,792	5	0
Şırnak	0,922	0,355	0,632	0,493	0,726	0,691	77	-1
Muş	0,924	0,386	0,564	0,475	0,708	0,677	78	-2
Van	0,902	0,394	0,609	0,501	0,686	0,677	79	0
Şanlıurfa	0,921	0,363	0,600	0,481	0,685	0,672	80	4
Ağrı	0,891	0,361	0,592	0,477	0,672	0,658	81	0
Panel B		2009 Yılına Ait HDI ve Alt Endeksleri						
Ankara	0,898	0,502	0,616	0,559	0,843	0,751	1	
İstanbul	0,887	0,432	0,585	0,508	0,852	0,727	2	
Bolu	0,900	0,413	0,636	0,524	0,797	0,722	3	
Kocaeli	0,879	0,410	0,617	0,514	0,832	0,721	4	
Eskişehir	0,872	0,463	0,632	0,548	0,785	0,721	5	
Hakkari	0,838	0,216	0,497	0,356	0,649	0,579	77	
Şırnak	0,848	0,169	0,510	0,339	0,647	0,571	78	
Van	0,828	0,222	0,504	0,363	0,614	0,569	79	
Muş	0,785	0,199	0,510	0,354	0,642	0,563	80	
Ağrı	0,821	0,187	0,496	0,341	0,593	0,550	81	

Not: Veriler yazarların kendi hesaplamasıdır. Sağlık endeksinin oluşturulmasında 1-9 aralığı ve 13 numaralı denklem, Gelir endekslerin oluşturulmasında 13 numaralı denklem takip edilmiştir. MYS, EYS ve Eğitim endeksinin oluşturulmasında 10-13 aralığındaki denklemler takip edilmiştir. Şehirler ilgili yılda en yüksek HDI değerine göre sıralanmıştır.

Tabloda iller HDI değerlerine göre sıralanmış olup, bu endekse göre en gelişmiş iller Ankara, Kocaeli, İstanbul, İzmir ve Eskişehir olmuştur. İstanbul sağlık ve gelir endeksinde yüksek değerlere sahip olmasına rağmen eğitim endeksinde geride kalması nedeniyle HDI değerlerinde 3.

olarak sıralanmaktadır. 2018 yılı verilerine göre sağlık endeksi sıralamasında ilk üç ilimiz Gümüşhane, Tunceli ve Muğla olarak yer almaktadır. Lider olan illerimiz, eğitim endeksinde, Eskişehir, Ankara ve Isparta iken gelir endeksinde İstanbul, Kocaeli ve Ankara'dır.

2009-2018 yılları arasındaki dönemde, HDI sıralamasında, 9 ilin konumu değişmezken 35 il üst sıralara yükselmiş, 37 ilin ise nispi durumu kötüleşmiştir. İller arasında on yıllık periyotta 26 basamak birden yükselerek görece en yüksek başarıyı gösteren il Bayburt olmuştur. Sivas 15 basamak, Tunceli ve Kırıkkale 14 basamak, Rize 12 ve Malatya 11 basamak sıralamada ilerleme göstermişlerdir. İnsani gelişme sıralamasında durumu en çok kötüleşen il 27 basamak düşüş gösteren Gümüşhane olmuştur. Burdur 14 ve Edirne 13 basamak gerileyen illerdir.

Diğer yandan, UNDP metodolojisi takip edilerek HDI değerine göre illerin gruplandırılması da mümkündür. UNDP, İnsani Gelişme Raporunda, insani gelişme başarılarını gruplandırmak amacıyla 4 temel kategori ve bu kategorilere esas teşkil edecek sabit kesim noktaları belirlenmiştir. Söz konusu kategoriler Tablo 5'de sunulmaktadır.

Tablo 5: HDI Eşik Değerleri

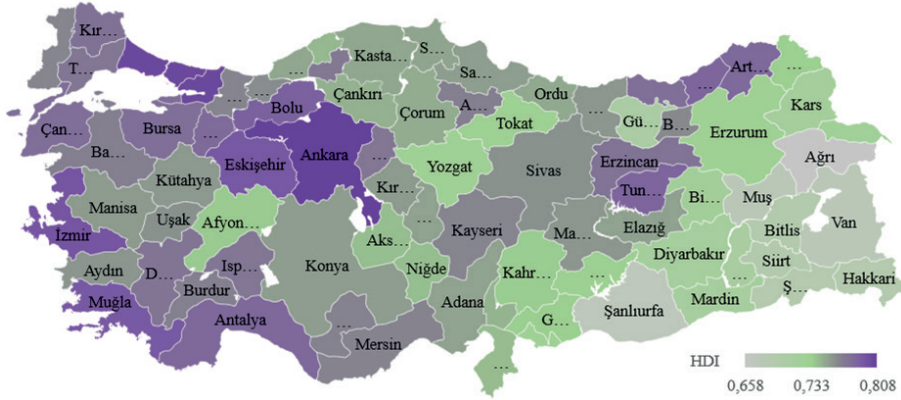
Çok Yüksek İnsani Gelişme	0,800 ve üzeri
Yüksek İnsani Gelişme	0,700–0,799
Orta İnsani Gelişme	0,550–0,699
Düşük İnsani Gelişme	0,550

Kaynak: UNDP (2018) Teknik Not.

Bu sınıflandırmaya göre, insani gelişme endeksi değeri 0,800 ve üzeri olan ülke/bölgeler çok yüksek insani gelişme; 0,700 ila 0,799 arasında olanlar yüksek insani gelişme; 0,550 ila 0,699 arasında olanlar orta insani gelişme; 0,550'den küçük olanlar ise düşük insani gelişme kategorisinde yer almaktadır.

Bu kapsamda, UNDP sınıflamasına göre Ankara, Kocaeli ve İstanbul çok yüksek insani gelişme düzeyine ulaşan iller olarak ön plana çıkmaktadır. 70 il yüksek insani gelişme, 8 il de orta insani gelişme kategorisine girmektedir. Fakat vurgulanması gereken en önemli nokta, insani gelişme düzeyini yukarı taşıyan temel faktör sağlık endeksi değerlerinin çok yüksek olmasıdır. Sağlık endeksi değerleri bütün illerde 0,890-0,975 arasında değişmekte ve çok yüksek insani gelişme durumunu işaret etmektedir. Fakat durum eğitim ve gelir endeksinde çok farklılaşmaktadır. Eğitim endeksinde il değerleri 0,475-0,645 değerleri arasındadır ve 13 il düşük insani gelişme kategorisine; diğer iller ise orta insani gelişme kategorisine girmektedir. Eğitim endeksinde dağılım gelivir endeksinde göre daha homojendir. Değerler 0,672-0,917 arasında değişmekte ve 33 il çok yüksek, 45 il yüksek, 3 il de orta insani gelişme kategorisine girmektedir. İnsani gelişimin incelendiği üç boyutlu biri olan eğitim Türkiye'nin en geride kaldığı ve sorunlu alanı olarak ön plana çıkmaktadır.

HDI 2018 değerlerinin Türkiye'deki coğrafi dağılımı Şekil 5'de gösterilmektedir. Yeşil renk, mor renge göre daha düşük insani gelişme endeksinin ifade etmektedir. İnsani gelişme endeksinin Ege ve Marmara bölgelerinde genel olarak daha yüksek değerler aldığı; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin ise en düşük insani gelişim endeksi değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca Tunceli, Erzincan ve Artvin kendi bölgelerinde diğer şehirlerden farklılaşan iller olarak ön plana çıkmaktadır.

Şekil 5: 2018 Yılına ilişkin HDI değerlerinin coğrafi dağılımı.

Diğer yandan, uluslararası ölçekte Türkiye’nin konumu değerlendirilecek olursa, 2019 yılı insani gelişme raporuna göre, Türkiye, 189 ülke arasında 0,807 değeri ile 59. sırada bulunmakta olup bu konum çok yüksek insani gelişme kategorisine denk gelmektedir.

4.3. Diğer İnsani Gelişme Endeksleri

Bu alt bölümde ilgili denklemler kullanılarak hesaplanan IHDI, GDI ve GII’ya ilişkin bulgular yer almaktadır. Bu kapsamda, öncelikle tüm endekslere ilişkin özet istatistik bilgileri sunulacak olup sonrasında endekslere ilişkin değerlendirmeler yapılacaktır. Her bir endeks için ilk beşinci ve son beşinci sırada yer alan iller bazında özet tablo hazırlanmış olup tüm illere ilişkin endeks değerleri çalışmanın “Ekler” kısmında sunulmuştur.

İnsani gelişme endekslerine ait ortalama ve standart sapma ile minimum ve maksimum değerlerinden oluşan özet istatistik bulguları Tablo 6’da sunulmaktadır.

Tablo 6: Özet İstatistikler

HDI	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ortalama	0,667	0,686	0,697	0,711	0,721	0,727	0,733	0,736	0,743	0,750
Std. Sap.	0,044	0,040	0,040	0,039	0,038	0,036	0,035	0,035	0,034	0,032
Min.	0,550	0,576	0,581	0,594	0,613	0,622	0,631	0,641	0,650	0,658
Maks.	0,751	0,762	0,770	0,782	0,791	0,796	0,797	0,801	0,805	0,808
IHDI	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ortalama	0,581	0,598	0,608	0,622	0,632	0,637	0,642	0,645	0,651	0,659
Std. Sap.	0,044	0,040	0,039	0,038	0,037	0,035	0,034	0,034	0,032	0,031
Min.	0,467	0,494	0,498	0,511	0,530	0,538	0,548	0,557	0,565	0,573
Maks.	0,661	0,672	0,678	0,689	0,698	0,701	0,703	0,706	0,709	0,713
GDI	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ortalama	0,883	0,893	0,891	0,896	0,900	0,899	0,903	0,908	0,912	0,916
Std. Sap.	0,051	0,038	0,046	0,045	0,038	0,034	0,034	0,030	0,026	0,025
Min.	0,726	0,787	0,760	0,765	0,782	0,799	0,793	0,822	0,828	0,853
Maks.	0,948	0,945	0,949	0,953	0,946	0,951	0,947	0,951	0,949	0,959

GII	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ortalama	0,481	0,462	0,452	0,443	0,430	0,371	0,348	0,345	0,339	0,327
Std. Sap.	0,095	0,088	0,092	0,096	0,088	0,080	0,078	0,076	0,078	0,077
Min.	0,293	0,243	0,251	0,280	0,269	0,243	0,195	0,190	0,210	0,198
Maks.	0,684	0,611	0,623	0,612	0,585	0,528	0,516	0,498	0,484	0,481

Not: Veriler yazarların kendi hesaplamasıdır

2018 yılında, standart sapması en yüksek olan endeks GII; en düşük endeks ise GDI'dır. Bu durum, GDI açısından illerin daha homojen bir özellik taşıdığı; GII açısından ise illerin daha fazla farklılaştığı anlamı taşımaktadır. 2009 yılından 2018 yılına kadarki süreçte tüm endeks değerlerinde standart sapma değerinin düştüğü görülmektedir. Bu durum, 2009 yılına göre 2018 yılında illerin daha homojen bir yapı taşıdığı şeklinde değerlendirilebilmektedir. Yine 2009 yılından 2018 yılına kadarki süreçte tüm endeks değerlerinde ortalama değerlerde iyileşme görülmektedir. Bu iyileşme HDI, IHDI ve GDI açısından artış yönünde, GII açısından da azalış yönünde ortalama değerlere yansımıştır. Bu kapsamda, minimum ve maksimum değerler de HDI, IHDI ve GDI açısından artmakta, GII açısından ise azalmaktadır. Özetle, bütün endeksler için ortalama değerlerin yükselmesi ve standart sapmanın azalması yerel düzeyde ele alınan tüm boyutlarda insanî gelişmenin iyileştiği anlamına gelmektedir.

Tablo 7'de hesaplanan tüm endeks değerleri, değerlerin en yüksek ve en düşük olduğu beş il için hazırlanmış olup IHDI, GDI ve GII ya ilişkin değerlendirmeler alt başlıklar halinde yapılacaktır.

Tablo 7: İnsani Gelişme Endeksleri

Panel A		2018 Yılı Endeksleri						
	HDI		IHDI		GDI	GII	Sıra	
Ankara	0,808	Ankara	0,713	Sinop	0,959	İstanbul	0,198	1
Kocaeli	0,802	Kocaeli	0,710	Muğla	0,956	Rize	0,211	2
İstanbul	0,802	Muğla	0,707	Rize	0,950	Bursa	0,213	3
İzmir	0,794	İstanbul	0,704	Aydın	0,950	Tunceli	0,214	4
Eskişehir	0,792	Eskişehir	0,699	Trabzon	0,948	Ankara	0,218	5
Şırnak	0,691	Hakkari	0,597	Hakkari	0,864	Bitlis	0,458	77
Muş	0,677	Muş	0,588	Mardin	0,864	Kilis	0,462	78
Van	0,677	Van	0,587	Batman	0,862	Gaziantep	0,463	79
Şanlıurfa	0,672	Şanlıurfa	0,581	Muş	0,858	Adıyaman	0,469	80
Ağrı	0,658	Ağrı	0,573	Siirt	0,853	Muş	0,481	81
Panel B		2009 Yılı Endeksleri						
Ankara	0,751	Ankara	0,661	Gümüşhane	0,948	Rize	0,293	1
İstanbul	0,727	Muğla	0,642	Rize	0,943	İzmir	0,313	2
Bolu	0,722	Bolu	0,638	Muğla	0,940	Muğla	0,336	3
Kocaeli	0,721	Kocaeli	0,637	Giresun	0,937	Artvin	0,339	4
Eskişehir	0,721	İstanbul	0,637	Trabzon	0,937	İstanbul	0,347	5
Hakkari	0,579	Hakkari	0,488	Diyarbakır	0,782	Batman	0,640	77
Şırnak	0,571	Van	0,486	Mardin	0,766	Bitlis	0,648	78
Van	0,569	Şırnak	0,475	Şırnak	0,762	Muş	0,652	79
Muş	0,563	Muş	0,474	Batman	0,740	Şırnak	0,659	80
Ağrı	0,550	Ağrı	0,467	Siirt	0,726	Siirt	0,684	81

Not: Veriler yazarların kendi hesaplamasıdır. Şehirler her endeks için en yüksek değerden en küçük değere göre sıralanmıştır. GII endeksi UNDP tarafından diğer endekslere göre ters ölçeklendirilmiştir.

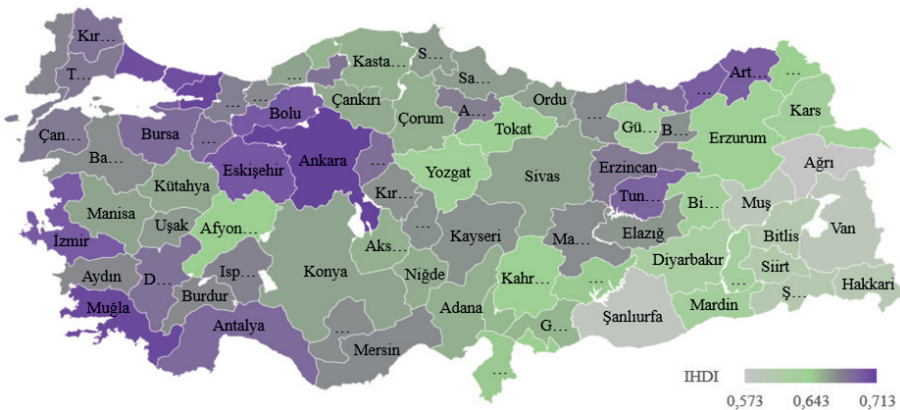
4.3.1. Eşitsizlik Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi: IHDI

İncelenen dönem boyunca IHDI değerleri, eşitsizlikten kaynaklı olarak, HDI değerinin altında yer almaktadır. Ancak eşitsizlik kaybı giderek düşmekte IHDI değerleri HDI değerleri arasındaki oransal fark azalmaktadır. Bu bulgu insani gelişme boyutlarındaki gruplar arası dağılımın giderek düzeldiğine işaret eder. Tablo 7'de görüldüğü üzere 2018 yılında IHDI değerleri açısından en yüksek değere sahip ilk beş il; Ankara, Kocaeli, Muğla, İstanbul ve Eskişehir; en düşük değere sahip iller ise Hakkari, Muş, Van, Şanlıurfa ve Ağrı'dır. HDI değeri sıralamasına göre üçüncü sırada yer almakta olan İstanbul eşitsizlikten kaynaklı kaybın daha yüksek olması nedeniyle IHDI sıralamasında dördüncü sıraya gerilemiştir. Yine HDI'da ilk beş sırada yer alamamakta olan Muğla, eşitsizlikten kaynaklı insani gelişme kaybının daha düşük olması nedeniyle IHDI'da ilk beş il sıralamasına girmiş, İzmir ise eşitsizlikten kaynaklı insani gelişme kaybı nedeniyle dördüncü sıradan yedinci sıraya gerilemiştir.

Bununla birlikte, eşitsizlikten kaynaklı insani gelişme kaybını dikkate alarak, UNDP sınıflaması kapsamında illerin buldukları kategorileri değerlendirecek olursak, HDI değerine göre oluşturulan sınıflamadan daha farklı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. HDI endeksine göre 2018 yılında çok yüksek insani gelişme kategorisinde bulunan Ankara, Kocaeli ve İstanbul IHDI'ya göre yüksek insani gelişme kategorisine düşmekte ve böylece çok yüksek insani gelişme düzeyinde hiçbir ilimiz yer alamamaktadır. Bu kapsamda, Ankara, Kocaeli, Muğla ve İstanbul olmak üzere 4 il yüksek insani gelişme; diğer iller ise orta insani gelişme kategorisinde sınıflandırılmaktadır.

2009 yılından 2018 yılına kadarki süreçte IHDI'daki değişime bakıldığında; sıralamada 9 ilin konumu değişmezken 33 il üst sıralara yükselmiş, 39 ilin ise nispi durumu kötüleşmiştir. İller arasında on yıllık periyotta 23 basamak birden yükselerek görece olarak en yüksek başarıyı gösteren il Bayburt; görece durumu en çok kötüleşen il ise 29 basamak düşüş gösteren Gümüşhane olmuştur. UNDP sınıflaması kapsamındaki kategoriler açısından değerlendirildiğinde ise 2009 yılında 66 il orta insani gelişme, 15 il ise düşük insani gelişme kategorisinde yer almıştır.

IHDI 2018 değerlerinin coğrafi dağılımı Şekil 6'da gösterilmektedir. Buna göre, eşitsizlik uyarlanmış İnsani gelişme endeksi IHDI'nın Ege, Marmara ve Batı Anadolu bölgelerinde genel olarak daha yüksek değerler aldığı; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin ise en düşük insani gelişim endeksi değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca Tunceli ve Artvin kendi bölgelerinde diğer şehirlerden farklılaşan iller olarak ön plana çıkmaktadır.

Şekil 6: 2018 yılına ilişkin IHDI değerlerinin coğrafi dağılımı.

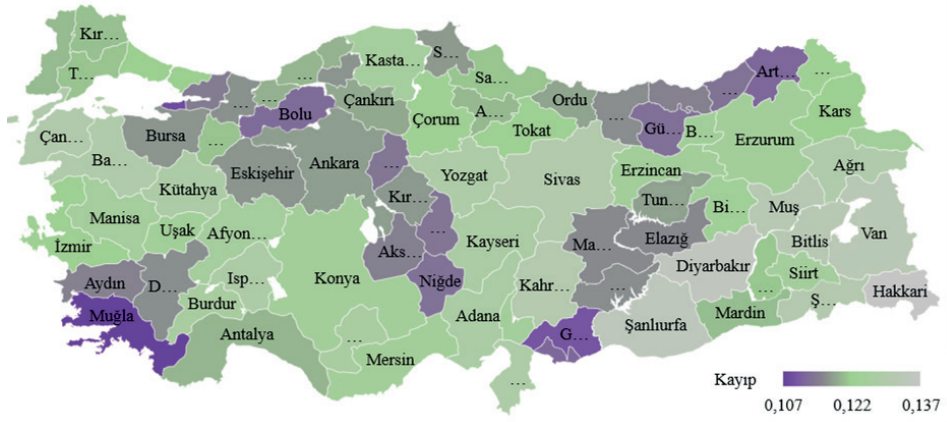
Diğer yandan, HDI ve IHDI birlikte değerlendirildiğinde HDI ve IHDI arasındaki fark, HDI'nın yüzdesi olarak eşitsizlikten kaynaklı insani gelişme kaybının büyüklüğünü ifade etmektedir. Bu kapsamda, insani gelişme endeksinde eşitsizlikten kaynaklı kayıplar ve insani eşitsizlik katsayıları ilk 5 il ve son 5 beş il olmak üzere, Tablo 8'de sunulmaktadır. Tablo insani eşitsizlik kaybına göre azalan bir şekilde sıralanmıştır. Buna göre insani gelişme endeksinde eşitsizlik kaybının en yüksek olduğu il 2018 yılında %13,75'lik kayıp oranı ile Hakkari'dir. Diyarbakır, Şanlıurfa, Van ve Bitlis, Hakkari'yi takip eden iller olarak sıralamaya girmektedir. İnsani gelişme endeksinde eşitsizlik kaybının en düşük olduğu il ise %10,70'lik kayıp oranı ile Muğla'dır.

Tablo 8: İnsani Gelişme Endeksi Eşitsizlik Kaybı

Panel A	2018 Yılı İnsani Gelişme Endeksi Kayıp Oranları (%)	
	Eşitsizlik Kaybı	İnsani Eşitsizlik Katsayısı
Hakkari	13,75	13,64
Diyarbakır	13,56	13,40
Şanlıurfa	13,48	13,31
Van	13,30	13,14
Bitlis	13,25	13,11
Kilis	11,22	11,09
Artvin	11,21	11,05
Gaziantep	10,99	10,87
Yalova	10,88	10,67
Muğla	10,70	10,48
Panel B	2009 Yılı İnsani Gelişme Endeksi Kayıp Oranları (%)	
Şırnak	16,90	16,86
Muş	15,82	15,78
Hakkari	15,62	15,59
Diyarbakır	15,17	15,10
Bitlis	15,13	15,08
Kocaeli	11,68	11,51
Bolu	11,66	11,54
Artvin	11,64	11,52
Yalova	11,14	10,93
Muğla	10,90	10,69

Not: Veriler yazarların kendi hesaplamasıdır. Şehirler ilgili yılda en yüksek kayıp oranlarına göre sıralanmıştır.

2009 yılı açısından değerlendirilecek olursa; insani gelişme endeksinde eşitsizlik kaybının en yüksek olduğu il %16,90'lık kayıp oranı ile Şırnak'tır. Muş, Hakkari, Diyarbakır ve Bitlis, Şırnak'ı takip eden iller olarak sıralamaya girmektedir. İnsani gelişme endeksinde eşitsizlik kaybının en düşük olduğu il ise yine 2009 yılında da %10,90'lik kayıp oranı ile Muğla'dır. 2009-2018 yılları arasındaki süreçte eşitsizlik kayıp oranlarının ve bununla birlikte hareket etmekte olan insani eşitsizlik katsayılarının düştüğü dikkat çekici bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsani gelişme endeksi eşitsizlik kaybının, 2018 yılı değerlerine ilişkin coğrafi dağılımı Şekil 7'de gösterilmektedir. Buna göre, eşitsizlik kaybının, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde genel olarak daha yüksek değerler aldığı görülmektedir.

Şekil 7: 2018 yılına ilişkin eşitsizlik kaybının coğrafi dağılımı.

Diğer yandan, uluslararası ölçekte Türkiye’nin konumu IHDI ve eşitsizlik kaybı açısından değerlendirilecek olursa, 2019 yılı insani gelişme raporuna göre, Türkiye, 150 ülke arasında 0,675 değeri ile 59 uncu sırada bulunmakta olup boyut endekslerinin dağılımındaki eşitsizliğe bağlı olarak insani gelişme endeksindeki kayıp %16,2 olarak gerçekleşmiştir.

4.3.2. Cinsiyete dayalı Gelişme Endeksi: GDI

Yapılan hesaplamalardan elde edilen bulgulara göre, kadınların erkeklere kıyasla görelî konumları bütün iller genelinde ortalama olarak iyileşme eğilimindedir. Ancak mutlak olarak incelenen dönem boyunca bütün illerde insani gelişme açısından kadınlar erkeklerin gerisinde kalmaktadır.

Cinsiyete dayalı gelişme endeksi yorumlanırken iller sıralamaya tabi tutulmak yerine 5 grup altında değerlendirilmektedir. İlk gruptaki iller, kadın ve erkek kazanımları sapması % 2,5’ten daha az olan yüksek eşitliğe sahip illerdir. İkinci gruptaki iller, mutlak sapma %2,5 ila %5 arasında olan orta yüksek düzeyde eşitliğe sahip iller olarak tasvir edilmektedirler. Üçüncü gruptaki iller % 5 ila % 7,5 arasında mutlak sapmayla orta düzeyde; dördüncü gruptaki iller ise %7,5 ila %10 arasında mutlak sapmayla orta düşük düzeyde eşitliğe sahip olarak değerlendirilmektedirler. Son gruptaki iller ise %10’dan daha fazla sapmaya sahip olan düşük eşitlik düzeyine sahiptirler (UNDP, 2018).

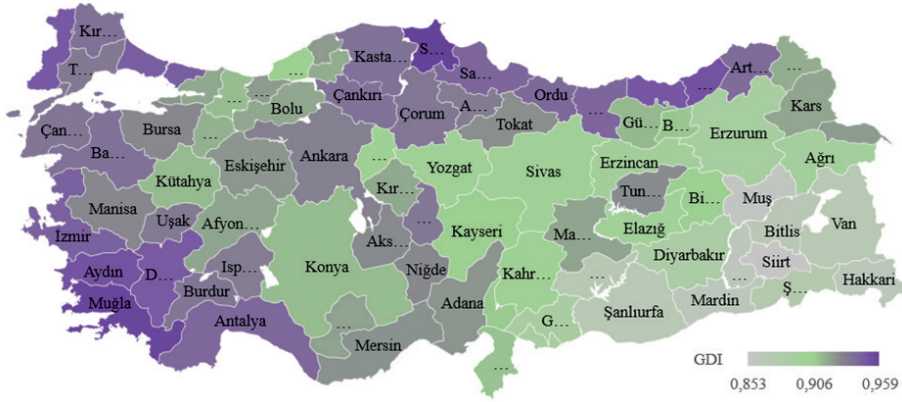
Bu sınıflandırmaya göre iller 5 gruba ayrılmış olup sonuçlar Tablo 9’da sunulmaktadır. Buna göre, gerek 2018 gerekse 2009 yılında Türkiye’de hiçbir il kadın ve erkek kazanımları açısından yüksek eşitliğe sahip olan birinci grupta yer almamıştır. 2018 yılında Sinop, Muğla, Rize ve Aydın ikinci grupta yer alarak orta-yüksek düzeyde eşitliğe sahip iller arasına girmiştir. 2009 yılında ise bu kategoriye de girebilen il bulunmamaktadır. Doğu ve Güneydoğu illerinin neredeyse tamamı her iki yılda da düşük eşitlik düzeyine sahip iller olarak beşinci grupta yer almışlardır.

Tablo 9: GDI Endeksi Eşitlik Grupları

Panel A										
2018 Yılı GDI Endeksi Eşitlik Grupları										
1. Grup	2. Grup	3. Grup			4. Grup			5. Grup		
-	Sinop	Trabzon	Kastamonu	Ankara	Tokat	Kars	Hatay	Elazığ	D.bakır	Hakkari
	Muğla	Edirne	Çankırı	Manisa	Mersin	Bolu	Bayburt	Erzincan	Şırnak	Mardin
	Rize	Denizli	Kırklareli	Niğde	Adana	Kırşehir	Osmaniye	Ağrı	Adıyaman	Batman
	Aydın	İstanbul	Burdur	Bursa	Yalova	Kocaeli	Kayseri	Erzurum	Van	Muş
		İzmir	Çanakkale	Aksaray	Eskişehir	Karabük	Bingöl	Kilis	Şanlıurfa	Siirt
		Samsun	Çorum	Tunceli	Düzce	Ardahan	Zonguldak	Gaziantep	Bitlis	
		Giresun	Nevşehir		İğdır	Bilecik	Kırıkkale			
		Antalya	Tekirdağ		Bartın	G.hane	K.maraş			
		Ordu	Uşak		Karaman	Kütahya	Yozgat			
		Artvin	Amasya		Afyon	Konya	Sivas			
		Balıkesir	Isparta		Malatya	Sakarya				
Panel B										
2009 Yılı GDI Endeksi Eşitlik Grupları										
1. Grup	2. Grup	3. Grup			4. Grup			5. Grup		
-	-	G.hane	Denizli		Çanakkale	Karaman		Uşak	Aksaray	Gaziantep
		Rize			İstanbul	Manisa		Adana	Niğde	Sivas
		Muğla			Kırklareli	Bartın		Çankırı	Kütahya	Bingöl
		Giresun			Çorum	Yalova		Eskişehir	Erzurum	Adıyaman
		Trabzon			Isparta	Bursa		Bolu	Ağrı	Van
		Samsun			Amasya	Bayburt		Konya	Hatay	Muş
		Edirne			Sinop			Erzincan	Malatya	Hakkari
		Aydın			Tokat			Kocaeli	Kayseri	Şanlıurfa
		Antalya			Karabük			Düzce	Osmaniye	Bitlis
		İzmir			Ardahan			Zonguldak	Yozgat	D.bakır
		Ordu			Ankara			Sakarya	Elazığ	Mardin
		Tekirdağ			Kastamonu			Kars	Tunceli	Şırnak
		Burdur			İğdır			Nevşehir	Kilis	Batman
		Balıkesir			Bilecik			Afyon	K.maraş	Siirt
		Artvin			Mersin			Kırşehir	Kırıkkale	

Not: Veriler yazarların kendi hesaplamasıdır

2009 yılından 2018 yılına kadarki süreçte GDI'daki değişime bakıldığında ise kadın ve erkek kazanımları açısından daha eşitlikçi dönüşüm yaşandığı söylenebilir. GDI, 2018 değerlerinin coğrafi dağılımı aşağıdaki şekilde gösterilmektedir. Ege, Marmara, Batı Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde, Doğu/Güneydoğu Anadolu bölgelerine kıyasla daha eşitlikçi bir yapının olduğu görülmektedir.

Şekil 8: 2018 yılına ilişkin GDI değerlerinin coğrafi dağılımı.

Özellikle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde kadınların esasen işgücü piyasasından dışlanmakta olduğu ve işgücü piyasasına dahil olmayı başaran kadınların da ancak belli meslek gruplarında istihdam edilebilme fırsatı bulabildiği rakamlara yansıyan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki 2018 yılında NUTS Düzey 2 sınıflandırmasına göre Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt'te kadınların işgücüne katılım oranı %17,8, erkeklerin %65,7 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde bu oran İzmir için kadınlarda %38,7, erkeklerde %74,1; İstanbul için ise kadınlarda %37,9, erkeklerde ise %77,1 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye geneli açısından değerlendirildiğinde, kadınların işgücüne katılım oranı erkekler göre daha düşük olmakla birlikte görece fark Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde çok daha yüksektir. İstihdam oranı açısından da benzer durum geçerlidir. Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt'te kadınların istihdam oranı %11,9, erkeklerin %50,8 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde bu oran İzmir için kadınlarda %31,2, erkeklerde %66,1; İstanbul için ise kadınlarda %32, erkeklerde ise %68,6 olarak gerçekleşmiştir. Özetle, bu endeks değerinin, Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde düşük çıkması, bu illerde eğitim sisteminden başlamak bir dönüşümün ve kadınların işgücü piyasasına dahil olmasını teşvik edecek kurumsal yapıların sağlanmasının gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Yine kadına yüklenen toplumsal rollere ilişkin olarak da bilgi ve bilinç düzeyinin artırılması da önemli bir politika alanı olarak değerlendirilmektedir.

Diğer yandan, 2017 yılı insani gelişme raporunda 164 ülke için GDI hesaplanmış olup bu endekste Türkiye 0,922 endeks değeri ile erkek ve kadın kazanımları açısından orta düşük düzeyde eşitliğe sahip olan dördüncü grupta yer almıştır.

4.3.3. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi: GII

İller düzeyinde incelenen dönem boyunca toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderek azaldığı tespit edilmiştir. Endeksin maksimum ve minimum hem de ortalama değerlerinde yıllara göre yaşanan azalma toplumsal cinsiyet kazanımlarına işaret etmektedir. Tablo 6'da sunulan özet veriler incelendiğinde bu bulgu net biçimde kendini göstermektedir. Ayrıca endeksin standart sapmasında görülen azalma iller arasındaki toplumsal cinsiyet farkının giderek kapandığını göstermektedir.

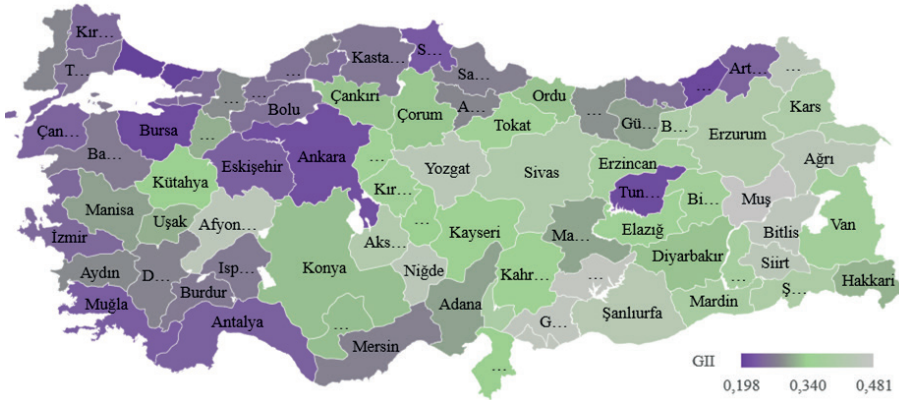
Toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksinin 2018 yılında en düşük olduğu ilk 5 il İstanbul, Rize, Bursa, Tunceli ve Ankara'dır. Yani bu illerde kadın ve erkek eşitsizliğinden kaynaklı insani geliş-

me kaybı en düşük olarak gerçekleşmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en yüksek olduğu 5 il ise Bitlis, Kilis, Gaziantep, Adıyaman ve Muş'tur. 2009 yılına bakıldığında ise, Rize, İzmir, Muğla, Artvin ve İstanbul, kadın ve erkek eşitsizliğinden kaynaklı insani gelişme kaybının en düşük olduğu iller olarak sıralamaya girmiştir. Batman, Bitlis, Muş, Şırnak ve Siirt ise kadın ve erkek eşitsizliği açısından en zayıf konumda bulunan iller olarak tespit edilmiştir. Tablo 7'de il sıralamaları ve değerleri görülmektedir.

2009 yılından 2018 yılına kadarki süreçte GII'daki değişime bakıldığında; Manisa ve Kütahya olmak üzere 2 ilin konumu değişmezken, 39 ilin kadın ve erkek eşitsizliğinden kaynaklı insani gelişme kaybı görece olarak azalmış, 40 ilin ise nispi durumu kötüleşmiştir. İller arasında on yıllık periyotta 32 basamak yer değiştirerek görece en yüksek başarıyı gösteren il Malatya; görece durumu en çok kötüleşen il ise 24 basamak yer değiştiren Iğdır olmuştur.

GII 2018 değerlerinin coğrafi dağılımı Grafik 4'te gösterilmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeksi GII'nın, Ege ve Marmara bölgelerinde genel olarak daha düşük değerler aldığı yani kadın ve erkek eşitsizliğinden kaynaklı insani gelişme kaybının düşük olduğu; Doğu Karadeniz ve Orta Anadolu bölgelerinde ise daha yüksek değerler aldığı yani kadın ve erkek eşitsizliğinden kaynaklı insani gelişme kaybının daha yüksek olduğu bulgulanmıştır.

Tunceli yer aldığı bölge olan Doğu Anadolu'daki diğer şehirlerden farklılaşarak toplumsal cinsiyet eşitsizliği karnesinde başarılı bir performans sergilemiştir. Ege ve Marmara bölgeleri toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde en iyi konumda olan bölgeler olarak karşımıza çıkmaktayken İzmir ve Muğla Ege bölgesindeki diğer illerden pozitif ayrılarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde nispi olarak daha iyi bir performans sergilemektedir.

Şekil 9: 2018 Yılına İlişkin GII Değerlerinin Coğrafi Dağılımı.

Diğer yandan, UNDP 2018 raporunda GII 160 ülke için oluşturulmuş olup ülkelerin ortalama endeks değeri 0,347 olarak hesaplanmıştır. Türkiye, 0,317'lik endeks değeri ile 69. sırada yer almakta olup bu göstergede lider ülke 0,039 endeks değeriyle İsviçre olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların kültürel, toplumsal ve iktisadi yaşamda en zor durumda olduğu ülke ise 0,835 GII değeriyle Yemen'dir.

5. Sonuç

Çalışma kapsamında, Türkiye'de 81 il düzeyinde 2009-2018 yıllarını kapsayan 10 yıllık dönem için UNDP metodolojisi çerçevesinde insani gelişmeyi farklı boyutlarıyla ölçen 4 farklı endeks hesaplanmıştır. Bu anlamada, il düzeyinde panel veri seti oluşturacak şekilde, insani gelişme endeksini dört farklı uzantısıyla hesaplama çabasında olan ilk çalışma olması, çalışmanın sağlayacağı en önemli katkı olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmada, HDI kapsamında, en gelişmiş iller Ankara, Kocaeli ve İstanbul; en az gelişmiş iller ise Van, Şanlıurfa ve Ağrı olarak tespit edilmiştir. Ankara, Kocaeli ve İstanbul çok yüksek insani gelişme kategorisine girerken, 70 il yüksek insani gelişme; 8 il de orta insani gelişme kategorisinde yer almıştır. Dağılım olarak bakıldığında en yüksek değerleri Ege, Marmara ve Batı Anadolu'daki illerin aldığı, en düşük değerleri ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki illerin aldığı görülmektedir. Bu aşamada dikkat çeken nokta iller için endeks değerlerini üst kategorilere taşıyan temel değişkenin doğumda yaşam beklentisinden oluşturulan sağlık endeksi olmasıdır. Sağlık endeksinin yüksek olması, HDI'yi yukarıya çıkarmakta olup bu gelişmede Türkiye'nin içinde bulunduğu demografik konjonktür önem taşımaktadır. Şöyle ki, çalışma kapsamında hesaplanan doğumda beklenen yaşam süresinin 2009 yılından 2018 yılına gelindiğinde artış gösterdiği görülmektedir. Bu sonuç, TÜİK tarafından yayınlanmakta olan hayat tabloları ile de uyumlu bir sonuç olarak karşımıza çıkmakta olup hâlihazırda genç nüfus yapısına sahip olan Türkiye'nin yaşlı bir nüfus yapısına doğru evrildiğinin de bir göstergesidir. Bu süreçte, aktif ve sağlıklı yaşlanma ile kurumsal bakım hizmetlerinin iyileştirilmesi, bakım ekonomisi ve bunun finansmanı özellikle ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde önemli politika alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuya, taşıdığı risk unsurları nedeniyle, kalkınma planları ve özel ihtisas komisyonu raporlarında dikkat çekilmektedir. Bu kapsamda, aktif yaşlanma imkânlarının geliştirilmesi ile sürdürülebilir ve kapsayıcı bir bakım güvence modelinin oluşturulması, on birinci kalkınma planında da politika tedbiri olarak yer almakta olup Türkiye'nin en yüksek insani gelişme seviyesindeki ülkeler arasına girmesi de on birinci kalkınma planının amaçları arasında sayılmaktadır. 2019 UNDP insani gelişme raporunda Türkiye'nin çok yüksek insani gelişme kategorisinde yer alması bu hedeflere doğru ilerlendiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Sağlık endeksinin yüksek olması HDI'yi yukarıya çıkarmakta olup eğitim ve gelir endekslerinde aynı yüksek eğilimden söz etmek mümkün değildir. Bu kapsamda, en düşük endeks değeri ortalama ve beklenen eğitim yıllarından oluşan eğitim endeksine aittir. Stok nüfusun eğitim düzeyini gösteren ortalama eğitim yılı oldukça düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. Bu durum, ülkenin mevcut beşeri sermaye stokunun oldukça düşük olduğu anlamını taşımaktadır. Şöyle ki ortalama eğitim yıllarının en yüksek olduğu ilimiz Ankara'da dahi kadınlar 8,65; erkekler ise 10,05 yıl düzeylerinde ortalama eğitim görmüşlerdir. Ortalama eğitim yılının düşük olması yanı sıra gerek iller gerekse kadın ve erkekler arasında hiç de homojen olmayan yapısal bir durum söz konusudur. İl ortalamalarına göre erkekler 8,65 yıl, kadınlar ise 6,75 yıl ortalama eğitim yılına sahiptir. Erkeklerin kadınlara göre %28,5 daha fazla ortalama eğitim yılına sahip olmasının kişi başı gelir açısından da kadın ve erkekler arasında fark oluşturduğu düşünülmektedir. Kişi başına düşen gelirin temel belirleyicisinin eğitim düzeyi olduğunu gösteren literatürü göz önüne alırsak cinsiyetler arasında %28,5 eğitim farklılaşması gelire 2,42 kat olarak yansımaktadır. Eğitim, ülke içinde niceliksel olarak eşitsiz bir dağılıma sahip olduğu gibi nitelik olarak da farklılık göstermektedir. Bu durum yapılan ulusal ve uluslararası sınavların başarı sıralamalarına da yansımaktadır. Söz konusu sorun Türkiye'nin üst politika metinlerinde de yer almıştır. 2014-2018 yılı kalkınma planı özel ihtisas komisyonu raporunda, eğitimin niteliğinin artırılmasına ekonomik ve toplumsal fayda ar-

tışının eşlik edeceği vurgusu yapılmakta, konuya ilişkin bölgesel gelişme farklılıklarının azaltılması da temel gelişme eksenini olarak sunulmaktadır. İlgili raporda, eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak, iller ve okullar arası beşeri ve fiziksel alt yapı farklarını azaltmak ise nitelikli eğitimin şartları arasında sayılmakta; il ve ilçelerde farklılaşan okullaşma oranlarına yönelik olarak il ve ilçe bazlı politikaların geliştirilmesi eylemi yer almaktadır. Bu çalışmanın ortaya koyduğu bulgular, il bazlı olarak hesaplanan ortalama ve beklenen eğitim yılı değerleri, politika yapımcılar tarafından bölgesel politika belirleme noktasında destekleyici bir argüman olarak görülmektedir.

Bölgesel ve cinsiyet düzeyinde gelir dağılımını düzeltmek ve geliri daha üst seviyelere taşımak için Türkiye'nin odaklanması gereken temel nokta eğitim alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknoloji ve büyüme arasındaki döngüsel ilişki dikkate alındığında, teknolojinin gerek geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerekse işgücünün adaptasyonu ile üretim sürecinde kullanımının sağlanması için eğitilmiş bireylere/işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada, illerin kalkınmasındaki kısır döngüyü kıracak temel değişken de eğitim olarak karşımıza çıkmaktadır. Hayat boyu eğitim yaklaşımının yerleştirilmesi, eğitimin niceliğinin yanı sıra niteliğinin de artırılması yönünde politikalar oluşturulması önem arz etmektedir. Teknolojinin yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan dijitalleşme ve gelecek yıllarda da mesleklerin kutuplaşması olasılığı dikkate alındığında, iyi eğitilmiş ile az eğitilmiş arasındaki farkın hızla yakınlaştırılması gerekliliği aksi halde aradaki uçurumun hızla artacağı önemli bir risk alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle hâlihazırda genç nüfusun fazla olması nedeniyle eğitim sisteminin ihtiyaca uygun dizayn edilmesinin gelecekte yaratacağı yük de o denli yüksek görülmektedir.

IHDI, eşitsizlikten kaynaklı insani gelişme kaybını gösteren bir büyüklüktür. Buna göre insani gelişme endeksinde eşitsizlik kaybının en yüksek olduğu il 2018 yılında %13,75'lik kayıp oranı ile Hakkari'dir. Diyarbakır, Şanlıurfa, Van ve Bitlis, Hakkari'yi takip eden iller olarak sıralamaya girmektedir. İnsani gelişme endeksinde eşitsizlik kaybının en düşük olduğu il ise %10,70'lik kayıp oranı ile Muğla'dır. Endeksin coğrafi dağılımına bakıldığında, eşitsizlik kaybının, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde genel olarak daha yüksek değerler aldığı görülmektedir. Doğu illerinde eşitsizlikten kaynaklı insani gelişme kaybının daha yüksek olması, bu illerin özel politika gerektiren iller olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Özellikle, eğitim ve gelir boyutunda bu değişkenlerin kendi dağılımlarındaki eşitsizliklerinin azaltılması, eşitsizlikten kaynaklı insani gelişme kaybını da azaltacaktır. Bu anlamda bu endeks doğu illerinin kendi içindeki eğitim ve gelir eşitsizliklerini değerlendirmek adına bir rehber niteliği de taşımaktadır. Özellikle bölgesel sosyo-ekonomik ve kültürel farklılıklar, bir yandan bazı bölgelerde eğitimci sayı ve niteliğini olumsuz yönde etkilemekte iken diğer yandan da gelişmiş illere doğru yaşanan iç göçler bu illerde de öğretmen başına düşen öğrenci sayısının artmasına neden olmaktadır. Tüm bu zayıf yönler ve risk alanları eşitsizlikten kaynaklı insani gelişme kaybı açısından özel politika gerektiren alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan gerek nesiller arasında gerekse de kırsal ve kentsel bölgeler ile kadın ve erkekler arasında gelir, eğitim ve sağlık imkânlarının dağılımından kaynaklanan eşitsizlikler, sürdürülebilir kalkınma amaçlarına erişim konusunda da dezavantajlı bir konum ortaya çıkarmaktadır. Çalışmanın sunduğu IHDI değerleri, kalkınma planları, sürdürülebilir kalkınma amaçları gibi ulusal ve uluslararası üst politika metinlerinde yer alan hedeflere ulaşmak için yol gösterici niteliktedir. Bu bağlamda, kapsayıcı/nitelikli eğitimin sunulmasına ve gelir eşitsizliklerinin azaltılmasına yönelik tedbirlerin alınması gerekmektedir.

GDI, kadınların insani gelişimin her boyutunda erkeklerin gerisinde ne kadar kaldığını göstermesi bakımından önemle analiz edilmesi gereken bir diğer değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın bulguları değerlendirildiğinde, Ege, Marmara, Batı Anadolu ve Karadeniz böl-

gelerinin kadın ve erkek kazanımları açısından, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine kıyasla daha eşitlikçi bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Yine Türkiye'de hiçbir ilin kadın ve erkek kazanımları açısından UNDP sınıflandırılması açısından yüksek eşitliğe sahip olan birinci grupta yer almaması diğer bir önemli nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini doktrinler, toplum gelenekleri, evlilik alışkanlıkları ve aile yapısının etkisi ile kadınların eğitim ve işgücü piyasasında yaşadığı dezavantajların, bu durumun temel nedeni olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan, çocuk ve yaşlı bakım hizmetlerine ilişkin kadına yüklenen toplumsal roller de kadın ve erkek kazanımları konusunda daha eşitsiz bir yapı oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında hesaplanan son endeks GII'dır. Bu endeksin, Ege ve Marmara bölgelerinde genel olarak daha düşük değerler aldığı yani kadın ve erkek eşitsizliğinden kaynaklı insani gelişme kaybının düşük olduğu; Doğu Karadeniz ve Orta Anadolu bölgelerinde ise daha yüksek değerler aldığı yani kadın ve erkek eşitsizliğinden kaynaklı insani gelişme kaybının daha yüksek olduğu görülmektedir. Kadınların siyasi temsilde ve işgücü piyasasında yer bulamaması, toplumsal cinsiyet eşitsizliği endeks değerlerini baskılayan temel etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma kapsamında hesaplanan gerek GDI gerekse de GII göstergeleri, her ne kadar 2018 yılında 2009 yılına göre iyileşme göstergeleri de, Türkiye'de kadınların dezavantajlı konumda olduklarına ve özel politika gerektiren gruplar arasında desteklenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Konuya, on birinci kalkınma planında da dikkat çekilmekte olup kadınların toplumsal hayatın tüm alanlarında eşit hak ve fırsatlardan faydalanmaları ve güçlenmeleri planın temel amaçları arasında yer almaktadır. Bu kapsamda, kadınların ekonomik, sosyal, kültürel hayata ve karar alma mekanizmalarına aktif katılımının yerel düzeyden başlayarak teşvik edileceği politika tedbirleri arasında sıralanmaktadır. Ayrıca, kadınların okullaşma oranı, işgücüne katılım oranı, istihdam oranı, parlamentodaki temsil oranı, işveren ve kendi namına çalışan olarak toplam çalışanlar içindeki oranı, plan döneminde iyileşme öngörülen sayısal hedefler arasında yer almaktadır. Bu anlamda çalışmanın bulguları, on birinci kalkınma planında yer alan tedbir ve hedeflere yönelik de bir temel teşkil etmektedir.

Son söz olarak, insani gelişme endeksini dört farklı uzantısıyla 10 yıllık bir zaman serisi olarak hesaplayan bu çalışmanın gerek üst politika metinleri gerekse bundan sonraki akademik çalışmalarda önemli bir veri kaynağı olarak kullanılacağı değerlendirilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Atkinson, A. B. (1970). On the measurement of inequality. *Journal of Economic Theory*, 2(3), 244—263. Retrieved from <https://bit.ly/2YHUEM4>
- Barro, R. J., & Lee, J. W. (2013). A new data set of educational attainment in the world, 1950-2010. *Journal of Development Economics*, 104, 184—198. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2012.10.001>
- Caldwell, J. C. (1976). Toward a restatement of demographic transition theory. *Population and Development Review*, 2(3/4), 321-366. Retrieved from <https://bit.ly/2jUy7xi>

- Çağlar, A., Gülel, F. E., Yeşilyurt, M. E., Yeşilyurt, F. ve Karadeniz, O. (2017). Türkiye’de il, yıl ve cinsiyet kırılımlı ortalama ve beklenen okullaşma yılı. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 619—641. Erişim adresi: <https://bit.ly/2ZJz8Hx>
- Diñçer B. ve Özasan, M. (2004). *İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Diñçer B., Özasan M. ve Satılmış, E. (1996). *İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Diñçer, B. (1996). *İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Diñçer, B., Özasan, M. ve Kavasoglu, T. (2003). *İllerin ve bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Doğrul, N. (2009). Gelir seviyeleri farklı illerde eğitimin ekonomik büyümeye etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23). Erişim adresi: <http://dergipark.org.tr/dpusbe/issue/4765/65498>
- Ersungur, Ş. M., Kızıltan, A. ve Polat, Ö. (2007). Türkiye’de bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması: Temel bileşenler analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 55—66. Erişim adresi: <https://bit.ly/2PKaZk6>
- Filiz, Z. (2005). İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre gruplandırılmasında farklı yaklaşımlar. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 77—100. Erişim adresi: <https://bit.ly/2LfHOGI>
- Gülel, F. E., Çağlar, A., Uyar, S. G. K., Karadeniz, O. ve Yeşilyurt, M. E. (2017). Türkiye’de illere göre insani gelişme endeksi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 208—216. <https://dx.doi.org/10.5505/pausbed.2017.99705>
- Güngör, N. D. (2010). Education, human capital inequality and economic growth: Evidence from Turkey. *Regional and Sectoral Economic Studies*, 10(1), 169—184. Retrieved from <https://bit.ly/2LixZBs>
- Hoşgör, Ş. (1997). *Estimation of post-childhood life tables of provinces and regions in turkey, by using age and sex distributions and intercensal growth rates, (1985-1990)*. (Unpublished Doctoral Dissertation). Hacettepe University Institute of Population Studies, Ankara.
- Huebler, F. (2013). Education indicators in the HDI: Expected years of schooling and mean years of schooling. *Workshop on Measuring Human Development*. Retrieved from <https://bit.ly/2GILCZm>
- Kalkınma Bakanlığı (2013). *İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (SEGE-2011)*. Ankara: Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü.
- Kandemir, O. ve Kürçü, M. (2016). Bir refah göstergesi olan “yaşam endeksi” bağlamında TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) bölgesinin analizi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 22—35. Erişim adresi: <https://bit.ly/2zKje56>
- Kavas, A. (2018). Karşılaştırmalarla 81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi-2018. *Ankara: TEPAV*. Erişim Adresi: <https://bit.ly/2VEZ9t8>
- Meydan, M. C. ve Sarı, V. İ. (2018). İnsani Gelişme Endeksi ve Alt Endekslerinin Türkiye’deki İller İçin Ölçülmesi ve Analizi. *IDEALKENT*, 9(24), 387—429.
- Özdemir, A. İ. ve Altıparmak, A. (2005). Sosyo-ekonomik göstergeler açısından illerin gelişmişlik düzeyinin karşılaştırmalı analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 97—110. Erişim adresi: <https://bit.ly/32ozW6u>
- Özpinar, E. ve Koyuncu, E. (2016). Türkiye’de insani gelişmişlik iller arasında nasıl farklılaşıyor? 81 il için insani gelişmişlik endeksi. *Ankara: TEPAV*. Erişim Adresi: <https://bit.ly/2TzEaVS>
- Permanyer, I. (2013). A critical assessment of the UNDP’s gender inequality index. *Feminist Economics*, 19(2), 1—32. <https://doi.org/10.1080/13545701.2013.769687>
- Preston S. H., Heuveline, P. & Guillot, M. (2001). *Demography, measuring and modelling population processes*. Blackwell Publishers: Oxford.
- Seth, S. (2009). Inequality, interactions, and human development. *Journal of Human Development and Capabilities*, 10(3), 375—396. <https://doi.org/10.1080/19452820903048878>
- Şen, H., Çemrek, F. ve Özaydın, Ö. (2006). Türkiye’deki illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin karşılaştırılması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 155—171. Erişim adresi: <https://bit.ly/30S1RLs>
- Şener, Ü., & Demirdirek, H. (2014). 81 İl için Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi. *Ankara: TEPAV*. Erişim Adresi: <https://bit.ly/2uRX2ai>

- Taban, S. ve Kar, M. (2006). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme nedensellik analizi, 1969-2001. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 159—182. Erişim adresi: <https://bit.ly/30P7olX>
- Tansel, A. & Güngör, N.D. (2013). Gender effects of education on economic development in Turkey, *Journal of Economic Studies*, 40(6), 794—821. <https://doi.org/10.1108/JES-10-2012-0140>
- Tansel, A. & Güngör, N. D. (1997). The educational attainment of Turkey's labor force: A comparison across provinces and over time, *METU Studies in Development*, 24(4), 531—547.
- TÜİK, (2016). İllerde Yaşam Endeksi 2015. Erişim adresi: <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561#>
- TÜİK, (2019, Mayıs 1). Nüfus Projeksiyonları, Metaveri. Erişim Adresi: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027
- UN. (2004). World population to 2300 (Vol. 236). New York, NY: United Nations Publications.
- UNDP, (2018). Technical note, Human development indices and indicators: 2018 statistical update. Retrieved from <https://bit.ly/2xhtfVF>
- UNDP, (2019). Human Development Report 2019. Erişim Adresi: <http://hdr.undp.org/en/2019-report>
- UNDP, (2004). Ulusal İnsani Gelişme Raporu, Türkiye 2004. Erişim Adresi: <https://bit.ly/2TbNakV>
- UNDP, (2001). Ulusal İnsani Gelişme Raporu, Türkiye 2001. Erişim Adresi: <https://bit.ly/2TvGSLU>
- UNESCO, (2013). UIS Methodology for estimation of mean years of schooling. Retrieved from <https://bit.ly/2Yi3yVh>
- Ünal, C. (2008). İnsani gelişmişlik endeksine göre Türkiye'nin bölgesel farklılıkları, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6(2), 89—113. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000087
- Urul, A. K. (2016). 81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi-2016. *Ankara: TEPAV*. Erişim Adresi: <https://bit.ly/39kCypx>
- WHO, (2006). Definitions and metadata. Retrieved from: <https://bit.ly/2lvctjG>
- Yaylalı, M. ve Lebe, F. (2011). Beşeri sermaye ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin ampirik analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1), 23—51. Erişim adresi: <https://bit.ly/2HBFrgi>
- Yeşilyurt, M. E., Karadeniz, O., Gülel, F. E., Çağlar, A. ve Uyar, S. G. (2016). Türkiye'de illere göre ortalama ve beklenen okullaşma yılı. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 3(1), 1—7. <https://doi.org/10.5505/pjess.2016.55706>
- Yıldız, E. B., Sivri, U. ve Berber, M. (2010). Türkiye'de illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması. Erişim adresi: <https://bit.ly/2Orozbm>

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Research Article / Araştırma Makalesi

Socioeconomic Status and School Type as Predictors of Academic Achievement

Akademik Başarının Yordayıcıları: Sosyoekonomik Düzey ve Okul Türü

H. Eren SUNA¹ , Hande TANBERKAN¹ , Bekir S. GÜR² , Matjaz PERC^{3,4,5}
Mahmut ÖZER¹

¹Ministry of National Education,
Ankara, Turkey

²Ankara Yıldırım Beyazıt University,
Department of Media and Communication,
Ankara, Turkey

³University of Maribor, Faculty of Natural
Sciences and Mathematics, Maribor, Slovenia

⁴Complexity Science Hub Vienna,
Vienna, Austria

⁵China Medical University Hospital, China
Medical University, Department of Medical
Research, Taichung, Taiwan

ORCID: H.E.S. 0000-0002-6874-7472;

H.T. 0000-0001-7142-5397;

B.S.G. 0000-0001-8397-5652;

M.P. 0000-0002-3087-541X;

M.Ö. 0000-0001-8722-8670

Corresponding author:

H. Eren SUNA,

Milli Eğitim Bakanlığı, Atatürk Bulvarı No: 98,
MEB Merkezi Binası, Çankaya, Ankara, Türkiye

E-mail: herensuna@gmail.com

Submitted: 14.03.2020

Accepted: 25.03.2020

Published Online: 08.04.2020

Citation: Suna, H. E., Tanberkan, H., Gur, B. S., Perc, M., Ozer, M. (2020). Socioeconomic status and school type as predictors of academic achievement. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 41-64.
<https://doi.org/10.26650/JECS2020-0034>

ABSTRACT

We evaluated the effects of socioeconomic status and school type on academic achievement based on data from two million students over a 10 year period through three national transition systems in Turkey. Each of the three transition systems has its own national examination, and the data includes only students who took these exams. We used covariance analysis to compare the mean scores of public schools and private schools after controlling the effect of students' socioeconomic levels. We found that students in private schools, who were socioeconomically stronger, had significantly higher academic achievement levels in language, mathematics, and science tests, and this finding was valid across all three transition systems. These effects were further exuberated when all the students were tracked by means of a national exam and placed into different high schools. It was found that the negative impact of one's socioeconomic level on students' scores reached its maximum value when all students were placed into high schools by means of a national exam. In all systems, the mean scores of private school students decreased significantly when the socioeconomic level was controlled. Our research has important implications for school tracking policies, specifically indicating that it would be better to omit or at least delay their deployment to post high-school education.

Keywords: School tracking, socioeconomic status, academic achievement, school type, transition systems

ÖZ

Bu çalışmada sosyoekonomik düzey ve okul türünün akademik başarı üzerindeki etkisi Türkiye'de 10 yıldan uzun bir zaman aralığında uygulanan üç ulusal geçiş sistemi ve iki milyon öğrenciye ait verilerle değerlendirildi. Her bir geçiş sisteminin değerlendirilmesi, kendi kapsamındaki ulusal sınava katılan öğrencilere ait verilerle gerçekleştirildi. Öğrencilerin sosyoekonomik düzeylerinin etkisini kontrol ederek devlet okulları ve özel okullarda eğitim alan öğrencilerin puan ortalamalarını

karşılaştırmak için kovaryans analizi kullanıldı. Sosyoekonomik açıdan daha avantajlı okul türü olan özel okullardaki öğrencilerin her üç geçiş sisteminde de dil, matematik ve fen testlerinde diğer öğrencilerden anlamlı ölçüde daha yüksek performans gösterdiği bulgusuna ulaşıldı. Tüm öğrencilerin liselere yalnızca ulusal sınav sonuçlarına göre yerleştirildiği ulusal geçiş sisteminde bu farkın daha da arttığı gözlemlendi. Ayrıca, tüm öğrencilerin liselere sınav puanlarına göre yerleştirildiği geçiş sisteminde sosyoekonomik düzeyin öğrencilerin puanları üzerindeki olumsuz etkisinin de en yüksek düzeye ulaştığı belirlendi. Ulusal geçiş sistemlerinin her üçünde de sosyoekonomik düzeyin kontrol edilmesi durumunda özel okul öğrencilerinin puan ortalamalarının anlamlı ölçüde düştüğü gözlemlendi. Çalışma bulguları, öğrencilerin liseye geçişlerinde okul ayrıştırması uygulanmamasının ya da mümkün olduğunca ertelenmesinin daha yararlı olduğunu göstermekte ve ulusal okul ayrıştırma politikaları açısından önemli sonuçlar sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okul ayrıştırması, sosyoekonomik düzey, akademik başarı, okul türü, geçiş sistemi

1. Introduction

Education systems around the world aim to equip students from various social backgrounds with the skills necessary to achieve their full potential in life. However, the OECD's Programme for International Student Assessment (PISA) shows that "students' backgrounds continue to influence their opportunities to benefit from education and develop their skills" in many countries (OECD, 2016, p. 6). Ensuring the gain of educational skills for all students is made possible by presenting the same educational experiences and sufficient opportunities for learning to all students across diverse educational institutions. Independent of structure and school types, increasing learning outcomes for all students supports the effectiveness of education and social equity (Ferreira, Gignoux & Aran, 2010; Lazenby, 2016; Singh, 2014). The Coleman Report (1966) was a pioneering comprehensive and empirical study that focused on the relationship between students' academic achievement, school types and environments, and student backgrounds. Results of the Coleman Report revealed that students' academic achievement was significantly impacted by particular school characteristics, and since then a remarkable number of studies have been conducted focusing on the relationship between school characteristics and students' academic achievement (Al Şensoy & Sağsöz, 2015; Çobanoğlu & Badavan, 2017; Demirtaş, 2010; Ma & Klinger, 2000; Mwit, 2012; Sweetland & Hoy, 2000; Thiele et al., 2015; Yudd Moscoso, 2000).

The association between socioeconomic status and academic achievement is recognized in standardized tests, especially those exams that are used for stratification or the tracking of students into different schools or programs. Standardized tests are heavily used across PISA-participating countries. In about "five out of six school systems, more than one in two students are assessed at least once a year with mandatory standardized tests" (OECD, 2016, p. 18). The results of the international standardized tests also provide some clues about the impact of the school tracking on the academic achievements of students from different socioeconomic backgrounds (Hanushek & Woessman, 2006; Ozer, 2019a; Ozer & Perc, 2020). Although school tracking enriches the educational systems by separating rooms for different curriculums, for example vocational education in order to meet differentiating skills demands of the labor market, it attracts many more debates about its unintended consequences on the inequality of education and opportunity (Hanushek et al., 2017; Müller & Shavit, 1998; Reichelt, Collischon & Eberl, 2019; Woessmann, 2009). Early tracking especially, makes the reproduction of social classes easier because of the fact that students' academic achievements at early ages are much more dependent on their socioeconomic status (Ozer & Perc, 2020; Ozer & Suna, 2020). The ratio of the number of students in vocational track compared to those in academic track might be considered to be an indicator of social stratification (Bertocchi & Spagat, 2004; Ozer, 2019b). A very recent study by Ozer and Perc (2020) investigated the intended and unintended consequences (dreams and realities) of the school tracking in terms of inequality of education and opportunity, and evaluated its strong negative effects on vocational education. Vocational education has a remarkable disadvantage caused by the clustering of students from low-socioeconomic level and lower academic achievement levels in many countries (Ozer & Suna, 2019; Neuman & Ziderman, 1991). In this context, there is ongoing discussion in many countries about the relationship between students' scores on standardized tests, students' socioeconomic status, and school characteristics (Waters et al., 2009). For countries like Turkey, students' transition to high school is almost completely dependent on national examination scores, thus there is considerable stratification in secondary schools. Since there is concern about whether tracking via standardized tests replicates socioeconomic disparities, the effects of stratification and tracking on student achievement are the subject of ongoing

debate in many educational systems (OECD, 2016), including in Turkey (Bölükbaş, 2018; MEB, 2018a; ÖSYM, 2018).

In this study, we investigated the impact of both socioeconomic status and school types on students' academic achievement in Turkey through different national examinations. The purpose of the study is twofold. Firstly, the relationship between socioeconomic status and academic achievement of students was investigated. The academic achievement differences between school types were analyzed and compared across the three transition systems implemented during the last decade in Turkey, while socioeconomic status is controlled statistically. The most recent three transition systems from middle to high schools in Turkey are called the Level Specifying Exam (LSE-2012), Transition from Middle School to High School Exam (TMSH-2015), and Transition to High School Exam (THE-2018). Secondly, the effect of socioeconomic status on academic achievement from diverse secondary school types were analyzed and compared in these transition systems.

The present study also has two original characteristics. Firstly, research that focuses on students' academic achievement differences was mostly conducted through international student achievement studies, or at the high school level in Turkey. The target population of the present study was middle school students in the 8th grade, and the study examined the high-volume national data from the LSE-2012, TMSH-2015 and THE-2018. Results of the current study yield insights about academic achievement differences across middle school types, as well as the role that socioeconomic status plays in these differences. Secondly, this is the first empirical study that focuses on the effect of socioeconomic status on academic achievement in diverse transition systems in a country. Turkey is an ideal and unique example for a quasi-empirical study in this area because of the three diverse transition systems applied in the country over the last 10 years. The findings will be beneficial for policy-making processes around educational transition systems in Turkey, as well as in other countries. In the present study, all students involved in the three transition systems, without missing values, were included in the analyses, so this research provides generalizable findings with high-volume data.

2. School Types and Transition Systems in Turkey

In the 2017-2018 academic year, 17,885,248 students received education in pre-school, elementary, middle, and high schools in Turkey (MEB, 2018b). There are several types of middle schools in Turkey: middle schools, imam hatip middle schools (public middle schools with religious elective courses), private middle schools, regional boarding middle schools (public middle schools with student pensions), special education middle schools, and music and ballet middle schools. Students in all middle school types take the same common and compulsory courses; however, depending on their school types, they may take different elective courses. In the 2017-2018 academic year, there were 4,263,370 students enrolled in middle schools, 723,108 in imam hatip middle schools, 321,779 in private middle schools, and 78,262 in regional boarding middle schools (MEB, 2018b).

The current Turkish educational system includes 12 years of compulsory education: four years of elementary school, four years of middle school, and four years of high school. Various transition systems from middle schools to high schools have been experimented with over the past decade. The Ministry of National Education (MoNE) places students in public elementary and middle schools according to their residential addresses. The transition from elementary to middle school is not dependent on any academic achievements. Since this transition in Turkey is independent from academic performance, it is relatively straightforward (Saracaloğlu, Yakar & Altay,

2014). However, the transition from middle school to certain high schools in Turkey has been dependent on academic performance since 1955 (Atılğan, 2018; Aykaç & Atar, 2014). Over time, the number of high schools admitting students via national examinations, and consequently the competition to enter a selective high school, have increased continuously (Gür, Çelik & Coşkun, 2013). The LSE-2012 included national examinations at 6th, 7th, and 8th grade, with a national exam score calculated from these test performances across the three years. The TMSH-2015 included several national examinations at 8th grade, with a placement score calculated from the students' performances at these examinations. As for the THE-2018, students took one national examination at the end of the 8th grade, with a national exam score calculated from the performance on this single test. After their national exam scores are calculated, students are placed based on their scores and their preferences of the schools where they want to continue their education. Across all of these transition systems, students' placements were determined by the MoNE according to the national exam score superiority. Within the scope of the LSE-2012 and THE-2018, high schools were clustered in two groups: high schools that accept students according to national exam scores (*central placement*) and high schools that accept students according to residential addresses (*local placement*). However, in the TMSH-2015, all students were placed in high schools through their national exam scores, and this approach produced more consistent clustering of students in schools according to their academic performance in national examinations.

The OECD (2004) analyzed the data from PISA 2003 in terms of literacy level differences between and within the schools. The results showed that Turkey is the country with highest mean score differences in mathematics literacy between schools. Although the mean score difference between schools is 33.6% in OECD countries, the mean score difference between schools is above 60% in Turkey. The OECD determined that this remarkable score difference among schools arises from socioeconomic status differences among students (OECD, 2004). On the other hand, the mean score difference within schools was calculated as 67% in OECD countries, the mean score difference within schools was below 60% in Turkey. These two comparative ratios demonstrate that the mathematics literacy of students in Turkey are quite heterogeneous between different schools but relatively homogenous within schools. Results show that students are clustered in schools according to their academic performances, and that there is a limited diversity of students with different academic performances within schools in Turkey.

While the differences in academic achievement among high schools are well known in Turkey, some studies showed that there are also considerable achievement differences between middle schools in Turkey. Findings from previous and current national transition examinations confirm significant school differences between middle schools. National monitoring examinations (ÖBBS) at the 4th grade in Turkey indicated significant achievement differences across different schools and school types (TED, 2010). THE-2018 results also showed significant achievement differences between schools and school types at the middle school level (MEB, 2018a).

Academic research focusing on differences in Turkish students' achievement levels and performance has also yielded similar results. Students at different types of high schools achieve different ranges of mean scores across most tests (ÖSYM, 2018). Berberoğlu and Kalender (2005) investigated academic achievement differences in university entrance examinations and PISA between 1999 and 2002, and found major differences in performance between public and private high schools. Additionally, they found that public high school types also have significant differences in entrance exam performance, especially between science high schools and vocational high schools. Alacacı and Erbaş (2010) analyzed PISA

2006 data and found that the academic achievement and the socioeconomic status differences of Turkish students across diverse high school types are statistically significant. Ceylan (2009) investigated diversifying characteristics of high- and low-performing schools in PISA 2006 science literacy. Results showed that socioeconomic status and attitudes towards science are the most important factors impacting school classification. According to Aşıcı, Bay-sal and Şahenk-Erkan (2012), there are significant differences in students' literacy levels according to high school type in PISA 2006 and 2009, and these differences are again the greatest between science high schools and vocational high schools. Gümüş and Atalmış (2012) found that these differences among school types have increased between PISA 2003 and 2009. PISA 2012 and 2015 results also confirmed the dramatic differences in test performance across high school types in Turkey (MEB, 2016; World Bank, 2013). Suna, Tanberkan and Ozer (2020) analyzed the distribution of students in a Turkish sample of basic and advance levels of proficiency by school types between PISA 2003 and PISA 2018. It was found that there are significant and remarkable differences in ratios of students who have a basic and advance level of proficiency between school types in all literacy areas.

3. Socioeconomic Status and Academic Achievement

Several studies focusing on academic achievement differences among students draw attention to differences in students' family related social and cultural capital. French sociologist Pierre Bourdieu emphasizes how, beyond traditional notions of economic capital, cultural and social capital also contribute to social reproduction. Bourdieu considers capital not just as money related meta, instead defining three types of capital: economic, social, and cultural capital:

Capital can present itself in three fundamental guises: as *economic capital*, which is immediately and directly convertible into money and may be institutionalized in the forms of property rights; as *cultural capital*, which is convertible, on certain conditions, into economic capital and may be institutionalized in the forms of educational qualifications; and as *social capital*, made up of social obligations ('connections'), which is convertible, in certain conditions, into economic capital and may be institutionalized in the forms of a title of nobility (Bourdieu, 1986, p. 47).

Cultural capital includes social origin, the importance given to culture and education, language use, and other factors, such as available resources. English sociologist Basil Bernstein (1977; 2003) argues that academic achievements of students from diverse socioeconomic backgrounds are affected by language codes that are shaped by students' families. He explains that children from middle- and upper-class families use language codes that are more abstract than those used by children from working-class families. Bernstein's contention is that members of social classes speak in subtly different ways, and that schools reward only the speech patterns of the middle and upper classes (Bernstein, 1977, 2003; Davies & Guppy, 2010). Findings of several large-scale national and international studies on academic achievement confirm the significant relationship between socioeconomic status and academic achievement (Barry, 2006; Bhat, Joshi & Wani, 2016; Caro, McDonald & Willms, 2009; ERG, 2009; Sutton & Soderstrom, 1999; White, 1982; Yılmaz, Fındık & Kavak, 2013). An increase in socioeconomic status—which is described as a combination of parents' education level and working status, family income, home opportunities of students, and many other factors—prompts a positive change in educational outcomes. Parents with higher education levels also have higher academi-

ic expectations for their children (Abu Bakar, Mamat & Mudassir, 2017; Gooding, 2001), assign greater importance to education, likely have a higher family income and a greater possibility for presenting further opportunities for their children, and have the potential to increase their students' self-confidence through intellectual levels and sophisticated language use. In a meta-analysis of 74 studies, Şirin (2005) found that socioeconomic status is a key variable that has one of strongest relationships with students' academic achievement.

Beyond students' socioeconomic status, there are other various factors which affect students' and parents' school choices. There is a common opinion that private schools offer better education opportunities, and that students in these schools have higher exam scores that indicate their superior academic achievement (Figlio & Stone, 1997; OECD, 2004). From this perspective, students' academic targets and parents' academic expectations are key factors guiding school selection (Cengiz, Titrek & Akgün, 2007). Other factors that impact school selection include educational opportunities available, elective courses, the distance between the school and the student's residential address, and school and transportation facilities. Student academic achievement is the main focus across the various educational systems, so the schools are believed to have the greatest potential to increase students' academic achievements. However, educational equity becomes an issue in private school systems, where parents need to pay all or most of the students' tuition and fees. In these private school systems, students are generally from higher a socioeconomic status, therefore not all students have equal chances to select these schools. Accordingly, in most education systems, private schools are considered institutions that serve socioeconomically advantaged students (OECD, 2004).

4. The Effect of School Type on Academic Achievement

In many education systems, public and private schools are compared in terms of students' academic achievement levels (Lubienski & Lubienski, 2006). Studies conducted in the 1980s focused on this "school effect," and findings from these studies showed that private school students had significantly higher academic achievement levels compared with those of public school students (Coleman & Hoffer, 1987; Coleman, Hoffer & Kilgore, 1982). Education researchers have since critiqued the methodology of these studies, calling the role of students' demographic variables into question and encouraging further research on the school effect. Figlio and Stone (1997) emphasized that these early studies focusing on school effect did not randomly sample schools and students: a major methodological deficiency.

Researchers have also analyzed data from the National Educational Longitudinal Survey (NELS), which involved random sampling at different levels, and found that the difference between achievement levels of public and private school students is not statistically significant. Goldhaber (1996) found that there is no significant difference between public and private schools in terms of mathematics and reading comprehension skills when the socioeconomic status of students is controlled. Similarly, an analysis of the growth of mathematical skills of American students over two years also demonstrated that the difference between students' growth in mathematics at public and private schools is not significant (Scott et al., 1994). Lubienski and Lubienski (2006) analyzed academic achievement level differences between school types in the United States using data from the 2003 National Assessment of Educational Progress. Data collected from 190,000 4th grade students and 153,000 8th grade students showed that the difference between public and private school students' academic levels was also not significant when the students' socioeconomic status was controlled.

5. Data and Methods

5.1. Sample

The sample for this study consisted of 2,380,015 students who participated in Turkish national examinations in the three transition systems between 2012 and 2018. The study sample includes 698,473 students who participated in the LSE in 2012, 977,813 students who participated the TMSH in 2015, and 703,729 students who participated in the THE in 2018. These examinations are standardized tests applied within the scope of the last three transition systems from middle-school to high school in Turkey. In addition to scores and academic performance information, personal information from students was also included in the analysis, including family income levels, and education levels of father and mother. 402,295 students out of the 2,380,015 who participated in these transition system examinations (LSE-2012, TMSH-2015 or THE-2018) were excluded from analysis due to the missing socioeconomic level data. In other words, data from 83% of students who participated in these three national examinations were included in the analysis. Students who were in the 8th grade at middle schools, imam hatip middle schools, private middle schools, and regional boarding middle schools in the years 2012, 2015, and 2018 are included in the sample. Due to the fact that imam hatip middle schools have accepted students since 2012, data is only available for students attending these schools in 2015 and 2018.

Distribution of the students according to socioeconomic variables and middleschool types is given in Table 1.

Table 1: Socioeconomic Status and Middle School Type Distributions of Students in Study Sample

		İmam Hatip Middle School (Public)		Middle School (Public)		Private Middle School		Regional Boarding Middle School (Public)		Total	
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Level Specifying Exam (LSE-2012)											
Education Level of Mother	Primary School	-	-	479,922	71.76	2,005	22.06	18,773	91.07	500,700	71.68
	Middle School	-	-	94,937	14.20	1,188	13.07	1,405	6.82	97,530	13.96
	High School	-	-	76,343	11.42	3,132	34.46	380	1.84	79,855	11.43
	Associate Degree or Undergraduate Graduate	-	-	16,324	2.44	2,493	27.43	47	0.23	18,864	2.70
Education Level of Father	Primary School	-	-	354,792	53.05	1,029	11.32	15,889	77.08	371,710	53.22
	Middle School	-	-	133,841	20.01	1,006	11.07	2,830	13.73	137,677	19.71
	High School	-	-	131,054	19.60	2,832	31.16	1,514	7.34	135,400	19.39
	Associate Degree or Undergraduate Graduate	-	-	46,332	6.93	3,688	40.58	361	1.75	50,381	7.21
Family Income Level	Primary School	-	-	2,753	0.41	533	5.86	19	0.09	3,305	0.47
	Middle School	-	-	20,813	3.11	15	0.17	956	4.64	21,784	3.12
	High School	-	-	160,812	24.05	188	2.07	7,567	36.71	168,567	24.13
	Associate Degree or Undergraduate Graduate	-	-	313,421	46.87	2,102	23.13	8,610	41.77	324,133	46.41
Family Income Level	Associate Degree or Undergraduate Graduate	-	-	161,831	24.20	5,585	61.45	3,264	15.83	170,680	24.44
	Graduate	-	-	11,895	1.78	1,198	13.18	216	1.05	13,309	1.91

Transition from Middle School to High School Exam (TMSH-2015)

Education Level of Mother	Primary School	2,813	69.66	637,851	69.47	5,318	14.31	16,640	89.98	662,622	67.77
	Middle School	587	14.54	126,052	13.73	3,180	8.56	1,252	6.77	131,071	13.40
	High School	481	11.91	118,225	12.88	11,071	29.79	520	2.81	130,297	13.33
	Associate Degree or Undergraduate	151	3.74	34,086	3.71	15,786	42.48	76	0.41	50,099	5.12
	Graduate	6	0.15	1,904	0.21	1,808	4.87	6	0.03	3,724	0.38
Education Level of Father	Primary School	1,967	48.71	475,128	51.75	2,627	7.07	13,854	74.91	493,576	50.48
	Middle School	739	18.30	169,124	18.42	2,616	7.04	2,511	13.58	174,990	17.90
	High School	86	21.42	189,610	20.65	9,295	25.01	1,672	9.04	201,442	20.60
	Associate Degree or Undergraduate	447	11.07	79,436	8.65	19,376	52.14	436	2.36	99,695	10.20
	Graduate	20	0.50	4,820	0.52	3,249	8.74	21	0.11	8,110	0.83
Family Income Level	Primary School	167	4.14	30,063	3.27	64	0.17	903	4.88	31,197	3.19
	Middle School	1,057	26.18	240,192	26.16	683	1.84	6,969	37.68	248,901	25.45
	High School	1,934	47.89	418,339	45.56	9,515	25.60	7,408	40.06	437,196	44.71
	Associate Degree or Undergraduate	822	20.36	215,884	23.51	23,350	62.83	3,038	16.43	243,094	24.86
	Graduate	58	1.44	13,640	1.49	3,551	9.56	176	0.95	17,425	1.78

Transition to High School Exam (THE-2018)

Education Level of Mother	Primary School	55,485	64.48	350,237	61.3	6,396	17.29	7,887	84.2	420,005	59.68
	Middle School	14,994	17.42	94,544	16.55	4,079	11.03	976	10.42	114,593	16.28
	High School	11,971	13.91	94,886	16.61	11,880	32.12	411	4.39	119,148	16.93
	Associate Degree or Undergraduate	3,476	4.04	30,369	5.32	13,756	37.19	89	0.95	47,690	6.78
	Graduate	126	0.15	1,286	0.23	877	2.37	4	0.04	2,293	0.33
Education Level of Father	Primary School	35,067	40.75	249,975	43.75	3,600	9.73	6,094	65.06	294,736	41.88
	Middle School	17,036	19.8	114,419	20.03	3,535	9.56	1,730	18.47	136,720	19.43
	High School	22,398	26.03	144,139	25.23	11,377	30.76	1,228	13.11	179,142	25.46
	Associate Degree or Undergraduate	10,939	12.71	59,791	10.47	16,733	45.24	308	3.29	87,771	12.47
	Graduate	612	0.71	2,998	0.52	1,743	4.71	7	0.07	5,360	0.76
Family Income Level	Primary School	1,489	1.73	13,951	2.44	78	0.21	387	4.13	15,905	2.26
	Middle School	18,009	20.93	137,696	24.1	1,307	3.53	3,125	33.36	160,137	22.76
	High School	42,981	49.95	273,251	47.83	12,768	34.52	3,945	42.12	332,945	47.31
	Associate Degree or Undergraduate	22,307	25.92	138,475	24.24	20,686	55.93	1,782	19.02	183,250	26.04
	Graduate	1,266	1.47	7,949	1.39	2,149	5.81	128	1.37	11,492	1.63

Table 1 shows that the majority of the study sample consisted of students from public middle schools: 95.75% of the LSE-2012 participants, 93.90% of the TMSH-2015 participants, and 81.18% of the THE-2018 participants were enrolled in public middle schools. The average education level of parents and family income changed across the three transition periods. The level of students whose mother graduated with an associate degree or above is 2.92% in the LSE-2012, 5.50% in the TMSH-2015, and 7.11% in the THE-2018. This increasing trend also held true for the education levels of fathers, as the percentage of students' whose father graduated with an associate degree or above was 7.68% in the LSE-2012, 11.03% in the TMSH-2015, and 13.23% in the THE-2018.

There was also a slight increase in family income levels of students over time: the percentage of students whose family income was high or quite high was 26.35% for the LSE-2012, 26.64% for the TMSH-2015, and 27.67% for the THE-2018. The distribution of socioeconomic variables between middle school types shows that students from private middle schools were the most advantaged group in terms of socioeconomic status across all three of the transition systems. The percentage of private middle school students whose mother graduated with associate degree or higher was 64.87% in the LSE-2012, 71.68% in the TMSH-2015, and 77.13% in the THE-2018. In comparison, the percentages reported by regional boarding middle school students, the most socioeconomically disadvantaged group, were 2.11%, 3.26% and 5.38%, respectively. Similarly, the percentage of private middle school students whose father graduated with an associate degree or higher were 77.61% in the LSE-2012, 85.89% in the TMSH-2015, and 80.71% in the THE-2018. Related percentages for regional boarding middle school students were 9.19%, 11.51%, and 16.47%, respectively. Lastly, the proportion of private middle school students whose family income was high or quite high was 74.64% in the LSE-2012, 72.39% in the TMSH-2015, and 61.74% in the THE-2018; the levels from regional boarding middle schools were 16.88%, 17.38%, and 20.39%, respectively.

5.2. Data Collection

Data used in the present study is comprised of national examination scores and personal information from 8th grade students who participated in the LSE-2012, the TMSH-2015, and the THE-2018. The data of this research were shared with researchers and used with the official letter number of 65968543/622.01-E.7006237 of the MoNE Information Technology Department. Within the scope of the LSE-2012, students were asked 100 multiple-choice questions, including 23 language (Turkish), 20 mathematics, and 20 science questions. The TMSH-2015 has 100 multiple-choice questions, including 20 language (Turkish), 20 mathematics and 20 science questions. Students were asked 90 multiple-choice questions in THE-2018: 20 language (Turkish), 20 mathematics, and 20 science questions. In the present study, language, mathematics, and science items were analyzed.

Inter-consistency coefficients (Kuder-Richardson 20) related to the language, mathematics, and science tests in the three transition systems analyzed in the current study are presented in Table 2.

Table 2: Kuder-Richardson 20 Coefficients of Language, Mathematics and Science Tests in Turkish Transition Systems

Transition System	Test	Number of Questions	KR-20 Coefficient
LSE-2012	Language	23	0.878
	Mathematics	20	0.909
	Science	20	0.880
TMSH-2015	Language	20	0.853
	Mathematics	20	0.814
	Science	20	0.877
THE-2018	Language	20	0.839
	Mathematics	20	0.711
	Science	20	0.822

Inter-consistency coefficients (Kuder-Richardson 20) for the language tests are between 0.839–0.878, between 0.711–0.909 for the mathematics tests, and between 0.822–0.880 for the science tests. Assessment tools which have inter-consistency coefficients of 0.70 or higher are

considered to be adequate (Cronbach, 1951; Kuder & Richardson, 1937), and these tests yield consistent and reliable scores. The results of the analyses presented in Table 2 demonstrate that the three tests have sufficient levels of inter-consistency across all of the transition systems.

To provide information on the validity of the assessment tools used in the present study, confirmatory factor analysis (CFA) was conducted and the results of this CFA are presented in Table 3.

Table 3: Confirmatory Factor Analysis Results of Language, Mathematics and Science Tests in Transition Systems: One Factor Model

Transition System	Test	RMSEA	CFI	TLI	SRMR
LSE-2012	Language	0.016	0.997	0.996	0.023
	Mathematics	0.018	0.999	0.998	0.022
	Science	0.024	0.995	0.994	0.032
TMSH-2015	Language	0.025	0.991	0.990	0.038
	Mathematics	0.023	0.991	0.990	0.035
	Science	0.017	0.997	0.997	0.021
THE-2018	Language	0.019	0.995	0.994	0.031
	Mathematics	0.017	0.918	0.908	0.027
	Science	0.023	0.992	0.991	0.032

Table 3 shows that the RMSEA coefficients for the language, mathematics, and science tests used in the transition systems were between 0.016–0.025, and that the SRMR coefficients of these three tests were between 0.021–0.038. The CFI and TLI coefficients related to these tests were between 0.918–0.999 and 0.908–0.998, respectively. For RMSEA and SRMR indexes, coefficients below 0.06 and 0.08 are considered as a good fit (Hu & Bentler, 1999; Schreiber et al., 2006). Additionally, CFI and TLI coefficients which are equal to or greater than 0.90 are accepted as an adequate fit (Hu & Bentler, 1999; Schreiber et al., 2006). The results in Table 3 indicate that these three tests in all transition systems had one dominant factor, and that the items in these tests are loaded in related dominant factors. So, the total scores of the three domain tests in these transition systems could be obtained through all the items in the related tests, and all items in these tests exhibited significant correlation with the related latent dominant factor.

5.3. Data Analysis

To provide evidence on validity, CFA of the three tests in all transition systems was performed with the *lavaan* package, which enables factor analysis with binary data in R statistics. A reliability analysis was performed with SPSS in terms of the inter-consistency of items.

A variance analysis (ANOVA) was used to compare the language, mathematics, and science mean scores related to the different types of middle schools being analyzed. According to the significant differences obtained by the ANOVA, peer comparisons were also performed using Scheffe post-hoc tests.

Covariance analysis (ANCOVA) was used to calculate the language, mathematics, and science mean scores, while students' socioeconomic status was controlled. The corrected mean scores of different middle school types were also compared with ANCOVA. ANCOVA was selected intentionally here, because it is typically used to control a variable or variables in the cases of determining the effect of one variable on another variable (Tabachnick & Fidell, 2013). In the

present study, the socioeconomic status of students were statistically controlled, while differences in the mean scores from different middle school types were analyzed.

Significant differences between mean scores can be attributed to the volume of data for this study: as a sample size grows larger, both the statistical power of tests and the possibility of small differences becoming significant increase at the same time (Filho et al., 2013; Kaplan, Chambers & Glasgow, 2014). Effect sizes are also calculated and presented in this study to overcome this issue. Significant differences between the mean scores of middle school types are given and interpreted with effect sizes.

Defining the socioeconomic status of students is a complex process, and consequently the number and variety of characteristics may change in the research area. NCES (2012) suggests using family income, parents' level of education, and parents' working status to define socioeconomic status. In the present study, family income and parents' education level were used together. Principal component analysis (PCA) is a method that is frequently used to construct a composite socioeconomic status variable from singular variables. In this process, the selected variables are analyzed in PCA, and those variables can be weighted with factor loading on the dominant factor (NCES, 2012; Vyas & Kumaranayake, 2006). Accordingly, the mothers' education level ($w=0.828$), fathers' education level ($w=0.845$), and family income ($w=0.653$) variables were analyzed with PCA, and these variables were weighted with factor loadings on the dominant factor.

6. Results

The language, mathematics, and science mean scores of students from diverse middleschools in the three transition systems were calculated and compared with the mean scores using ANOVA. These results are presented in Table 4.

Table 4: One-Way ANOVA Results of Language, Mathematics, and Science Tests in Three Transition Systems

Level Specifying Exam (LSE-2012)								
Test	Variance Source	Sum of Squares	df	Mean Squares	F	p	η^2	Post-hoc
Language	Between Groups	219145.6	2	109572.8	4545.5	0.00	0.01	SS-PSS,
	Within Groups	16837142.5	698470	24.1				SS-RBSS,
	Total	17056288.1	698472					PSS-RBSS
Mathematics	Between Groups	163834.3	2	81917.2	5958.8	0.00	0.02	SS-PSS,
	Within Groups	9602114.7	698470	13.7				SS-RBSS,
	Total	9765949.0	698472					PSS-RBSS
Science	Between Groups	114202.0	2	57101.0	3895.4	0.00	0.01	SS-PSS,
	Within Groups	10238499.3	698470	14.7				SS-RBSS,
	Total	10352701.3	698472					PSS-RBSS
Transition from Middle School to High School Exam (TMSH -2015)								
Language	Between Groups	772155.1	3	257385.0	12499.2	0.00	0.04	SS-PSS, SS-
	Within Groups	20135097.6	977809	20.6				RBSS,
	Total	20907252.7	977812					PSS-RBSS,
								IHSS-PSS,
								IHSS-RBSS

Mathematics	Between Groups	1428918.2	3	476306.1	25297.5	0.00	0.07	SS-PSS, SS-RBSS, PSS-RBSS, İHSS-PSS, İHSS-SS, İHSS-RBSS
	Within Groups	18410370.4	977809	18.8				
	Total	19839288.6	977812					
Science	Between Groups	1467888.6	3	489296.2	17629.5	0.00	0.05	SS-PSS, SS-RBSS, PSS-RBSS, İHSS-PSS, İHSS-RBSS
	Within Groups	27138497.8	977809	27.8				
	Total	28606386.4	977812					
Transition to High School Exam (THE-2018)								
Language	Between Groups	443106.75	3	147702.25	8962.23	0.00	0.04	SS-PSS, SS-RBSS, PSS-RBSS, İHSS-PSS, İHSS-SS, İHSS-RBSS
	Within Groups	11597753.98	703725	16.48				
	Total	12040860.73	703728					
Mathematics	Between Groups	144308.44	3	48102.81	6387.94	0.00	0.03	SS-PSS, SS-RBSS, PSS-RBSS, İHSS-PSS, İHSS-SS, İHSS-RBSS
	Within Groups	5299226.14	703725	7.53				
	Total	5443534.58	703728					
Science	Between Groups	440849.73	3	146949.91	9864.92	0.00	0.04	SS-PSS, SS-RBSS, PSS-RBSS, İHSS-PSS, İHSS-SS, İHSS-RBSS
	Within Groups	10482834.69	703725	14.90				
	Total	10923684.42	703728					

Table 4 indicates significant differences in the mean scores of students from different middle school types in THE-2018 language ($F(3; 703728)=8962.23, p<0.05, \eta^2=0.04$), THE-2018 mathematics ($F(3; 703728)=6387.94, p<0.05, \eta^2=0.03$), and THE-2018 science tests ($F(3; 703728)=9864.92, p<0.05, \eta^2=0.04$). Similarly, significant differences in the mean scores of students from different middle school types were identified in TMSH-2015 language ($F(3; 977812)=12499.2, p<0.05, \eta^2=0.04$), TMSH-2015 mathematics ($F(3; 977812)=25297.5, p<0.05, \eta^2=0.07$), and TMSH-2015 science tests ($F(3; 977812)=17629.5, p<0.05, \eta^2=0.05$). Lastly, the LSE-2012 tests were analyzed and significant differences in the mean scores of students from different middle school types were found in LSE-2012 language ($F(2; 698472)=4545.5, p<0.05, \eta^2=0.01$), LSE-2012 mathematics ($F(2; 698472)=5958.8, p<0.05, \eta^2=0.02$), and LSE-2012 science tests ($F(2; 698472)=3895.4, p<0.05, \eta^2=0.01$).

The effects size coefficients presented in Table 4 illustrate that the type of middle school has a low effect on students' mean scores in language, mathematics, and science tests. Without controlling socioeconomic status, the highest effect size coefficient was calculated in TMSH-2015, so the effect of middle school type on the mean scores of language, mathematics, and science tests reached its maximum value in TMSH-2015. Results of post-hoc analyses indicated that there was a significant difference between the mean scores of all middle school types within the scope of the THE-2018 and LSE-2012—students from private middle schools had the highest mean scores and students from regional boarding schools had the lowest mean scores across all of these tests. Significant differences were also observed in the language, mathematics, and science tests of the

TMSH-2015, but there was a particular peer comparison (between public middle schools and public imam hatip middle schools) that did not yield significant differences in mathematics and science tests. The findings in Table 4 indicate that the mean language, mathematics, and science scores across different middle school types had significant differences in nearly all cases; and that private middle schools showed the highest performance, while regional boarding schools had the lowest mean scores with their current socioeconomic status.

It should be also noted that some significant differences were found between the mean scores of public middle school types, despite the fact that their mean scores were quite close in other comparisons. These significant differences can be attributed to the volume of data for this study: as the sample size grows larger, both the statistical power of tests and the possibility of small differences becoming significant increase at same time (Filho et al, 2013; Kaplan, Chambers & Glasgow, 2014).

Table 5 provides the corrected mean language, mathematics, and science scores of different middle school types, as well as the results of ANCOVA when the socioeconomic status of students was controlled.

Table 5: ANCOVA Results of Language, Mathematics, and Science Tests When Socioeconomic Status is Controlled

	n	M	SD	Corrected M	%95 Confidence Interval	Difference between Means	SE
Level Specifying Exam (LSE-2012)							
Language							
Middle School (SS)	668,772	13.07	4.93	13.08	13.07 – 13.09	0.01	0.01
Private SS (PSS)	9,088	17.40	3.87	14.65	14.55 – 14.75	-2.75	0.05
Regional Boarding SS (RBSS)	20,613	11.54	4.84	12.38	12.32 – 12.45	0.84	0.03
Peer Comparisons							
SS-PSS						-1.56*	0.05
SS-RBSS						0.70*	0.03
PSS-RBSS						2.26*	0.06
Mathematics							
Middle School (SS)	668,772	6.06	3.71	6.07	6.06 – 6.08	0.01	0.01
Private SS (PSS)	9,088	10.05	4.56	8.22	8.14 – 8.29	-1.83	0.04
Regional Boarding SS (RBSS)	20,613	5.09	3.31	5.65	5.60 – 5.70	0.56	0.03
Peer Comparisons							
SS-PSS						-2.15*	0.04
SS-RBSS						0.42*	0.03
PSS-RBSS						2.56*	0.05
Science							
Middle School (SS)	668,772	8.10	3.83	8.11	8.10 – 8.12	0.01	0.01
Private SS (PSS)	9,088	11.55	3.69	9.67	9.59 – 9.74	-1.88	0.04
Regional Boarding SS (RBSS)	20,613	7.54	3.85	8.12	8.07 – 8.17	0.58	0.03
Peer Comparisons							
SS-PSS						-1.56*	0.04
SS-RBSS						-0.01	0.03
PSS-RBSS						-1.54*	0.05

Transition from Middle School to High School Exam (TMSH-2015)**Language**

İmam Hatip SS (İHSS)	4,038	13.50	4.48	13.59	13.46 – 13.72	0.09	0.07
Middle School (SS)	918,118	13.30	4.60	13.42	13.41 – 13.42	0.12	0.01
Private SS (PSS)	37,163	17.89	2.66	14.61	14.56 – 14.65	-3.28	0.02
Regional Boarding SS (RBSS)	18,494	12.38	4.53	13.39	13.33 – 13.46	1.01	0.03

Peer Comparisons

İHSS-SS						0.17	0.07
İHSS-PSS						-1.02*	0.07
İHSS-RBSS						0.19	0.07
SS-PSS						-1.19*	0.02
SS-RBSS						0.02	0.03
PSS-RBSS						1.21*	0.04

Mathematics

İmam Hatip SS (İHSS)	4,038	8.91	4.40	8.99	8.87 – 9.11	0.08	0.06
Middle School (SS)	918,118	8.53	4.35	8.63	8.63 – 8.64	0.1	0.01
Private SS (PSS)	37,163	14.82	4.35	11.68	11.63 – 11.72	-3.14	0.02
Regional Boarding SS (RBSS)	18,494	7.91	3.97	8.88	8.82 – 8.94	0.97	0.03

Peer Comparisons

İHSS-SS						0.36*	0.06
İHSS-PSS						-2.69*	0.07
İHSS-RBSS						0.11	0.07
SS-PSS						-3.04*	0.02
SS-RBSS						-0.25*	0.03
PSS-RBSS						2.80*	0.04

Science

İmam Hatip SS (İHSS)	4,038	10.81	5.25	10.90	10.75 – 11.05	0.09	0.08
Middle School (SS)	918,118	10.64	5.32	10.76	10.75 – 10.77	0.12	0.01
Private SS (PSS)	37,163	17.04	4.00	13.26	13.21 – 13.32	-3.78	0.03
Regional Boarding SS (RBSS)	18,494	10.36	5.19	11.53	11.46 – 11.60	1.17	0.04

Peer Comparisons

İHSS-SS						0.14	0.08
İHSS-PSS						-2.36*	0.08
İHSS-RBSS						-0.63*	0.08
SS-PSS						-2.50*	0.03
SS-RBSS						-0.77*	0.04
PSS-RBSS						1.73*	0.05

Transition to High School Exam (THE-2018)**Language**

İmam Hatip SS (İHSS)	86.052	12.79	3.93	12.86	12.84 – 12.88	0.07	
Middle School (SS)	571.322	12.53	4.12	12.63	12.62 – 12.64	0.10	
Private SS (PSS)	36.988	16.02	3.27	14.00	13.97 – 14.05	-2.02	
Regional Boarding SS (RBSS)	9.367	11.32	4.13	12.18	12.10 – 12.26	0.87	

Peer Comparisons

İHSS-SS						0.23*	0.01
İHSS-PSS						-1.14*	0.02
İHSS-RBSS						0.68*	0.04
SS-PSS						-1.37*	0.02
SS-RBSS						0.45*	0.04
PSS-RBSS						1.82*	0.04

Mathematics

İmam Hatip SS (İHSS)	86.052	4.54	2.66	4.57	4.55 – 4.59	0.03	
----------------------	--------	------	------	------	-------------	------	--

Middle School (SS)	571.322	4.76	2.71	4.80	4.79 - 4.81	0.04
Private SS (PSS)	36.988	6.70	3.43	5.90	5.87 - 5.93	-0.81
Regional Boarding SS (RBSS)	9.367	4.16	2.45	4.50	4.45 - 4.56	0.35
Peer Comparisons						
İHSS-SS						-0.23*
İHSS-PSS						-1.33*
İHSS-RBSS						0.07
SS-PSS						-1.10*
SS-RBSS						0.30*
PSS-RBSS						1.40*
Science						
İmam Hatip SS (İHSS)	86.052	9.03	3.78	9.09	9.07 - 9.12	0.06
Middle School (SS)	571.322	9.12	3.87	9.22	9.21 - 9.23	0.1
Private SS (PSS)	36.988	12.62	3.86	10.78	10.74 - 10.82	-1.84
Regional Boarding SS (RBSS)	9.367	8.37	3.74	9.16	9.08 - 9.23	0.79
Peer Comparisons						
İHSS-SS						-0.13*
İHSS-PSS						-1.69*
İHSS-RBSS						0.06
SS-PSS						-1.56*
SS-RBSS						0.06
PSS-RBSS						1.63*

* $p < 0.05$

Table 5 shows that significant changes were observed in language, mathematics, and science mean scores related to middle school types when students' socioeconomic status was controlled. In this case, the mean language, mathematics, and science scores of private middle schools—which included the most socioeconomically advantaged students—decreased remarkably across all three transition systems. By contrast, the mean language, mathematics, and science scores of all public middle schools increased in differing proportions across the three transition systems.

The common finding in Table 5 was that the gaps between the mean language, mathematics, and science scores of all the middle school types were further closed after control of the students' socioeconomic status. As a result, the significant differences within the scope of THE-2018 between the mean mathematics and science scores of imam hatip middle schools and regional boarding schools, as well as between the mean science scores of imam hatip middle schools and public middle schools disappeared after control of the students' socioeconomic status. The same circumstances were also valid for the TMSH-2015, with significant differences between the mean language and mathematics scores of imam hatip middle schools and regional boarding schools disappearing.

Figure 1 demonstrates the effect-sizes of socioeconomic status on mean language, mathematics, and science scores within the three transition systems.

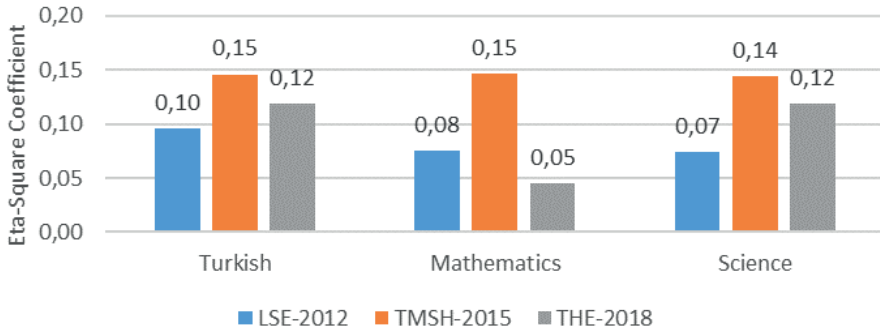
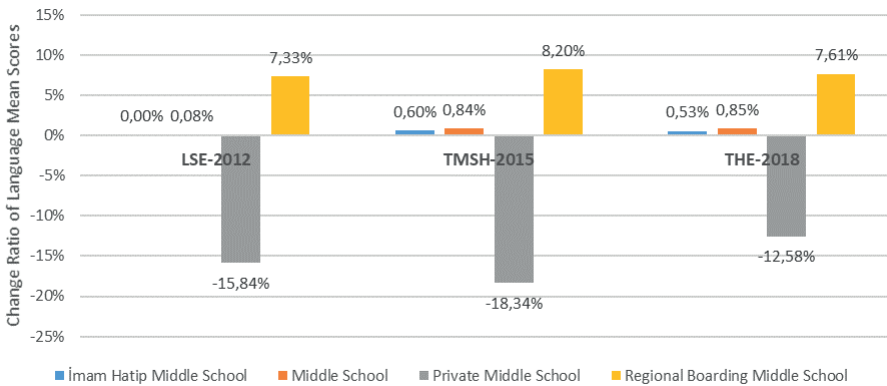

Figure 1: Eta-Square Coefficients of Socioeconomic Status of Students' on Mean Language, Mathematics, and Science Scores in Transition Systems.

The coefficients in Figure 1 indicate that the effect of students' socioeconomic status on mean scores in language, mathematics, and science reached their maximum values in the TMSH-2015. The effect-sizes of student socioeconomic status on the mean scores are medium-level in TMSH-2015, and low-level in both LSE-2012 and THE-2018. For the language and science tests, the effect-sizes of socioeconomic status are relatively lower in LSE-2012, and for the mathematics test, it is comparatively lower in THE-2018.

Figure 2 demonstrates the proportional changes in mean language, mathematics, and science scores of different middle school types when students' socioeconomic status is controlled.

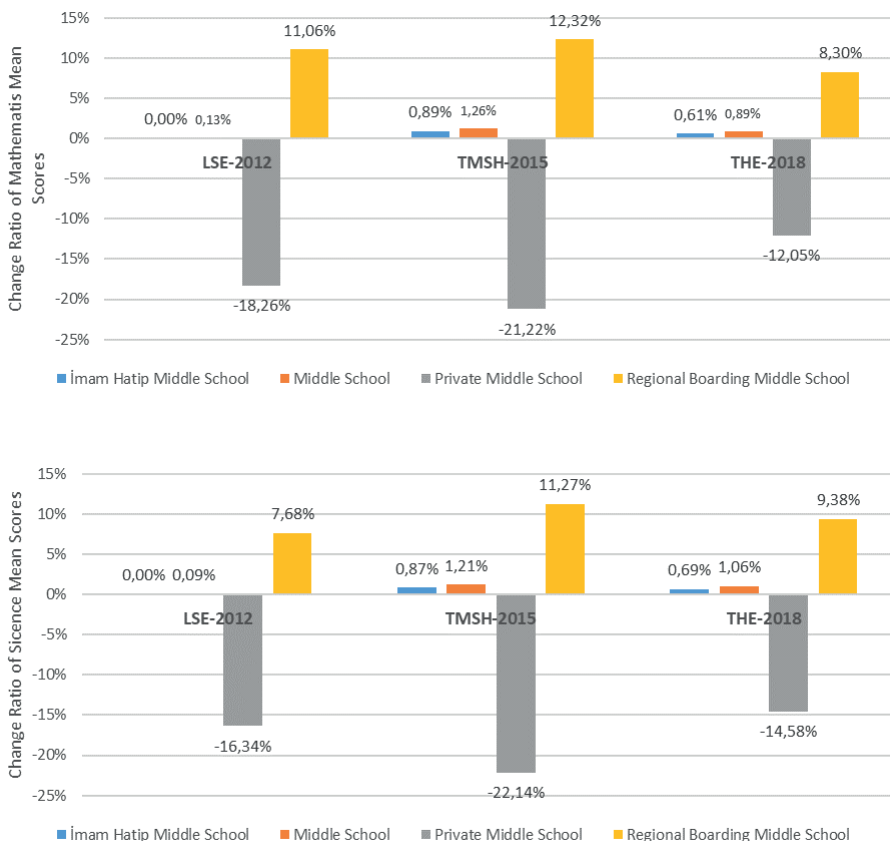

Figure 2: Proportional Changes in Language, Mathematics and Science Mean Scores When Students’ Socioeconomic Status is Controlled.

Figure 2 shows that there are significant differences in the ratios of change across all tests within the three transition systems. The ratios of change reach their maximum values in the language, mathematics, and science tests in the TMSH-2015. After controlling the students’ socioeconomic status, the minimum ratio of change could be observed in the language, mathematics, and science tests of THE-2018.

7. Discussion and Conclusion

The present study investigated the predictive role of socioeconomic status on academic achievement in three transition systems in Turkey. It also investigated students’ academic achievements in diverse middle school types within these three systems. For the purposes of this study, a composite socioeconomic status variable is composed of parents’ education level and family income. Subsequently, the mean language, mathematics, and science scores of students were calculated and compared in the three transition systems according to the current socioeconomic status, as well as after control of socioeconomic status.

The education levels of parents in the sample, as well as their family income distributions indicated that there were significant differences in socioeconomic status between students from different middle school types. With regard to socioeconomic status, students from private middle schools are the most advantaged, while students from regional boarding middle schools are the most disadvantaged group in all three transition systems. ANOVA results showed that there were significant differences in mean language, mathematics, and science scores of students in diverse middle school types within the three transition systems. According to eta-square coefficients, the effect of socioeconomic status on mean language, mathematics, and science scores reached maximum values, which were present at a medium-level, in the TMSH-2015 transition system. However, the effect of socioeconomic status on scores was low in both LSE-2012 and THE-2018. Eta-square coefficients show that the effect of socioeconomic status on scores was relatively lower in the language and science tests within the THE-2018.

Common findings from all transition systems showed that the mean language, mathematics, and science scores of private middle school students decreased significantly when students' socioeconomic status was controlled, while those mean scores of public middle schools increased at varying ratios in the same case. Public middle school students' scores were compared in detail and showed that while these middle schools' mean language, mathematics, and science scores increased slightly after control of socioeconomic status (0.08%–1.26 %), the highest increase was observed in the language, mathematics, and science scores of regional boarding schools (7.33%–12.32%). Private middle schools had higher mean scores in language, mathematics, and science tests, and public middle schools had similar mean scores on those tests. This finding was consistent with previous findings published by the MoNE (MEB, 2018). It is also noteworthy that the changes in the mean scores on mathematics and science tests were relatively higher, so it is reasonable to assert that differences in socioeconomic status had a greater effect on mathematics and science test scores in these three transition systems. Due to the decrease in the difference between mean language, mathematics, and science scores between middle school types when socioeconomic status is controlled, these differences in academic achievement levels can be partially explained by socioeconomic status.

The findings of the present study were consistent with those of previous studies focusing on the differences in students' academic achievement and socioeconomic status (Berberoğlu & Kalender, 2005; ERG, 2009; Ferreira, Gignoux & Aran, 2010; OECD, 2004; Önder & Güçlü, 2014). Also, the findings indicated that socioeconomic status had a measurable and significant impact on the academic performance of students at the middle school level, and that there was a significant difference between middle school types in terms of socioeconomic status distribution. Increasing socioeconomic differences between school types can lead to academic achievement disparities in the long term (Perry & McConney, 2010). As mentioned earlier (OECD, 2004), one of the fundamental reasons why Turkey is the country with the largest differences in mean school achievement is that students are clustered in high schools according to socioeconomic status (Çelik et al., 2017; Ozer, 2018). The results of the present study revealed that differences in academic achievement between school types began to arise at the middle school level, and that socioeconomic differences served an important function in that process. Since the tracking into different secondary school types through the transition systems worsens the disadvantageous positions of low performing students already at the middle school level, the inequality deepens systematically (Ozer & Perc, 2020). The transition system called TMSH in Turkey resulted in the strongest inequality of opportunity.

The Matthew effect seems to provide an important tool for understanding the long-term negative consequences of the early tracking (Ozer & Perc, 2020). It explains the underlying mecha-

nism leading to cumulative advantage where advantage breeds advantage so that advantage tends to beget further advantage (Merton, 1968; Perc, 2014). On the other hand, socioeconomic disadvantage also augments the disadvantageous conditions, eventually increase the inequality of education and opportunity (Ozer & Perc, 2020).

One underlying reason for the considerable differences in academic achievement between schools is the structure of the transition systems between middle and high school. When all students are placed into schools according to their academic performance, it can lead to a clustering of students in schools by socioeconomic levels. The findings regarding the TMSH-2015 is an obvious example of this phenomenon, since the effects of school type and socioeconomic status of students on test scores reached their maximum values in this transition system. Thus, testing all students in order to track them into different high schools creates a discriminative effect on the students, even before they entered into this transition system. On the other hand, when all students are tracked into different school types based on their academic achievements, it leads to homogenous classes, eventually decreasing the positive contributions of the peer effects. In the heterogeneous classes, low performing students may have better opportunities to increase their performances through more efficient group discussions and motivation based on interactions among students of different academic achievement levels (Hanushek & Woessmann, 2006; Ozer & Perc, 2020). The homogeneity leads to low performing students to be deprived of this opportunity (Ozer & Suna, 2020; Zimmer, 2003).

On the other hand, the recently established THE system allows students not to take part in the national exam to have a seat in high schools. In other words, the national exam score is not mandatory in THE while it was mandatory in TMSH. Almost 90% of the 8th grade students were allocated to schools without the national exam scores in THE system (MEB, 2018a). Within the scope of THE-2018, the effect of school types and the socioeconomic status of students on mean test scores seems to be relatively lower. The effects of socioeconomic status on academic achievement in the national high-stakes exams unfortunately increases when almost all students are tracked into different school types based on their exam scores (i.e., TMSH-2015).

Findings that show significant differences in academic achievement and socioeconomic status between school types at the middle school level are quite important for educational policy-makers. As emphasized by the OECD (2004), two common characteristics of high performing countries in PISA are low academic achievement differences between schools and high student heterogeneity within schools. In order to decrease the academic achievement differences between schools, positive discrimination in the allocation of financial sources and the appointment of more qualified and more experienced teachers and school administrators in disadvantaged schools are of great importance (Ozer, 2020). In line with this purpose, financial and human resources should be directed to institutions that have development needs, support programs should be developed and applied in these institutions, and the process of student placement in educational institutions needs to be revised to encourage placement of students from diverse socioeconomic and academic achievement levels in the same schools (Gür et al., 2018; Önder & Güçlü, 2014).

In addition, since national placement exams track students into different schools and study programs with varying academic content, a policy response to increase equity in student learning opportunities can also reduce or delay student tracking practices (OECD, 2016), such as ability grouping via national exams. The results of this study provide supporting evidence for this recommendation. A complementary policy is to adopt robust and shared curricular standards for all students, no matter which high school type they attend, and regardless of socio-economic status.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References/Kaynakça

- Abu Bakar, N., Mamat, I., & Mudassir, I. (2017). Influence of parental education on academic performance of secondary school students in Kuala Terengganu. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 7(8), 296–304.
- Al Şensoy, S., & Sağsöz, A. (2015). Relation between pupils academic achievement and physical conditions of classrooms. *Journal of Kırsehir Education Faculty*, 16(3), 87–104.
- Alacacı, C., & Erbaş, A. K. (2010). Unpacking the inequality among Turkish schools: Findings from PISA 2006. *International Journal of Educational Development*, 30(2), 182–192.
- Aşıcı, M., Baysal, N., & Şahenk-Erkan, S. (2012). A comparison of the reading comprehension questions in PISA 2009 and national level determination exam in Turkey. *Journal of Research in Education and Teaching*, 1(2), 210–217.
- Atılğan, H. (2018). Transition among education levels in Turkey: Past-present and a recommended model. *Ege Journal of Education*, 19(1), 1–18.
- Aykaç, N., & Atar, E. (2014). Geçmişten günümüze ilköğretimden ortaöğretime geçiş sisteminin değerlendirilmesi. In A. Akdoğan Bulut İnsan ve A. Yavuz Akengin (eds.). *Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Eğitimde Kademeler Arası Geçiş ve Yeni Modeller Uluslararası Kongresi* (p. 83–104). Antalya: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Barry, J. (2006). *The effect of socio-economic status on academic achievement*. (Unpublished master dissertation). Wichita State University, USA.
- Berberoğlu, G., & Kalender, İ. (2005). Investigation of student achievement across years, school types and regions: SSE and PISA analyses. *Educational Sciences and Practice*, 4(7), 21–35.
- Bernstein, B. (1977). *Class, codes and control, vol. 3: Towards a theory of educational transmissions* (2nd edition). London: Routledge & Kegan Paul.
- Bernstein, B. (2003). *Class, codes and control, vol. 1: Theoretical studies towards a sociology of language* (1st edition). London: Routledge.
- Bertocchi, G., & Spagat, M. (2004). The evolution of modern educational systems: Technical vs. general education, distributional conflict, and growth. *Journal of Development Economics*, 73, 559–582.
- Bhat, M., Joshi, J., & Wani, I. (2016). Effect of socio-economic status on academic performance of secondary school students. *The International Journal of Indian Psychology*, 3(4), 2349–2394.
- Bölükbaş, S. (2018). *The role of social policies and tracking in the academic resilience of poor children in Turkey*. (Unpublished doctoral dissertation). Ankara Yıldırım Beyazıt University, Ankara. [In Turkish]
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241–258). <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/bourdieu-forms-capital.htm>
- Caro, D. H., McDonald, J. T., & Willms, J. D. (2009). Socio-economic status and academic achievement trajectories from childhood to adolescence. *Canadian Journal of Education*, 32(3), 558–590.
- Cengiz, G., Titrek, O., & Akgun, Ö. E. (2007). The effects of the factors related to schools on the preference of students in secondary education. *International Journal of Human Sciences*, 4(1), 1–22.
- Ceylan, E. (2009). Differences between low- and high-performing schools in scientific literacy based on PISA 2006 results in Turkey. *Van Yüzüncü Yıl University Journal of Education*, 4(2), 55–75.
- Coleman, J., & Hoffer, T. (1987). *Public and private schools: The impacts of communities*. New York: Basic Books.

- Coleman, J. S., Hoffer, T., & Kilgore, S. (1982). Cognitive outcomes in public and private schools. *Sociology of Education*, 55(2-3), 65–76.
- Çobanoğlu, F., & Badavan, Y. (2017). The key of successful schools: the correlates of school effectiveness. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 26, 114–134.
- Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16, 297–334.
- Çelik, Z., Boz, N., Arkan, Z., & Toklucu, D. K. (2017). *TEOG yerleştirme sistemi: Güçlükler ve öneriler*. Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Davies, S., & Guppy, N. (2010). *The schooled society: An introduction to the sociology of education* (2 edition). Ont: Oxford University Press.
- Demirtaş, Z. (2010). The relationship in high schools between school culture and student achievement. *Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute*, 7(13), 208–223.
- ERG (2009). *Herkes için kaliteli eğitim*. İstanbul: ERG. <http://www.egitimreformugirisimi.org/dosyalar/faaliyet/2009.pdf>.
- Ferreira, F. H. G., Gignoux, J., & Aran, M. (2010). *Inequality of economic opportunity in Turkey: An assessment using asset indicators and women's background variables*. (Working Paper Number 3.) Ankara: State Planning Organization of the Republic of Turkey and World Bank Welfare and Social Policy Analytical Work Program.
- Figlio, D.N., & Stone, J.A. (1997). *School choice and student performance: Are private schools really better?* (Discussion Paper 1141-97.) Institute for Research on Poverty, University of Wisconsin-Madison.
- Filho, D. B. F., Paranhos, R., da Rocha, E. C., Batista, M., da Silva Jr., J. A., Santos, M. L. W. D., & Marino, J. G. (2013). When is statistical significance not significant? *Brazilian Political Science Review*, 7(1), 31–55.
- Goldhaber, D. D. (1996). Public and private high schools: Is school choice and answer to the productivity problem?. *Economics of Education Review*, 15(3), 93–109.
- Gooding, Y. (2001). *The relationship between parental educational level and academic success of college freshmen*. (Unpublished doctoral dissertation). Iowa State University, Iowa.
- Gümüş, S., & Atalmış, E. H. (2012). Achievement gaps between different school types and regions in Turkey: Have they changed over time? *Mevlana International Journal of Education*, 2(2), 48–64.
- Gür, B., Çelik, Z., & Coşkun, İ. (2013). Türkiye’de ortaöğretimin geleceği: Hiyerarşi mi eşitlik mi? (*Analiz no. 69*). Ankara: SETA Vakfı.
- Gür, B. S., Çelik, Z., Bozgeyikli, H., & Yurdakul, S. (2018). *Eğitime bakış 2018: İzleme ve değerlendirme raporu*. Ankara: Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Hanushek, E.A., & Woessmann, L. (2006). Does educational tracking affect performance and inequality? Differences-in-differences evidence across countries. *The Economic Journal* 116, 63–76.
- Hanushek, E.A., Schwerdt, G., Woessman, L., & Zhang, L. (2017). General education, vocational education, and labor-market outcomes over the life-cycle. *The Journal of Human Resources*, 52(1), 48–87.
- Hu, L., & Bentler, P.M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1–55.
- Kaplan, R. M., Chambers, D. A., & Glasgow, R. E. (2014). Big data and large sample size: A cautionary note on the potential for bias. *Clinical and Translational Science*, 7(4), 342–346.
- Kuder, G. F., & Richardson, M. W. (1937). The theory of estimation of test reliability. *Psychometrika*, 2, 151–160.
- Lazenby, H. (2016). What is equality of opportunity in education?. *Theory and Research in Education*, 14(1), 65–76.
- Lubienski, S. T., & Lubienski, C. (2006). School sector and academic achievement: A multi-level analysis of NAEP mathematics data. *American Educational Research Journal*, 43(4), 651–698.
- Ma, X., & Klinger, D. A. (2000). Hierarchical linear modelling of student and school effects on academic achievement. *Canadian Journal of Education*, 25, 41–55.
- MEB (2016). *PISA 2015 ulusal raporu*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- MEB (2018a). *2018 Liselere Geçiş Sistemi (LGS): Merkezi sınavla yerleşen öğrencilerin performansı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- MEB (2018b). *Milli Eğitim istatistikleri: Örgün eğitim 2017-2018*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Merton, R. K. (1968). The Matthew effect in science. *Science*, 159, 53–63.

- Müller, W., & Shavit, Y. (1998). The institutional embeddedness of the stratification process: A comparative study of qualifications and occupations in thirteen countries. In Shavit, Y., & Müller, W. (eds.) *From School to Work: A Comparative Study of Educational Qualifications and Occupational Destinations*. Oxford: Clarendon Press, pp. 1–47.
- Mwiti, M. A. (2012). *Influence of school characteristics on students' academic performance in secondary schools in Tigania central division, Meru Kenya*. A research project report for the award of a Master of Arts degree in project planning and management, University of Nairobi.
- NCES (2012). *Improving the measurement of socioeconomic status for the national assessment of educational progress: A theoretical foundation*. The National Center for Education Statistics (NCES) Expert Panel Report. Retrieved from https://nces.ed.gov/nationsreportcard/pdf/researchcenter/Socioeconomic_Factors.pdf
- Neuman, S., & Ziderman, A. (1991). Vocational schooling, occupational matching, and labor market earnings in Israel. *The Journal of Human Resources*, 26(2), 256–281.
- OECD (2004). *How student performance varies between schools and the role that socio-economic background plays in this*. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2016). *PISA 2015 results (Volume I): Excellence and equity in education*. Paris: OECD Publishing.
- Ozer, M. (2018). The 2023 Education Vision and new goals in vocational and technical education. *Journal of Higher Education and Science*, 8(3), 425–435.
- Ozer, M. (2019a). Reconsidering the fundamental problems of vocational education and training in Turkey and proposed solutions for restructuring. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 39(2), 1–19.
- Ozer, M. (2019b). Background of problems in vocational education and training and its road map to solution in Turkey's Education Vision 2023. *Journal of Higher Education and Science*, 9(1), 1–11.
- Ozer, M., & Suna, H. E. (2019). Future of vocational and technical education in Turkey: Solid steps taken after Education Vision 2023. *Journal of Education and Humanities*, 10(20), 165–192.
- Ozer, M. (2020). What PISA tells us about performance of education systems. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 9(2), 217–228.
- Ozer, M., & Perc, M. (2020). Dreams and realities of school tracking and vocational education. *Palgrave Communications*, 6, 34.
- Ozer, M., & Suna, H. E. (2020). The linkage between vocational education and labor market in Turkey: Employability and skill mismatch. *Kastamonu Education Journal*, 28(2), 558–569.
- Önder, E., & Güçlü, N. (2014). Solution proposals intended to reduce success difference among primary schools. *Journal of Educational Sciences*, 40, 109–132.
- ÖSYM (2018). 2018 *Yükseköğretim Kurumları Sınavı değerlendirme raporu*. Ankara: ÖSYM.
- Perc, M. (2014). The Matthew effect in empirical data. *Journal of The Royal Society Interface* 11(98), 1–15.
- Perry, L., & McConney, A. (2010). School socio-economic composition and student outcomes in Australia: Implications for educational policy. *Australian Journal of Education*, 54(1), 72–85.
- Reichelt, M., Collischon, M., & Eberl, A. (2019). School tracking and its role in social reproduction: Reinforcing educational inheritance and the direct effects of social origin. *The British Journal of Sociology*, 70(4), 1–26.
- Saracaloğlu, A. S., Yakar, A., & Altay, B. (2014). Türkiye'de ortaokula geçiş sürecinde yaşanan sorunlar ve özel dershaneler: Öğrenci-öğretmen-veli görüşleri (Muğla ve Aydın örnekleri). In A. Akdoğanbulut İnsan, & A. Yavuz Akengin (eds.), *Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Eğitimde Kademeler Arası Geçiş ve Yeni Modeller Uluslararası Kongresi* (pp. 347–386). Antalya: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Scott, L.A., Rock, D.A., Pollack, J.M., & Ingels, S.J. (1994). *Two years later: Cognitive gains and school transitions of NELS:88 eighth graders*. U.S. Department of Education-National Center for Education Statistics, Statistical Analysis Report.
- Schreiber, B., Stage, F.K., King, J., Nora, A., & Barlow, E.A. (2006). Reporting structural equation modeling and confirmatory factor analysis results: A review. *Journal of Educational Research*, 99(6), 323–337.
- Singh, K. (2014). Right to education and equality of educational opportunities. *Journal of International Cooperation in Education*, 16(2), 5–19.
- Suna, H. E., Tanberkan, H., & Ozer, M. (2020). Changes in literacy of students in Turkey by years and school types: Performance of students in PISA applications. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 11(1), 76–97.

- Sutton, A., & Soderstrom, I. (1999). Predicting elementary and secondary school achievement with school-related and demographic factors. *Journal of Educational Research*, 92(6), 330–338.
- Sweetland, S. R., & Hoy, W. K. (2000). School characteristics & educational outcomes: Toward an organizational model of student achievement in middle schools. *Educational Administration Quarterly*, 36(5), 703–729.
- Şirin, S. R. (2005). Socioeconomic status and academic achievement: A meta-analytic review of research. *Review of Educational Research*, 75(3), 417–453.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston: Pearson.
- TED (2010). *Ortaöğretime ve yükseköğretime geçiş sistemi*. Ankara: TED Publishing.
- Thiele, T., Singleton, A., Pope, D., & Stanistreet, D. (2015). Predicting students' academic performance based on school and socio-demographic characteristics. *Studies in Higher Education*, 41(8), 1424–1446.
- Vyas, S., & Kumaranayake, L. (2006). Constructing socio-economic status indices: How to use principal components analysis. *Health Policy and Planning*, 21(6), 459–468.
- Waters, S., Cooper, S., Kuncel, N., Sackett, P. R., & Arneson, J. (2009). *Socioeconomic status and the relationship between the SAT and freshman GPA: An analysis of data from 41 colleges and universities* (College Board Research Report Sy 2009-1). New York, NY: College Board.
- White, K. (1982). The relation between socioeconomic status and academic achievement. *Psychological Bulletin*, 91, 461–481.
- Woessmann, L. (2009). *International evidence on school tracking: A review*. CESifo DICE Report, 26–34.
- World Bank (2013). *Promoting excellence in Turkey's schools* (Sy 77722; ss. 1–45). Washington, DC: The World Bank.
- Yılmaz Findık, L., & Kavak, Y. (2013). Assessing the PISA 2009 achievement of disadvantaged students in Turkey. *Educational Administration: Theory and Practice*, 19(2), 249–273.
- Yudd Moscoso, R. (2000). *The effects of school characteristics on student academic performance*. (Unpublished doctoral dissertation). Virginia Polytechnic Institute and State University, USA.
- Zimmer, R. (2003). A new twist in the educational tracking debate. *Economics of Education Review*, 22(3), 307–315.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Research Article / Araştırma Makalesi

The Effect of Interactional Justice on Work Engagement through Conscientiousness for Work

İşe İlişkin Sorumluluk Bağlamında Etkileşim Adaletinin İşe Bağlanmaya Etkisi

Gökhan KERSE¹ , Atılhan NAKTİYOK²

¹Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Karaman, Turkey

²Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Erzurum, Turkey

ORCID: G.K. 0000-0002-1565-9110;
A.N. 0000-0001-6155-5745

Corresponding author:

Gökhan KERSE,
Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Administration Department of Business, Karaman, Turkey

E-mail: gokhankerse@hotmail.com

Submitted: 31.08.2018

Revision Requested: 21.02.2019

Last Revision Received: 07.10.2019

Accepted: 24.10.2019

Published Online: 10.02.2020

Citation: Kerse, G., Naktiyok, A. (2020).

The effect of interactional justice on work engagement through conscientiousness for work. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 65-84.
<https://doi.org/10.26650/JECS2018-0025>

ABSTRACT

This research examines the direct and indirect effects of interactional justice perception of employees in the manufacturing sector on their levels of work engagement. The research adopted the view of social exchange theory and tried to determine whether interactional justice affects work engagement through conscientiousness for work. Social exchange is an approach that suggests that employees feel obliged to pay for resources if the organization provides valuable resources to the employee. In the study, which considers the perspective of social change, it was thought that if managers in the organization exhibit fairly behavior toward the employees, the latter will respond with conscientiousness for work and exhibit work engagement behavior. In addition, the conscientiousness (mediator) was considered to be a job-related situation rather than a general personality trait. The data were obtained from 156 employees at a manufacturing firm operating in Turkey. In the study, exploratory and confirmatory factor analysis, correlation analysis, path analysis and structural equation modeling analysis were conducted. In the analyses, it was observed that the perception of interactional justice positively affects both conscientiousness for work and work engagement. The findings of the analysis also show that the effect of interactional justice on work engagement is partially mediated by conscientiousness for work. All findings are discussed from the perspective of the cultural context in Turkey.

Anahtar Kelimeler: Interactional justice, conscientiousness for work, work engagement, manufacturing sector

ÖZ

Bu araştırmanın amacı imalat sektörü çalışanlarının etkileşim adaleti algısının işe bağlanma düzeylerine doğrudan ve dolaylı etkilerini belirlemektir. Bu doğrultuda etkileşim adaletinin işe ilişkin sorumluluk

yoluyla işe bağlanmayı etkileyip etkilemediği sosyal değişim teorisi bakış açısıyla incelenmiştir. Sosyal değişim örgütün çalışanlara değerli kaynaklar sağlamasıyla çalışanların da bu kaynakların karşılığını verme yükümlülüğü hissettiğini öne süren bir yaklaşımdır. Araştırmada sosyal değişim bakış açısı dikkate alınarak örgüt yöneticilerinin çalışanlara adaletli davranışlar sergilemesi davranışına, çalışanların işe ilişkin sorumluluk ve işe bağlanma davranışıyla karşılık vereceği düşünülmüş ve bu doğrultuda araştırma hipotezleri oluşturulmuştur. Bunun yanında, araştırma sorumluluk değişkenini (aracı değişken) genel bir kişilik özelliği olarak değerlendirmemiş; işle ilgili bir durum olarak ele almıştır. Araştırma verileri Türkiye’de faaliyet gösteren bir imalat işletmesindeki 156 çalışandan anket tekniği ile elde edilmiştir. Araştırmada açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, korelasyon analizi, yol analizi ve yapısal eşitlik modellemesi analizi kullanılmıştır. Analizlerde etkileşim adaleti algısının hem işe ilişkin sorumluluğu hem de işe bağlanmayı pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Analiz bulguları işe ilişkin sorumluluk duygusunun artmasıyla işe bağlanmanın da arttığını göstermiştir. Ayrıca bulgulardan etkileşim adaletinin işe bağlanmaya etkisinde işe ilişkin sorumluluğun kısmi aracı rol üstlendiği tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular Türkiye’deki kültürel bağlam dikkate alınarak tartışılmıştır.

Keywords: Etkileşim adaleti, işe ilişkin sorumluluk, işe bağlanma, imalat sektörü

1. Introduction

The concept of work engagement, first conceptualized in Kahn's (1990) study, has been a topic of interest both in the academic and the business world in recent years. Work engagement is defined as a positive and satisfying mental state of work involving the components of dedication, vigor and absorption (Schaufeli, & Bakker, 2004) and the emergence of this positive and satisfactory state facilitates reaching organizational goals and maintaining life. The reason for this is that increased work engagement diminishes deviant behavior in the organization (Khattak, et al., 2017) and increases organizational citizenship behavior (Choo, 2016). As a result, the increase in work engagement also leads to an increase in job performance (Breevaart, et al., 2015).

There are many factors (antecedents) affecting the employee's work engagement. Organizational support (Rich et al., 2010), supervisor support (Ramos et al., 2016), leadership style (Alok, & Israel, 2012; Enwereuzor, et al., 2018), autonomy (Vera, et al., 2016), emotional state (Kane-Frieder et al., 2014), optimism and self-efficacy (Bakker, & Demerouti, 2008) are the antecedents that determine the level of employee' work engagement. Another antecedent of work engagement is the perception of organizational justice (Lyu, 2016). In this research, which deals with work engagement, the idea that the perception of justice can be the predecessor (antecedent) to work engagement is dealt with. The study also focuses on the perception of interactional justice. Considering the fact that work engagement is an important factor in the reduction of occupational accidents (Harter, et al., 2002; Robbins, & Judge, 2013), it can be said that this research would fill an important gap in the literature since it evaluates both the concept of work engagement in the manufacturing sector and the mechanism required for the increase of work engagement in the context of conscientiousness for work.

In this study, because one of the sectors with the highest number of occupational accidents is the metal sector (ie manufacturing sector) (Erginel, & Toptancı, 2017), we have focused on the concept of work engagement. The questions "Can the level of work engagement of employees in the manufacturing sector be increased by the perception of interactional justice?", "If it can be increased, how does interactional justice increase the level of work engagement?" were attempted to be answered. The research aims to contribute to the literature in a few aspects. Firstly, the research focuses on the concept of work engagement as an important determinant of work performance in organizations (Breevaart, et al., 2015) thus, determining organizational life and success and deals with two variables (interactional justice and conscientiousness for work) that directly and indirectly affect the work engagement. Turkey representing a high-power distance and collectivist culture (Hofstede, 1980), is among the countries with low work engagement (Schaufeli, 2018). For such countries including Turkey, the identification of organizational variables strengthening the work engagement of employees is important for increasing business performance and therefore, for the continuation of organizational life. For these reasons, this research explores how work engagement can be strengthened by the perception of interactional justice. Although research in the literature has examined the impact of organizational justice on work engagement (Lyu, 2016; Park, et al., 2016), no research has been found suggesting that conscientiousness for work can play a mediating role in the effect of interactional justice on work engagement. The reason for the fact that conscientiousness for work is considered as a mediator variable rather than a moderator is that the perception of interactional justice increases the conscientiousness behavior (Alkailani, & Aleassa, 2017; Garg, et al. 2013), and the conscientiousness increases work engagement (Akhtar, et al., 2015; Scheepers, et al., 2016). The reason why researches do not focus on organizational justice as a whole but rather focus on interactional justice is that the distributional

justice and procedural justice are largely dependent on high-level organizational policies and procedures (He, et al., 2017), whereas interactional justice is related to the persons in the managerial position and their behavior (Cohen-Charash, & Spector, 2001). Secondly, conscientiousness in the research is treated as a feeling of work, not as a personality in the general sense, and the effect of conscientiousness for work on work engagement is examined. Therefore, it is considered that the research is original, both by considering conscientiousness as a work-related emotion and by trying to determine the effect of interactional justice on work engagement through conscientiousness for work.

2. Theoretical Framework and Research Hypotheses

2.1. Interactional Justice

Organizational justice is defined as the reflection of justice in the general sense on the workplace, and the perception of this reflection by the employee (Yildiz, 2014), namely, the perception that employees are treated fairly in their work (Moorman, 1991). In an organization where justice is perceived, fair and ethical practices and procedures are dominated and encouraged within the organization (Iskan, & Naktiyok, 2004). In such an organization, individuals observe whether they are being treated fairly and develop an attitude towards organization in this direction (Greenberg, 1990).

In organizational settings, justice is usually treated as (a) the fairness of output distribution and (b) fairness of procedures used for determining the output distribution. These forms of justice are the distributional justice and procedural justice (Colquitt et al., 2001). Distributional justice is based on Adams' (1965) equity theory (Choi, et al., 2013; Mao, et al., 2016) and concerns the perceived justice for the allocation of resources by the organization and the distribution of outputs (Ribeiro, & Semedo, 2014). Procedural justice is the fairness of the processes related to the outputs, i.e, the extent to which employees perceive the rules and procedures in this process (Dahanayake, et al., 2018). Therefore, while distributional justice is justice perception related to output, procedural justice is concerned with the processes of distributing outputs, not outputs. In organizations, there is a third type of justice for the level of fairness of inter-individual relations and behaviors as well as the output distribution and the process of output distribution. This type of justice is "interactional justice"- which is the focus of this research.

Interactional justice, in its focus on whether people in the decision-making position are fair in their behavior (Bies, & Moag, 1986; He, et al., 2017), is concerned with how one behaves to others. Interactional justice is an extension of procedural justice and focuses on the human orientation of organizational practices, namely, the way the management is behaving toward the recipient of justice (Cohen-Charash, & Spector, 2001). Interactional justice, therefore, focuses on the interpersonal aspects of organizational practices, in particular, on the interpersonal behavior and communication of managers to employees (Ribeiro, & Semedo, 2014).

Interactional justice arises in two ways, namely, informational and interpersonal justices (Cropanzano et al., 2007; Colquitt, et al., 2001; Fujimoto, & Azmat, 2014; Collins, & Mossholder, 2017). While interpersonal justice requires that decision-makers are sensitive to their subordinates and respectful of their interaction with them, informational justice is the behavior of decision-makers to inform employees about processes and decisions. Therefore, giving employees the necessary information about organizational processes and decisions, and being polite and respectful in interacting with employees leads to the expectation to ensure the perception of interactional justice.

Interaction justice arises when the behavior of the supervisor is evaluated fairly by the employees during the interaction (Gurbuz, & Mert, 2009). The perception that supervisors and deci-

sion-makers are unfair in their interaction is the determinant of negative/unfavorable attitude and behavior of the employee. The increase in justice perception related to interaction not only increases well-being (Celik, et al., 2014) and positive affectivity (Polatci, & Ozcalik, 2015), but also, organizational commitment (Cagliyan, et al., 2017; Nakra, 2014), organizational citizenship behavior (Collins, & Mossholder, 2017) and organizational trust (Rajabi, et al., 2017) are strengthened whilst counterproductive work behavior (Polatci, & Ozcalik, 2015) and turnover intention (Ribeiro, & Semedo, 2014) are reduced. Another possible positive outcome of the perception of interactional justice is the increased conscientiousness for work. The concept of conscientiousness for work is explained below.

2.2. The Relation between Interactional Justice and Conscientiousness for Work

Conscientiousness, one of the five-factor personality traits (Goldberg, 1992), refers to the degree to which an individual is regular, systematic, punctual, and success-oriented (Jain, & Ansari 2018). Conscientiousness, which also refers to have self-discipline (Cetin, et al., 2015) is defined as the tendency to exhibit self-discipline and have a sense of accomplishment over expectations (Kozako, et al., 2013). Reliability, diligence and efficacy are the key components of conscientiousness, and individuals with these characteristics tend to be more hard-working, success-oriented and enthusiastic (Ciavarella, et al., 2004). According to Costa Jr et al. (1991), individuals with a conscientious personality have competency, order, dutifulness, success striving, precaution and self-discipline. Competency means that the individual is talented, sensible and successful; order is that the individual has the tendency to keep the environment regularly and well organized. While dutifulness expresses strict adherence to the standards of conduct, the characteristic of striving for success is to work for perfection. While self-discipline is described as the ability to continue with a task despite boring and distracting stimuli; deliberation is to plan and think and to be careful.

In the light of the explanations and definitions above, it can be said that conscientiousness is related to the level of organizing and managing the impulse of the individuals in general terms. The conscientiousness examined in this research is not the person's overall conscientiousness but the level of conscientiousness in his work. This concept, expressed as "conscientiousness for work", is defined as being a regular, striving to be successful, and acting with consciousness of duty in the individual's work. Individuals with conscientiousness for work are individuals who are prepared for work requirements, are planned and programmed in their work, and regularly perform tasks without delay.

In the literature, it is seen that the studies that directly examine the relationship between justice and conscientiousness are quite limited (Lv, et al., 2012), and there are no studies investigating the relationship between interactional justice and conscientiousness directly. In this study examining the relationship between justice and conscientiousness (Lv, et al., 2012), it has been suggested that the character of conscientiousness positively effects organizational justice. In this research, on the contrary, it is thought that organizational justice (interactional justice) will affect conscientiousness (conscientiousness for work). The relationship between interactional justice and conscientiousness for work can be explained in the context of social exchange theory (Blau, 1964). The social exchange theory is an approach suggesting that there is a mutual benefit obligation in the relations between the employee and the organization. In a more precise expression, positive behaviors and benefits provided to the employees by the organization will be responded to through the positive behavior of the employees. When considered in the context of interaction-

al justice, if managers and decision makers in the organization exhibit appropriate and fair behavior towards the employees, the latter will exhibit useful behavior towards the organization as a demonstration of goodwill (Colquitt, et al., 2001; Cohen-Charash, & Spector, 2001). In line with the perspective of social exchange theory, it is also thought that the perception of interactional justice will increase the conscientiousness for work in this research. That is, if the individuals in the decision-making position are respected and gentle in interacting and communicating with the employees and give them the necessary information about the decisions taken, the employees will also be conscientiousness in their work; they will be prepared for their work and will work on a regular basis without delay. In other words, the perception of interactional justice is expected to strengthen the sense of conscientiousness for work. Although there is no research which directly examines the relationship between interactional justice and conscientiousness for work, there are studies showing the possibility of a positive relationship between interactional justice and conscientiousness personality traits (Fu, & Lihua, 2012; Ozafarlioglu Sakalli, 2015). In addition to these studies, there are also studies suggesting that justice is related to conscientiousness which is a citizenship behavior. According to one of these studies (Alkailani, & Aleassa, 2017), the perception of justice positively affects employees' conscientiousness behavior. In another study (Garg, et al. 2013), it was found that interactional justice increases conscientiousness behaviors. Finally, Yaghoubi et al. (2012), in their studies, argued that interactional justice promotes conscientiousness behavior. Therefore, in each study, it is suggested that perceived justice is an important determinant of conscientiousness behavior.

In line with the above explanation and expectation, it has been considered that the employee's perception of interactional justice will increase the sense of conscientiousness for work, and thus the following research hypothesis has been developed:

H1: Interactional justice perception positively affects conscientiousness for work; that is, increasing the perception of interactional justice increases the level of conscientiousness for work or vice versa.

2.3. The Relation between Interactional Justice and Work Engagement

The concept of "engagement" can be dealt with in two perspectives: employee engagement and work engagement. Employee engagement arises towards the organization that the individual is member of it, whereas work engagement occurs towards the work that the individual does (Schaufeli, & Bakker, 2010). This research considers "engagement" as a work-oriented situation and defines it in terms of the members of the organization being willing to do the work they are obliged to do and give all their attention and energy to work.

Work engagement is an individual's investment in personal resources at work (Christian, et al., 2011), that is, it is a situation in which an individual uses physical, emotional and cognitive energy while performing his job roles (Rich, et al., 2010) and establishes a strong connection with his work (Christian, et al., 2011). In a situation where work engagement occurs, the employees are happy, doing their work, and fulfilling their work obligations enthusiastically. In addition, an employee engaged in work makes more effort physically and emotionally and gives all attention to work.

It is also possible to describe the work engagement as a positive and satisfying mental state of work consisting of dedication, vigor and absorption components (Schaufeli, et al., 2002). Vigor, even if obstacles are found, is that the employee is energized, persevering and willing to work at

a high level (Gupta, & Shaheen, 2017). Dedication is about the employee's care about his work and pride in his work (Schaufeli, et al., 2006; Vera, et al., 2016). Absorption means that the employee is fully focused on his work and is doing his work happily (Vera, et al., 2016) so that there is a feeling of passing the time quickly (Gupta, & Shaheen, 2017).

The relationship between interactional justice and work engagement can be explained in terms of the social exchange theory. In the context of social exchange theory, if managers in the organization are fair to employees and are respectful and polite in their communication with them, employees will have an obligation to show positive attitudes and behavior towards the organization (Colquitt, et al., 2001; Cohen-Charash, & Spector, 2001), thus the level of employees' work engagement will increase. In the research conducted on employees of bank by Ghosh et al. (2014) and of manufacturing and pharmaceutical sector by Agarwal (2014), it was observed that interactional justice had a positive influence on work engagement. It was seen that in the researches carried out by Akşit Aşık (2016) and Ozer et al. (2017), the perception of interactional justice was strengthened by the level of work engagement. Inoue et al. (2010) determined that the level of work engagement increased with the rise in perception of interactional justice. In addition to these studies that deal with the relationship between interactional justice and work engagement, some studies suggested that other dimensions of justice (distributive and procedural) have a positive effect on work engagement (Karatepe, 2011; He, et al., 2014; Saks, 2006; Strom, et al. 2014). In addition, it was suggested in many types of research that organizational justice perception was an important determinant of work engagement (Lyu, 2016; Park, et al., 2016; Zhu, et al., 2015).

Considering the above explanations and research findings, the following hypothesis is developed:

H2: Interactional justice perception affects work engagement positively; that is, increasing the perception of interactional justice increases the level of work engagement or vice versa.

2.4. The Relation between Conscientiousness for Work and Work Engagement

As stated before, conscientiousness is the tendency to show self-discipline, to act with duty consciousness (Akanni, & Oduaran, 2017) and to be success-oriented and diligent (Ciavarella, et al., 2004). Conscientious individuals spend more energy on their work due to having a high achievement-striving motivation (Kim, et al., 2009). In addition, since individuals with high conscientiousness have self-discipline (Zaidi, et al., 2013), they focus more on completing and fulfilling their task than the awards they may receive on duty (Jain, and Ansari, 2018). Consequently, conscientiousness can influence work engagement through the internal motivational process (Kim, et al., 2009). In other words, individuals with high conscientiousness are internally motivated, have high success orientations and give their energy to work (Akhtar, et al., 2015). Therefore, it is possible that these individuals have high levels of engagement to work. Indeed, the related literature has typically obtained findings supporting this situation. For examples, the research conducted by Mroz and Kaleta (2016) on service sector employees and by Akhtar et al. (2015) on different sector employees indicated that conscientiousness had a positive effect on work engagement. According to Scheepers et al. (2016), conscientiousness increased the level of work engagement of teachers and doctors. Kim et al. (2009) Mostert and Rothmann (2006), Bakker et al. (2012) and Zecca et al. (2015) also obtained similar findings.

In the light of the explanations above and the research findings in this study, it was thought that the individual's conscientiousness for work would be more engaged to their work and the following research hypothesis was developed:

H3: Conscientiousness for work affects work engagement positively; that is, increasing the conscientiousness for work increases the level of work engagement or vice versa.

2.5. The Mediating Role of Conscientiousness for Work

As stated above in the perspective of social exchange theory (Blau, 1964), if managers are fair in interacting and communicating with employees, they become well prepared, regular and achievement-oriented in their work, and as a result, the interactional justice perception may increase the level of conscientiousness for work. On the other hand, the perception that employees are fair in their interaction with managers also strengthens their work engagement (Agarwal, 2014; Akşit Aşık, 2016) and an increased level of conscientiousness also increases the level of work engagement (Mroz, & Kaleta, 2016; Scheepers, et al., 2016). Therefore, it can be said that conscientiousness for work can play a mediating role on the effect of interactional justice on work engagement. In other words, interactional justice may be expected to affect work engagement through conscientiousness for work. In the literature, there is no research found to support the idea interactional justice affects work engagement through conscientiousness for work. However, in a study (Walumbwa, et al., 2012), it was determined that group conscientiousness plays a mediating role in the relationship between ethical leadership and group performance. In this direction, the following hypothesis has been developed:

H4: Conscientiousness for work plays a mediating role on the effect of interactional justice on work engagement; that is, interactional justice perception effects work engagement through conscientiousness for work.

In accordance with these hypotheses, the following research model (Figure 1) was established and the acceptance/rejection decision of the hypotheses is given with reference to this model.

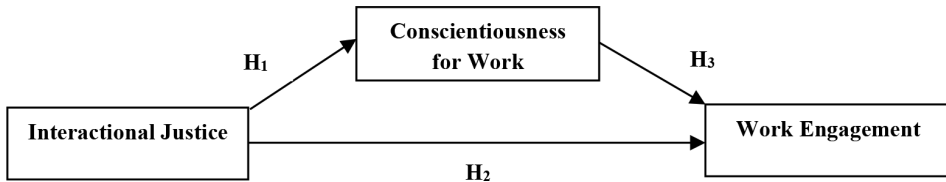

Figure 1: Research Model

3. Method

3.1. The Aim and Sample of Research

The aim of this research is to reveal the effect of the perception of interactional justice on the level of conscientiousness for work and work engagement. In addition, the mediating role of the level of conscientiousness for work in the effect of the interactional justice perception related work engagement was also examined. The mediating effect, a method which shows that the relationship between two variables, is realized by the intervention of a third variable (Baron & Kenny, 1986). In the study, in a situation where justice is perceived, the level of work engagement is strengthened; however, this situation is thought to be mainly due to the increase in the level of conscientiousness for work and the mediation effect is attempted to be determined ac-

cordingly. In line with these objectives, the employees of a manufacturing firm (screw manufacturing) operating in the province of Adana were identified as the universe. It was observed that the sample size to be chosen with a 95% confidence level and a 5% error margin should be 142 (<http://www.surveysystem.com/sscalc.htm>). The research data were obtained by simple random sampling and questionnaire technique. 170 of 200 distributed questionnaires were returned from the business managers but only 156 questionnaires were able to be evaluated because of the data loss in 14 questionnaires. The questionnaires taken into consideration were examined and it was determined that the majority of the participating employees were male (72.4%) and married (63.5%). In terms of the age variable, the employees under 25 years old were the least (9.6%), while those aged 26-30 years were the highest (59.6%). The majority of the participating employees were found to have high school or below education level (59.6%); in terms of years of work, it was seen that the ratio of the individuals working between 0-5 years in the business is the highest (50.6%).

3.2. Scales Used in Research

The organizational justice scale developed by Niehoff and Moorman (1993) was used to measure employees' interactional justice perception. The organizational justice scale consists of three (3) dimensions, namely, distributional, procedural and interactional justice in the original work. In this study, only the dimensions of interactional justice (9 items) were taken into consideration. Some of the items in the scale are "Regarding decisions made about my job, my manager debates the consequences of the decisions with me" and "When making decisions about my job, my manager treats me kindly and considerably". Scale items were prepared with a 5-point Likert type (1 = strongly disagree; 2 = disagree; 3 = don't know; 4 = agree; 5 = strongly agree). In the study, the Cronbach alpha coefficient was 0.951 in reliability analysis and hence it can be claimed that the scale used is quite reliable.

A 10-question conscientiousness scale developed by Goldberg (1992) was used to determine the employee's level of conscientiousness for work, and scale items were designed to determine the level of conscientiousness for the work of employees. Some of the items in the scale are "When I get out of the bed in the morning, I feel like going to job/work" and "When I work hard, I feel happy". Scale items were prepared with a 5-point Likert type (1 = strongly disagree, 5 = strongly agree). In the reliability analysis, the scale (cronbach alpha 0.857) was found to be reliable.

The Utrecht Work Engagement Scale (UWES), developed by Schaufeli et al. (2002) and then shortened by Schaufeli et al. (2006), was used to determine the level of work engagement to employees. The scale originally consists of three dimensions (dedication, vigor and absorption) and nine items. Some of the items in the scale are "When I get out of the bed in the morning, I feel like going to job/work" and "When I work hard, I feel happy". Reliability analysis indicated a highly reliable results (Cronbach alpha 0,973). Scale items were prepared with a 5-point Likert type (1 = Almost None; 2 = Rarely; 3 = Sometimes; 4 = Frequent; 5 = Very Frequent). In addition, all items in the scales were translated from English to Turkish and the participants responded to the items in Turkish.

4. Findings

4.1. Factor Analysis Findings Related to Scales

The factor structure of the scales used in the study was determined by exploratory and confirmatory factor analyzes, respectively. In the explanatory factor analysis, it was taken as a reference

that the KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) value is greater than 0.60 and Barlett’s Sphericity Test value is <0,05. On the other hand, items with a factor load of less than 0.40 were excluded from the analysis.

In the exploratory factor analysis of the interactional justice scale, it was seen that the scale was a one-factor structure and provided the necessary reference values (KMO=0,922; Barlett test= 0,000). The item factor loads of the scale were between 0,783 and 0,930. Confirmatory factor analysis was performed after the exploratory factor analysis. In the analysis, modifications were made between some items to improve the model fit index values and it was seen that the one-factor structure was confirmed. The model fit index values of the scale are given in Table 1.

In the exploratory factor analysis on the conscientiousness for work scale, which was another variable of the research, the factor load of two (2) items was subtracted from the analysis because of the values below 0.40. A one-factor structure was obtained in the analysis of the remaining items and the reference criteria were provided (KMO=0,842; Barlett test= 0,000). The item factor loadings of the scale were found to be between 0.658 - 0.792. Confirmatory factor analysis was performed to test the obtained factor structure and the fit index values were improved by modifying. The fit index values obtained after modification are presented in Table 1.

Finally, in the exploratory factor analysis of work engagement, the scale items were collected under a single factor and reference criteria for the scale were provided (KMO = 0.936, Barlett test = 0.000, factor loads = between 0.838-0.952). The resulting factor structure was tested by confirmatory factor analysis and removed from the analysis because the factor load of one item (1) in the analysis did not meet the reference criterion. On the other hand, the fit index values were improved by modifying between the items, and the obtained index values are given in Table 1.

Table 1: The Fit Index Results

Indexes	Reference Value	Interactional Justice	Conscientiousness for Work	Work Engagement	Research Model	Model without Mediating Variable
CMIN/DF	$0 < \chi^2 / sd \leq 5$	1,743	1,947	1,843	1,383	1,419
RMR	$\leq ,10$,004	,024	,010	,025	,015
CFI	$\geq ,90$,989	,972	,994	,975	,986
IFI	$\geq ,90$,989	,972	,994	,975	,987
TLI	$\geq ,90$,981	,951	,987	,970	,982
RMSEA	$< ,05 - ,08 \leq$,069	,078	,074	,050	,052

In order to minimize the common method bias in the research, it was stated that the answers to the sample employees would be kept completely confidential. In addition, the single factor test proposal of Harman was taken into account for common method bias. Non-cyclic factor analysis was conducted to all items in interactional justice, conscientiousness for work and work engagement scales. In the analysis, three (3) factors with eigenvalues higher than 1 were obtained and the first factor explained a significant level (%39,440) of total variance. Therefore, it was found that there was no common method bias (Podsakoff, et al., 2003).

4.2. Tests of the Hypotheses

Before testing hypotheses in the research, correlation analysis was used to determine the direction and strength of relationships between the variables of interactional justice, conscientiousness

for work, and work engagement. Control variables (gender, marital status, age, educational status, tenure) were included in the correlation analysis. The obtained results are presented in Table 2.

Table 2: Relations among Variables

Variables	\bar{X}	SS	1	2	3	4	5	6	7	8
1- Gender	1,276	,448	1							
2- Marital Status	1,365	,483	-,021	1						
3- Age	2,212	,601	-,050	-,534**	1					
4- Educational Status	1,545	,773	,215**	,172*	-,125	1				
5- Tenure	1,840	,686	-,338**	-,367**	,474**	,020	1			
6- Interactional Justice	3,924	,381	,094	-,179*	,124	,154	,043	1		
7- Conscientiousness for Work	4,230	,393	-,120	-,033	,059	,342**	,123	,281**	1	
8- Work Engagement	4,213	,753	-,099	-,023	,094	,023	,026	,339**	,307**	1

When the relationships between the variables in the Table 2 are examined, a positive and significant relationship between interactional justice perception and conscientiousness for work ($r = ,281^{**}$) and between interactional justice perception and work engagement ($r = ,339^{**}$) were found. Findings also indicate that conscientiousness for work is also positively related to work engagement ($r = ,307^{**}$).

Research hypotheses were tested after examining the strength and direction of the relationship between variables. Structural equality modeling was done with the AMOS program for the testing of the developed hypotheses. However, before the analysis of structural equality modeling, it was first determined whether there was a problem of multicollinearity between variables. The VIF (variance inflation factor) values and the tolerance index values of the variables (interactional justice and conscientiousness for work) were examined in order to determine this problem. It was observed that the VIF values were below 10 and the tolerance indices were over 0,10. For this reason, it was identified that structural equality modeling analysis can be performed. In the analysis of structural equality modeling, it was observed that the goodness of fit index values of the research model were acceptable (see, Table 1). The estimation results obtained for the model are presented in Figure 2.

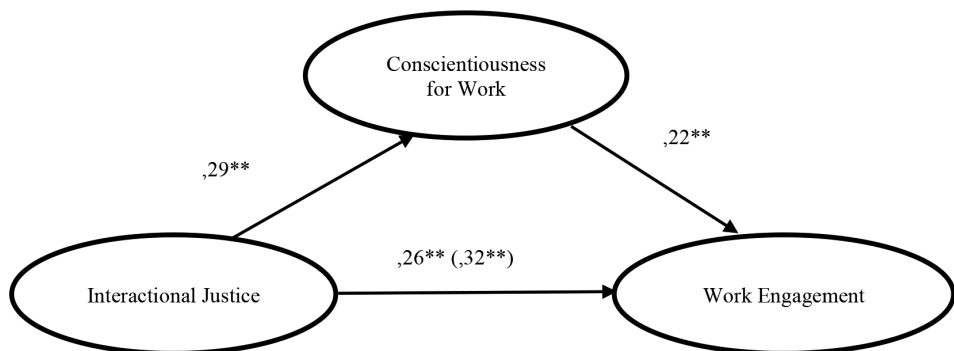

Figure 2: Estimation Results of the Research Model

The findings of the structural equality analysis used to test the research hypotheses are given in Table 3.

Table 3: Findings Related to the Test of Hypotheses in the Research Model

Hypotheses	Predicted Variable		Predictor Variable	Standardized Estimate	S.E.	C.R.	p
H1	Conscientiousness for Work	<-	Interactional Justice	,290	,087	2,985	,003
H2	Work Engagement	<-	Interactional Justice	,258	,135	3,096	,002
H3	Work Engagement	<-	Conscientiousness for Work	,216	,165	2,361	,018

The direct, indirect and total effects in the research model are presented in Table 4.

Table 4: Direct, Indirect and Total Effects

Variables	Effects	Conscientiousness for Work	Work Engagement
Interactional Justice	Direct	,290	,258
	Indirect	,000	,063
	Total	,290	,321
Conscientiousness for Work	Direct	,000	,216
	Indirect	,000	,000
	Total	,000	,216

According to the findings obtained in Table 3 and Table 4, the interactional justice perceived by the employee affects his level of conscientiousness for work (290; $p= ,003$) and work engagement (258; $p= ,002$) positively and significantly; thus, H1 and H2 are supported. In other words, the perceived fairness of relations to employees increased the sense of conscientiousness for work and the level of work engagement.

When the level of employees’ conscientiousness for work is examined for their level of work engagement, it was observed that conscientiousness for work affected the level of work engagement both positively (.216) and significantly ($p= ,018$); H3 was supported. Therefore, it was determined that the level of work engagement increases with the increased sense of conscientiousness towards work.

Baron and Kenny’s (1986) mediating criteria were used to test the hypothesis developed in relation to the mediating effect in the study. According to Baron and Kenny (1986), the following criteria must be found in order to be able to mediate another variable between two variables: a) the independent variable has a significant effect on the dependent variable (b) mediator variable, and c) the mediator variable has a significant effect on the dependent variable. When the mediator variable is added to the analysis, partial mediation is available if the effect of the independent variable on the dependent variable is significantly reduced while if the independent variable does not affect the dependent variable significantly, it is fully mediating. In line with these criteria, the conscientiousness for work, which is the mediator variable, was removed from the model. It was seen that the goodness of fit index of the model without the mediator variable provided the reference criteria (see Table 1). Table 5 shows the results of the path analysis conducted without a mediator variable.

When Table 5 is examined, it is seen that in the model where the instrument variable is absent, interactional justice affects the work engagement positively (.321) and significantly ($p< ,001$). When the mediator variable (conscientiousness for work) was added to the model, the effect of interactional justice on work engagement continued significantly (.258; $p= ,002$) (see Table 3). On

the other hand, in the last case, interactional justice had a significant impact on conscientiousness for work (.290; $p = .003$); and conscientiousness for work had a significant impact on work engagement (.216; $p = .018$) (see Table 3). This implies that conscientiousness for work plays a partial mediating role on the effect of interactional justice on work engagement, therefore H4 is supported.

Table 5: Model Results without Mediator Variable

Predicted Variable		Predictor Variable	Standardized Estimate	S.E.	C.R.	<i>p</i>
Work Engagement	<-	Interactional Justice	.321	.134	3,873	,***

5. Discussion

In this research conducted on 156 manufacturing sector employees, the impact of the perception of interactional justice on conscientiousness for work and work engagement was examined and the following theoretical and practical findings (and implications), which were thought to contribute to the literature, were obtained.

5.1. Theoretical Implications

One of the findings in the research is that the perception of interactional justice affects the conscientiousness for work positively and significantly. In other words, it has been seen that employees who can interact and have “fair” relationships with managers are more prepared and organized in their work, do their work in a planned manner and strive to achieve success.

Another finding in the research is that the perception of interactional justice affects the level of work engagement positively and significantly. In other words, employees who think that managers are fair in their relationships with them are fully engaged in their work and are willing to fulfill their work roles. Therefore, the findings of the study support the literature (Agarwal, 2014; Akşit Aşık, 2016; Ghosh, et al., 2014; Ozer, et al., 2017).

The sense of conscientiousness for work in the study also showed a positive and significant impact on the work engagement. In other words, it was observed that employees with high levels of conscientiousness for their work have become more focused on their work and have been willing to fulfill their work obligations. This finding is paralleled by research findings in the literature (Akhtar, et al., 2015; Mroz, & Kaleta, 2016; Scheepers, et al., 2016; Zecca, et al., 2015).

Findings related to mediating effect in the research showed that the conscientiousness for work has a partial mediating role in the effect of the interactional justice perception on the level of work engagement. The presence of partial mediating means that there may be other mediating variables in the influence of the interactional justice on work engagement. According to the findings, the interactional justice perception positively affects both the direct and indirect (through conscientiousness for work) level of work engagement. Therefore, in the decisions of the manager related to business, when the managers consider the personal needs of employees and are fair in relation to employees, this will increase the sense of responsibility and engagement to employees’ work. On the other hand, employees with an increased job-related sense of conscientiousness will concentrate fully on their work and be more energetic in their work.

5.2. Practical Implications

It can be said that the findings obtained in the research support the viewpoint of social exchange theory (Blau, 1964). As stated before, in the direction of social exchange theory, if the organizational managers act appropriately and fairly towards the employees, they also respond with favorable attitudes and behavior towards the organizations (Colquitt, et al., 2001; Cohen-Charash, & Spector, 2001). It is also seen in this research that if managers are respectful, courteous and fair in the communication and interaction with employees, they exhibit useful behavior against mobilizing and as a consequence of this, their level of work engagement is enhanced by the empowerment of their conscientiousness for work. This finding is consistent with the culture of Turkey.

Turkey is one of the countries with high power distance and collectivist culture dominant (Hofstede, 1980). In these countries where the power distance is high, it is important that obedience, title/degree, privilege, status symbols and all transactions are clearly and distinctly determined (Naktiyok, & Yekeler, 2016). In such countries, interpersonal communication and interaction have an accepted value (Rego, & e Cunha, 2010). Thus, in Turkey with the high- power distance and the bureaucratic structure, the quality of relations with managers is more important than the perception of the procedures because of active figures of managers in the bureaucracy (Yurur, & Nart, 2016). In collectivist countries, group harmony, dependency on collective groups and loyalty are important (Seger-Guttmann, & MacCormick, 2014). The employees in these countries are composed of individuals with a high collectivist ideology and these individuals are more sensitive to the needs, feelings and behaviors of others (Wang, et al., 2017). Collectivist employees also focus on maintaining relationships of high quality (Erdogan, & Liden, 2006), pay more attention to the process and consequences of social exchange, and to relations with their managers. Therefore, for high-collectivist employees, the honest, fair and respectful behavior of the leaders for the employees is more important and further strengthens the social exchange awareness (Wang, et al., 2017). Therefore, in Turkey which has a high-power distance and collectivism (Hofstede, 1980), the perception of employees related to interactional justice is important.

When the findings obtained in the research are evaluated in general, it can be seen that the perception of interactional justice and sense of conscientiousness for work are important antecedents for ensuring employees' work engagement. In terms of employees, positive organizational outcomes will be achieved through the full focus on jobs, willingness to fulfill their work-related obligations and the being more energetic in their work. Organizational commitment, organizational citizenship behavior, job satisfaction and job performance of employees engaged in work are increasing (Hallberg, & Schaufeli, 2006; Yalabik, et al., 2013; Kataria, et al., 2013; Lee, & Ok, 2016) and their turnover intention is decreasing (Yalabik, et. al., 2013). On the other hand, it is suggested that work accidents are decreasing in enterprises with high work engagement (Harter et al., 2002; Robbins, & Judge, 2013). Given the fact that the sector where our research was conducted was on employees engaged in screw manufacturing (metal industry) and given that work accidents are most experienced in the metal sector (Erginel, & Toptanci, 2017), the importance of employees concentrating on their work and being energetic at work is better understood. Therefore, employees who are fully engaged and transfer all their energy to work will be satisfied with their work, will be committed to their organizations and will behave beyond their job descriptions. They will also be less likely to experience work accidents as they are more cautious in their work.

To summarize the implications of the research in accordance with the findings; the research dealt with the concept of work engagement in the context of Turkey -where there are low levels

of work engagement (Schaufeli, 2018) - and proved that employees are more engaged in their jobs with the perception of interactional justice. In addition, it was examined how interactional justice affects the engagement to work. Conscientiousness, which is likely to be a variable in a mediator, is not generally considered as a personality but as a work-oriented feeling. It was determined that interactional justice strengthened both direct and indirect (through conscientiousness for work) work engagement. Therefore, the findings coincide with the perspective of social exchange; that is, in return for managers to have a fair interaction with employees, employees' conscientiousness for work have been strengthened and ultimately more engaged in their work. Therefore, it was confirmed that interactional justice was important for strengthening the work engagement.

Considering the findings, some recommendations can be presented to managers, as follows: managers should consider the personal needs of employees and show respect and dignity to them in order to connect employees with work and organization; provide their integration to organization and adapt personally to their organization. They should consider the personal rights of employees in their business decisions and clearly tell employees "why they are making these decisions". They should be fair in relation to employees and tolerate mistakes rather than punish them. In addition, they should consider the suggestions and complaints about employees and make necessary corrections; and, they should adopt organizational practices that will increase their sense of conscientiousness in the work of employees.

5.3. Limitations and Suggestions

In the study, there are some limitations besides the contributions made in the literature with the findings obtained. One of these limitations is that the data were obtained quantitatively and cross-sectionally, depending on the pre-prepared questionnaire. The data are limited to employees of only one manufacturing industry operator. In future research, employees from different businesses in the same sector could be included and the research model could be evaluated accordingly. On the other hand, the finding that the conscientiousness for work has a partial mediating role in the effect of the interactional justice perception on the level of work engagement in the research suggests that other variables in the model can also play a mediating role. Considering this situation, it is suggested that future researchers should add other mediator variables (organizational identification, cynicism and perception of political behavior etc.) and test the model in this direction.

As stated earlier, the levels of the employees' work engagement in countries like Turkey, where there is high power distance, is low (Schaufeli, 2018). Determining the factors that will increase the levels of employees' work engagement in these countries will contribute to economic indicators such as productivity. Because, increasing work engagement reduces job accidents (Harter, et al. 2002, Robbins, & Judge, 2013), people are happier and more satisfied with their work; thus, work engagement positively affects economic indicators such as productivity (Schaufeli, 2018). Therefore, detection and investigation of the mechanisms affecting the work engagement is of great importance in Turkey. In this study, although the mechanism affecting work engagement (a mechanism involving interactional justice and conscientiousness for work variables) has been identified, other variables that determine work engagement need to be identified. Furthermore, the research model could be expanded by including moderator variables such as culture, positive / negative affect, organizational obstacle, and mediator variables such as perception of political behavior, identification with organization and leader.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References/Kaynakça

- Agarwal, U. A. (2014). Linking justice, trust and innovative work behaviour to work engagement. *Personnel Review*, 43(1), 41–73.
- Akanni, A. A., & Oduaran, C. A. (2017). Work-life balance among academics: do gender and personality traits really matter?. *Gender and Behavior*, 15(4), 10143–10154.
- Akhtar, R., Boustani, L., Tsvirikos, D., & Chamorro-Premuzic, T. (2015). The engageable personality: personality and trait ei as predictors of work engagement. *Personality and Individual Differences*, 73, 44–49.
- Aksit Asik, N. (2016). The impact of organizational justice on job engagement: An application in hotels. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 49, 87–97.
- Alkailani M., & Aleassa, H. (2017). The effect of organizational justice on its citizenship behavior among sales personnel in the banking sector in Jordan. *International Journal of Business, Marketing, and Decision Sciences*, 10(1), 60–75.
- Alok, K., & Israel, D. (2012). Authentic leadership & work engagement. *The Indian Journal of Industrial Relations*, 47(3), 498–510.
- Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2008). Towards a model of work engagement. *Career Development International*, 13(3), 209–223.
- Bakker, A. B., Demerouti, E., & ten Brummelhuis, L. L. (2012). Work engagement, performance, and active learning: The role of conscientiousness. *Journal of Vocational Behavior*, 80, 555–564.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173–1182.
- Bies, R. J., & Moag, J. S. (1986). Interactional justice: Communication criteria of fairness. In Lewicki, R. J., Sheppard, B. H. and Bazerman, M. H. (Eds.), *Research on negotiation in organizations*, JAI Press, Greenwich, CT, pp. 43–55.
- Blau, P. (1964). *Exchange and power in social life*. New York: Wiley.
- Breevaart, K., Bakker, A. B., Demerouti, E., & van den Heuvel, M. (2015). Leader-member exchange, work engagement, and job performance. *Journal of Managerial Psychology*, 30(7), 754–770.
- Cagliyan, V., Attar, M., & Derra, M. El N. (2017). The relationship between organizational justice perception and organizational commitment: A Study on Doğu Otomotiv Authorized Dealers in Konya. *Suleyman Demirel University, The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 22(2), 599–612.
- Celik, M., Turunc, O., & Bilgin, N. (2014). The impact of perceived justice of employees on psychological capital: Moderating effect of employee well-being. *DEU Journal of GSSS*, 16(4), 559–585.
- Cetin, F., Yeloglu, H. O., & Basim, H. N. (2015). Psikolojik dayanıklılığın açıklanmasında beş faktör kişilik özelliklerinin rolü: Bir kanonik ilişki analizi. *Turkish Journal of Psychology*, 30(75), 81–92.
- Choi, B. K., Moon, H. K., Nae, E. Y., & Ko, W. (2013). Distributive justice, job stress, and turnover intention: Cross-level effects of empowerment climate in work groups. *Journal of Management & Organization*, 19(3), 279–296.
- Choo, L.S. (2016). A study of the role of work engagement in promoting service-oriented organizational citizenship behavior in the Malaysian hotel sector. *Global Business and Organizational Excellence*, 35(4), 28–43.
- Christian, M. S., Garza, A. S., & Slaughter, J. E. (2011). Work engagement: A quantitative review and test of its relations with task and contextual performance. *Personnel Psychology*, 64, 89–136.

- Ciavarella, M. A., Buchholtz, A. K., Riordan, C. M., Gatewood, R. D., & Stokes, G.S. (2004). The big five and venture survival: Is there a linkage?. *Journal of Business Venturing*, *19*(4), 465–483.
- Cohen-Charash, Y., & Spector, P. E. (2001). The role of justice in organizations: A meta-analysis. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, *86*(2), 278–321.
- Collins, B. J., & Mossholder, K. W. (2017). Fairness means more to some than others: Interactional fairness, job embeddedness, and discretionary work behaviors. *Journal of Management*, *43*(2), 293–318.
- Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J., Porter, C. O. L. H., & Ng, K. Y. (2001). Justice at the Millennium: A meta-analytic review of 25 years of organizational justice research. *Journal of Applied Psychology*, *86*(3), 425–445.
- Costa, Jr P. T., McCrae, R. R., & Dye, D. A. (1991). Facet scales for agreeableness and conscientiousness: A revision of the neo personality inventory. *Personality and Individual Differences*, *12*(9), 887–898.
- Cropanzano, R., Bowen, D. E., & Gilliland, S. W. (2007). The management of organizational justice. *Academy of Management Perspectives*, November, 34–48.
- Cropanzano, R., & Mitchell, M. S. (2005). Social exchange theory: An interdisciplinary review. *Journal of Management*, *31*(6), 874–900.
- Dahanayake, P., Rajendran, D., Selvarajah, C., & Ballantyne, G. (2018). Justice and fairness in the workplace: A trajectory for managing diversity. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, *37*(5), 470–490.
- Enwereuzor, I. K., Ugwu, L. I., & Eze, O. A. (2018). How transformational leadership influences work engagement among nurses: Does person–job fit matter?. *Western Journal of Nursing Research*, *40*(3), 346–366.
- Erdogan, B., & Liden, R. C. (2006). Collectivism as a moderator of responses to organizational justice: Implications for leader-member exchange and ingratiation. *Journal of Organizational Behavior*, *27*, 1–17.
- Erginel, N., & Toptanci, S. (2017). Modeling occupational accident data with probability distributions. *Journal of Engineering Sciences and Design*, *5*, 201–212.
- Fu, Y., & Lihua, Z. (2012). Organizational justice and perceived organizational support: The moderating role of conscientiousness in China. *Nankai Business Review International*, *3*(2), 145–166.
- Fujimoto, Y., & Azmat, F. (2014). Organizational Justice of work–life balance for professional/managerial group and non-professional group in Australia: Creation of inclusive and fair organizations. *Journal of Management & Organization*, *20*(5), 587–607.
- Garg, P., Rastogi, R., & Kataria, A. (2013). The influence of organizational justice on organizational citizenship behavior. *IJBIT*, *6*(2), 84–93.
- Ghosh, P., Rai, A., & Sinha, A. (2014). Organizational justice and employee engagement exploring the linkage in public sector banks in India. *Personnel Review*, *43*(4), 628–652.
- Goldberg, L. R. (1992). The development of markers for the big-five factor structure. *Psychological Assessment*, *4*(1), 26–42.
- Greenberg, J. (1990). Organizational justice: Yesterday, today, and tomorrow. *Journal of Management*, *16*(2), 399–432.
- Gupta, M., & Shaheen, M. (2017). The relationship between psychological capital and turnover intention: Work engagement as mediator and work experience as moderator. *Jurnal Pengurusan*, *49*, 1–14.
- Gurbuz, S., & Mert, I. S. (2009). Validity and reliability tests of organizational justice scale: An empirical study in a public organization. *Amme Idaresi Dergisi*, *42*(3), 117–139.
- Hallberg, U. E., & Schaufeli, W. B. (2006). “Same same” but different? Can work engagement be discriminated from job involvement and organizational commitment?. *European Psychologist*, *11*(2), 119–127.
- Harter, J. K., Schmidt, F. L., & Hayes, T. L. (2002). Business-unit-level relationship between employee satisfaction, employee engagement and business outcomes: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, *87*(2), 268–279.
- He, H., Zhu, W., & Zheng, X. (2014). Procedural justice and employee engagement: Roles of organizational identification and moral identity centrality. *Journal of Business Ethics*, *122*, 681–695.
- He, W., Fehr, R., Yam, K. C., Long, L. R., & Hao, P. (2017). Interactional justice, leader–member exchange, and employee performance: Examining the moderating role of justice differentiation. *Journal of Organizational Behavior*, *38*, 537–557.

- Hofstede, G. (1980). Motivation, leadership, and organization: Do American theories apply abroad?. *Organizational Dynamics*, 9(1), 42–63.
- Inoue, A., Kawakami, N., Ishizaki, M., Shimazu, A., Tsuchiya, M., Tabata, M., Akiyama, M., Kitazume, A., & Kuroda, M. (2010). Organizational justice, psychological distress, and work engagement in Japanese workers. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 83, 29–38.
- Iscan, O. F., & Naktiyok, A. (2004). Perceptions of employees about organizational commitment and justice as determinants of their organizational coherence. *Ankara University SBF Journal*, 59(1), 181–201.
- Jain, L., & Ansari, A. A. (2018). Effect of perception of organisational politics on employee engagement with personality traits as moderating factors. *The South East Asian Journal of Management*, 12(1), 85–104.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692–724.
- Kane-Frieder, R. E., Hochwarter, W. A., & Ferris, G. R. (2014). Terms of engagement: Political boundaries of work engagement-work outcomes relationships. *Human Relations*, 67(3), 357–382.
- Karatepe, O. M. (2011). Procedural justice, work engagement, and job outcomes: Evidence from Nigeria. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 20, 855–878.
- Kataria, A., Garg, P., & Rastogi, R. (2013). Work engagement in India: Validation of the Utrecht work engagement. *Asia-Pacific Journal of Management Research and Innovation*, 9(3), 249–260.
- Khattak, S. R., Batool, S., Ur Rehman, S., Fayaz, M., & Asif, M. (2017). The buffering effect of perceived supervisor support on the relationship between work engagement and behavioral outcomes. *Journal of Managerial Sciences*, XI(03), 61–82.
- Kim, H. J., Shin, K. H., & Swanger, N. (2009). Burnout and engagement: A comparative analysis using the big five personality dimensions. *International Journal of Hospitality Management*, 28, 96–104.
- Kozako, I. N. A. M. F., Safin, S. Z., & Rahim, A. R. A. (2013). The relationship of big five personality traits on counterproductive work behaviour among hotel employees: An exploratory study. *Procedia Economics and Finance*, 7, 181–187.
- Lee, J., & Ok, C. M. (2016). Hotel employee work engagement and its consequences. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 25, 133–166.
- Lv, A., Shen, X., Cao, Y., Su, Y., & Chen, X. (2012). Conscientiousness and organizational citizenship behavior: The mediating role of organizational justice. *Social Behavior and Personality*, 40(8), 1293–1300.
- Lyu, X. (2016). Effect of organizational justice on work engagement with psychological safety as a mediator: Evidence from China. *Social Behavior and Personality*, 44(8), 1359–1370.
- Mao, Y., Wong, C. S., Taos, X., & Jiang, C. (2016). The impact of affect on organizational justice perceptions: A test of the affect infusion model. *Journal of Management & Organization*, 1–24.
- Moorman, R. H. (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: Do fairness perceptions influence employee citizenship?. *Journal of Applied Psychology*, 76(6), 845–855.
- Mostert, K., & Rothmann, S. (2006). Work-related well-being in the South African Police Service. *Journal of Criminal Justice*, 34, 479–491.
- Mroz, J., & Kaleta, K. (2016). Relationships between personality, emotional labor, work engagement and job satisfaction in service professions. *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health*, 29(5), 767–782.
- Nakra, R. (2014). Understanding the impact of organizational justice on organizational commitment and projected job stay among employees of the business process outsourcing sector in India. *Vision*, 18(3), 185–194.
- Naktiyok, A., & Yekeler, K. (2016). The role of transactional leadership behavior on the effect of transformational leadership on organizational commitment: A case of a public institution. *Amme Idaresi Dergisi*, 49(2), 105–143.
- Niehoff, B. P., & Moorman, R. H. (1993). Justice as a mediator of the relationship between methods of monitoring and organizational citizenship behavior. *Academy of Management Journal*, 36(3), 527–556.
- Ozafsarlioglu Sakalli, S. (2015). *The moderating role of personality traits in the relationship between organizational justice and organizational trust and a field study*. (Doctoral Thesis). Balikesir University, Institute of Social Sciences: Balikesir.

- Ozer, O., Ugurluoglu, O., & Saygili, M. (2017). Effect of organizational justice on work engagement in healthcare sector of Turkey. *Journal of Health Management, 19*(1), 73–83.
- Park, Y., Song, J. H., & Lim, D. H. (2016). Organizational justice and work engagement: The mediating effect of self-leadership. *Leadership & Organization Development Journal, 37*(6), 711–729.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology, 88*(5), 879–903.
- Polatci, S., & Ozcalik, F. (2015). The mediating role of positive and negative affectivity on the relationship between perceived organizational justice and counterproductive work behavior. *Dokuz Eylul University The Journal of Graduate School of Social Sciences, 17*(2), 215–234.
- Rajabi, M., Abdar, Z. E., & Agoush, L. (2017). Organizational justice and trust perceptions: A comparison of nurses in public and private hospitals. *Middle East Journal of Family Medicine, 15*(8), 205–211.
- Ramos, R., Jenny, G., & Bauer, G. (2016). Age-related effects of job characteristics on burnout and work engagement. *Occupational Medicine, 66*, 230–237.
- Rego, A., & e Cunha, M. P. (2010). Organisational justice and citizenship behaviors: A study in the Portuguese cultural context. *Applied Psychology: An International Review, 59*(3), 404–430.
- Ribeiro, N., & Semedo, A. S. (2014). Human resources management practices and turnover intentions: The mediating role of organizational justice. *The IUP Journal of Organizational Behavior, XIII*(1), 7–32.
- Rich, B. L., Lepine, J. A., & Crawford, E. R. (2010). Job engagement: Antecedents and effects on job performance. *Academy of Management Journal, 53*(3), 617–635.
- Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2013). *Organizational behavior*. ABD: Pearson Education Inc.
- Saks, A. M. (2006). Antecedents and consequences of employee engagement. *Journal of Managerial Psychology, 21*(7), 600–619.
- Schaufeli, W., & Bakker, A. (2010). Defining and measuring work engagement: Bringing clarity to the concept. In A.B. Bakker and M.P. Leiter (Eds.), *Work engagement: A handbook of essential theory and research*, pp. 10–24. New York: Psychology Press.
- Schaufeli, W. B. (2018). Work engagement in Europe: Relations with national economy, governance and culture. *Organizational Dynamics, 47*, 99–106.
- Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior, 25*, 293–315.
- Schaufeli, W. B., Bakker, A. B., & Salanova, M. (2006). The measurement of work engagement with a short questionnaire: A cross-national study. *Educational and Psychological Measurement, 66*(4), 701–716.
- Schaufeli, W. B., Martinez, I. M., Pinto, A. M., Salanova, M., & Bakker, A. B. (2002). Burnout and engagement in university students: A cross-national study. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 33*(5), 464–481.
- Scheepers, R., Arah, O. A., Heineman, M. J., & Lombarts, K. M. J. M. H. (2016). How personality traits affect clinician-supervisors' work engagement and subsequently their teaching performance in residency training. *Medical Teacher, 38*(11), 1105–1111.
- Seger-Guttmann, T., & MacCormick, J. S. (2014). Employees' service recovery efforts as a function of perceptions of interactional justice in individualistic vs. collectivistic cultures. *European Journal of International Management, 8*(2), 160–178.
- Strom, D. L., Sears, K. L., & Kelly, K. M. (2014). Work engagement: The roles of organizational justice and leadership style in predicting engagement among employees. *Journal of Leadership & Organizational Studies, 21*(1), 71–82.
- Vera, M., Martinez, I. M., Lorente, L., & Chambel, M. J. (2016). The role of co-worker and supervisor support in the relationship between job autonomy and work engagement among Portuguese nurses: A multilevel study. *Social Indicators Research, 126*, 1143–1156.
- Walumbwa, F. O., Morrison, E. W., & Christensen, A. L. (2012). Ethical leadership and group in-role performance: The mediating roles of group conscientiousness and group voice. *The Leadership Quarterly, 23*, 953–964.
- Wang, H., Lu, G., & Liu, Y. (2017). Ethical leadership and loyalty to supervisor in China: The roles of interactional justice and collectivistic orientation. *Journal of Business Ethics, 146*, 529–543.

- Yaghoubi, M., Afshar, M., & Javadi, M. (2012). A study of relationship between the organizational justice and organizational citizenship behavior among nurses in selected hospitals of Isfahan University of Medical Sciences. *Iranian Journal of Nursing and Midwifery Research*, 17(6), 456–460.
- Yalabik, Z. Y., Popaitoon, P., Chowne, J. A., & Rayton, B. A. (2013). Work engagement as a mediator between employee attitudes and outcomes. *The International Journal of Human Resource Management*, 24(14), 2799–2823.
- Yildiz, S. (2014). The mediating role of job satisfaction in the effect of organizational justice on the organizational citizenship behavior. *Ege Academic Review*, 14(2), 199–210.
- Yurur, S., & Nart, S. (2016). Do organizational justice perceptions influence whistleblowing intentions of public employees?. *Amme Idaresi Dergisi*, 49(3), 117–148.
- Zaidi, N. R., Wajid, R. A., Zaidi, F. B., Zaidi, G. B., & Zaidi, M. T. (2013). The big five personality traits and their relationship with work engagement among public sector university teachers of Lahore. *African Journal of Business Management*, 7(15), 1344–1353.
- Zecca, G., Györkös, C., Becker, J., Massoudi, K., de Bruin, G. P., & Rossier, J. (2015). Validation of the French Utrecht work engagement scale and its relationship with personality traits and impulsivity. *Revue européenne de psychologie appliquée*, 65, 19–28.
- Zhu, Y., Liu, C., Guo, B., Zhao, L., & Lou, F. (2015). The impact of emotional intelligence on work engagement of registered nurses: The mediating role of organisational justice. *Journal of Clinical Nursing*, 24, 2115–2124.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Kent Hakkı ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Mekânın Siyaseti: Erzincan KYK Yurtları Örneği

Politics of Space in the Context of the Right to the City and Gender: The Case of KYK Residences in Erzincan

Suat TUYSUZ¹ , Melek ERYENTÜ GÜREL² , Recep GÜLMEZ³

¹Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzincan, Türkiye

²Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Erzincan, Türkiye

³Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Erzincan, Türkiye

ORCID: S.T. 0000-0002-6598-0746;
M.E.G. 0000-0002-0298-4096;
R.G. 0000-0002-5073-5051

Corresponding author:

Suat TUYSUZ,
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzincan, Türkiye

E-mail: suattuysuz@gmail.com;
stuysuz@erzincan.edu.tr

Submitted: 08.11.2019

Accepted: 13.01.2020

Published Online: 20.02.2020

Citation: Tuysuz, S., Eryentu Gurel, M., Gulmez, R. (2020). Politics of space in the context of the right to the city and gender: the case of KYK residences in Erzincan. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 85-105.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0086>

Öz

Türkiye’de 2013 yılında Gençlik ve Spor Bakanlığı tarafından “karma yurtların sonlandırılması” politikası uygulamaya konulmuştur. Söz konusu politika hareketli ve merkeze yakın yerlere kadın öğrencilerin; ıssız, sapa değerlendirilebilecek bölgelerdeki yurtlara ise erkek öğrencilerin yerleştirilmesini öneren ve mekânı cinsiyetlendiren fiili bir durum yaratmıştır. Mekan siyasetine işaret eden ve kentsel mekana dolaylı müdahale olarak ifade edilebilecek bu kararın yarattığı fiili durum kent hakkı, toplumsal cinsiyet, muhafazakarlık ve patriarkal politikalarla ilişkilendirilerek ele alınacaktır. Araştırmanın bulguları kentteki KYK yurtlarında kalan 459 kişilik bir örnekleme dayalıdır. Veriler SPSS programında kullanılan T testi ve ANOVA testleriyle analiz edilmiştir. Bulgular mekânın cinsiyetlendirilmesi olarak da ifade edilebilecek karma yurtların sonlandırılmasına ilişkin politikanın, toplumsal cinsiyet açısından eşitsizlik yarattığını göstermektedir. Araştırma, söz konusu politikanın muhafazakar ve patriarkal politikalarla uyumlu olacak şekilde kadın öğrencilerin kamusal-kentsel alandaki görünürlüğünü sınırlandıran ve kent hakkından faydalanmalarını kısıtlayan; erkek öğrencileri ise daha çok maddi açıdan dezavantajlı bir pozisyona iten bir durum yarattığını göstermektedir. Uygulanan politikanın kent hakkından yeterince yararlanamayan kitlesel bir boyut barındırdığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kent hakkı, toplumsal cinsiyet, mekan siyaseti, KYK, Erzincan

ABSTRACT

In Turkey “termination of a mixed university student residence” policy was put into practice by the Ministry of Youth and Sports in 2013. This policy has created an actual situation that proposes the placement of male students in the residences that are close to the center, and the female students in the student residences in locations that can be considered deserted and remote for women in Erzincan. The sample

of this study is composed of 459 people, including both male and female students, who live in all Higher Education Student Loan and Housing Board (HESLHB) residences in the city. The surveys conducted on the sample form the data of the research. The data were analyzed with independent sample t-test and ANOVA test. The findings show that the policy on the termination of mixed residences, which may be referred to as the gendering of space, creates gender inequity. The results of the study show that the visibility of female students in public-urban areas has been limited in line with conservative and patriarchal policies which delimits their right to the city. However, it shows that this results in the fact that male students are pushed into a more financially disadvantaged position.

Keywords: Right to city, gender, politics of space, student residence, Erzincan

EXTENDED ABSTRACT

Although the number of researches on how the city and gender structure each other from the feminist perspective is limited, it has been witnessed in recent years that this topic has been increasingly addressed by urban planners, political scientists, sociologists and geographers. Within the context of the relationship between gender and space, it should be emphasized that the conceptualization of gender changes over time and space, and is closely linked to the city.

Gender categories based on the separation of public-private space in the 17th century were determinant in the questioning of urban and gender relations in space. The view that the city is considered to be the center of economic and political development in the 1950s focuses on the public and private space while identifying the public sphere with man and the city, and the private sphere with women with her place and roles in the household. Within this framework, man is defined as the person providing the resources and identified with the outside / public sphere; and the woman has been assigned a role identified with the private sphere, as the person who deals with the household.

In the 20th century cities, in the spatial pattern shaped according to gender, “women’s space” is limited to home and neighborhood units and women defined based on “motherhood and wife” were isolated from men’s public workspace and placed in a so-called private sphere. Although special areas such as rooms, houses, courtyards and inner gardens have been reserved for women, the public sphere has been limited for the use of women in modern times. While less rights and the control of resources is given to women in these places, the less material and moral valorization of their work causes women to lose power in the social, economic and political areas. The roles, reactions and qualities assigned to women have prepared the ground for the subordination, invisibility and intimidation of women in society. On the other hand, men find their place in cities from all aspects. Streets, barracks, mosques, stadiums, sports clubs, coffeehouses and taverns have emerged primarily and predominantly as male-dominated spaces.

Based on the problematic plotted above, in line with conservative and patriarchal policies, in 2013, upon the instruction of the Ministry of Youth and Sports, a policy was adopted to ensure that the male and female student residences of *Yurtkur* (Directorate of Residences) are not located in the same campus. It is therefore catchy that women are instrumentalized for politics. Thus, there were approximately seventeen mixed student residences in İstanbul, Erzurum, Trabzon, Ankara, Mersin, Balıkesir, Konya and Eskişehir, and it was determined that the female students moved to the residences in the campus while the male ones to older ones in the city.

In fact, with this decision, the residences, which are located in the campuses outside the live city centers, have been allocated to the female students. It was pointed out by the politicians that the residences in the “active and close” regions were allocated to male students, and positive discrimination was previewed for *girls* in every sense, as they are close to their schools in the campus outside the city.

However, considering the fact that university campuses are located in some cities quite outside the city and in an location isolated from the city, the spatial gendering of student residences has created the perception that students residing in the residence can create an environment that will be deprived of the right to the city.

The observations and experiences at the university where the research was conducted also strengthened the perception, and provided the basis for the reason for conducting this research. Another reason for the research is to make an empirical contribution to a discussion, which is mostly observed in theory, such as the right to the city.

In this context, the aim of this study is to examine the relationship between the urban life of the students living in the student residences and urban space, to determine the practices that prevent this relationship in the urban-public sphere, and to evaluate these findings from the gender perspective. Thus, this masculine regulation on the student residences has analytically been discussed in terms of gender, right to the city and conservative ideology

As a result, it has been empirically revealed what kind of results the policy towards gendering the residences according to their location actually creates. In this respect, this research differs from very limited number of other studies in the literature in terms of concretizing a more abstract and theoretically discussed subject based on quantitative data on the right to the city and gender.

1. Giriş

1970’lerde sosyal bilimlerde yaşanan gelişmeler aralarında feminizmin de olduğu çok paradigmatlı bir dönemi akademinin gündemine sokmuştur (Peet, 1998). Söz konusu döneme kadar kent çalışmalarıyla toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki uzun yıllar göz ardı edilmiştir. 1980’lerden sonra Batı akademisinde görülen bu konudaki farkındalığın Türkiye’deki akademik çevrelere yansması ise ilerleyen yıllarda zayıf bir damar olarak kendini göstermiştir. Bu çerçevede kentin ve toplumsal cinsiyet rollerinin birbirlerini nasıl yapılandırdıklarına dair feminist perspektifle yapılan çalışmaların sayısı sınırlı olmakla birlikte son dönemlerde bu konunun şehir plancılar, siyaset bilimciler, sosyologlar ve coğrafyacılar tarafından giderek artan bir şekilde ele alındığına şahit olunmaktadır (Alkan, 1999; Deniz, 2018; Mirioğlu, 2018; Özgüç, 1998; Şolt, 2018; Tuncer, 2015; Yüceşahin ve Yazgan, 2017). Toplumsal cinsiyet ve mekân ilişkisi bağlamında vurgulanması gereken, toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmasının zaman ve mekân içinde değişmesi ve kentle yakından bağlantılı olmasıdır (Alkan, 2009, s. 197). Kent ve cinsiyet ilişkilerinin mekân üzerinden sorgulanmasında 17. Yüzyılın kamusal-özel alan ayrışmasına dayanan cinsiyetçi kategoriler belirleyici olmuştur. 1950’li yıllarda kenti ekonomik ve siyasal gelişmenin odağına alan bakış, kamusal-özel alan ayrımında kamusalı kentle ve erkekle öne çıkarırken, kadını hanedeki yeri ve rolleri bağlamında ele almıştır (Tümtaş, Dericioğulları ve Ergun, 2016, s. 427). Bu çerçevede erkek, kaynakları sağlayan kişi olarak dışarıyla/kamusal alanla; kadın ise evle ilgilenen kişi olarak özel alanla özdeşleştirilen bir role büründürülmüştür (Kaypak, 2014, s. 346). Bir başka ifadeyle kadının yeri *evcillik* etrafında şekillenen adeta bir ideoloji haline dönüşmüştür (Yüceşahin ve Yazgan, 2017). Erkek egemen bir yapının tüm dünyada dominant hale gelmesi kendi ayakları üstünde durabilen Batılı kadınları bile bu dominant yapı altında baskılamış ve kamusal alandaki görünürlüklerini sınırlandırmıştır (Fenster, 1999). Bu sebeple *yapılı çevre* olarak da ifade edilebilecek olan kentler, cinsiyetçi roller ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler nedeniyle kadınların ve erkeklerin farklı deneyimlediği yerler haline gelmiştir. Doğuştan değil sonradan üretilmiş/öğrenilmiş olan bu gerçeklik *toplumsal cinsiyet tiranlığı* şeklinde de tanımlanabilmektedir (Doan, 2010).

20. Yüzyıl kentlerinde; toplumsal cinsiyetlere göre şekillenen mekânsal örüntüde “kadınların mekânı” ev ve komşuluk birimi ile sınırlanmış; “annelik ve karılık” temelinde tanımlanan kadınlar, erkeklerin kamusal çalışma alanlarından yalıtılmış ve özel denem alana yerleştirilmiştir (Tümtaş ve ark., 2016, s. 427). Kadınlar için çoğu zaman oda, ev, avlu, iç bahçe gibi özel alanlar ayrılmış, kamusal alan ise modern zamanda bu sınırlar genişlese de sınırlı bir biçimde kadınların kullanımına sunulmuştur. Bu mekânlar içerisinde kadınlara daha az hak ve kaynak denetimi verilirken, yaptıkları işlere maddi manevi daha az değer biçilmesi kadınların toplumsal, ekonomik ve siyasi alanlarda güç kaybı yaşamasına neden olmuştur. Kadına biçilen roller, tepkiler ve nitelikler kadının toplum içinde ikincilleştirilmesine, görünmez kılınmasına ve sindirilmesine zemin hazırlamıştır (Bhasin, 2003, s. 17; Bora, 2009, s. 66; Çakır, 2010, s. 134). Buna karşılık erkeklerin yeri ise bütün yapılarıyla kentler olmuştur. Sokaklar, kışlalar, camiler, stadyumlar, spor kulüpleri, kahvehaneler, meyhaneler gibi mekânlar öncelikli ve baskın bir şekilde erkek egemen mekânlar olarak belirmişlerdir (Bhasin, 2003, s. 14).

Yukarıda anlatılanlardan hareketle muhafazakâr ve patriarkal¹ politikalarla örtüşecek şekilde 2013 yılında Gençlik ve Spor Bakanlığı’nın talimatı ile Yurtkur’a bağlı erkek ve kadın yurtlarının

1 Patriarchy (ataerkillik): Tam anlamıyla “babanın hakimiyeti”. Bu terim, başlangıçta erkek aile reislerinin otoritesi üzerine kurulu toplumsal sistemleri tanımlamak için kullanılmıştır. Bugün ise, genel olarak erkek tahakkümünü yansıtan daha genel bir anlam ile yüküldür (Marshall, 2003, s. 47).

ayrı ayrı yerlerde konumlandırılmasına ilişkin bir politika uygulamaya konulmuştur. Mekan siyasetine işaret eden bu durum kadınların siyasa için araçsallaştırıldığı göstermesi açısından dikkat çekicidir. Böylece ilk olarak İstanbul, Erzurum, Trabzon, Ankara, Mersin, Balıkesir, Konya ve Eskişehir’de yaklaşık on yedi karma yurt erkek yurdu olmuş ve bu yurtlarda kalan kız ² [kadın] öğrencilerin yeni yurtlara taşınacağı eski yurtların ise tamamen erkek öğrencilere tahsis edileceği ifade edilmiştir. Nitekim alınan bu kararlar ıssız, sapa ve kadınlar için *koru mekânları* olarak tanımlanabilecek yerlerde bulunan yurtların erkekler; merkeze yakın, hareketli bölgelerdeki³ yurtların ise kızlara tahsis edildiğine dikkat çekilmiş⁴ ve her anlamda kız [kadın] öğrencilere pozitif ayrımcılık yapıldığı belirtilmiştir⁵. Erzincan’da ise kent merkezinden yaklaşık on dört kilometre uzakta yer alan ve *daha önce erkek yurdu olarak kullanılan üniversite kampüsündeki yurtlar kadın yurduna dönüştürülmüştür*. Erzincan özelinde ıssız, sapa ve kent merkezinden uzakta yer alan yurtların kadın öğrencilere tahsis edilmiş olması yukarıda anlatılan politikaya tezat oluşturacak fiili bir durum yaratmıştır. Araştırmanın yapıldığı üniversitedeki gözlemler ve yaşanan deneyimler de söz konusu algıyı güçlendirmiş ve bu araştırmanın yapıma gerekçesine dayanak oluşturmuştur. Araştırmanın yapıma gerekçelerinden bir diğeri ise kent hakkı gibi çoğunlukla teorik düzeyde ele alınan bir tartışmaya ampirik katkı sunmaktır.

Bu bağlamda bu çalışmanın amacı da yurttaki kalan öğrencilerin kent hayatıyla ve kentsel mekân ilişkilerinin irdelenmesi; bu ilişkiyi kesintiye uğratan, öğrencilerin kentsel-kamusal alanda varlığını ve kent kullanımını engelleyen uygulamaların tespitini ve bu tespitlerin toplumsal cinsiyet merceğinden değerlendirilmesini sağlamaktır. Böylece yurtlara ilişkin yapılan bu eril düzenleme; toplumsal cinsiyet, kent hakkı ve muhafazakârlık kavramlarıyla ilişkilendirilerek eleştirel bir perspektifle ele alınacaktır. Bunun sonucunda yurtların buldukları lokasyona göre cinsiyetlendirilmesine yönelik politikanın, fiili olarak ne gibi sonuçlar yarattığı da ampirik olarak ortaya konulmuş olacaktır. Bu yönüyle bu araştırma oldukça sınırlı sayıdaki kantitatif çalışma (Fenster, 2005) haricinde kent hakkı ve toplumsal cinsiyet gibi daha çok soyut ve teorik olarak tartışılan bir konunun (Akkoyunlu-Ertan, 2014; Aktaş, 2017; Alkan, 1999, 2009; Beebejaun, 2017; Buckingham, 2010; Butler, 2009; Çakır, 2010; Deniz, 2018; Fenster, 1999; Kaypak, 2014; Kılınc, 2016; McDowell, 1993; Mirioğlu, 2018; Okin, 1998; Şolt, 2018; Tuncer, 2015; Tümtaş ve ark., 2016; Yüceşahin ve Yazgan, 2017) kantitatif veriye dayalı olarak somutlaştırılması açısından literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Araştırmanın ampirik yönü zayıf olan literatüre orijinal bir katkı sağlayacağı hedeflendiği gibi kentsel düzenleme ya da planlama çalışmalarında çoğunlukla göz ardı edilen toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin bir farkındalık yaratması da hedeflenmektedir. Ayrıca *yurtlarla ilgili uygulamaya konulan bir politikanın* kent hakkı ve toplumsal cinsiyet bağlamına oturtularak ele alınacak olması da çalışmanın literatüre bir başka orijinal katkısını göstermektedir.

2. Teorik Çerçeve

2.1. Toplumsal Cinsiyet ve Kent

Ann Oakley’e göre cinsiyet, biyolojik olarak erkek ve kadın ayrımını ifade eden bir kavram iken 1972 yılında kullanmış olduğu “toplumsal cinsiyet” (gender) kavramı ise erkeklik ile kadın-

2 Haberinin içeriğinde ‘kız’ ifadesi geçtiğinden söz konusu kelime haberde yer aldığı şekliyle kullanılmıştır.

3 Belirtmek gerekir ki Erzincan’da bu söylem tersine işlemiş ve kente oldukça uzak bir lokasyonda yer alan üniversite kampüsündeki erkek yurtları 2017 yılında kız yurtlarına dönüştürülmüştür.

4 (Alp, 2013, 8 Ağustos)

5 (Kara, 2017, 30 Aralık)

lık arasındaki toplumsal bakımdan eşitsiz bölünmeyi ifade etmektedir (Oakley, 2005). Bu bakımdan cinsiyet kavramı temelde kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkları ifade eden ve demografik olarak kişiyi tanımlamada kullanılan, doğuştan gelen bir kategoridir. Toplumsal cinsiyet ise cinsiyetlerin eril ve dişil olarak kategorileştirip, öğrenmeye dayanan, insan yapımı, toplumun ve kültürün kadın ve erkeğe biçtiği rol, görev, hak, sorumluluk ve davranışları açıklamada kullanılan bir kavramdır (Bhasin, 2003; Dökmen, 2010). Bu sebeple cinsiyetin fiziksel olmanın ötesinde toplumsal kabuller, algılar, davranışlar, yönlendirmelerle ilgili bir konu olduğu kabul edilmiş olup, bu kabul çerçevesinde “toplumsal cinsiyet” kavramı geliştirilmiştir. Connell da toplumsal cinsiyeti, insanların eril ve dişil olarak, üremeye dayalı bölünmesi kapsamında veya bu bölünmeyle bağlantılı olarak örgütlenmiş bir pratik olarak kabul etmektedir. Ona göre toplumsal cinsiyet bir nesne olmaktan çok bir süreçtir (Connell, 1998, ss. 190-191). Yine Connell ile benzer olarak Buttler da toplumsal cinsiyeti eril ve dişil kavramların üretildiği bir mekanizma olarak tanımlamakta ve bu mekanizmanın toplumsal cinsiyeti hormonal, kromozomal, ruhsal, performatif ara formlarla birlikte ürettiğini ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyetin düzenlemeye tabii tutulması ise, düzen tarafından özneleştirilmek anlamına geldiğinden bir sorun olarak görülmektedir (Butler, 2009, ss. 73-75). Çünkü toplumsal cinsiyet, cinsiyet farklılığının *toplumsal kurumsallaşmasını* temsil etmektedir. Dolayısıyla kavram sadece cinsiyet eşitsizliği olarak anlaşılmamalıdır. Aynı zamanda hatta daha çok toplumsal olarak inşa edilmiş cinsiyet farklılaşmasını ifade etmektedir (Okin, 1998, s. 121). Yani toplumsal cinsiyet, erkeklerin ve kadınların öznel kimliklerinin sadece toplumsal kökenlerini belirgin kılmamanın yoludur. Bu tanımlamada “toplumsal cinsiyet”, cinsiyeti olan bir bedene zorla giydirilmiş toplumsal bir kategoridir (Scott, 2007, s. 11).

Toplumsal cinsiyet ilişkileri aynı zamanda kentsel yaşamın en önemli sorunlarından birisini oluşturmaktadır. Çünkü kentteki mekânın örgütlenmesi, kurumlar, iktidar ve otorite ilişkileri, aile yaşamı, kamusal-özel alan ayrımı, istihdam ve emek ilişkileri, güvenlik, ulaşım ve barınma gibi konuların tümü cinsiyetçi ideoloji ve toplumsal cinsiyet ilişkileri ile iç içedir. Keleş (2004)’in de vurguladığı üzere şimdiye kadar kent ve toplum bilim çalışmalarında toplumsal cinsiyet ve kent arasındaki karşılıklı yapılandırıcı ilişki görmezlikten gelinmiş, kentin ve toplumsal cinsiyet rollerinin birbirlerini nasıl yapılandırdıklarına ve yeniden ürettiklerine dair çalışmaların sayısı da sınırlı kalmıştır. Neticede, toplumda var olan cinsiyet ilişkileri pek çok açıdan eşitsizlik temelidir (s. 35). Var olan bu toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kentteki yansımaları ise kamusal-özel alan ayrımı oluşturmaktadır. Modern toplumsal hayatın organizasyonunun temelini oluşturan özel-kamusal ayrımı, kadın ve mekân etkileşiminin en belirgin biçimde somutlaştığı alanlardan birisidir (Tuncer, 2015, s. 31). Özel ve kamusal mekânların ayrıştırılması, kadınların yaşamının ev içiyle sınırlanması erkeklerin yaşamının ise dışarıyla belirlenmesi, böylece kadınların kamusal alanlara girişlerinin denetim altına alınması dış alana çıkmakla ilişkili olarak giyilen giysilerden ulaşım araçlarına uzanan kısıtlamalar konulması, bu alanın geçmişten bugüne karşı karşıya olduğu sorunlar arasında sayılmaktadır (Çakır, 2010, ss. 135-143). Bu sorunlar sebebiyle hem sosyal devletin merkezî aygıtlarından hem de yerel yönetimlerden var olan eşitsizlikleri asgariye indirmeleri beklenmektedir. Yerel politikalar ve hizmetler, kentte yaşayanların ortak ihtiyaçlarını ve taleplerini toplumsal cinsiyet açısından mümkün olduğunca eşit biçimde karşılamaya ve tüm kesimler için kentsel sorunları en aza indirmeye yönelik olmalıdır. Cinsiyete dayalı eşitsizlikler, toplumların temel eşitsizliklerindedir. Hizmetlerin cinsiyet eşitsizliğini giderecek biçimde sunulması, öncelikle mevzuatın cinsiyet eşitliği esasına göre şekillenmiş olmasına bağlıdır. Ancak çoğunlukla yasal düzeyde cinsiyet eşitliğinin sağlanması toplumsal pratikte cinsiyet eşit-

liğini doğrudan beraberinde getirmemektedir (Keleş, 2004, s. 107). Yani kentler ve kentsel mekânlar cinsiyetsiz değildirler çünkü gerek kanunlar, gerek planlayıcı ve yöneticiler, gerekse de kentte yaşayanlar tarafından cinsiyetlendirilirler. Dolayısıyla kent kendi sosyo-kültürel dokusuyla kadın ve erkeğe farklı yaşam alanlarında farklı özgürlükler, fırsatlar, güvenlik ve güvence hizmetleri sunarken kentsel mekân, bir anlamda cinsiyetlendirilmiş bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Aktaş, 2017).

Bütün bu cinsiyet eşitsizliklerine ve cinsiyetlendirilmiş mekânlara rağmen; Türkiye’de “Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi” kapsamında belirlenen on tematik alandan biri olan kentsel haklar ve hizmetler alanında hazırlanan bir haritalama raporu bulunmaktadır. Bu raporun amacı, kentsel haklar ve hizmetler alanının toplumsal cinsiyete duyarlı hak temelli izleme ve değerlendirmesine yönelik bir çerçeve sunmaktır. Raporda, insan haklarının kent hakkı bağlamında hayata geçmesini sağlamak ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin kent hakkı bağlamındaki konumunu izlemek ve değerlendirmek için göstergeler belirlenmesi planlanmıştır. Buna göre kent hakkının, her şeyden önce, herkesin eşit biçimde insani koşullarda yaşayabileceği bir kent düzeni için gerekliliklerin belirlenip gerçekleştirilmesi ile sağlanabileceği ifade edilmektedir. Bununla birlikte, kent hakkı tartışmaları başlangıçta toplumsal cinsiyet eşitliğine açıkça değinmemiştir. Ancak, izleyen çalışmalarda, egemen kültürün şekillendirdiği toplumsal dokunun kent yaşamının olanaklarından yararlanmada bireyler açısından eşitsizlikler yarattığı ortaya konmuştur. Bu tür eşitsizlikler, cinsiyet körü kamu politikaları ile daha da pekiştirilebilmektedir. Öte yandan, insan hakları temelinde tasarlanan politikalar ile eşitsizliklerin azaltılması, giderilmesi de mümkündür. Bu sebeple hazırlanan raporda, toplumsal cinsiyet boyutuyla “kentteki hak alanları” belirlenmiştir Buna göre kent hakkına “barınma”, “güvenlik”, “hareketlilik”, “kentsel kamu hizmetlerine erişim” ve “kentsel demokrasi” gibi kavramlar dâhil olmaktadır. Bu bağlamda kent hakkı alanlarının kapsamını aşağıdaki gibi detaylandırılmaktadır (Akduran, Yakar-Önal ve Günlük-Şenesen, 2018, ss. 15-16).

Barınma: *Tüm vatandaşların makul, güvenli, sağlıklı koşullarda barınma olanaklarına sahip olması,*

Güvenlik: *Kentteki park, bahçe, site, mahalle, sokak, şehir merkezi gibi kamusal ve yarı kamusal alanların tüm vatandaşlar için günün her saati güvenli kılınması,*

Hareketlilik: *Kentte yaşayanların günün her saatinde şehir içi ve şehirlerarası hareketlilik serbestliğine sahip olması, bunun için herkesin erişimine açık, karşılanabilir-düşük maliyetli, “engelsiz” toplu ulaşım olanaklarının varlığı ve bisiklet yolu, yaya yolları, kaldırımlar gibi kentsel altyapının da farklı bireylerin hareketlilik ihtiyaçlarını gözetir şekilde düzenlenmesi,*

Kentsel kamu hizmetlerine erişim: *Kentlerdeki fiziksel ve sosyal altyapıya eşitlikçi erişim, başka bir deyişle yerel kamusal hizmetlerin herkesin ihtiyaçlarına cevap verecek ve kolay erişimi sağlayacak şekilde sunulması,*

Kentsel demokrasi: *Kentlerin planlanması ve yönetiminde kentte yaşayanların görüşlerinin alınması, onların talep, öncelik ve ihtiyaçlarını iletebilecekleri katılımcı mekanizmaların varlığı, şeklinde özetlemek mümkündür.”* şeklinde ifade edildiği görülmektedir (Akduran ve ark., 2018, ss. 15-16).

Uluslararası insan hakları ve kent hakkı belgelerinde düzenlenen toplumsal cinsiyet eşitliği; insan onuruna saygı ve sürdürülebilirlik normları temelinde, kentsel hak alanları olarak ifade ettiğimiz, barınma, güvenlik, hareketlilik; kentsel kamu hizmetlerine erişim ve kentsel demokrasi haklarının hayata geçmesi, yine uluslararası temel belgelerde geliştirilmiş standartlar aracılığıyla ve iyi uygulama örneklerinin rehberliğiyle mümkündür. Ancak Erzincan’da KYK yurtları-

nın uygulamaya konulan yerleştirme politikası ile öğrencilerin kent hakkından yeterince yararlanamayacak bir pozisyon yaratmış olabileceği *a priori* olarak ifade edilebilir.

2.2. Kent Hakkı

İnsanlığın temel hakları elde etmesi 1200'lü yılların başında yayınlanan Magna Carta Bildirgesi'yle gerçekleşmiştir. Bu haklar İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin Fransız İhtilali'nde kabul edilmesiyle devlet anayasalarında yer almaya başlamış ve ulusal bir nitelik kazanmıştır. 1949 yılında yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'yle ise söz konusu haklar ulusal sınırları aşarak uluslararası bir nitelik kazanmıştır (Harvey, 2016, s. 52). Sonraki yıllarda ise insan hakları idealinin toplumsal tabanda kolektif bir çıkışa sahne olduğu gözlenmektedir. Bu çerçevede; işçi, kadın, gey ve azınlık haklarının 1960'ların çalkantılı dönemlerinde kolektif bir nitelik kazandığı bilinmektedir (Harvey, 2016, s. 68). İnsan haklarından hareketle kentte yaşayan bireylerin haklarına odaklanan Lefebvre (2015) 1967 yılında *kent hakkı* olarak yaptığı kavramsallaştırmasında bireylerin kentten faydalanma ve onun da ötesinde kenti gönüllerine göre değiştirebilme ve yönetebilme hakkına vurgu yapmış, bu yönüyle insan haklarını bir anlamda mekan-sallaştırmıştır (Harvey, 2016). Bu girişim önemli bir farkındalık yaratmış ve kent planlamalarında kullanılmasına ilişkin akademik ajandada yerini almıştır (Fenster, 1999). Bununla ilişkili olarak İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin eşitlik ilkesine dayanarak 1992 yılında Avrupa Kentsel Şartı (Pektaş ve Akın, 2010), 2005'de Habitat II, 2008 yılında Avrupa Kentli Hakları Bildirgesi, 2013 yılında Kadın Dostu Kentler Projesi'nin yanı sıra Paris Komün Şartı, Atina Sözleşmesi gibi uluslararası statüdeki hukuki dokümanlar da kentlerde eşitlik ve güvenlik ilkesine vurgu yapan türdendir (Akkoyunlu-Ertan, 2014; Şolt, 2018). Bu çerçevede özellikle Avrupa Kent-Şartı'nın 20. Maddesinde geçen eşitlik ilkesi toplumsal cinsiyet eşitliğine vurgu yapmaktadır⁶.

Artı değer hareketine geçirilmesine bağlı olarak ortaya çıkan kent; sosyal, ekonomik ve kültürel olarak farklı katmanlardan gelen bireylerin ortak yaşam alanı olarak tarif edilmektedir. Bu yönüyle kentler; ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerin çeşitliliğiyle karakterize olmaktadır (M. Güler, 2011). Kent aynı zamanda yönetsel sınırları olan hegemonik bir mücadele alanıdır. Buradan hareketle kent tanımlamasındaki sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlere siyaset de eklenebilir (Akkoyunlu-Ertan, 2014). Nitekim kent mekanı; gündelik eylemler, entelektüel ve ekonomik bağımlılıklar aracılığıyla bireysel ve toplu bir biçimde şekillendirilirken söz konusu mekan, bireyi ve toplumu şekillendiren ve onu geliştiren sosyalizasyon sürecinin bir aracıdır (Akkoyunlu-Ertan, 2014, s. 12). Öyle ki gündelik hayata ilişkin pratikler, kentsel alanın kullanımını ve kent hakkından faydalanmayı anlamaya yönelik bir araç olarak kullanılabilir. Yani bireylerin gündelik hayata ilişkin pratikleri kent hakkından faydalanıp faydalanılmadığına ilişkin bir resmin ortaya konulmasında yardımcı olabilir (Beebejaun, 2017). Gerçekten de kent hakkı; sağlık, eğitim, barınma, çalışma, dinlenme, eğlenme ve güvenlik gibi kentsel hizmetlerden yararlanmayı hedefleyen geniş bir çerçeveye sahiptir (Akkoyunlu-Ertan, 2014). Kuşkusuz bu hak yalnızca sunulan hizmetleri kapsamamaktadır. Lefebvre (2015)'in belirttiği şekliyle kentteki *yerlerden* ve *anlardan* tam anlamıyla faydalanma hakkını da barındırır. Kentte bulunan kimi yerlerin kimi zamanlarda toplumun belli kesimlerince kullanılamaması *anların* ve *yerlerin* kullanım hakkını engelleyen bir yapı sergilemektedir. Nitekim sermayenin şekillendirdiği çağdaş kentlerde görünürlüğünü gün geçtikçe artan kapalı alışveriş mekanlarının kent yoksulları veya dezavantajlı gruplardan olabildiğinde uzağa konumlandırılmıştır. Bu konumlandırma çoğunlukla müşterilerin özel araçlarıyla gidebileceği

6 <https://rm.coe.int/ref/CHARTE/URBAINE>

türden bir konumlandırma şeklinde gerçekleşmekte ve dolaylı yoldan kentte yaşayan belli grupların mekansal dışlanmasını örnekleemektedir. Bu durum en temel hak olarak tanımlanabilecek mekânın kullanım hakkının ihlali anlamını taşımaktadır. Bir başka örnekle devam edilecek olunursa; kentlerdeki kimi bölgelerin günün belli saatlerinde belli grupların veya cinsiyetlerin tekeline geçmesi de kentteki *anların* kullanılmamasını örneklendirebilir.

Yukarıda bahsedilen faaliyetlerin kentte yaşayan bireylerin eşit bir biçimde kullanımına imkan verecek şekilde tasarlanması kent hakkından adil bir biçimde yararlanmak açısından önem arz etmektedir. Gerçekten de barınmadan sosyal ve kültürel imkanlara, temiz içme suyuna erişimden kente ilişkin kararlara katılıma kadar çok geniş bir yelpaze kent hakkının sınırları dahilindedir. Ancak kent yaşamının sunduğu imkanlardan yararlanmayı ifade eden en temel haklar bile dünyanın pek çok ülkesinde hala tanınmayı beklemektedir (M. Güler, 2011).

2.3. Muhafazakarlık, Patriarka, Kadın ve Kent

Aydınlanma ve Fransız Devrimi'ne karşı çıkan muhafazakar düşünce, rasyonel insan figürünün reddedilmesi ve her türlü eşitlikçi projeye mesafeli durmaktadır (İnce, 2010: 17'den aktaran (Serter, 2018). Dolayısıyla muhafazakar düşünceyle patriarkanın birbirini besleyen bir çerçeveye sahip olduğu söylenebilir. Türkiye gibi patriarkal yapıya sahip olan bir toplumsal yapının uzun yıllardır muhafazakar siyasal eğilime sahip siyasalar tarafından yönetilmesi özellikle de toplumsal cinsiyet açısından eşitsizlikleri olağan gören bir eğilime zemin hazırlamıştır. Heywood (2007, s. 97), muhafazakarlık anlayışında toplumsal cinsiyet ayrımının sosyal ve siyasal olarak önemli olduğunu ve topluma organik ve aynı zamanda hiyerarşik bir özellik kazandırdığını belirtmektedir. Organik statüdeki bu bozulmanın, toplumun ve ailenin çürümesine yol açacağı iddia edilmektedir. Siyasal sorunların çözümünde bir toplumsal öğreti olarak tanımlanan yeni muhafazakarlık (Dubiel, 1998, s. 9) anlayışında çocuk, kadın, ailenin statüsü, cinsiyet ve cinsellik gibi konular (Z. Güler, 2016) her zaman odak noktası olmuştur. Muhafazakarlık anlayışında sosyal adalet, toplumsal cinsiyet eşitliği, insan hakları gibi insanın egosunu okşayan siyasi ilkeler, tehlikelerle doludur. Siyasal ve kamusal alanda her ne kadar görünürlük olsa da, kadınların aslında toplumsal cinsiyet açısından eşit olamayacakları da savunulmaktadır. Muhafazakâr ideolojiye göre, modernleşme kentleşmeyi beraberinde getirerek aile, cemaat, sınıf ve kutsal olan her şeyin altüst olmasına neden olan bir olgudur. Klasik muhafazakârlar kentin ahlaki değerleri ortadan kaldırmasına neden olduğunu düşündüklerinden, kente karşı çıkmaktadırlar (Z. Güler, 2016, s. 130). İlimli muhafazakârlar ise her ne kadar kente karşı olsalar da tedrici ve yavaş değişimden yanadırlar. Ahlaki değerler korunarak kentleşme mümkündür. Bu ahlaki değerlerin ve ailevi yapının korunması kadınlara özel alan veya mahrem alan oluşturularak gerçekleştirilebilir. Ailenin temelini kadın olarak görülmesi ve erkek egemen bir kent içinde kadının olması ailevi değerlerin yavaş yavaş yok olacağı düşüncesi hakimdir. Kadının kamusal alanda olması ancak "cinsiyetsizleştirilmesi" yoluyla olacağı düşüncesini paylaşan araştırmacılar, kadının alanının "özel alan" olduğunu belirtmişlerdir (Göle, 2011). Bu özel alan erkek egemenliğinin olduğu kent dışında bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Antik Yunan döneminde her türlü politik, zanaat ve dinsel görev erkekler tarafından *polis* yani kent içerisinde gerçekleştirilirken, kadınlar yönetmeye ve kamusal alana girmeye elverişli olmadıkları için kent dışında kalan zorunlu ikame alanı olarak tanımlanan *oikos* (hane) içerisinde tutulurdu (Günindi-Ersöz, 2015, s. 84).

Dünya'da yükselen muhafazakâr ideolojilere paralel olarak Türkiye de 2002 yılından itibaren kendini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan bir siyasal iktidar tarafından yönetilmektedir. Söz konusu siyasal iktidar muhafazakâr ideoloji ve patriarkal değerlerle politikalarını şekillendir-

miş olsa da bu dönemde toplumda kadının görünürlüğüne artıracak çeşitli düzenlemelerin hayata geçtiğini de belirtmek gerekir. Nitekim, bu dönemde kadının iş yaşamında görünürlüğü daha fazla artmış olmasına rağmen 2017 yılında %32.2 işgücüne katılım oranı ile %60.1'lik OECD ortalamasının oldukça gerisinde kalmıştır⁷. Söz konusu rakamların istenen düzeyde olmaması kadının toplumsal cinsiyet açısından karşı cinsi ile eşit olduğu konusunda çekişen davranıldığını göstermektedir. Kuşkusuz bu durum muhafazakâr ideoloji ve patriarkal ilişkilerden bağımsız olarak düşünülemez. Zira, muhafazakar ve [patriarkal] anlayış eşitlik savunusuna karşı çıkmakta, kadın ve erkeğin sadece biyolojik değil aynı zamanda gereksinimleri, yetkinlikleri ve işlevleri bakımından da farklı olduğu düşüncesini dile getirmektedir (Heywood, 2007).

Buradan hareketle kadın toplumdan dışlanmamakta aksine *korunulacak* ve hatta erkek egemenliği karşısında savunulacak bir figür olarak resmedilmektedir. Öyle ki gerek siyasal iktidarın parti beyannamesinde gerekse de hukuki düzenlemelerle kadınların hakları pozitif ayrımcılık yapılarak koruma altına alınmıştır (Demirkanoglu, 2018). Pozitif ayrımcılık üzerine kurgulanan ve patriarkal anlayışın bir ürünü olan bu durum toplumsal cinsiyet çerçevesinde eleştirilen bir konudur. Buradan hareketle araştırmamıza konu olan cinsiyet açısından kent mekânının kullanımı hususu da hem patriarkal hem de muhafazakâr düşünce çerçevesinde anlaşılmaya müsait bir ortam sunmaktadır.

Serter (2018)'in vurguladığı gibi ideolojilerin kendini var etmesi Lefebvrian bir anlayışla mekân, bir başka ifadeyle yapılı çevre/kent üzerinden şekillenmektedir. Bu bakış açısı cinsiyet üzerinden kentsel mekânın muhafazakâr ve patriarkal düşünceyle şekillendirildiği argümanını doğurmaktadır ki bu durum bu araştırmanın da çıkış noktasını oluşturmaktadır. Nitekim *ev* ya da *yuva* olarak ifade edilebilecek mekânsal üniteler muhafazakâr düşüncedeki mahremiyet olgusunun ya da patriarkal bir toplumsal yapının mekândaki temsili olarak belirtilebilir. Biraz daha genişletildiğinde sokak ve mahalle gibi üniteler de muhafazakâr ve patriarkal düşünce temelinde şekillenen mahremiyet olgusunun mekânsal tezahürü olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda iç avlulardan oluşan yüksek duvarlı bahçeli konut⁸ tipinden çıkmaz sokaklara kadar çeşitli mekânsal temsiller muhafazakâr ve patriarkal ideolojinin mekanla buluşması olarak görülebilir. Bu örnekler özellikle mahremiyetin sağlanması adına kadınların mekân kullanımına sınırlama getiren mekânsal dokuya zemin hazırlamıştır (Serter, 2018).

Özetle muhafazakâr ve patriarkal düşüncede kent olgusu kamusal mekanların kısıtlandığı ya da mahremiyete uygun biçimde tasarlandığı⁹, ev olgusunun ön plana çıkarıldığı veya McDowell (1993)'in ele aldığı şekliyle kadınların *ev melekleri* olarak varsayıldığı bir yapıyla ilişkilendirilmektedir (Mirioglu, 2018). Muhafazakâr ideolojide mahremiyet olgusu erillik değil dişilik üzerinden şekillendirildiğinden hem kamusal mekânlar hem de özel alan olan ev, kadınlar üzerinden şekillenmektedir. Tam da bu noktada 2013 yılından itibaren uygulamaya konulan yurt politikası muhafazakâr ve patriarkal düşüncenin mekâna ve kadına yönelik müdahalesini ortaya koyan bir örnek olarak dikkat çekmektedir. Erzincan örneğinde kadın yurtlarının kentten uzakta izole edil-

7 <http://www.oecd.org/sdd/labour-stats/employment-situation-oecd-01-2019.pdf>

8 Mahremiyetin sağlanması açısından bahçeli konutlar son derece önemlidir. Kentin sokaklarına nazaran evlerin bahçesindeki yoğun ağaçlandırmalar yeşil alan kullanımının bile evle sınırlandırıldığını resmetmektedir (Akkoyunlu-Ertan, 2014); (Serter, 2018, s. 67).

9 Bu bağlamda İslamcı belediyeçilik örneği olarak Kayseri'de dönemin belediye başkanı Şükrü Karatepe'nin kente müdahaleye ilk olarak bar, gazino ve meyhanelerin olduğu kısımların istimlakıyla başlaması (Doğan, 2007, s. 225) ve söz konusu bölgenin parka dönüşümü esnasında alışıldığı gibi banklarla değil kapalı çardaklarla donatılması (Durak, 2010: 97) muhafazakar düşüncedeki mahremiyet olgusunun mekânsal tezahürü (Serter, 2018, s. 195) olarak değerlendirilmektedir.

miş bir lokasyonda bulunan üniversite kampüsüne taşınması¹⁰ çıkmaz sokak örneğindeki mahremiyeti anımsatmaktadır.

3. Yurt Politikası ve Erzincan'da Yurtlar

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren artan öğrenci sayısına bağlı olarak öğrenci yurtları belediyeler, il özel idareleri ve dernekler tarafından açılmıştır. Bu durum kurumsal nitelik taşıyan yurt işletmeciliğini, kontrol altına almak üzere yeni düzenlemelerin yapılmasını mecburi hale getirmiştir. Bu sebeple 5375 sayılı “Öğrenci Yurtları ve Aşevleri Kanunu” ile yurtların ve aşevlerinin sorumluluğu Milli Eğitim Bakanlığı'na verilmiştir (Pasinlioğlu, 2002, s. 3). Ancak yıllar geçtikçe artan barınma ihtiyacının karşılanamaması sonucunda refah devleti anlayışıyla beraber 16 Ağustos 1961 yılında, 351 sayılı Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Kanunu ile Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu (KYK) kurulmuştur (Uslu, 2018, s. 20). Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan Yurtkur, 6 Şubat 1970 gün ve 3/707 sayılı Cumhurbaşkanlığı Tezkeresi gereğince Gençlik ve Spor Bakanlığı'na bağlanmıştır (Törel, 2002). Kurumun görevleri barınma, beslenme, burs/öğrenim kredisi, sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlerle milli ve manevi gelişmelere katkı sağlamak olarak belirtilmiştir (Uslu, 2018, s. 21).

24 Kasım 2016 tarihinde yayınlanan 6761 sayılı kanun ile Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu'nun amacı ise; “yurt içinde ve dışında yükseköğrenim gören öğrenciler için yurtlar yapmak ve bunların işletmesini sağlamak, beslenme yardımı yapmak, eğitim, sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlerle milli ve manevi gelişmelerine katkı sağlamak, yükseköğrenim öğrencilerine kredi veya burs vermek, öğrencilerin yükseköğrenimlerini kolaylaştırmak” şeklinde güncellenmiştir (KYK Faaliyet Planı, 2017).

Kar amacı gütmeyen kuruluşlardan olan Yurtkur, sosyal devlet anlayışıyla hizmet vermektedir. Türkiye'nin hemen her yerinde ulaşılabilir yurt imkânları, yurtlardaki hizmetlerinin standart oluşu, sağladığı güvenlik imkânlarıyla ve devlet kurumu olması yönüyle barınma sorunlarının çözümünde öğrenciler tarafından ilk başvurulacak yerlerdir (Uslu, 2018, s. 17).

Türkiye'de üniversitelerin yaygınlaştırılması, hatta ilçelerde yüksekokulların açılması buralarda yurt açılmasını da gerektirmekte ve gün geçtikçe Yurtkur'un hizmet alanı genişlemektedir (Pasinlioğlu, 2002, s. 9). Son yıllarda yurtlarla ilgili olarak gündemde olan en önemli konulardan biri ise kadın öğrencilere pozitif ayrımcılık adı altında “karma yurtların sonlandırılması”na yönelik politikanın uygulamaya konulması olmuştur. Bu uygulama ile faaliyette olan karma öğrenci yurtlarının ‘ya kadın ya da erkek’ olacak şekilde cinsiyetlendirilmesi, eski ve sapa yerlerde bulunan yurtların erkek öğrencilere, yeni, merkeze yakın, hareketli bölgelerdeki yurtların ise kadın öğrencilere tahsis edileceği böylece kadın öğrencilere pozitif ayrımcılık yapılacağı belirtilmiştir^{11, 12, 13}. Erzincan'da ise kent merkezinden yaklaşık on dört kilometre uzakta yer alan ve daha önce erkek yurdu olarak kullanılan üniversite kampüsündeki yurtlar kadın yurduna dönüştürülmüştür. Erzincan özelinde ıssız, sapa ve kent merkezinden uzakta yer alan yurtların kadın öğrencilere tahsis edilmiş olması yukarıda anlatılan politikaya tezat oluşturacak fiili bir durum yaratmıştır. Kadın öğrencilerin yurtları yalnızca kampüsteki yurtlarla sınırlı değildir. Erkek yurtları ise kent ile üniversite arasında

10 Söz konusu yurt daha önce erkek yurduken pozitif ayrımcılık yapıldığı gerekçesiyle kadın yurduna dönüştürülmüştür

11 (Tartanoğlu, 2017, 13 Ağustos)

12 (Alp, 2013, 8 Ağustos)

13 (Kara, 2017, 30 Aralık)

kentin çeperindeki bir lokasyona konumlandırılmıştır. Bu kapsamda Erzincan'da KYK tarafından işletilen yedi adet yurt bulunmaktadır. Bunlardan ikisi erkek ve beşi ise kadın öğrencilere tahsis edilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1: Cinsiyetlere göre yurtlar ve buldukları lokasyonlar.

4. Veri ve Yöntem

Çalışma nicel bir araştırma desenine sahiptir. Öğrencilerin kaldıkları yurtlara bağlı olarak kenti kullanım ilişkilerini anlamaya yönelik olarak tasarlanan bu araştırmanın evrenini Erzincan'da KYK yurtlarında kalan öğrenciler oluşturmaktadır. Bilindiği üzere evren, bir konunun anlaşılabilmesi için muhatap alınacak kişi, grup veya nesnelere bütününe ifade eder. Ancak hem zaman ve maliyet hem de evrendeki bütün birey, grup veya nesnelere ulaşmanın kısıtlayıcılığından dolayı bilimsel araştırmalar çoğunlukla evrene dayalı olarak belli kriterlere göre seçilen örneklemeler üzerinden yürütülür. Örneklemelerden elde edilen bulgulardan evrene ilişkin çıkarımlarda bulunulduğundan buradaki temel mesele örneklemin evreni temsil etme gücünün olup olmadığıdır. Örneklemin evrene genelleme yapabilecek büyüklüğe ve temsile sahip olması araştırmanın doğru sonuçlar vermesi açısından oldukça önemlidir.

Bu çerçevede ilk olarak belirli evrenler için %5 güven düzeyine göre olması gereken minimum örneklem büyüklüğü belirlenmiştir. Araştırmanın evreni, yani Erzincan'daki KYK yurtlarında kalan öğrenci sayısı 6244 olduğundan bu rakam yukarı yuvarlanmış ve 7000 evren büyüklüğüne göre %5 güven aralığındaki örneklem sayısı esas alınmıştır. Bu bağlamda söz konusu evren büyüklüğüne göre örneklem büyüklüğünün *minimum* 364 olması gerektiği ilgili örneklem tablosundan tespit edilmiştir (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2012, s. 137). Araştırmanın evrenini oluşturan 6244 kişi yedi farklı yurda eşit olmayan biçimde dağıldığından örneklemin

evreni temsil etme gücünü artırabilmek için tabakalı örneklem yöntemiyle hangi yurda kaç anketin uygulanması gerektiği oranlanmıştır. Bu çerçevede, 6244 kişilik bir evrenden minimum 364 kişinin örneklem olarak seçilmesi gerektiği düşünüldüğünde yurtlarda kalan öğrenci sayısına göre hangi yurttan minimum kaç öğrencinin örneklem olarak seçilmesi gerektiği oranlanmıştır. Yapılan oranlama sonucunda örneğin, 515 kişinin kaldığı Salih Baba Yurdu'ndan minimum 30 kişilik bir örneklem büyüklüğü olması gerekirken, 1256 kişinin kaldığı Pir Sami Yurdu'ndan minimum olarak 73 kişilik bir örneklem büyüklüğünün seçilmesi gerekmiştir. Bu mantığa dayalı olarak yapılan hesaplamalarda araştırmancının evreni ile minimum örneklem büyüklüklerine ilişkin bilgiler aşağıda detaylandırılmıştır (bkz. Tablo 1). Tablodan da görüleceği üzere araştırmancının örneklem büyüklüğü olması gereken minimum sayıdaki örneklemden yaklaşık %30 daha fazladır. Örneklem büyüklüğünün olması gereken minimum örneklem büyüklüğünden fazla olması örneklemin evreni temsil etme gücünü artırmıştır. Ayrıca örneklem seçilirken öğrencilerin sınıflarına ve okudukları bölümlere göre de dengeli bir dağılımın olmasına özen gösterilmiştir.

Tablo 1: Erzincan'da bulunan KYK yurtlarında kalan öğrencilerin yurtlara göre dağılımı ve uygulanan anket miktarı

Kodu ve cinsi*	Yurt adı	Yurtta kalan öğrenci sayısı/evren	Uygulanması gereken <i>minimum</i> anket sayısı/olması gereken <i>minimum</i> örneklem büyüklüğü	Uygulanan anket sayısı/örneklem büyüklüğü
1-K	Salih Baba	515	30	37
2-K	Terzi Baba	556	32	45
3-K	Erzincan	1981	115	150
4-K	Mengücek Gazi	700	41	53
5-E	Pir Muhammed Bahaeddin	927	54	68
6-E	Pir Sami	1256	73	83
7-K	Otlukbeli	309	18	23
	Toplam	6244	364	459

*Bu sütunda yer alan 'K' harfi Kadın, 'E' harfi ise erkek yurdu olduğunu ifade etmektedir.

Örneklem sayısı belirlendikten sonra kent hakkı literatüründen hareketle kent hakkından faydalanıp faydalanılmadığını anlamaya yönelik sorular oluşturulmuştur. Erzincan gibi küçük kentler *tek odaklı* bir kent modeliyle karakterize olmaktadır. Dolayısıyla kent merkezi aynı zamanda kentin sosyal, kültürel, kamusal ve diğer türlü faaliyetlerin de merkezi olmaktadır. Buradan hareketle kent merkezine erişim çoğunluğu kent merkezinde konumlandırılmış kentsel haklara erişim anlamını da taşımaktadır. Bu bağlamda, ankette yer alan kente erişim sıklığına ilişkin 13. soru kentsel haklara erişimi ölçebilecek bir nitelik kazanmaktadır. Bu sebepten dolayı söz konusu soru bağımlı değişken olarak kullanılmıştır.

Ankette katılımcılara son iki soru açık uçlu olmak üzere toplamda otuz dört soru yöneltilmiştir. Ancak yöneltilen soruların hepsi kent hakkından faydalanıp faydalanılmadığını anlamaya yönelik değildir. Kimi sorular öğrencilerin genel yapısını ve yurttan memnuniyet düzeyini anlamaya yönelik olarak sorulmuştur. Dolayısıyla otuz dört sorunun her biri bu araştırmadaki analizlerde yer almamıştır.

Anketlerin uygulanmasının ardından sayısallaştırma işlemi gerçekleştirilmiştir. Sonraki aşamada kontroller yapılmış ve hatalı olanlar düzeltilerek analiz aşamasına geçilmiştir. Araştırma, öğrencilerin kent kullanımının neye göre farklılaştığını test etmeyi amaçladığından istatistiksel

olarak farklılaşma testlerinin uygulanması gerektiğine karar verilmiştir. Bu çerçevede bağımsız örneklem t testi ile tek yönlü varyans (ANOVA) analizi uygulanmıştır. T testi ve ANOVA testi parametrik test olduklarından verilerin normal dağılıp dağılmaması, homojenlik testi ve gözlem sayısının 30'dan yüksek olması gibi varsayımlar karşılanmıştır.

5. Analiz ve Bulgular

KYK'da kalan öğrenciler arasındaki kent kullanımının anlamlı olarak farklılık gösterip göstermediğini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada değişkenleri ve örneklemin yapısını tanıyabilmek adına ilk olarak betimsel istatistik değerlerine bakılmıştır. Bu değerlere bakıldığında öğrencilerin maddi durumunun orta ("ancak ihtiyaçlarımı karşılayabiliyorum") ile zayıf ("ihtiyaçlarımı tam anlamıyla karşılayamıyorum") arasında ortalama bir değere sahip olduğu ancak ortaya daha yakın olduğu görülmektedir. Öğrencilerin yaşları 17-26 arasında değişmektedir. Öğrencilerin yurdu tercih sebebinin güvenlik ile ucuz barınmaya yönelik olduğu, kenti en fazla arkadaşlarla buluşmak, alışveriş yapmak ve yemek yemek için; en az ise kültürel faaliyetler için kullandıkları görülmektedir. Ayrıca sorulan sorulardan hareketle öğrencilerin bütün yurtların kent merkezinde olması gerektiğine ilişkin düşüncelerinin daha ağırlıkta olduğu görülmektedir (Tablo 2).

Betimsel analizde ön plana çıkan hususların genel bir değerlendirmesi yapıldığında öğrencilerin maddi açıdan orta düzeyde oldukları, yurdu güvenlik için tercih ettikleri; kenti entelektüel faaliyetlerden faydalanmaktan ziyade temel ihtiyaçları gidermek amacıyla kullandıkları görülmektedir.

İlk olarak KYK'da kalan öğrencilerin kent kullanımının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini anlamaya yönelik bağımsız örneklem t testi uygulanmıştır. Söz konusu analizde bağımlı değişken olarak anket formundaki 13. soru (şehir merkezine ne sıklıkta giderseniz) bağımsız değişken olarak ise 1. soru (cinsiyetiniz) girilmiştir. Analiz neticesinde KYK'da kalan öğrencilerin kenti kullanımında anlamlı bir farklılaşmanın olmadığı tespit edilmiştir¹⁴.

Sonuçların anlamsız çıkması üzere kent kullanımında bir farklılaşma olup olmadığını anlayabilmek adına farklı senaryolar denenmiştir. Bunun için ise tek yönlü ANOVA analizi yapılmıştır. Bu bağlamda ele alınan bağımsız değişkenler cinsiyetten farklı olarak iki kategoriden fazla olduğu için tek yönlü ANOVA testi uygulanmıştır¹⁵. ANOVA testine de t testinde olduğu gibi bağımlı değişken olarak kenti kullanma sıklığını ölçen 13. soru; bağımsız değişken olarak ise kenti kullanma sıklığında farklılaşma yaratabileceği düşünülen anket formundaki 4 (hangi yurtda kalıyorsanız), 6 (ekonomik yaşam standardınızı nasıl tanımlarsınız) ve 9. (boş zaman etkinliklerine ne kadar zaman ayırıyorsunuz) sorulara verilen cevaplar kullanılmıştır. Analizler neticesinde anket formundaki 6 ve 9. sorulara verilerin cevapların kenti kullanma açısından anlamlı bir farklılaşma yaratmadığı görülmüştür. Bir başka ifadeyle öğrencilerin kenti kullanma pratiği ekonomik yaşam standardı ve boş zaman faaliyetlerine ayırdıkları zamana göre de anlamlı olarak farklılaşmamaktadır. Bu bağlamda anlamlı farklılaşmanın yalnızca öğrencilerin kaldıkları yurda göre (4. soru) gerçekleştiği görülmüştür.

14 Analiz sonuçları anlamlı çıkmadığından metne konulmamıştır.

15 Bilindiği üzere farklılaşma testlerinde bağımsız değişkendirdeki kategori sayısı iki ise t testi; ikiden fazla ise ANOVA testinin uygulanması gerekir. Bu bağlamda cinsiyet iki kategoriden oluştuğu için t testi, kent kullanımını etkileyebileceği düşünülen değişkenler ise ikiden fazla kategoriden oluştuğu için ANOVA testi uygulanmıştır.

Tablo 2: Anket sonuçlarına ilişkin betimsel istatistik değerleri

	N	Min.	Max.	Mean	Std. Deviation	Skewness		Kurtosis	
	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Stat.	Std. Error	Stat.	Std. Error
6. Ekonomik olarak yaşam standardınızı nasıl tanımlarsınız? (1)Çok İyi (İstedğim Gibi Para Harcayabiliyorum) (2)İyi (İhtiyaçlarımı Karşulamakta Güçlük Çekmiyorum) (3) Orta (Ancak İhtiyaçlarımı Karşalayabiliyorum) (4) Zayıf (İhtiyaçlarımı Tam Karşalayamıyorum) (5) Çok Zayıf (İhtiyaçlarımı Karşulamakta Güçlük Çekiyor)	454	1,0	5,0	3,035	,9128	,280	,115	-,076	,229
10.Yurtta kalmaya başladıktan sonra boş zaman alışkanlıklarınızda herhangi bir değişiklik oldu mu? (1) Etkinliklere Katılımım Arttı; (2) Etkinliklere Katılımım Azaldı, (3) Değişiklik Olmadı	458	1,0	3,0	2,275	,7902	-,530	,114	-1,207	,228
12. Yurtta kalma sebeplerinizin önem düzeyini belirtiniz? Ucuz barınma	452	1,0	5,0	3,931	1,1695	-1,002	,115	,060	,229
12. Yurtta kalma sebeplerinizin önem düzeyini belirtiniz? Güvenlik	454	1,0	5,0	4,247	1,0190	-1,641	,115	2,393	,229
14. Şehir merkezine gitme sebepleriniz nelerdir? (1) Arkadaşlarıyla buluşmak;(1 işaretli; 2 işaretli)	459	1,0	2,0	1,603	,4897	-,424	,114	-1,828	,227
14. Şehir merkezine gitme sebepleriniz nelerdir? (2)Kültürel faaliyetler; (1 işaretli; 2 işaretli)	459	1,0	2,0	1,246	,4313	1,182	,114	-,605	,227
14. Şehir merkezine gitme sebepleriniz nelerdir? (3)Yemek yemek;(1 işaretli; 2 işaretli)	459	1,0	2,0	1,473	,4998	,109	,114	-1,997	,227
14. Şehir merkezine gitme sebepleriniz nelerdir? (4) Alışveriş; (1 işaretli; 2 işaretli)	459	1,0	2,0	1,477	,5000	,092	,114	-2,000	,227
16. Aşağıdaki ifadelere katılım düzeyinizi size en uygun şekilde yanıtlayınız. Tüm yurtlar kent merkezinde olmalıdır.	446	1,0	5,0	3,619	1,3765	-,532	,116	-,992	,231
16. Aşağıdaki ifadelere katılım düzeyinizi size en uygun şekilde yanıtlayınız. Tüm yurtlar üniversite kampüsünde olmalıdır.	447	1,0	5,0	2,957	1,4719	,074	,115	-1,352	,230
16. Aşağıdaki ifadelere katılım düzeyinizi size en uygun şekilde yanıtlayınız. Erkek ve kız yurtları aynı yerde olmalıdır.	450	1,0	5,0	2,402	1,5029	,681	,115	-1,003	,230

Cinsiyete, ekonomik duruma ve boş zaman etkinliklerine ayrılan zamana göre kent kullanımında anlamlı bir farklılaşma görülmezken öğrencilerin kaldığı yurdun lokasyonuna göre kent kullanımının farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda kent ANOVA analizinde kullanımının anlamlı olarak farklılaştığı görülmüştür ($F_{7,447} = 4.386$; $p=.000$) (bkz. Tablo 3).

Tablo 3: Uygulanan ankete ilişkin ANOVA ve homojenlik varsayımı sonuçları

	ANOVA	Test of Homogeneity of Variances								
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Levene Statistic	df1	df2	Sig.
13.Şehir merkezine ne sıklıkla gidersiniz? (1) Hemen hemen her gün; (2) Haftada birkaç kez; (3) Haftada bir kez; (4) İki haftada bir (5) Ayda bir kez; (6) Yılda birkaç kez	Between Groups	21,931	6	3,655	4,386	,000	1,125	6	447	,347
	Within Groups	372,562	447	,833						
	Total	394,493	453							

Bu bağlamda, Salih Baba (K) yurdunda kalan katılımcıların kenti kullanma sıklığı ($\bar{X} = 1.72$; $s=.88$); Terzi Baba'da (K) kalanların ($\bar{X} = 2.24$; $s=.71$); Erzincan Yurdu'nda (K) kalanların ($\bar{X} = 2.14$; $s=.90$); Mengücek Gazi'de (K) kalanların ($\bar{X} = 2.58$; $s=1.00$); Pir Muhammed Bahaeddin'de (E) kalanların ($\bar{X} = 2.04$; $s=.91$); Piri Sami'de (E) kalanların ($\bar{X} = 1.97$; $s=.97$); Otlukbeli (K) yurdunda kalanların ise ($\bar{X} = 1.82$; $s=.88$) şeklinde birbirinden anlamlı olarak farklılaştığı görülmektedir. Buradan hareketle kenti en fazla Salih Baba yurdunda kalanlar kullanırken Mengücek Gazi ve Terzi Baba yurdunda kalanların ise en az kullandığı ortaya çıkmaktadır.

Tukey testi kullanılarak yapılan gruplar arası karşılaştırma sonuçlarına¹⁶ bakıldığında ise en büyük farklılaşmanın Salih Baba (1-K) yurdunda kalanlar ile Mengücek Gazi (4-K) yurdunda kalanlar arasında olduğu görülmektedir. Söz konusu gruplar arasındaki ortalama fark .8627 ve $p=.000$ düzeyinde anlamlıdır. Burada dikkati çeken husus Salih Baba'nın kent merkezinde Mengücek Gazi yurdunun ise kentten oldukça uzakta yer alan üniversite kampüsünde yer almasıdır (Tablo 4). Kent kullanımı açısından en büyük farklılık söz konusu iki yurt arasında olsa da her ikisinin de kadın yurdu olması bir başka dikkat çekici noktadır.

Tablo 4: Gruplar arası (yurtlara göre) karşılaştırma değerleri

Multiple Comparisons							
Tukey HSD							
Dependent Variable			Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
13.Şehir merkezine ne sıklıkla gidersiniz? (1) Hemen hemen her gün; (2) Haftada birkaç kez; (3) Haftada bir kez; (4) İki haftada bir (5) Ayda bir kez; (6) Yılda birkaç kez	1-K	4-K	-,8627*	,1972	,000	-1,447	-,279
	4-K	7-K	,7588*	,2280	,016	,084	1,434
	4-K	6-E	,6096*	,1613	,003	,132	1,087
	4-K	5-E	,5401*	,1678	,023	,043	1,037
	3-K	4-K	-,4440*	,1460	,040	-,876	-,012

¹⁶ Yalnızca anlamlı olan farklılaşmalar tabloya konulmuştur.

İkinci olarak en büyük farklılaşma Mengücek Gazi (4-K) ile Otlukbeli (7-K) yurdu arasında gözlenmektedir (Tablo 4). Bu farklılaşmalara bakıldığında bunun da cinsiyete göre değil¹⁷ mekâna yani kalınan yurda göre şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bir başka ifadeyle kent kullanımı açısından en büyük farklılaşmalar kadın yurtlarında kalan öğrencilerde görülmektedir. Bu bağlamda katılımcıların kenti kullanım düzeyini *mekânın sınırlayıcı girdabına kapılma* olarak tanımlamak mümkündür. Bu durum Pahl (1965)'in ifadeleriyle söylenecek olursa katılımcıların kenti kullanım ve kent hakkından faydalanma konusunda *mekânın esiri* olduklarını örneklemektedir. Yani yurdun kente uzaklığı veya yakınlığı bireylerin kentsel haklardan faydalanmasını belirleyebilmektedir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta özellikle kadın yurtlarının kentten uzak bir noktaya taşınmış olmasıdır. Dolayısıyla mevcut örneklem üzerinden bir değerlendirme yapıldığında normal şartlarda kadınlar ile erkekler arasında kenti kullanma açısından herhangi bir farklılaşma görülmezken, kadın yurdunun kentten uzak bir konuma sonradan taşınmış olması kadının kentsel haklardan faydalanmasını engelleyebilen fiili bir durum yaratmıştır. Bu durum mekana müdahale edilerek patriarkal politikaların işletildiğini göstermesi açısından çarpıcıdır. Bir başka ifadeyle yapılan bu mekânsal konumlandırılmayla patriarkal politikalara uyumlu fiili bir durum ortaya çıkmıştır.

6. Tartışma ve Sonuç

Kentsel sistemler olarak da ifade edilen kentsel yerleşim düzeni (buradan anlaşılması gereken ev, fabrika, taşıma ve ulaştırma bağlantı noktaları ile benzerlerinin konumlarıdır) kentteki toplumsal süreçleri (yani kişileri kişilere, kurumları kişilere, istihdam fırsatlarını çalışanlara, gelir sahiplerini hizmetlere vb. bağlayan toplumsal yapı ve faaliyetleri) etkileyen politikaları içermelidir (Harvey, 2016, s. 52). Bu yönüyle kentsel sistem, büyük iktisadi, sosyal, psikolojik ve simgesel anlamı olan yaratılmış kaynakların coğrafi dağılımını içerir (Harvey, 2016, s. 68). Harvey'nin daha çok erişilebilirlik üzerine vurgu yaptığı kentsel sistem ya da kentsel düzen özü itibarıyla kentte yaşayan bireylerin kentten maksimum düzeyde faydalanmasını sağlayacak bir ortamın tesis edilmesine yöneliktir. Öyle ki kentsel imkânlara erişimin eşit düzeyde gerçekleşmemesi kentlilere yalnızca ekonomik olarak değil sosyal ve psikolojik olarak da ekstra maliyetler yükleyebilmektedir.

Elde edilen bulgular, kentten uzakta yer alan üniversite kampüsü içindeki yurtlara yerleştirilen kadın öğrencilerin kent hayatının sunduğu imkânlardan uzaklaştı(rıl)ğını bir başka ifadeyle kent hakkından mahrum ve kamusal alanın dışında kaldıklarını göstermektedir. Böylece bu yurtları kullanmak durumunda kalan kadın öğrenciler, kentsel mekânın sınırlı kullanıcıları durumuna düşmektedir. Erkek öğrenciler ise kentin çeperinde yer alan yurtlarıyla kampüs içinde yer alan yurtlara göre kente daha yakın olmakla beraber yine de hem kente hem de kampüse uzak kalmıştır. Bu durum hem kente hem de üniversiteye ücretli ulaşım ile erişmek zorunda kalan erkek öğrenciler üzerinde maddi anlamda bir baskı unsuru yaratarak dezavantajlı pozisyona düşmelerine yol açmıştır. Bu açıdan bakıldığında bulgular, kent merkezi dışındaki yurtlarda kalan kadın öğrencilerin ulaşım yetersizliği ve güvenlik endişesiyle; erkek öğrencilerin ise ulaşım olanaklarının kısıtlılığı ve maddi yük getirmesi sebebiyle kentten faydalanamadıklarını göstermektedir. Bu da genel olarak hem kadın hem de erkek öğrencinin kent hayatından uzaklaşmasını sağlayacak fiili bir durumun varlığına işaret etmektedir.

17 Daha önce bahsedildiği üzere yapılan t testi sonuçlarından da farklılaşmanın cinsiyete göre anlamlı olmadığı zaten ortaya konulmuştur.

Kampüste kalan (kente uzak bir lokasyon) kadın öğrencilerin yurda dönüş saatlerini daha çok havanın kararmasına göre ayarladıklarını gösteren bulgular, kadının kamusal alanda hareket özgürlüğünü kısıtlayan ve Lefebvre (2015) in ifadesiyle kentin *an*larının kadınlar tarafından deneyimlemediğini göstermesi açısından önemlidir. İlâveten, kadınların çoğunluğun kendilerini güvende hissetmediklerini, kamusal alandaki varlıklarını patriarkal normlara göre şekillendirmek ve sınırlandırmak zorunda kaldıklarını hatta bu normları görünürlüklerini kısıtlayarak ve kendilerini kent hayatından dışlayarak içselleştirmekte olduklarını göstermektedir. Bu durum fiili olarak cinsiyet açısından kentten uzak tutulan bir grup yaratılmakta olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Gerçekten de araştırmanın bulguları, öğrenciler için kenti kullanmanın ve kent hakkına sahip olmanın okula ya da kampüse yakın olmanın daha önemli olduğunu göstermektedir. Görüldüğü üzere yurtlara yerleştirmede pozitif ayrımcılık adına uygulanan bu girişimin eşitsizlik üreten bir sonuç yarattığı gözlenmektedir.

Mekânın herkese eşit fırsat sunacak biçimde örgütlenmesi toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlaması açısından önemlidir. Daha üst ölçekli bir siyasanın parçası olan sosyal adaletin kent mekânı üzerinden gerçekleştirilebilmesine yönelik hamlelerin zorluğu kabul edilmekle beraber yalnızca normatif bir beklenti olmanın ötesine taşınması için gerekli çabaları göstermek de elzemdir. Araştırmanın sonuçlarına bakıldığında, kadın ve erkek öğrencilerin kentsel hizmetlere erişiminin, kentsel kurumlarla ilişkilerinin, mekânsal hareketlilik kabiliyetlerinin kaldıkları yurdun lokasyonuna göre biçimlendiğini ancak genelde bakıldığında bütün bu ilişkilerin çoğunluk için patriarkal normlar çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir. Nitekim 2013 yılında karma yurtların sonlandırılması muhafazakâr ve patriarkal düşüncenin kolajı olarak, yurt lokasyonlarının cinsiyetlenmesi şeklinde mekânla buluşmuştur. Gerçekten de toplumlar kültürel özelliklerine göre yapıları çevre olarak ifade edilen kentlerine ruh kazandırır. Yurtların lokasyonlarının cinsiyetlenmesini muhafazakâr ve patriarkal düşüncenin yarattığı bir yapıları çevre örneği olarak değerlendirmek mümkündür ki bu durum *yapılı çevrenin cinsiyetlenmesi* olarak kavramsallaştırılabilir. Bu bağlamda mekâna yapılan her türlü müdahaleyi ideolojilerin yansıması veya çatışması ya da mekan siyasetinin tezahürü olarak kabul etmek mümkündür.

Derecesi farklı olmakla beraber neredeyse bütün dünyada görülen patriarkal hegemonya, yapıları çevreyi şekillendiren önemli bir dinamik olarak belirmektedir. Akademiye düşen görev bu yapıya dikkat çekerek söz konusu patriarkal yapıya gem vurmak, törpülenmesine önyak olmak ve kent hakkının cinsiyet temelinde eşitliğini sağlanmasına ilişkin farkındalık kazandırmak olmalıdır. Bu çalışmanın bu anlamda yaratacağı farkındalık toplumsal cinsiyet eşitliğinin kentsel mekânla buluşması açısından önem arz etmektedir.

Sonuç olarak karma yurtların sonlandırılması buna bağlı olarak erkek yurtlarının kent merkezinden uzak, ıssız ve sapa yerlere yerleştirileceği, kadın öğrencilerin ise pozitif ayrımcılık yapıları kent merkezine ve hareketli yerlere yerleştirileceği düşüncesi Erzincan'da ki uygulamada tersi olacak biçimde işlemiştir. Buna rağmen KYK tarafından hem okula hem de kent merkezine farklı uzaklıklarda olan yurtlara öğrencilerin belli kriterler göz önüne alınarak yapılan yerleştirilme işlemi yine de öğrenciler arasında toplumsal cinsiyet ve maddi eşitsizliklerin yaşanmasına yol açmıştır. Çünkü eril olan iktidar ve güç ilişkileri nasıl ki “erkeklik” ve “dişilik” i toplumsal-kültürel süreçlerle inşa ediyorsa, yurtlarda kalan kadın ve erkek öğrencilere de ancak belirli mekânlarda gündelik yaşantısını inşa etme şansı tanımaktadır. Nitekim bu durum (Yüceşahin ve Yazgan, 2017)'in tespitleriyle benzer olarak toplumsal cinsiyet eşitliğini göz ardı eden heteroseksist ve hegemonik yaklaşımın cinsler arası eşitsizlik farkını gittikçe tetikleyen ve meşrulaştıran bir ideolojinin kentsel yerleşim örüntüsüne ve gündelik yaşama enjekte edilmesi olarak okunabi-

lır. Gerçekten de kadın yurtlarının kentten izole bir kampüse taşınması kadının görünürlüğünü kısıtlayan, kamusallığını minimuma indiren ve kadını eviyle (yurduyla) özdeşleştiren hegemonik bir muhafazakâr ve patriarkal düşüncenin mekana yansması olarak ifade edilebilir. Ayrıca kent- sel alanın kullanıcısı olan öğrencilerin, kentsel planlamaya dahil edilmemesi ve kentsel alan kul- lanımına ilişkin talep ve beklentilerinin planlama sürecinin dışında itilmesi de bu düşüncenin göstergesidir. Beebeejaun (2017)'ın da vurguladığı üzere feminist planlama pratiği gelişmiş ol- masına rağmen toplumsal cinsiyet hususu halen daha planlamada göz ardı edilen bir konu olarak dikkatleri çekmektedir. Son söz olarak Lefebvre (2014)'in mekana ilişkin yaklaşımıyla belirtmek gerekirse mekan; toplumsal, kültürel ve ideolojik kodlarla inşa edilen, şekillendirilen bir metadır. Öyle ki bu metada yapılan düzenlemeleri bir toplumun aynadaki yansması okumak mümkündür.

Teşekkür: Makalenin taslağına yaptığı yapıcı önerilerden ötürü Pınar Yurdadön Aslan'a ve ankete verdikleri samimi ce- vaplardan dolayı katılımcı öğrencilere teşekkür ederiz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akduran, Ö., Yakar-Önal, A. ve Günlük-Şenesen, G. (2018). *Kentsel haklar ve hizmetlere erişimde toplumsal cinsiyet eşitliği haritalama ve izleme raporu*. Ankara: CEİD Yayınları.
- Akkoyunlu-Ertan, K. (2014). *Kent ve kentli hakları*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Aktaş, G. (2017). Kadın açısından kente ilişkin mekan pratikleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 136–149.
- Alkan, A. (1999). Toplumsal cinsiyet ve kent planlaması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54(4), 1–29.
- Alkan, A. (2009). Giriş: cinsiyet dinamiklerinin peşinden mekanın izini sürmek. A. Alkan (Ed.), *Cins cins mekân* içinde (ss. 7–35). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Alp, A. (2013, 8 Ağustos). Kız-erkek ortak yurt kalmayacak. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kiz-erkek-ortak-yurt-kalmayacak-24504666>
- Altınışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2012). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamaları* (7 ed.). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Beebeejaun, Y. (2017). Gender, urban space, and the right to everyday life. *Journal of Urban Affairs*, 39(3), 323–334.
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal cinsiyet: Bize yüklenen roller*. İstanbul: Kadav Yayınları.
- Bora, A. (2009). Rüyası ömrümüzün çünkü eşyaya siner. A. Alkan (Ed.), *Cins Cins Mekan* içinde (ss. 63–76). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Buckingham, S. (2010). Examining the right to the city from a gender perspective. In Ana Sugranyes & C. Mathivet (Edt.), *Cities for all proposals and experiences towards the right to the city* (pp. 59–64). Chile: Habitat International Coalition.
- Butler, J. (2009). Toplumsal cinsiyet düzenlemeleri. *Cogito*, 58(Feminizm), 73–91.
- Connel, R. W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar: Toplum, kişi ve cinsel politika* (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Ayrintı Yayınları.

- Çakır, S. (2010). Mekânın kadınlar açısından kurgulanışına kuramsal ve tarihsel süreç içinde bakmak. İçinde A. Akpınar, G. Bakay, & H. Dedehayır (Edt.), *Kadın ve mekân* (ss. 133–149). İstanbul: Turkuvaz Kitap ve Yayıncılık.
- Demirkanoğlu, Y. (2018). *Türkiye’de muhafazakâr sağ ve kadın MSP’den AK Parti’ye değişen siyasal panorama*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Deniz, A. (2018). Feminist coğrafya: Cinsiyetin coğrafyası & coğrafyanın cinsiyeti. N. Özgen (Ed.), *Sosyal coğrafya içinde* (ss. 251–284). Ankara: Pegem Akademi.
- Doan, P. L. (2010). The tyranny of gendered spaces—reflections from beyond the gender dichotomy. *Gender, Place & Culture*, 17(5), 635–654.
- Doğan, A. E. (2007). *Eğreti kamusalılık: Kayseri örneğinde islamcı belediyeçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dökmen, Z. Y. (2010). *Toplumsal cinsiyet, sosyal psikolojik açıklamalar* (K. Ay, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dubiel, H. (1998). *Yeni muhafazakarlık nedir?* (E. Özbek, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fenster, T. (1999). Gender and human rights: Implications for planning and development. In T. Fenster (Ed.), *Gender, planning and human rights* (ss. 3–21). New York: Routledge.
- Fenster, T. (2005). Gender and the city: the different formations of belonging. In L. Nelson & J. Seager (Edt.), *A companion to feminist geography* (ss. 242–256). Oxford: Blackwell.
- Göle, N. (2011). *Modern mahrem: Medeniyet ve örtünme*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Güler, M. (2011). Kentsel haklar, kapitalizm ve katılım. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(1), 49–71.
- Güler, Z. (2016). Muhafazakarlık: Kadim geleneğin savunusundan faydacılığa. H. B. Örs (Ed.), *19. yüzyıldan 20. yüzyıla modern siyasal ideolojiler* içinde (ss. 115–162). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Günindi-Ersöz, A. (2015). Özel alan/kamusal alan dikotomisi: Kadınlığın “doğası” ve kamusal alandan dışlanmışlığı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 80–102.
- Harvey, D. (2016). *Sosyal adalet ve şehir* (M. Morali, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Heywood, A. (2007). *Siyasi ideolojiler*. Ankara: Adres Yayınları.
- Kara, S. (2017, 30 Aralık). KYK il müdür terzi “Kız öğrencilerimize pozitif ayrımcılık yapıyoruz”. *Habertürk*. Erişim adresi: <https://www.haberturk.com/yerel-haberler/57579244-kyk-il-muduru-terzi-kiz-ogrencilerimize-pozitif-ayrimcilik-yapiyoruz>
- Kaypak, Ş. (2014). Toplumsal cinsiyet bakışı açısından kente bakmak. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 344–357.
- Keleş, R. (2004). *Kentleşme politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kılınç, A. (2016). Kentsel alanda mekansal düzenleme ve kadının kent kullanım hakkı: Hopa örneği. *Karadeniz Araştırmaları*, 52, 95–117.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2015). *Şehir Hakkı* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Marshall, G. (2003). *Sosyoloji sözlüğü* (O. Akınhay & D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.
- McDowell, L. (1993). Space, place and gender relations: Feminist empiricism and the geography of social relations. *Progress in human geography*, 17(2), 157–179.
- Miriöglü, G. (2018). Kentlere feminist coğrafya perspektifinden bakmak. *Ege Coğrafya Dergisi*, 27(2), 183–194.
- Oakley, A. (2005). *The Ann Oakley reader: Gender, women and social science*. Briston: The Policy Press.
- Okin, S. M. (1998). Gender, the public, and the private. İçinde A. Phillips (Ed.), *Feminism & politics* (ss. 116–141). New York: Oxford University Press.
- Özgüç, N. (1998). *Kadınların coğrafyası*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Pasinlioğlu, Y. (2002). *Yüksek öğretimde yurtkur*. (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Erzurum.
- Peet, R. (1998). *Modern geographic thought*. Oxford: Blackwell.
- Pektaş, E. K., & Akın, F. (2010). Avrupa kentsel şartları perspektifinde bir kentli hakkı olarak “katılım hakkı” ve Türkiye. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 23–49.

- Scott, J. W. (2007). *Toplumsal cinsiyet: Faydalı bir tarihsel analiz kategorisi* (A. T. Kılıç, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Serter, G. (2018). *Muhafazakar kentin inşası*. İstanbul: Notabene Yayınları.
- Şolt, H. B. H. (2018). Toplumsal cinsiyet yönüyle kadın kentlilerin hakları ve kentsel hizmetler. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri*, 4(6), 358–371.
- Tartanoğlu, S. (2017, 13 Ağustos). MEB özel karma yurtları kapatıyor. *Cumhuriyet*. Erişim adresi: http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/egitim/802580/MEB_ozel_karma_yurtlari_kapatiyor.html
- Törel, C. (2002). *Yurtkur*. Ankara: Yurtkur Yayınları.
- Tuncer, S. (2015). Dışarı çıkmak: Özelden kamusal feminist bir saha hikâyesi. *Moment dergi*, 2(2), 30–58.
- Tümtaş, M. S., Dericioğulları, A., & Ergun, C. (2016). Kentsel mekandaki kadınlarda toplumsal cinsiyet eşitsizliği algısı ve kadına yönelik şiddet: Diyarbakır örneği. M. S. Tümtaş, A. Dericioğulları, & C. Ergun (Edt.), *Kente dair içinde* (ss. 427–449). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Uslu, R. (2018). *Sosyal politika çerçevesinde barınmada Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu'nun (KYK) rolü - Ankara ili örneği* (Yüksek Lisans), Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Yüceşahin, M., & Yazgan, P. (2017). Kentler toplumsal cinsiyetsiz değildir: Türkiye'de kentsel mekânın üretiminin feminist bir eleştirisi. *Kadın/Women 2000*, 18(1), 85–106.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Research Article / Araştırma Makalesi

Music, City and Social Change: A Study of Musical Preferences in a Former Suburb of Istanbul

Müzik, Kent ve Toplumsal Değişme: İstanbul'un Eski Çeper İlçelerinden Birinde Müzik Tercihleri Üzerine Bir Araştırma

Uğur Zeynep GÜVEN¹ , Yunus KAYA² , Andrew J. PERRIN³

¹Istanbul Medeniyet University, Faculty of Arts and Humanities, Department of Sociology, Istanbul, Turkey

²Istanbul University, Faculty of Economics, Department of Political Science and International Relations, Istanbul, Turkey

³University of North Carolina at Chapel Hill, College of Arts and Sciences, Department of Sociology, Chapel Hill/North Carolina, U.S.A.

ORCID: U.Z.G. 0000-0002-6948-2277;
Y.K. 0000-0002-6624-2884;
A.J.P. 0000-0003-0966-0219

Corresponding author:

Uğur Zeynep GÜVEN,
Istanbul Medeniyet University, Faculty of Arts and Humanities, Department of Sociology, Istanbul, Turkey

E-mail: ugurzeynepguven@yahoo.com

Submitted: 01.10.2019

Revision Requested: 03.10.2019

Last Revision Received: 09.10.2019

Accepted: 22.01.2020

Published Online: 18.02.2020

Citation: Guven, U. Z., Kaya, Y., Perrin, A. J. (2020). Music, city and social change: a study of musical preferences in a former suburb of Istanbul. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 107-123.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0075>

ABSTRACT

The main objective of this article is to analyze the link between the expansion of the city and the variety of taste in music with regards to the patterns of suburbanization, modernization and cultural plurality in Turkey. This study thus investigates the impact of social change on musical preferences within the context of Ataşehir, a rapidly growing former suburb of Istanbul. With a particular focus on musical preferences, it examines the predictors of taste including socio-economic and cultural background variables. In our models, by employing quantitative methods, we analyze the patterns of preference for twelve different musical genres grouped under popular, traditional and sophisticated styles. The results of our analyses reveal a high level of interest in both pop music and Turkish folk music among other genres. We thus suggest that global and local music genres coexist though a hybridization of taste at both the lower and upper end of social strata fuelled by factors such as rapid urbanization, migration and globalization. Regarding the multicultural dispositions of Istanbul, its former suburban regions display highly fragmented taste cultures where residents from different backgrounds allow a cultural conjunction in the suburban milieu.

Keywords: Musical preferences, social change, cultural stratification, Istanbul

ÖZ

Bu makalenin ana amacı Türkiye'deki altkentleşme, modernleşme ve kültürel çoğulluk örüntüleri bileşkesinden yola çıkarak kentsel yayılma ve müzik beğenilerinin çeşitliliğini analiz etmektir. Buradan hareketle bu çalışma İstanbul'un hızla gelişen eski çeper ilçelerinden biri olan Ataşehir çerçevesinde, Türkiye'de toplumsal değişimin müzik tercihleri üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Araştırma, müzik tercihleri üzerine odaklanıp, beğenilerin belirleyicileri olarak sosyo-ekonomik ve kültürel değişkenler arka planını incelemektedir. Niceliksel araştırma yöntemleri

kullandığımız araştırma modelimizde, popüler, geleneksel ve sofistike stiller büyük başlıkları altında gruplanmış on iki farklı müzik türüne yönelik tercih örüntüleri analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarımıza göre, diğer tüm müzik türlerine kıyasla pop müzik ile türkü ya da Türk halk müziğinin en çok tercih edilen türler olduğu saptanmıştır. Araştırma bulgularından hareketle, hızlı kentleşme, göç hareketleri ve küreselleşmenin etkisi altında bir ilçenin toplumsal tabakalarının hem yüksek hem düşük katmanlarında, küresel ve yerel müzik türlerinin melez estetik beğeniler oluşturacak şekilde bir arada bulunduğu ortaya konulmuştur. Buna göre, İstanbul'un çokkültürlü yapısına uygun olarak eskiden çeper ilçe olup hızla gelişen bölgelerinde çok katmanlı beğeni kamuları açığa çıkmakta, bu bölgede yaşayanlar da kentin merkezinden farklı bir ortamda farklı geçmiş ve sosyal arka plan özellikleriyle bir kültürel yol ağızı oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Müzik tercihleri, toplumsal değişme, kültürel tabakalaşma, İstanbul

1. Introduction

Musical preferences have long been understood as a significant indicator of taste and many theorists hold the idea that social position is related to musical consumption patterns. Yet, different cultural and spatial contexts generate different patterns of musical taste as a result of social transformations. The relationship between social position and musical taste has become more complicated with the advent of urban sprawl in many parts of the world and social change being accelerated by multilateral industrial modernization. The cultural stratification of musical taste may therefore produce different cultural hierarchies based on the social context in which it occurs. Turkey's expanding metropolises, Istanbul being the primary area of expansion, are examples of remarkable urban sprawl in recent decades. Inevitably, this phenomenon has been altering musical reception and reshaping the spatial components of different musical genres which have always been indicators of different cultural fragments in Turkey and the rest of the region. This study thus aims to analyze the impact of changing socio-economic and cultural background on musical taste within the context of a recently established but rapidly growing suburb of Istanbul, Turkey.

Focusing on a specific area within urban space may help to better understand the reciprocal relationship between spatiality and taste. This paper uses the 2013 Istanbul *Ataşehir* Social Change and Social Transformation Survey to examine the changing cultural stratification of musical preferences in suburban Istanbul. As a rapidly growing former suburb of Istanbul, *Ataşehir* sets a significant example of urban sprawl as it reflects the recent suburbanization and modernization patterns in Istanbul and Turkey. The area has now become a favored district on the Asian side of Istanbul. It is one of the most prominent districts that has experienced a significant shift from consisting of lower and lower-middle class neighborhoods to middle and upper-middle class ones during the last two decades. The rapid emergence of office buildings, art and cultural centers, the opening of fancy restaurants and pubs, and especially the increasing number of gated communities and luxury residences have attracted thousands of residents who previously lived in the city center areas. All these features of *Ataşehir* make it an excellent case for cultural analyses.

This paper highlights the sociological embedding and spatial component of cultural preferences and explores the link between the expansion of the city and variety of taste in music. The main objective of this study is to reveal the interlinked structure of taste and changing urban scape in Turkey and to analyze the impact of social factors such as income and education level on musical preferences in a highly stratified neighborhood in the cosmopolitan city of Istanbul. This paper thus traces the patterns of taste in music under the influence of constant socio-cultural change that runs parallel with the transformations in the stratified urban scape of Turkey. Therefore, historical evaluations of the music genres or emerging omnivore preferences in Turkey are outside the scope of our research model.

Considering the limited number of studies on taste in Turkey, this article aims to serve a multifaceted analysis on the trivet of musical taste, cultural stratification and urban space. This study on *Ataşehir* thus intends to put forth a distinct example of a former growing suburb in a developing country and its capacity to project the musical taste as an indicator of social change. Accordingly, preferences for popular, traditional and sophisticated music styles were analyzed in their relation to different variables such as education, income, and type of prior residential area, as well as age and gender. One of the intriguing results of this study has been the matching high-level interest in pop music and *türkü* (Turkish folk music) among many other genres, suggesting a coexistence of preferences for allegedly opposing music genres. This signalizes in the first place the coexistence of some largely accepted characteristics attributed to worldwide popular and traditi-

onal music genres, such as ‘western, global, new, modern, trendy, fun, commercial’ on one hand, and ‘eastern, local, old, authentic, non-commercial, emotional’, on the other. It further suggests, in accordance with our approach to musical preferences, how every personal music taste conveys polyvalence and unprecedented cultural position-takings in Turkey.

The first part of this article lays the theoretical framework of the study with a thorough sociological embedding of taste and musical preferences in the world and in Turkey. The second part explicates the methodology and presents the data analyzed for this article. The results in the following section exhibit the link between musical taste and the socio-economic and cultural background of the residents of *Ataşehir*. The study then further discusses the patterns of urban sprawl, modernization process and cultural sphere of Istanbul, as an indicator of changing Turkish society.

2. Theoretical Framework and Background on Turkey

Istanbul, previously the capital of three major empires, is today the largest and most cosmopolitan city of Turkey. Correspondingly, the city has been continuously expanding and creating an interweaving of cultural fragments, including musical preferences. This section explains the theories and concepts that are related to social, cultural and spatial components of taste in music. In the first place, the theoretical base builds primarily on an expanded interpretation of cultural capital mainly inspired by the works of Pierre Bourdieu. This is followed secondly by an evaluation of the modernization process in Turkish society, which leads to the analysis of the ever-changing positioning of several different music genres and the patterns of traditional or global character in them. Finally, these cultural components become more discernible with the analysis of socio-spatial background of these different music genres, and their relocation within the urban space.

2.1. Sociological Embedding of Taste in Music and an Overview at Musical Preferences in Turkey

Cultural capital, a term coined by Bourdieu (1979, 1990), is one of several forms of capital that, in combination, determine the degree of agents’ capabilities in a given field. This is a key concept to help explicate the musical preferences of a social group. This term refers to cultural possessions at an agent’s disposal, including educational qualifications and other cultural competences such as the ability to engage with prestigious cultural forms. For our uses, we build on Bourdieu to establish that musical taste is a form of cultural capital.

Taste in music is an important symbolic indicator for cultural stratification. Accordingly, divergence between fine arts and popular culture is a marker of social class and status hierarchy (see DiMaggio and Useem, 1978; Lamont and Fournier, 1992; Gans, 2008). More recent studies¹ begin to question the bifurcation between highbrow and lowbrow preferences by suggesting new forms of distinction. Given the fact that musical preferences are socially conditioned (Silbermann, 1963), it is useful to interpret the notion of cultural capital and taste as a particular pattern and a context on its own in accordance with the internal dynamics of a particular society. Moreover, particular musical communities such as subcultures (Slobin, 1993) and particular social groups regarding

1 As a prominent example, the omnivore thesis (Peterson, 1992) indicates a shift from fewer elite musical genres to selective consumption from a wider array of genres. Similarly, studies that suggest an eclecticism concerning especially upper class musical preferences (Van Eijk, 2001; Peterson and Kern, 1996; Coulangeon, 2005; Katz-Gerro, 2002) have shaken the vision that links the upper class to a taste for highbrow culture. As stated earlier and explained in details in the “Methods and Data” section, this survey used in this research model does not seek omnivore musical preferences. Yet, we have considered its contribution to taste in our literature review.

their multifaceted cultural preferences that make up the body of taste publics (Gans, 2008) can be used to examine the musical preferences of specific geography. Additionally, starting from the culture industry thesis (with Horkheimer 1979) Adorno's (1994) theories in sociology of music which propose many key concepts such as standardization, alienation, reification, regressive listening, the fetish character of music, and pseudo-individualization help us to understand the impact of popular culture and other branches of the mass communications industry on musical preferences, especially in popular music and other mainstream styles in Turkey. Furthermore, the effect of globalization as a complex means of connection and unification (Tomlinson, 1999) together with multiculturalism or plurality and coexistence of diversified cultures proposes a new mapping of music cultures which helps us to reinterpret the link between local and global or national and transnational tendencies (Hannerz, 1987; Appadurai, 1996). Considering Featherstone's (1990, p. 3) claim that cultures are becoming the same in a world conceived as bound together, globalization constitutes almost an imposing factor on the preference for music genres that are globally available and accessible. The afore-mentioned theories helped us to designate the required features to distinguish between traditional, popular and sophisticated for our research model.

As stated earlier, in this article we focus on the socio-cultural patterns of musical taste from classical music and pop to more traditional genres in a former suburban area of Istanbul. Before delving into the empirical analysis of musical preference, there is a need for explanation of the underlying logic of musical categorization within the context of Turkey. Therefore, the following paragraphs look into the impact of the modernization process and social change in Turkey and present an overview of the main cultural characteristics as well as the current meanings and representations of genres used in this study.

The genres which were preferred in this analysis reveal the proliferation of musical tastes in Turkey which is closely linked not only to the recent past of the Republic of Turkey but also to its long and substantial history dating back to numerous Turkic states, and the Ottoman Empire. In addition, the artistic influence of various different cultures of religious and ethnic minorities was preserved and still exists throughout this geographical area today. Nonetheless, the long-term modernization processes, and the rural exodus starting from the late 1950s, led to many cultural transformations and deeply affected the musical sphere, resulting in many altered genres, fragmentations, fusions and some hybrid styles as well as changes in composition and performance techniques. The long-term influences of the multi-layered social change essentially led to a redefinition of different musical genres and 'the ways of life' accompanied by them. Taking into account this particularly Turkish conceptualization of different music genres and styles, the distinction between serious and popular music spheres (Adorno, 1994) and the widely accepted distinction between art, folk and popular music spheres (Tagg 1982, p. 41) in terms of the composition, distribution and reception of music are also used in this paper to classify musical genres in Turkey.

The current complex situation of the music spheres has been subject to several discussions on the multifaceted dynamics of social change in Turkey. The traces of this evaluation formally go back to discourse on the development of the symbolic sphere of art. For instance Gokalp, one of the founders of Turkish sociology and a member of the early republican intelligentsia, indicated that the impact of the modernization process would reshape the perception of modern music: 'Our national music... is to be born from a synthesis of our folk music and Western music' (Gokalp cited in Woodord 2007, p. 553). The emergence of the new elite (Lewis 1968, p. 461) then played an important role in implementing these new cultural policies. Although the modernization process in Turkey dates back to the late eighteenth century and especially to the *Tanzimat* (regulation)

period of the late Ottoman Empire starting from 1839, the attempts of modernization and appropriation of western artistic styles was one of many cultural developments during the founding decade (1923-1933) of the new republic. Later, the 1950s saw another milestone for the acceleration of this process, this time with different motivations, initially marked by a shift to a multi-party system and followed by political and economic reforms which gave rise to the emergence of new, fragmented and occasional hybrid cultural forms.

Among those forms, *arabesk* is a highly hybrid genre under the influence of Middle-Eastern musical motifs but mainly Arabic in style (as its name suggests). *Arabesk* has long been used as a metaphor for the disintegration of state and person, abandonment to fate and a form of social and individual decay. Among many studies on diverse aspects of this genre (Ozbek, 1991; Stokes, 1992; Markoff, 1994), one of its most prominent features has been considered to be its ethos of alienation and disenchantment with society. Even within more recent studies, scholars still seek the underpinnings of how this complex genre evolved in time. Yarar (2008, p. 37), for instance, draws attention to two different angles on the modernization process, defended by prominent Turkish sociologists. These are based on the fact that the new Turkish state was built on two structural residues inherited from the Ottoman past. These are the patrimonial state tradition based on the center-periphery opposition, on one hand, but on the other, a radical rupture from feudal to capitalist systems, which gave shape to the new social formation. Scholars have also agreed on certain causes behind the emergence of this genre: mechanization in agriculture and programs of rural regeneration in the 1950s gave rise to a rural labor surplus which, in turn, led to a massive rural exodus from the impoverished southeast regions of Turkey. Alienation in the squatter towns (*gecekondular*) of the big city eventually engendered the discovery of musical talent, which meant finding a new language for expressing this lack of belonging. *Arabesk* thus turned out to be a genuine subcultural music genre, which in subsequent decades integrated within the popular music sphere in Turkey. The genre's newfound popularity has resulted from demographic and political changes, especially the integration of rural migrants into urban society (Özgür, 2006). It should be noted that the *arabesk* phenomenon has been enormously proliferated and became a multifaceted music genre that leads today even to more diverse cultural and political debates. Especially during the past decade, on account of its intertwining with rap, rock and pop, it has slowly become a multi-stylistic fusion genre. We can even argue that the *Arabesk* of the previous decades exists neither with its structural characteristics nor with its social meanings.

Another genre, *türkü*, sung in Turkish, refers to a vast genre comprising *authentic* Turkish folk music, inheriting the *aşık* poetic forms and narrating traditions where the song is usually rendered anonymous and thus appears as a cultural representation of indigenous folklore in Turkey (Bates, 2011). These folk songs generally narrate different kinds of everyday emotions of rural Turkey. In a comparative point of view, Stokes (1989, p. 29) indicates that *arabesk* stands in opposition to *türkü* (Turkish folk music) which is direct, unchanging, and sung in pure Turkish, because it is contrived in highly Arabicized Turkish and only ambiguously related to the *maqams* of Ottoman art music. The increasing number of *türkü* bars since the late 1990s indicates a significant liminal public space between the urban and the rural, where the majority of the audience are immigrants from various different rural part of eastern and south eastern Anatolia, reminiscing about their hometowns amidst a collective musical activity.

On the other hand, religious music in Turkey may refer to several different styles. These include the *Mevlevi Sufi order*, whirling *dervishes* and the *sama* ceremony as well as the musical instrument *ney* which introduced the Sufi influence, and Turkish religious music in general, to the

global cultural domain. Therefore, *Sufi* music has sometimes been classified within fusion music or world music around the world for the past few decades². More importantly, in Turkey, *Sufi* music is not considered part of the ‘world music’ genre for Turkish listeners. World music, as the study of non-Western musics and musics of ethnic minorities (Feld 2000, p. 146), has been a continuously evolving term, referring to a wide range of musical attributes such as ethnic, fusion, tribal, new age, world beat, hybrid music and so forth. That is why world music is closely associated with globalization where it becomes traditional music repackaged and marketed as popular music (Bohlman, 2002).

‘Classical’ music also has many different connotations in Turkey. Signell (1980, p. 164) draws attention to its nine different characteristics, including ‘enduring, balanced, notated, theorized about, serious professional, passively received, non-folk, elite’. In this sense Turkish art music (*Türk Sanat Musikisi*) refers to a wide range of slightly different art music styles and is still used to describe the Ottoman court music. In a related context, classical Turkish music (*Klasik Türk Müziği*) refers to the artistic pieces performed for a wider heterogeneous audience especially after the foundation of the republic. In this article, classical Turkish music is clustered under the traditional music grouping on the basis of its long and strong historical presence within Turkish society (See Table 1). The meaning and the content of classical music was also expanded as part of the cultural reforms of the early republican period, when the western-inspired symphonic Turkish music started to be composed by numerous musicians such as Ahmet Adnan Saygun, Cemal Reşit Rey, the other members of the ‘Turkish Five’, and several other talented musicians of the time. From the beginning of the 1930s, the state implemented a number of coordinated cultural policies in music, including the foundation of conservatories in formal education in Western polyphonic music, sending gifted students abroad for training, free symphony concerts around the country, courses in both polyphonic music and standardized monophonic folk tunes offered free of charge in the People’s Houses (*halkevleri*), organization of music and dance nights and the like (Tekelioglu, 2001).

Today, the long modernization process with a large number of adherents and a good number of critics remains controversial in Turkey. Both on academic and non-academic levels, some admire these different musical styles and see them as an enriching effect, while others oppose them on the grounds of the loss of the tradition and authenticity. What is significantly relevant to today’s musical taste is the adoption of ambiguous but quite conspicuous multifaceted attitudes.

2.2. The Patterns of Urban Sprawl in Istanbul as a Background for Cultural Preferences

As elsewhere in the world, many music cultures in Turkey appear related to particular spatial backgrounds. Moreover, different musical genres reflect a threshold between urban and rural spaces in terms of their structure and the level of preference by different social groups. Therefore, the analysis of urban sprawl in Istanbul with a particular focus on one of its former suburbs can be closely related to the analysis of changing taste in music in Turkey. In this sense, although urbanization process is not the focus of this article, it is useful to have an overview of the changing pivot of urban sprawl in Turkey. Istanbul has been experiencing urbanization at an unprecedented rate over the last few decades. *Ataşehir*, which was a suburban area at the beginning of the 1990s, is a remarkable example of this gradual, deliberate and quite successful phenomenon in Istanbul. *Ataşehir*, which started as a small neighborhood on the Asian side of Istanbul, has become a

² For instance, a well-known musician in Turkey, Mercan Dede’s use of Sufi music might be an example for this classification; his album entitled ‘800’ was dedicated to Mevlana Jelaleddin Rumi’s 800th birthday, and his other works constitute an example of fusion of Sufi music and electronica.

municipality in its own right during the past few years, following the increasing number of finance and business centers. Industrialization and the rise of the service sector appear to have affected this growth of the urban core of Istanbul. *Ataşehir* gained the status of township in 2008. It is located at the eastern end of *Kadıköy*, a district known as the music and cultural center of the Asian side of Istanbul. It is bordered by the historical district of *Üsküdar* in the northwest and *Sancaktepe*, another expanding bedroom community, in the northeast. *Ataşehir* covers a surface of more than 25 km² with a current estimated total population of more than 422,000³. Istanbul has now become a multicentered metropolitan area. Thus, far from being isolated from the city center, *Ataşehir* has become an area in transition. Expansion and physical growth have followed a process similar to that outlined by Burgess in his study of Chicago (Burgess, 2008). This includes sub-business centers growing in outlying zones and satellite loops that represent a telescoping of several local communities into a larger economic unity (Burgess 2008). This model also applies to many other expanding peripheral zones in Istanbul. Tekeli (2014, p. 9-12), for instance, points out that collective housing and large blocks as a new housing model, decentralization of central business district, together with construction of high quality highways, and the rise of land prices in the city center, pushed the urban growth to the periphery in the metropolitan areas in Turkey.

In terms of physical and cultural stratification, suburbanization in Istanbul is different in some ways from its equivalents in the West. Rather than a significant deterioration of the inner city including environmental pollution, increasing crime rates or traffic, etc., there has been an expansion of the city center towards the periphery. This expansion was especially the result of the boom of the squatter town since the late 1950s and early 1960s, especially due to the rural exodus. This remodeling of the city affected the positioning of different music cultures in Istanbul. The newcomers did not only create their own living spaces within big cities but also soon created their own cultural milieu. The detachment from the city center was later followed by the movement of the middle class to suburbs in search of relatively calmer, safer, cleaner areas compared to constantly growing downtown Istanbul. This was quickly underpinned by co-operative projects offering suburban apartment blocks furnished with new and technological appliances as well as with recreational areas. These have become a part of the urban scape in contrast to their side-by-side counterparts on the crowded streets of Istanbul.

The suburbanization process has accelerated from the mid-1990s, giving rise to upper-class suburbanization. This time it has particularly been families in search of neighborhood homogeneity who have set their mark on it at least in terms of economic, if not cultural, capital. This has resulted in a segmented and a seemingly sterile environment. These new axes of social differentiation can be seen through the penetration of capitalism into rural areas, rural to urban migration, shifts in state policies from the single-party regime of 1923-50, multi-party democracy after 1950s and politics of economic liberalization and privatization since the 1980s and their impacts on elite formation and social stratification (Kandiyoti and Saktanber, 2002). Keleş (2018, p. 230), who considers underdevelopment and overall economic problems as the main causes of the bottleneck of the urbanization process in Turkey, states that growth poles in the periphery are engendered by the industrialization of the region. Uluşan and Dülgeroğlu-Yüksel (2011, p. 7) add that mass housing units and gated communities were presented as the solution to irregular urbanization in Istanbul that is prominently marked mainly by squatter towns of the urban poor. In this

3 <http://www.atasehir.bel.tr/tarihce>

sense, the relocated groups moving outside the city consist of several former suburbs including *Ataşehir*, *Beylikdüzü*, *Başakşehir*, *Çekmeköy* and the like.

Thus it can be said that the metropolis of Istanbul is one of the most significant representations of symbolic struggles in Turkey, sometimes occurring through dichotomies like traditional vs. modern. Yet, the cosmopolitan structure of the city simultaneously leaves almost every dilemma in flux by fostering transitory, in-between or liminal stages. Since the center-periphery or urban-suburban difference matters in terms of musical practices and preferences, changing urban districts in Istanbul run parallel with changing cultural preferences. That is why *Ataşehir*, a developing, formerly suburban area in Istanbul, seems once more an adequate place to analyze musical preferences as an outcome of social change and the changing taste in music.

3. Data and Methods

This paper uses data from the *Ataşehir* Social Change and Social Development Project 2013 to explore predictors of taste in music and concentrates on the responses to musical preferences. The survey was conducted between May and July 2013 and comprised of questions on several topics including respondents' education, job, income, migration status and information about the household, as well as their cultural activities and preferences. In this survey, respondents were asked a variety of questions, such as their frequency of concert attendance, the level of interest in arts and their favorite musical genre. The analysis of the socio-cultural components of musical preferences is mainly based on the answers of 963 informants who were asked to choose and report a favorite music genre among twelve different genres, including (1) Pop, (2) Rock, (3) Hip-hop, (4) Metal, (5) Ethnic music/world music, (6) Jazz, (7) Latin, (8) Western art music/Classical symphonic music, (9) *Türkü*, (10) Turkish art music/Classical Turkish music, (11) Religious music, and (12) *Arabesk*. Participants were not allowed to report preference for more than one genre, which somewhat limits our analyses, but also allows us to analyze the most favored genres among the participants.

Participants were recruited from different districts in *Ataşehir* where the number of professionals, blue-collar workers, students, service sector workers, self-employed and unemployed immigrant habitants vary from one another. On the one hand, the number of professionals and college students living in *Ataşehir* skyrocketed compared to the previous decades because of the increasing number of university campuses within this municipality. On the other hand, due to the increasing number of middle-range residences and new apartment blocks with many facilities, lower and lower-middle class families moved to better houses compared to the old and relatively uncared-for but affordable ones in the city center.

Following the discussion in the previous section of this article, we grouped the musical genres in the survey into three major categories. We also took into consideration the aesthetic and marketing similarities among the genres. The first category, 'traditional music' consists of Turkish art music/Classical Turkish music, religious music, *türkü* (Turkish folk music) and *arabesk*. The second category, 'popular music' comprises pop, rock, hip-hop and metal. The last category 'sophisticated music' includes Western art music/classical symphonic music, jazz, Latin and ethnic/world music.

Among the three groupings of genres used in this article, pop, rock, hip-hop and metal are brought together under the title popular music, as these genres can be considered as part of the worldwide music industry and music sphere (Adorno, 2002) and are capable of capturing a wide audience. Unlike art music or 'authentic' traditional musical styles, as Tagg (1982) points out,

popular music is conceived for mass distribution to large and often socio-culturally heterogeneous groups of listeners, stored and distributed in non-written form and only possible in an industrial monetary economy where it becomes a commodity.

Musical preferences within these categories of genres were considered as dependent variables. Participants who reported preference for musical genres under these categories were coded as 1, while the rest were coded as 0. Independent variables include education, income, and type of prior residential area, as well as age and gender.

We analyzed the determinants of the preference for three major groupings of musical genres using logistic regression. The logarithmic models allow researchers to deal with binomial and categorical distributions as linear (Agresti, 2002). Logistic regression models constitute the best statistical model when the dependent variable is binomial. In addition, we provided the frequencies of preference for each of the twelve specific musical genres. The data analysis was conducted using SPSS 23 for Windows.

Several studies have shown that musical preferences provide a means of distinguishing between social groups and that musical preferences correspond to changing cultural choices. Musical preferences have been used as a valid indicator of cultural taste in accordance with different variables such as age, gender, education level, occupation etc.

Our primary hypothesis is that the preference of sophisticated musical genres will be associated with higher levels of education and income. We also hypothesize that since *Ataşehir* constitutes a cosmopolitan municipality, the type of residential areas (town or city) from which current residents moved to *Ataşehir* will affect their taste in music; people from cities will be more likely to be interested in sophisticated music styles. Likewise, students are considered to be the more open-minded fraction of the respondents and to follow popular trends. Therefore, we hypothesize that younger people will report liking popular music genres. The following section presents the results of our analyses.

4. Results

Figure 1 shows the gender distribution of musical preferences, which reveals, first of all, that pop music and *türkü* (Turkish folk music) are the two most preferred musical genres among both men and women. Table 1 indicates that 35 per cent of *Ataşehir* residents prefer *türkü*. This may suggest on the one hand that many residents are still rooted in the traditional culture and they care about their historical and geographical past and, in a way, wish to remain affiliated with the old rural way of life. If this is the case, the high level of interest in a traditional folkloric genre seems like a noteworthy indicator of the level of adaption to city life as well as (the lack of) the adaptive function of the city itself, if not the influence of the everyday life dynamics of the recently developed urbanized areas. On the other hand, we need to keep in mind that many traditional musical styles in Turkey constitute a preferred genre for the long-established urban classes as well. The high interest in *türkü* is followed by pop music, with a percentage of 26 per cent. This indicates that the omnipresence of pop and other light music genres are successfully marketed here, as elsewhere in the world. Listening to pop music, as an end product genre of the huge expansion in market-oriented music industry is also still one of the most accessible leisure activities. Furthermore, most pop music industries are based on ‘western’ and ‘developed’ countries’ policies. Since ‘the popular’ is somewhat tied to the altering but still ongoing modernization process of Turkey, it is understandable, and to a certain extent, reasonable for pop music to attain success in a developing and modernizing district.

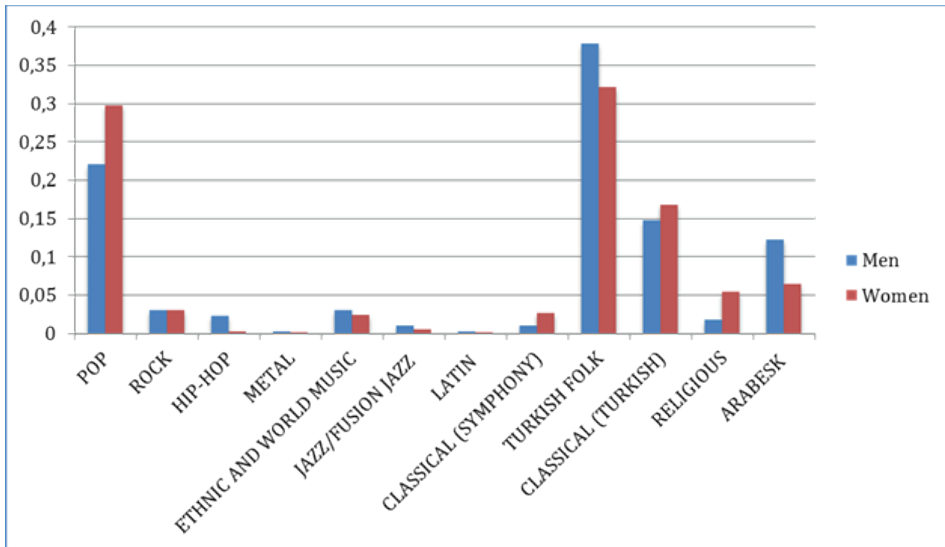

Figure 1: Musical Preferences among Men and Women
n=963 (men: 385, women: 578)

Classical Turkish music remains a complicated music genre which requires a certain level of knowledge about techniques of Turkish art music, which in turn requires access to musical education as part of one's cultural capital. 16 per cent of the residents prefer this type of music. Apart from its musical complexity, its representation and significance as closely related to the past might render it as a preferred genre in this area. These top three genres are followed by *arabesk* with a percentage of 9.3 per cent. As explained previously, *arabesk* has long been considered as the musical expression of rural exodus and the experience of the newcomers to big cities, especially to Istanbul in Turkey, particularly before its latest incorporation with other popular genres.

Table 1: Music preferences among men and women (%)

Genre	Entire sample	Men	Women
Pop	26.7	22.1	29.8
Rock	3.1	3.1	3.1
Hip-Hop	1.1	2.3	0.3
Metal	0.2	0.3	0.2
Ethnic and World Music	2.7	3.1	2.4
Jazz/Fusion Music	0.7	1.0	0.5
Latin	0.2	0.3	0.2
Classical (Symphony)	2.0	1.0	2.6
Turkish Folk (Türkü)	34.5	37.9	32.2
Classical Turkish	16.0	14.8	16.8
Religious	4.0	1.8	5.5
Arabesk	8.7	12.2	6.4
Total	100.0	100.0	100.0

n: 963 (men: 385, women: 578)

As the overall highest percentages belong to pop and *türkü*, the results in Figure 1 and Table 1 propose that women (30 per cent) prefer pop music more than men do (22 per cent). This suggests that women in general are more likely to detach from their roots and previous traditions and are more prone to standardization offered by the massified pop music industry.

Table 2 presents logistic regression models of having a preference for different musical categories and displays odds ratios. Age, level of income, gender, being a student, education level and the origin (town or city) of habitants were considered as independent variables in the models. There is a very significant positive correlation between being young and listening to popular music styles, as we hypothesized. But being a student is not a significant predictor of preferring popular music styles over others. Moreover, those who were born, raised and lived in cities are clearly more likely to listen to popular music. Education level is not related to the preference for mainstream music. As Gans (2008) points out, just like high culture, popular culture reflects the aesthetics and expressive needs of its listeners, who usually lack the economic and educational level of the highbrows. Economic capital seems insignificant for predicting popular music preference among the residents of *Ataşehir*. Even though there is a veritable rock music scene that is very similar to those around the world (including many local sub-styles such as *Anatolian rock*) and despite the emerging genuine hip-hop scene in Istanbul as well as the increasing number of recording companies and clubs, the weak interest in these relatively less mainstream and more ‘underground’ or ‘rebel’ global genres like rock (about three per cent), metal (less than one per cent) and hip-hop (less than two per cent) in Table 1 seems to strengthen the strong presence and influence of a predetermined and standardized popular music industry package.

Table 2: Logistic regression models of musical preferences

	Popular music	Sophisticated music	Traditional music
Age	0.912***	1.003	1.084***
Income	1.063	1.311	0.868
Male	0.999	1.082	0.889
Student	0.651	1.541	1.042
Education	1.138	1.615*	0.769**
Town	1.800	52636590.89	0.419
City	3.610*	46547720.09	0.234**
Constant	2.841	0.000	0.932

Note: Each cell contains odds ratios; n=963; ***p<0.001 **p<0.01 *p<0.05 (two-tailed tests)

Preference for genres from the category of sophisticated music might differ from one society to another. As music sociologist Supičić (1987, p. 145) points out; “for the aristocracy, as formerly for the class of feudal lords, music was part of the décor and the lifestyle. Music was a mark of social distinction and it was progressively taken up by the middle class”. Because classical Western art music or symphonic music is thought to be not indigenous to Turkey (although there are original pieces that were composed starting from the last few centuries of the Ottoman Empire) it is oftentimes considered as a marker of being modern, cultivated and westernized. But, with less than three per cent, the residents do not seem to be primarily concerned with the sophistication label of western classical music.

However, as hypothesized, those with higher education do express greater preference for classical and other sophisticated music styles. This underlines the way cultural capital is also argued

to be a key to educational success (Bourdieu, 1979; DiMaggio and Useem, 1978). However, the impact of other variables like age, gender, and having been raised in a city or a small town are insignificant. On the other hand, jazz has increasingly become a sophisticated genre, with the arrival of a few fancy jazz bars in Istanbul. However, the interest (about one per cent) in jazz in *Ataşehir* seems to be very limited.

Finally, the music genres regrouped as traditional music including *türkü*, Classical Turkish music, religious music and *arabesk*, are more likely to reflect the folk culture heritage. In this case, age is a very significant factor in preferring traditional music. Especially in terms of classical Turkish music, which evolved mainly from classical Ottoman court music, older people are more likely to choose this genre because of years of experience, affinity and partial familiarity. On the other hand, education level here is quite an important predictor of taste in traditional music. The results show that people with lower educational levels are more likely to choose traditional or local styles. This is related to the cultural capital model predictions, which imply that when there is a lack of cultural capital to appreciate more sophisticated musical genres that require a certain level of knowledge, people tend to preserve what they inherited and what is available almost everywhere all around one's society.

Even though *türkü* and classical Turkish music each represent original rural and urban music styles both historically and technically, it is almost impossible to select a single 'indigenous' form for the multicultural nature of Turkish society. Yet, 'authenticity' is a common feature in stating the artistic criteria of these two genres. However, even though clustered within the same category based on the common geographical and national origins, the soundscape of these two genres cannot be limited to the prominence of traditionalism. They are different from one another, and from *arabesk* in many ways, including their musical complexity as well as their representation and in turn their reception by the audience. Furthermore, it is not a coincidence that age is significant in preferring religious music because as people get older they tend to gravitate towards religion. Since religion is directly affiliated with traditions, customs and rituals, it is not surprising that older people show greater interest in traditional music styles.

5. Discussion

Our analysis shows how musical preferences and related social distinctions are shaped by urbanization, socio-cultural determinants and cultural trends. Among these factors, urbanization patterns create a space on which any given music culture can exist. The urban sprawl and relatively new developing neighborhoods thus set an example of the form and content of social change in that society. In addition, the long process of modernization in Turkey together with rural exodus and the recent impact of globalization, are shown to be the major components of the changing music sphere in Istanbul and tactfully transform the nature of musical tastes.

5.1. *Fragmented Taste Publics under the Long-Term Influence of the Modernization Process*

Starting from the late-Ottoman and early-Republican period, we have emphasized the importance of the modernization process that has been a fluctuating but ongoing process in Turkey, which contributed to the reconstruction and distinction of different cultural strata. The low level of interest in Western classical music seems to confirm the existing center-periphery modernization model that was mentioned earlier, since *Ataşehir*, despite its recent development, still constitutes both geographically and temporally a periphery compared to the walled city center or other

smaller downtown areas in Istanbul. On the other hand, the increasing number of universities in this district implies a rise in the number of academics, scholars and graduate students who choose to live nearer to their campuses. This rise in the education level may bring a rise in the level of interest in sophisticated music genres such as symphonic music or jazz. Education level is significant for preferring sophisticated music, but Table 1 still points out a very low level of interest at baseline (less than two per cent). Since being a classical music listener has been considered as a higher social status marker, this disinterest could be the result of lack of popularity in general (in other words, there are still few classical music adherents living in *Ataşehir*), or by the validity of omnivore thesis, where the educated people like scholars living in the area prefer several genres but do not generally consider classical music their favorite.

Any consideration of modernization should not be considered without taking into account the huge impact of globalization as a concept of standardization further accompanied by hybrid forms where the huge impact of the popular culture imposing its own model becomes a central question. Istanbul has become a world city acting in a place of complex international intersections where several different localities meet and mix up popularity and marginality. These factors together with the globalization of the music industry and imposition of omnipresent mainstream pop music may have created a new, globalized version of modernity in Istanbul. Thus, for the social strata with higher education, the sign of being western or modern may have changed under the huge impact of globalization and therefore directed many listeners to pop music.

This seems partly to verify the main idea of the mass culture theory adapted to the conditions of a developing metropolis, and runs parallel with the extension of mass culture theory to taste publics whose acts and tastes may vary contextually. Indeed, the concept of taste publics matches better to smaller and fragmented communities in *Ataşehir* in terms of cultural stratification. The concepts that refer to the relationship between a specific social stratum and a music genre (e.g. subculture) sometimes limitedly explain the characteristics of a given place and position it in the larger society. Moreover, the concept of genre is not sufficient in itself to understand the social and cultural experience of an individual or a community. In this sense, the musical preferences in *Ataşehir* can be considered as examples of emergent fragmented taste publics in a changing city.

5.2. Effect of Uprootedness in Musical Preferences

Rural exodus together with urban sprawl has deeply influenced the socio-cultural texture of Istanbul for almost the past half century. *Ataşehir* continues to host newcomers to Istanbul. So, the motivations of newcomers to listen to traditional music might derive from the tangled, tiring, continuously changing rhythm of the metropolis of Istanbul. This may further lead to adaptation problems and therefore may drive the newly arrived residents to hold onto traditional music genres that they know amidst a new order that they are unfamiliar with. Table 2 shows that in addition to age and decreasing education level as significant predictors for the interest in traditional music, those who moved from cities to *Ataşehir* are less likely to prefer traditional music. This verifies the assertion that sophisticated genres like classical music or jazz are still more likely to be reserved for urban residents.

Of course, in order to keep these discussions far from speculative argumentations, it would be adequate to remark once again that every individual's unique preference, freedom of choice and changing taste matrix matter. Yet, the quantitative research model offers us, in a particular context, diverse interpretations. Accordingly, within traditional music, the interest in *türkü* (with 35 per cent, see Table 1) may have a twofold meaning. On the one hand, uprootedness and deterritoriali-

zation within urban spaces cause identity-related cultural issues resulting from the lack of belonging to a particular territory. In addition, the inability to identify oneself as rooted in that given space strengthens the search of cultural - both material and non-material- items, including music.

On the other hand, Turkish folk music was part of the reconstruction of artistic ideals within the formation of national identity during the founding years of the Republic, and thus does not contradict with the modernization process. Depending on an oral tradition, it represents an abstract creation of a collective conscience of a given territory.

However, it is useful to keep in mind certain nuances. Unlike Turkish folk music, certain genres are more likely to reveal their urban or rural background in terms of the complexity of their composition techniques as well as their performance types, while some of them, such as *arabesk*, display an in-between character. In addition to its socio-musical background explained earlier, even today its arabicized, hybrid, imprecise, vague and obscure structure along with the gloomy lyrics are considered to be of use for the newcomers to find or build a new identity and therefore this genre is not considered completely as an authentic, local, genuine genre nor as an artistic genre. But, according to the data (9.3 per cent, see Table 1), the relatively low level of interest in *arabesk* music suggests that the newcomers to this developed suburban area are experiencing less crisis compared to the internal migrants of the previous decades in other parts of Istanbul. Another reason might be the decreasing influence of this genre as a system of meaning and a means of symbolic communication in today's Istanbul and Turkey.

6. Conclusion

Musical taste within recently developed suburban areas of a metropolis provides a unique view of the fragmented cultural preferences and social strata in a society. According to the results of our analyses, the music genres, pop and *türkü* (Turkish folk music) come to the forefront among many other popular, sophisticated or traditional genres. On one hand, pop seems to signify both explicitly and implicitly certain characteristics and concepts such as 'Western, global, new, modern, trendy, fun, commercial, glamorous, ephemeral' and the like. On the other hand, *türkü* represents quite opposite particularities such as 'Anatolian, Eastern, local, old, authentic, non-commercial, emotional, inter-generational' and so on. This suggests about Istanbul, more precisely in our case about one of its recently developing districts, a striking, almost loud and clear coexistence of contrasts.

This might be a precursor of Turkish folk music and could be considered as a new discourse of authenticity and as a resisting trend in the face of the global popular music industry. Apart from the residents who used to live in the rural areas before moving to *Ataşehir*, professionals, college students and people from higher social strata might have also deemed it a new 'alternative'; less commercial, more pure, genuine or authentic when compared to, for instance, some examples of world music that have a similar musical structure. In addition, it does not contradict with the narratives of the modernization process of Turkey. On the contrary, it may bring about a new dimension of interculturality to the survival of tradition on an urban space.

Since historically, class differences or class struggle did not play a major role in the dynamics of social change in Turkey, and it was instead the long-history of the modernization process as explained earlier, another comment might be that an artistic musical atmosphere accepted by a broad segment of the population could not be developed throughout decades in time. As a result, classical Turkish music, including certain artistic sub-genres of religious music might have out-distanced classical Western (symphonic) music.

Additionally, the low interest in popular but less mainstream or even underground/off-the-beaten-path, rebel genres like rock, metal or hip-hop suggests a lack of counter-cultural attitude. Likewise, a relative decrease in the interest in *arabesk* music compared to the previous decades foreshadows the weakening of a local subculture fuelled by rural exodus.

The influence of globalization and mass culture competing and contradicting with conservative attitudes places an emphasis on the ever-changing civic texture of newly developed suburban areas in Istanbul. Finally, urban sprawl running parallel with the shifting identities and changing cultural taste in Istanbul seems to still reproduce, to a certain extent, the ongoing discourse of the delicate balance between East and West, modern and traditional, and old and new in Turkey.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References/Kaynakça

- Adorno, T. W. (2002). *Essays on music*. Berkeley: University of California Press.
- Adorno, T. W. (1994). *Introduction à la sociologie de la musique*. Genève: Contrechamps.
- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (1979). *Dialectics of Enlightenment*. London: Verso.
- Agresti, A. (2002). *Categorical data analysis*. Hoboken: Wiley-Interscience.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Attali, J. (1985). *Noise: The political economy of music*. Manchester: Manchester University Press.
- Bates, E. (2011). *Music in Turkey, Experiencing music, expressing culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Bohman, P. V. (2002). *World music: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Bourdieu, P. (1979). *La Distinction: Critique sociale du jugement*. Paris: Editions de Minuit.
- Bourdieu, P. (1990). *The logic of practice*. Cambridge: Stanford University Press.
- Burgess, E. (2008). The growth of the city: An introduction to a research project. In J. Mazluff (Ed.), *Urban Ecology* (pp. 71–78). Boston: Springer.
- Coulangeon P. (2005). Social Stratification of Musical Tastes: Questioning the Cultural Legitimacy Mode. *Revue française de sociologie*, 46, 123–154.
- DiMaggio, P., & Useem, M. (1978). Social class and arts consumption. *Theory and Society*, 5(2), 141–161.
- Featherstone, M. (1990). *Global culture, nationalism, globalization and modernity*. London: Sage.
- Feld, S. (2000). A sweet lullaby for world music. *Public Culture*, 12(1), 145–171.
- Gans, H. (2008). *Popular culture and high culture: An analysis and evaluation of taste*. New York: Basic Books.
- Hannerz, U. (1987). The world in creolisation. *Africa*, 57, 546–59.
- Kandiyoti, D., & Saktanber, A. (2002). *Fragments of culture: The everyday of modern Turkey*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Katz-Gerro, T. (2002). Highbrow cultural consumption and class distinction in Italy, Israel, West Germany, Sweden, and the United States. *Social Forces*, 81(1), 207–229.
- Keleş, R. (2018). *Kentleşme politikası [Politics of urbanization]*. Istanbul: Imge.

- Lamont M., & Fournier, M. (1992). *Cultivating differences: Symbolic boundaries and the making of inequality*. Chicago: Chicago University Press.
- Lewis, B. (1968). *The emergence of modern Turkey*. London: Oxford University Press.
- Markoff, I. (1994). Popular culture, state ideology, and national identity in Turkey: The arabesk polemic. In Ş. Mardin (Ed.), *Cultural transitions in the Middle East* (pp. 227–243). Leiden: Brill.
- Özgür, I. (2006). Arabesk music in Turkey in the 1990s and changes in national demography, politics, and identity. *Turkish Studies*, 17(2), 175–190.
- Özbek, M. (1991). *Popüler kültür ve Orhan Gencebay arabeski [Popular culture and Orhan Gencebay's arabesk]*. Istanbul: İletişim.
- Peterson, R. (1992). Understanding audience segmentation: From elite and mass to omnivore and univore. *Poetics*, 21(4), 243–258. Retrieved from [https://doi.org/10.1016/0304-422X\(92\)90008-Q](https://doi.org/10.1016/0304-422X(92)90008-Q)
- Peterson, R. and Kern R. (1996). Changing highbrow taste: from snob to omnivore. *American Sociological Review*, 61(5), 900–907. Retrieved from <https://doi.org/10.2307/2096460>
- Signell, K. (1980). Turkey's classical music, a class symbol. *Asian Music*, 12(1), 164–169. Retrieved from <https://doi.org/10.2307/833803>
- Silbermann, A. (1963). *The sociology of music*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Stokes, M. (1992). *The arabesk debate: Music and musicians in modern Turkey*. Oxford: Claridon Press.
- Stokes, M. (1989). Music, fate and state: Turkey's arabesk debate. *Middle East Report*, 160, 27–30.
- Slobin, M. (1993). *Subcultural sounds, micromusics of the west*. New York: Wesleyan University Press.
- Supićić, I. (1987). *Music in society: A guide to the sociology of music*. New York: Pendragon Press.
- Tagg, P. (1982). Analyzing popular music: Theory, method and practice. *Popular Music*, 2, 37–67.
- Tekeli, I. (2014). *Lessons from Turkey's urbanization experience*. Ankara: Tepav Publications.
- Tekelioğlu, O. (2001). Modernizing reforms and Turkish music in the 1930s. *Turkish Studies* 2(1), 93–108.
- Tomlinson, J. (1999) *Globalization and culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Uluslan, H., & Dulgeroglu-Yuksel, Y. (2011). Reading the 'urban mixtie' through residential environments in a mega city: case Istanbul. *Enhr Conference 2011 Proceedings*, Toulouse, 1–14. Retrieved from https://www.enhr.net/2011_france.php
- Woodard, K. (2007). Music mediating politics in Turkey: The case of Ahmed Adnan Saygun. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 27(3), 552–562.
- Yarar, B. (2008). Politics of/and popular music: An analysis of the history of arabesk music from the 1960s to the 1990s in Turkey. *Cultural Studies*, 22(1), 35–79.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Duygusal İhmal ve İstismara Uzmanların Bakış Açısı

The Perspective of Experts About Emotional Neglect and Abuse

Alev ÜSTÜNDAĞ¹

¹Sağlık Bilimleri Üniversitesi Gülhane Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: A.Ü. 0000-0001-5832-6810

Corresponding author:

Alev ÜSTÜNDAĞ,
Sağlık Bilimleri Üniversitesi Gülhane Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: alev.ustundag@sbu.edu.tr

Submitted: 10.04.2019

Revision Requested: 17.04.2020

Last Revision Received: 28.02.2020

Accepted: 02.03.2020

Published Online: 28.04.2020

Citation: Ustundag, A. (2020). The perspective of experts about emotional neglect and abuse. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 125-140.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0038>

Öz

Çocuğa yönelik duygusal ihmal ve istismar, diğer istismar türlerinde olduğu gibi gözle görülebilen bulguları olmadığı için hemen tespit edilemeyebilir. Bu nedenle önem verilmesi gereken bir konudur. Çünkü sebep olduğu olumsuz etkiler uzun yıllar sürebilir ya da uzun yıllar sonra ortaya çıkabilir. Tüm bu sebeplerden ötürü duygusal ihmal ve istismarın uzmanlar tarafından iyi gözlemlenebilmesi gerektiği düşünüldüğü için bu araştırma kapsamında çocukla karşılaşan ya da karşılaşma ihtimali bulunan uzmanların duygusal ihmal ve istismara bakış açılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, nicel araştırma olarak tasarlanmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden nedensel-karşılaştırmalı araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak duygusal ihmal, istismar ve kötü muamele ile ilgili soruların yer aldığı "Uzmanlar İçin Soru Formu" kullanılmıştır. Gelişigüzel örnekleme yönteminden yararlanılarak 780 uzman (çocuk gelişimci, doktor, psikolog, avukat, öğretmen ve asker/polis) görüşüne ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde; hem soru formunda listelenen davranışların uygun olup olmadığı konusunda, hem de davranışların çocuk ihmal ve istismarı olup olmadığı konusunda uzmanlar arasında yüzdesel olarak anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Ancak tek yönlü varyans analizi sonuçları incelendiğinde, bazı davranışlarda uzman yanıtları arasında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Ortaya çıkan farklılığın hangi uzman grubundan kaynaklandığını belirlemek için Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçları değerlendirildiğinde, çocuk gelişimcilerle diğer meslek grupları arasında olumlu anlamda farklılaşma olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Duygusal istismar, duygusal ihmal, kötü muamele, bakış açısı, çocuk

ABSTRACT

Emotional neglect and abuse should be closely observed by experts and for that reason this study aims to determine the viewpoints on emotional neglect and abuse of experts who encounter or might possibly encounter children who are at risk of abuse. Quantitative research methods were

used in this research, more specifically, the causal-comparative research method. A “questionnaire for experts” was used as a data collection tool for questions about emotional neglect and abuse. 780 experts were consulted using the random sampling method. A general evaluation of the results showed that there was no significant difference among experts in terms of whether the behaviors listed in the questionnaire were appropriate or not and whether they classified listed behaviors as child neglect or abuse. However, when the results of the one-way analysis of variance were examined, it was found that there were significant differences between the experts’ responses for some behaviors. The Tukey test was conducted to determine which group of experts had different opinions than others. When the results of the Tukey test were evaluated, it was seen that there was a positive difference between child development and other occupational groups.

Keywords: Emotional abuse, emotional neglect, ill-treatment, perspective, child

EXTENDED ABSTRACT

Emotional abuse or maltreatment towards children is considered to be a synonym for psychological abuse, and any behavior that affects children emotionally or negatively is considered as emotional abuse (Gabarino, Guttman & Seeley, 1986; Wiehe, 1990). According to Brassard, Hart and Hardy (1991), there are various types of emotional abuse, such as restraint, humiliation, contempt, threatening, intimidation, discriminatory, sarcastic and hostile behavior or rejection. In addition, according to the researchers (Iwaniec, 1995; Tower, 1993), if a child is constantly criticized, humiliated, threatened, mocked and intimidated by the parents, this is considered to be emotional abuse. Emotional abuse alone, or as a result of physical or sexual abuse, can be seen as a secondary effect (Navarre, 1987). This is because the negative effects that may be caused can last for many years or may occur after many years. As it is thought that emotional neglect and abuse should be well observed by experts, this study aims to determine the viewpoints on emotional neglect and abuse of experts who encounter or might possibly encounter children who fall within the scope of this research.

Method

Emotional neglect and abuse of the child may not be immediately detectable as there are no visible findings unlike other types of abuse (sexual, physical abuse and neglect). For this reason, it is a matter that should be given great importance. This is also because the negative effects that may be caused can last for many years or may occur after many years. Quantitative research methods were used in this research, more specifically, the causal-comparative research method. A “questionnaire for experts” was used as a data collection tool for questions about emotional neglect, abuse and ill-treatment. 780 experts (child development experts, doctors, psychologists, lawyers, teachers and military/police) were consulted using the random sampling method.

Result and Discussion

A general evaluation of the results of the research showed that there was no significant difference between experts in terms of whether the behaviors listed in the questionnaire were appropriate or not and whether the behavior was child neglect or abuse. However, when the results of the one-way analysis of variance were examined, it was found that there were significant differences between the responses of the experts in some behaviors. The Tukey test was conducted to determine which group of experts had different views. When the results of the Tukey test were evaluated, it was seen that there was a positive difference between child development and other occupational groups.

Our study highlights the need for emotional intervention against emotional neglect, abuse and maltreatment, and the need to develop a common consensus among different occupational groups that

meet or encounter children or work with them. In the light of our study we recommend that awareness-raising activities should be increased by being included in the training of in-service training programs of military / police personnel and lawyers, who frequently encounter occupational groups and especially crime and criminals. Although it is known that there is training in the current practice, the findings of this research revealed that more studies should be done to raise awareness.

Awareness raising of people and families regarding emotional neglect and abuse can be effective for creating more awareness of various public education facilities. Families may not be aware that some words and behaviors cause emotional abuse. Therefore, appropriate training can raise awareness that some words and behaviors may negatively affect and frighten children.

1. Giriş

Bir toplumun ilerleyebilmesi, çocukların bedensel, ruhsal ve sosyal yönden sağlıklı gelişmeleri ile sağlanabilmektedir. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Sözleşmesi'nin (1990) 1. Maddesine göre 18 yaşına kadar her insan çocuktur. Dünya Sağlık Örgütü (2002)'ne göre çocuk istismarı; "Çocuğun sağlığını, büyüme ve gelişmesini olumsuz olarak etkilenmesine neden olan her türlü fiziksel ve/veya duygusal, cinsel, ihmal veya ihmale neden olacak ticari reklam amaçlı ya da diğer bütün etkileme şekilleri de dâhil olmak üzere her türlü tutum ve davranışlara maruz kalmasıdır". Bir başka deyişle; çocuğun beden veya ruh sağlığına zarar veren, zarar verme riski taşıyan, fiziksel, duygusal, zihinsel veya cinsel gelişimini olumsuz etkileyen, kendisine bakmakla yükümlü kişi veya kişiler tarafından zarar verici olan, kaza-dışı ve önlenilebilir bir davranışa maruz kalması çocuğa karşı kötü muamele ya da çocuk istismarı şeklinde tanımlanmaktadır.

Çocuğa yönelik kötü muamelelerin fiziksel, cinsel, duygusal istismar ve ihmal olmak üzere dört farklı boyutu bulunmaktadır (DSÖ, 2006). İhmal ise, çocuğun temel gereksinimi olan beslenme, barınma, sağlık, giyim korunma ve gözetim ihtiyaçlarının kendisine bakmakla yükümlü kişilerce karşılanmaması olarak ifade edilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2011). Çamurdan (2000)'a göre dünyada çocuk nüfusunun %1-2'si ihmal edilmektedir. Tüm istismarların yaklaşık %48-63'nün de ihmal ile birlikte olduğu düşünülmektedir.

Çocuğa yönelik duygusal istismar ya da kötü muamele, psikolojik istismar ile eş anlamlı bir terim olarak kabul edilmekte olup, kasıtlı ya da kasıtsız, çocukları duygusal olarak olumsuz yönde etkileyen her türlü davranış duygusal istismar olarak kabul edilmektedir (Gabarino, Guttman ve Seeley, 1986; Wiehe, 1990). World Health Organisation (1999)'a göre duygusal istismar; çocuğun gelişimine uygun ve destekleyici ortamın sağlanmaması sebebiyle, çocuğun kendi potansiyeline uygun, dengeli ve destekleyici ortama sahip olamaması sonucunda, çocuğun sağlığına ya da fiziksel, ruhsal, ahlaki ya da sosyal gelişimine zarar verme olasılığı yüksek olan ya da zarar verme olasılığı bulunan her türlü davranıştır. Trocmé ve arkadaşları da (2001) duygusal istismarı; çocuğun aşırı düşmanca cezai muamele görmesi ya da aşırı sözlü tacizin neden olduğu zihinsel, duygusal ya da gelişimsel sorunlardan dolayı ciddi bir şekilde zarar görmesi olarak ifade etmektedir.

Brassard, Hart ve Hardy (1991)'e göre; duygusal istismarın, kısıtlama, aşağılama, küçümseme, tehdit etme, korkutma, ayrımcı, alaycı ve düşmanca davranma veya reddetme gibi çeşitleri bulunmaktadır. Bunlara ek olarak; çocuğun ebeveynleri ya da çocuğa bakmakla yükümlü olan kişiler tarafından sürekli eleştirilmesi, utandırılması, tehdit edilmesi, alay edilmesi, küçük düşürülmesi, aşağılanması, korku ve endişe duymasına sebep olunması, çocuğun davranışlarından ve başarısından kasıtlı olarak memnun olunmaması ve bilişsel olarak çocuğa zarar verici tutum ve davranışlar gösterilmesi de söylenebilir (Iwaniec, 1995; Tower, 1993). Duygusal istismar tek başına olabileceği gibi fiziksel ya da cinsel istismar sonucunda, ikincil olarak da görülebilmektedir (Navarre, 1987; Bulut, 2016).

Duygusal istismarın diğer istismar (cinsel, fiziksel istismar ve ihmal) türlerinde olduğu gibi gözle görülebilen bulguları olmadığını için hemen tespit edilemeyebilir, etkileri uzun yıllar sürebilir ya da etkileri uzun yıllar sonucunda ortaya çıkabilir (Segal, 1992). Bu nedenle Singapur Toplumsal Gelişim ve Spor Bakanlığı tarafından, duygusal istismar vakalarının tespit edilebilmesi için pek çok kılavuz yayınlanmıştır (Ministry of Community Development & Sports, 2001). Söz konusu kılavuzda belirtilen, duygusal istismara maruz kalan çocukların gösterebilecekleri fiziksel, davranışsal veya duygusal belirtilerin bazıları şunlardır: saldırgan, yıkıcı veya şiddetli davranışlar gösterme, okul başarısında düşüş, altını ıslatma/kirletme, büyüme geriliği, sürekli dikkat çekmeye çalışma, depresyon, aşırı endişe, ebeveynlerinden ya da bakmakla yükümlü olan kişilerden korkma ve intihara teşebbüs öyküsünün bulunması (Pelendecioğlu ve Bulut, 2009).

O'Hagan (1993)'a göre, bu belirtilerin sadece duygusal istismar sonucunda ortaya çıkan belirtiler olduğunu söylemek doğru değildir. Bunlar aynı zamanda fiziksel ya da cinsel istismar gibi diğer istismar türlerinin de göstergesi de olabilir. Hatta herhangi bir istismar veya kötü muamele olmaksızın da ortaya çıkabilirler. Ayrıca, akrabalarına onların ebeveyni gibi davranma, yaşına uygun olmayan yetişkin davranışlar sergileme, fiziksel ve duygusal gelişiminde gerileme ve ebeveynine bağlanma sorunu yaşama gibi durumlar da duygusal istismar için şüphe uyandırıcı belirtiler olabilmektedir (Jaffe-Gril, Jaffe ve Segal, 2007).

Çocuğa yönelik duygusal istismar önem verilmesi gereken bir konudur ve yukarıda ifade edilen belirtilerin, çocukla karşılaşan ya da karşılaşma ihtimali bulunan meslek elemanları tarafından iyi gözlemlenebilmesi gerektiği düşünüldüğü için bu araştırma kapsamında çocukla karşılaşan ya da karşılaşma ihtimali bulunan uzmanların duygusal ihmal ve istismara bakış açıları'nın belirlenmesi amaçlanmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Türü

Uzmanların duygusal ihmal ve istismara bakış açıları'nın belirlenmesi amacıyla yapılan bu araştırma, nicel araştırma olarak tasarlanmıştır. Uzmanların duygusal ihmal ve istismara bakış açıları arasında fark olup olmadığını en iyi belirleyebilecek yöntem olduğu düşünüldüğünden, bu araştırmada nedensel-karşılaştırmalı araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nedensel-karşılaştırmalı araştırma yönteminde belirli bir değişken açısından farklılaşan grupların birbiriyle karşılaştırılması amaçlanmaktadır (Metin, 2014).

2.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, çocukla çalışan, karşılaşan ve karşılaşma ihtimalinin yüksek olduğu düşünülen çocuk gelişimci, doktor, psikolog, avukat, öğretmen ve asker/polis meslek grupları oluşturmaktadır.

Bu araştırmanın örneklem grubunun belirlenmesinde gelişigüzel örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Gelişigüzel örnekleme yöntemi, araştırmacının saptanan örneklem büyüklüğüne göre herhangi bir şekilde evrenin bir parçasını seçmesi olarak tanımlanmaktadır (Arlı ve Nazik, 2001).

Araştırma Ankara İlinde, 0-18 yaş arası çocuklarla çalışan uzmanlarla yürütülmüştür. Polis ve Asker meslek grupları da çocuk şubede görev yapmaktadır. Araştırmaya katılan örneklem grubunda gönüllülük esaslı göz önünde bulundurulmuş ve onay formu alınmıştır. Örneklem grubu gelişigüzel örnekleme ile belirlendiği için cinsiyet dağılımına dikkat edilmemiştir. Araştırmanın örneklem grubunda yer alan çocuk gelişimcilerin %95,4'ünü kadınlar, %4,6'sını erkekler; doktorların %91,4'ünü kadınlar, %8,6'sını erkekler; psikologların %73,4'ünü kadınlar, %26,6'sını erkekler; avukatların %77,7'sini kadınlar, %22,3'ünü erkekler; öğretmenlerin %89,2'sini kadınlar, %10,8'ini erkekler; asker ve polislerin %70,8'ini kadınlar ve %29,2'sini de erkekler oluşturmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde ise örneklem grubunun %83'ünü kadınlar, %17'sini erkekler oluşturmuştur.

2.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak Elliott, Thomas, Chan ve Chow (2000) tarafından geliştirilen "Uzmanlar İçin Soru Formu" kullanılmıştır. Bu soru formunda duygusal ihmal, istismar ve kötü muamele ile ilgili sorular yer almaktadır.

Soru formu iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda demografik bilgiler, ikinci kısımda "Çocuk İhmal ve İstismarını Tanıma" bölümü yer almaktadır. Çocuk İhmal ve İstismarını Tanı-

ma bölümü de iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamasında çeşitli davranışlardan oluşan 34 maddelik bir liste bulunmaktadır. Katılımcılardan bu davranışların ne kadar uygun olup olmadığını, “Bana göre bu davranış her zaman uygundur”, “Bana göre bu davranış bazen uygundur” ve “Bana göre bu davranış hiçbir zaman uygun değildir” şeklinde belirtilen üç duruma göre değerlendirmeleri istenmiştir.

İkinci aşamada ise; aynı davranışların bulunduğu listeyi bu kez de “Bana göre bu davranış çocuk ihmal ya da istismarı değildir”, “Bana göre bu davranış çocuk ihmal ya da istismarı olabilir” ve “Bana göre bu davranış çocuk ihmal ya da istismarıdır” şeklinde belirtilen üç duruma göre bu davranışların çocuk ihmali ya da istismarı olup olmadıklarını değerlendirmeleri istenmiştir. İfadelerde geçen çocuk ya da genç, 0-16 yaş arasında bulunan bireyi ifade etmektedir (Elliott ve ark., 2000).

2.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma verilerinin toplanması 2017 yılının Eylül ve Kasım ayları içerisinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya başlanmadan önce Etik Kurul izni alınmıştır. Ayrıca soru formu kullanılmadan önce çocuk ihmal ve istismarı konusunda çalışmaları olan beş alan uzmanına gönderilerek uzman görüşü de alınmıştır.

Gelişigüzel örnekleme yönteminden yararlanılarak ulaşılabilen 647’si kadın, 133 tanesi erkek 780 uzmana soru formu uygulanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Öncelikli olarak uzmanların her bir madde için verdikleri yanıtların yüzdeleri hesaplanmıştır. Meslek grupları arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve farkın hangi gruptan kaynaklandığını tespit etmek için de Tukey post hoc testi yapılmıştır. Meslek grupları arasındaki farkın anlamlı olduğu on iki maddenin sonuçları tablolar halinde sunulmuştur.

3. Bulgular

Bulgular kısmında 6 meslek grubunun (çocuk gelişimci, doktor, psikolog, avukat, öğretmen ve asker/polis) duygusal ihmal ve istismara bakış açılarının belirlenmesini amaçlayan Uzmanlar İçin Soru Formu sonuçlarına yer verilmiştir. Örneklem grubunda yer alan çocuk gelişimcilerin çoğunluğunun 4 yıllık (%53,8); doktorların 5-9 yıllık (%28,1); psikologların 4 yıllık (%33,6); avukatların 4 yıllık (%48,5); öğretmenlerin 4 yıllık (%36,2); asker ve polislerin de 5-9 yıl yıllık mesleki deneyime sahip oldukları (%27,7) belirlenmiştir. Örneklem grubunda yer alan çocuk gelişimcilerin çoğunluğunun 20-44 (%39,2); doktorların 30-34 (%27,3); psikologların 25-29 (%32,8); avukatların 25-29 (%32,3); öğretmenlerin 20-24 (%30,8); asker ve polislerin de 25-29 yaş arasında oldukları (%24,6) belirlenmiştir.

Uzmanlardan Çocuk İhmal ve İstismarını Tanıma formunun ilk bölümünde, listelenen davranışların uygun olup olmadığını değerlendirilmeleri istenmiştir. Formun ikinci bölümünde de listelenen davranışların çocuk ihmal ve/veya istismarı olup olmadığını değerlendirilmeleri istenmiştir. Listelenen davranışların uygunluk durumu ile ilgili, uzman gruplarının cevapları arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmıştır. Tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Davranışların uygunluk durumlarının Tek Yönlü Varyans Analizi sonuçlarına göre dağılımları

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Kapıyı çocuğun üstüne kilitleyerek çocuğu dışarıda bırakma	Gruplar arası	,087	5	,017	1,723	,127
	Grup içi	7,831	774	,010		
Çocuğu odasına kilitleme	Gruplar arası	,103	5	,021	1,020	,405
	Grup içi	15,569	774	,020		
Çocuğu uzun saatler ders çalışmaya zorlama	Gruplar arası	,692	5	,138	2,162	,056
	Grup içi	49,569	774	,064		
Çocuğu başkaları ile kıyaslama	Gruplar arası	,472	5	,094	1,949	,084
	Grup içi	37,477	774	,048		
Çocuğa bağırma	Gruplar arası	3,145	5	,629	3,945	,002
	Grup içi	123,392	774	,159		
Çocuğu evde yalnız bırakma	Gruplar arası	2,299	5	,460	3,640	,003
	Grup içi	97,746	774	,126		
Başka çocuklardan daha başarılı olması için ısrar etme	Gruplar arası	,945	5	,189	2,348	,040
	Grup içi	62,300	774	,080		
Aile kararlarında fikrini sormama	Gruplar arası	2,206	5	,441	3,790	,002
	Grup içi	90,115	774	,116		
Çocuğu bağlama	Gruplar arası	,026	5	,005	1,000	,417
	Grup içi	3,969	774	,005		
Çocuğu yabancılardan gelecek zararlara karşı korumama	Gruplar arası	,099	5	,020	1,041	,392
	Grup içi	14,685	774	,019		
Çocuğu yakma (sigara, sıcak su vb)	Gruplar arası	,129	5	,026	1,215	,300
	Grup içi	16,500	774	,021		
Çocuğun sürekli yalan söylediğini düşünme	Gruplar arası	,453	5	,091	2,550	,027
	Grup içi	27,469	774	,035		

Listelenen davranışların çocuk ihmal ve/veya istismarı olma durumu ile ilgili, uzman gruplarının cevapları arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) yapılmıştır. Tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Davranışların ihmal ve/veya istismar durumlarının Tek Yönlü Varyans Analizi sonuçlarına göre dağılımları

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Kapıyı çocuğun üstüne kilitleyerek çocuğu dışarıda bırakma	Gruplar arası	1,795	5	,359	4,639	,000
	Grup içi	59,892	774	,077		
Çocuğu odasına kilitleme	Gruplar arası	1,549	5	,310	2,695	,020
	Grup içi	88,969	774	,115		
Çocuğu uzun saatler ders çalışmaya zorlama	Gruplar arası	3,781	5	,756	2,570	,026
	Grup içi	227,731	774	,294		
Çocuğu başkaları ile kıyaslama	Gruplar arası	3,015	5	,603	2,422	,034
	Grup içi	192,723	774	,249		
Çocuğa bağırma	Gruplar arası	2,719	5	,544	2,465	,032
	Grup içi	170,792	774	,221		
Çocuğu evde yalnız bırakma	Gruplar arası	1,653	5	,331	2,305	,043
	Grup içi	110,977	774	,143		
Başka çocuklardan daha başarılı olması için ısrar etme	Gruplar arası	2,114	5	,423	1,813	,108
	Grup içi	180,515	774	,233		
Aile kararlarında fikrini sormama	Gruplar arası	11,114	5	2,223	7,624	,000
	Grup içi	225,669	774	,292		
Çocuğu bağlama	Gruplar arası	,579	5	,116	2,794	,016
	Grup içi	32,108	774	,041		

Çocuğu yabancılardan gelecek zararlarına karşı korumama	Gruplar arası	2,103	5	,421	6,617	,000
	Grup içi	49,185	774	,064		
Çocuğu yakma (sigara, sıcak su vb)	Gruplar arası	,299	5	,060	2,535	,027
	Grup içi	18,238	774	,024		
Çocuğun sürekli yalan söylediğini düşünme	Gruplar arası	1,150	5	,230	1,268	,276
	Grup içi	140,362	774	,181		

Kapıyı çocuğun üstüne kilitleyerek çocuğu dışarıda bırakma; davranışının uygunluk durum dağılımı (Tablo 4) incelendiğinde tüm uzman gruplarında en düşük %96,9 oranında “*Bana göre bu davranış hiçbir zaman uygun değildir*” yanıtının verildiği görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($F=1,723$ $p=0,127>,05$). İhmal ve/veya istismar durum dağılımları (Tablo 5) incelendiğinde de en düşük %84,4 oranında “*Bana göre bu davranış çocuk ihmal ya da istismardır*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde ise gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($F=4,639$ $p=0,000>,05$). Anlamlı farklılığın hangi uzman grupları arasında olduğunu belirleyebilmek için Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre diğer gruplar arasında fark olmadığı ancak çocuk gelişimci grubunun ortalamasının diğer grup ortalamalarından daha büyük olduğu görülmüştür ($F=4,639$ $p=0,002>,05$).

Çocuğu odasına kilitleme; davranışının uygunluk durum dağılımı (Tablo 4) incelendiğinde tüm uzman gruplarında en düşük %96,2 oranında “*Bana göre bu davranış hiçbir zaman uygun değildir*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde de gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($F=1,020$ $p=0,405>,05$). İhmal ve/veya istismar durum dağılımları (Tablo 5) incelendiğinde en düşük %85,2 oranında “*Bana göre bu davranış çocuk ihmal ya da istismardır*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde ise gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($F=2,695$ $p=0,020>,05$). Anlamlı farklılığın hangi uzman grupları arasında olduğunu belirleyebilmek için Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonucuna göre diğer gruplar arasında fark olmadığı ancak çocuk gelişimci grubunun ortalamasının diğer grup ortalamalarından daha büyük olduğu görülmüştür ($F=2,695$ $p=0,000>,05$).

Çocuğu uzun saatler ders çalışmaya zorlama; davranışının uygunluk durum dağılımı (Tablo 4) incelendiğinde tüm uzman gruplarında en düşük %89,8 oranında “*Bana göre bu davranış hiçbir zaman uygun değildir*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde de gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($F=2,162$ $p=0,056>,05$). İhmal ve/veya istismar durum dağılımları (Tablo 5) incelendiğinde en düşük %66,2 oranında “*Bana göre bu davranış çocuk ihmal ya da istismardır*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde ise gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($F=2,570$ $p=0,026>,05$). Anlamlı farklılığın hangi uzman grupları arasında olduğunu belirleyebilmek için Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre diğer gruplar arasında fark olmadığı ancak çocuk gelişimci grubunun ortalamasının diğer grup ortalamalarından daha büyük olduğu görülmüştür ($F=2,270$ $p=0,000>,05$).

Çocuğu başkaları ile kıyaslama; davranışının uygunluk durum dağılımı (Tablo 4) incelendiğinde tüm uzman gruplarında en düşük %90,6 oranında “*Bana göre bu davranış hiçbir zaman uygun değildir*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde de gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($F=1,949$ $p=0,084>,05$). İhmal ve/veya istismar durum dağılımları (Tablo 5) incelendiğinde en düşük %70,8 oranında “*Bana göre bu davranış çocuk ihmal ya da istismardır*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA

sonuçları incelendiğinde ise gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($F=2,422$ $p=0,034>,05$). Anlamlı farklılığın hangi uzman grupları arasında olduğunu belirleyebilmek için Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre diğer gruplar arasında fark olmadığı ancak çocuk gelişimci grubunun ortalamasının diğer grup ortalamalarından daha büyük olduğu görülmüştür ($F=2,422$ $p=0,026>,05$).

Çocuğa bağırma; davranışının uygunluk durum dağılımı (Tablo 4) incelendiğinde tüm uzman gruplarında en düşük %74,6 oranında “*Bana göre bu davranış hiçbir zaman uygun değildir*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde ise gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($F=3,945$ $p=0,002>,05$). Anlamlı farklılığın hangi uzman grupları arasında olduğunu belirleyebilmek için Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre diğer gruplar arasında fark olmadığı ancak çocuk gelişimci grubunun ortalamasının diğer grup ortalamalarından daha büyük olduğu görülmüştür ($F=3,945$ $p=0,003>,05$). İhmal ve/veya istismar durum dağılımları (Tablo 5) incelendiğinde en düşük %75,8 oranında “*Bana göre bu davranış çocuk ihmal ya da istismardır*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde ise gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($F=2,465$ $p=0,032>,05$). Anlamlı farklılığın hangi uzman grupları arasında olduğunu belirleyebilmek için Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre diğer gruplar arasında fark olmadığı ancak çocuk gelişimci grubunun ortalamasının diğer grup ortalamalarından daha büyük olduğu görülmüştür ($F=2,465$ $p=0,001>,05$).

Çocuğu evde yalnız bırakma; davranışının uygunluk durum dağılımı (Tablo 4) incelendiğinde tüm uzman gruplarında en düşük %77,7 oranında “*Bana göre bu davranış hiçbir zaman uygun değildir*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde ise gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($F=3,640$ $p=0,003>,05$). Anlamlı farklılığın hangi uzman grupları arasında olduğunu belirleyebilmek için Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre diğer gruplar arasında fark olmadığı ancak çocuk gelişimci grubunun ortalamasının diğer grup ortalamalarından daha büyük olduğu görülmüştür ($F=3,640$ $p=0,001>,05$). İhmal ve/veya istismar durum dağılımları (Tablo 5) incelendiğinde en düşük %84,6 oranında “*Bana göre bu davranış çocuk ihmal ya da istismardır*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde ise gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($F=2,305$ $p=0,043>,05$). Anlamlı farklılığın hangi uzman grupları arasında olduğunu belirleyebilmek için Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre diğer gruplar arasında fark olmadığı ancak çocuk gelişimci grubunun ortalamasının diğer grup ortalamalarından daha büyük olduğu görülmüştür ($F=2,305$ $p=0,018>,05$).

Başka çocuklardan daha başarılı olması için ısrar etme; davranışının uygunluk durum dağılımı (Tablo 4) incelendiğinde tüm uzman gruplarında en düşük %88,3 oranında “*Bana göre bu davranış hiçbir zaman uygun değildir*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde ise gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($F=2,348$ $p=0,040>,05$). Anlamlı farklılığın hangi uzman grupları arasında olduğunu belirleyebilmek için Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre diğer gruplar arasında fark olmadığı ancak çocuk gelişimci grubunun ortalamasının diğer grup ortalamalarından daha büyük olduğu görülmüştür ($F=2,348$ $p=0,000>,05$). İhmal ve/veya istismar durum dağılımları (Tablo 5) incelendiğinde en düşük %74,6 oranında “*Bana göre bu davranış çocuk ihmal ya da istismardır*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde de gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($F=1,813$ $p=0,108>,05$).

Aile kararlarında fikrini sormama; davranışının uygunluk durum dağılımı (Tablo 4) incelendiğinde tüm uzman gruplarında en düşük %76,2 oranında “*Bana göre bu davranış hiçbir za-*

man uygun değildir” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde ise gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($F=3,790$, $p=0,002>,05$). Anlamlı farklılığın hangi uzman grupları arasında olduğunu belirleyebilmek için Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre diğer gruplar arasında fark olmadığı ancak çocuk gelişimci grubunun ortalamasının diğer grup ortalamalarından daha büyük olduğu görülmüştür ($F=3,790$, $p=0,003>,05$). İhmal ve/veya istismar durum dağılımları (Tablo 5) incelendiğinde en düşük %52,3 oranında “*Bana göre bu davranış çocuk ihmal ya da istismardır*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde ise gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($F=7,624$, $p=0,000>,05$). Anlamlı farklılığın hangi uzman grupları arasında olduğunu belirleyebilmek için Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre diğer gruplar arasında fark olmadığı ancak doktor grubunun ortalamasının diğer grup ortalamalarından daha büyük olduğu görülmüştür ($F=7,624$, $p=0,004>,05$).

Çocuğu bağlama; davranışının uygunluk durum dağılımı (Tablo 4) incelendiğinde tüm uzman gruplarında en düşük %99,2 oranında “*Bana göre bu davranış hiçbir zaman uygun değildir*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde de gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($F=1,000$, $p=0,417>,05$). İhmal ve/veya istismar durum dağılımları (Tablo 5) incelendiğinde en düşük %90,8 oranında “*Bana göre bu davranış çocuk ihmal ya da istismardır*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde ise gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($F=2,794$, $p=0,016>,05$). Anlamlı farklılığın hangi uzman grupları arasında olduğunu belirleyebilmek için Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre diğer gruplar arasında fark olmadığı ancak öğretmen grubunun ortalamasının diğer grup ortalamalarından daha düşük olduğu görülmüştür ($F=2,794$, $p=0,003>,05$).

Çocuğu yabancıardan gelecek zararlara karşı korumama; davranışının uygunluk durum dağılımı (Tablo 4) incelendiğinde tüm uzman gruplarında en düşük %96,9 oranında “*Bana göre bu davranış hiçbir zaman uygun değildir*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde de gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($F=1,041$, $p=0,392>,05$). İhmal ve/veya istismar durum dağılımları (Tablo 5) incelendiğinde en düşük %87,7 oranında “*Bana göre bu davranış çocuk ihmal ya da istismardır*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde ise gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($F=6,617$, $p=0,000>,05$). Anlamlı farklılığın hangi uzman grupları arasında olduğunu belirleyebilmek için Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre diğer gruplar arasında fark olmadığı ancak çocuk gelişimci grubunun ortalamasının diğer grup ortalamalarından daha büyük olduğu görülmüştür ($F=6,617$, $p=0,000>,05$).

Çocuğu yakma (sigara, sıcak su vb); davranışının uygunluk durum dağılımı (Tablo 4) incelendiğinde tüm uzman gruplarında en düşük %96,2 oranında “*Bana göre bu davranış hiçbir zaman uygun değildir*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde de gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($F=1,000$, $p=0,417>,05$). İhmal ve/veya istismar durum dağılımları (Tablo 5) incelendiğinde en düşük %96,9 oranında “*Bana göre bu davranış çocuk ihmal ya da istismardır*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde ise gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($F=2,535$, $p=0,027>,05$). Anlamlı farklılığın hangi uzman grupları arasında olduğunu belirleyebilmek için Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre diğer gruplar arasında fark olmadığı ancak asker/polis grubunun ortalamasının diğer grup ortalamalarından daha düşük olduğu görülmüştür ($F=2,535$, $p=0,031>,05$).

Çocuğun sürekli yalan söylediğini düşünme; davranışının uygunluk durum dağılımı (Tablo 4) incelendiğinde tüm uzman gruplarında en düşük %93,1 oranında “*Bana göre bu davranış hiçbir zaman uygun değildir*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde ise gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark olduğu görülmüştür ($F=4,639$ $p=0,000>,05$). Anlamlı farklılığın hangi uzman grupları arasında olduğunu belirleyebilmek için Tukey testi yapılmıştır. Tukey testi sonuçlarına göre diğer gruplar arasında fark olmadığı ancak çocuk gelişimci ve psikolog grubunun ortalamasının eşit ve diğer grup ortalamalarından daha büyük olduğu görülmüştür ($F=4,639$ $p=0,012>,05$). İhmal ve/veya istismar durum dağılımları (Tablo 5) incelendiğinde en düşük %80,0 oranında “*Bana göre bu davranış çocuk ihmal ya da istismarıdır*” şeklinde yanıtlandığı görülmektedir. ANOVA sonuçları incelendiğinde de gruplar arasında ortalama bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır ($F=1,268$ $p=0,276>,05$).

4. Tartışma

Duygusal ihmal ve istismar, çocuğu reddetmek, görmezden gelmek ve yok saymak gibi uygunsuz davranışların sürekli ve tekrarlanan durumunu ifade etmektedir. Duygusal istismar aynı zamanda fiziksel ve cinsel istismar gibi diğer kötü muamele biçimleriyle de bağlantılı olarak ortaya çıkabilir (Segal, 1992; Navarre, 1987).

Yapılan araştırmada çocukla çalışan, karşılaşan ve karşılaşma ihtimali bulunan altı meslek grubunun (çocuk gelişimci, doktor, psikolog, avukat, öğretmen ve asker/polis) duygusal istismar ile ilgili bakış açıları belirlenmeye çalışılmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde meslek grupları arasında listelenen davranışların uygun olup olmadığı konusunda anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Tüm davranışlarda, tüm uzmanların farklı oranlarla da olsa “*Bana göre bu davranış hiçbir zaman uygun değildir*” şeklinde yanıt verdikleri belirlenmiştir. Ancak; “*çocuğa sarılma*”, “*çocuğu öpmeme*” ve “*aile kararlarında fikrini sormama*” maddelerinde yüzdelik oranlarda dalgalanmanın olduğu fark edilmiştir. Bu durumlar aile tutumları ile doğrudan ilgili olduğu için davranışların uygunluğu ve uygunsuzluğu konusunda uzmanların tereddütlü yaklaşım gösterdikleri düşünülmektedir. “*Çocuğu bağlama*” maddesinde diğer meslek gruplarının tamamının (%100) “*Bana göre bu davranış hiçbir zaman uygun değildir*” yanıtını verirken, öğretmen grubunun %0,8 oranla da olsa “*Bana göre bu davranış bazen uygundur*” yanıtını vermiş olmaları düşündürücü bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem doktor hem de asker/polis meslek grupları %9,2 ve %10 oranı ile çocuğu “*uzun saatler ders çalışmaya zorlama*” durumunun bazen uygun olduğunu düşünmektedir. Psikologların %14,1 oranıyla çocuk ile konuşmamayı; avukatların da %12,3 oranıyla çocuğu yakınından uzaklaştırmayı bazen uygun gördükleri de belirlenmiştir. Meslek gruplarının tamamı “*Çocuğa lakap takma*” maddesinde %0,8 ile %13,3 oranları arasında bazen uygun olabilir yanıtını vermişlerdir. Araştırmacılar (Atıcı, 2004; Atıcı, 2006; Bulucu, 2003) ilköğretim öğrencilerinde istenmeyen davranışları inceledikleri araştırmalarında lakap takmayı en sık karşılaştıkları olumsuz davranışların arasında sıralamışlardır. Glascock (2008)’da lakap takmayı sözel saldırganlık örneği olarak nitelendirirken, Hamlett (2007), okul öncesi çocuklarda sözel saldırganlığın en çok lakap takma ve alay etme biçiminde olduğunu ifade etmiştir. Bazı araştırmacılar da (Claussen ve Crittenden, 1991; Paavilamen ve Tarkka, 2003) lakap takmayı duygusal istismar türleri arasında bulunan davranış olarak nitelemektedir. Lakap takma maddesinin yoruma açık olduğu düşünülmektedir. Çünkü lakap takma hem olumlu hem de olumsuz olarak değerlendirilebilir. Takılan lakapların kullanım şekli, kullanım zamanı ve telaffuz ediliş biçimine dikkat edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Çünkü çocuğu motive edici, olumlu bir anlam içeriyor olabilir. Ancak olumlu bir anlam içeriyor olsa dahi, çocuğa kendi ismi ile hitap etme-

nin doğru olduğu düşünülmektedir. Çünkü çocukluk döneminde yaşanan olumsuz olayların yetişkinlik dönemini de etkileyebileceği söylenebilir. Dye (2019) yaptığı çalışmada erken çocukluk döneminde duygusal istismara maruz kalan yetişkinlerin yaşadıkları çocukluk travmasının olumsuz uzun vadeli sonuçları arasında depresyon, anksiyete, stres ve nevrotik kişiliği gibi risk faktörlerinin bulunduğunu ortaya koymuştur.

Listelenen davranışların çocuk ihmal ve/veya istismarı olup olmadığı konusunda da meslek grupları arasında anlamlı bir fark görülmemiştir. Tüm davranışlarda, tüm uzmanların farklı oranlarla da olsa en çok “*Bana göre bu davranış çocuk ihmal ya da istismardır*” şeklinde yanıt verdikleri belirlenmiştir. Ancak genel olarak değerlendirildiğinde ve yüzdesel oranlar incelendiğinde, meslek gruplarının listelenen maddelerde bulunan durumların ihmal ve istismar olup olmama konusunda “olabilir” ve “istismardır” seçenekleri arasında kararsız kaldığı görülmektedir. Ayrıca, “çocuğa sarılmama”, “çocuğu öpmeme”, “çocuğu sık sık eleştirme”, “çocuğu uzun saatler ders çalışmaya zorlama”, “çocuğun büyüdüğünü kabullenmeme” ve “aile kararlarında fikrini sormama” maddelerinin yüzdelik oranlarında dalgalanmanın olduğu görülmektedir. Örneğin “aile kararlarında fikrini sormama” maddesine çocuk gelişimciler %81,5 oranıyla istismardır derken, avukatlar %52,3 oranıyla istismardır yanıtını vermişlerdir. Benzer bir şekilde yüzdesel oranlar arasındaki bu farklılaşmanın aile tutumları ve aile dinamikleri ile ilgili olduğu için ortaya çıktığını düşünebiliriz. “Kapıyı çocuğun üstüne kilitleyerek çocuğu dışarıda bırakma” maddesine psikologların %14,1 oranıyla olabilir ve %1,6 oranıyla da olsa istismar değildir yanıtını verdikleri görülmektedir. “Çocuğu odasına kilitleme” durumu da doktorların %1,6’sı, avukatların %0,8’i ve asker/polislerin de %3,1’i tarafından istismar değildir şeklinde ifade edilmiştir. “Çocuğu başkaları ile kıyaslama”, “diğer çocukların ondan daha iyi olduklarını söyleme”, “çocuğun başarılarını takdir etmeme”, “çocuğa lakap takma”, “çocuğa bağırma”, “başka çocuklardan daha başarılı olmaya zorlama”, “erkek olduğu için farklı davranma”, “kız olduğu için farklı davranma” ve “aile kararlarında fikrini sormama” durumları da meslek grupları tarafından farklı yüzdelik oranlarında çocuk istismarı değildir şeklinde yanıtlanmıştır. Chen ve Qin (2019) ergenlerle yaptıkları araştırma sonunda yalnızlık ve benlik saygısının duygusal istismar ile sosyal kaygı arasında ilişki bulunduğunu ortaya çıkarmış ve duygusal olarak istismar edilen ergenlerin sosyal kaygılarının azaltılması için müdahale edilmesi, yalnızlığın giderilmesi ve özgüvenlerinin artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Duygusal istismarın benlik saygısı ve yalnızlık ile doğrudan bir ilişkisi olduğu yapılan diğer araştırmalarla (Brown ve ark., 2016; Malik ve Kaiser, 2016) da ortaya konmuştur.

Aile tutumları, ailenin yapısı ve gelir düzeyi gibi çeşitli değişkenlere göre şekillenebilmektedir. Ömeroğlu (1996) ve Şendoğdu (2000) tarafından yapılan araştırmalar ebeveynlerin meslekleri ile tutumları arasındaki ilişkinin önemli olduğunu göstermiştir. Özyürek ve Tezel Şahin (2005) 5-6 yaş grubunda çocuğu olan ebeveynlerin tutumlarını inceledikleri araştırma sonucunda; çalışan ve çalışmayan annelerin tutumları arasında fark olduğunu, özellikle de doktor, öğretmen ve avukat olarak çalışan annelerin çalışmayan ve diğer meslekleri yapan annelere göre daha demokratik tutum sergilediklerini tespit etmişlerdir. Ayrıca babaların, demokratik tutum sergilemelerinde meslek etkisinin bulunmadığı belirlenmiştir. Yüzdelerde elde edilen bu farklılaşmanın mesleki bakış açısının yanı sıra, kişinin geliştirdiği bireysel tutum ve aile tutumlarından kaynaklandığı düşünülebilir.

Listelenen eylemlerin hem uygunluk durumu sonuçları hem de çocuk ihmal ve/veya istismarı olma durumu ile ilgili, uzman gruplarının cevapları arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için Tek Yönlü Varyans Analizi, anlamlı fark olan meslek gruplarını belirleyebilmek için de Tukey testi yapılmıştır (Tablo 1 ve Tablo 2). Tukey testi sonuçlarına göre; eylemlerin uygunluk durumlarında “Başka çocuklardan daha başarılı olması için ısrar etme” ve “Çocuğun sürekli yalan

söylediğini düşünme” maddelerinde çocuk gelişimci ve psikolog gruplarında anlamlı farklılaşma olduğu belirlenmiştir. Davranışların çocuk ihmal ve istismarı olma durumlarında “Kapıyı çocuğun üstüne kilitleyerek çocuğu dışarıda bırakma”, “Çocuğu odasına kilitleme”, “Çocuğu uzun saatler ders çalışmaya zorlama”, “Çocuğu başkaları ile kıyaslama”, “Çocuğun başarılarını takdir etmeme”, “Çocuğu bağlama”, “Çocuğu yabancılardan gelecek zararlardan korumama” ve “Çocuğu yakma” maddelerinde çocuk gelişimci meslek grubunda anlamlı farklılaşma olduğu, ancak “Çocuğu bağlama” maddesinde öğretmen grubunun ortalamasının, “Çocuğu yakma” maddesinde de asker/polis grubunun ortalamasının diğer grup ortalamalarından daha düşük olduğu görülmüştür. Bir tür çocuklara kötü muamele olan duygusal istismar, yalnızlık ile ilişkili olabilir (Cavanaugh ve Buehler, 2015). Ailesi tarafından duygusal istismara maruz kalan çocukların ebeveyn-çocuk ilişkileri olumsuz etkilenebilir (Liu ve ark.,2018) ve çocukların başkalarına karşı güvensizlik de dahil olmak üzere kişiler arası ilişkiler hakkındaki düşünceleri olumsuz etkilenebilir. Bu durum da sosyal izolasyon ve yalnızlık hissetmelerini sağlayabilir (Akdoğan, 2017).

Hem uygunluk hem de çocuk ihmal ve/veya istismarı olma durumunda ise “Çocuğa sarılma” maddesinde her iki kısımda da öğretmen; “Çocuğu öpmeme” maddesinde uygunluk kısmında asker/polis ve çocuk ihmal ve istismarı kısmında öğretmen, “Çocuğu sık sık eleştirme” maddesinde her iki kısımda da çocuk gelişimci, “Çocuğa lakap takma” maddesinde her iki kısımda da çocuk gelişimci, “Çocuğa bağırma” maddesinde her iki kısımda da çocuk gelişimci, “Çocuğu evde yalnız bırakma” maddesinde her iki kısımda da çocuk gelişimci, “Çocuğun büyüdüğünü kabullenmeme” maddesinde her iki kısımda da çocuk gelişimci ve “Aile kararlarında fikrini sormama” maddesinde uygunluk kısmında çocuk gelişimci ve çocuk ihmal ve istismarı kısmında da doktor meslek gruplarında anlamlı farklılaşma olduğu belirlenmiştir. Örneklem grubunda kadınların daha fazla bulunmasının sonuçlar üzerinde etkili olduğu düşünülebilir. Çiftçi, Gülaçtı ve Çetinkaya (2018) tarafından yapılan araştırma sonucuna göre üniversite öğrencilerinin algıladıkları duygusal istismar boyutu annelerinin çalışma durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir. Yapılan araştırmalara göre; öğretmenlerin aile hekimlerine oranla cinsel, duygusal istismar ve ihmale daha duyarlı oldukları (Özyürek ve ark., 2018), kadın sağlık personelinin ihmal ve istismarın çocuktaki davranışsal belirtilerini erkeklerden daha iyi tanıdıkları ve hekimlerin istismarın fiziksel belirtilerini hemşirelerden daha iyi tanıdıkları (Metinyurt ve Sarı, 2016), çocuk kliniğinde çalışan hemşirelerin ise çocuk istismarı ve ihmali konusundaki bilgi düzeylerin orta seviyede olduğu belirlenmiştir (Polat Külcü ve Karataş, 2016). Ayrıca, Sağır ve Gözler (2013) yaptıkları araştırmada sınıf öğretmenlerinin duygusal ihmal ve istismar farkındalık düzeylerini yüksek tespit etmişlerdir. Zihin teorisi erken çocukluk döneminde hızlı bir gelişim gösterir ve ebeveynler ile erken dönemde kurulan ilişkiler, bu gelişmeyi olumlu yönde tetikleyen kritik bir öneme sahiptir (Benson ve Sabbagh, 2009). Örneğin; okul öncesi dönem çocuklarında zihin teorisinin daha erken gelişimi ile annelerin önemli ölçüde ilişkili olduğu belirlenmiştir (Sabbagh ve Bowman, 2017). Buna karşılık, olumsuz ebeveyn tutumları, duygusal ihmal ve/veya istismara maruz kalmanın da zihin gelişim teorisi üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır. Duygusal olarak kötü muameleye maruz kalan çocuklar üzerinde yapılan on sekiz araştırmanın meta-analiz çalışması sonucunda, duygusal istismara maruz kalan çocukların duygu tanımlama görevleri ve akıl yürütme gibi bir dizi zihinsel ifade kodunda, duygusal istismara maruz kalmamış çocuklara kıyasla önemli ölçüde daha düşük performans gösterdikleri belirlenmiştir (Luke ve Banerjee, 2013).

Meslek gruplarının karşılaştırmalı sonuçlarını değerlendirdiğimizde; çocuk gelişimci mesleği ile diğer meslek grupları arasında olumlu anlamda farklılaşma olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte çocuk gelişimci, öğretmen, psikolog ve doktor meslek gruplarının çalışma alanları göz önünde

bulundurulduğu zaman, aralarında görüş farklılıklarının olması da düşündürücü bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Bu durumda, çocuk gelişimci, psikolog ve doktorların sağlık alanında hizmet verdikleri düşünüldüğünde, diğer meslek grupları ile çocuk gelişimcilerin fikir ayrılığı yaşadıkları söylenebilir. Chan, Chow ve Elliott (2000) fiziksel istismar konusunda yaptıkları araştırma sonucunda öğretmenlerin çocuk istismarı biçimlerini tanıma, raporlama ve fark etme konusunda eğitime açık bir ihtiyaçları olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Chan, Chow ve Elliott (2000)'un araştırma sonuçları, yapılan bu çalışma sonucunda öğretmenler ile ilgili elde edilen bulguları desteklemektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Duygusal ihmal ve istismara uzmanların bakış açısını belirlemek amacıyla yapılan bu araştırma sonucunda, belirlenen uzmanlar arasında genel anlamda çok farklılık olmadığı, ancak farklılık bulunan maddelerde de çocuk gelişimcilerin grubunun ortalamasının diğer grup ortalamalarından daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Duygusal ihmal, istismar ve kötü muamelele karşı yapılan ve yapılacak önleyici müdahale çalışmalarında, çocukla çalışan, karşılaşan ya da karşılaşma ihtimali bulunan farklı meslek gruplarının ortak fikir birliği geliştirmesi ihtiyacı olduğu görülmüştür. Meslek gruplarının ve özellikle de suç ve suçlu ile daha fazla karşılaşan asker/polis ve avukatların eğitimlerine ya da hizmet içi eğitim programlarına dahil edilerek, farkındalık geliştirici çalışmaların sıklaştırılması gerektiği söylenebilir. Mevcut uygulamada eğitimlerin bulunduğu bilinmekle birlikte araştırma sonucunda elde edilen bulgular farkındalık geliştirme konusunda daha fazla çalışmanın yapılması gerektiğini ortaya koymuştur. Çocukla karşılaşan, karşılaşma ihtimali bulunan ve çalışan tüm meslek gruplarının hizmet içi eğitimlerinde, özellikle çocuğun gelişimi ve eğitimi, çocuk ile iletişim, istismar türleri hakkında örneklerin yoğun olarak sunulduğu eğitimlerin planlanmasının ve uygulanmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Duygusal ihmal ve istismar konusunda halkı ve aileleri bilinçlendirici çeşitli halk eğitimi etkinlikleri daha fazla farkındalık oluşturulması için etkili olabilir. Aileler bazı söz ve davranışlarının duygusal istismara sebep olduğunun farkında olmayabilir. Bu nedenle bazı söz ve davranışlarının çocuklarını olumsuz olarak etkileyebileceği ve korkutabileceği konusunda bilinç oluşturulmaya çalışılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akdoğan, R. (2017). A model proposal on the relationships between loneliness, insecure attachment, and inferiority feelings. *Personality and Individual Differences, 111*, 19–24. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.01.048>.
- Arlı, M. ve Nazik, H. (2001). *Bilimsel araştırmaya giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Atıcı, A. (2004). *İlköğretim I. kademe öğretmenlerinin sınıf içi problem davranışlara yönelik müdahalelerinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Atıcı, M. (2006). İlköğretim öğrencilerinin davranış problemleriyle baş etme konusunda öğretmen-psikolojik danışman işbirliğine ilişkin görüşlerin karşılaştırılması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 25*, 55–65.

- Benson, S. N. K. (2009). *A review of "Observation techniques: structured to unstructured"* Gillham, B. (2008). London & New York: Continuum International Publishing Group.
- Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi. (1990) erişim adresi: http://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23c.html adresinden 20.12.2018 tarihinde indirilmiştir.
- Brassard, M. R., Hart, S. N., & Hardy, D. (1991). Psychological and emotional abuse of children. In R.T. Ammerman & M. Herson (Eds.), *Case studies in family violence*. New York: Plenum Press.
- Brown, S., Fite, P. J., Stone, K., & Bortolato, M. (2016). Accounting for the associations between child maltreatment and internalizing problems: The role of alexithymia. *Child Abuse & Neglect*, 52, 20–28.
- Bulucu, Ö. (2003). *İlköğretim I. kademe öğretmenlerinin sınıf davranış yönetiminde yetkinlik algılarının bazı değişkenler açısından incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Bulut, S. (2016). Çocuk cinsel istismarı hakkında bir derleme. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 139–156.
- Cavanaugh, A. M., & Buehler, C. (2015). Adolescent loneliness and social anxiety: The role of multiple sources of support. *Journal of Social and Personal Relationships*, 1–21. <https://doi.org/10.1177/0265407514567837>
- Chan, J. S., Chow, Y., & Elliott, J. M. (2000). *Professional and public perceptions of physical child abuse and neglect in Singapore*. Research Monograph. Singapore Children's Society.
- Chen, C., & Qin, J. (2019). Emotional abuse and adolescents' social anxiety: The roles of self-esteem and loneliness. *Journal of Family Violence*, 1–11.
- Claussen A., & Crittenden P. (1991). Physical and psychological maltreatment relations among types of maltreatment. *Child Abuse Neglect*, 15, 5–18.
- Çamurdan, A. (2000). *Çocuk ihmali, çocuk istismarı ve ihmaline multidisipliner yaklaşım*. Ankara: Çocuk İstismarı ve İhmalini Önleme Derneği Yayınları.
- Çiftçi, Z., Gülaçtı, F. ve Çetinkaya, B. (2018). Üniversite öğrencilerinin duyarlılık düzeyleri ile algılanan duygusal istismar düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Suç Korkusu Suç Mağdurları ve Yaşanan Sosyal Travmalar Kongre Kitabı*, 441–457.
- Dünya Sağlık Örgütü (2006). The World Health Report 2006-Working Together for Health. Erişim adresi: <http://www.who.int/whr/2006/en/>
- Dünya Sağlık Örgütü. (1999). *Report of the consultation on child abuse prevention*. Geneva: World Health Organization.
- Dye, H. L. (2019). Is emotional abuse as harmful as physical and/or sexual abuse? *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 1–9.
- Elliott, J. M., Thomas, J. I., Chan, J. S., & Chow, Y. (2000). *Professional and public perceptions of child abuse and neglect in Singapore: An overview*. Singapore: Singapore Childrens Society.
- Jaffe-Gril, E., Jaffe, J., & Segal, J. (2007). Types, signs, symptoms, caoses and getting help. *Child Abuse and Neglect*. Erişim adresi: www.helpguide.org/mental/childabusephysicalemotionalsexualneglect.htm
- Gabarino, J., Guttman, E., & Seeley, J. W. (1986). *The psychologically battered child*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Gluscock, J. (2008). Direct and indirect aggression on prime-time network television. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 52(2), 268–281.
- Hamlett, T. A. (2007). *Content analysis of aggression in television programs for preschoolers*, (The Degree of Doctor of Philosophy), Texas Woman's University, Texas.
- Iwaniec, D. (1995). *The emotionally abused and neglected child: Identification, assessment, and intervention*. New York: John Wiley & Sons.
- Liu, C., Chen, X., Song, P., Lu, A., Wang, L., & Zhang, X. (2018). Relationship between childhood emotional abuse and self-esteem: A dual mediation model of attachment. *Social Behavior and Personality*, 46(5), 793–800.
- Luke, N., & Banerjee, R. (2013). Differentiated associations between childhood maltreatment experiences and social understanding: A meta-analysis and systematic review. *Developmental Review*, 33(1), 1–28.
- Malik, S., & Kaiser, A. (2016). Impact of emotional maltreatment on selfesteem among adolescents. *Journal of Pakistan Medical Association*, 66(7), 795–799.

- Metin, M. (2014). *Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Metinyurt, H. A. I. ve Sarı, H. Y. (2016). Sağlık çalışanlarının çocuk ihmali ve istismarını tanıma düzeyleri. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 1(1), 101–121.
- Ministry of Community Development and Sports. (2001). *Management of child abuse in Singapore: A manual for professionals and service providers working with children*. Singapore: Ministry of Community Development and Sports.
- Navarre, E. L. (1987). *Psychological maltreatment: the core component of child abuse*, in M.R. Brassard, R. Germain, & S.N. Hart, (Eds.), *Psychological maltreatment of children and youth*. New York: Pergamon Press.
- O'Hagan, K. (1993). *Emotional and psychological abuse of children*. Buckingham: Open University Press.
- Ömeroğlu, F. (1996). *Okulöncesi dönemde çocuğun terbiyesinde annenin rolü ve annelerin çocuk yetiştirme tutumları (anne tutumlarının demografik bilgilere göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin bir araştırma)*. (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Özyürek, A., Çetin, A., ve Yıldırım, R. (2018). Aile hekimi ve öğretmenlerin çocuk ihmal ve istismarı konusundaki görüş ve tutumları. *İtobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 7(1), 436–453.
- Özyürek, A., ve Tezel Sahin, F. (2005). 5-6 yaş grubunda çocuğu olan ebeveynlerin tutumlarının incelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), 19–34.
- Paavilainen, E., & Tarkka M. T. (2003) Definition and identification of child abuse by finnish public health nurses. *Public Health Nurs*; 20(1), 49–55
- Pelendecioğlu, B. ve Bulut, S. (2009). Çocuğa yönelik aile içi fiziksel istismar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 49–62.
- Külcü Polat, D. ve Karataş, H. (2016). Çocuk kliniklerinde çalışan hemşirelerin çocuk istismarı ve ihmali konusunda bilgi düzeylerinin incelenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 32(1), 48–58.
- Sabbagh, M. A., & Bowman, L. C. (2018). *Theory of mind*. Stevens' Handbook of Experimental Psychology and Cognitive Neuroscience, 4, 1–39.
- Sağır, M., ve Gözler, A. (2013). Sınıf öğretmenlerinin çocuk istismarı ve ihmaline yönelik görüşleri ve farkındalık düzeyleri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 67–102.
- Sağlık Bakanlığı. (2011). Sağlık Bakanlığı Çocuk İhmal ve İstismarı, Erişim adresi: <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/ruh-sagligi/1491-ihmal-istismar.html>
- Segal, U. A. (1992). Child abuse in India: An empirical report on perceptions. *Child Abuse and Neglect*, 16(6), 887–908.
- Şendoğdu, M. C. (2000). *Anaokuluna devam eden 5-6 yaş çocuklarının anne babalarını algılamaları ile anne babaların kendi tutumlarını algılamaları arasındaki ilişki*. (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tower, C. C. (1993). *Understanding child abuse and neglect*. Boston: Allyn & Bacon.
- Trocmé, N., MacLaurin, B., Fallon, B., Daciuk, J., Billingsley, D., Tourigny, M., Mayer, M., Wright, J., Barter, K., Burford, G., Hornick, J., Sullivan, R., & McKenzie, B. (2001). *Canadian Incidence Study of Reported Child Abuse and Neglect: Final Report*. Ottawa, Ontario: Minister of Public Works and Government Services Canada.
- Wiehe, V. R. (1990). *Sibling abuse: Hidden physical, emotional and sexual trauma*. Lexington, MA: Lexington Books.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Uyuşturucu Madde Kullanıcıları ve Esrar

Drug Users and Cannabis

Ruken MACİT¹

ÖZ

Uyuşturucu madde kullanımı bütün ülkelerin karşılaştığı önemli bir sosyal problemdir. Geçmişten günümüze, birçok farklı uyuşturucu madde bulunmakla birlikte, bazı uyuşturucu maddelerin diğerlerine göre daha önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Uyuşturucu ticaretinde önemli bir yeri olan esrar, dünyada ve Türkiye’de en çok kullanılan ve en çok üretilen uyuşturucu maddedir. Bitkisel olmasından dolayı esrarın diğer uyuşturucu maddeler içerisinde farklı bir konumu vardır. Zaman içerisinde bu özelliği toplumda zararsız olduğuna dair yaygın bir inanca neden olmuştur. Bu genel inanişaya karşın, esrarın bireylerin fiziksel ve zihinsel yapılarında geri dönüşümü olmayan ciddi zararlara neden olduğu birçok araştırma tarafından kanıtlanmıştır. Bu çalışmada da İstanbul (7), Mersin (7) ve Diyarbakır (6)’da yaşayan 20 esrar kullanıcısı ile yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Bu bağlamda, esrar kullanıcılarının esrar maddesiyle olan ilk deneyimleri, ilk kullanımdan sürekli hale nasıl geldikleri ve esrarın etkisi altında olmanın onlar için ne ifade ettiği konuları analiz edilmiştir. Esrar kullanıcılarının uyuşturucu madde kullanımında arkadaş ve akran etkisinin önemli bir rolü olduğuna dair görüşlere ulaşılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, kullanıcıların ilk deneyimleri ve esrarın etkisi altında iken yaşadıkları uyuşturucu madde kullanımı ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Elde edilen bilgilerin uyuşturucu madde ile mücadelede etkili olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uyuşturucu Madde, Esrar ve Esrar Kullanıcıları

ABSTRACT

Drug abuse is a major social problem faced by all countries. From the past to the present, although there are many different drugs, some have a more important place than others. One of the most important drugs in the drugs trade is cannabis which is the most produced and most used drug substance in the world and in Turkey. It has a different position among other drugs because it is herbal. Over time, this feature has caused a common belief in society that it is harmless. Despite this general belief, it has been proven by many studies that cannabis causes serious damage to individuals’ physical and mental well-being. In this research, semi-structured interviews were conducted with 20 cannabis users living in the Turkish cities of İstanbul (7), Mersin (7) and Diyarbakır

¹Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye

ORCID: R.M. 0000-0002-9622-2630

Corresponding author:

Ruken MACİT,
Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye
E-mail: rukenmacit@harran.edu.tr

Submitted: 21.04.2019

Revision Requested: 06.05.2019

Last Revision Received: 29.08.2019

Accepted: 04.11.2019

Published Online: 17.01.2020

Citation: Macit, R. (2020). Uyuşturucu madde kullanıcıları ve esrar. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 141-151.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0042>

(6). In this context, issues such as how cannabis users experience cannabis for the first time, how they make it permanent, and what they experience under the influence of cannabis are analyzed. The conclusion reached is that friends and peers have an important role in drug use. According to the findings, the first experience and the experience when they get high provides important information on drug use. This information is thought to be effective in fighting drug abuse.

Keywords: Drug, Cannabis and Cannabis Users

EXTENDED ABSTRACT

Cannabis is among the most widely used of all psychoactive drugs. Despite the fact that its possession and use is illegal in most countries, cannabis is used regularly by as many as 20 million people in the United States and Europe, and by millions more in other parts of the world (Iversen, 2000, p. 2). It is the most commonly seized drug, accounting for about eight out of ten seizures in Europe, and reflecting its relatively high prevalence of use (EMCDDA, 2015, p. 20). The area of our research is Turkey which has a long history of cannabis use, dating back thousands of years. There is even a saying in Turkish, “It is herbal and has no sin”, which is often used for cannabis. As this statement implies, there is a more tolerant point of view in Turkish society. Despite this general belief, much damage to the brain and body is done by cannabis and this has been proven by much research.

The use of cannabis after a certain period of time is indicated by research and leads to the development of tolerance and dependence. Furthermore, with regular use, cannabis addiction can increase long-term health risks such as cardiovascular diseases, respiratory diseases and cancer (Hall, Renström & Poznyak, 2016, p. 24). Research shows that cognitive functions, mental disorder, suicide risk and attempted suicide are the main results of long-term cannabis use. In addition to these harmful effects, some studies (Timberlake, 2009; NIDA, 2017) emphasize the fact that cannabis is the substance of transition to other drugs. This is because cannabis allows young people to meet the subculture of cannabis and eliminate the shyness of using other substances (Çakmak et al., 2004).

In this research, semi-structured interviews were conducted with 20 cannabis users living in the Turkish cities of Istanbul (7), Mersin (7) and Diyarbakır (6). The primary reason for the selection of these cities is the high rate of cannabis use in Turkey. In addition, the different socio-economic, cultural and cosmopolitan structures of these cities are important and give a wider scope to the research. In this context, issues such as how cannabis users experience cannabis for the first time, how they make it permanent, and what they meant to feel under the influence of cannabis are analyzed.

As has been stated in many studies (Becker, 1963; Akers, 1998) friends, their peers, and the social environment have great importance for individuals who start using cannabis. In this study, all of the participants stated that they experienced cannabis for the first time in a group of friends. They wanted to try the drug substance by being influenced by social relationships and in interaction with other individuals. Certain conditions affect whether or not individuals go on to become regular users of cannabis after their first experience of use. Getting hold of the drugs is the first step in becoming a regular user. If the individual who experiences the drug after the first time cannot easily obtain the drug, its use becomes irregular. Continuity usually begins with availability in the supply of the drugs. Another point in the study is that “getting high” has an important role in a cannabis users’ life. In this process, the users intend to relax by avoiding their anxiety and problems. However, their mood changes from individual to individual. Some participants laugh while some participants cry and become melancholy. According to the information obtained from the study, this variability is based on the different psychological structures of the individuals and their current mental state. As a result, cannabis use is a major social problem in Turkey and in the world. The information obtained from the research is thought to be effective in the fight against drugs.

1. Giriş

Uyuşturucu madde kullanımı Türkiye’de ve dünyada önemli bir sosyal problemdir. Bütün uyuşturucu maddeler içerisinde en çok kullanılan ve en çok üretilen yasa dışı uyuşturucu madde ise esrardır. Esrar, Hint keneviri bitkisinin kurutulmuş çiçekli baş kısmından ve yapraklarından yapılan, tütüne benzeyen, yeşilimsi veya kahverengimsi bir maddedir. Hint keneviri bitkisinin psikoaktif temel maddesi, Delta-9 Tetra hydro cannabinol (THC)’dir (Özden, 2004). THC, nöronların yüzeyinde bulunan kanabinoid reseptörlerini (CBR) uyararak psikoaktif etkiler üretir. CBR’ler endokannabinoid sistemin bir parçasıdır, beynin sinirsel gelişiminde ve işlevinde rol oynayan bir iletişim ağıdır (UNODC, 2012, s. 3).

Esrarın nasıl kullanıldığı ile ilgili olarak, genelde esrarın ufalanmış halde sigara içine sarılabildiği gibi küçük topak halinde özel pipo ya da kabak denilen nargile ile de içilebildiği söylenebilir. Kolay anlaşılabilir kokusunun gizlenmesi amacıyla içine kokulu maddeler katıldığı olur. Çeşitli yollar denense de en yaygın metodu sigara ile içe çekilmesidir (Çakmak vd., 2004). Esrar kullanımasından birkaç dakika sonra kalp atışı hızlanmaya başlar, bronşlar rahatlar ve genişler; gözler kırmızılaşır ve kan damarları büyür. Esrarın davranışsal etkileri alınan doza, kullanıcının esrara ilişkin tecrübesine ve ortama bağlıken, yapılan çalışmalar göstermektedir ki kullanıcılar genellikle öföri (coşku) ve rahatlama hissi yaşadıklarını belirtmektedirler. Bu etkiler azaldıkça uykulu ve depresif hissettiklerini söylemişlerdir. Bazı kullanıcılar ise endişeli, panik ve paranoyak düşüncelere sahip olduklarını hatta psikoz yaşadıklarını bildirmişlerdir (UNODC, 2012; NIDA, 2010; Hall, 2009).

Bitkisel olması, esrarı diğer uyuşturucu maddelerden ayıran önemli özelliklerden biridir. Toplum tarafından esrarın bitkisel olmasından dolayı diğer uyuşturuculara göre daha az zararlı olduğuna dair bir inanç söz konusudur. Bu genel inancı karşı, esrar kullanımı belirli bir süreden sonra tolerans gelişimine (bir önceki dozda görülen etkinin sonraki aynı dozda aynı şiddetle görülememesi ve etki görebilmek için dozun artırılması) ve bağımlılığa yol açtığı araştırmalar tarafından belirtilmektedir. Wagner ve Anthony (2002)’e göre, uzun süreli esrar kullanımı THC’nin etkilerine karşı tolerans geliştirmekle birlikte esrar bağımlılığına neden olmaktadır. Bu araştırma, dokuz esrar kullanıcısından birinin bağımlı hale geldiğinin ve özellikle genç yaşta esrar kullanmaya başlayanların altında birinin bağımlılık geliştirme riskinin olduğunu belirtmektedir.

Ayrıca düzenli kullanım suretiyle, esrar maddesi bağımlılığı kalp ve damar hastalıkları, solunum yolu hastalıkları ve kanser gibi uzun süreli sağlık risklerini artırabilmektedir (Hall, Rensström ve Poznyak, 2016, s. 24). Araştırmalar, bilişsel işlevlerin, zihinsel bozukluğun, intihar riskinin, düşüncesinin ve teşebbüsünün uzun süreli esrar kullanımının ana sonuçları olduğunu ortaya koymaktadır. 15 yıl süren 50 İsveçli asker üzerinde yapılan esrar çalışmasına göre, 18 yaşına kadar esrar kullananların, kullanmayanlara göre şizofreni hastalığına yakalanma riskleri 2.4 daha fazladır (Andreasson et al., 1987).

Bu zararlarının yanı sıra, bazı araştırmalar (Timberlake, 2009; NIDA, 2017) esrar maddesinin diğer uyuşturucu maddelere geçiş maddesi olma özelliğini vurgulamaktadırlar. Çünkü esrar gençlerin madde alt kültürü ile tanışmasını sağlamakta ve diğer maddeleri kullanma çekingenliğini ortadan kaldırmaktadır (Çakmak ve ark., 2004). Bu özelliklerinden dolayı esrar, diğer uyuşturucu maddelerin içerisinde önemli bir yere sahiptir.

2016 yılında Avrupa’da 150.000’den fazla kişi esrar kullanımı ile ilgili sorunlar için uyuşturucu tedavisine girmiş; yaklaşık 83.000 kişi de hayatlarında ilk kez tedaviye başlamıştır. Mevcut verilere sahip 25 ülkede, esrar sorunları konusunda ilk defa danışanların toplam sayısı 2006 ve 2016 arasında %76 artmış olup, ülkelerin büyük çoğunluğu da bu dönemde artış bildirmektedir. Genel nüfus içerisinde esrar kullanımının yaygınlığı, yoğun kullanıcı sayısındaki artışlar, daha

yüksek potansiyelli ürünlerin varlığı, riskin algılanmasında meydana gelen değişiklikler, tedavi koşulları ve özellikle cezai adli sistemden gelen tedavi başvurularındaki artışlar gibi çok sayıda faktör bu artışın nedenleri arasındadır. Genel olarak, 2016 yılında ilk kez tedaviye başlayan birincil esrar kullanıcılarının % 50'si son bir ay içerisinde günlük uyuşturucu kullanımı rapor etmişlerdir. Bununla birlikte, günlük kullanıcıların oranı, ülkeler arasında değişkenlik göstermekte olup; Letonya, Macaristan ve Romanya'da % 10 veya daha az, İspanya, Fransa, Hollanda ve Türkiye'de % 60 veya daha fazla oranlardadır (EMCDA, 2018, s. 36).

Dolayısıyla Türkiye'de ve Dünyada esrar kullanımı önemli bir sosyal problemdir. Birçok araştırma tarafından esrarın zararları ortaya koyulmasına rağmen esrar kullanımı her geçen gün artmaktadır. Mevcut verilere sahip 24 ülkede, esrar sorunları konusunda ilk defa danışanların toplam sayısı 2006 ve 2017 arasında % 76 artmıştır (EMCDA, 2019, s. 44). Bu araştırma da esrar kullanıcılarının ilk deneyimlerini, ilk kullanımdan sürekli hale nasıl geldiklerini ve esrarın etkisi altında olmanın onlar için ne ifade ettiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalardan elde edilebilecek bilgiler ışığında uyuşturucu madde ile mücadelenin gelişebileceği düşünülmektedir.

2. Literatürde Esrar

Literatürde uyuşturucu madde kullanıcılarına dair birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların birçoğu da esrar ve esrar kullanıcıları ile ilgilidir. Esrar çalışmaları; esrar kullanımında ailenin etkisi (Hamilton, Danielson, Mann ve Paglia-Boak, 2012; Liebrechts ve ark., 2013; Davis, Smith, Morphew, Lei ve Zhang, 2016); esrar ve diğer uyuşturucu maddeler (Murray, 1984; Smart ve Ogorne, 2000; Peretti- Watel, 2005); esrar bağımlılığı (Liebrechts ve ark., 2011; Öztürk, 2016); esrar kullanım kültürü (Pedersen, 2009; Sandberg, 2012; Mjaland, 2014) ve esrar kullanıcıları (Becker, 1963; Berke ve Hernton, 1977; Chatwin ve Porteous, 2013) olmak üzere sınıflandırılabilirler. Yapılan bu çalışmalar esrar konusunun farklı yönlerine ışık tutmaktadırlar.

Hamilton, Danielson, Mann ve Paglia-Boak (2012)'in "Göçmen Neslin Esrar Kullanımında Ailenin, Akranların ve Okulun Rolü ile Davranışsal Faktörü" adlı araştırmalarında aile, arkadaş ve akran çevresinin esrar kullanımındaki önemini vurgulamışlardır. Liebrechts, N. ve arkadaşları (2013) üç yıl süren nitel araştırmalarında esrar kullanımında akranların önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymuşlardır.

Bu alanda yapılan önemli çalışmalardan biri olan Becker'in (1963) "Bir Esrar Kullanıcısı Olmak" adlı çalışmasında, kullanıcıların madde kullanma nedenini basit bir şekilde "rahatlamak" için olarak betimlemiştir. Bu alanda yapılan bir diğer önemli çalışma ise Berke ve Hernton (1977)'in "Esrar Deneyimi" adlı çalışmasıdır. Bu çalışma 522 İngiliz esrar kullanıcısı ile yapılan anket çalışmasından oluşmaktadır. Kullanıcılara "neden esrar kullandıkları" sorusu sorulmuştur. Katılımcılar sırayla şu cevapları vermiştir: 1. Rahatlama ve eğlence, 2. Ucuz ve zararsız, 3. Sadece sevdiğimiz için.

Literatürde bu alanda Avrupa ve Amerika'da yapılan çalışmalar oldukça fazladır. Türkiye'de daha çok tıp alanında yapılan uyuşturucu madde bağımlılığı çalışmaları (Doğan, 2001; Öztürk, 2017) bulunmaktadır. Sosyal bilimlerde ise özellikle kullanıcılarla sosyal etkileşim içerisinde yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu araştırmanın çıkış noktası da literatürdeki bu eksiklikleri gidermektir. Araştırmanın konusu esrar kullanıcılarının ilk esrar deneyimlerinin nasıl olduğu, düzenli kullanıcı haline nasıl geldikleri ve esrar maddesinin etkisi altında olmanın kullanıcılar da yarattığı hissiyattır. Bu konuların özellikle gençlerin uyuşturucu madde ile tanışmasını anlamada ve uyuşturucu madde ile mücadelede önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenlerden dolayı da araştırma çerçevesi bu konular üzerine kurulmuştur.

3. Araştırma Yöntemi

Sosyolojik araştırma, bir tür “toplumsal kazı” çalışmasıdır. O bazen ihtiyaçtan, bazen de sadece meraktan bilinmezlerle dolu bir dünyayı keşif yolculuğudur. Toplumsal araştırma yöntemleri ise, çıktığımız bu keşif yolculuğunda izlenen rotalardır (Bozkurt, 2014, s. 63). Bu çalışmada da rota olarak nitel araştırma yöntemi seçilmiştir. Esrar kullanıcılarının bu konudaki deneyimleri ve düşüncelerini daha iyi anlamak amacıyla araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmayı, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlamak mümkündür (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 39).

Bu çalışmada esrar kullanıcılarının esrar kullanma alışkanlıkları ele alınmıştır. Araştırmanın evrenini Türkiye’deki esrar kullanıcıları oluşturmaktadır; örneklem ise İstanbul (7), Mersin (7) ve Diyarbakır (6)’da yaşayan 20 esrar kullanıcısıdır. Bu şehirlerin seçilmesinin öncelikli nedeni Türkiye’de esrar kullanımının bu şehirlerde yüksek oranda olmasıdır (TUBİM,2017). Ayrıca bu şehirlerin sahip olduğu farklı sosyo-ekonomik, kültürel ve kozmopolit yapı araştırmanın farklılığı açısından önemlidir. Katılımcıların yaş ortalaması 29’dur; %33.3’ü 18-25 yaş aralığında, %50’si 26-35 yaş aralığında ve %16.7’si 35 yaş ve üstüdür. Katılımcıların %33.3’ü 1-9 yıl arasında, %50’si 10-19 yıl arasında ve %16.7’si 20 yıl ve üstünde esrar kullanmaktadırlar.

Katılımcıların 17’si erkek ve 3’ü kadındır. Erkek katılımcı sayısının kadınlara göre daha fazla olmasının nedeni toplumun diğer unsurları gibi uyuşturucu pazarının da erkek egemen yapısının etkisi altında olması ile açıklanabilir. Erkek egemenliğinin yoğun olduğu toplumlarda, kadının üzerindeki sosyal baskı uyuşturucu kullanımında da kendini göstermektedir. Bu bağlamda, sosyal baskının etkisiyle kadınlar erkeklere göre uyuşturucu kullanımına daha mesafeli durmaktadırlar. Dolayısıyla genellikle alışık olduğumuz sosyal baskının olumsuz etkilerine karşın uyuşturucu kullanımında kadınların üzerinde olumlu bir etkisi söz konusudur. Bu sonuca araştırmadan elde edilen veriler ışığında ulaşılmıştır.

Örnekleme, tesadüfi olmayan (olasılığa dayalı olmayan) örnekleme türlerinden biri olan kar-topu örnekleme tekniği kullanılarak ulaşılmıştır. Görüşme süreci yaklaşık bir yıl sürmüştür. Her ilde güvenilir bir esrar kullanıcısı ile temasta bulunup karşılıklı güven ilişkisi sağlandıktan sonra diğer kullanıcılarla o kişilerin aracılığıyla görüşülmüştür. Esrar kullanıcıları ile görüşmelerde herhangi bir sorunla karşılaşmamıştır. Ancak bazı görüşmeler kullanıcının uyuşturucu madde-nin etkisi altında olmasından dolayı ne ifade ettiği anlaşılmadığı için iptal edilmiştir.

Araştırma verilerinin toplanması, Mersin Üniversitesi yönetiminden 2017 yılında araştırmanın yürütülebileceğine dair Etik Kurul Raporu (2017/61) alınması ile başlanmıştır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Verilerin analizi betimsel analiz türünde yapılmıştır. Esrar kullanıcılarının bakış açısından yapılan bu çalışmada, daha önce belirttiğimiz gibi kullanıcıların esrar kullanma davranışları, düşünceleri ve görüşleri analiz edilmiştir. Bu araştırma, İstanbul, Mersin ve Diyarbakır’daki esrar kullanıcılarının görüşleri ile sınırlandırılmıştır.

4. Bulgular

4.1. Esrar Kullanımında İlk Deneyim

Uyuşturucu madde kullanımı bireyleri sosyal, ekonomi ve sağlık alanları başta olmak üzere birçok yönden çöküntüye uğratan bir süreçtir. Dolayısıyla bireylerin, uyuşturucu madde ile olan tanışmaları ve ilk deneyimleri yaşamlarında karşılaşılabilecekleri önemli olaylardan biridir. Bu deneyimle birlikte birçok birey hayatlarının geri kalanını uyuşturucu bağımlısı olarak yaşamak zorunda kalabilmektedir.

Bu araştırmada da katılımcılara “esrarı ilk kez nasıl denedikleri” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların esrar maddesini ilk deneyimlemeleri, bireylerin uyuşturucu madde kullanma süreçlerine ışık tutmaktadır. Bu duruma ilişkin bazı katılımcı ifadeleri şu şekildedir:

“İçici bir arkadaşımдан aldım, kendisi zaten satıcıydı. Sürekli o geliyordu gidiyordu o bırakıyordu bana bende ona çay ismarlıyordum mesela öyle olağan bir şey bu (Mersin03).”

“Zaten bir deneyim diye düşündüm tamam mı, teklifte gelince, ortamda olunca bende denemek istedim denedim. İlk zamanlar hoşumuza gitti hoşumuza gidince zaten artık yavaş yavaş bağımlısı olduk diyelim (Diyarbakır04).”

“Çok yakın bir arkadaşım vardı. O getirdi; içtik. Baktık güzel. Hoşumuza da gitti. Zaman öldürüyor. Güzel geçiyor. Hoş... Başladık öyle. Ondan sonra artık hani sevmeye başladık. Bir-iki üç derken devam ettik öyle kullanmaya başladık (Mersin04).”

Katılımcıların ifadelerinde de belirttiği gibi esrar kullanımında ve özellikle ilk denemede bireylerin arkadaş ve sosyal çevresi çok önemli bir yere sahiptir. Katılımcıların tümü bir ya da birkaç arkadaşının tavsiyesiyle arkadaş ortamında esrarı ilk kez deneyimlediklerini belirtmişlerdir. Bireyler buldukları sosyal ortamın etkisi ile sosyal ilişki ve etkileşim içerisinde buldukları sosyal çevrelerinden etkilenecek uyuşturucu maddeyi ilk kez kullanmaya başlamaktadırlar. Birçok araştırmacının (Becker, 1963; Akers, 1998) da belirttiği gibi bireylerin esrar kullanmaya başlamalarında arkadaş çevresinin, akranelarının ve sosyal çevresinin çok büyük önemi bulunmaktadır. Akers (1998) çalışmasında, ergenlik döneminde bireyin daha çok arkadaş gruplarının etkisinde kaldığı, bireyin olumsuz davranışlar sergilemesinin kaynağının arkadaş grupları olduğu, arkadaşlarla etkileşim ve sosyal olarak kabul edilmenin birey için çok önemli olduğu bilgisine ulaşmıştır.

Bu araştırmada katılımcılara “esrarı ilk denemelerinde neler hissettikleri” sorusu sorulmuştur. Bu konuda bazı katılımcıların görüşleri oldukça dikkat çekicidir:

“5 kişiydik.3 ü yakın arkadaşım. İlk başta sakinleşme oldu. 2. kapağı alacağım sıralarda az çok hayal gücümde kriz falan olmadı. Bana durgunluk çöktü hatta herkese çöktü. Sessizce oturduk. Ben ilk defa içmenin tedirginliğiyle gülme ve uçma falan olmadı. Yok merak ettim hani çok güzel şeyler yaşıcım diye ama hiçbiri olmadı tam tersine durgunluk ve gerginlik oldu. Bu da yaklaşık 5 dakika ben ağız dolusu kusmaya başlayana kadar sürdü (İstanbul02).”

“Önceden çekiniyordum hani ciğerlerimde problem olacağına dair daha sonra bir denemek istedim ağır geldi birazcık ama ya ilk kez kendi isteğimle yani birinin önerisiyle değil zaten ortamını da biliyordum ilk kez öyle denedim. Ciğerime biraz baskı hissettirdi çok bir keyif hissedemedim açıkçası (İstanbul03).

“Bana hiç bir şey olmadı. Bilmiyordum, bir kullanım tekniği varmış, ben o teknikte kullanmıyordum. Sonra birkaç kere içtim, derken çok kötü triplere giriyordum zamanla ama ilk zamanlar bir şey olmuyordu (Diyarbakır02).”

“Kusma falan olmadı da gözlerin kayması dil peltekleşmesi böyle şeyler oldu. (Diyarbakır03).”

Katılımcıların belirttiği gibi, ilk deneyimleri beklentilerini karşılamamaktadır. Daha çok rahatlama ve eğlenmek amacıyla denedikleri esrar maddesi ilk kullanımda ya hiçbir etki göstermemektedir ya da kusma, öksürük vb. olumsuz tepkilere neden olmaktadır. Bu durum ise çoğunlukla bireylerin esrarı nasıl içmeleri gerektiğini bilmemelerinden ve esrar kullanma yöntemine hâkim olmamalarından kaynaklanmaktadır. İlgi çeken nokta ise bu kötü deneyime rağmen esrar kullanmaya devam etmeleridir. Araştırma çerçevesinde, esrar kullanan arkadaşlarla aynı ortam-

da bulunma, onlar kullanırken özenme ve merak duyma gibi nedenlerin devam etmelerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Araştırma bulguları değerlendirildiğinde, katılımcıların esrarı ilk deneyimlemelerinde arkadaş ve akran çevrelerinin önemli bir rolü olduğu görülmektedir. İlk kullanımda katılımcılar arkadaş çevrelerinden esrar maddesini temin etmekte ve arkadaşlarının bulunduğu ortamda esrar kullanmaya başlamaktadır. Esrar kullanmayı deneyimleme cesaretini ise arkadaşlarının esrar kullanmalarına rağmen ciddi bir zarara uğramamalarından ve arkadaşlarına olan güven ilişkisinden almaktadırlar. Diğer kimyasal uyuşturucu maddelerden (eroin, kokain vb) farklı olarak esrar maddesinin fiziksel ve psikolojik zararlarının birey üzerinde zamanla ortaya çıkıyor olması, esrar maddesinin diğer uyuşturucu maddelerden farklı olarak zararsız olduğunun düşünülmesine neden olmaktadır ve bireylere kullanmalarında özgüven sağlamaktadır.

4.2. İlk Kullanımdan Düzenli Kullanıma Geçiş

Uyuşturucu madde kullanımında ilk deneyim kadar önemli olan bir diğer konu ise bireylerin ilk kullanımdan düzenli kullanıma geçiş süreçleridir. Zannedilenin aksine, bireyler ilk uyuşturucu madde kullanımını gerçekleştirdikten hemen sonra düzenli kullanıcı hale gelmemektedirler. Bireyden bireye farklılık göstermekle birlikte çoğunlukla belli bir zaman diliminden sonra düzenli kullanıcı haline gelmektedirler. Buna karşın, uyuşturucu maddeyi ilk kez deneyimleyen her kişi de düzenli kullanıcı haline gelmemektedir. Bazıları yaşadığı kötü deneyimden dolayı bir daha uyuşturucu madde kullanmamayı tercih edebilmektedirler.

Bu bölümde katılımcılara “ilk kullanımdan sonra düzenli kullanıcı haline nasıl geldikleri?” sorusu sorulmuştur. Bu bağlamda katılımcıların ifadeleri uyuşturucu madde kullanımının genel yapısına da ışık tutmaktadır. Örneğin, bazı katılımcıların konuyla ilgili görüşleri şöyledir:

“93’ten 2000 ne kadar düzensizdi ama 2000 den sonra sürekli temin etmeye uğraştık yani öyle arada bir 8 yıldan sonra sürekli olmaya başladı. İşin açıkçası arkadaş ortamı biraz farklı çevreye alakalı bir şey yani çevre o yöne yönlendirdi bizi (Diyarbakır03).”

“İlk zamanlar nasıl söyleyeyim temin etmekte zordu onun için aralıklarla içerdik. Ondan sonra temin edeceğimiz yeri öğrendik nerelerde bulacağımızı öğrendik nerelerde içeceğimizi öğrendik derken gitgide bu çevreye daha çok yaklaştık öyle olunca bulmakta kolay oldu her şey daha kolay oldu. Düzenli bir içici olduk yani zaman geçtikçe (Diyarbakır04).”

“Erasmus dönemimde. 2 yıl önce 23 yaşındayken oda arkadaşım içiyordu sürekli. Benim sigara içişimde öyledir hani daha çok kokusunu aldığımda ararım. Kokuda geldikçe hani tek tük içmeye başladım. Rica ettim sardığında hazır bende alayım ücretini vereyim dedim. Beraber ödemeye başladık. Daha sonra kendi arkadaş çevremle ve kız arkadaşım ile içmek istedim. O yüzden bu sefer ben satıcıyla iletişim kurmaya başladım (İstanbul02).

“Şimdi şöyle söyleyeyim “düzenli kullanıcı” bu kelimeyi kendime uygun göremiyorum. Bilmiyorum ama yani şöyle söyleyeyim benim evim de genel de olur yani hani ya da ulaşabileceğim arkadaşlarım... Arkadaş çevresiyle samimileşmeye başladıktan sonra oluyor. Yani etrafında ne kadar kullanıcı artıyorsa o kadar sen de temin etmek istiyorsun (İstanbul03).”

Katılımcıların ifadelerinden anlaşılacağı üzere, ilk deneyimden sonra düzenli kullanıcı haline geçiş süreçlerini bazı koşullar etkilemektedir. Bu koşulların başında da uyuşturucu maddeye ulaşabilmek gelmektedir. Uyuşturucu maddeyi ilk kez deneyimleyen birey daha sonra uyuşturucu maddeye kolaylıkla ulaşamıyorsa, uyuşturucu madde kullanımı düzensizdir. Sürekli hale gelmesi genellikle uyuşturucu madde teminini öğrenmesi ve temin edebiliyor olması ile başlamaktadır.

tadır. Buna karşın bazı katılımcılar, sosyal sermaye ve habituslarının etkisiyle ilk deneyimden sonra hiç ara vermeden düzenli kullanıcı hale gelebilmektedirler. Kuşkusuz bunun en önemli nedeni, bu bireylerin uyuşturucu maddeye kolaylıkla ulaşabilmeleridir.

4.3. Kullanıcıların Bakış Açısından Etki Altında Olmak

Esrar kullanımında önemli konulardan bir diğeri ise, bireylerin esrar kullanımı esnasında yaşadıkları “etki altında olma” durumudur. Yabancı literatürde uyuşturucu maddenin bireylerde yarattığı psikolojik ve fiziksel etkilerin görüldüğü bu süreci anlatmak için “get high” kavramını kullanılmaktadır. Türkçe’de birebir karşılığı olmayan bu kavramı açıklamak için araştırma çerçevesinde “etki altında olmak” kavramını kullanmak uygun görülmüştür.

Literatürde de birçok araştırmanın ifade ettiği gibi, esrarın etkisi altında olan bireyin psikolojik ve fiziksel durumunda değişkenlik gözlemlenmektedir. Bu bölümde bu duruma istinaden katılımcılara onlar için “etki altında olmanın ne ifade” ettiği sorusu sorulmuştur. Bu soru ile katılımcıların esrar kullandıkları süre içerisinde ne hissettiklerini ve ne yaşadıklarını öğrenmek amaçlanmaktadır. Bu konuda bazı katılımcıların görüşleri oldukça dikkat çekicidir:

“İçtikten yaklaşık 1-2 dakika içinde farkındalığının, yargılama yeteneğimin düşünme yeteneğimin yok olması. Mutluluk, gülme hissi. Kayıdan, endişeden kurtulma hali. Budur etki altında olmak. Gülmek, eğlenmek, yavaş hareket (İstanbul02).”

“Esrarın ayrı bir kafası var mesela olağan derecede bir şey düşünüyorsun, kitleniyorsun, düşünüyorsun yani bu düşünce dediğimiz melankoli düşünme ruh hali değil aslında. Tabi bir sorun çözme adına ama sadece bir tuhaf şeye kitleniyorsun, diğer kombinasyonları görmüyorsun. Aslında müthiş bir dikkat dağınıklığı yaratıyor. Yani atıyorum çiçek neden yeşildir? gibi bir şey... (Diyarbakır02).”

Katılımcıların ifadelerinden anlaşıldığı üzere, esrar maddesini kullandıktan sonra bireyler rahatlayarak kaygı ve endişe duygusundan uzaklaşmaya çalışmaktadırlar. Aslında bu durum bireylerin esrar kullanmalarının başlıca nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra esrar maddesinin yarattığı yavaşlama hissiyatı birçoğunda gülme hissine neden olmaktadır. Bu durum literatürde genellikle öforü (coşku) hali olarak adlandırılmaktadır. Ancak bu durumun aksi olarak, esrar kullanırken ağladığını söyleyen katılımcılar da bulunmaktadır.

Esrarın özellikle hafıza ve IQ seviyesinde yarattığı zararlar üzerine yapılan birçok bilimsel araştırma (Battistella, ve ark., 2014) olmasına rağmen, araştırma sürecinde katılımcıların birçoğu gerçekten esrar kullanımının beyinde, hafızada ve yaratıcılıkta ciddi olumlu etkisinin olduğunu ifade etmişlerdir. Örneğin, bazı katılımcıların konuyla ilgili görüşleri şöyledir:

“Hani ben müzikle uğraşıyorum. Edebiyatla uğraşıyorum. Çünkü şu an mesela sinemayla uğraşıyorum. Ama o anlamda benim için şey oluyor. Hani oturuyorum müzik yapabiliyorum. Bazen çok saçma müzikler oluyor. Bazen de hani bileyim bir filmi daha iyi seyredebiliyorum. Mesela ben sadece böyle bir durumda... Biraz daha mı derinlikli demeyeyim de çünkü çok şey olur. Biraz daha algın mı açılıyor ya da gündelik hayatta pek farkına varmadığım durumlarda belki orada daha farkına varıyorsun. Daha yaratıcı oluyorsun belki de. Ne bileyim hani... (Mersin02).”

Özellikle sanat alanında uğraşları olan kişilerin esrarın etkisi altında oldukları süreçte yaratıcılıklarının geliştiğini ifade etmektedirler. Bu durumu destekleyen herhangi bir bilimsel araştırmaya rastlanmamıştır. Daha öncede belirtildiği gibi, bu durumun aksine, ciddi anlamda esrar mad-

desinin zihinsel fonksiyonlarda olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bu olumsuz etkilerinden bir diğeri ise bireylerin esrar maddesini kullanmadıkları zaman yaşadıkları yoksunluk hissiyatıdır. Genellikle esrarın diğeri uyuşturucu maddelere göre görece daha az yoksunluk hissiyatı yarattığı bilinmektedir. Ancak araştırma bulgularından da anlaşılacağı üzere esrarın da bireyler üzerinde yoksunluk etkisi yarattığı görülmektedir. Bu duruma ilişkin bazı katılımcı ifadeleri şu şekildedir:

“İçmediğinde asabileşiyorsun, algıda eksiklik oluşuyor yani ne biliyim kafan sürekli başka yerde canın sıkılıyor insanlar sana boş geliyor. Ama onu aldığımda sakinleşiyorsun daha eğlenceli yani daha rahat olabiliyorsun (Diyarbakır03).”

“Yani rahatlıyorum sadece aklımda o isteği öldürüyorum (Diyarbakır04).”

Araştırma bulguları değerlendirildiğinde, esrar kullanıcıları için “etki altında” olmanın yaşamlarında önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Bu süreçte katılımcılar endişe, kaygı ve problemlerinden kaçarak rahatlamayı amaçlamaktadırlar. Ancak yaşadıkları duygu durumu kişiden kişiye değişmektedir. Bazı katılımcılar bu süreçte eğlenerek gülerken bazı katılımcılar ise ağlayarak melankolik bir hale bürünmektedirler. Araştırmada elde edilen bilgilere göre, bu değişiklik bireylerin farklı psikolojik yapılarına ve o anki ruhsal durumlarına dayanmaktadır. Örneğin, mutsuz olan birey etki altında ağlamaktayken, eğlenmek amacıyla gelen ve kendini buna hazırlayan birey etki altında gülerken eğlenmektedir.

Bunun yanı sıra bazı katılımcılar esrar kullanmadıkları zaman yoksunluk etkisi hissettiklerini ve bununla bağlantılı olarak fiziksel ve psikolojik değişimler yaşadıklarını vurgulamışlardır. Bu noktada üzerinde durulması gereken, yoksunluk ihtiyacını hissedenlerin düzenli ve ağır esrar kullanıcısı olmalarıdır.

5. Sonuç

Uyuşturucu madde ile mücadele istisnasız bütün ülkelerin karşılaştığı ciddi sorunlardan biridir. Uyuşturucu madde kullanımı toplumda ve bireylerin yaşantısında öngörülen ve öngörülemez olumsuzluklara yol açmaktadır. Bu olumsuzlukların bilinmesine rağmen Türkiye’de ve dünyada uyuşturucu madde kullanıcıları her geçen gün artmaktadır.

Bu artışın nedenini de anlamak amacıyla yapılan bu araştırmada, esrar kullanıcılarının bakış açısıyla ilk kez nasıl esrar kullandıkları, nasıl sürekli kullanıcı haline geldikleri ve esrar kullanırken neler hissettikleri konuları analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular incelendiğinde, literatürdeki çalışmaları desteklediği görülmektedir. Literatürdeki birçok araştırmanın (Becker, 1963; Berke ve Hernton, 1977) da belirttiği gibi bireyler zevk almak, rahatlamak ve endişeden uzaklaşmak adına esrar kullanmaktadırlar. Bunun yanı sıra, bazı araştırmaların da söylediği gibi (Hamilton, Danielson, Mann ve Paglia-Boak, 2012; Liebrechts, N. ve ark., 2013) özellikle ilk kez esrar kullanımında ve kullanımın sürekli hale gelmesinde bireyin arkadaş ve akran çevresinin çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Araştırmada dikkat çeken önemli noktalardan biri, kullanıcıların esrar konusundaki olumlu düşünceleridir. Özellikle zihin açtığı ve bunun benzeri düşüncelerin aksine daha önce de belirtildiği gibi esrarın bireylerin özellikle de gençlerin zihinsel ve bedensel yapıları üzerinde çok ciddi zarar verici etkisi bulunmaktadır. Kulaktan kulağa yayılan bu hurafelerin bilimsel anlamda hiçbir geçerliliği olmamasına rağmen kullanıcılar arasında çok yaygın olarak kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

Uyuşturucu madde ile farklı alanlar farklı şekillerde mücadele etmektedir. Örneğin, Emniyet güçlerinin uyuşturucu madde ile mücadeleye olan bakış açıları daha çok cezalandırma üzerine-

dir. Türk Ceza Kanunu 5237 Sayılı 191. Maddesine göre, “Kullanmak için uyuşturucu veya uyarıcı madde satın alan, kabul eden veya bulunduran ya da uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanan kişi, “iki yıldan beş yıla kadar” hapis cezası ile cezalandırılır”. Ancak madde bağımlılığının hızla arttığını gösteren istatistiklerden (EMCDA,2019,s.44) de anlaşılacağı üzere cezalar tek başına yeterli değildir.

Sonuç olarak, uyuşturucu madde ile mücadele de özellikle de esrar kullanımını için yapılması gereken belli başlı önlemler bu araştırmada açık ve net olarak görülmektedir. İlk olarak, uyuşturucu maddelerin özellikleri ve olumsuz yanları konusunda bireyler özellikle de gençler bilgilendirilmeli ve hurafelerin gerçek dışılığı bilimsel olarak açıklanmalıdır. İkinci olarak uyuşturucu madde kullanımında akran ve arkadaş grubunun önemi konusunda gençlere, ebeveynlere ve öğretmenlere bilgi verilerek bireylerin bu konuda duyarlı olması sağlanmalıdır. Üçüncü olarak da literatürdeki araştırmaların ve bu araştırmanın da belirttiği gibi kullanıcılar rahatlamak ve eğlenmek amacıyla uyuşturucu madde kullanmaktadır. Bireyleri eğleneceği ve rahatlayacağı spor ve kültürel etkinliklere yönlendirmek ve meşgul tutmak uyuşturucu madde ile mücadele de alternatif bir yöntem olarak düşünülmeli gerekmektedir.

Bu önlemlerin gelecekte uyuşturucu madde ile mücadelede etkin rol oynayacağı düşünülmektedir. Gelecekte bu alanda yapılacak çalışmalar için uyuşturucu madde kullanıcıları farklı konular çerçevesinde incelenebilir. Özellikle Türkiye’de sosyolojik bakış açısıyla bu alanda yapılan oldukça az çalışma bulunmaktadır. Yapılacak bu çalışmalar, uyuşturucu madde ile olan mücadeleye farklı bakış açıları getirmesi yönünden önemlidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akers, R. L. (1998). *Social learning and social structure: A general theory of crime and deviance*, Boston: Northeastern University Press.
- Andreasson, S., Allebeck, P., Engstrom, A., & Rydberg, U. (1987). Cannabis and schizophrenia. A longitudinal study of Swedish conscripts. *Journal of Lancet*, 1483–1486.
- Battistella, G., Fornari, E., Annoni, J., Chtioui, H., Dao, K., Fabritus, M., Favrat, B., Mall, J., Maeder, P., & Giroud, C. (2014). Long-term effects of cannabis on brain structure, *Neuropsychopharmacology*, 39 (9), 2041–2048.
- Becker, H. (1963) Becoming a marijuana user. *The American Journal of Sociology*, 59 (3), 235–242.
- Berke, J., & Hernton, C. C. (1977). *The cannabis experience: An interpretative study of the effects of marijuana and hashish*. UK: Quartet Books.
- Bozkurt, V. (2014). *Değişen dünyada sosyoloji*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Chatwin, C., & Porteous, D. (2013). Insiders? The experiences and perspectives of long-term, regular cannabis users. *Contemporary Drug Problems*, 40 (2), 235–257.
- Çakmak, D., Balkan, R. ve Tüz, C. (2004). *Esrar etkileri ve bağımlılığı*. İstanbul.
- Davis, J., Smith, D. C., Morphew, J., Lei, X., & Zhang, S. (2016). Cannabis withdrawal, posttreatment abstinence, and days to first cannabis use among emerging adults in substance use treatment: A prospective study. *Journal of Drug Issues*, 46 (1), 64–83.
-

- Doğan, Y. (2001). Madde kullanımı ve bağımlılığı. *Aile ve Toplum*, 4 (1).
- EMCDDA (2018). *Avrupa uyuşturucu raporu-Eğilimler ve gelişmeler*. Lüksemburg: Avrupa Toplulukları Resmi Yayınlar Bürosu.
- EMCDDA (2019). *Avrupa uyuşturucu raporu-Eğilimler ve gelişmeler*. Lizbon: Avrupa Toplulukları Resmi Yayınlar Bürosu.
- Hall, W., & Degenhard, L. (2009). Adverse health effects of non-medical cannabis use. *Lancet*, 374:1383–1391.
- Hall, W., Renström, M., & Poznyak, V. (2016). *The health and social effects of nonmedical cannabis use*. Geneva: World Health Organization.
- Hamilton, H., Danielson, M., Mann, R., & Paglia-Boak, A. (2012). The role of family, peer, school, and attitudinal factors in cannabis use across immigrant generations of youth. *Journal of Drug Issues*, 42(1), 46–58.
- Liebrechts, N., Benschop, A., Pol, N., Laar, M., Graaf, R., Brink, W., & Korf, D. (2011). Cannabis dependence and peer selection in social networks of frequent users. *Contemporary Drug Problems*, 38(1), 93–120.
- Liebrechts, N., Pol, P., Laar, M., Graaf, R., Brink, W., & Korf, D. (2013). The role of parents, peers and partners in cannabis use and dependence trajectories among young adult frequent users. *Contemporary Drug Problems*, 40, 531–567.
- Mjaland, K. (2014). A culture of sharing: Drug exchange in a Norwegian prison. *Punishment & Society*, 16 (3), 336–352.
- Murray, G. (1984). The cannabis- cocaine connection: A comparative study of use and users. *Journal of Drug Issues*, 14(4), 665–675.
- NIDA (2017). *Marijuana- research report series*. 10.08.2017 tarihinde Erişim adresi: www.drugabuse.gov. alınmıştır.
- Özden, S. Y. (2004). *Uyuşturucu madde bağımlılığı*. İstanbul: Şahsi Yayınevi.
- Öztürk, B. (2016). Türkiye’de büyüyen tehlike: Esrar. *Konuralp Tıp Dergisi*, 8 (3). 208–213.
- Pedersen, W. (2009). Cannabis use: Subcultural opposition or social marginality? *Acta Sociologica*, 52(2), 135–48.
- Peretti –Watel, P. (2005). Cannabis use, beliefs about ‘hard drugs’ and ‘soft drugs’, and the ineffectiveness of antidrug interventions in French high-schools. *Health Education Journal*, 64 (2), 142–153.
- Sandberg, S. (2012). Cannabis culture: A stable subculture in a changing world. *Criminology and Criminal Justice*, 13(1), 63–79.
- Smart, R. G., & Ogorne, A. C. (2000). Drug use and drinking among students in 36 countries. *Addictive Behaviors*, 25 (3), 455–460.
- Timberlake, D. S. (2009). A comparison of drug use and dependence between blunt smokers and other cannabis users. *Subst Use Misuse*. 44 (3), 401–415.
- TUBİM (2017). Türkiye uyuşturucu raporu 2017, Ankara: Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi.
- UNODC (2012). Cannabis: A short review: Discussion paper. 10.12.2017. tarihinde Erişim adresi: http://www.unodc.org/documents/drug-prevention-antreatment/cannabis_review.pdf adresinden alınmıştır.
- Wagner, F.A., & Anthony, J.C. (2002). From first drug use to drug dependence; developmental periods of risk for dependence upon cannabis, cocaine, and alcohol. *Neuropsychopharmacology*, 26, 479–488.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Research Article / Araştırma Makalesi

The Influence of Transformational Leadership in Organizations: The Mediating Role of Meaningful Work

Örgütlerde Transformasyonel Liderlik Etkileri: İşin Anlamlılığının Aracılık Rolü

Özgür DEMİRTAŞ¹ , D. Mehmet BİÇKES² , Serdar YENER³ ,
Mustafa KARACA⁴

¹Kayseri University, Faculty of Social and Human Sciences, Kayseri, Turkey

²Neveşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Neveşehir, Turkey

³Sinop University, Faculty of Administrative Sciences, Sinop, Turkey

⁴Anadolu University, Faculty of Administrative Sciences, Eskişehir, Turkey

ORCID: Ö.D. 0000-0002-2495-2124;

M.B. 0000-0003-1622-5493;

S.Y. 0000-0003-1413-7422;

M.K. 0000-0002-8204-6154

Corresponding author:

Mustafa KARACA,

Anadolu University, Faculty of Administrative Sciences, Eskişehir, Turkey

E-mail: mustafakaraca38@gmail.com

Submitted: 25.03.2019

Revision Requested: 30.09.2019

Last Revision Received: 21.10.2019

Accepted: 13.01.2020

Published Online: 00.00.0000

Citation: Demirtas, Ö., Bickes, D. M., Yener, S. & Karaca, M. (2020). The influence of transformational leadership in organizations: the mediating role of meaningful work. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 153-172. <https://doi.org/10.26650/JECS2019-0028>

ABSTRACT

A leader is a person who has the potential to mobilize individuals who want to struggle for common goals and shared aspirations. Leaders have some key roles in achieving organizational goals. Today, change and transformation occur much faster than in the past. Particularly in parallel with technological innovations, this change is an important factor in making parallel innovations when organizations continue their sustainable competitive advantages. For this reason, the roles of leaders, which are the most important driving forces of the organizations, in this change and transformation are more important than the role models. In this context, this study aims to investigate the effects of organizational citizenship behaviors, unethical organizational behaviors, and the effects of integration on work. In addition, the mediating role of job meaning in the process has been examined. It has been found that current work findings and transformational leaders are influential in work integration and organizational citizenship behaviors, and also act as a partial means of making meaningful work in the model.

Keywords: Transformational Leadership, Meaningful Work, Organizational Citizenship Behavior, Un-Ethical Pro-Organizational Behavior, Business Integration

1. Introduction

Organizations are established and structured in order to realize various purposes. In the process of achieving goals, the resources and possibilities that the organization possesses contribute to the whole, but with the potentials and features it possesses, human resources are at the forefront. Human resources can be classified as leaders and followers. The leader is the person who has the potential to mobilize individuals who want to struggle for common goals and shared aspirations (Kouzes & Posner, 2012, p. 30; Bickes, et al., 2017, p. 55). Therefore, the leader has a key role in achieving organizational goals. Because of this importance, leadership and effectiveness have become one of the most discussed topics in organizational behavior literature. In contemporary leadership approaches, transformational leadership is one of the most popular paradigms (Judge & Piccolo, 2004, p. 756).

Transformational leadership is a style of leadership that allows employees to give up their individual interests for organizational interests and exhibit behaviors aimed at the well-being of the majority (Effelsberg et al, 2014, p. 81). Applied studies show that the leader of the transformation has a positive influence on a large number of individual and organizational outcomes (Pradhan & Pradhan, 2016, p. 2). Despite all these research findings, Ghadi, Fernando and Caputi (2013, p. 532) stated that more research is needed to ensure that the transformational leaders’ followers’ motivational tools and its process are clearly understood. Similarly, Yukl (1999, p. 287) stated that there is uncertainty about the mediation processes that explain how transitional leaders influence followers, and stressed that efforts should be made to shed light on the mediation process. To meet this need expressed in the literature, this study was designed to examine the mediating effect of transformational leadership and organizational citizenship behavior, unethical organizational behaviors, and job integration in finding meaningful relationships in work. The research model is shown in Figure 1.

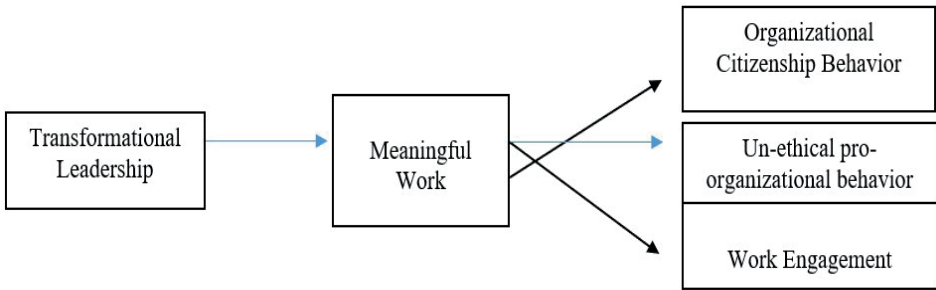

Figure 1: Research Model.

Meaningfulness emerges when employees see that their perceptions of meaningfulness lead to a purpose and contribute to a great social benefit (Demirtas et al., 2017, p. 185). Meaningfulness in terms of employees is constructed when interacting with work and work environments (Blatt & Ashford, 2006) and it occurs when employees establish a connection between self-perceptions and work. Working conditions are believed to allow these connections to be established (Vough, 2007). At this point, in the process of finding meaningful work, reveals the role of the leader. The key to organizational success is finding meaningful business due to its positive influence on a large number of attitudinal and behavioral work output (Martela, 2010).

Transformational leaders make business more important and meaningful, preventing followers from perceiving their jobs as boring, ordinary and monotonous, and motivating them to achieve goals. Those who contribute to the organizational vision while perceiving it as important are able to exert an extra role (Prahad & Prahad, 2016, p. 2).

As a matter of fact, leadership reveals that employment from the variables of research has positive effects on organizational citizenship behavior and work integration (Carter, Mossholder, Feild, & Armenakis, 2014; Bottomley, Gould - Williams, & León – Cázagasres, 2016; Kim, 2014; Kovjanic, Schuh, & Jonas, 2013, Tims, Bakker, & Xanthopoulou, 2011). But at first glance, it cannot be said clearly how transformational leadership will have an impact on unethical organizational behavior. Transformer leaders, who are role models for followers, contribute to the development of ethical attitudes and high ethical standards (Intro, 2016, p. 38) and the demonstration of behaviors aimed at the good of the majority (Effelsberg et al. 2014, p. 81). When the subject is approached from this angle, it can be said that the transformational leader will have a negative effect on the unethical organization-oriented behavior. However, it seems that one of the most common definitions of leadership in the field of transformational leadership is the emphasis on organizational goals (Van Dieren-donck et al. 2014, p. 545). In addition, it is said that, with the expression of ‘majority of goodness’ mentioned above, it remains unclear whether the expectations of external stakeholders are beyond the organizational interests (Effelsberg et al. 2014, p. 81). When the issue is approached from this perspective, it can be said that the transformation leader will have a positive influence on the unethical organization pro-behavior. Research findings in the literature fall in line with this perspective (Effelsberg, Solga, & Gurt, 2014, Effelsberg & Solga, 2015).

It is hoped that this study will present a contribution to the uncertainty that exists at first glance between the transformational leadership and the unethical pro-organizational behavior. In addition, the research findings are based on new research (Ghadi, Fernando & Caputi. 2007), which is needed to understand how motivating mechanisms and processes of followers are being pursued by the transformational leaders. This will enrich the research findings in a limited number of properties on the effects of the transformational leadership (Arnold et al. Caputi, 2013, p. 532) and will be able to highlight uncertainty about the mediation processes (Yukl, 1999, p. 287; Ghadi et al, 2013, p. 533) that explains how transformative leaders influence followers.

2. Conceptual Framework and Research Hypotheses

2.1. Transformational Leadership

It is known that various behavioral theories such as path-goal theory, leader-member interaction theory and normative decision theory prevailed in leadership literature until the end of 1970s, and theories of transformational and charismatic leadership have been at the forefront of theories since the 1980s (Yukl, 1999, p. 285). While traditional leadership theories focused on rational processes, charismatic and transformational leadership theories focused on emotions and values (Rukmani, Ramesh & Jayakrishnan, 2010, p. 365). Transformational leadership theory is viewed as a leadership style that creates a positive change for followers to take care of each other’s interests and act towards the interests of the group as a whole. The transformational leadership concept was introduced by James MacGregor Burns in a descriptive study of political leaders in 1978, given the widespread use in the field of organizational behavior and management after the work of B.M. Bass and J.B. AVALIO (Odumeru & Ogbonna, 2013, p. 356).

Transformational leadership (Aldoory & Toth, 2004, p. 159), also called charismatic leadership, is the collective channeling of the participation and commitment of all stakeholder groups in

a radical change in the context of shared effort, values and vision (Hawkins, 2017, p. 17). The key element of this leadership style is the emphasis on the development of followers. The transformational leader is interested in what needs to be done to expand the future talents and obligations of followers while at the same time assessing the potential of all followers in terms of their ability to fulfill their current responsibilities (Dvir et al., 2002, p. 736). In this sense, the transformational leader is focused on changing the norms and values of subordinates and motivating them to reach beyond their expectations (Wang et al. 2017, p. 187). In doing so, it addresses high ideals and moral values, shapes the vision of the future, and tries to build a climate of trust (Tucker & Russell, 2004, p. 103).

The transformational leader comes to the forefront with unique qualities around the mix, expressed as the power to fascinate and mobilize a person (Aldoory & Toth, 2004, p. 159). Transformational leadership can be defined as leadership behaviors that affect employees' values and aspirations, motivate their high-level needs, and encourage them to give up their own interests for organizational interests (Bai et al, 2012, p. 217). In another source, transformational leadership is defined as a leadership style that allows followers to focus on the organization vision without supervision and as their own vision as well as focusing their energies on achieving collective goals (Moriano et al., 2014, p. 106). The common point of definitions on transformational leadership is an emphasis on focusing on organizational goals. Transformational leaders motivate followers to perform better for organizational goals. Awards and praise are used to encourage a stronger focus on achieving higher results (Van Dierendonck et al, 2014, p. 545).

Transformational leadership, in conjunction with the essence of two-way symmetric communication, provides participatory management, individual empowerment, negotiation, information sharing and stress, and helps to develop relationships among employees with the organization as a result (Jiang, 2012, p. 232). The transformational leader raises the maturity and ideal levels of followers, success orientations, self-realization efforts, and the welfare of the individual, organization and society (Bass, 1999, p. 11).

Bass (1999, p. 11) states that the transformation leader is composed of four key elements, charisma (idealized effect), inspirational motivation, intellectual stimulation and individualized evaluation. These components are briefly described below:

2.1.1. Charisma (idealized effect)

The idealized effect is the degree to which the leader's followers exhibit exemplary behavior in a way that leads them to identify with it (Judge & Piccolo, 2004, p. 755). The fact that the leader acts like a strong role model raises deep emotions in the followers, leading them to identify with the leader and adopt it as a model. Thus, followers have an ethical grip and high ethical standards and trust themselves more to do the right things at the right time (Girma, 2016, p. 38).

2.1.2. Inspiring motivation

Leaders behave in such a way as to motivate employees to see their work meaningful and to take ownership of it. They show excitement and optimism and team spirit. In this respect, the leader aims to imagine what the followers will design for them, a tempting future (Bass et al, 2003, p. 208). Through his passion and optimism, the leader encourages followers to go beyond what is good for them (Robertson & Barling, 2017, p. 24).

2.1.3. Individualized assessment

This component includes acting as a coach or mentor to elicit the potential of followers (McCleskey, 2014, p. 120). Transformational leaders carry out individualized valuations, taking into account the development needs of each of the employees. The duties and responsibilities of employees are designed with these needs and organizational expectations in mind (Bass, 1990, p. 30). In this process, the leader sees each employee individually, shows individual interest to them and makes recommendations for their development (Bass, 1990, p. 22). The new learning opportunities needed to grow and thrive are created with a supportive climate (Bass et al., 2003, p. 208).

2.1.4. Intellectual stimulation

Leaders question old assumptions, traditions and beliefs (Bass, 1997, p. 133). At this point, followers are being encouraged to be innovative and creative and to approach old situations with new methods. In this process, the mistakes of the employees are not done with destructive criticism and mockery (Bass et al. 2003, p. 208). Transformational leaders encourage their followers through intellectual stimulation to challenge traditions and solve problems from different perspectives (Dong et al. 2017, p. 442). At this point, the wishes of the followers to change their point of view continuously through development and to acquire new skills are kept alive. In support of this assumption, Engelen et al. (2015, p. 1075) have stated that intellectual stimulation will contribute to employees questioning the status quo, turning to innovative and creative ideas and being open to different experiences.

2.2. Meaningful Work

The basic concern of mankind is to dedicate his life to understanding, not to enjoy or to avoid pain (Frankl, 2017, p. 112). The search for meaning constitutes the essence of the individual's existence (Dyson et al. 1997, p. 1185), it has a business central position (Michaelson et al, 2014, p. 77). Most people want their jobs and their careers to serve them and serve them for a far better reason than earning income and taking their time (Steger et al. 2012, p. 322). As a result of this search, the concept of finding work meaningful in organizational behavior has emerged.

Fairlie (2011) argues that finding meaningful business is not a new concept. The rationale for this, Maslow (1965) and Alderfer (1972) describe the types of work that encourage self-realization, are McGregor (1960) sorts jobs that allow imagination, ingenuity and creativity, and as Locke argues that job satisfaction is a function of doing things that are personally valued (p. 510).

In terms of employees, the sense of meaning emerges when they see that the efforts, they have exhibited in the organization lead to a purpose and contribute to a great social benefit (Demirtaş et al. 2017, p. 185). In stating this expression, Steger et al. (2012, p. 323) stated that the positive value of finding work meaningful is eugenic-focused rather than hedonistic.

Steger et al. (2012, pp. 324-325) conceptualized job finding as a phenomenon in three directions, taking into account the basic principles. The first of the directions is positive meaning in work. This meaning consists of subjective evaluations and expresses that the individual sees work as meaningful and important. The second direction is meaning making through work.

In terms of the individual, work is an important source of meaning as a whole. If the work is meaningless, it is unlikely that life will be meaningful. This direction is explained as contributing to individual development and helping one to understand the world. The third direction is greater good motivations for the majority. This direction is based on the idea that a job has such a wide and positive effect on others that it is meaningful. Finding meaningful work from these explanations

can be defined as the degree to which the work the employee is doing is meaningful, worthwhile and useful in terms of the above listed aspects (Geldenhuijs et al. 2014, p. 3). Similarly, the concept of Demirtas et al. (2017, p. 185), and the belief that employees' efforts have a positive proposition.

Michaelson et al. (2014, p. 81) have indicated that a universal scale of what constitutes meaningful business-critical factors cannot be put forward because perceptions of meaning depend on the subjective interpretation of work experiences and interactions of employees (Rosso et al. 2010, p. 94). That is, an experience that is meaningful to someone may not make sense to someone else (Cheney et al. 2008, p. 145). Moreover, job meaningfulness is also influenced by cultural assumptions (Rohtlauf, 2015, p. 29; Dempsey & Sanders, 2010, p. 439) and other environmental factors. Despite this, work has been done on what are the factors that make work meaningful. Rosso et al. (2010) argue that finding work meaning is shaped by four main factors. The first of these basic factors is called "self" and consists of one's work-related values, motivation, beliefs and future orientations (p. 96). The second is called "individuals and groups in which the individual interacts in the working environment or in the external environment" and is divided into subheadings such as colleagues, leaders, groups and communities, family and future orientations (p. one hundred). The third key factor is that of "business context", and it comes from business design, organizational mission, financial conditions, non-business environment, national culture and future orientations (p. 103). The latter is called "spiritual-spiritual life" and consists of subheadings of spirituality, divine commands and future directions (p. 106).

Finding work's meaning is seen as a way to increase the employee's commitment to work and motivation (Lips-Wiersma & Morris, 2009, p. 492). It is also important that an employee under stressful circumstances can fulfill his or her tasks extremely successfully. It is even said that finding meaningful work will support their motivation, well-being, development and integration levels of work (Fouché et al. 2017, p. 2), even if they are not willing to be positively affected.

Transformational leaders reorganize values that shape the personal values and shared business goals of followers through idealized influence; inspirational motivation allows followers to see group and group goals as a whole superior to individual goals; (Nielsen & Daniels, 2012, p. 384), and individualized assessment, make their potentials considerable, taking into account the development needs of the followers and organizational anticipations, as intellectual stimulation leads followers to question their assets in the organization and to reconcile their work to the rest of the organization. Yasin et al. (2013, p. 538) suggested that all of these would allow the employee to perceive the work as part of a bigger objective, to consider it important, to raise the level of motivation, to control emotions such as prejudice, misunderstanding and rejection, meaningful. This relationship, which is expressed in the theoretical ground between transformational leadership and finding meaningful business, has also been confirmed by numerous research findings (Arnold et al. 2007; Yasin et al. 2013, Ghadi, 2017). In the context of the explanations, the first hypothesis of the research is as follows:

Hypothesis 1a: There is a positive effect of the transformation leader's finding of meaningful work.

2.3. Organizational Citizenship Behavior

The basis of organizational citizenship behavior is based on the work of Kantz (1964). In his related work Kantz (1964, p. 132) described the behaviors required for a healthy functioning organization; a) encouraging qualified persons to participate in drawing and organization, b) reliably fulfilling specific role requirements, and c) exhibiting innovative and voluntary behavior that goes beyond the role requirements. Kantz (1964) considered behaviors in the third group as acti-

ons that were not specified in the role requirements but which facilitated the realization of organizational goals. They also stated that such behaviors have a critical prescription for organizational vitality and efficacy, while those that depend only on the behaviors specified in the role requirements will exhibit a very fragile structure (p. 132). Bateman, who exemplifies related behaviors, helping his colleagues in work-related problems, tolerating temporary harassment, keeping his work area clean and tidy, making constructive explanations about the work unit and the manager, supporting an organizational climate favoring the negativities created by interpersonal conflicts, and protecting organizational resources and Organ (1983, p. 588) refer to such actions as 'citizenship behavior'.

Bies (1989, p. 294) emphasizes that citizenship behaviors bring a new breath to organizational behavioral models that assume that the individual is motivated only for self-interest. Organizational citizenship behavior (Organ, 1997, p. 86; Organ et al. 2006, p. 3), which is not directly or explicitly recognized by the formal reward system, contributes to the effective functioning of the organization as a whole. It is understood from the literature that organizational citizenship behavior has a multi-dimensional structure (Organ and Ryan, 1995; Podsakoff et al. 1997). Podsakoff et al. (2000, p. 516) ranked the dimensions of organizational citizenship behavior in terms of helping behavior, volunteering, organizational loyalty, organizational cohesion, individual initiative, civil virtue, and individual development. Organ (1988, p. 25) has dealt with the dimensions of PLA as altruism, conscience, gentleness, courtesy and civil virtue. In the article, the five widely accepted dimensions are briefly explained because of the widely accepted classification (Schnake and Dumler, 2003, p. 284).

Altruism; (Smith et al. 1983, p. 661) is intended for the members of the organization in the sense that it will provide organizational benefits. Contributing to the adaptation of a newly joined employee and helping a worker with a high workload are some of the behaviors evaluated in this context (Somech and Oplatka, 2015, p. 4).

Conscientiousness; (Astakhova, 2015, p. 372) the members of the organization are obliged to carry out their duties beyond their minimum requirements. Not taking unnecessary breaks, fulfilling responsibilities on time, and behaving in accordance with organizational rules and instructions are behaviors that take place on the level of conscientiousness (Kim, 2014, p. 401).

Sportsmanship; is volunteerism to tolerate the potential adversities and difficulties encountered by the employee (Organ, 1988, p. 11).

Courtesy; it is also important to inform employees about the other employees, who may be affected by the employee decisions and actions (Schnake and Dumler, 2003, p. 285).

Civic virtue; on the other hand, expresses active participation with a sense of responsibility for political life (Graham and Van Dyne, 2006, p. 90).

The basis of the relationship between transformational leadership and organizational citizenship behavior is based on the fact that leaders are role models, that is, followers try to resemble leadership (Kent and Chelladurai, 2001, p. 143). In addition, the rhetoric that the leader in transformational leadership can go beyond expectations is clearly referring to organizational citizenship behavior (Kent & Chelladurai, 2001, p. 143). Podsakoff, MacKenzie, and Bommer (1996, p. 263) noted that the effects of the transformational leader's leadership would be based on extraordinary role behaviors from formal role behaviors. Transformational leaders will build confidence in their followers through their charisma, inspirational motivation, individualized evaluation and intellectual stimulation components, will increase their levels of intrinsic motivation and will increase their enthusiasm for organizational citizenship behavior (Modassir & Singh, 2008, p.

13). In addition, the transformational leadership have a function that facilitates the development of quality relationships between leaders and followers. The fact that relationship quality is shown as an employee response to this leadership leads to a rise in formal role and extra role performance (Carter, Armenakis, Feild & Mossholder, 2012, p. 943). Transformational leaders motivate followers by communicating the need to prioritize and internalize organizational interests relative to individual interests. When this happens, followers internalize the values of the leader and the organization, accept a better vision, truly transform as a whole with attitudes, beliefs and values, not to achieve harmony or external rewards (Jiao, Richards & Zhang, 2011, p. 14). This intrinsic motivation can lead subordinates to be willing to contribute to the purpose of the establishment without the need for any rewarding. Therefore, followers tend to exhibit voluntary behavior beyond the role requirements (Abu Nasra & Heilbrunn, 2016, p. 384). The relationship between transformational leadership and organizational citizenship behavior is also supported by the findings of practical work (Wang, Law, Hackett, Wang & Chen, 2005; Carter, Armenakis, Feild & Mossholder, 2012; Humphrey, 2012; Tonkin, 2013; Abu Nasra & Heilbrunn, 2016). The second hypothesis of the research in this context is as follows:

Hypothesis 1b: Transformational leadership has a positive effect on organizational citizenship behavior.

2.4. Unethical Pro-organizational Behavior

Different behaviors are exhibited differently by employees in business life (Akdogan & Demirtas, 2014). One of these types of behaviors is unethical organizational behavior (UPB). Effelsberg and Solga (2015, p. 582) pointed out that the promotion of organizational success of this behavior derives from the dilemmas that arise when it conflicts with the interests of external stakeholders. Unethical organizational behaviors are defined by Umphress and Bingham (2011, p. 622) as actions undertaken in the name of supporting basic social values, traditions, laws and appropriate standards of behavior in order to support the effective functioning of associations and members of the organization. In another source (Effelsberg et al., 2014, p. 82), they are defined as actions exhibited in the context of organizational deductions and at the same time which have the potential to harm the interests of external stakeholders and society as a whole.

Umphress et al. (2010, p. 770) state that ethical nonprofit behaviors include two basic descriptive components. These are the illegal behaviors of such behavior or ethical behaviors that are not accepted by the general public. The second is that these behaviors are pro-organizational behaviors that are carried out in order to provide or to assist in positive interests, as well as behaviors not included in formal job descriptions and not demanded by superiors.

Umphress and Bingham (2011) have described three situations at the point of determining behaviors that would not be considered in the context of unethical organizational behavior. The first situation refers to the unethical behavior that employees may exhibit without any particular benefit or loss. This is the case if a customer cannot recall a defective product because an employee has no information. These and similar behaviors are not part of the unethical behaviors of pro-organizational because they are not intended to consciously make net profit. Second, despite the goals of employees to make positive benefits, their results do not overlap with their intentions. For example, an employee may have destroyed a document containing a crime to protect the organization. However, the destruction of this document may not result in any organizational benefit. Such behaviors may even lead to long-term consequences of harm to the organization, as the external auditors are much more suspicious of the behaviors. The third is the unethical behaviors

that employees can exhibit solely in their own interests (pp. 622-623). The conditions necessary for a behavior to be assessed within the scope of unethical organizational behavior by means of statements; the purpose is to protect the interests of the organization, and the behavior resulted to the benefit of the organization and against the external stakeholders.

Social identity theory (Blau, 1964) and social change theory (Tajfel, 1982) are used to explain the reasons why individuals exhibit unethical organizational behaviors. It is argued in the literature that employees with organizational identification and positive reciprocal beliefs can exhibit unethical organizational behaviors (Demirtaş & Biçkes, 2014; Umphress et al. 2010, p. 769; Matheerne and Litchfield, 2012, p. 36; Miao et al. 2013, p. 644; Wang et al.). Wang et al. (2018) point out that a positive social change relationship can trigger unethical pro-organizational behavior for two reasons. For the most part, the reason is that employees in the positive social change relationship view unethical organizational behavior as a requirement of a long-term employment relationship. These employees do not feel obliged to adhere to ethical constraints and regulations, and therefore are more likely to exhibit unethical organizational behavior. The second reason is that employees who have a strong sense of commitment and who make extraordinary contributions to positive social change relationships feel they have the privilege of violating ethical codes and ethical standards, especially when it comes to organizational interests (pp. 3-4). This is referred to in the literature as “self-licensing” and is defined as the tendency of an individual to exhibit moral conduct in the past and to be perceived as immoral because of his perception as a virtuous person around him and to exhibit unethical behaviors without fear of being recognized (Efron and Conway, 2015, p. 32; Merritt et al., 2010, p. 344).

Ethical nonprofit behaviors include all non-ethical behaviors that are displayed consciously, aiming at the organization’s interests, and contrary to the interests of external stakeholders. Graham et al. (2015, p. 423) argue that unethical organizational behavior may be as extreme as concealing serious crimes, giving false information to customers, disguising the facts from the public, and having another positive referent on behalf of an incompetent and inadequate employee, they may also be at lower levels.

At first glance, unethical organizational behaviors (Umphress & Bingham, 1984), identified as actions carried out by ignoring social values, laws, and behavior standards for organizational interest, are the leaders of the transformational leader (Effelsberg et al. 2011, p. 622) may be considered to affect the negative. However, Effelsberg et al. (2014, p. 82) stated that the transformational leadership would increase the likelihood of exhibiting unethical organizational behavior by raising the level of organizational identification of followers. These relationships, are expressed in the theoretical framework, and are also supported by various research findings (Effelsberg et al. 2014). The third hypothesis of the research is as follows:

Hypothesis 1c: Transformational leadership has a positive effect on unethical organizational behavior.

2.5. Work Engagement

Engagement with work has been conceptualized through different perspectives and exposed to different definitions. The initial definitions on the concept are characterized by individual integration and emphasize business roles. Individuals who experience individual integration focus on what they do physically, cognitively and emotionally during work. In the near term, two main perspectives on integration have emerged (Bakker et al. 2008, p. 188; Meynhardt et al. 2018, pp. 7-8). One of the opinions considers integration with work as the opposite of exhaustion. In this

opinion adopted by Maslach and Leiter (1997, p. 24), burnout was identified as erosion experienced in the integration process. Due to this burnout, things that were important, meaningful and fascinating at the beginning become tedious, meaningless and unsatisfactory over time. In this process, energy (vitality) leads to exhaustion, dependence desensitization and lack of competence. Thus, integration into work is characterized by energy, commitment and competence. Moving from this, it is said that integration with work can be measured by the opposite of the Maslach Burnout Inventory.

In the course of this process, this opinion has begun to be questioned. In this sense, Schaufeli and Salavona (2011, p. 41) pointed out from a psychological perspective that the assumption of a perfect inverse relationship between burnout and work integration is not possible. That is, burnout does not mean that one person can never integrate with his work. This inquiry has laid the groundwork for a different approach to work integration. This view considers the depletion of work as a positive opposition to exhaustion, but argues that it must be measured differently (Meynhardt et al. 2018 p. 8). In this sense, Bakker et al. (2008, p. 188) regard business integration as negatively related to exhaustion but as an independent and different concept. According to this perspective, work engagement (Schaufeli et al. 2006, p. 702), is characterized by work-related positive behaviors such as commitment and competence (self-giving, internalization). Similarly, Tuckey et al. (2018, p. 2) work integration; (mentality) about positive and satisfactory work that gives rise to positive results in terms of employees and organizations.

Energy (vitality) is characterized by a high level of energy and mental resistance at work, not showing any nervousness in the face of volunteerism and difficulties in helping with someone else's work. Commitment is characterized by importance, enthusiasm, excitement, inspiration, pride and challenge, and reflects a strong internal commitment to one's work. Energy and loyalty are positive opposites of depletion and desensitization. Sufficiency (self-giving, internalizing) is characterized by the fact that one is happy and concentrates fully on one's work. One does not understand how time passes when doing business and has difficulty separating from the work (Schaufeli & Bakker, 2004, p. 29; Salavona & Schaufeli, 2008, p. 118).

Engagement with work is different from concepts such as organizational commitment, job satisfaction and commitment to work in organizational psychology. Organizational commitment refers to loyalty to the organization. While the focal point is organizational loyalty, the focus is on the integration of work itself. Job satisfaction reflects the degree of satisfaction with the work of the employee and the satisfaction with the job. However, it does not involve the relationship of the individual to the work itself. Loyalty to work does not resemble the dimension of loyalty to work integration, nor does it involve other dimensions of work integration and energy and competence. Thus, it can be said that integration with work provides a more complex and holistic perspective on the relationship of the individual with the work (Maslach, Schaufeli & Leiter, 2001, p. 416).

Engagement with work is a motivational concept that expresses the actively transfer of personal resources to tasks related to the business role (Jeanson & Michinov, 2018, p. 2). As it has been confirmed, Jeanson and Michinov (2018, p. 2) stated that they felt an internal responsibility for the passion and diligence of the work of the employees integrated with the work. Unlike those who experience burn out, employees who integrate with the work have an energetic and productive structure in their attitudes and behaviors towards work and see themselves as competent enough to fulfill their business needs (Schaufeli et al., 2002, p. 73; Schaufeli et al. 2006, p. 702).

Transformational leaders, who are effective role models in terms of their followers due to their virtues, vision and behaviors they demonstrate, will cause followers to realize their potential and

make sacrifices beyond their own interests to make more contribution to organizational performance. Also, as transformational leaders provide important personal resources (such as care, attention, care and respect) to their followers through the individualized evaluation component they have, they will seek possibilities for their followers to take on their jobs and make more efforts in their work. Additionally, transformational leaders will form a supportive organizational climate (Yasin Ghadi, Fernando & Caputi, 2013, pp. 535-536), which will play a role in enhancing followers' emotional integration through intellectual stimulation. Buil, Martinez and Matute (2018) argue that, based on the theory of social change, followers are likely to exhibit more work integration behaviors in response to such behavior by leaders. Applied study findings confirm this relationship expressed in the theoretical ground (Koppured, Martinsen & Humborstad, 2014, Enwereuzor, Ugwu & Eze, 2016). On the basis of this data, the fourth hypothesis of the research is as follows:

Hypothesis 1d: Transformational leadership has a positive impact on business integration.

2.6. Mediating Effect of Meaningful Work

When employees see that their efforts lead to a purpose and contribute to a great social benefit, they develop a sense of meaning towards their work (Demirtaş et al. 2017, p. 185). Finding meaningful work (Lips-Wiersma & Morris, 2009, p. 492), an effective tool that can be used to increase worker commitment and motivation, helps a stressed worker perform successfully. Even Fouché et al. (2017, p. 2) state that employees who find work meaningful will support their motivation, well-being, development and integration levels of work, even if they are not willing to be positively affected. From this, it can be said that the perception of contributing to a great purpose and social benefit will lead the working individual to integrate more with his work, to exhibit more organizational citizenship behaviors and towards unethical organizational behaviors in order to maintain the meaningful work. In the literature review, we found that finding meaningful work has a positive effect on organizational citizenship behavior (Sanoubar et al. 2014; Selamat et al. 2017) as well as integration into work (Geldenhuis et al. 2014; Williamson and Geldenhuis, 2014). On the other hand, there was no study investigating the relationship between job meaningfulness and unethical organizational behavior. In this case, it was assumed that the findings of the study, which did not reveal the relationship between job meaningfulness and variables bearing common stakeholders and unethical organizational behavior, would have some clues as to the relationship between the two variables and the direction of the relationship. In the literature survey with this hypothesis, it was found that there were positive relationships between organizational identification (Kong, 2016), emotional attachment (Matherne and Litchfield, 2012) and psychological empowerment (Lee et al. 2017) and unethical organizational behavior.

The findings of the research show that the transformative leadership may have an intermediary effect of finding meaningful business between the individual outputs of the research subject. In a straightforward manner, Humphrey et al. (2007, p. 1334) noted that meaning is an important mediator between task, work, social and organizational environmental characteristics and individual outcomes. Kahn (1990, p. 703), on the other hand, has found that the levels of perceived work by employees under positive psychological conditions such as meaningfulness, safety and availability are likely to increase. A large number of applied study findings indicate that finding meaningful work has a mediating effect between various organizational variables and individual outcomes (Arnold et al., 2007; Nielsen et al., 2008; Nielsen & Daniels, 2012, Ghadi et al., 2013). In the light of theoretical information and research findings, the hypotheses about the mediation effect of finding meaningful business relations between the transformer leadership and the individual outputs are developed as follows:

Hypothesis 2a: A transformational leader has an influence on organizational citizenship behavior in relation to finding job meaning.

Hypothesis 2b: Transformational leadership has an effect of finding meaningful job-related relationships between unethical organizational behavior and leadership.

Hypothesis 2c: Transformational leadership has an effect of finding meaningful job relevance between leadership and business integration.

3. Methodology

3.1. Sample

The sample of the study was composed of 432 full-time employees of production enterprises operating in Sinop province. When the sample group was examined in terms of demographics, it was determined that 39% of the participants were female and 61% were male, the average age was 41.3 and the education level was on average at the high school level.

3.2. Scales

A multi-factor leadership scale was used by Bass and Avolio (2001) to measure **Transformational Leadership**. Four sub-questions were asked for the sub-components of the transformational leadership dimension: charisma, suggestive leadership, mental stimulation, and interest components at the individual level. "Help everybody improve their skills to their full strength." Transformational leader is one of the scales. The fit of the scale indicates that the fit values were appropriate for the study ($\chi^2 = 614.94$, $df = 160$ $p = 0.00$, $RMSEA = .088$, $NFI = .92$, $NNFI = .93$, $CFI = .94$, $IFI = .94$, $RFI = .90$).

In order to measure *meaningful work*, originally Steger et al. (2012) used the meaning and reliability of work done by Hamedoğlu in Turkish. The results of confirmatory factor analysis indicated that a three-dimensional Work and Meaning model (positive meaning, meaning making through work, and greater good motivations) was a good fit ($\chi^2=44.95$, $df=30$ $p=0.00$, $RMSEA=.057$, $NFI=.93$, $NNFI=.96$, $CFI=.98$, $IFI=.98$, $RFI=.89$). The internal consistency coefficients of three subscales were .68, .64, and .73, respectively. The overall internal consistency coefficient of the scale was .86. The corrected item-total correlations of WAMI ranged from .33 to .73. An example item in the scale is, "I understand what my work has meant to life."

To measure *work engagement*, Rich et al (2010) employs an 18-item job commitment scale. The scale concerned is composed of three sub-dimensions, physical, emotional and cognitive commitment, and each dimension is measured by 6 questions. An example is the phrase "making good use of your work to perform well in your work" to measure physical commitment. Participants responded to job commitments consisting of 18 items using a 5- point Likert scale ranging from 1 = strongly disagree to 5 = strongly agree. Alpha trust for the work commitment variable was 0.95 ($\alpha = 0.89$ for physical commitment, $\alpha = 0.91$ for emotional commitment, $\alpha = 0.90$ for cognitive commitment). Model fit values were appropriate as suggested by the literature ($\chi^2 = 833$, $9 df = 138$ $p = 0.00$, $RMSEA = .080$, $NFI = .90$, $NNFI = .94$, $CFI = .90$, $IFI = .96$, $RFI = .89$)

In order to measure *the perception of Organizational Citizenship Behavior*, the original scale was developed by Vey and Campbell (2004) and William and Shaw (1999), and from Turkish Substance, Conscientiousness, Courtesy, Gentility, and Civil Virtue organizational citizenship scale composed of 19 scale material was used. The phrase "Heavy workload helps colleagues." can be given as an example of organizational citizenship scales. The model fit values of the scale were found to be appropriate ($\chi^2 = 416,1$ $df = 54$ $p = 0.00$, $RMSEA = .080$, $NFI = .90$, $NNFI = .91$, $CFI = .89$, $IFI = .96$, $RFI = .90$).

The Ethical behavior scale used by Miller et al. (2002) by Yücel and Çiftçi (2012) and Neuman and Reichel (1979)'s Attitudes towards Business Ethics scale were used to measure *Unethical pro-Organizational Behaviors*. An example item is, "I always keep my interests above business interests.". The exhortation is one of the elements of the organizational pro-ethical behavior scale. The model fit values of the scale were found to be appropriate ($\chi^2 = 393,43$ df = 139 p = 0.00, RMSEA = .080, NFI = .90, NNFI = .92, CFI = .90, IFI = .94, RFI = .90)

4. Results

In analyses made to determine correlation values between variables, the following Table-1 results were obtained.

Table 1: Mean, standard deviation and correlation values of working variables

	Correlations						
	Mean	Sd.					
Work Engagement	3.76	.87	1				
Meaningful Work	3.52	.94	.764**	1			
Transformational Leadership	3.75	.80	.700**	.605**	1		
Organizational Citizenship	3.87	.74	.652**	.478**	.722**	1	
Unethical Pro-organizational Behaviors	4.12	1.08	.130**	.108*	.091	.203**	1

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed). * . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed). n=432

Additionally, the results of the regression analysis conducted to test the hypotheses established under the working model are also presented in the following table.

Table 2: Results of regression analysis

Variables	M (MeanWork)			Y (unEthBehavior)			Y (OrgCitizenship)			Y (WorkEngagement)		
	Coeff.	SH	p	Coeff.	SE	p	Coeff.	SE	p	Coeff.	SE	p
X (TransLead)	.71	.04	<.01	.123	.065	.058	.66	.031	<.01	.76	.038	<.01
	R = 0,60, R ² = 0,36			R = .11, R ² = .01			R = .72, R ² = .52			R = .60, R ² = .36		
M (MeanWork)	-	-	-	.124	.055	.025	.370	.033	<.01	.71	.029	<.01
M x X	-	-	-	.055	.081	.495	.63	.038	<.01	.41	.037	<.01
Const.	0	.02	1	.858	.172	<.01	1.38	.117	<.01	.90	.144	<.01
	F (247.87)			F (2.75), p<.001			F (236.11), p<.001			F (441.18), p<.001		

When the results of the above table are examined, it was found that there is a positive ($\beta = .66$ p<.01) relationship between transformational leadership and OCB, positive ($\beta = .71$ p <.01), relationship between transformational leadership and meaningful work and a positive relationship between transformational leadership and work engagement ($\beta = .76$ p <.01).

Additionally, according to the results of the bootstrap method (Hayes, 2013), *i.* Meaningful work partially mediates the relationship between Transformational leadership and work engagement ($\gamma_{\text{Mediator}} = 0,36$; SE = 0,0378; 95% CI = 0,3341 ; 0,4828); *ii.* Meaningful work partially mediates the relationship between Transformational leadership and OCB ($\gamma_{\text{Mediator}} = 0,03$; SE = 0,038; 95% CI = 0,552; 0,703); *iii.* Meaningful work partially mediates the relationship between Transformational leadership and unethical pro-organizational behaviors ($\gamma_{\text{Mediator}} = 0,067$; SE = 0,081; 95% CI = 0,1043; 0,2153).

5. Discussion

There is a significant change in management practices in the global dimension. The latest view of management (i.e. traditional and short-term profit-oriented insights), has transformed into ethical perspectives in which ethical perspectives are much more important. In this process, human resources have increased levels of precaution in management practices as well as in every area. In particular, technological developments and innovative initiatives made in this connection have increased the importance of having qualified people. There is a need for acquiring an organization that has a working environment that is pleasing to them.

In the present day, when the importance and effect of the leader's internal practices become more important, there are many macro-level effects in macro level as well as many macro level effects and also intra-organization behaviors in micro frames in order to create and direct the behaviors that individuals will select and implement in the relations between individuals, and its impact on whether or not the work is meaningful indicates the growing importance of its leaders and practices.

It is observed that there is an increasing number of employees trying to find work more meaningful and more pro-organizational behaviors in this direction (Demirtas et al., 2017; Michaelson, 2011; Michaelson et al., 2014; Rosso et al., 2010). This is because employees' perceptions of work are positively influential on many attitudinal and behavioral outcomes (Martela, 2010; Schlegel et al., 2009). The literature studies emphasize that meaningfulness or meaningful work has not been studied sufficiently until now (e.g. Cascio, 2013; Demirtas et al., 2017). That's why, in view of these expert recommendations we examined a model in which meaningful work has a mediator role on the influence of transformational leadership behaviors. Additionally, the findings of the study reveal that making the job more meaningful is also an important input to show commitment to work and more citizenship behavior. Secondly, we think that the findings indicate that meaningful work has a potential input for some other behavioral outcomes (e.g. increased job satisfaction and extra performance, OCB, etc.). In this context, it is possible to state that the primary and secondary effects of the transformational leader's behavior are that employees will find their work more meaningful.

In today's working environment, especially ethics, value, social justice, equality and human-centered approaches are now being considered as an important topic. Thus, most researchers and practitioners who write about leadership have begun to get more into the issue of ethics. The complexity of the social environment and the dilemmas in human relations puts new and difficult tasks on those who are in managerial positions. This role requires leaders to incorporate ethical perspectives into their practice as an input when addressing the management of the difficult human element. However, sometimes the organization can exhibit a variety of behaviors that benefit the organization, even if it is not in the interests of employees, other social elements, or business stakeholders. In this way, it is estimated that the employees will have a feeling of organizational belonging, engagement with work, increased commitment and loyalty because they find their work more meaningful, and also leadership will be the role model. In this context, the current study examines the effect of transformational leaders, who are important actors in organizational change and transformation, on unethical organizational behavior.

5.1. Superior and Weaknesses and Future Research Proposals

The current study has many advantages. First of all, the generic representation capability of the work is an important advantage for many full-time employees working in the manufacturing

sector by making high-level sampling. Additionally, the collection of study data for two months every month is an important advantage in reducing the common method errors in terms of longitudinal data collection as mentioned in the literature. However, there are some weaknesses of the study. First, the study sample comprised of Turkish employees. For this reason, to generalize the existing results, similar research in other cultures including individualist cultures can be expressed as an important element in the generalization of the present results. Additionally, it is evaluated that it would be useful to test the present study findings in terms of different sectors within the scope of employee perception differences. Moreover, it is considered that additional studies should be done in order to identify the potential influence of transformational leadership via the role of meaningful work.

When assessed from an organizational standpoint, the human element and its management appear as a matter of concern, which should be addressed first in today's competitive environment. In this context, it is considered that there is a significant influence on the transformation of leadership behaviors, organizational meaningfulness, commitment to work, organizational citizenship behaviors and pro-organizational behaviors. This is an important issue in the management of human resources because it is the major source of input. As stated above, the finding of this study revealed parallel findings with previous studies in which it has been established that the transformation leaders have a significant positive influence on important organizational behavior elements such as job commitment, organizational citizenship, and pro-organizational behaviors and that these processes are also significantly influenced by the employees.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References/Kaynakça

- Abu Nasra, M., & Heilbrunn, S. (2016). Transformational leadership and organizational citizenship behavior in the Arab educational system in Israel: The impact of trust and job satisfaction. *Educational Management Administration & Leadership*, 44(3), 380–396.
- Akdoğan, A., & Demirtaş, Ö. (2014). Etik liderlik davranışlarının etik iklim üzerindeki etkisi: örgütsel politik algılamaların aracılık rolü. *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 16(1), 103–120.
- Aldoory, L., & Toth, E. (2004). Leadership and gender in public relations: Perceived effectiveness of transformational and transactional leadership styles. *Journal of Public Relations Research*, 16(2), 157–183.
- Arnold, K. A., Turner, N., Barling, J., Kelloway, E. K., & McKee, M. C. (2007). Transformational leadership and psychological well-being: The mediating role of meaningful work. *Journal of Occupational Health Psychology*, 12(3), 193.
- Astakhova, M. N. (2015). The curvilinear relationship between work passion and organizational citizenship behavior. *Journal of Business Ethics*, 130(2), 361–374.
- Bai, Y., Li, P. P., & Xi, Y. (2012). The distinctive effects of dual-level leadership behaviors on employees' trust in leadership: An empirical study from China. *Asia Pacific Journal of Management*, 29(2), 213–237.
- Bakker, A. B., Schaufeli, W. B., Leiter, M. P., & Taris, T. W. (2008). Work engagement: An emerging concept in occupational health psychology. *Work & Stress*, 22(3), 187–200.
- Basım, H. N. & Şeşen, H. (2006). Örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeği uyarlama ve karşılaştırma çalışması, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 61, 83–102.

- Bass, B. M. (1990). From transactional to transformational leadership: Learning to share the vision. *Organizational Dynamics*, 18(3), 19–31.
- Bass, B. M. (1997). Does the transactional–transformational leadership paradigm transcend organizational and national boundaries?. *American Psychologist*, 52(2), 130–139.
- Bass, B. M. (1999). Two decades of research and development in transformational leadership. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8(1), 9–32.
- Bass, B. M., Avolio, B. J., Jung, D. I., & Berson, Y. (2003). Predicting unit performance by assessing transformational and transactional leadership. *Journal of Applied Psychology*, 88(2), 207–218.
- Bass, B. M. & Bruce J. A. (2004). *The multifactor leadership questionnaire* (Form 5X). Palo Alto, CA: MindGarden.
- Bateman, T. S., & Organ, D. W. (1983). Job satisfaction and the good soldier: The relationship between affect and employee “citizenship”. *Academy of Management Journal*, 26(4), 587–595.
- Biçkes, D. M., Yilmaz, C., & Bakkal, H. (2017). A leader and a symbol personality: necmettin erbakan. *Electronic Turkish Studies*, 12(8), 51–70.
- Bies, R. J. (1989). Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome. *The Academy of Management Review*, 14(2), 294–297.
- Blatt, R., & Ashford, S. J. (2006). *Making meaning and taking action in knowledge and creative work: Lessons from independent workers*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. New York: Wiley.
- Bottomley, P., Mostafa, A. M. S., Gould-Williams, J. S., & León-Cázares, F. (2016). The impact of transformational leadership on organizational citizenship behaviours: The contingent role of public service motivation. *British Journal of Management*, 27(2), 390–405.
- Buil, I., Martínez, E., & Matute, J. (2018). Transformational leadership and employee performance: The role of identification, engagement and proactive personality. *International Journal of Hospitality Management*, 77(Ocak), 64–75, (doi.org/10.1016/j.ijhm.2018.06.014)
- Burns, J. M. (1978). *Leadership*. New York, NY: Harper & Row.
- Carter, M. Z., Armenakis, A. A., Feild, H. S., & Mossholder, K. W. (2013). Transformational leadership, relationship quality, and employee performance during continuous incremental organizational change. *Journal of Organizational Behavior*, 34(7), 942–958.
- Carter, M. Z., Mossholder, K. W., Feild, H. S., & Armenakis, A. A. (2014). Transformational leadership, interactional justice, and organizational citizenship behavior: The effects of racial and gender dissimilarity between supervisors and subordinates. *Group & Organization Management*, 39(6), 691–719.
- Cascio, W. F. (2013). *Managing human resources: Productivity, quality of work life, profits* (9th ed.). Burr Ridge, IL: Irwin/ McGraw-Hill.
- Chen, S. J., Wang, M. J., & Lee, S. H. (2018). Transformational leadership and voice behaviors: The mediating effect of employee perceived meaningful work. *Personnel Review*, 47(3), 694–708.
- Cheney, G., Zorn Jr, T. E., Planalp, S., & Lair, D. J. (2008). Meaningful work and personal/social well-being: organizational communication engages the meanings of work. *Annals of The International Communication Association*, 32(1), 137–185.
- Demirtas, O. (2013). Stratejik insan kaynakları yönetimi ve örgütsel inovasyon. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 35(2), 261–290.
- Demirtas, O., Hannah, S. T., Gok, K., Arslan, A., & Capar, N. (2017). The moderated influence of ethical leadership, via meaningful work, on followers’ engagement, organizational identification, and envy. *Journal of Business Ethics*, 145(1), 183–199.
- Demirtas, O., & Bickes, D. M. (2014). Makyavelizm’in olumsuz durumları ifşa etme niyeti üzerindeki etkisi: bir alan çalışması. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 16(2), 96–112.
- Dempsey, S. E., & Sanders, M. L. (2010). Meaningful work? Nonprofit marketization and work/life imbalance in popular autobiographies of social entrepreneurship. *Organization*, 17(4), 437–459.
- Dong, Y., Bartol, K. M., Zhang, Z. X., & Li, C. (2017). Enhancing employee creativity via individual skill development and team knowledge sharing: Influences of dual-focused transformational leadership. *Journal of Organizational Behavior*, 38(3), 439–458.
- Dvir, T., Eden, D., Avolio, B. J., & Shamir, B. (2002). Impact of transformational leadership on follower development and performance: A field experiment. *Academy of Management Journal*, 45(4), 735–744.

- Dyson, J., Cobb, M., & Forman, D. (1997). The meaning of spirituality: A literature review. *Journal of Advanced Nursing*, 26(6), 1183–1188.
- Eberly, M. B., Bluhm, D. J., Guarana, C., Avolio, B. J., & Hannah, S. T. (2017). Staying after the storm: How transformational leadership relates to follower turnover intentions in extreme contexts. *Journal of Vocational Behavior*, 102, 72–85.
- Effelsberg, D., & Solga, M. (2015). Transformational leaders' in-group versus out-group orientation: Testing the link between leaders' organizational identification, their willingness to engage in unethical pro-organizational behavior, and follower-perceived transformational leadership. *Journal of Business Ethics*, 126(4), 581–590.
- Effelsberg, D., Solga, M., & Gurt, J. (2014). Transformational leadership and follower's unethical behavior for the benefit of the company: A two-study investigation. *Journal of Business Ethics*, 120(1), 81–93.
- Effron, D. A., & Conway, P. (2015). When virtue leads to villainy: Advances in research on moral self-licensing. *Current Opinion in Psychology*, 6, 32–35.
- Engelen, A., Gupta, V., Strenger, L., & Brettel, M. (2015). Entrepreneurial orientation, firm performance, and the moderating role of transformational leadership behaviors. *Journal of Management*, 41(4), 1069–1097.
- Fairlie, P. (2011). Meaningful work, employee engagement, and other key employee outcomes: Implications for human resource development. *Advances in Developing Human Resources*, 13(4), 508–525.
- Fouché, E., Rothmann, S. S., & Van der Vyver, C. (2017). Antecedents and outcomes of meaningful work among school teachers. *SA Journal of Industrial Psychology*, 43(1), 1–10.
- Frankl, V. E. (2017). *Man's search for meaningful*, Young Readers Edition. Boston: Beacon Press.
- Goldenhuis, M., Laba, K., & Venter, C. M. (2014). Meaningful work, work engagement and organisational commitment. *SA Journal of Industrial Psychology*, 40(1), 1–10.
- Ghadi, M. Y. (2017). Transformational Leadership and Meaningful Work: Building A Conceptual Model of Indirect and Direct Paths. *Jordan Journal of Business Administration*, 13(1), 143–160.
- Ghadi, M. Y., Fernando, M., & Caputi, P. (2013). Transformational leadership and work engagement: The mediating effect of meaning in work. *Leadership & Organization Development Journal*, 34(6), 532–550.
- Ghadi, M., Fernando, M. & Caputi, P. (2010). Transformational leadership, workplace engagement and the mediating influence of meaningful work: Building a conceptual framework. Australian New Zealand Academy of Management Annual Conference (pp. 1–15). Adelaide: ANZAM.
- Girma, S. (2016). The relationship between leadership style, job satisfaction and culture of the organization. *International Journal of Applied Research*, 2(4), 35–45.
- Gözükara, İ., & Şimşek, O. F. (2015). Linking transformational leadership to work engagement and the mediator effect of job autonomy: A study in a Turkish private non-profit university. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195, 963–971.
- Graham, J. W., & Van Dyne, L. (2006). Gathering information and exercising influence: Two forms of civic virtue organizational citizenship behavior. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 18(2), 89–109.
- Graham, K. A., Ziegert, J. C., & Capitano, J. (2015). The effect of leadership style, framing, and promotion regulatory focus on unethical pro-organizational behavior. *Journal of Business Ethics*, 126(3), 423–436.
- Hamedoğlu, M. A., Akın, A., Sariçam, H., Demiriz, N., Demir, T., Çardak, M., & Akbaş, S. (2012, December). The validity and reliability of the Turkish version of the Work And Meaning Inventory (WAMI). Paper presented at the *International Chaos, Complexity and Leadership Symposium (ICCLS 2012)*, December, 20–22, Ankara, Turkey.
- Hawkins, P. (2017). *Leadership team coaching: Developing collective transformational leadership* (3rd edition). London: Kogan Page Publishers.
- Hayes, J. R. (2013). *The complete problem solver*. New York and London: Routledge.
- Humphrey, A. (2012). Transformational leadership and organizational citizenship behaviors: The role of organizational identification. *The Psychologist-Manager Journal*, 15(4), 247.
- Humphrey, S. E., Nahrgang, J. D., & Morgeson, F. P. (2007). Integrating motivational, social, and contextual work design features: A meta-analytic summary and theoretical extension of the work design literature. *Journal of Applied Psychology*, 92(5), 1332–1356.
- Jeanson, S., & Michinov, E. (2018). What is the key to researchers' job satisfaction? One response is professional identification mediated by work engagement. *Current Psychology*, 1-10. <https://doi.org/10.1007/s12144-017-9778-2>

- Jiang, H. (2012). A model of work–life conflict and quality of employee–organization relationships (EORs): Transformational leadership, procedural justice, and family-supportive workplace initiatives. *Public Relations Review*, 38(2), 231–245.
- Jiao, C., Richards, D. A., & Zhang, K. (2011). Leadership and organizational citizenship behavior: OCB-specific meanings as mediators. *Journal of Business and Psychology*, 26(1), 11–25.
- Judge, T. A., & Piccolo, R. F. (2004). Transformational and transactional leadership: a meta-analytic test of their relative validity. *Journal of Applied Psychology*, 89(5), 755–768.
- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692–724.
- Katz, D. (1964). The motivational basis of organizational behavior. *Systems Research and Behavioral Science*, 9(2), 131–146.
- Keleş, H. N. (2017). Anlamlı iş ile psikolojik iyi oluş ilişkisi. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 5(1), 154–167.
- Kent, A., & Chelladurai, P. (2001). Perceived transformational leadership, organizational commitment, and citizenship behavior: A case study in intercollegiate athletics. *Journal of Sport Management*, 15(2), 135–159.
- Kim, H. (2014). Transformational leadership, organizational clan culture, organizational affective commitment, and organizational citizenship behavior: A case of South Korea’s public sector. *Public Organization Review*, 14(3), 397–417.
- Kong, D. T. (2016). The pathway to unethical pro-organizational behavior: Organizational identification as a joint function of work passion and trait mindfulness. *Personality and Individual Differences*, 93, 86–91.
- Kopperud, K. H., Martinsen, Ø., & Humborstad, S. I. W. (2014). Engaging leaders in the eyes of the beholder: On the relationship between transformational leadership, work engagement, service climate, and self–other agreement. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 21(1), 29–42.
- Kouzes, J. M., & Posner, B. Z. (2012). *The leadership challenge* (5th edition). San Francisco: Jossey-Bass.
- Kovjanic, S., Schuh, S. C., & Jonas, K. (2013). Transformational leadership and performance: An experimental investigation of the mediating effects of basic needs satisfaction and work engagement. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 86(4), 543–555.
- Lee, A., Schwarz, G., Newman, A., & Legood, A. (2017). Investigating when and why psychological entitlement predicts unethical pro-organizational behavior. *Journal of Business Ethics*, 154(1), 1–18.
- Lee, K. M., Choo, S. G., & Jeon, S. G. (2016). The influence of transformational leadership on unethical pro-organizational behavior—mediating effect of organizational identification. *Journal of Digital Convergence*, 14(2), 83–98.
- Lips-Wiersma, M., & Morris, L. (2009). Discriminating between ‘meaningful work’ and the ‘management of meaning’. *Journal of Business Ethics*, 88(3), 491–511.
- Liu, Y., & Qiu, C. (2015). Unethical pro-organizational behavior: Concept, measurement and empirical research. *Journal of Human Resource and Sustainability Studies*, 3, 150–155.
- Martela, F. (2010). Meaningful work—an integrative model based on the human need for meaningfulness. In *Academy of Management Annual Meeting in Montréal, Quebec*.
- Martela, F. (2010). Meaningful work—An integrative model based on the human need for meaningfulness. Quebec: In *Academy of Management Annual Meeting in Montréal*.
- Maslach, C., & Leiter, M. P. (1997). *The truth about burnout*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 397–422.
- Matherne III, C. F., & Litchfield, S. R. (2012). Investigating the relationship between affective commitment and unethical pro-organizational behaviors: The role of moral identity. *Journal of Leadership, Accountability and Ethics*, 9(5), 35–46.
- McCleskey, J. A. (2014). Situational, transformational, and transactional leadership and leadership development. *Journal of Business Studies Quarterly*, 5(4), 117–130.
- Merritt, A. C., Effron, D. A., & Monin, B. (2010). Moral self-licensing: When being good frees us to be bad. *Social and Personality Psychology Compass*, 4(5), 344–357.
- Miao, Q., Newman, A., Yu, J., & Xu, L. (2013). The relationship between ethical leadership and unethical pro-organizational behavior: Linear or curvilinear effects?. *Journal of Business Ethics*, 116(3), 641–653.
- Michaelson, C. (2011). Morally Differentiating Responsibility for Climate Change Mitigation: An Analogy with Tolstoy’s “Master and Man”. *Business & Professional Ethics Journal*, 30(1), 113–136.

- Michaelson, C., Pratt, M. G., Grant, A. M., & Dunn, C. P. (2014). Meaningful work: Connecting business ethics and organization studies. *Journal of Business Ethics, 121*(1), 77–90.
- Modassar, A., & Singh, T. (2008). Relationship of emotional intelligence with transformational leadership and organizational citizenship behavior. *International Journal of Leadership Studies, 4*(1), 3–21.
- Moriano, J. A., Molero, F., Topa, G., & Mangin, J. P. L. (2014). The influence of transformational leadership and organizational identification on intrapreneurship. *International Entrepreneurship and Management Journal, 10*(1), 103–119.
- Nielsen, K., & Daniels, K. (2012). Does shared and differentiated transformational leadership predict followers' working conditions and well-being?. *The Leadership Quarterly, 23*(3), 383–397.
- Nielsen, K., Randall, R., Yarker, J., & Brenner, S. O. (2008). The effects of transformational leadership on followers' perceived work characteristics and psychological well-being: A longitudinal study. *Work & Stress, 22*(1), 16–32.
- Odumeru, J. A., & Ogbonna, I. G. (2013). Transformational vs. transactional leadership theories: Evidence in literature. *International Review of Management and Business Research, 2*(2), 355–361.
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*, Lexington, MA: Lexington Books.
- Organ, D. W. (1997). Organizational citizenship behavior: It's construct clean-up time. *Human Performance, 10*(2), 85–97.
- Organ, D. W., & Ryan, K. (1995). A meta-analytic review of attitudinal and dispositional predictors of organizational citizenship behavior. *Personnel Psychology, 48*(4), 775–802.
- Organ, D. W., Podsakoff, P. M., & MacKenzie, S. B. (2005). *Organizational citizenship behavior: Its nature, antecedents, and consequences*. California: Sage Publications.
- Podsakoff, P. M., Ahearne, M., & MacKenzie, S. B. (1997). Organizational citizenship behavior and the quantity and quality of work group performance. *Journal of Applied Psychology, 82*(2), 262–270.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., & Bommer, W. H. (1996). Transformational leader behaviors and substitutes for leadership as determinants of employee satisfaction, commitment, trust, and organizational citizenship behaviors. *Journal of Management, 22*(2), 259–298.
- Pradhan, S., & Pradhan, R. K. (2016). Transformational leadership and job outcomes: the mediating role of meaningful work. *Global Business Review, 17*(3S), 1–13.
- Robertson, J. L., Robertson, J. L., Barling, J., & Barling, J. (2017). Contrasting the nature and effects of environmentally specific and general transformational leadership. *Leadership & Organization Development Journal, 38*(1), 22–41.
- Rosso, B. D., Dekas, K. H., & Wrzesniewski, A. (2010). On the meaning of work: A theoretical integration and review. *Research in Organizational Behavior, 30*, 91–127.
- Rothlauf, J. (2015). *A global view on intercultural management: challenges in a globalized world*. Munich: Walter de Gruyter GmbH & Co KG.
- Rukmani, K., Ramesh, M., & Jayakrishnan, J. (2010). Effect of leadership styles on organizational effectiveness. *European Journal of Social Sciences, 15*(3), 365–369.
- Saitis, C., & Saiti, A. (2018). *Initiation of educators into educational management secrets*, Cham: Springer International Publishing.
- Salanova, M., & Schaufeli, W. B. (2008). A cross-national study of work engagement as a mediator between job resources and proactive behaviour. *The International Journal of Human Resource Management, 19*(1), 116–131.
- Salanova, M., Lorente, L., Chambel, M. J., & Martínez, I. M. (2011). Linking transformational leadership to nurses' extra-role performance: the mediating role of self-efficacy and work engagement. *Journal of Advanced Nursing, 67*(10), 2256–2266.
- Sanoubar, N., Sadegi, S. K., & Aghdam, S. R. (2014). The Study of Impact of Organizational Spirituality on Organizational Citizenship Behavior (University of Tabriz, Tabriz Islamic Art University, Sahand University of technology). *Journal of Applied Mathematics in Engineering, Management and Technology, 2*, 415–423.
- Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior, 25*(3), 293–315.
- Schaufeli, W. B., Bakker, A. B., & Salanova, M. (2006). The measurement of work engagement with a short questionnaire: A cross-national study. *Educational and Psychological Measurement, 66*(4), 701–716.
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., González-Romá, V., & Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies, 3*(1), 71–92.

- Schaufeli, W., & Salanova, M. (2011). Work engagement: On how to better catch a slippery concept. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 20(1), 39–46.
- Schlegel, R. J., Hicks, J. A., Arndt, J., & King, L. A. (2009). Thine own self: True self-concept accessibility and meaning in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(2), 473.
- Schnake, M. E., & Dumler, M. P. (2003). Levels of measurement and analysis issues in organizational citizenship behaviour research. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 76(3), 283–301.
- Selamat, N., Nordin, N., & Fook, C. Y. (2017). The Power of Meaningful Work: Extra Mile Teachers. *Journal of the International Society for Teacher Education*, 21(2), 7–14.
- Smith, C. A., Organ, D. W., & Near, J. P. (1983). Organizational citizenship behavior: Its nature and antecedents. *Journal of Applied Psychology*, 68(4), 653–663.
- Somech, A., & Oplatka, I. (2014). *Organizational citizenship behavior in schools: Examining the impact and opportunities within educational systems*. London: Routledge.
- Steger, M. F., Dik, B. J., & Duffy, R. D. (2012). Measuring meaningful work: The work and meaning inventory (WAMI). *Journal of Career Assessment*, 20(3), 322–337.
- Tajfel, H. (1982). *Social identity and intergroup relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thrash, A. (2012). Leadership in higher education. *International Journal of Humanities and Social Science*, 2(13), 1–12.
- Tims, M., Bakker, A. B., & Xanthopoulou, D. (2011). Do transformational leaders enhance their followers' daily work engagement?. *The Leadership Quarterly*, 22(1), 121–131.
- Tonkin, T. H. (2013). Authentic versus transformational leadership: Assessing their effectiveness on organizational citizenship behavior of followers. *International Journal of Business and Public Administration*, 10(1), 40–61.
- Tucker, B. A., & Russell, R. F. (2004). The influence of the transformational leader. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 10(4), 103–111.
- Tuckey, M. R., Sonnentag, S., & Bryan, J. (2018). Are state mindfulness and state work engagement related during the workday?. *Work & Stress*, 32(1), 1–16.
- Umphress, E. E., & Bingham, J. B. (2011). When employees do bad things for good reasons: Examining unethical pro-organizational behaviors. *Organization Science*, 22(3), 621–640.
- Umphress, E. E., Bingham, J. B., & Mitchell, M. S. (2010). Unethical behavior in the name of the company: the moderating effect of organizational identification and positive reciprocity beliefs on unethical pro-organizational behavior. *Journal of Applied Psychology*, 95(4), 769–780.
- Van Dierendonck, D., Stam, D., Boersma, P., De Windt, N., & Alkema, J. (2014). Same difference? Exploring the differential mechanisms linking servant leadership and transformational leadership to follower outcomes. *The Leadership Quarterly*, 25(3), 544–562.
- Vough, H. (2007). Finding and losing meaning: The dynamic processes of meaning construction in an architecture firm. Paper Presented at the 22nd Annual Meeting of the Society for Industrial and Organizational Psychology, NewYork.
- Wang, H. J., Demerouti, E., & Le Blanc, P. (2017). Transformational leadership, adaptability, and job crafting: The moderating role of organizational identification. *Journal of Vocational Behavior*, 100, 185–195.
- Wang, T., Long, L., Zhang, Y., & He, W. (2018). A Social Exchange Perspective of Employee–Organization Relationships and Employee Unethical Pro-organizational Behavior: The Moderating Role of Individual Moral Identity. *Journal of Business Ethics*, 1–17.
- Whittington, J. L., Meskelis, S., Asare, E., & Beldona, S. (2017). Creating meaning at work through transformational leadership. In *Enhancing employee engagement* (pp. 31–41). Palgrave Macmillan, Cham.
- Williamson, J. C., & Geldenhuys, M. (2014). Positive work experiences and life satisfaction: the moderating role of gender. *Journal of Psychology in Africa*, 24(4), 315–320.
- Yasin Ghadi, M., Fernando, M., & Caputi, P. (2013). Transformational leadership and work engagement: The mediating effect of meaning in work. *Leadership & Organization Development Journal*, 34(6), 532–550.
- Yukl, G. (1999). An evaluation of conceptual weaknesses in transformational and charismatic leadership theories. *The Leadership Quarterly*, 10(2), 285–305.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Research Article / Araştırma Makalesi

The Nexus Between the Democratic Transition and the Structural Transformation

Demokrasiye Geçiş ve Ekonomide Yapısal Dönüşüm Arasındaki İlişki

Deniz GÜVERCİN¹ , Adem GÖK²

¹Istanbul Arel University, International Trade and Finance Department, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Istanbul, Turkey

²Kırklareli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kırklareli, Turkey

ORCID: D.G. 0000-0001-6158-3877;
A.G. 0000-0002-3786-2507

Corresponding author:

Adem GÖK,
Kırklareli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kırklareli, Turkey
E-mail: adem.gok@klu.edu.tr

Submitted: 28.03.2019

Revision Requested: 04.04.2019

Last Revision Received: 01.01.2020

Accepted: 21.04.2020

Published Online: 28.04.2020

Citation: Guvercin, D., Gok, A. (2020). The nexus between the democratic transition and the structural transformation. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 173-187. <https://doi.org/10.26650/JECS2019-0032>

ABSTRACT

There are several theoretical and empirical papers on the structural transformation but there is not a study relating structural transformation with the political regime switch in the country. This paper aims to fill the gap in relevant literature by empirically examining the linkage between the political regime switch and the structure of the economy. The main purpose of this paper is to explore the impact of the political regime switch on the share of the agricultural value added in the GDP. Due to endogeneity issues, Difference GMM methodology is used to test the hypothesis that the democratization leads to the structural transformation of the economy by using data for 43 countries over the period from 1970-2016. The estimation results confirm that the share of agricultural value in total value added is higher when the country is ruled by an autocratic system rather than a democratic system. Moreover, the estimation results indicate that per capita GDP, arable land, and trade openness have a negative significant, whereas financial development, fertility, and population have a positive significant impact on the value added share of agriculture.

Keywords: Structural transformation, democratic transition, engels' law, median voter theorem, difference GMM

ÖZ

İlgili literatürde ekonominin yapısal dönüşümü üzerine birçok teorik ve uygulamalı çalışma bulunmasına rağmen, politik sistem değişikliğiyle ekonominin yapısal dönüşümünü beraber inceleyen çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma ilgili literatürde bulunan bu boşluğu doldurmayı ve politik rejim değişimleri ve ekonomideki yapısal dönüşüm arasındaki ilişkiyi ekonometrik olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın amacı politik sistem dönüşümünün, otokratik politik sistemden demokratik politik sisteme geçişin, tarım sektörünün gayrisafi yurtiçi hasıladaki payı üzerine etkisini incelemektir. Otokratik politik sistemden, demokratik politik sisteme geçişin ekonomide yapısal dönüşüme neden olacağı hipotezini içsellik sorunlarından dolayı tercih

ettiğimiz Fark GMM ekonometrik metodolojisi kullanılarak test ettik. Çalışmada kullanılan gözlemler 43 ülke ve 1970-2016 yılları arası için geçerlidir. Uygulama sonuçları tarım sektörünün gayrisafi yurtiçi hasıladaki payının, ülkeler otokratik politik sistemden demokratik politik sisteme geçiş sağlamalarıyla azalacağını göstermektedir. Uygulama sonuçları ilgili katsayı büyüklüğünün tüm modeller dikkate alındığında -0.590 ve -1.172 arasında değiştiğini göstermektedir. Buna ilaveten, uygulama sonuçları kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla, ekilebilir alan büyüklüğü ve ekonominin dış ticarete açıklığındaki değişimlerin tarım sektörünün gayrisafi yurtiçi hasıladaki payı üzerine etkisinin negatif anlamlı olduğunu, bir diğer taraftan finansal kalkınma, doğurganlık ve nüfustaki değişimlerin ise etkisinin pozitif anlamlı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapısal dönüşüm, demokratik geçiş, engel kanunu, ortanca seçmen teorisi, fark GMM

1. Introduction

According to the International Labor Organization Database, the share of agricultural employment in the world total employment was 42% in 1991, and 29% in 2017. According to WDI (2018), the world agricultural share of value added as GDP was 8% in 1995, and 4% in 2017¹. The data also indicates the presence of a monotonic decrease in the share of agricultural employment as total employment through the years. Therefore, the agricultural sector is losing its significance in terms of generating income and employment.

The literature on the declining role of the agricultural sector in general economy is centered around the argument that the rising income of nations would lead to the structural transformation of the economy. Clark (1940), Kuznets (1966) and Syrquin (1975) argue that the share of labor employed in the agriculture sector as total employment and agricultural output in total output decline with the income per capita. Therefore, depending on the share of agriculture in the economy, the stage of economic development in a country might be inferred from this view. Moreover, Herrendorf et al (2014) infer that employment and value added shares of the manufacturing sector increase at initial stages of development, but decrease at latter stages of development. Industrialization at the initial stage of economic development where the transition from agriculture occurred was the main driver of economic activity. However, deindustrialization has taken place after a certain period in the world where the services sector has increased its share in employment and GDP.

Arguments for industrialization and agricultural transition are based on supply and demand side explanations. Kongsamut et al. (2001) and Gollin et al. (2002) argued that structural transformation arises mainly due to the difference between the incomes elasticities of goods produced in different sectors. According to this view, the non-homotheticity of preferences lead to a variation in the marginal rate of substitution between goods produced in different sectors as the economy grows, leading to a variation in growth rates between sectors. Ngai & Pissarides (2007) argue that employment and value added shares from the manufacturing sector decreases due to decreases in relative prices induced by variation in TFP growth rates across sectors. On the other hand, there are also other arguments based on human capital and physical capital deepening. Acemoglu & Guerrieri (2008) focus on capital intensities in explaining sectoral, non-balanced growth. They argue that capital intensive sectors will grow more as the capital becomes more abundant in the overall economy.

Although there are several explanations based on economic arguments, the literature lacks the empirical evaluation of the transition from an agriculture-based economy following a political regime switch. In the 19th century, many countries underwent a transition to a democratic system. Most of the countries that experienced a democratic transition also experienced an increase in GDP, industrialization, and capitalism. Therefore, the co-movement of regime switches and structural transformation of the economy needs to be explored empirically.

The Democratic transition and industrialization are transformations that occur in politic and economic spheres of society. We argue that a political regime switch, from autocracy to democracy, has generated an economic environment compatible with it, so that a democratic transition leads to a transformation of market structure, incentive structures, and in the allocation of resources resulting in a structural transformation. Therefore, whether the political regime transition induces a change in economic structure is the main question this paper seeks to answer.

A Democratic transition affects power relations, social relations as well as resource allocations across production units which in turn affects the structure of the economy. Murtin & Waczi-

1 This pattern of change in agricultural labor also called as Kuznet facts.

arg (2011, p.1) state, “The democratic transition partly overlaps with other socioeconomic trends, chiefly the demographic transition, and the process of industrialization and modernization with which it is associated”.

Acemoglu and Robinson (2001, 2006) and Acemoglu et al. (2008) claim that in a democratic system; the uncertainty over future economic relations are resolved and the commitment on the distribution of income prevents the wide opening between poor and rich, which, prevents social unrest. In this sense, it can be argued that the resolution of the uncertainty over the future political state of the world decreases the discount rate of future cash flows for investment projects, and increases the number of feasible long run investment projects leading to long run economic growth. Since the present value of future cash flows increases, long run investment projects such as the increase in new technology and human capital, which requires a long run liquidity commitment and generates positive economic externalities would be undertaken (Romer,1990; Levine, 1991). Therefore, a decrease in the riskiness of the investment increases the technology investments (including high cost infrastructure investment) that would result in capital deepening leading to the structural transformation (Acemoglu & Guerrieri, 2008).

In Acemoglu & Robinson (2001, 2006) and Acemoglu et al. (2008) regime transition is the equilibrium phenomenon, which also indicates commitments to future redistribution. A Democratic transition enables taxation of assets in favor of lower income classes thanks to the median voter’s tax preferences. Furthermore, in early studies on democracy and income distribution, Lenski (1966), Boix (1998), Chan (1997) argued that poor segments would demand more redistribution through democratic channels. Therefore; the theoretical median voter’s tax preferences and related redistribution in the democratic regime (Meltzer & Richard, 1981) along with demand side explanations using Engel’s law by Kongsamut et al. (2001), Gollin et al. (2002, 2007) could be linked to explain the impact of a regime switch on economic transformation.

Additionally, a political regime switch might increase trade activities that induce structural transformation. There are studies (Milner & Kubota, 2005; Aidt & Gassebner, 2010) arguing that trade barriers are used as a strategy for building political support. Trade induces superior technologies (Acemoglu, 2003), aggregate industry productivity growth (Melitz & Ottaviano, 2008), and wage increases which might reduce the size of rent extracted in an autocratic regime (Cervellati et al., 2018). Trade can induce structural transformation (Teignier, 2009; Betts et al. 2017). Therefore, a political regime change can induce structural transformation by increasing trade.

This paper seeks to explore the impact of a democratic transition on structural transformation of the economy. To this end, we use a difference GMM approach, which deals with reverse causality and dynamic specification issues to identify the impact of a democratic transition on the value added share of agriculture. The analysis covers 43 countries for the period from 1970-2016.

This paper is organized in three sections. The first section explores the impact of a democratic transition on structural transformation through an increase in capital deepening. The second section explores the impact of a democratic transition on the structural transformation through redistribution. The third section provides empirical evidence and the last section presents a discussion and concluding remarks.

2. Democratic Transition and Structural Transformation: Theoretical Background

The theoretical background we provide in this section rests on the supply and demand side explanations. Supply side explanation is based on the decline in risks of expropriation by government or contract disputes following a regime switch from autocracy to democracy which induces

technological innovation and capital deepening. Moreover, trade might be increased after a political regime switch that might induce structural transformation. Demand side explanation is based on the Median Voter theorem and Engels' law which emphasize the impact of redistribution on sectoral production through variation in demand for goods produced in different sectors.

Incomplete information and uncertainty over a future political institution, risks of expropriation by government or contract disputes in the presence of a weak legal framework would lead to a low level of investments. Streb (2001) argues that both arbitrariness and instability of political institutions leads to incomplete information economic agents have about the state of the economy, which would negatively affect economic outcomes. Democracy compared to autocracy provides constitutional boundaries on government policies and lower the arbitrariness of policymaking. According to Acemoglu and Robinson (2001, 2006), a democratic system provides the commitment of the elite to future redistribution, which would lead to social peace and decrease in risks of expropriation of future income streams by government, or simply a decrease in political risks. Therefore, in democracies investors would know what particular political environment they would face in the future and whether they would capture returns to their investments without facing conflict.

Following a democratic transition, checks and balances such as rules of law and divisions of power are established. Olson (2000) argues that a democratic system ensures the protection of property and contract rights therefore; it decreases the uncertainty in a sense which would increase long term investments. In other words, a decline in risk level in the general economy would induce a decline in the cost of capital, which in turn would decrease the discount rate and increase the present value of cash flows, increase the number of long run investment projects, and long run economic growth.

On the other hand, investment in technology and human capital generates positive externalities for all economic units in the general economy (Romer, 1990; Levine, 1991). Therefore, the resolution of political uncertainty would lead to capital deepening (Acemoglu and Guerrieri, 2008) through a decrease in the cost of capital and increase in the technological advancement that would lead to a structural transformation.

Buera and Kaboski (2012) argue that the sectoral allocation of resources is mainly determined by the size of firms and the poverty level in the country. Therefore, it can be argued that short-term, small-scale investment projects undertaken by economic agents due to unstable political institutions would lead to underdevelopment of the manufacturing sector.

Political elites might avoid opening trade since rent extraction mechanisms on the traditional sector, agriculture, and the modern sector might fail to produce rents in the open economy. Therefore, opening up trade or expansion of trade following democratization might induce industrialization through the expansion of trade in agricultural goods (Teignier, 2009; Betts et al., 2017).

On the other hand, following a democratic transition, the whole society, depending on the extension of suffrage decides on resource allocation including redistribution through taxes and transfers. In autocracy or elite-led oligarchies, a small group of elites decide on resource allocation where they can divert resources away from the rest of society toward themselves. An electoral democracy under a majority-voting rule ensures unequal distribution of resources. Aidt et al. (2006) reports that a franchise results in an increase in public goods provided by the government in Western Europe over the period from 1830-1939.

The study of Meltzer & Richard (1981) shows that following the establishment of a franchise, implementation of policies improving the welfare of the poor against the rich became feasible. Their median voter theorem argues that the tax policy that is determined by the median voter

ensures the reallocation of economic wealth. The reallocation of wealth varies with the income inequality in the country (Alesina & Rodrik, 1994).

On the other hand, Kongsamut et al. (2001) argue that sectoral reallocation of resources arises mainly due to a variation in the income elasticity of goods produced in different sectors along the development path of an economy. According to this view, the marginal rate of substitution between goods produced in different sectors changes as the economy grows due to non-homotheticity of preferences leading to a different rate of sectoral growth. Laitner (2000) argues that following an increase in GDP, Engels' law ensures that the production share of agriculture declines against industry.

Engel's law infers that people are less willing to buy primary goods, but are more willing to buy industrial goods if their income level rises. Engel's law states that the share of food expenditure in the budget falls as income rises. Houthakker (1987) reports that the falling budget share for food with rising incomes has become one of the most robust empirical findings in economics.

Alesina & Rodrik (1994) argue that distributed income through taxation depends on the income level and capital endowment of the median voter. They argue that the redistributed income would decrease with income equality. However, in a political system where the elite decides the tax rate and redistribution, the income distribution would be skewed right. A regime switch to democracy would then lead to a high redistribution of income towards low income people.

Therefore, it can be argued that redistribution after a regime switch would generate income to be spent for the purchase of industrial goods. Murphy et al. (1989) argue that any improvement in the wealth level of the poor against the rich through redistribution would increase the demand for industrial goods and decrease the demand for backstop produced luxuries (domestic and imported luxuries). Moreover, as low income people have a higher propensity to consume, and due to Engels' law, the total demand for industrial goods would increase and the demand for agricultural goods would decrease, which would result in industrialization. Additionally, in the case of income transfer from rich to poor, the consumption of industrial goods rises, which increases the relative price of industrial goods leading to a labor movement from agriculture to industry². Murphy et al. (1989) argue that unequal societies would be stuck with an agricultural economy due to the lack of demand for industrial goods where elites are served by labor-intensive back-stop sector or imports. Therefore, it can be argued that a high redistribution induced by a democratic transition would provide sufficient demand and enable market enlargement for industrial goods and the movement of labor from agriculture to industry.

3. Data

In this section of the paper, we describe the data set that was employed for the empirical model, which resulted in evidence that the democratic transition leads to the structural transformation of the economy. The analysis covers 43 countries for the period from 1970-2016. Thirteen countries are low-income, thirteen countries are lower-middle income, fourteen countries are upper-middle income, and three countries are high-income economies. Only countries that had transition experience were included in the analysis. (See Appendix for the list of countries that were analyzed.) We took four-year averages for the period from 1970-2013 and three-year averages for the period from 2014-2016 except for the variable *democ*. The variable *democ* takes the value 1, if it takes the value 1 for the years averaged.

2 Herrendorf et al. (2014) reports that the relative prices of agricultural sector to non-agricultural sector has decreased since World War II.

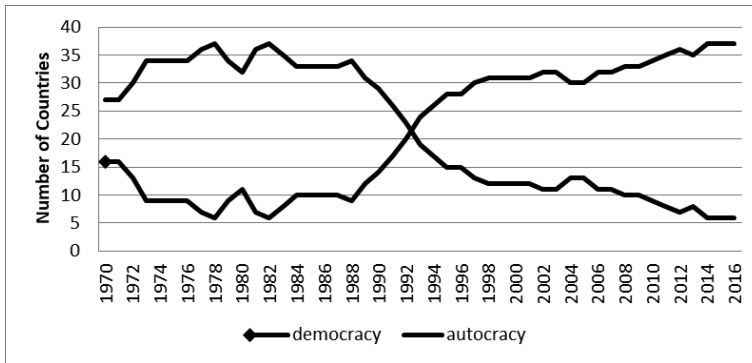

Figure 1: Number of Countries Ruled by Democracy /Autocracy.

Figure 1 displays the number of countries in the sample ruled by democracy and autocracy over the period from 1970-2016. The number of autocracies decreases whereas the number of democracies increases dramatically throughout the period. Almost 80 % of autocracies in the sample transformed into democracies during the period, which implies that we have sufficient variation for transition in political regimes to produce significant econometric implications.

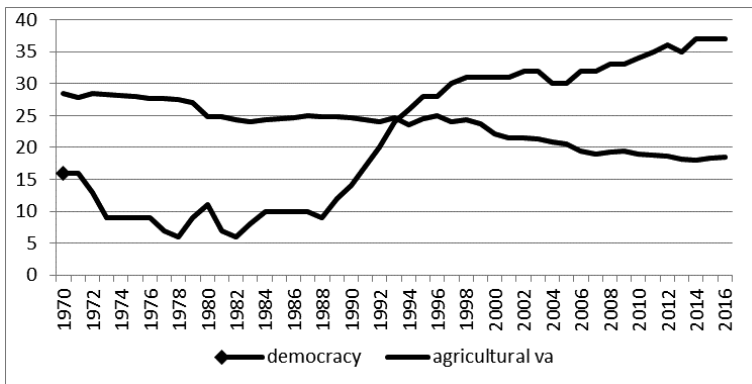

Figure 2: Comparison of Agricultural Value Added as a Share of GDP and Democracy.

Notes: y-axis represents number of countries ruled by democracy and agricultural value added (as % of GDP)

Inspecting Figure 2, we see that the agricultural value added decreases as the number of countries in the sample ruled by democracy increases. Therefore, the average value of the agricultural value added and regime switches are highly correlated and that needs to be explored through causality analysis entailing the inclusion of the confounding variables.

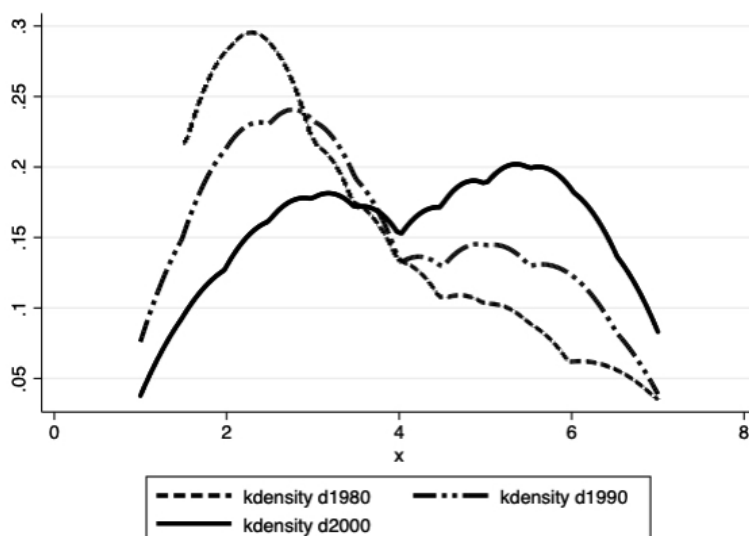

Figure 3: Kernel Density Distributions for Democracy Indices of 1980s, 1990s, 2000s.

The Kernel graphs in Figure 3 represent the democracy index for countries in the sample for 1980, 1990 and 2000. The democracy index is the average of two indices as political rights and civil liberties from FRH (2018). The indices are subtracted from 8 in order that the higher values represent a higher level of democracy. In other words, this index in some way measures the quality of democracy in that country. The shape of the kernel distribution changes from a unimodal to bimodal distribution indicating that democracies get mature and qualified over time. The density of mature democracies increase while the density of immature democracies decrease over time. In the 1980s, democracies lacked political rights and civil liberties which changed dramatically over time in the way that democracies provided more political rights and civil liberties for citizens.

Table 1 below presents the source of the data and how it was compiled. The World Bank Indicators, and Polity (2018) are used mainly for empirical estimation.

Table 1: Data Sources

Variable	Description	Source
agric	Agriculture, value added (% of GDP)	WDI (2018)
democ	Dummy Variable=1 if democracy, =0 for autocracy	Polity (2018)
lngdppc	(natural log.) GDP per capita*100/(100+Inflation)	
	GDP per capita (current US\$)	WDI (2018)
	Inflation, GDP deflator (annual %)	WDI (2018)
lnpop	(natural log.) Population ages 15-64, total	WDI (2018)
depen	Age dependency ratio (% of working-age population)	WDI (2018)
arable	Arable land (% of land area)	WDI (2018)
lncap	(natural log.) Electric power consumption (kWh per capita)	WDI (2018)
fert	Adolescent fertility rate (births per 1,000 women ages 15-19)	WDI (2018)
educ	School enrollment, secondary (% gross)	WDI (2018)
infra	Fixed telephone subscriptions (per 100 people)	WDI (2018)
trop	Trade (% of GDP)	WDI (2018)
findev	Domestic credit to private sector (% of GDP)	WDI (2018)
Fdi	Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)	WDI (2018)

Table 2 displays descriptive statistics on all variables used in the empirical analysis. The value added share of the agricultural sector and GDP per capita shows significant variation indicating the significant movement over the period, which indicates large variation for these variables.

Table 2: Descriptive Statistics

Variable	Obs	Mean	Std. Dev	Min	Max
agric	516	23.350	15.915	1.147	76.859
democ	516	0.563	0.496	0	1
lngdppc	516	6.703	1.363	2.330	10.982
lnpop	516	15.471	1.478	12.093	18.556
depen	516	80.044	17.372	36.447	112.930
arable	516	13.908	14.620	0.188	71.994
lncap	336	6.225	1.365	1.832	9.288
fert	516	9.878	4.828	0.159	21.503
educ	516	46.294	28.704	1.302	133.078
infra	516	5.890	10.742	0	69.596
trop	504	68.251	37.592	5.345	227.868
findev	456	28.134	27.926	0.192	186.496
fdi	504	2.349	4.823	-22.494	48.292

4. Empirical Model

In this section of the paper, we describe the empirical model to decide whether the evidence indicates that the democratic transition leads to the structural transformation of the economy. The general model to be estimated with Difference GMM is as below;

$$\begin{aligned} (1) & y_{it} = \alpha y_{i,t-1} + X'_{it}\beta + \varepsilon_{it} \\ (2) & \varepsilon_{it} = \mu_i + v_{it} \\ (3) & E(\mu_i) = E(v_{it}) = E(\mu_i v_{it}) = 0 \end{aligned}$$

The disturbance term ε_{it} has two orthogonal components as the fixed effects, μ_i and idiosyncratic shocks, v_{it} .

The Difference GMM transforms data to remove the fixed effects. The first difference transformation only has a weakness in unbalanced panels (Roodman, 2006).

$$\begin{aligned} (4) & \Delta y_{it} = (\alpha - 1) \Delta y_{i,t-1} + \Delta X'_{it}\beta + \Delta v_{it} \\ (5) & E[\Delta w_{it} \mu_i] = 0 \end{aligned}$$

Although the fixed effects are gone, the lagged dependent variable is still endogenous, because $y_{i,t}$ in $\Delta y_{i,t-1}$ correlates with $v_{i,t-1}$ in Δv_{it} (Roodman, 2006). Validity depends on the assumption that the v_{it} is not serially correlated. But, if the v_{it} is serially correlated of order 1 then, for instance, $y_{i,t-2}$ is endogenous to the $v_{i,t-1}$ in the error term in differences, $\Delta \varepsilon_{it} = v_{it} - v_{i,t-1}$, making it a potentially invalid instrument. The researcher would need to restrict the instrument set starting with a third lag or longer. If the researcher finds a second order correlation, he or she would need to start with even longer lags. (Roodman, 2006).

A Difference GMM approach is preferred in the analysis since it tackles the endogeneity issue due to lag of dependent variable and reverse causality running from dependent variable to independent variables. It also tackles the multicollinearity issue and heteroscedasticity problem.

Reduced From Equation for Model 1;

- (1.1) $AGRIC_{it} = \alpha AGRIC_{i,t-1} + \beta_1 STRUCTURAL_{it} + \varepsilon_{it}$
- (1.2) $\varepsilon_{it} = \mu_i + v_{it}$
- (1.3) $E(\mu_i) = E(v_{it}) = E(\mu_i v_{it}) = 0$
- (1.4) $\Delta AGRIC_{it} = \delta \Delta AGRIC_{i,t-1} + \phi \Delta STRUCTURAL_{it} + \Delta v_{it}$
- (1.5) $E[\Delta w_{it} \mu_i] = 0$

Reduced From Equation for Model 2-8;

- (1.1) $AGRIC_{it} = \alpha AGRIC_{i,t-1} + \beta_1 STRUCTURAL_{it} + \beta_2 POLICY_{it} + \varepsilon_{it}$
- (1.2) $\varepsilon_{it} = \mu_i + v_{it}$
- (1.3) $E(\mu_i) = E(v_{it}) = E(\mu_i v_{it}) = 0$
- (1.4) $\Delta AGRIC_{it} = \delta \Delta AGRIC_{i,t-1} + \phi \Delta STRUCTURAL_{it} + \lambda \Delta POLICY_{it} + \Delta v_{it}$
- (1.5) $E[\Delta w_{it} \mu_i] = 0$

$AGRIC_{it}$ represents value added agriculture for country i in year t . $AGRIC_{i,t-1}$ represents value added agriculture for country i in year $t-1$. $STRUCTURAL_{it}$ represents structural variables including democratic transition, income per capita, population, age dependency ratio, and arable land. $POLICY_{it}$ represents policy variables including capital stock, fertility rate, educational attainment, infrastructure, trade openness, financial development, and FDI inflows for country i in year t .

Model 1 is established to test the relationship between structural variables and agricultural value added. For Models 2-8, policy variables are included in regressions separately controlled with all structural variables. Although the subject of the paper and the economic analysis is very different, the division between structural and policy variables is taken from Dabla-Norris et al. (2013).

5. Estimation Results

Table 3: Difference GMM Estimation Results

Dependent Variable: agric								
Variables	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6	Model 7	Model 8
l.agric	0.616** (0.247)	0.737** (0.289)	0.394** (0.163)	0.655*** (0.059)	0.629*** (0.091)	0.593*** (0.103)	0.646*** (0.099)	0.538** (0.259)
democ	-12.439*** (4.266)	-6.484*** (2.291)	-8.791*** (3.054)	-2.867*** (0.993)	-4.398*** (1.321)	-9.657*** (3.404)	-4.607*** (1.629)	-10.538** (4.288)
lngdppc	-4.478** (1.690)	-2.729* (1.375)	-3.156*** (1.042)	-1.332** (0.541)	-1.757*** (0.593)	-3.179** (1.343)	-2.928*** (0.849)	-4.647*** (1.204)
lnpop	48.109*** (17.420)	45.393*** (15.528)	37.291** (17.254)	5.904* (3.037)	9.356** (4.300)	31.311** (11.973)	13.892** (5.681)	45.220** (16.987)
depen	0.997** (0.437)	1.255** (0.537)	0.642* (0.326)	0.157* (0.083)	0.175* (0.095)	0.479* (0.282)	0.259** (0.125)	0.951** (0.435)
arable	-2.170** (0.857)	-1.586* (0.849)	-1.117* (0.612)	-0.599** (0.261)	-0.626* (0.346)	-1.689*** (0.617)	-0.649** (0.280)	-2.190** (0.967)
lncap		1.782 (4.946)						
fert			1.776* (0.999)					
educ				0.003 (0.039)				
infra					-0.036			

					(0.076)			
trop								
findev								
fdi								
Prob>F	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Countries	43	28	43	43	43	42	38	42
Instruments	16	23	25	26	26	20	21	19
Sargan	0.634	0.984	0.820	0.399	0.744	0.600	0.315	0.756
AR(2)	0.353	0.600	0.720	0.337	0.413	0.508	0.209	0.535

Source: Authors' Own Calculations

Notes: The values in parenthesis are robust standard errors. ***, ** and * denote significance levels at % 1, % 5 and % 10 respectively. AR(2) is test for second-order serial correlation in the second-differenced residuals, under the null of no serial correlation. Hansen test of over-identification is under the null that all instruments are valid. All the independent variables are treated endogenously except lnpop, arable, fertility, findev and fdi. Second and deeper lags are instrumented according to AR (2) test of serial correlation.

According to Table 3, the lag of agricultural value added has a positive, significant effect on the current agricultural value added. The magnitude of the coefficient is between 0.394 and 0.737. Even if there is a convergence it is very slow, since these countries do not belong to the same club, they are randomly selected according to the fact that they had a transition from autocracy to democracy or vice versa. The coefficients for the lag of agricultural value added should be interpreted as the current level of agricultural value added, which heavily depends on its past values.

According to estimation results, the democratic transition has a negative significant effect on the value added share of agriculture where the magnitude of the coefficient is between -2.867 and -12.439. The presence of a statistically significant negative impact of a democratic transition on the value added share of agriculture in all models, indicating the robustness of the result, shows that democracies experience a decrease in the value added share of agriculture following the transition.

The GDP per capita (income per capita) has a negative significant impact on the agricultural value added. This confirms the predictions of theories about the declining role of agriculture in the growing economy. As argued by Kongsamut et al. (2001) and Gollin et al (2002), the share of agriculture in employment and output declines as the economy grows.

There is an insignificant relationship between the physical capital and agricultural value added. This result contradicts the predictions of Acemoglu and Guerrieri (2008) in that the increase in capital labor ratio and capital accumulation increases the output of the capital intensive sectors leading to a lower share of the agricultural value added. However, in the presence of appreciation of (internal/external) terms of trade in favor of agriculture and rise in labor productivity thanks to mechanization in agriculture or migration from rural to urban areas, the agricultural value added might not vary much despite capital deepening in the industry leading to insignificant estimates.

There is a positive significant relationship between the financial development variable and the agricultural value added. The result would imply that the productivity increase due to a rise in a technological capacity increase was financed through the loan market. There is a positive significant relationship between population and the agricultural value added, which does not comply with the findings of Leukhina & Turnovsky (2016) and Ho (2015) who argue that there is a major role of population growth in the structural transformation of the British economy.

Trade openness has a negative significant effect on the agricultural value added. This result complies with the results provided by studies in the structural transformation literature arguing that international trade has a negative significant effect on the share of agricultural value added (Teignier, 2009; Betts et al., 2017; Uy et al., 2013).

There is a negative significant relationship between arable land and agricultural value added.

The size of arable land would indicate the importance of agriculture in the general economy in the country. However, after controlling the population and GDP, it can be claimed that countries with a bigger size of arable land would have an economy based more on agriculture, which would employ most of the labor in the country. However, as these countries experienced structural transformation, they had a higher decline in agricultural value added compared to countries with lower arable land.

The following variables; educational attainment, infrastructure, and FDI inflows had no significant effect on the agricultural value added.

6. Discussion and Conclusion

Gollin et al. (2002) argue that there is wide per capita income disparity between early and late industrialized countries. Therefore, according to Gollin et al. (2002) late industrialization explains most of the income differences between countries. There are demand and supply based explanations of industrialization in a country. The demand side explanations are based on Engles' law whereas supply side explanations are based on a variation in capital shares between sectors, a variation in TFP between sectors, and opening to trade. The study contributes to the literature by empirically exploring the impact of democratization on the reallocation of resources towards industry from agriculture.

The demands for democracy do not arise only because people are aiming for broader political rights but also aiming for higher income through redistribution. According to the Median Voter Theorem, the median voter receiving income levels lower than mean income in society sets the positive tax rate enabling the redistribution. Therefore, following a democratic transition there would be a redistribution of income from top income earners to low income earners, which leads to a reallocation of demand across sectors due to Engels' law. According to Engels' law, agricultural goods are demanded less and industrial goods are demanded more as income rises. On the other hand, top income earners consume a significant amount of backstop produced luxury goods (or imports) because industrial goods are inferior goods for them. The reallocation of income enables the increase in demand for industrial goods and a decrease in demand for backstop produced luxury goods. In other words, the reallocation of income towards the poor enables an enlargement of the market for industrial goods. Therefore, democracy leads to industrialization.

Moreover, Olson (2000) argues that conditions of long lasting property and contract rights and the rules of law exist only for securely democratic societies. The elite-led, single ruler autocracies have a different set of rules as each dictator rules according to his own set of rules, which are mostly ad hoc and arbitrary resulting in an uncertain economic and political environment. For example; one autocrat might protect property and contract rights whereas the other one might confiscate properties, which negatively impacts long run investment projects. Additionally, in an unstable political environment where a regime switch occurs frequently, investors would not feel safe investing in long-term projects or large-scale projects that are mostly investments in technology and human capital resulting in an economic underdevelopment and agriculture based economy. Capital deepening occurs if the uncertainty is resolved leading to a structural transformation as it is argued by Acemoglu and Guerrieri (2008).

Moreover, elites might avoid opening the economy to trade since rents might decrease. Therefore, democratization might lead to expansion of trade (Milner and Kubota, 2005; Aidt and Gassebner, 2010) and trade expansion might induce a structural transformation (Teignier, 2009; Betts et al., 2017)

The estimation results indicate that a democratic transition has a significant, negative impact on the value added share of agriculture, where the magnitude of the coefficient is between -0.590 and -1.172. The presence of a statistically significant negative impact of democratic transition on the value added share of agriculture in all models, indicating the robustness of the result, shows that democracies experience a decrease in the value added share of agriculture following a transition. This study contributes significantly to the literature by providing cross-country evidence that a political regime switch from autocracy to democracy explains industrialization.

Additionally, the estimation results indicate that per capita GDP, arable land, and trade openness have a negative significant impact, whereas financial development, fertility, and population have positive significant impacts on the value added share of agriculture. Eventhough results do not support the explanation for structural transformation based on capital deepening, it supports the explanation based on trade expansion.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References/Kaynakça

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2001). A theory of political transitions. *American Economic Review*, 91(4), 938–963. <https://doi.org/10.1257/aer.91.4.938>
- Acemoglu, D. (2003). Why not a political Coase theorem? Social conflict, commitment, and politics. *Journal of Comparative Economics*, 31(4), 620–652. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2003.09.003>
- Acemoglu, D. & Robinson, J.A. (2006). Economic origins of dictatorship and democracy. New York, USA: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511510809.003>
- Acemoglu, D., & Guerrieri, V. (2008). Capital deepening and nonbalanced economic growth. *Journal of Political Economy*, 116(3), 467–498. Retrieved from <https://economics.mit.edu/files/5673>
- Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J. A., & Yared, P. (2008). Income and democracy. *American Economic Review*, 98(3), 808–42. <https://doi.org/10.1257/aer.98.3.808>
- Aidt, T. S., Dutta, J., & Loukoianova, E. (2006). Democracy comes to Europe: franchise extension and fiscal outcomes 1830–1938. *European Economic Review*, 50(2), 249–283. <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2004.07.004>
- Aidt, T. S., & Gassebner, M. (2010). Do autocratic states trade less?. *The World Bank Economic Review*, 24(1), 38–76. <https://doi.org/10.1093/wber/lhp022>
- Alesina, A., & Rodrik, D. (1994). Distributive politics and economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 109(2), 465–490. <https://doi.org/10.2307/2118470>
- Betts, C., Giri, R., & Verma, R. (2017). Trade, reform, and structural transformation in South Korea. *IMF Economic Review*, 65(4), 745–791. <https://doi.org/10.1057/s41308-017-0031-7>
- Boix, C. (1998). *Political parties, growth and equality: Conservative and social democratic economic strategies in the world economy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139174947>
- Buera, F. J., & Kaboski, J. P. (2012). Scale and the origins of structural change. *Journal of Economic Theory*, 147(2), 684–712. <https://doi.org/10.1016/j.jet.2010.11.007>

- Cervellati, M., Naghavi, A., & Toubal, F. (2018). Trade liberalization, democratization, and technology adoption. *Journal of Economic Growth*, 23(2), 145–173.
<https://doi.org/10.1007/s10887-018-9155-5>
- Chan, S. (1997). Democracy and inequality: Tracking welfare spending in Singapore, Taiwan, and South Korea. In M. Midlarski (Ed.), *Inequality, democracy, and economic development* (pp. 227–243). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Clark, C. (1940). *Conditions of economic progress*. London, UK: McMillan.
- Dabla-Norris, M. E., Thomas, M. A. H., Garcia-Verdu, M. R., & Chen, M. Y. (2013). Benchmarking structural transformation across the world (No. 13-176). *International Monetary Fund*. <http://dx.doi.org/10.5089/9781484359662.001>
- FRH (2018). Freedom in the world: Comparative and historical data. Freedom House, Washington D.C. Retrieved from <https://freedomhouse.org/content/freedom-world-data-and-resources>
- Gollin, D., Stephen L. P., & Richard R. (2002). The role of agriculture in development. *The American Economic Review*, 92(2), pp.160–164.
<https://doi.org/10.1257/000282802320189177>
- Gollin, D., Stephen L. P., & Richard, R. (2007). The food problem and the evolution of international income levels. *Journal of Monetary Economics*, 54(4), 1230–1255. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2006.04.002>
- Herrendorf, B., Rogerson, R., & Valentinyi, A. (2014). Growth and structural transformation. In *Handbook of economic growth* (Vol. 2, pp. 855-941). Amsterdam, Netherlands: Elsevier.
<https://doi.org/10.1016/B978-0-444-53540-5.00006-9>
- Ho, C. P. (2015). Population growth and structural transformation. *MPRA Paper*, No.73860. Retrieved from https://mpra.ub.uni-muenchen.de/73860/1/MPRA_paper_73860.pdf
- Houthakker, H. (1987). Engel's law. In *The New Palgrave Dictionary of Economics* (Vol.2, pp.143–144). London, UK: McMillan.
- Kongsamut, P., Sergio R. & Danyang, X. (2001). Beyond balanced growth. *Review of Economic Studies*, 68(4), 869–882. <https://doi.org/10.1111/1467-937X.00193>
- Kuznets, S. (1966). *Modern economic growth: Rate, structure, and spread*. New Haven, USA: Yale University Press. <https://doi.org/10.1086/259424>
- Laitner, J. (2000). Structural change and economic growth. *Review of Economic Studies*, 67(3), pp.545–561. <https://doi.org/10.1111/1467-937X.00143>
- Lenski, G. E. (1966). *Power and privilege* (Vol. 96). New York, USA: McGraw-Hill. <https://doi.org/10.2307/1953261>
- Leukhina, O. M., & Turnovsky, S. J. (2016). Population size effects in the structural development of England. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 8(3), 195–229. <https://doi.org/10.1257/mac.20140032>
- Levine, R. (1991). Stock markets, growth, and tax policy. *The Journal of Finance*, 46(4), 1445–1465. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1991.tb04625.x>
- Melitz, M. J., & Ottaviano, G. I. (2008). Market size, trade, and productivity. *The Review of Economic Studies*, 75(1), 295–316. Retrieved from https://scholar.harvard.edu/files/melitz/files/melot_restud_final.pdf
- Meltzer, A. H., & Richard, S. F. (1981). A rational theory of the size of government. *The Journal of Political Economy*, 89(5), 914–927. <https://doi.org/10.1086/261013>
- Milner, H. V., & Kubota, K. (2005). Why the move to free trade? Democracy and trade policy in the developing countries. *International Organization*, 59(1), 107–143. Retrieved from https://www.princeton.edu/~hmlilner/forthcoming%20papers/LDCdem_IO.pdf
- Murphy, K. M., Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1989). Industrialization and the big push. *Journal of Political economy*, 97(5), 1003-1026. Retrieved from https://scholar.harvard.edu/files/shleifer/files/indust_big_push.pdf
- Murtin, F., & Wacziarg, R. (2011). The democratic transition. *NBER Working Paper*, No. 17432. <https://doi.org/10.3386/w17432>
- Ngai, L. R., & Pissarides, C. A. (2007). Structural change in a multi-sector model of growth. *American Economic Review*, 97(1), pp.429–443. <https://doi.org/10.1257/aer.97.1.429>
- Olson, M. (2000). *Power and prosperity: Outgrowing communist and capitalist dictatorships*. New York, USA: Basic Books.

- Polity (2018). Polity IV index: Polity project. Retrieved from <http://www.systemicpeace.org/polityproject.html>
- Roodman, D. (2009). How to do xtabond2: An introduction to difference and system GMM in Stata, *Stata Journal*, 9(1), 86–136. <https://doi.org/10.1177/1536867X0900900106>
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), 71–102. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2937632>
- Streb, J. (2001). Political uncertainty and economic underdevelopment. *Estudios de Economía*, 28(1), 89–114. Retrieved from https://ucema.edu.ar/u/jms/articles_and_working_papers/EstudiosdeEconomia_v28-n1-e_2001_Streb.pdf
- Syrquin, M. (1976, August). Sources of industrial growth and change: An alternative measure. In *European Meeting of the Econometric Society, Helsinki, Finland*.
- Teignier, M. (2009). The role of trade in structural transformation. Available at SSRN 1984729. Retrieved from https://www.cemfi.es/ftp/pdf/papers/seminar/roletrade_teignier.pdf
- Uy, T., Yi, K. M., & Zhang, J. (2013). Structural change in an open economy. *Journal of Monetary Economics*, 60(6), 667–682. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2013.06.002>
- WDI (2018). World development indicators. World Bank, Washington D.C. Retrieved from <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>

APPENDIX

List of Countries Analyzed

Algeria	Ghana	Nepal
Argentina	Guinea-Bissau	Pakistan
Bangladesh	Guyana	Panama
Benin	Honduras	Philippines
Bolivia	Iran, Islamic Rep.	Sierra Leone
Burkina Faso	Iraq	Suriname
Burundi	Kenya	Swaziland
Central African Republic	Korea, Rep.	Thailand
Chile	Lesotho	Tunisia
Congo, Dem. Rep.	Liberia	Turkey
Congo, Rep.	Madagascar	Venezuela, RB
Denmark	Malawi	Zambia
Dominican Republic	Mali	Zimbabwe
Ecuador	Mauritania	
Fiji	Mexico	

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Tükenmişlik ve İşe İlişkin Duygular Arasında İş Stresinin Aracı Rolü: Kamu Çalışanları Örneği*

Mediator Role of Work Stress Between Burnout and Job Related Affective Wellbeing: A Case of Public Employees

Selver YILDIZ BAĞDOĞAN¹ , Ülviye TÜFEKÇİ YAMAN¹ , Kadriye Burcu ÖNGEN BİLİR¹ , Serpil AYTAÇ¹

*Bu çalışma, 6-9 Mayıs 2018'de 9. Uluslararası İş Sağlığı ve Güvenliği Kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

¹Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Bursa Türkiye

ORCID: S.Y.B. 0000-0003-0616-8691;
Ü.T.Y. 0000-0003-3299-9448;
K.B.Ö.B. 0000-0003-2581-0125;
S.A. 0000-0001-6659-4639

Corresponding author:

Selver YILDIZ BAĞDOĞAN,
Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Bursa Türkiye
E-mail: syildiz@uludag.edu.tr

Submitted: 07.10.2019

Revision Requested: 11.10.2019

Last Revision Received: 14.02.2020

Accepted: 02.03.2020

Published Online: 04.05.2020

Citation: Yıldız Bağdoğan, S., Tüfekçi Yaman, U., Öngen Bilir, K. B. & Aytaç, S. (2020). Mediator role of work stress between burnout and job related affective wellbeing: a case of public employees. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 189-205. <https://doi.org/10.26650/JECS2019-0077>

ÖZ

Çalışanlar arasında stres ve tükenmişlik kavramları önemli işyeri sorunları arasında yer alır. Yaşanan iş stresi ve tükenmişlik, çalışanların işe karşı duygularını dolayısıyla yıllık hallerini de etkiler. Çalışanların işe karşı olumlu duygular beslemesi, genel yaşama karşı tutumunu da belirler. Bu sebeple işe karşı geliştirilen duygular, çalışanın yaşadığı stresin ve tükenmişliğin azalmasına da yol açabilir. Bu çalışmada tükenmişlik, işe ilişkin duygular ve iş stresi kavramları ele alınmıştır. Çalışmada kamu sektöründeki çalışanlar arasındaki tükenmişlik ve işe ilişkin duygular arasındaki ilişkiler incelenmiş, iş stresinin bu iki değişken arasında aracı etkisinin bulunup bulunmadığına bakılmıştır. Anket yönteminin kullanıldığı çalışmada 172 kişi katılımcı olarak yer almıştır. Araştırmada değişkenler arasındaki ilişki için Pearson Korelasyon Analizi ve değişkenler arasındaki aracı etkiyi tespit edebilmeye yönelik Yapısal Eşitlik Modellemesi içinde analizler gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre işe ilişkin duygular ve tükenmişlik arasında anlamlı ve negatif yönlü; iş stresi ile tükenmişlik arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki mevcuttur. Ayrıca stres değişkeninin işe ilişkin duygular ile tükenmişlik arasındaki ilişkiyi açıklamada kısmi aracılık rolünü üstlendiği görülmüştür. Diğer bir deyişle çalışanların işe ilişkin yıllık halleri ve algıları ile tükenmişlik arasındaki ilişkiyi açıklamak için iş stresini de anlamak gerekir.

Anahtar Kelimeler: Çalışan, stres, tükenmişlik, işe ilişkin duygular, yapısal eşitlik modellemesi

ABSTRACT

Both stress and burnout among employees are serious workplace problems. Work stress and burnout also affect employees' feelings towards work and their well-being. Employees' positive feelings towards work determine their attitude towards general life. For this reason,

developing positive feelings towards work can also lead to a decrease in the stress and burnout experienced by the employee. In this study, the relationship between burnout and job-related affective well-being among public sector employees was examined. In addition, this study considers whether job stress has a mediator effect between these two variables. 172 people participated in the study using the questionnaire method. Pearson Correlation Analysis was performed for the relationship between variables. In order to determine the mediator effect analyzes were performed in Structural Equation Modeling. According to the results of the analysis, there is a significant and negative relationship between job related affective well-being and burnout; significant and clear relationship between work stress and burnout. In addition, the stress variable was found to play a partial mediator role in explaining the relationship between job-related affective well-being and burnout. In other words, it is necessary to understand stress in order to explain the relationship between job well-being and perceptions of employees and burnout.

Keywords: Employee, stress, burnout, job related affective well-being, structural equation modeling

EXTENDED ABSTRACT

Conditions in the workplace have an effect on employees' emotions while at work. Employees' positive emotions affect their commitment and feelings both to life and to work life. Positive or negative emotions determine attitudes and perceptions in the workplace such as satisfaction, motivation, burnout and stress. The main concepts of this study are work stress, burnout and positive and negative emotions related to work, in other words, well-being.

While the pressure experienced during the day and at the workplace remains at a certain level, it provides healthy stimuli but when it goes below or above a certain level it causes stress (Makin, & Lindley, 1995, s. 13; Keser, 2014, s. 20). According to Selye, the father of stress research, stress is the "body's non-specific response to any request coming to it" (Selye, 1973, s. 692; Selye, 1976).

Since the 1970s, one of the most mentioned concepts along with work stress is burnout. The person experiencing burnout feels that his energy is decreased and exhausted. Therefore, stress cannot be reduced or, at least, it might only be removed with great difficulty. However, the sources of stress here are different from the others. Because the stress that causes burnout results from the employee's interaction with the workplace and the employees there (Maslach, 2003; Singh, Goolsby, & Rhoads, 1994, s. 558; Özdemir, Kılıç, Özdemir, Öztürk ve Sümer, 2003, s. 14).

Another variable in our study, job related affective well-being, is a concept that expresses positive feelings towards work (Morrissy, Boman, & Mergler, 2013). Job related affective well-being increases employee satisfaction with positive emotions (Diener, Sandvik, & Pavot, 1991). Danna and Griffin (Danna, & Griffin, 1999) state that this must be looked at in order to explain job satisfaction. Determining satisfaction in the workplace is crucial for employees' well-being.

This study aims to investigate whether stress has a mediating effect on burnout and job related affective well-being of public sector employees. Research data were collected from 172 public employees. Three scales were used in this study: (1) "Job Stress Scale" developed by House and Rizzo (1972) and adapted to Turkish by Efeoğlu (2006); (2) "Maslach Burnout Inventory" developed by Maslach ve Jackson (1981) and adapted to Turkish by Ergin (1992); (3) "Job-Related Affective Well-Being Scale-JAWS" developed by Katwyk, Fox, Spector, & Kelloway (2000) and adapted to Turkish by Bayram, Kuşdil, Aytaç & Bilgel (2004).

The mean age of the participants was 37.79 years (sd = 8.956 years), and the age range was between 23 and 60 years. 40.1% of the participants were female and 59.9% were male. According to the reliability analysis results, the reliability levels of all scales were significant within the acceptable values range (C. Alpha Values; Work stress: 0.83; Burnout: 0.87; JAWS: 0.92).

According to the results of the Pearson correlation analysis between job stress, burnout and job related affective well-being (JAWS), there was a negative and significant relationship between JAWS

and burnout ($r = -0.80, p < 0.00$); a negative and significant relationship between JAWS and work stress ($r = -0.48, p < 0.01$); and a positive and significant relationship between burnout and work stress ($r = 0.60, p < 0.01$).

In this study, stress assumes the mediation role of explaining the relationship between JAWS and burnout. The benefit of fit indices obtained from the structural equation model established to examine the mediating role of the stress variable in the relationship between jaws and burnout indicate that the model fits to an acceptable level: $\chi^2 / sd = 4.00$, RMSEA= 0.058, GFI=0.90, CFI=0.93, SRMR=0.055. According to the measurement model, JAWS negatively affects burnout ($\beta = -0.93, t = -8.08, p < 0.05$). When JAWS and stress were included in the structural equation model, a significant relationship was found between JAWS and burnout. As desired, β coefficient was low ($\beta = -0.79, t = -5.02, p < 0.05$). According to Baron and Kenny (1986), this result shows a partial mediating effect. Thus, stress variable partially mediates job related affective well-being and burnout.

However, the significance of the decrease in β values was analyzed by the Sobel Test ($Z = 7.64387946, p = 0.00002972$) to speak of the strictly mediator effect. The significance of Sobel Test confirms the existence of the partial mediating effect of the stress variable between these variables.

Work stress and burnout are common concepts both in working life and in the literature. However, it is less common in the literature to investigate these concepts together with job related affective well-being. In our study, there was a significant and negative relationship between burnout and job related affective well-being, work stress and job related affective well-being. There was a significant and positive relationship between work stress and burnout. In the study, while explaining the relationship between job related affective well-being and burnout, it was clear that job stress played a partial mediating role. When we look at the previous studies on the subject, it is also possible to see that the obtained findings coincide with the results of our study.

1. Giriş

Çalışma hayatındaki duygular, çalışma koşulları tarafınca da belirlenir. Çalışanların pozitif duyguları, hem özel hem de çalışma hayatına olan bağlarını ve duygularını etkiler. Duyguların olumlu veya olumsuz olması tatmin, motivasyon, tükenmişlik, stres gibi işyerindeki tutum ve algıları belirler. İş tatmini, örgütsel bağlılık, motivasyon gibi kavramlar daha çok pozitif duygular ile ilgili iken; tükenmişlik, stres, çatışma ise negatif duygularla ilgilidir.

İş stresi ile fiziksel ve mental sağlık arasında güçlü bir ilişki vardır. Bu ilişki, hem fiziksel hem psikolojik ve hem de ekonomik sonuçlar doğurabilmektedir (Donald ve ark., 2005, s. 410). Avrupalı çalışanların %25'i iş stresinden etkilendiklerini ve strese bağlı sağlık sorunları yaşadıklarını dile getirmektedirler (Eurofound; EU-OSHA, 2014, s. 6). Avrupa'daki kayıp işgünlerinin yarısından fazlasının iş stresi ile ilgili olduğu da bilinmektedir (European Agency for Safety and Health at Work, 2005). Dolayısıyla çalışma koşullarını belirleyen önemli bir faktör olarak stres, işyerlerinin birincil sorunları arasında yer alır. Bu önemli işyeri sorunu literatürde de yoğun bir şekilde tartışılan ve araştırılan bir kavramdır. Aşağıdaki tabloda stresin bazı kavramlarla olan ilişkisine bakılan çalışmalar yer almaktadır.

Tablo 1: Stresin Bazı Kavramlarla İlişkisine Yönelik Çalışmalar

Tükenmişlik ve Depresyon	Iacovides, Fountoulakis, Kaprinis, & Kaprinis, 2003 Uncu, Bayram ve Bilgel, 2006 Armutçuk, Sevinç, Bozkurt, Bostancı ve Zencir, 2011 Onay ve Kılıcı, 2011 Bussing, & Glasser, 2000 Abarghouei, Abarghouei, Bidaki, & Yazdanpoor, 2016 Collin, Toon, O'Selmo, Reynolds, & Whitehea, 2019
Verimlilik	Donald, ve ark., 2005 Halkos, & Bousinakis, 2010
Duygusal İyilik Hali	Uncu, Bayram ve Bilgel, 2006 Makikangas, Feldt, & Kinnunen, 2007 Kuşdil, Bayram, Aytaç ve Bilgel, 2004 Katwyk, Fox, Spector, & Kelloway, 2000 Jain, Giga, & Cooper, 2013 Selamu, Fekadu, & Hanlon, 2017
Kişilik	Makikangas, Feldt, & Kinnunen, 2007 Vollrath, 2001 Dumitru, & Cozman, 2012 Shields, Toussaint, & Slavich, 2016
Örgütsel Bağlılık	Khatibi, & Hamidi, 2009
İş Tatmini	Hayes, Douglas, & Bonnier, 2015;
İş- Aile Çatışması	Khamisa, Oldenburg, Peltzer, & Ilic, 2015
Duygusal Emek	Bulgurcu Gürel, 2016
İşten Ayrılma Niyeti	Çelik ve Yıldız, 2016
Örgütsel Sessizlik	Çakır Yıldız ve Güneş, 2017

Bu çalışmanın ana kavramları iş stresi, tükenmişlik ve işe ilişkin olumlu ve olumsuz duygular bir başka deyişle işe ilişkin iyilik halidir.

2. İş Stresi

Stres kavramı, fizikten psikolojiye kadar pek çok alan içinde dile getirilen bir kavramdır. Stres sözlük anlamıyla “gerilim” ifadesine karşılık gelir. Fizik bağlamında ele alınan stres, maddenin kendi içinde gösterdiği dirençtir. Gelen güce karşı gösterdiği tepki ve direnç, stres

olarak adlandırılır. Psikolojik olarak stres ise kişinin yaşadığı ve karşılaştığı olay ve davranışlara verdiği tepkidir. Bu tanımlara bakarak iki tanım arasındaki benzerliğin gösterilen karşı tepki olduğu ancak birincisinde ölçüm yapmak kolay, ikinci alanda ölçüm yapmanın ise zor olduğu gerçeğidir.

Gün içinde ve işyerinde yaşanan baskı, belli bir düzeyde iken sağlıklı uyarımlar sağlarken; belli bir düzeyin altına veya üstüne çıktığında strese ve olumsuz sonuçlara yol açar (Makin, & Lindley, 1995, s. 13; Keser, 2014, s. 20).

Stres araştırmalarının isim babası olan Selye'ye göre stres, "vücudun kendisine gelen herhangi bir talebe spesifik olmayan şekilde verdiği tepkidir" (Selye, 1973, s. 692; Selye, 1976). Stresin ortaya çıkıp genel bir tepki yaratabilmesi için strese yol açan faktörlerin oluşmuş olması gerekir. Bu faktörler (içsel veya dışsal), kişinin bir gerilim yaşamasına ve dengesinin bozulmasına da neden olur.

Selye'nin (1976), üç fazdan oluşan ve Genel Uyum Sendromu adını verdiği stres süreci, bireyin stresörlere verdiği tepkinin kronolojik gelişimini gösterir. Birinci faz olan alarm aşaması, stresörlerin fark edildiği anla başlar. Vücutta ortaya çıkan birtakım fiziksel tepkilerle de (terleme gibi) dışarıdan fark edilebilir. İkinci faz olan direnç (uyum) aşamasında, birey stres yaratan unsurlarla mücadele etmeye çalışır, üstesinden gelirse metabolizma normale döner. Üçüncü faz ise tükenmedir. Burada birey, stresin yarattığı etkilerden dolayı zarar görmeye başlar hatta sağlık koşullarında ciddi sorunlar ortaya çıkabilir (strese bağlı hastalıklar gibi).

Hayatımızdaki pek çok değişiklik ve gelişme strese yol açabilir. Birey için neyin stres yaratacağı ve etkisi farklılık gösterebilir. Holmes ve Rahe (1967) günlük hayattaki olayların hastalıklarla olan bağlantısını ortaya çıkarmak için "Sosyal Uyumu Ölçme Listesi" geliştirmişlerdir. Bu listeye göre eşin ölümü, boşanma, hapisaneye girme, hastalık veya yaralanma, evlilik, emeklilik gibi olaylar listenin ilk sıralarında yer alan olaylardır (Smith, 2002, s. 19).

İş stresi ise örgüt içinde yerine getirilen rollerin yarattığı olumsuz sonuçlarla da ilgilidir (Devi, & Sharma, 2013). İşyerindeki kronik stres kaynakları rollerdeki belirsizlik, kişiler arası çatışmalar, sorumluluk, yoğun iş yükü, katılım, mekan ve yer sorunları olarak sıralanabilir (Şahin, 1994, s. 25-27). Ayrıca işyerinin kendisinden kaynaklanan iş yapısı, işyerindeki fiziksel koşullar (Aytaç, 2002); kişiler arası iletişim de stresi etkileyen ve strese neden olan faktörler arasındadır.

İş stresi çalışanların performanslarına (Erdoğan, 1991; Mulki, Jaramillo, Goad, & Pesquera, 2011); iş tatminsizliğine (Luthans, 2011; Trivellas, Reklitis, & Platis, 2013); çalışma yaşam kalitesi algısına (Dülgeroğlu ve Başol, 2017), iyilik hallerine (Skakon, Nielsen, Borg, & Guzman, 2010), işe ilişkin olumsuz duygulara ve tükenmişliğe (Miksaj-Todorovic, & Novak, 2008) etki edebilmektedir. Ayrıca role dayalı stres kaynaklarının işe ilişkin duyguları olumsuz etkilediği de (Duygulu, Çıraklar, Güripek ve Bağırhan, 2013) bilinmektedir.

İş stresi ve tükenmişlik arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Bu iki kavram bazı durumlarda neden bazı durumlarda ise sonuç olarak karşımıza çıkabilmektedir. Ayrıca hem stresin hem de tükenmişliğin sonuçları birbirine benzeyebilmektedir: Depresyon, yorgunluk, uyku problemleri, yeme bozuklukları, özgüven kaybı, öfke, sinirlilik hali, ümitsizlik, güçsüzlük, huzursuzluk gibi (Filizöz ve Ay, 2011, s. 229-241).

İş stresi hem kamu hem de özel sektör çalışanları için yüksek sağlık masrafları, işe devamsızlık ve işgücü devir hızında artış, yeni personel bulma ve yerleştirme maliyetleri anlamına gelen bir kavramdır. Bu sebeple stres çalışanlar kadar örgüt üzerinde de maliyetlere yol açan bir kavramdır (Şenyiğit, 2004).

3. Tükenmişlik

1970’li yıllardan itibaren iş stresi ile birlikte en çok anılan kavramlardan bir tanesi tükenmişliktir ancak iş stresi ile aynı anlama gelen kavramlar değildirler (Iacovides, Fountoulakis, Kaprinis, & Kaprinis, 2003, s. 209; Laes, & Laes, 2001; Pines, & Nunes, 2003).

İş stresi tek başına tükenmişliğe yol açmaz. Olumlu geribildirim alan çalışanlar uzun yıllar üretken ve tatminkâr bir şekilde çalışmaya devam edebilirler. Bununla birlikte hemşirelik, hekimlik, öğretmenlik ve avukatlık gibi daha stresli işlerde çalışanların tükenmişlikle karşılaşma olasılıklarının daha yüksek olduğu görülmüştür (Iacovides, Fountoulakis, Kaprinis, & Kaprinis, 2003, s. 210; Maslach, & Leiter, 1997). Tükenmişlikle ilgili çalışmaların yaygınlaşmasıyla birlikte tükenmişliğin sadece belli meslek gruplarını değil, tüm çalışanları etkileyebilecek potansiyel bir işyeri sorunu olduğu ve tanımının yapılması gerektiği tartışılmaya başlanmıştır (Maslach, 1998; Maslach, Schaufeli, & Leiter, 2001; Cordes, & Dougherty, 1993; Baron, & West, 2007; Hayes, Douglas, & Bonnier, 2015).

Tükenmişlik sendromunun hem farklı çalışma grupları üzerinde hem de farklı çalışma psikolojisi kavramlarıyla birlikte araştırılması, konunun netleşmesini ve bütüncül olarak ele alınmasını sağlamıştır (Sağlam Arı ve Çına Bal, 2008, s. 144). Ayrıca tükenmişlik, çalışanın işyerinde yaşadığı stresin bir sonucu olarak süreklilik kazanan negatif bir durum olarak da karşımızdadır (Ahola ve ark., 2006).

Tükenmişlik sendromunu yaşayan birey, enerjisinin de azaldığını ve tükendiğini hissetmektedir. Dolayısıyla içinde bulunduğu stresi de azaltamamakta veya ortadan kaldırmakta güçlük çekmektedir. Ancak buradaki stres kaynakları diğerlerinden farklıdır. Çünkü tükenmişliğe neden olan stres, çalışanın işyeri ve oradaki çalışanlarla olan etkileşiminden kaynaklanmaktadır (Maslach, 2003; Singh, Goolsby, & Rhoads, 1994, s. 558; Özdemir, Kılıç, Özdemir, Öztürk ve Sümer, 2003, s. 14). Ayrıca stres ve tükenmişlik, üretkenliği ve performansı etkileyebilmektedir (Halkos, & Bousinakis, 2010; Hanafi, Zunaidah, & Ulfa, 2018).

Tükenmişlik, “başkaları tarafından da kolayca görülebilen fiziksel ve duygusal enerjinin azalmasıyla ortaya çıkan yorgunluk ve bitkinlik hali” dir (Maslach, Schaufeli, & Leiter, 2001, s. 402). Maslach ve Jackson tükenmişliği, duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda düşme olarak üç boyutta ele alır. Duygusal tükenme, kişideki duygusal ve fiziksel kaynakların azalmaya başladığı, yorgunluk, bıkkınlık ve enerji kaybı ile kendini gösterdiği aşamadır. Stres de en çok bu aşamada kendini göstermektedir. İkinci aşamada, kişiler arası iletişimin iyice azaldığı görülür. Son aşamada ise, birey kendini tamamen yetersiz hissetmeye, başarısının ve motivasyonunun sürekli düşmesine, ilerleyememesine ve suçluluk hissine yol açmaktadır (Maslach, & Jackson, 1981; Maslach, Schaufeli, & Leiter, 2001).

Tükenmiş kişi, yaşamdan umduğu beklentilerini elde edemeyince yorgunluk ve hayal kırıklığı içine düşer. Beklentiler, gerçekten olabileceklerin çok üzerinde ise amaca ulaşmak öz kaynakların, yaşam enerjisinin ve işlev görme yeteneğinin tükenmesi anlamına gelir (Hisli Şahin, 1994, s.61).

Tükenmişlik, hem çalışana hem de örgütü etkileyen ve hatta çalışanın işten ayrılmasına veya başka işlerin aramasına yol açan bir sorun olduğu gibi (Constable, & Russell, 1986; Anand, & Arora, 2009), performansın düşmesine de (Anvari, Kalali, & Gholipour, 2011) yol açabilmektedir. İşten ayrılma, iş değişikliği, iş tatminin düşmesi diğer sorunların başında gelir (Bussing, & Glasser, 2000).

Garson ve aşçılar arasında yapılan çalışmada bireysel özelliklerden ve işyerinin fiziksel özelliklerinden kaynaklı stresin tükenmişlik duygusunu arttırdığı görülmüştür (Onay ve Kılıcı, 2011).

Akademisyenler üzerinde yapılan bir çalışmaya göre, kişisel başarı alt boyutunda yüksek derecede tükenmişlik yaşadıkları, cinsiyete göre değişmediği, evlilerde daha düşük ve araştırma görevlilerinde daha fazla, iş yükünün arttırıcı etkisi olduğu tespit edilmiştir (Ardıç ve Polatçı, 2008).

Hekim dışı sağlık personeli üzerinde yapılan bir çalışmaya göre, yaş ve iş stresi ile tükenmişlik arasında ilişki bulunmuştur. Yaş ve tükenmişlik arasında ters orantılı, iş stresi ile tükenmişlik arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmuştur (Armutçuk, Sevinç, Bozkurt, Bostancı ve Zencir, 2011).

4. İşe İlişkin Duygusal İyilik Algısı /İşe İlişkin İyilik Hali

Son yıllarda çalışma psikolojisi alanında pozitif psikoloji konuları daha fazla tartışılmaya başlanmıştır. Bu konulardan biri de mutluluk ve işe karşı olumlu duygulardır. Bireyin işe ilişkin duyguları, çalışma eylemine karşı tutumuna bağlıdır. Olumlu bir tutumu varsa işe ilişkin duyguları da olumlu olabilir. Bir iş sahibi olmak, işe yaramak, ihtiyaçlarını giderebiliyor olmak gelir elde etmek, arkadaşlık ilişkileri kurabilmek, zamanı organize edebilmek, yaratıcılığını kullanabilmek olumlu duygulara yol açabilir. Diğer taraftan kişiliğine, yeteneklerine ve eğitimine uygun olmayan, monoton, tehlikeli, iş yükü fazla bir çalışan, işine karşı olumsuz duygular besleyebilir. Bu sebeplerle çalışanın iyilik hali, işinde ve işyerinde huzurlu olması, kendini yeterli hissetmesi, mutluluk duyması, tatmin olması ve o iş yerinde çalışmaya devam etmek istemesiyle ilgilidir. Bunlara ek olarak iyilik hali, duygular ve algı ile ilgili olduğundan bireyin genel olarak yaşama karşı tutumu ve anlayışıyla da doğrudan ilişkilidir. Bu çalışmada ele alınan iyilik hali çalışma yaşamına ilişkindir. Önemli bir yaşam alanı olan iş ve işyeri, bireyin kendini nasıl (olumlu-olumsuz) hissettiğini önemli ölçüde belirler.

İşe ilişkin duygular veya iyilik hali /well-being, yazarlarca farklı şekillerde (Diener, 1984; Ryff, 1995; Ryan, & Deci, 2001) psikolojik ve sübjektif well-being olarak kavramsallaştırılmaktadır. Holistik bir yaklaşımla işe ilişkin duygular –işe ilişkin olumlu ve olumsuz duygular- psiko-sosyal iş çevresi ile açıklanmaya çalışılır (Makikangas, Feldt, & Kinnunen, 2007). İşe ilişkin duygular hem olumlu ve olumsuz duygularla açıklanmaya çalışılsa da daha çok Diener ve arkadaşlarının yaptığı çalışmalara göre ne kadar sıklıkla olumlu etki olursa olumsuz etkiler de o kadar az yaşanabilmektedir (Mielniczuk, & Laguna, 2018).

İşe karşı iyilik hali/well-being, işe karşı olumlu duyguları ifade eden bir kavramdır (Morrissey, Boman, & Mergler, 2013). İşe karşı iyilik hali algısı olumlu duygularla birlikte geldiğinde çalışanların işten duydukları tatmin de artmaktadır (Diener, Sandvik, & Pavot, 1991). Danna ve Griffin (Danna, & Griffin, 1999), iş tatminini açıklamak için işyerindeki iyilik haline bakmak gerektiğini ifade etmektedirler. İşyerindeki tatmini belirleyen, çalışanların iyilik halleridir.

Çalışanın iyilik hali ve özellikle işe ilişkin olumlu duyguları, pek çok faktör tarafından belirlenebilir: Kişilik özellikleri, çevresel koşullar, genel özyeterlilik ve bireyin başarıya odaklanmış olması (Devos, Bouckennooghe, Engels, Hotton, & Aelterman, 2006) gibi.

Yapılan çalışmalara göre stres kaynakları ile duygusal iyilik algısı arasında güçlü bağlar vardır (Katwyk, Fox, Spector, & Kelloway, 2000; Kuşdil, Bayram, Aytaç ve Bilgel, 2004). İşyerindeki stres, çalışanların iyilik hallerini olumsuz yönde etkilemektedir.

Skanon ve arkadaşlarına göre, çalışanların iyilik hallerinde liderler önemli bir role sahiptir. Liderlerin yaşadığı stres de bulaşıcı etkiye sahiptir (Skakon, Nielsen, Borg, & Guzman, 2010, s. 108). Çalışanların iş stresleri ile iyilik halleri arasındaki ilişki, lider ve işverenlere gerekli koşulları sağlamaları konusunda ahlaki yükümlülükler getirmektedir (Donald, ve ark., 2005, s. 410).

5. Yöntem ve Materyal

Bu çalışmada aşağıdaki hipotezler test edilmeye çalışılmıştır:

H1: JAWS ve Tükenmişlik değişkenleri arasında ters yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

H2: JAWS ve İş Stresi arasında ters yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Tükenmişlik ve İş Stresi arasında aynı yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

H4: JAWS ve Tükenmişlik arasındaki ilişkinin açıklanmasında İş Stresinin aracılık etkisi vardır.

Bu çalışmada anket tekniği kullanılmıştır. Araştırma verileri, iki farklı şehirde verilen “stres ve tükenmişlik” eğitimine katılan kamu çalışanlarından toplanmıştır. Katılımcıların sayısı 190’dır. Tamsayım yöntemiyle anket formları katılımcılara dağıtılmış ancak 18 adet anketin hatalı ve eksik doldurulduğu tespit edildiğinden analizlere dahil edilmemiş, 172 anket formu üzerinden çalışma gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada kamu çalışanlarının sağlığını stres ve tükenmişlik kavramları üzerinden ölçebilmek amacıyla üç ölçek kullanılmıştır:

1- House ve Rizzo (1972) tarafından geliştirilen ve Türkçe’ye uyarlaması Efeoğlu (2006) tarafından yapılan 7 soruluk ve tek boyutlu “**İş Stresi Ölçeği**” (Job Stress Scale) kullanılmıştır. Bu ölçekte çalışanın işyerinde yaşadığı stresle ilişkili olan psikolojik ve psikosomatik semptomlar ölçülmüştür. Böylece stresin çalışanın zihnini ne kadar meşgul ettiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Ölçekte “Oldukça büyük bir gerilim altında çalışıyorum.”, “İşimden dolayı kendimi asabi hissediyorum.” gibi maddeler yer almaktadır. “Kesinlikle katılıyorum” dan “Kesinlikle katılmıyorum” a doğru beşli Likert ölçeği kullanılmıştır. Katılımcıların stres puanları ortalama değerler üzerinden dikkate alınmaktadır.

2- Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen ve Ergin (1992) tarafından Türkçe’ye uyarlanan 22 sorudan ve 3 boyuttan oluşan (Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma ve Kişisel Başarıda Düşme boyutları) “**Maslach Tükenmişlik Envanteri**” (Maslach Burnout Inventory) kullanılmıştır. Ölçek cevapları “Hiçbir zaman” dan “Her zaman” a doğru beşli şekilde tasarlanmıştır. Ölçekte “Yolun sonuna geldiğimi hissediyorum.” “Gün sonunda ruhen kendimi tükenmiş hissediyorum.” gibi sorular yer almaktadır.

3- Katwyk, Fox, Spector ve Kelloway (2000) tarafından geliştirilen, Türkçe uyarlaması Bayram, Kuşdil, Aytaç ve Bilgel (2004) tarafından yapılan 30 soru ve iki boyuttan oluşan uzun versiyonu olan “**İşe İlişkin Duygusal İyilik Algısı Ölçeği**” (Job-Related Affective Well-Being Scale-JAWS) (İşe Karşı Geliştirilen Negatif Duygular-15 madde, İşe Karşı Geliştirilen Pozitif Duygular- 15 madde) adlı üç ölçek kullanılmıştır. Bu iki alt ölçeğin içinde duygular, iki eksen etrafında dört farklı grupta toplanmıştır: Olumlu ve yoğun; olumlu ve zayıf; olumsuz ve yoğun; olumsuz ve zayıf. Ölçekten örnek vermek gerektiğinde, olumlu ve yoğun duyguların söz konusu olduğu noktada bireyin aktif ve mutlu olduğu (esinlenme, heves, neşe, coşku gibi madde örnekleri), olumlu ama zayıf duyguların hâkim olduğu durumlarda bireyin huzurlu ama düşük güdülenme düzeyine sahip olduğu (madde örnekleri: tatmin, hoşnutluk, huzur). Diğer taraftan, olumsuz ama yoğun duygulara sahip olduğunda ise kaygılı ve gergin duygular içinde olduğu (hayal kırıklığı, tiksinti, kızgınlık, korku gibi madde örnekleri) görülmektedir. Son olarak olumsuz ve zayıf duygular içinde iken kendi içine kapanan ve güdülenme düzeyi düşük bir bireyi karşımıza çıkmaktadır (madde örnekleri: bezgin, yorgun) (Bayram, Kuşdil, Aytaç ve Bilgel, 2004; Kuşdil, Bayram, Aytaç ve Bilgel, 2004). Ölçeğin olumlu/olumsuz eksenini kişinin işe ilişkin mutluluk düzeyini; yoğun/zayıf eksenini ise motivasyon düzeyini göstermektedir. Çalışmada, Spector tarafından açıklanan değerlendirme yöntemlerinden biri olarak, ölçek, negatif duygulara ilişkin 15 soru ters çevrilerek toplam puan hesaplanmış ve işe ilişkin iyilik hali olarak tek boyutta ele alınmıştır (Spector, 2007).

Araştırmada değişkenler arasındaki ilişki için Pearson Korelasyon analizi ve değişkenler arasındaki aracı etkiyi tespit edebilmeye yönelik Yapısal Eşitlik Modellemesi içinde analizler gerçekleştirilmiştir.

6. Bulgular

Katılımcıların yaş ortalaması 37,79 yıl (ss = 8,956 yıl), yaş aralıkları 23 ve 60 yılları arasındadır. Katılımcıların %40,1'i kadın, %59,9'u erkektir. Örneklemin %40,7'sini memurlar diğer yarısını ise mühendisler, mali müşavirler, şefler, astsubay, daire başkanı, avukatlar, uzman yardımcıları oluşturmaktadır. Katılımcıların çalışma sürelerine bakıldığında ortalama 10,40 yıldır (ss=8,89 yıl). Tablo 2'de betimsel istatistikler içindeki ortalamalar, standart sapma ve Cronbach alfa değerleri görülmektedir.

Tablo 2: Betimsel İstatistik Sonuçları

Ölçekler	Ortalama	Ss	C. Alfa
İş Stresi Ölçeği	2,73	0,84	0,83
Maslach Tükenmişlik Ölçeği	2,54	0,54	0,87
Duyusal Tükenme	2,62	0,83	0,90
Duyarsızlaşma	2,12	0,81	0,81
Düşük Kişisel Başarı	2,80	0,81	0,75
İşe İlişkin İyilik Algısı-JAWS	3,42	0,74	0,92
Negatif Duygular	3,83	0,81	0,94
Pozitif Duygular	3,00	0,90	0,86

ss: Standart Sapma, C. Alfa: Cronbach Alfa

Yukarıda yer alan Tablo 2'ye göre tüm ölçeklerin güvenilirlik düzeyleri kabul edilebilir değerler aralığında anlamlıdır. Bir ölçeğin Cronbach Alfa değeri $0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Kayış, 2009). Ölçeklerin ortalama değerlerine bakıldığında, stres ölçeği ortalamasının çok yüksek olmamakla birlikte yine de çok düşük olmadığı görülmektedir. Tükenmişlik ölçeği için de benzer bir durum söz konusudur. JAWS'ın ortalaması ise 3,42 değeriyle katılımcıların iyilik algılarının yüksek olduğu görülmüştür.

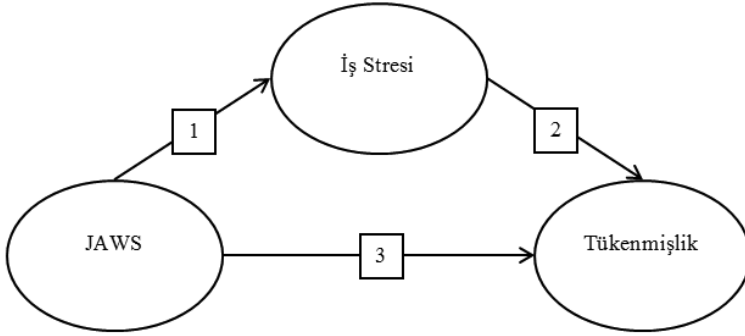
İş stresi, tükenmişlik ve işe ilişkin duygusal iyilik algısı (JAWS) arasındaki Pearson korelasyon analizi sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır. Tablo 3'e göre, JAWS ve tükenmişlik arasında negatif ve anlamlı ($r = -0,80$, $p < 0,00$); JAWS ve iş stresi arasında negatif ve anlamlı ($r = -0,48$, $p < 0,01$) ve tükenmişlik ile iş stresi arasında da pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r = 0,60$, $p < 0,01$). Sonuç olarak H1, H2 ve H3 hipotezlerinin doğrulandığı bilgisine ulaşılmıştır.

Tablo 3: Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

	JAWS	Tükenmişlik	İş Stresi
JAWS	1	-0,80**	-0,48**
Tükenmişlik	1	1	0,60**

** $p < 0,01$

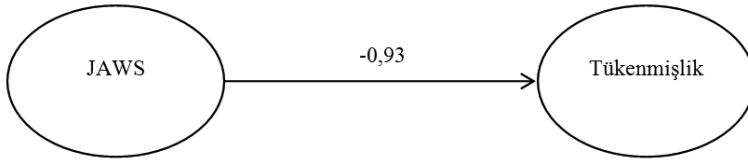
Bu çalışmada iş stresi değişkeninin aracı olduğu model, aşağıda verilmiştir. Bu modele göre iş stresi, JAWS ve tükenmişlik arasındaki ilişkinin açıklanmasında aracılık rolünü üstlenmektedir.

Şekil 1: Stres Değişkeninin Aracılık Modeli.

Yapısal eşitlik modellerinin ve ölçme modelinin değerlendirilmesinde Goodness of Fit Index (GFI) ve Comparative Fit Index (CFI) adlı uyum iyiliği indeksleri kullanılmıştır. CFI ve GFI değerlerinin 0,90 ile 0,95 arasında olması kabul edilebilir, 0,95'in üzerinde olması ise iyi bir uyumu göstermektedir. RMSEA değeri 0,08'den düşüktür. (Hu, & Bentler, 1999).

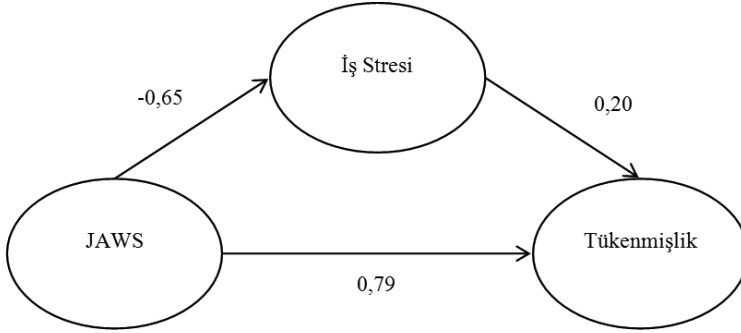
Ölçüm modeli, gözlenen değişkenlerin, kendi aralarındaki yapıları ile ilişkilerini belirtir. Yapısal eşitlik modeli testinde iki gizil değişken kullanılmıştır: JAWS ve tükenme. Ölçüm modelinin ilk testi sonucunda, veriler iyi uyum sağlamıştır. $\chi^2 / sd = 8,19$, RMSEA= 0.07, GFI=0.92, CFI=0.91, SRMR=0.055.

Şekil 2: JAWS ile Tükenmişlik Arasındaki İlişki Modeli.

Baron ve Kenny (1986)'nin önerileri doğrultusunda ilk olarak JAWS değişkeninin hem iş stresi hem de tükenmişlik değişkeni ile ilişkili olduğuna ilişkin kanıt elde edilmesi gerekmektedir. Ayrıca JAWS ile tükenmişlik değişkeninin ilişkili olduğunun gösterilmesi gerekmektedir. Ölçme modeli söz konusu kanıtları sağladığı için JAWS ile tükenmişlik arasındaki ($\beta = -0,93$, $t = -8,08$, $p < 0,05$) ilişkide iş stresi değişkeninin oynadığı aracı rolün incelenmesine geçilebilir. Dolayısıyla yapılması gereken şey, JAWS ve iş stresi değişkenlerinin yordayıcı; tükenmişlik değişkeninin yordanan değişken olduğu modeli test ederek, JAWS değişkeninden tükenmişlik değişkenine giden yolun anlamlı çıkmasını ya da söz konusu yol değerinin ilk halinden ($\beta = -0,93$, $t = -8,08$, $p < 0,05$) daha düşük çıkmasını beklemektir. Şekil 3'deki aracı model sonuçlarına göre JAWS ile iş stresi arasında negatif yönlü doğrudan bir ilişki bulunmaktadır ($\beta = -0,65$, $t = -3,96$, $p < 0,05$).

İş stresi değişkeninin JAWS ve tükenmişlik arasındaki ilişkide oynadığı aracı rolü incelemek için kurulan yapısal eşitlik modelinden elde edilen uyum iyiliği indeksleri, modelin kabul edilebilir düzeyde uyum verdiğini göstermektedir: $\chi^2 / sd = 4,00$, RMSEA= 0.058, GFI=0.90, CFI=0.93, SRMR=0.055. Söz konusu modele ilişkin standardize edilmiş katsayıları Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3: Standardize Edilmiş Faktör Yükleri.

Ayrıca iş stresi tükenmişlik zerinde pozitif yönlü doğrudan bir etki yapmaktadır ($\beta = 0,20$, $t=1,63$, $p<0,05$).

Ölçüm modeli sonucuna göre JAWS tükenmişliği negatif olarak etkilemektedir. ($\beta = -0,93$, $t = -8,08$, $p<0,05$). JAWS ve iş stresi ile birlikte yapısal eşitlik modelinde yer aldığına, JAWS ve tükenmişlik arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. İstenildiği üzere β katsayısı düşük çıkmıştır. ($\beta = -0,79$, $t = -5,02$ $p<0,05$) Baron ve Kenny'ye (1986) göre bu sonuç kısmi aracı etkiyi göstermektedir. Böylece iş stresi değişkeni kısmi olarak işe ilişkin duygusal iyilik algısına ve tükenmişliğe aracılık etmektedir.

Aracı etkiden söz edebilmek için karşılanması gereken şartların yanı sıra, bağımsız değişkenin (aracı değişken vasıtasıyla) bağımlı değişken üzerindeki dolaylı etkisinin (a.b yolunun) anlamlı olup olmadığını saptamak gerekir. Bunu gerçekleştirmek için çeşitli testler geliştirilmiştir. Bunlardan bir tanesi de Sobel testidir (Sobel, 1982). Bu test, ilgili değişkenlere ait düzeltilmemiş regresyon katsayıları (β) ve bunlara ait standart hata değerleri kullanılarak hesaplanır.

Ancak kesin olarak aracı etkiden söz etmek için, B değerlerindeki azalmanın anlamlılığı Sobel Testi ile analiz edilmiştir. Sobel Testi sonuçları $Z = 7.64387946$, $p = 0.00002972$ şeklinde gerçekleşmiştir. Sobel Testinin anlamlı çıkması, stres değişkeninin söz konusu değişkenler arasındaki kısmi aracılık etkisinin varlığını doğrulamaktadır.

Tablo 4: Aracı Model İçin Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları

	Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	Toplam Etki
İş Stresi <--- JAWS	-0,65*	0,000	-0,65*
Tükenmişlik <--- İş Stresi	0,20	0,000	0,20*
Tükenmişlik <--- JAWS	-0,79	-0,14*	-0,93*

* $p<0,05$

Aracı modele ilişkin yapısal eşitlik modelinin sonuçları Tablo 4'te görülmektedir. Aracı model sonuçlarına göre daha önce temel modelde görülen JAWS ile tükenmişlik arasındaki istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü ilişki ortadan kalkmıştır (Standartlaştırılmış regresyon katsayısı=-0,79). Sonuçlar JAWS'ın tükenmişlik üzerindeki etkisinin doğrudan değil dolaylı olduğunu göstermektedir. JAWS'ın tükenmişlik üzerindeki toplam etkisi "Standartlaştırılmış regresyon katsayısı=-0,93, $p<0,05$ " iken bu etkinin bir kısmı dolaylı etkidir. "Standartlaştırılmış regresyon katsayısı=-0,14, $p<0,05$ " Bu sonuç iş stresinin JAWS ve tükenmişlik ilişkisinde aracı bir değişken olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu sonuç ile H4 hipotezi de doğrulanmıştır.

7. Tartışma ve Sonuç

İş stresi ve tükenmişlik konuları hem çalışma yaşamında hem de literatürde sıkça yer alan kavramlardır. Ancak literatürde bu kavramların işe ilişkin duygular ile birlikte araştırılması daha az görülen bir durumdur. Yaptığımız çalışmada hem tükenmişlik ile işe ilişkin duygular hem de işe ilişkin duygular ve iş stresi arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. İş stresi ve tükenmişlik arasında da anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada işe ilişkin duygular ile tükenmişlik arasındaki ilişkiyi açıklarken iş stresinin kısmi aracılık rolünü oynadığı da görülmüştür. Ayrıca kurulan model çerçevesinde işe ilişkin duyguların tükenme üzerindeki etkisinin doğrudan değil dolaylı olduğu da tespit edilmiştir.

Çalışma yaşamında iyi olmak ve iyi hissetmek, pozitif psikoloji alanında konu başlığı olarak yer almaya başlamıştır. Duygusal iyilik hali, kişi tarafından algılanan bir durum olduğundan bireysel ve çevresel faktörlere göre değişiklik gösterebilir. Duygusal iyilik hali, olumsuz duygularla karşımıza çıktığında iş stresi ile olan ilişkisi ortaya çıkar. Konuyla ilgili yapılan önceki çalışmalara baktığımızda elde edilen bulguların çalışmamızın sonuçlarıyla örtüştüğünü görmek mümkündür.

Çağrı merkezi çalışanları üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada, örgütsel stresörlerin çalışanların sağlık ve iyilik halleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğuna ve bağlılığın da stresörlerin olumsuz sonuçları üzerindeki etkisine önemli ölçüde aracılık ettiğine ilişkin bulgular elde edilmiştir (Jain, Giga, & Cooper, 2013). İlaç firmasında çalışan satış temsilcileri üzerinde yapılan bir çalışmada, rol stresörlerinin çalışanların mesleki iyi oluşlarında olumsuz etkisi bulunduğu, bu olumsuz etkinin de, karşılanması gereken satış kotaları, kariyer planları, geleceğe yönelik endişe ve iş güvencesi eksikliği konusundaki farkındalık eksikliğinden kaynaklandığı ifade edilmektedir (Duygulu, Çıraklar, Güripek ve Bağırhan, 2013).

Yardımcı sağlık çalışanları üzerinde yapılan bir çalışmada da, stres ve psikolojik iyi oluşla ilgili meslek grupları arasında hastane ve kamuya açık ortamlarda çalışanlar arasında bazı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir (Harris, Cumming, & Campbell, 2006). Yapılan bir diğer çalışmada da psikolojik iyi oluş ve stres arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir (Zarbova, & Karabeliova, 2018). Stresin azaltılmasının iyilik hali üzerinde olumlu etkileri olacaktır (Özarallı, 2015, s. 18).

Hemşireler üzerinde yapılmış başka bir çalışmada da hemşirelerin iş stresi ve iyilik halleri arasındaki ilişkide yaş değişkeninin önemli bir moderatör etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir (Achour ve ark., 2019, s. 1231). İtfaiye çalışanları üzerinde yapılan bir çalışmada ise iş stresi ve işe ilişkin iyilik hali ile psikolojik sözleşme ihlalinin önemli düzeyde ilişkili olduğu görülmüştür (Duran, Bishopp, & Woodhams, 2019, s. 120).

İşe ilişkin duygular ile stres arasında ilişki yanında negatif duyguların çalışanların anksiyete ve depresyon düzeylerini de yükselttiği (Uncu, Bayram ve Bilgel, 2006) görülürken, yaptığımız çalışmada da stresin beraberinde tükenmişliği getirdiği görülmüştür. Tükenmişlik duygusu, yüz yüze yapılan işlerde daha fazla görülmektedir (Maslach, & Leiter, 1997). Bu nedenle hizmet sektöründe insan ilişkilerinin ağır bastığı işlerde tükenmişlik riski daha fazladır. Hem stresin hem de tükenmişliğin etkilerinin uzun dönemde ve sinsice ortaya çıktığı (Ardıç ve Polatçı, 2008; Sağlam Arı ve Çına Bal, 2008) ve sosyal problem olarak kabul edilmesi gerektiği ortadadır.

Sağlık çalışanları üzerinde yapılan bir çalışmaya göre, tükenmişlik ve iş stresi puanlarının ilişkili olduğu, iş stresi artışının tükenmişlik yönünden olumsuz bir etken olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Armutçuk, Sevinç, Bozkurt, Bostancı ve Zencir, 2011). Hemşireler üzerinde yapılan bir diğer çalışmaya göre de, işle ilgili stresin tükenmişlik, iş tatmini ve genel sağlık ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu çalışmada özellikle, çalışanlarla ilgili stresin duygusal tükenme oranında-

ki %16, duygusal tükenmedeki %13 ve kişisel başarıda azalmanın %10'luk varyansı açıklayan üç tükenme boyutuyla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Khamisa, Oldenburg, Peltzer, & Ilic, 2015). Hastane personeli üzerinde yapılan diğer bir araştırmaya göre de, iş stresi ve tükenmişlik boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışanlardaki yüksek iş stresi oranı, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma oranının yükselmesine neden olurken, kişisel başarılarının da düşmesine yol açmaktadır (Abarghouei, Mohammad, Abarghouei, Bidaki, & Yazdanpoor, 2016).

Otel işletmelerinde çalışanlar üzerinde yapılan pilot bir çalışmada da, tükenmişlik ve iş yerinin fiziksel özelliklerinden kaynaklanan stres faktörlerinin işten ayrılma niyetini artırması yönünde sonuçlara ulaşılmıştır (Onay ve Kılıcı, 2011). Mali müşavirlere ilişkin yapılan bir çalışmada da, duygusal tükenme ve iş stresi arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir (Gürel, 2016). Özel güvenlik görevlileri üzerinde yapılan bir çalışmada ise, psikolojik dayanıklılığı yüksek olan kişilerin yaşamlarında algıladıkları iş stresi düzeyi yüksek olsa dahi tükenmişlik yaşama olasılıklarının daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Ersezgin ve Tok, 2019, s.20).

Tükenmişlik ve işe ilişkin iyilik hali değişkenlerinin incelendiği önceki çalışmalar incelendiğinde bulgular genel olarak çalışmamızın sonuçlarını destekler niteliktedir. Lizano (2015)'nin, tükenmişlik ve iyi oluş ilişkisini ele alan 19 ampirik çalışmanın bulgularını incelediği sistematik çalışmasında, çalışma bulgularının tümünün, tükenmişliğin çalışanların iyi oluşları üzerindeki zararlı etkilerine işaret ettiğini tespit etmiştir. Özellikle duygusal tükenmenin tutarlı bir şekilde tüm refah biçimleri üzerinde olumsuz ve önemli bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir (Lizano, & Barak, 2015). Milfont ve arkadaşlarının (2007) yaptığı çalışmaya göre, tükenmişliğin iyi oluş ile negatif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Milfont, Denny, Ameratunga, Robinson, & Merry, 2007).

Sağlık çalışanları üzerinde yapılan diğer bir araştırmada da, işe ilişkin iyilik halinin tükenmişlikle negatif ilişkili olduğu, iki değişken arasındaki ilişkide sosyo-demografik ve işle ilgili faktörlerin de anlamlı etkileşimler gösterdiği ifade edilmiştir. Ayrıca tükenmişlik çeşitli düzeylerde (fiziksel, psikolojik, aile ve sosyal) olumsuz sonuçları anlamlı bir şekilde yordarken, işe ilişkin iyilik hali ve daha özelden duygusal sağlamlık bu olumsuz sonuçları azaltmaktadır (Kareaga, Exeberria, & Smith, 2009). Normal ve özel eğitim gerektiren öğrencilere eğitim veren öğretmenler üzerinde yapılan bir çalışmada da, özel eğitim öğretmenlerinin tükenmişlik ve işe ilişkin iyilik hallerinde önemli farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Özel eğitim öğretmenlerinin diğer öğretmenlere göre daha fazla tükenmişlik ve daha düşük iyilik hali düzeylerine sahip oldukları tespit edilmiştir (Shamstalab, Akbari, & Mosavi, 2014).

Literatürde çalışmamıza konu olan üç değişkenin kendi aralarındaki ilişkiye yönelik çok sayıda çalışma bulunsa da üçünün birlikte ele alındığı çok az çalışmaya rastlanmaktadır. Diş hekimleri üzerinde yapılan bir araştırmada ise, stres ve tükenmişliğin çalışanların iyilik halleri üzerinde olumsuz etkide bulunduğu görülmüştür. Söz konusu çalışmada diş hekimleri tarafından bildirilen endişe verici düzeyde yüksek tükenmişlik ve stres oranlarının temel olarak bireysel düzeyde değil, çalışma ortamında kronik sistematik bir problem şeklinde görüldüğü de tespit edilmiştir (Collin, Toon, O'Selmo, Reynolds, & Whitehea, 2019).

Ayrıca aracılık etkisinin incelendiği araştırma sayısı da oldukça az sayıdadır. Çelik ve Yıldız (2016) duygusal emek ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi açıklarken stresin aracılık rolü oynadığını (Çelik ve Yıldız, 2016); Büte (2011)'de nepotizm ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi stresin aracılık etkisi üzerinden araştırmışlardır (Büte, 2011). Diğer bir çalışmada stres, tükenmişlik ve iyilik hali arasındaki ilişkide psikolojik sermayenin ve özgüvenin aracılık etkisine bakılmıştır (Wang, ve ark., 2017). Rothman (2008) da yaptığı çalışmada, işe ilişkin iyilik halinin en iyi birbirinden farklı ancak birbiriyle ilişkili dört faktörle temsil edildiğini ifade etmektedir: mesleki

stres, tükenme, iş tatmini ve işe bağlılık. (Rothmann, 2008). Doktorlar üzerinde yapılan çalışmada da, tükenmişlik ve iyilik hali arasında negatif yönlü bir ilişki bulunurken; rol çatışmasının arabuluculuk etkisi gösterdiği görülmüştür (Schaufelia, Bakkerb, Heijden, & Prins, 2009).

Çalışmamızın sonuçlarına göre, kurulan model çerçevesinde işe ilişkin duyguların tükenme üzerindeki etkisinin doğrudan değil dolaylı olduğu tespit edilmiş, işe ilişkin duygular ile tükenmişlik arasındaki ilişkiyi açıklarken iş stresinin kısmi aracılık rolünü oynadığı da görülmüştür. Bu nedenle çalışma ortamında iş stresini azaltmaya yönelik uygulamalara önem verilmesinin çalışanların tükenmişlik düzeyinin düşmesinin ve işe ilişkin pozitif duygularının artmasının sağlanmasında etkili olacağı söylenebilecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abarghouei, M. R., M. H., Abarghouei, M., Bidaki, R., & Yazdanpoor, S. (2016). A study of job stress and burnout and related factors in the hospital personnel of Iran. *Electronic Physician*, 8(7), 2625–2632.
- Ahola, K., Honkonen, T., Isometsa, E., Kalimo, R., Nykyri, E., Koskinen, S., & Lönnqvist, J. (2006). Burnout in the general population. Results from the finnish health 2000 study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 41(11).
- Anand, M., & Arora, D. (2009). Burnout, life satisfaction and quality of life among executives of multi national companies. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 35(1), 159–164.
- Anvari, M., Kalali, N., & Gholipour, A. (2011). How does personality affect on job burnout? *International Journal of Trade Economics and Finance*, 2(2), 115–119.
- Ardıç, K. ve Polatçı, S. (2008). Tükenmişlik sendromu akademisyenler üzerine bir uygulama (GOÜ Örneği). *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 69–96.
- Armutçuk, A. K., Sevinç, Ö., Bozkurt, A. İ., Bostancı, M. ve Zencir, M. (2011). Denizli Devlet Hastanesi'nde çalışan hekim dışı sağlık personelinde tükenmişlik düzeyi ve ilişkili faktörler. *Pamukkale Tıp Dergisi*, 4(1), 15–20.
- Aytaç, S. (2002). İş yerindeki kronik stres kaynakları. *İş Güç*. HYPERLINK “<https://www.isguc.org/?p=makale&id=276&cilt=4&sayi=1&yil=2002>” <https://www.isguc.org/?p=makale&id=276&cilt=4&sayi=1&yil=2002>
- Baron, D. N., & West, E. (2007). The emotional costs of caring incurred by men and women in the british labour market. *Social Sciences&Medicine* (65), 2160–2171.
- Bayram, N., Kuşdil, M. E., Aytaç, S. ve Bilgel, N. (2004). İşe ilişkin duyuşsal iyilik algısı ölçeğinin türkçe versiyonunun güvenilirlik çalışması, job-related affective well-being-JAWS. *Öneri*, 6(22), 1–7.
- Bulgurcu Gürel, E. (2016). Duyusal tükenmişlik, iş stresi ve işe bağlılığın iş-aile çatışması üzerindeki etkisi: ampirik bir araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (48), 349–364.
- Bussing, A., & Glasser, J. (2000). Four stage process model of core factors of burnout: the role of work stressors and work related resources. *Work and Stress*, 14(4), 329–346.
- Büte, M. (2011). Nepotizm ve iş tatmini arasındaki ilişkinde iş stresinin aracı rolü var mıdır? *Dumlupınar Üniversitesi SBE Dergisi*, 29, 175–184.
- Collin, V., Toon, M., O'Selmo, E., Reynolds, L., & Whitehea, P. (2019). A Survey of stress, burnout and well-being in UK dentists. *British Dental Journal*, 226(1), 40–49.

- Constable, C., & Russell, D. (1986). The effect of social support and the work environment upon burnout among nurses. *Human Stress*, 12, 20–26.
- Cordes, C. L., & Dougherty, T. (1993). A review and integration of research on job burnout. *Academy of Management Review*, 18, 621–656.
- Çakır Yıldız, N. ve Güneş, M. Ş. (2017). Örgütsel stresin, örgütsel sessizlik ve tükenmişlik üzerine etkisi: eczane çalışanları üzerine bir araştırma. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 45–66.
- Çelik, M. ve Yıldız, B. (2016). Duygusal emek düzeyinin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde stresin aracı rolü. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45), 734–745.
- Danna, K., & Griffin, R. (1999). Health and well-being in the workplace: a review and synthesis of the literature. *Journal of Management*, 25, 357–384.
- Devi, A., & Sharma, J. (2013). Investigating role stress in frontline bank employees: a cluster based approach. *IIMB Management Review*, 25(3), 171–178.
- Devos, G., Bouckenoghe, D., Engels, N., Hotton, G., & Aelterman, A. (2006). *The Well-being of Flemish primary school principals*. Vlerick Leuven Gent University Working PaperSeries/27.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542–575.
- Diener, E., Sandvik, E., & W.Pavot. (1991). Happiness is the frequency, not the intensity of positive versus negative affect. In M. A. F. Strack (Edt) , *Subjective Well-Being: An Interdisciplinary Perspective*. New York: Pergamon.
- Donald, I., Taylor, P., Johnson, S., Cooper, C., Cartwright, S., & Robertson, S. (2005). Work environments, stress, and productivity: an examination using ASSET. *International Journal of Stress Management*, 12(4), 409–423.
- Dumitru, V. M., & Cozman, D. (2012). The relationship between stress and personality factors. *Human & Veterinary Medicine International Journal of the Bioflux Society*, 4(1), 34–42.
- Duygulu, E., Çıraklar, N. H., Güripek, E., & Bağırın, D. (2013). The effect of role stress on the employee's well-being: A study in the pharmaceutical companies in the city of İzmir. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 84 (2013), 1361–1368.
- Dülgeroğlu, İ. ve Başol, O. (2017). İş stresi ve çalışma yaşamı kalitesi algısının yansımaları: satış temsilcileri üzerine bir araştırma. *Business and Economics Research Journal*, 8(2), 293–304.
- Efeoğlu, İ.E. (2006). İş-aile yaşam çatışmasının iş stresi, iş doyumu ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri: ilaç sektöründe bir araştırma. (Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana.
- Erdoğan, İ. (1991). *İşletmelerde personel seçimi ve başarı değerlendirme teknikleri*. İstanbul: İşletme Fakültesi, İşletme İktisadi Enstitüsü.
- Ergin, C. (1992). Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve maslach tükenmişlik ölçeği'nin uyarlanması, 7. Ulusal Psikoloji Kongresi'nde sunulan bildiri, Hacettepe Üniversitesi, Editörler: R. Bayraktar ve İ. Dağ, Ankara, ss. 143–154.
- Eurofound- EU-OSHA. (2014). *Psychosocial risks in europe prevalence and strategies for prevention*. Luxembourg: Eurofound and EU-OSHA.
- European Agency for Safety and Health at Work. (2005). *Expert forecast on emerging physical risks related to occupational health and safety*. Bilbao, Spain: EA-OSHA.
- Filizöz, B. ve Ay, F. A. (2011). Örgütlerde mobbing ve tükenmişlik olgusu arasındaki ilişkilere yönelik bir araştırma. *Journal of New World Sciences Academy*, 6(2).
- Freudenberger, H. J. (1974). Staff burnout. *Journal of Social Issues*, 30, 159–165.
- Gürel, E. B. (2016, Nisan). Duygusal tükenmişlik, iş stresi ve işe bağlılığın iş-aile çatışması üzerindeki etkisi: ampirik bir araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 349–364.
- Halkos, G., & Bousinakis, d. (2010). The effect of stress and satisfaction on productivity. *International Journal of Productivity and Performnace Management*, 59(5), 415–431.
- Hanafi, A., Zunaidah, & Ulfa, M. (2018). The effect of job stress toward employee performance through job satisfaction of PT Muara Alam Sejahtera employees. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 8(8), 1–5.
- Harris, L. M., Cumming, S. R., & Campbell, A. J. (2006). Stress and psychological well-being among allied health professionals. *Journal of Allied Health*, 198–207.

- Hayes, B., Douglas, C., & Bonnier, A. (2015). Work environment, job satisfaction, stress and burnout among haemodialysis nurses. *Journal of Nursing Management* (23), 588–598.
- Iacovides, A., Fountoulakis, K., Kaprinis, S., & Kaprinis, G. (2003). The relationship between job stress, burnout and clinical depression. *Journal of Affective Disorders* (75), 209–221.
- Jain, A. K., Giga, S. I., & Cooper, C. L. (2013). Stress, health and well-being: The mediating role of employee and organizational commitment. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 10, 4907–4924.
- Kareaga, A. A., Etxebarria, S. A., & Smith, J. C. (2009). Assessment of Burnout and psychological well-being among health professionals in the Basque Country. *Psychology in Spain*, 62–71.
- Katwyk, V. P., Fox, S., Spector, P. E., & Kelloway K. K. (2000). Using the job-related affective well-being scale (JAWS) to investigate affective responses to work stressors. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5, 219–230.
- Kayış, A. (2006). Güvenirlilik analizi. Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* kitabı içinde Ankara: Asil Yayın.
- Keser, A. (2014). *İş stresi kaynakları*. Ankara: Türk Metal.
- Khamisa, N., Oldenburg, B., Peltzer, K., & Ilic, D. (2015). Work related stress, burnout, job satisfaction and general health of nurses. *International Journal of Environmental Research Public Health*, 12, 652–666.
- Khatibi, H. A., & Hamidi, M. (2009). The relationship between job stress and organizational commitment in national olympic and paralympic academy. *World Journal of Sport Sciences*, 2(4), 272–278.
- Kuşdil, E., Bayram, N., Aytaç, S. ve Bilgel, N. (2004). Çalışma yaşamında bireylerin yaptıkları işe ilişkin duygularının iş stres tepkileri üzerine etkisi. *İş, Güç*, 6(1), HYPERLINK “http://www.isguc.org/?p=makale&id=184&cilt=6&sayi=1&yil=2004” http://www.isguc.org/?p=makale&id=184&cilt=6&sayi=1&yil=2004
- Laes, T., & Laes, T. (2001). *Career burnout and its relationship to couple burnout in finland: a pilot study*. Paper presented in a symposium entitled the relationship between career and couple burnout: a cross-cultural perspective held at the annual conve. *Annual Convention of The American Psychological Association*. San Francisco.
- Lizano, E. L., & Barak, M. M. (2015). Job burnout and affective well-being: a longitudinal study of burnout and job satisfaction among public child welfare workers. *Children and Youth Services Review*, 18–28.
- Luthans, F. (2011). *Organizational behaviour an evidence-based approach*. The McGraw-Hill.
- Makikangas, A., Feldt, T., & Kinnunen, U. (2007). Warr’s scale of job-related affective well-being. *Work and Stress*, 21(3), 197–219.
- Makin, P. E., & Lindley, P. A. (1995). *Pozitif stres yönetimi*. İstanbul: Rota Yayın.
- Maslach, C. (1998). A multidimensional theory of burnout. C. L. Cooper (Ed.), *Theory of organizational stress* içinde (s. 68-86). New York: Oxford University Press.
- Maslach, C. (2003). Job burnout: new directions in research and intervention. *Current Directions in Psychological Science*, 12(5), 189–192.
- Maslach, C., & Jackson, S. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behavior*(2), 99–113.
- Maslach, C., & Leiter, M. (1997). *The truth about burnout: how organizations cause personal stress and what to do about it*. San Francisco: Jossey Bass.
- Maslach, C., Schaufeli, W., & Leiter, M. (2001). Job burnout. *Annual Review Psychology*, 52, 397–422.
- Mielniczuk, E., & Laguna, M. (2018). The factorial structure of job related affective well-being: Polish adaptation of the Warr’s measure. *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health*, 31(4), 429–443.
- Miksaj-Todorovic, L., & Novak, T. (2008). Research of emotional well-being and job burnout of prison staff. *Kriminologija i Socijalna Integracija* (16), 61–77.
- Milfont, T. L., Denny, S., Ameratunga, S., Robinson, E., & Merry, S. (2007, Ekim). Burnout and well-being: testing the copenhagen burnout inventory in New Zealand teachers. *Social Indicators Research*, 169–177.
- Morrissy, L., Boman, P., & Mergler, A. (2013). Nursing a case of the blues: an examination of the role of depression in predicting job-related affective well-being in nurses. *Issues in Mental Health Nursing*, 34, 158–168.

- Mulki, J., Jaramillo, F., Goad, E., & Pesquera, M. (2011). Regulation of emotions, interpersonal conflict, and job performance for salespeople. *Journal of Health Management*, 3(2), 363–372.
- Onay, M. ve Kılıç, S. (2011). İş stresi ve tükenmişlik duygusunun işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: garsonlar ve aşçıbaşilar. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 363–372.
- Özarallı, N. (2015). Örgüt kültürü ve işe ilişkin duygusal iyilik algısının çalışanların çatışma çözümü tarzları üzerindeki etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 7–37.
- Özdemir, R., Kılıç, A. K., Özdemir, E., Öztürk, D. ve Sümer, M. H. (2003). Cumhuriyet Üniversitesi Dış Hekimliği Fakültesi akademik personelinde tükenmişlik ölçeğinin üç yıllık arayla değerlendirilmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi Dış Fakültesi Dergisi*, 6, 14–18.
- Pines, A. M., & Nunes, R. (2003). The relationship between career and couple burnout: implications for career and couple counseling. *Journal of Employment Counseling*, 40(2), 50–64.
- Rothmann, S. (2008, December). Job satisfaction, occupational stress, burnout and work engagement as components of work-related well-being. *Journal of Industrial Psychology*, 11–16.
- Ryan, R. M., & Deci, E. (2001). To be happy or to be self fulfilled: a review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52, 141–166.
- Ryff, C. (1995). Psychological well-being in adult life. *Current Directions in Psychological Science*, 4, 99–104.
- Sağlam Arı, G. ve Çına Bal, E. (2008). Tükenmişlik kavramı: birey ve örgütler açısından önemi. *Yönetim ve Ekonomi*, 15(1), 131–148.
- Schaufelia, W. B., Bakkerb, A. B., Heijden, F. M., & Prins, J. T. (2009). Workaholism, burnout and well-being among junior doctors: The mediating role of role conflict. *Work & Stress*, 23(2), 155–172.
- Selamu, M., Thornicroft, G., Fekadu, A., & CharlotteHanlon. (2017). Conceptualisation of job-related well-being, stress and burnout among healthcare workers in rural Ethiopia: A Qualitative Study. *BMC Health Services Research*, 17, 1–11.
- Selye, H. (1973). Evolution of the stress concept. *American Scientist*, 61(6), 692–699.
- Selye, H. (1976). Forty years of stress research: principal remaining problems. *CMA Journal* (115), 53–56.
- Shamstalab, R., Akbari, B., & Mosavi, S. (2014, February). The comparison of burnout, psychological well-being and meta-cognitive belief in teachers of normal and exceptional schools. *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review*, 91–100.
- Shields, G. S., Toussaint, L. L., & Slavich, G. M. (2016). Stress-related changes in personality: a longitudinal study of perceived stress and trait pessimism. *Journal of Research in Personality*, 64, 61–68.
- Singh, J., Goolsby, J. R., & Rhoads, G. R. (1994). Behavioral and psychological consequences of boundary spanning burnout for customer service representatives. *Journal of Marketing Research*(31), 558–569.
- Skakon, J., Nielsen, K., Borg, V., & Guzman, J. (2010). Are leaders' well-being behaviours and style associated with the affective well-being of employees? a systematic review of three decades of research. *Work and Stress*, 24(2), 107–139.
- Smith, J. C. (2002). *Stress management*. Springer Publishing Company.
- Sobel, M. E. (1982). Asymptotic confidence intervals for indirect effects in structural equation models. *Sociological Methodology*. 13, 290–312.
- Şahin, N. H. (1994). *Stresle başa çıkma: olumlu bir yaklaşım*. Ankara: TPD Yayınları No:2.
- Şenyiğit, G. (2004). Çalışma hayatında stres. *Verimlilik Dergisi* (3).
- Trivellas, P., Reklitis, P., & Platis, C. (2013). The effect of job related stress on employees' satisfaction: a survey in health care. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 73, 718–726.
- Uncu, Y., Bayram, N., & Bilgel, N. (2006). Job related affective well-being among primary health care physicians. *European Journal of Public Health*, 17(5), 514–519.
- Vollrath, M. (2001). Personality and stress. *Scandinavian Journal of Psychology*, 42, 335–347.
- Wang, Z., Liu, H., Yu, H., Wu, Y., Chang, S., & Wang, L. (2017). Associations between occupational stress, burnout and well-being among manufacturing workers: mediating roles of psychological capital and self-esteem. *BMC Psychiatry*, 17(364), 1–10.
- Zarbova, B., & Karabeliova, S. (2018). Stress and well-being. *12th International Conference Days of Applied Psychology 2016 Contemporary Psychology and Practice*, 1–11. Serbia: At: University of Nish, Serbia.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Kamu Sağlık Sektöründe Beyaz Yakalı Taşeron Çalışanlar: Fırat Üniversitesi Hastanesi Örneği

White Collar Subcontracted Employees in the Public Health Sector: The Case of Fırat University Hospital

Sinan ACAR¹

¹Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Bartın, Türkiye

ORCID: S.A. 0000-0002-5270-542X

Corresponding author:

Sinan ACAR,
Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Bartın, Türkiye
E-mail: sacar@bartin.edu.tr

Submitted: 25.11.2019

Revision Requested: 18.12.2019

Last Revision Received: 00.00.0000

Accepted: 13.01.2020

Published Online: 00.00.0000

Citation: Acar, S. (2020). Kamu sağlık sektöründe beyaz yakalı taşeron çalışanlar: Fırat üniversitesi hastanesi örneği. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 207-228. <https://doi.org/10.26650/JECS2019-0037>

ÖZ

Türkiye’de kamu sağlık hizmetleri alanında 1980’li yıllardan itibaren alt yapısı oluşturulan, 2003 yılında ise uygulamaya giren Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) ile neo-liberal dönüşüm sürecinin önemli bir aşamasına geçilmiştir. Sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte sağlık hizmetlerinde performansa dayalı hizmet üretim sürecine geçilmiş ve istihdam süreçlerinde de esnekliğe dayalı istihdam biçimleri görülmeye başlanmıştır. Bu çalışma temelde neo-liberal dönemde istihdamda görülmeye başlanan esneklik ve güvencesizlik süreçlerinin kamu sağlık hizmetlerindeki beyaz yakalı taşeron çalışanlarca nasıl algılandığı ve deneyimlendiği konusu üzerinedir. Araştırma sonucunda çalışanların çoğunluğunun genç, bekâr ve yükseköğretim mezunu kişilerden oluştuğu görülmüştür. Çalışanların karar alma süreçlerinde bilgi, beceri ve deneyimlerinin dikkate alınmadığı ve bu noktada örgütsel adalet duygularının düşük olduğu görülmüştür. Esnek ve performansa dayalı hizmet üretimine bağlı olarak çalışanların iş yüklerinin büyük oranda arttığı ve işlerin düşük eleman sayılarıyla yürütülmeye çalışıldığı söylenebilir. Kurumda aynı işi yapan ve benzer eğitim düzeylerine sahip çalışanların farklı istihdam şekillerine dayalı çalıştırılmasının çalışanlar arasında maddi-manevi eşitsizlikleri ortaya çıkardığı görülmüştür. Sonuç olarak kamu sağlık hizmetlerinde yaşanan neo-liberal dönüşüm süreci bu alanlardaki istihdamda da etkisini göstermekte ve mevcut yapı sözleşmeliği, esnekliği ve güvencesizliği esas alarak ve beyaz yakalı meslekleri de içerecek şekilde dönüşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Esneklik, Güvencesizlik, Kamu Sağlık Hizmetleri, Beyaz Yakalı Taşeron Çalışanlar

ABSTRACT

With the Health Transformation Program (HTP) in Turkey whose infrastructure was established in the 1980s and came into practice in 2003, a significant stage of the neo-liberal transformation process started in

the field of public health services. With the transformation process in health, a transition was made into performance- based service production in healthcare services, and flexible forms of employment started to be seen in employment processes. This study mainly focuses on the perception and experience of the white- collar subcontracted employees in public health services of flexible and precarious employment in the neoliberal period. As a result, it was observed that most participants were young, single and graduates of higher education. It was found that the knowledge, skills and experience of the employees were not considered in decision-making processes, and accordingly, they had lower levels of feelings of organizational justice. It may be stated that, due to the production of services with flexible and performance based work, the workload of the employees has increased considerably and the work is carried out with a low number of employees. Having employees with the same job and similar educational levels under different forms of employment was found to reveal material and moral inequalities among the employees. Consequently, the neo-liberal transformation process in public health services also shows its effect on the employment processes in these fields and the existing structure is being transformed in a way to also involve white-collar occupations by taking contracts, flexibility and precarity as a basis.

Keywords: Flexibility, Precarity, Public Health Services, White-Collar Subcontracted Employees

EXTENDED ABSTRACT

The organization and functioning of the health system has been an important field in the development of the social structure in every period of history. It may also be argued that healthcare professionals have always been an important component of the system in the organization and functioning of healthcare services. Considering the organization processes of healthcare systems in the period where the Fordist accumulation regime was strong (1914-1970), there was a structure where healthcare professionals were seen as a basic component of the system, and they were employed as permanent staff throughout their lives. In the post-Fordist period that emerged by 1970s where the Fordist regime of accumulation started to weaken, work processes started to be built on flexibility and insecurity. In addition, life-long and secured employment had started to be replaced by forms of employment based on flexibility and precarity. At this point, the transformation in employment processes started to affect firstly peripheral employees who performed support services and then, white-collar employees who performed basic jobs and were known as core employees. With the Health Transformation Program (HTP) in Turkey whose infra-structure was established since 1980s and came into practice in 2003, a significant stage of the neo-liberal transformation process started in the field of public health services. With the transformation process in health, a transition was made into performance- based service production in healthcare services, and flexible forms of employment started to be seen in employment processes. Flexible and precarious employment in the field of health services, which was first seen in support services, has started to be seen in the white collar groups that carry out the essential works in following periods. This study mainly focuses on the perception and experience of the white collar subcontracted employees in public health services of flexible and precarious employment in the neoliberal period. The study was conducted in Fırat University Medical Faculty in Fırat Medical Hospital between June and July 2017. While the study mainly followed a quantitative research method, it also used qualitative research techniques. As part of the study, questionnaires were conducted with 120 white-collar healthcare professionals who were employed in positions with flexibility and precarity, and in-depth interviews were carried out with 17 of these employees. As a result, it was observed that most participants were young, single and graduates of higher education. Likewise, it was seen that the clientelist relations were effective in the process of the recruitment of these employees. It was found that the knowledge, skills and experience of the employees were not considered in decision-making processes, and accordingly, they had lower levels of feelings of organizational justice. It may be stated

that, due to the production of services with flexible and performance based work, the workload of the employees has increased considerably and the work is carried out with a low number of employees. It was observed that processing increased workloads with low numbers of employees had a reducing effect on the performance and motivation of the employees, and additionally, this also had the potential to affect the patients negatively. Moreover, it was determined that the performance-based service production process weakened the structure among the healthcare professionals based on teamwork and settled a structure that was based on competition. Having employees with the same job and similar educational levels under different forms of employment was found to reveal material and moral inequalities among the employees. Accordingly, it can be said that employees are always made to feel directly or indirectly that they are in a flexible and precarious position. In addition to this, it was observed that an oppression-based control process was dominant on the employees, and they produced services in which they were always in fear of being fired. In addition to this, it was observed that a oppression-based control process was dominant on the employees, and they produced services in which they were always in fear of being fired. It was determined that the employees had a tendency to have additional jobs due to the inadequacy of their wages. Due to their current status in the organization it was observed that employees do not have a sense of belonging to their workplaces and that their sense of professional belonging is very low. Consequently, the neo-liberal transformation process in public health services also shows its effect on the employment processes in these fields, and the existing structure is being transformed in a way to also involve white-collar occupations by taking contracts, flexibility and precarity as a basis.

1. Giriş

Neo-liberal dönemde çalışma ilişkileri alanında ortaya çıkan değişimler kamusal hizmet alanlarında büyük değişimlere yol açmıştır. Kamu hizmetleri alanlarında bu dönemle birlikte hizmet üretim süreçlerinden, istihdam politikalarına kadar her alanda köklü değişimler yaşanmıştır. Kamu istihdam süreçlerinde özellikle 1980'li yıllarda ortaya çıkan ve temelde esneklik ve güvencesizliğe dayalı istihdam biçimleri ilk olarak çevre işleri olarak nitelenen destek hizmetlerindeki çalışanları daha sonra ise asli işleri yerine getiren merkez çalışanlarını etkileyen bir gelişim seyri izlemiştir. Kamu hizmetleri alanlarındaki değişim süreçlerinin izlenmesi noktasında sağlık hizmetleri alanının bu noktada uygun bir alan niteliği taşıdığı söylenebilir. Kamu sağlık hizmetleri alanında 1980'li yıllardan itibaren başlayan neo-liberal değişim süreci, 2003 yılında uygulamaya giren Sağlıkta Dönüşüm Programı ile önemli bir aşamaya geçmiştir. Kamu sağlık hizmetlerinde ortaya çıkan dönüşüm süreçlerini ele alan farklı çalışmalarda başlıca sağlık hizmetlerinden yararlanan kesimlerin düşünce ve eğilimleri (Çelikay ve Gümüş, 2011; Cevahir, 2013; Kol, 2014), sağlık çalışanlarının düşünce ve eğilimleri (Harmancı, 2010; Gün, 2013; Dora, 2014; Bostan ve Çiftçi, 2016; Cigerci-Ulukan ve Özmen-Yılmaz, 2016) ele alınmakla birlikte, sağlık hizmetlerinde asli işleri yerine getiren, esnek ve güvencesiz statüde istihdam edilen beyaz yakalı çalışanlar konusunun ihmal edilmiş olduğu söylenebilir. Sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte kamu sağlık hizmetleri alanında esneklik ve güvencesizliğe dayalı istihdamın büyük oranda arttığı bir süreç ortaya çıkmıştır. Buna göre Sağlık Bakanlığı'nın 2002-2013 yılları arasında kadrolu çalışan sayısı %57,9 artarken, taşeron çalışan sayısı aynı dönemde % 1.072,7 oranında artış göstermiştir (Öztürk, 2015: 88; DPB, 2017). Bu noktada yürütülen çalışmada neo-liberal dönemde kamu sağlık hizmetleri istihdamında ortaya çıkan esneklik ve güvencesizliğe dayalı çalışma şekillerinin beyaz yakalı taşeron sağlık çalışanlarınca nasıl algılandığı ve deneyimlendiğinin ortaya konulmasına çalışılmıştır. Çalışmanın alan kısmı 3. basamak sağlık kurumu niteliği taşıyan Elazığ Fırat Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'nde hizmet alımı yoluyla güvencesiz bir pozisyonda istihdam edilen ve direkt sağlık hizmeti sunan ebe, hemşire, sağlık teknisyeni/teknikeri, biyolog, fizyoterapist ve kimyagerlerden oluşan beyaz yakalı taşeron çalışan grubuyla yapılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak çalışmanın kavramsal çerçevesi ve tarihsel arka planına yer verilecek, daha sonra ise alan araştırmasından elde edilen verilere dayalı olarak kamu sağlık hizmetlerinde ortaya çıkan esneklik ve güvencesizlik süreçlerinin beyaz yakalı taşeron çalışanlarının çalışma koşulları üzerindeki etkilerine değinilecektir.

2. Kavramsal Çerçeve ve Tarihsel Arka Plan

Scott Lash ve John Urry, 1870'li yıllardan 2. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar ki olan dönemi örgütlü kapitalizm olarak niteleyerek, bu dönemde ulus devletlerin ekonomik süreç ve yapıları merkezi olarak düzenlediği, üretim süreçlerinin Fordist temelde örgütlendiği, işçi sınıfının ve sendikaların görece daha güçlü olduğu ve istihdam süreçlerinin ise daha güvenceli bir özellikte olduğunu belirtmektedirler. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra örgütlü kapitalizmin yerini alan örgütsüz kapitalizm döneminde ulus devletlerin güç kaybettiği, sınıf politikalarının çöktüğü, işçi sınıfının ve sendikaların güç yitirdiği ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşmaya başladığı bir süreç ortaya çıkmıştır (Kumar, 2010: s.65). Esneklik kavramının ideal tipik anlamda çalışanların merkez ve çevre iş gücü olarak ayrıldığı ve başlıca sayısal, işlevsel ve finansal (ücret) esneklik türleri bulunan bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir (Atkinson, 1984: s.11-18). Aynı şekilde esneklik süreçleri temelde çalışma süreleri, iş güvencesi, çalışma mekânları ve işverenle- çalışanlar arasındaki sözleşme biçimleri üzerinden ortaya çıkan bir yapıya sahiptir (Castells, 2008: s.358). Diğer yandan esnek

istihdam biçimlerinin başlıca geçici işçilik, danışmanlık, taşeron çalışma, geçici istihdam bürolarından temin edilen işçilik, ev işçileri, tele çalışanlar, yarı zamanlı çalışanlar ve kayıt dışı çalışan gruplarını içerisine alan bir yapısının olduğu söylenebilir (Parlak ve Özdemir, 2011: s.7-8). Esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaştığı günümüzde güvencesizlik süreçlerine dikkat çeken Standing, güvencesizleştirme olgusunun işgücü piyasalarında emeğe dair olan başlıca emek piyasası güvenliği, istihdam güvenliği, iş güvenliği, çalışma güvenliği, vasıfların yeniden üretimin güvenliği, gelir güvenliği ve temsil güvenliği gibi süreçlerinin yokluğuyla tanımlanabileceğini belirtmektedir (Standing, 2015: s.26). Esneklik ve güvencesizlik süreçlerinin bu noktada ilk olarak çevre iş gücünü etkilediği ve ilerleyen süreçte merkez iş gücü olarak nitelenebilecek beyaz yakalı çalışan sınıfını etkilediği söylenebilir. Beyaz yakalı çalışanların kimler olduğu konusuna bakıldığında ise, bu noktada üzerinde uzlaşılmış bir tanım bulunmamakla birlikte, bu çalışan grubunun görece yüksek eğitim düzeylerine sahip, otoriteye daha yakın (veya sembolik olarak daha yakın) bir pozisyona sahip oldukları söylenebilir. Buna göre beyaz yakalı çalışanlar olarak nitelenen grubun üst düzey yönetici ve idarecilerden, alt düzey profesyoneller, uzmanlar ve teknisyenleri içeren bir yapısının olduğu ve sağlık, refah ve eğitimle ilgili meslek alanlarındaki hekim, hemşire, ebe, akademisyen ve diğer sosyal görevlilerin de bu çalışan grubu içerisinde sınıflandırılabilceği belirtilebilir (Hyman ve Price, 1983: s.11-13'den akt. Erdayı, 2012: s.76). Esneklik ve güvencesizlik süreçlerinin yaygınlaşmasına paralel beyaz yakalı çalışanlar sınıfının sahip oldukları güvenceli konumlarını kaybetmeye başladığı ve bu çalışan sınıfında da artan işsizlik oranı ve profesyonellik kaybı süreçlerinin ortaya çıkmaya başladığı söylenebilir (Braverman, 2008: s.371). Esneklik ve güvencesizlik süreçlerinin kamu ve özel sektörlerindeki gelişimine bakıldığında, ilk olarak özel sektörde görüldüğü ve daha sonradan kamu sektöründe de görülen bir uygulama haline geldiği söylenebilir. Kamu sektöründe esneklik ve güvencesizlik süreçlerinin görülmesine bağlı olarak geçici sözleşmeler, özelleştirme, taşeronlaştırma, düşük sosyal haklara sahip yarı zamanlı istihdam gibi uygulamaların sisteme yerleşmesiyle birlikte kamunun çalışanlar için güvenli liman olma vasfını yitirmeye başladığı bir süreç ortaya çıkmıştır (Standing, 2015: s.93-94). Bu noktada kamu sektöründe esneklik-güvencesizlik süreçlerinin izlenmesi noktasında sağlık hizmetleri alanının uygun bir alan niteliği taşıdığı söylenebilir (Aslan, 2005: s.362).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sağlık sistemlerine bakıldığında, 1980'li yıllardan itibaren bu alanda köklü reformların ortaya çıktığı söylenebilir. Bu ülkelerdeki siyasi karar alıcılar bu alandaki reformların temel gerekçesi olarak, şiddeti her geçen gün artan sağlık krizinin (sağlık hizmetlerinde artan taleplere karşılık hizmet üretim sürecindeki maliyetlerin artması ve küresel ekonomik koşulların süreçte daha etkili hale gelmesinin) etkili olduğunu öne sürmüş ve krizle baş etme noktasında da birçok reformu hayata geçirmişlerdir (Ağartan, 2007: s.36). Diğer yandan bu reformların ortaya çıkış sürecinde, ulus ötesi aktörlerin verdikleri borçları ve borçlarının faizlerini tahsil etmek ve yeni müşteriler bulmak noktasında çeşitli ülkelerde (özellikle gelişmekte olan ülkelerde) başta sağlık ve eğitim alanlarında reform yapılması koşuluyla proje kredisi sağlamları durumunun da etkili olduğu söylenebilir (Yıldırım ve Yıldırım, 2005: s.45). Bu dönemlerle birlikte sağlık sektöründe temelde özelleştirme uygulamalarının yaygınlaştığı, sigorta şirketlerinin büyüdüğü, ilaç endüstrisinin bu alandaki gücünün arttığı ve özel sektörün kamuyla birlikte sağlık politikalarının temel belirleyicilerinden biri olduğu bir sürece girilmiştir (Navarro, 2009: s.7). Bu süreçlerin Türkiye'deki gelişim seyrine bakıldığında, 1980'li yıllardan itibaren resmi rapor ve hükümet programlarında kısmen uygulama alanına geçmeye başlayan reformlarının tam anlamıyla sisteme yerleşmesi, 2003 yılında uygulamaya giren Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) ile mümkün hale gelmiştir (Tengilimoğlu, Işık ve Akbolat, 2009: s.101). Sağlıkta dönüşüm süre-

cinden önceki sağlık sisteminin, toplumu hiyerarşik olarak bölen ve buna dayalı eşit olmayan bir sağlık hizmeti sunan yapıda olması ve toplumun önemli bir kesiminin de (toplam nüfusun % 30'unun) sağlık sisteminin dışında olması gibi durumların, bu alanda ortaya çıkan dönüşümler için önemli birer meşruiyet kaynağı olduğu söylenebilir (Keyder, 2007: s.22). Sağlıkta Dönüşüm Programıyla birlikte Sağlık Bakanlığı'nın planlayıcı ve denetleyici bir pozisyonda konumlandığı, herkesi tek çatı altında toplayan Genel Sağlık Sigortası sisteminin kurulduğu, aile hekimliği sisteminin uygulamaya girdiği, performansa dayalı hizmet üretimine geçildiği, sağlık kurumlarının idari ve mali özerkliğe dayalı işletmeciler bir yapıya geçtiği ve personel istihdamında ise sözleşmeli ve taşeron çalışma biçimlerinin görülmeye başlandığı bir yapı ortaya çıkmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2007: s.26). Dönüşüm süreciyle birlikte sağlık hizmetlerine ulaşımın önceki döneme kıyasla kolaylaşmasına paralel, sağlık hizmetlerinden faydalanan kesimlerin sağlık hizmetlerinden memnuniyet düzeylerinin büyük oranlarda arttığı söylenebilir (Kol, 2014). Diğer yandan sağlıkta dönüşüm sürecinin, başlıca bu dönemle birlikte uygulamaya giren performans sisteminin hekim-hasta ilişkilerinde piyasa eksenli ve tüketimi teşvik eden bir yapıyı ortaya çıkarması, kamu-özel ortaklığına dayalı işbirliklerinin sağlık sistemine yerleşmeye başlamasına bağlı sağlık alanının kamusal vasfını yitirmeye başlaması ve istihdam alanında ise sözleşmeli ve güvencesiz çalışma biçimlerini sisteme dâhil etmesi noktalarında eleştirildiği söylenebilir (Elbek ve Adaş, 2009). Diğer yandan konumuz özelinde bu alandaki istihdam biçimlerine¹ bakıldığında başlıca; (a) 657 sayılı DMK'nın 4/A hükmüne tabi memurlar, (b) aynı yasanın 4/B hükmüne tabi sözleşmeli memurlar, (c) 4924 sayılı yasaya tabi çakılı sözleşmeli memurlar, (d) aile hekimliği sözleşmesine tabi çalışanlar, (e) hizmet satın alınması yoluyla gerçekleştirilen işlerde geçici olarak istihdam edilen çalışanlar, (f) vekil ebe ve hemşire statülerinde çalışan sağlık çalışanları, (g) üniversite hastanelerinde bulunan vakıf ve özel şirketler üzerinden hizmet satın alınması yoluyla istihdam edilen yardımcı sağlık personeli statüsü gibi parçalı ve esnekliğe dayalı bir yapının söz konusu olduğu söylenebilir (Ünlütürk-Ulutaş, 2011, s.197).

3. Yöntem

Çalışma temel olarak kamu sağlık kurumlarında hizmet alımı yoluyla istihdam edilen ve direkt sağlık hizmeti sunan taşeron sağlık çalışanlarının² mevcut çalışma koşulları hakkındaki iş algılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada nicel ve nitel araştırma tekniklerinin kullanıldığı karma desene dayalı yöntem kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu kapsamda çalışmanın kuramsal çerçevesinden ve alanda yapılan pilot çalışmasından hareketle anket ve derinlemesine görüşme soruları hazırlanmıştır. Çalışma, gerekli yasal izinler ve etik kurul onayı alındıktan sonra 2017 yılı Haziran ve Temmuz ayları arasında Fırat Üniversitesi Tıp Fakültesi Fırat Tıp Hastanesi'nde yürütülmüştür. Araştırmanın evren ve örnekleme belirlenirken seçilecek

1 Bu istihdam biçimlerinden b, c ve d gruplarındaki istihdam biçimlerinin ilk olarak 2003 yılından sonra çıkarılan kanuni düzenlemelerden sonra uygulama alanına girdiği söylenebilir (Sayan ve Küçük, 2012)

2 Araştırma evren ve örnekleme grubunu oluşturan hizmet alımı yoluyla istihdam edilen ve direkt sağlık hizmeti sunan sağlık çalışanlarından (ebe, hemşire, sağlık memuru, biyolog, kimyager, sağlık teknisyeni/teknikerlerinden oluşan) uygun şartları taşıyanlar, araştırmanın yapıldığı dönemden sonra, 24 Aralık 2017 tarihinde çıkarılan 696 sayılı Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnamesi (KHK) ile kamuda sürekli işçi kadrosunda istihdam edilme hakkına sahip olmuşlardır. Bu şekilde kadroya geçmeye hak kazanan çalışanlar, 2 Nisan 2018 tarihinde kamuda sürekli işçi kadrosuna geçmişlerdir. Bu noktada çalışanların daha güvenceli bir pozisyona geçmeleri olumlu bir gelişme olmakla birlikte, çalışanların mevcut maaş ve özlük haklarıyla kadroya geçirilmeleri durumu, sisteme yeni eşitsizlikler içeren bir istihdam biçiminin yerleştiğini göstermekte ve bu durum da yapılan çalışmanın güncel niteliğini koruduğu şeklinde yorumlanabilir.

yerin belirli bir büyüklükte ve bazı asgari koşullara sahip olması ön koşuluna dikkat edilmiş ve bu şartlara uyan herhangi bir sağlık kurumundaki çalışanların verecekleri cevapların taşeron sistemin genel işleyiş mantığını anlamamıza yardımcı olacağı varsayımından hareket edilmiştir. Araştırmanın evreni olarak Fırat Üniversitesi Hastanesi'ndeki taşeron sağlık çalışanlarının seçilmesinin nedeni ise kurumun hem üçüncü basamak sağlık kurumu olması, hem taşeron personeli istihdamının yoğun olması, hem de araştırmacının eski bir kamu sağlık personeli (anestezi teknisyeni) olmasından kaynaklı kurumdaki yönetici ve sağlık çalışanlarıyla eskiye dayalı var olan ilişkilerinin, çalışmanın daha rahat ve güvene dayalı bir ortamda yapılmasına imkân sunacağı düşüncesine dayanmaktadır. Araştırma kapsamında kurumda hizmet alımı yoluyla istihdam edilen toplam 170 sağlık çalışanının tamamına ulaşılmaya çalışılmış, ancak çeşitli (izinli olma, kabul etmeme gibi) nedenlerle 120 sağlık çalışanına anket uygulanmış ve 17 çalışan ile de derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çalışmanın nicel kısmında çoğunluğu kapalı uçlu sorulardan oluşan 82 soruluk bir anketten yararlanılarak, çalışanların sosyo-demografik özellikleri ve çalışma süreçlerine dair genel bilgi ve düşüncelerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Diğer yandan araştırmanın nitel kısmında ise 26 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formundan yararlanılarak çalışanların gerek bireysel hayat hikâyelerine gerekse de çalışma süreçlerine dair düşüncelerine derinlikli olarak ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmadan elde edilen nicel veriler SPSS'e yüklenerek basit ve karşılaştırmalı tablolar oluşturulmuştur. Diğer yandan nitel veriler ise içerik çözümlemesine dayalı olarak sınıflandırılarak, nicel verilerle birlikte sürecin daha derinlikli anlaşılması noktasında kullanılmıştır.

Tablo 1: Kurumdaki Personel Pozisyon ve Sayıları

	Sayı
Öğretim Üyesi (Prof, Doç, Yrd. Doç)	177
Araştırma Görevlisi	257
Uzman	2
Kadrolu Yardımcı Sağlık Personeli ve İdari Personel Sayısı	498
Sözleşmeli (4/B) Personel Sayısı	85
Hizmet Alımı Yoluyla Çalışan Personel Sayısı	984
Toplam	2003

Kaynak: Fırat Üniversitesi Personel Daire Başkanlığı Temmuz 2017 verileri

Çalışmanın yapıldığı dönemde kurumda hizmet alımı yoluyla istihdam edilen çalışan sayısının toplam çalışan sayısının yarısını oluşturması durumu, kamu istihdam süreçlerindeki genel eğilimi anlama noktasında çarpıcı bir nitelik taşımaktadır. Diğer yandan kurumda hizmet alımı yoluyla istihdam edilen 984 çalışandan 170 tanesinin beyaz yakalı çalışan olması durumu, esneklik ve güvencesizlik süreçlerinin bu çalışan grubunu da içerecek şekilde dönüştüğü şeklinde yorumlanabilir.

4. Bulgular ve Tartışma

Çalışanların Demografik Verileri

Araştırmaya katılan çalışanların sosyo-demografik özelliklerine bakıldığında çalışanların % 62,5'inin kadın, %37,5'inin erkeklerden oluştuğu, grubun yaş ortalaması bakımından da genç ağırlıklı bir yapısının olduğu söylenebilir.

Tablo 2: Katılımcılara Ait Demografik Veriler

		n	%
Cinsiyet	Kadın	75	62,5
	Erkek	45	37,5
Yaş	18-23	51	42,5
	24-29	31	25,8
	30-35	29	24,2
	36-	9	7,5
Doğum Yeri	Elazığ	97	80,8
	Diğer	23	19,2
	Bekâr	70	58,3
Medeni Durum	Evli	49	40,8
	Boşanmış	1	0,8
	1	26	62,0
Çocuk Sayısı	2	14	33,0
	3	2	5,0

Çalışanların yaş ortalamasının görece genç aralığında olması, sağlık alanında mezun olan kişilerin kadrolu bir pozisyona atanana kadar mesleklerini geçici de olsa icra etme noktasında taşeron çalışanı olarak çalışma hayatına katılma durumuyla açıklanabilir. Araştırma grubundaki çalışanların kadın ağırlıklı bir yapıda olması durumunun ise sağlık mesleğinin kadın mesleği olarak görülmesi ve buna bağlı olarak mevcut sağlık sisteminin kadın yoğun bir sektör olması durumuyla paralel bir nitelik taşıdığı söylenebilir (Gönç, 2016: s.96). Çalışanların çoğunlukla Elazığ doğumlu olması durumu ise bu ilde sağlık elemanı yetiştiren gerek ortaöğretim gerekse de üniversite düzeyinde eğitim kurumlarının varlığı ve bu okullardan mezun olan kişilerin taşeron sağlık çalışanı olarak bu kurumlarda çalışma yönünde bir eğilim içerisinde olmalarıyla açıklanabilir. Çalışanların önemli bir kısmının bekâr olduğu, evli olan çalışanların ise büyük bir kısmının (% 62) bir çocuk sahibi olduğu görülmüştür. Diğer yandan çalışanların sosyo-ekonomik düzeyi düşük ailelerden gelmesinden kaynaklı kısa yoldan meslek sahibi olmak amacıyla sağlık mesleğine yöneldikleri ve mezun olduktan sonra kadrolu olarak işe giremedikleri için de kurumda taşeron olarak işe başladıkları bir sürecin söz konusu olduğu söylenebilir.

“Tabii ki köyde oluşumuz, köyden gelinmesi, ailemin çiftçi olması, maddi durumlarda çoğu zaman yetersiz kaldığımız dönemler oluyordu. 6 çocuklu bir ailenin 6 çocuğuyum, diğerleri de okuyordu. Ailemin dershaneye göndermemesinden dolayı, Tatvan’da laboratuvar ön lisans okudum, çok iyi şartlarda okuduğum söylenemez”(Ayşe, 30, Lisans, Hemşire).

“Evet, ben de KPSS’den yüksek bir puan alıp çalışabilirdim devlette, ama imkânlar yapamıyorsun, çalışıyorsun. Bir de ben mezun olduğumdan beri çalışmak zorundayım, aileme bakıyorsun veya başka sıkıntın oluyor. 50-55 saat çalışıp gidip de evde ders çalışmıyorsun, yani o yüzden olmuyor. Ne yapıyorsun, üniversite hastanelerine gelip taşerona başvuruyorsun” (Sevim, 22, Lise, Hemşire- Bekâr).

Çalışanların bireysel hayat hikâyelerine dair anlatılarına bakıldığında, ailelerinin bu noktada sahip oldukları (veya olamadıkları) ekonomik, sosyal ve kültürel sermaye düzeylerinin (Calhoun, 2016: s.106) çalışanların mesleki seçim süreçlerinde belirleyici bir faktör olduğunu ve mezuniyet sonrası dönemde çalışanların esnek ve güvencesiz pozisyonlara yönelip işe başlama süreçlerinde de belirleyici bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

4.1. Çalışanların Eğitim Düzeyleri

Eğitim düzeyleri noktasında çalışanların büyük bir kısmının (%78) ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitim düzeyine sahip olduğu görülmüştür. Çalışanların eğitim düzeylerinin yüksek olmasına karşın, kurumda taşeron statüsünde olmalarından kaynaklı asgari ücrete tabi çalıştıkları söylenebilir.³ Bu durum yaşadığımız dönemde çalışanların eğitim düzeylerine ve yaptıkları işlere karşılık kazandıkları gelirlerin eskiye dayalı sınıf veya meslek kavramlarıyla kolaylıkla örtüşmediğini (Standing, 2015: s.23) ve esneklik süreçlerinin yaygın hale geldiği günümüz şartlarında düzenli bir gelir ve hayata sahip olmak için uzmanlık gerektiren becerilere zaman ve çaba yatırımı yapan eski bakış açısının geçerliliğini yitirdiği ve bireylerin bu şekilde bir rasyonel seçim yaparak bir şeyleri kazanabilecek veya ulaşabileceklerinin bir garantisinin olmadığı bir yapının söz konusu olduğunu göstermektedir (Bauman, 2014: s.189).

Tablo 3: Katılımcıların Eğitim Durumları

	Sayı	%
Lise	42	35,0
Ön lisans	48	40,0
Lisans	26	21,7
Yüksek Lisans	3	2,5
Doktora	1	0,8
Toplam	120	100

Taşeron firma üzerinden istihdam edilen ve kurumda tüp bebek uzmanı olarak görev yapan Funda isimli çalışanın eğitim düzeyi ile kurumdaki mevcut pozisyonu arasındaki fark bu noktada çarpıcı bir nitelik taşımaktadır.

“Çok yanlış, sonuçta bir fark olmalı, hem eğitim düzeyi olsun, yapılan işe göre bir ayırım olmalı mutlaka, hem insanın en başta motivasyonunu düşürüyor, şevkini kırıyor. Hani belli bir şeye kadar sabrediyorsun, halen bir şeyler değişmemiş, bu sizi üzüyor, maddi olarak da, unvan olarak da, manevi olarak da hak ettiğimiz şey kadro. Mesela benim doktoram biterse, yardımcı doçent kadrosu açılırsa, burada yardımcı doçent olabileceğim yani, şu anda bulunduğum durum bana çok abes geliyor” (Funda, 37, Doktora, Biyolog).

Funda isimli çalışanın sahip olduğu eğitim düzeyine karşılık istihdam edildiği koşullar göz önünde bulundurulduğunda, taşeron çalışmanın emeğinin en vasıfsız olduğu alanlardaki çalışanlar yanında, oldukça vasıflı olan çalışanları da içerisine alan bir emek süreci örgütlenmesi haline geldiğini göstermektedir (Yücesan-Özdemir, 2008: s.254).

4.2. Çalışanların Kurumda İşe Giriş Süreçleri

Kayırmacılık uygulamaları hem gündelik hayatta hem de yönetsel süreçlerde sık sık ortaya çıkan ve bazı kişilerin bu yapı ve süreçler içerisinde korunması anlamına gelmektedir. Kamu görevlerine yapılan atamalarda ve terfilerde başlıca akrabalık (nepotizm), tanıdık-dost (kronizm), meslektaşların korunması (favoritizm) veya aynı dini veya farklı siyasi grup üyelerinin korunma-

3 Çalışmanın yapıldığı 2017 yılı Haziran-Temmuz aylarında bekâr ve çocuksuz bir çalışanın asgari ücreti net 1.404,06 TL iken; evli, eşi çalışmayan ve iki çocuklu bir çalışanın ise ücreti net 1.407,72 TL olmuştur. Araştırma grubundaki çalışanlar kurumda iki firma üzerinden istihdam edildiklerinden dolayı; temizlik firması olan A firmasındaki çalışanlar aylık 1400-1500 TL alırken, sağlık firması niteliğinde olan B firmasındaki çalışanlar ise aylık 1700-1900 TL arası maaş almaktadırlar.

sı veya kamu kaynaklarının siyasi iktidarlara yakın grup veya kişileri kayırmacı bir biçimde yönlendirilmesi (klijentalizm) gibi farklı kayırmacı uygulamaların olduğu söylenebilir (Özkanan ve Erdem, 2014: s.181). Kamu istihdam süreçlerindeki kayırmacılık uygulamalarına eğilen bir çalışmada kayırmacılık uygulamalarının yönetim süreçlerinde genel bozulmanın bir sonucu olduğu, özel sektöre karşın kamu sektöründe daha yoğun olarak görüldüğü, gelişmekte olan ülkeler yanında gelişmiş ülkelerde de görüldüğü, ekonomi ve devlet bütçesine ekstra yük getiren bir nitelik taşıdığı görülmüştür (AL,shawawreh, 2016: s.65). Bu noktada araştırmaya katılan çalışanların işe giriş süreçleri noktasında, sürecin çoğunlukla kayırmacı ilişkilere dayalı bir yapıda yürüdüğü söylenebilir.

“Kesinlikle benim bir sürü arkadaşım başvuru yaptı, bu süreçte ilk sorulan şey referansının olup olmadığı, ona göre yani belirleniyor”(Fethiye, 21, Lise, Hemşire).
Başhekimlikten direk telefon geliyor ve alınacak personelin ismi bize iletiliyor ve süreç bu şekilde işliyor” (Şirket Yöneticisi).

Babam burada hasta bakıcı olarak çalışıyor radyolojiye hasta götürüp getirdiği için radyoloji hocaları daha tanıdıktı ve onlara söyleyince, o dakika oldu işim. İşe giriş süreci %95 torpile bakar yani, burası öyle bir hastane”(Mehmet, 24, Ön Lisans, Radyoloji Teknikeri).
Şirket yöneticisinin ve çalışanların sürece dair anlatıları, işe giriş sürecinde kişilerin sahip oldukları sosyal sermaye ağlarının baskın ve belirleyici bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Aynı şekilde ağır çalışma koşulları ve düşük özlük haklarının söz konusu olduğu bu işe girme sürecinde dahi klijentalistik süreçlerin belirleyici olması durumu da bu noktada düşündürücü bir nitelik taşımaktadır.

Diğer yandan hizmet alımı yoluyla alınan sağlık çalışanlarının kurumda 3 ana şirket üzerinden istihdam edildikleri söylenebilir. Buna göre çalışanların istihdam edildiği B firması 120 civarında sağlık elemanı istihdam etmekte ve bu firmadaki çalışanlar resmi kayıtlarda sağlık çalışanı olarak gösterilmektedir. İkinci firma olan A ise hastanedeki temizlik, güvenlik, sekreterlik ve diğer destek hizmetlerindeki çalışanların istihdam edildikleri firma olup, bu şirket üzerinden istihdam edilen sağlık çalışanları (40 kişi civarında) kurumda sağlık hizmeti sunmakla birlikte, resmi kayıtlarda temizlik çalışanı olarak gösterilmektedir. Üçüncü firma ise görüntüleme hizmetleri alanında olup, bu firmanın makine ve teçhizatlarıyla birlikte kendi personelini de (10 kişi) ihale kapsamında temin ettiği ve çalışanların bu şekilde istihdam edildiği bir yapısının olduğu söylenebilir. Kurumdaki taşeron sağlık çalışanlarının ilk olarak A firması üzerinden (resmi kayıtlarda temizlik çalışanı olarak) işe alındığı ve ilerleyen dönemlerde B firmasında kadro boşalması durumunda, kadrolarının B firmasına geçirildiği bir işleyişinin olduğu söylenebilir. Bu durum bu alanda muvazaalı bir sürecin işlediğini (Sayın, 2017: s.94; Gerek, 2017: s.55) ve kurumun maliyeti daha az olduğu için çalışanları bu şekilde istihdam etme yoluna gittiğini göstermektedir.

“Başlangıcı A firması üzerinden yapıyorlar, ama ilerleyen süreçte B firmasına, yani sağlık şirketine aktarıyorlar. Yani böyle bir ayırım niye yapılıyor, hiç kimse bilmiyor. Tamam, sağlık şirketi, temizlik şirketi diye ayırmak mantıklı bir şey, çünkü temizlik personelinin görevi ayrı, sağlık personelinin görevi ayrı. Ama temizlik personelinin içerisine bizi katması mantıksız, ben ön lisans okuyorum şu anda, ben de sağlık meslek lisesi çıkışlıyım. Diğer şirketin bize göre maaş olarak biraz artışı var. Yani ben şu an e-devlette Çalışma Bakanlığı sitesine girdiğim zaman benim statüm kısmında yardımcı personel yazıyor ” (Taylan, 36, Lise, Laborant-A Firması Çalışanı).

“Mesela bir personel kurumda sözleşmeli kadroya (4/B) geçince o elemanın B firmasındaki kadrosu boşalacak ve A firmasındaki bir eleman B firmasına geçecek. Yeni işe başlayanlar A firmasında başlıyor yani. Onlar şöyle 1300 falan maaş alıyorlar ve temizlikte görünüyorlar, bizim şirket boşaldıkça oradan çekiyorlar, mesela ben başladıkdan bir ay sonra B firmasına geçtim, o yönden çok şanslıyım, mesela 1,5 yıldır çalışıp benim şirkete geçemeyen vardı” (Sevim, 22, Lise, Hemşire- B Firması Çalışanı).

Kurumdaki çalışan personelin kadrolu, sözleşmeli ve taşeron personeli olarak ayrılması başlı başına bir eşitsizlik kaynağı olsa da, taşeron personelin kendi arasında maddi ve manevi önemli eşitsizlikler içeren üç firma altında istihdamı da başka bir eşitsizlik kaynağı olarak nitelenebilir. Diğer yandan çalışanların kurumdaki toplam çalışma sürelerine bakıldığında çalışanların % 35’inin 1-3 yıl, % 38’inin 3-5 yıl arasında % 27,5’inin 5 ve üstü yıldır kurumda çalıştığı görülmektedir.

“Sonra kurum bizi kabul etti, zaten kurum demeyelim de şirket, tamam dediler hemen girişini yapalım edelim dediler, daha sonra başladım, başladıkdan sonra burada 9. yılım” (Selçuk, 30, Lise, Laborant).

“Parmak izini eğer giriş çıkış saatlerimizi kontrol için yapıyorlarsa mesela atıyorum 8:05’de parmak izi bastığınızda direk uyarı yapıyorlar bize, peki ben 12 yıldır saat tam 7.30 parmak izi basıyorum, niye hiç bir gün açıp teşekkür etmiyorlar” (Necla, 33, Lisans, Ebe).

“Mesela şuan radyolojiden 3 tane 4/B’li alımı var, Allah’tan uzun zamandır burada çalışan arkadaşlarımız var onları alacaklar sanırım, yukarıda 15 yıldır çalışan arkadaşlarımız alınacak bir aksilik olmazsa, onlara sevindim” (Murat, 28, Ön Lisans, Radyoloji Teknikeri).

Çalışanlar her ne kadar taşeron elemanı olarak çalışmayı mesleğe kadrolu olarak başlayana kadar ki geçen dönemde yapılabilecek geçici bir iş olarak görme eğiliminde olsalar da, çalışanların önemli bir kısmının (% 25’inin) yedi yıl ve üstü çalışıyor olması durumu taşeron çalışmanın bu noktada bazı çalışanlar için daimi bir çalışma şekli haline geldiğini göstermektedir.

4.3. Çalışanların Bilgi ve Becerilerinin Dikkate Alınma Durumu

Çalışanlarla yapılan görüşmelerde katılımcıların büyük bir kısmının (%67) taşeron çalışan olarak kurumun asli elemanı görülmemelerinden kaynaklı, kurumda nerede ihtiyaç varsa genellikle o birimde çalıştırıldıkları ve bu noktada kendilerinin sahip oldukları bilgi ve deneyimlerinin dikkate alınmadığı bir yapısının olduğu görülmüştür. Kurumların işleyiş süreçlerinde çalışanların düşüncelerinin alınmaması ve karar alma süreçlerine dâhil edilmemesi çalışanların kendilerini değersiz hissetmelerine, çalışma süreçlerine daha isteksiz katılmalarına ve örgütsel adalet duygularının zarar görmesine yol açmaktadır. Örgütsel adalet kavramının bileşenlerinden biri olan dağıtımsal adalet kavramı çalışanların sahip oldukları eğitim düzeyi, deneyim ve farklı becerilerini sundukları örgütsel yapının bu süreçler sonunda kendilerine karşılık olarak verdiği maddi ve manevi kazanımları kendileriyle benzer niteliklere sahip bireylerle kıyaslama eğilimi içerisinde olduğunu göstermektedir (Adams, 1969: s.273). Bu noktada Selçuk isimli çalışanın bu süreçlere dair düşünce ve deneyimleri oldukça çarpıcı bir nitelik taşımaktadır.

“Şimdi ben 9 yıl boyunca tahmini 12 tane sertifika aldım, kendi olanaklarımla kurslara gittim, kan bankacılığı, Sağlık Bakanlığı aferez [kanın bağışçıdan alınarak gerekli kısmın ayrılıp alınarak geriye kalan kısmın bağışçıya geri verilmesi işlemi] sertifikaları, cihaz sertifikaları hani

genel itibarıyla ne lazımsa onu aldım. Hani şu an almadığım bir sertifika yok, 10 yıllık deneyimimi uygulamada beni test edin, artık şöyle kanın renginden bile işi çözmüşüz. Bu kadar tecrübe ve bu kadar deneyim ve birikimim var ama hiçbir işe yaramıyor. Sıfıra sıfır elde var sıfır yani. Artık bir isteksizlik, emeğinin karşılığını alamama, insanın çalışma hevesi bile kalmıyor” (Selçuk, 30, Lise, Laborant).

Yapılan çalışmada elde edilen bulgular katılımcıların eğitim düzeylerinin, deneyim ve sertifikalarının kurum nazarında önemsenmediği bir sürecin var olduğunu ve çalışanların kendilerini benzer eğitim düzeylerine sahip olan diğer kadrolu ve sözleşmeli çalışanlarla kıyaslama eğilimi içerisinde olduklarını ve bu süreçlerin de çalışanların motivasyonlarını ve kuruma olan bağlılıklarını olumsuz etkilediğini göstermektedir.

4.4. Esnekliğe ve Güvencesizliğe Dayalı Hizmet Üretim Süreçleri

Sağlık dönüşüm süreciyle birlikte esneklik ve güvencesizlik süreçlerinin sağlık sistemi içerisine yerleşmeye başladığı, sağlık çalışanlarının çalışma sürelerinin arttığı, ücretler ve diğer özlük hakları noktasında yeni eşitsizlik biçimlerinin sisteme dâhil olduğu, doktorların daha az zamanda daha çok hastaya bakma eğiliminde olduğu ve sistemin bunu teşvik ettiği, özellikle eğitim işlevi olan hastanelerde daha çok gelir getirici işlemlerin ön plan çıkarıldığı bir süreç ortaya çıkmıştır (Ceylan, 2009: s.67). Araştırmaya katılan çalışanlar performansa dayalı hizmet üretim süreciyle birlikte iş yüklerinin büyük oranda arttığı, kendi görev ve yetkileri dışında sekreterlik, hasta bakıcılık ve kimi durumlarda doktorların yapması gereken işleri dahi yaptıkları işlevsel esnekliğe dayalı bir yapının ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Ayrıca çalışanlar, en yoğun servislerde (mesela 40 hastanın yattığı bir cerrahi serviste) dahi tek başına nöbet tutulduğunu ve eleman sayılarının arttırılması yönündeki taleplerinin ise görmezden gelindiği bir yapının olduğunu belirtmişlerdir.

“Servislerde çok fazla hemşire açığı var, standartlara göre bir hemşireye dört hastanın düşmesi gerekiyor, en fazla beş, ama biz burada tek başımıza 30 hastaya baktığımızı biliyoruz. İş yükü çok fazla, mesela sekreterlerin belli işleri var, intörn doktorlara düşen bazı işler var ama bazen çoğunu biz kendimiz yapıyoruz” (Sultan, 21, Lise, Hemşire).

“Sömürü, insanları sömürmek istiyorlar. Ha şu an mesela biz burada üç kişiyiz, bu birimin hepsi kadrolu olsa, şu an burada yapılan işi 6-7 kişi yapamaz yani” (Mehmet, 24, Ön Lisans, Radyoloji Teknikeri).

“Bazı doktorlarımız ciddi anlamda performans işini o kadar çok önemsiyorlar ki. Planlı anjiyolar sebepsiz bir şekilde 5’ten sonrasına kalıyor. Acil olmadığı halde anjiyo listesine alınmış, tatil gününde anjiyosunu alan doktorları biliyoruz. Fazla mesai personel için ciddi anlamda iş yükü, hasta içinde ciddi anlamda büyük bir kaygı. Çünkü anjiyo hastaları akşam o saate kadar, kesinlikle aç kalıyorlar, sinirleniyorlar, şeker hastaları, tansiyon hastaları geriliyorlar, hasta yakınları agresifleşiyorlar bu saate kadar aç kaldık anjiyo yapılmayacak mı diyorlar” (Ayşe, 30, Lisans, Hemşire).

“Burada bir kemik grafisi çektiğin zaman radyoaktif maddeyi 24 saat atamıyor vücut, şimdi öyle bir ilaç düşün ki 24 saat sonra yani sürekli lamba gibi radyasyon yayıyor. Şimdi devlet Allaha buna bir kota getirmiş diyor ki sen bunu çekersen 6 ay içinde bir tane daha çekemezsin. Ama bizim doktorlarımız yani ben bazen bakıyorum, Allaha sistem giriş yapmıyor, sistem giriş yapsa 2-3 kere isteyecek” (Murat, 28, Ön Lisans, Radyoloji Teknikeri).

Çalışanların yukarıdaki bireysel anlatılarında ortaya çıkan mevcut yapının bu konuda yapılan farklı çalışmalarda (Elbek, 2012: s.61; Kılıçaslan ve Kılıçaslan, 2013: s.188-191) ortaya çıkan sonuçlarla benzer bir nitelik taşıdığı ve sağlık hizmetleri alanında bu dönemlerle birlikte tüketim süreçlerinin körüklenmesine bağlı teşhis, tedavi, ilaç tüketimi, girişim ve ameliyat sayılarının büyük oranda arttırdığı ve bu süreçlerin çalışanların iş yoğunluklarını büyük oranda arttırdığı ve işlevsel esnekliğe dayalı bir yapıyı sisteme yerleştirdiğini göstermektedir (Jenkins-Clarke ve Carr-Hill, 2001: s.842; Lastra, Alcazar ve Gardey., 2014: s.1; Etiler, 2012: s.50). Çalışma alanlarında görülen işlevsel esnekliğe dayalı çalışma biçimlerinin çalışanların (taşeron-kadrolu-sözleşmeli fark etmeksizin) tümünü etkileyen bir yapısı olmakla birlikte, taşeron çalışanların pozisyonlarının daha güvencesiz olmasından kaynaklı bu süreçleri daha ağır bir şekilde deneyimledikleri söylenebilir. Bu noktada çalışanların esneklik süreçleriyle ilgili bireysel anlatılarına bakıldığında, güvencesiz olma durumlarının sıklıkla vurgulanan bir nokta olduğu söylenebilir.

“Şimdi diyelim ikimizden siz kadrolu, ben ise taşeronum ve ikimiz aynı nöbeti tuttuk ve bir vukuat oldu. Gittik başhekimin karşısına hakikaten uçurum var, hani belki beni o dakika işten atar” (Selçuk, 30, Lise, Laborant).

“Tabii ki idari sonuçta sözleşmelisiniz, hastanenin şirketine bağlısın, yani çok fazla bir hakkın yok. Eğer yanlış bir şey yaparsak ya da haksızlığa uğrarsak kendimizi çok fazla savunabileceğimizi düşünmüyorum” (Sultan, 21, Lise, Hemşire).

“Başhekim daha önceden hastane içinde karşılaştığı bir hemşireyi, birkaç gün sonra tekrar görünce ona soruyor işte, sen kadrolu musun? Hayır, ben taşeronum diyor o da. Başhekim hemşireye orada diyor ki senin geçici olduğunu bilseydim daha farklı olurdu” (Fethiye, 21, Lise, Hemşire).

Performansa dayalı hizmet üretim sürecinin birimlerdeki var olan yoğunluğa ekstra bir yoğunluk kattığını belirten çalışanlar, bu süreçlerin çoğunlukla yetersiz sayıda elemanla yürütülmeye çalışılmasının kimi durumlarda hastalar için de riskli ve tehlikeli sonuçları olabileceğini belirtmişlerdir.

“İşe ilk başladığım zamanlarda sadece 08:00 -17:00 nöbeti tuttum, ertesi gün 14:00 -23:00 tuttum, üçüncü gün tek başına gece nöbetindesin denildi, hiçbir ilacı bilmiyorum. Hasta kötüleşti, bu arada doktor da yeni başlamış çömez, beni boş yere arıyordur diye telefonlarıma cevap vermiyor. Böyle bir ortamda tek yaptığım başhemşireyi, süpervizörü aramak, bir de kıdemliyi aramak, bir baktım bütün hastane bizim servise döküldü. Hasta uyudu mu diyorum, yok dedi arkadaş, öldü hasta dedi, ben sadece böyle kaldım, başınız sağ olsun dedim Allah rahmet eylesin. Sorduğum tek soru benim suçum var mı, dediler yok, senin suçun yok, senin yapabileceğin hiçbir şey yoktu. Düşünsenize eleman ihtiyacı çok fazla ve alınan elemanlar da yetiştirilmeden direkt gece nöbetine sokuluyor, bu böyle olmaz” (Necla, 33, Lisans, Ebe).

Bu noktada gerek Necla isimli çalışanın sürece dair düşünceleri gerekse de bu konu hakkında yapılan çalışmalarda (Sasichay-Akkadechanunt, Scalzi ve Jawad, 2003: s.478; Cho, Hwang ve Kim., 2008: s.322 ; Penoyer, 2010: s.1521) ortaya çıkan bulgular çalışma süreçlerinde ortaya çıkan değişimlerin sağlık çalışanları yanında hastaları da etkileme potansiyeli taşıdığını göstermektedir.

4.5. Ekip Anlayışının Gerilemesi

Sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte hizmet üretim süreçlerinde ortaya çıkan değişikliklerden biri de ekip anlayışına dayalı hizmet üretim sürecinin gerilemesi olmuştur. Keynesyen Refah

Devleti modelinin geçerli olduğu hemen hemen her ülkede Sennetvari⁴ bir hizmet üretim modeli olduğu ve bu dönemlerde her klinik veya birimin kendi içerisinde atölye tarzı bir örgütlenmeye dayandığı ve buna dayalı bir hizmet üretimi süreci gerçekleştiği söylenebilir. Bu dönemlerde her klinik veya birimde temel işleyiş birimin başındaki hekimlerin yönlendirmesiyle olmakta ve yardımcı sağlık personelleri her ne kadar hekimler nazarında sürecin eşit birer üyesi olarak kabul görmese de çalışma sürecinin zorunlu kıldığı bir ekip/atölye çalışma biçiminin söz konusu olduğu söylenebilir (Ünlütürk-Ulutaş, 2011: s.67). Sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte kamu kurumlarında rekabetçi bir hizmet anlayışının yerleşmesiyle birlikte ekip anlayışının gerilediği, çalışanlar arasındaki ilişkilerin daha bireysel ve rekabete dayalı bir hale geldiği söylenebilir (Pala, 2007: s.19; Elbek ve Adaş, 2009: s.37). Bu noktada araştırmaya katılan çalışanların büyük bir kısmının (% 84) dönüşüm süreciyle birlikte sağlık kurumlarında ekip anlayışının gerilediği, rekabetçiliğe dayalı ve bireyselleşmiş ilişki biçimlerinin sisteme hâkim olmaya başladığını düşündükleri görülmüştür.

“Çünkü bize üniversitede 4 yıl boyunca şunu öğrettiler, ekipsiniz ekip, kafamıza vura vura bunu öğrettiler, biz hatta o zaman boş görüyorduk bunu, ekip dediğin ne, ben gideceğim işimi yapacağım çıkacağım. Ama hakikaten ekip çok önemliymiş, ama şimdi bu mantığı ne doktorlarımızda, ne de diğer arkadaşlarda görüyorum” (Çiğdem, 29, Lisans, Hemşire).

“Hepsi performans, hastanede çalışan biri olarak bu kadar söyleyebilirim insan hayatı artık o kısmı geçtik, insana sadece paragözülle bakılıyor, yani hangi ara bu duruma gelindi. Çünkü eski dönemde okulumuz bitişikte olduğu için araya geliyorduk hemşire arkadaşlarımız vardı, ya ekiplerine bakıyordum, hastalarına bakıyordum, ya tamdı ya” (Necla, 33, Lisans, Ebe).

“Geçmişte ne vardı, bence arkadaşlık dostluk vardı, hastanenin içerisinde ekip anlayışı vardı. Şimdi mesela serviste bir sekreter var, uzun zamandır çalışıyor, ama bu kişiyi fazla tanımıyorum, samimi değilim, ama önceden öyle değildi” (Ali, 32, Lise, Radyoloji Teknisyeni).

Sonuç olarak kamu sağlık hizmetlerinde performans sistemine dayalı hizmet üretim süreçleri bir yandan istihdam süreçlerinde esnekliğe ve güvencesizliğe dayalı çalışma biçimlerini yaygınlaştırırken diğer yandan sağlık alanında var olan ekip anlayışının gerilemesine, rekabetçiliğe ve bireyciliğe dayalı ilişkilerin sisteme yerleşmesine yol açmaktadır.

4.6. Çalışanlar Üzerindeki Denetim Süreçleri

Neo-liberal dönemde kamu sağlık hizmetlerinde uygulamaya giren performans sisteminin işleyişinde var olan denetim süreçlerinin kimi çalışanlar nezdinde rızaya dayalı, kimisinde ise baskıya dayalı yürütüldüğü söylenebilir. Örneğin bu süreçlerde hekimler üzerinde daha çok rızaya dayalı bir denetim süreci söz konusu iken, yardımcı sağlık personelleri üzerindeki denetim sürecinin ise daha çok zora dayalı bir nitelik taşıdığı söylenebilir (Ünlütürk-Ulutaş, 2011: s.81). Araştırma grubundaki çalışanların taşeron personeli olmasından kaynaklı gerek hizmet üretim süreçlerinde gerekse de hak arama süreçlerinde yaşadıkları durumların, bu çalışan grubu üzerindeki denetim süreçlerinin daha çok baskıya dayalı bir nitelikte yürütüldüğünü göstermektedir.

4 Atölyeyi zanaatkârın yuvası olarak gören Sennett, bu mekânları insanların yüz yüze ilişkiler içinde otoritenin (ustanın) belirlediği koşullar altında üretim yapılan alanlar olarak nitelendirmektedir. Bir atölyede usta becerileri ve deneyimi sayesinde emir verme hakkı kazanmakta ve bu becerileri öğrenmek ve özümsemek yoluyla da çırak ve kalfalar nezdinde bir saygınlık kazanmakta ve genel olarak bu mekânlar ekip anlayışına dayalı bir üretim örgütlenmesine dayanmaktadır (Sennett, 2009a: s.76).

“Beni işten çıkartmakla tehdit etti Başhekim, Bimer’e şunu yazdım diye: ben bu hastanede çalışıyorsam, benimle aynı okulu okumuş, aynı mezun olan kişi, röntgenden bahsediyorum anesteziye bahsediyorum. Bu adamlara [B firmasında çalışanların] 1900 lira maaş veriyorsun, artı sağlık personeli olarak gösteriyorsun, şirketi farklı, statüsü farklı, aldığı maaş farklı. Ben laboratuvarında çalışıyorum ben de sağlık personeliyim ama ben farklı şirketteyim ve resmi olarak temizlik elemanı olarak görünüyorum diye yazdım. Yazdıktan sonra beni çağırdılar, gittim yanına, kâğıt elinde, attı önüme, sen bizi şikâyet etmişsin. Seni işten çıkartırım dedi, geri al şikâyetini dedi” (Taylan, 36, Lise, Laborant).

“Biz her daim atılma baskısıyla, psikolojik baskıyla çalışıyoruz. Misal atıyorum ben burada bir iki sesimi mi yükselttim, ya da bir sıkıntı mı çıktı. Tamam diyor kardeşim, ver onu temizliğe ya da hasta bakıcılığa, benim arkadaşlarıma yapıldı. Yani halde satılan domates gibiyiz, yazın tam ortasında hale git, her yer domates, kıymeti var mı, yok” (Selçuk, 30, Lise, Laborant).

Çalışanların haklarını arama noktasında yaptıkları girişimlerin yöneticiler (gerek şirket gerekse de hastane yönetimi) tarafından engellenmeye çalışılması, hatta kimi durumlarda çalışanların işten atılmakla dahi tehdit edilmeleri durumu, Burawoy’un fabrika-emek rejimleri⁵ kavram-sallaştırmasındaki baskının rızaya üstün olduğu despotik emek rejiminin söz konusu olduğunu göstermektedir. Diğer yandan alandaki gözlem ve görüşmelerden hareketle yardımcı sağlık personellerinden kadrolu ve sözleşmeli pozisyonda olanların denetim süreçlerinin daha çok hegemonik (rızanın baskıya üstün geldiği) bir tarzda işlediği, taşeron olarak çalışanlar üzerindeki sürecin ise daha çok despotik (baskının rızaya üstün geldiği) bir yapıya dayalı yürütüldüğü söylenebilir. Sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte hasta memnuniyet ve şikâyet sistemlerinin de sağlık çalışanları üzerinde önemli bir baskı ve denetim unsuru haline geldiği söylenebilir. Buna göre, yeni kamu yönetimi anlayışının verimlilik, maliyet azaltma ve tüketici memnuniyetini artırma süreçlerinin, hemşirelerin iş yerlerindeki duygusal ve hastabakıcı rollerine ek yükler getirdiği ve bu durumun da çalışanları süreçte ikinci plana atan bir sonucu olduğu söylenebilir (Bolton, 2002: s.129). Bu noktada çalışanların bu süreçlere dair düşünce ve deneyimlerinin oldukça eleştirel olduğu söylenebilir.

“Çalışanlar açısından çok kötü bir sistem, çünkü artık sağlık personelinin hiçbir söz hakkı yok. Her zaman hasta haklıdır diye bir şey var, o yüzden sağlıkta şiddet çok arttı. Eskiden bir hemşireye ya da doktora asla sesini yükseltmezdi bir hasta yakını veya hasta, ama şu anda odaya girdiğimizde toplanmıyorlar bile hasta ve hasta yakınları” (Nil, 22, Ön Lisans, Hemşire).

“Hasta yakını yoğun bakıma girmeye çalışıyor. Beş dakika görmeye hakları var yakınlarının, ama bıraktığın zaman sülalesi girmeye çalışıyor. Engellediğin zaman da yönetime şikâyet ediyorlar, yönetime kural bu diyorsun, yönetim burası ticarethane arkadaşım hasta yakınlarına iyi davran diyor, öyle mi tamam” (Çiğdem, 29, Lisans, Hemşire).

5 Fabrika rejimi kavramı emek sürecinin analizinde toplumdaki siyasi ve ideolojik yapı ve süreçlerinin de dâhil edildiği ve devletin üretim ve emek siyasetinin belirlenmesinde etkin bir rol aldığı bir yapıya işaret etmektedir. Bu noktada fabrika rejimi emek sürecinin hem toplumsal ve siyasal yapılar tarafından belirlenen bir süreç olduğunu hem de bu süreçleri etkileyen bir yapı olduğunu öne sürmektedir. Burawoy, emek örgütlenme biçimlerinin Gramsciyan anlamda baskının rızaya üstün geldiği despotik emek rejimlerinden, rızanın baskıya üstün olduğu hegemonik emek örgütlenmesine doğru bir değişim içinde olduğunu belirtmektedir (Yücesan-Özdemir, 2010: s.41; Burawoy, 2015: s.118).

Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının düşük eleman sayılarıyla yürütülen ve büyük oranda artan iş yoğunlukları yanında; hasta hakları, hasta memnuniyet ve şikâyet sistemlerinin hasta-hasta yakınları ve hastane yönetimince çoğu zaman farklı yorumlanıp uygulanmasına bağlı olarak ortaya çıkan süreçlerin, çalışanlar üzerine ekstra bir iş yükü, baskı ve denetim sürecini de getirdiği söylenebilir.

4.7. Ayrımcılık Süreçleri

Taşeron çalışma biçiminin esasen özel uzmanlık bilgisi gerektiren işlerde istisnai olarak başvurulması gereken bir istihdam süreci olması gerekirken, işgücü piyasası içerisinde yaygın olarak kullanılan bir istihdam biçimi haline gelmesi durumu, çalışanların hiyerarşik olarak kendi içerisinde bir kez daha bölündüğü bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Aynı şekilde çalışanlar arasındaki bu parçalanma süreçlerinin sadece ücret ve sosyal haklar noktasında sınırlı kalmadığı, çalışanların sosyal yaşamlarına da yansıyan bir görünümünün olduğu söylenebilir (Özveri, 2008: s.11). Kurumda çalışan sağlık personelleri arasında kadrolu-sözleşmeli-taşeron personel olma durumuna bağlı olarak (çalışanlar aynı eğitim düzeylerine sahip olsa da) ortaya çıkan ve özellikle ani kriz ve çatışma durumlarında belirgin hale gelen maddi ve manevi ayırım(cılık) durumlarının (mesai saatleri, nöbetler, izin-rapor hakları, servisler gibi) çalışanlar arasındaki çalışma barış ve huzurunu bozduğu söylenebilir.

“Aynı ortamda çalışıyorsun, aynı işi yapıyorsun ama sınıfsal ayrımlar oluyor. Yani sen haftada 45 saat çalışırken, kadrolular 40 saat çalışıyor. Ayrıca 45 saat nadir çalışıyoruz, iki hafta 48 saat bir hafta 40 saat çalışıyoruz, 54 saat çalıştığımızı da biliyorum, listeler dönmeyince fazla çalıştığımız da oluyor” (Sultan, 21, Lise, Hemşire).

“Şimdi kadrolu bir kişi de istemez yanındaki bir kişinin taşeron olmasını istemez. Çünkü en ufak bir muhabbette bile taşeron elemanın zoruna gidecek bazı şeyler olabiliyor. Örneğin bizim arkadaş vardı, banka promosyonu 2500 TL idi. İşte misal döner sermeye yatıyor, işte maaşı totale baktığın zaman neredeyse 4.000 TL alıyor, biz ise 1500 TL alıyoruz, hani hakikaten çok çok düşük bir rakam ve bu durumda kişi kendini ve kurumdaki varlığını sorguluyor” (Selçuk, 30, Lise, Laborant).

“Bir rapor alırken bile çekinerek yapıyoruz, siciline işlerler, çok fazla rapor alıyor diye. Seni çıkarıyorum diyebilir. Mesela enfeksiyon servisinde bir hemşire rapor mu, yatış mı almış ve sonra sorumlusu şikâyet etmiş, ortopediye sürmüşler” (Nil, 22, Ön Lisans, Hemşire).

“Mesela adam ilkokul mezunu, gelip bize bu geçicilerden [taşeronlardan] çektiğimizi kimseden çekmedik gibi bir kelime kullanıyor. Mesela adamın diplomasını sormaya kalksan elinde diploma yok, ama devletin 657'sine tabi olduğu için, adam bizim yüzümüze baka baka diyor ki, biz bu geçicilerden çektiğimizi kimseden çekmedik” (Taylan, 36, Lise, Laborant).

“Bizim servisler var, sabah gelip akşam götürüyorlar, ben daha hiç binmedim. Onlara bindiğimde şey sıkıntısı oluyormuş, taşeron oturmasın, taşeron ayakta beklesin, kadrolu otursun diye birkaç kavga yaşanmış. O rezilliği yaşamamak için hiç binmedim, binmeyi de düşünmüyorum” (Erhan, 22, Ön Lisans, Hemşire).

Çalışanların bireysel anlatılarından açıkça görüleceği üzere kadrolu ve taşeron çalışanlar arasındaki mevcut durum, çalışanların maddi ayrımlar yanında, zihinsel anlamda da birbirlerini çok farklı yerlerde konumlandıkları ve buna dayalı hareket ettikleri bir yapının olduğunu göster-

mektedir. Bu durum, neo-liberal dönemde mesleklerin kendi aralarında farklı statüler ve hiyerarşiler etrafında yeniden örgütlendiği ve buna dayalı olarak aynı meslek grubundaki çalışanlar arasında dahi maddi ve manevi eşitsizler üreten alanlar haline geldiğini göstermektedir (Standing, 2015: s.23).

4.8. Ücretlerin Yetersizliği ve Ek İş Yapma Durumu

Modern sonrası dönemde çalışanların klasik işsizlik olgusundan ziyade daha çok esnek, güvencesiz ve düşük mali ve sosyal haklara sahip istihdam süreçleriyle karşılaştıkları söylenebilir (Beck, 2011: s.216). Bu noktada çalışanların aldıkları ücretler hakkındaki düşüncelerine bakıldığında, büyük bir kısmının (% 94) alınan ücretleri yetersiz bulduğu ve geçim sıkıntısı yaşadıkları söylenebilir. Çalışanların gerek maaş ve diğer özlük haklarının düşük ve yetersiz olması gerekse de döner sermaye ek ödemesinden yararlanamamaları durumu, çalışanların bu süreçlerde büyük hak kayıpları yaşamasına yol açmaktadır

“Benim maaşım şu an 1750, böyle bir saçmalık var mı? Ben 600 TL kira veriyorum, kışın olduğu zaman da 400 TL doğalgaz veriyorum etti sana 1000 TL. 200- 300’ de çocukların yiyeceği, içeceği, mamasıdır, bezidir, üstüdür, başıdır derken 300’ de ona verdim etti 1300, 100’de elektrik su 1400, geriye kalıyor 350 TL ne yapacaksın? Hadi 350 lirayla mutfak masrafı, gezme yok, içme yok, dışarı çıkmak yok, hiçbir şey yok yani, bunları düşünmek lazım. Biz hasta bakıcılardan çok alıyoruz, hasta bakıcılar var 1400 lira alıyorlar” (Ali, 32, Lise, Radyoloji Teknisyeni).
 “Hayır ya ben açıkça söylüyorum, hakkımı helal etmiyorum. Ben 7 yıldır buradayım 1650 ile başladım şuan maaşımı sorarsan Ocak ayından beri 1590 TL alıyorum” (Dicle, 34, Lise, Odyoloji Teknisyeni).

“Performans sistemi yanlış bence, ne yapıyor mesela diyelim biz burada önceden performans sistemi yoktu, on tane hasta alıyorsa, şimdi performans için yirmi tane hasta alıyoruz işte, bu hem sana yazık hem bana yazık. Ne yapıyor hocanın cebine para giriyor, benim cebime para giriyor mu yok, bende çalışıyorum orda bende aynı performans gösteriyorum” (Ali, 32, Lise, Radyoloji Teknisyeni).

“Yazık günah diyorum, sadece asgari ücretle geçinen kişi var inanın, 1500 liraya 400 -500 liralık kira verip geri kalan 1000 lirasını 2 -3 tane çocuk yetiştiren, aileyi geçindiren insanlar var” (Selçuk, 30, Lise, Laborant).

Diğer yandan çalışanların önceki dönemlerde sendikal örgütlenme yoluyla açtıkları davalar sonucu elde ettikleri kısmi kazanımların hastane ve şirket yöneticilerinin engelleme ve tehditlemeyle zaman içerisinde geri alındığı bir sürecin yaşandığı söylenebilir. Bu sürece paralel çalışanların işlerini kaybetme korkusundan dolayı kurumun-firmanın sunduğu koşulları ve ücretleri kabul etme ve daha itaatkâr bir tutum içerisine girme yoluna gittikleri söylenebilir. Bu noktada çalışanların mevcut gelir düzeyleri dikkate alındığında ilgili yazında çalışan yoksulluğu olgusunun bu çalışan grubunu açıklayıcı bir çerçeve sunduğu söylenebilir (Pena-Casas ve Latta, 2004: s.1; Engels, 2007). Diğer yandan çalışanların geçimlerini nasıl sağla(yama)dıkları konusuna baktığında katılımcıların ek iş yapma eğiliminde olduğu ve farklı geçim stratejileriyle hareket ettikleri bir yapının olduğu söylenebilir.

“Bizim çalıştığımız kişinin [dışarıda şoförlük yaptığı aracın sahibi] iki-üç tane aracı var, biz şoförlük yapıyoruz orda, buradan aldığımız maaş yetmiyor. Yani biz ne iş olursa oraya gidiyo-

ruz, mesela bu akşam Diyarbakır'a gideceğim, dün sabah Malatya'ya gittim ve aldığım yolcuyla Ahlat'a götürdüm, sonra Tunceli'ye sabah üç kişiyi götürdüm. Ben hani boş zamanda çalışmak zorundayım, mesela bu arkadaşta inşaata gidiyor, bir arkadaş marangoz, diğer arkadaşımız mobilyacı, bir arkadaşım medikalcilik yapıyor, ek iş olarak herkes bir iş kovalamak zorunda" (Taylan, 36, Lise, Laborant).

"Çalışanların %80'i tek maaşla geçiniyor. Şu an eksi bakiyelerde boğulmuş insanlar var, evine eklemek götürmek için kartının eksi bakiyesini dibine kadar kullanıyor hatta eksi bakiye yetmiyorsa arkadaşlarından borç alıyor, evine eklemek götürüyor, öyle adamlar var. Ayrıca ben o insanları pazarda domates satarken görüyorum, kemer -cüzdan satarken görüyorum, çorap satarken görüyorum. Mobilyacılarımız var misal, adam laboratuvar mezunu kadro alamamış, mobilyacı işte" (Selçuk, 30, Lise, Laborant).

Çalışanların asgari ücret konusundaki düşünceleri ve bu ücretle geçin(eme)me konusundaki bireysel anlatıları, çalışanlar açısından yaşanan sürecin vahametini göstermesi noktasında çarpıcı bir nitelik taşımaktadır. Bu noktada özellikle yoğun bakım, çocuk hemşireliği veya daha spesifik alanlarda çalışan sağlık personelinin ihtiyaç durumlarında özel hastanelerde nöbet veya çağrı üzerine çalışabildiği ve bu şekilde ek gelir elde ettikleri söylenebilir. Bunun haricinde özel sağlık kurumlarında ek iş yapma imkânı bulamayan diğer çalışanların ise ilgi ve imkânları dâhilinde farklı işlerde (mobilyacı, elektrikçi, şoför, medikalcilik, seyyar satıcı vb.) çalıştıkları bir yapının varlığı, bu çalışan grubunun içinde bulunduğu kaotik süreç hakkında fikir verici bir mahiyet taşımaktadır. Bu durum güvencesizlik süreçlerinin finansal risk ve borçlanmaya dayalı, emek piyasalarının zayıflatılıp, sosyal korumaların geriletildiği, bazı çalışanların temel yurttaşlık haklarından dahi mahrum kaldığı, mülksüzleştirme ve istihdamsız kentleşme süreçleriyle karakterize bir yapısının olduğunu göstermektedir (Seymour, 2012: s.260).

4.9. Çalışanların Kurumsal Aidiyet ve Mesleki Saygınlık Düzeyleri

Günümüzde çalışma hayatındaki koşulları kendi kültürü doğrultusunda yeniden oluşturan kapitalist birikim rejimi, neo-liberal dönemle birlikte esnekliği ve geçiciliği çalışma hayatının temel karakteristiği haline getirmiştir. Esneklik süreçlerinin etkisi altına giren çalışma hayatında ömür boyu iş garantisinin kademeli olarak ortadan kalktığı, sürekli iş değiştirmenin yaygınlaştığı, bireyci ve fırsatçı çalışan tipinin ön plana çıktığı bir süreç ortaya çıkmıştır. Bu durum mesleklerin geleneksel olarak ömür boyu süren niteliklerinin değişimine yol açmış ve bu noktada mesleklerin bireyin statüsünü, kimliğini, sosyal çevresini ve genel olarak hayat tarzını belirleme gücü gitgide azalmaya başlamıştır (İlhan, 2008: s.327). Örgütsel aidiyet süreçleri üzerine yapılan farklı çalışmalarda çalışanların statülerinin (kadrolu-sözleşmeli-taşeron olma durumlarının) bu süreçlerde önemli bir faktör olduğu ve daha güvenceli ve terfi olanaklarına sahip çalışanların örgütsel aidiyetlerinin daha güçlü olduğu görülmüştür (Erman-Demir, 2014: s.12; Söyük, 2007: s.185). Buna paralel araştırmamızdaki katılımcıların yarısından fazlasının (%52,5'i) kendilerini kuruma ait hissetmedikleri ve aynı şekilde önemli bir kısmının da (%55) mesleklerinin toplum nezdinde saygın bir yeri olmadıklarını düşündükleri görülmüştür.

"Şu taşeron kelimesi hakikaten ağır bir kelime, bilene ağır bir kelime, ne olduğumuzu bize söylerler yani. Biz sizin gözünüzde bir hemşire miyiz, bir personel miyiz, bir temizlik personeli miyiz, neyiz artık ona göre davranırlar ve hakikaten şu adaletsizliği kaldırmalarını istiyoruz" (Necla, 33, Lisans, Ebe).

“Ben içerde söyleyince gülüyorlar, nasıl çalışıyorsun diye, ama artık hasta, hasta yakınları da öğrenmiş. Bingöllü, Muşlu hastam geliyor buraya, sen müteahhit işçisi misin diyorlar” (Emine, 23, Lise, Hemşire).

“Ben Fırat Üniversitesi’ndeki mevcut okula eğer çocuğumu kaydedemiyorsam, bu benim utanç tablomdur. Yani eşimle birlikte gidiyorum, benden görev yeri belgesi istiyor, şirketten alıp götürüyorum, 9 yıllık emeğimi tamamıyla hiçe sayıp, sen Fırat Üniversitesi’nin elemanı değilsin diyor. Şimdi ben böyle geriye dönüp baktığım zaman, sanki bütün emeklerim hepsi boş yani, hani sanki ben burada hiç çalışmamışım, yani hiç emek vermemişim. Etiket sıkıntım var, şu dakika rektöre sorarsanız beni, benim elemanım değil der, bu kararsızlık bizi yedi bitirdi” (Selçuk, 30, Lise, Laborant).

Çalışanların bireysel anlatılarından da açıkça görüleceği üzere çalışanların statülerinden kaynaklı uğradıkları maddi hak kayıpları yanında; gerek kurum içinde gerekse de sosyal çevrelerinde taşeron statülerinin sağlık çalışanı olmaları durumunun önüne geçtiği bir sürecin varlığını, çalışanların kendilerini kuruma ait hissetmemelerine ve mesleki saygınlık düzeylerinin de düşük olmasına yol açtığı söylenebilir. Bu durum esnek kapitalist dönemde esneklik süreçlerinin iş, meslek ve karakter yapıları üzerinde derin izler bırakan bir süreci ortaya çıkardığını ve bu dönemlerle birlikte çalışanların meslekleri üzerinden bireysel bir başarı anlatısı oluşturmalarının ve bu anlatıların aile ve toplum nezdinde başarılı bir rol model olma ihtimallerinin önceki dönemlere nazaran daha da zorlaştığı bir sürece girildiğini göstermektedir (Sennett, 2008: s.20).

5. Sonuç

1970’li yıllardan itibaren küreselleşme süreciyle birlikte ulus ötesi aktörlerin artan gücü ve önemine paralel, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki kamu sektörlerinin özel sektör mantığına göre dönüştüğü bir süreç ortaya çıkmıştır. Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren başlayan neo-liberal düzene eklenme süreci, 2000’li yıllara gelindiğinde önemli bir aşama kaydetmiş ve bu dönemle birlikte kamu hizmetlerinde özelleştirme, taşeronlaştırma ve toplam kalite anlayışına dayalı değişim süreçleri ortaya çıkmıştır. Bu değişim süreçlerinin izlenmesi noktasında elverişli bir alan olması dolayısıyla çalışmamızda kamu sağlık hizmetleri alanına yönelmiş ve bu süreçlerin bu alanlardaki beyaz yakalı taşeron çalışanlarca nasıl deneyimlendiği konusu üzerinde durulmuştur. Araştırmadan elde edilen verilere göre çalışanların büyük bir kısmının genç, kadın ve yükseköğretim mezunu kişilerden oluştuğu ve işe giriş süreçlerinde sosyal sermaye ağlarına dayalı ilişkilerini kullandıkları görülmüştür. Sağlıkta dönüşüm sürecine paralel ortaya çıkan performans dayalı hizmet üretim sürecinin sağlık kurumlarındaki iş yüklerini büyük oranda arttırdığı ve bu süreçlerin yetersiz sayıdaki elemanlarla yürütülmesi durumunun gerek çalışanlar gerekse de sağlık hizmetlerinden faydalanan kesimler açısından bazı olumsuz durumlara yol açabileceği görülmüştür. Diğer yandan hizmet alımına dayalı olarak kurumda istihdam edilen çalışan sayısının, kurumdaki toplam çalışan sayısının yarısını oluşturması durumunun, bu alandaki değişim süreçlerini net bir şekilde ortaya koyduğu söylenebilir. Bu noktada, aynı işi yapan ve benzer eğitim düzeyine sahip çalışanların kurumda farklı istihdam biçimlerine tabi (kadrolu, sözleşmeli, hizmet alımı yoluyla) çalıştırılması durumunun, çalışanlar arasında eşit olmayan farklı (yeni) hiyerarşik durumların ortaya çıkmasına yol açtığı ve çalışma huzur ve barışını bozucu etkide bulunduğu söylenebilir. Çalışanların büyük bir kısmının üniversite mezunu olmasına karşın aldıkları ücretlerin az olması ve çalışanların bu noktada ek iş yapma eğiliminde olmaları durumu, post-fordist dönemde çalışanların eğitim durumu ile iş ve gelir düzeyleri arasındaki anlamlı iliş-

kinin bozulduğu (Standing, 2015) ve bu durumun da çalışanlar üzerinde yıkıcı etkilere yol açtığı şeklinde yorumlanabilir. Diğer yandan mesleklerin önceki dönemlerdekinin aksine, post-fordist dönemde çalışanlara anlamlı bir hikâye ve anlatı sunamaması (Sennett, 2008) ve bu noktada çalışanların iş yaramazlık kâbusuyla (Sennett, 2009b: s.65) yüz yüze kaldıkları bir sürecin yaşandığı da söylenebilir. Alan çalışmasının yapıldığı dönemden sonra, kamuda taşeron olarak çalışan personellerden uygun nitelikleri taşıyanların kamuda sürekli işçi pozisyonunda istihdam edilmeleri durumu, çalışanların daha güvenceli bir pozisyona kavuşmaları noktasında sevindirici bir gelişme olsa da, çalışanların bu kadroya mevcut maaş ve özlük haklarıyla geçiyor olması durumu da, bu noktada düşündürücü bir nitelik taşımaktadır. Bu durum kamu istihdam alanlarındaki parçalı istihdam biçimlerinin yeni dönemde de devam edeceği ve kamuda düşük maaş ve özlük haklarına tabi çalışanların istihdam edildiği ayrı bir kategorinin sistem içerisine yerleşmeye başladığı şeklinde yorumlanabilir. Sonuç olarak, neo-liberal dönemde kamu istihdam süreçlerinde esneklik, sözleşmelilik ve güvencesizliğe dayalı istihdam biçimlerinin bu alanlardaki eğitimli ve nitelikli çalışan grupları olan beyaz yakalı meslekleri de etkisi altına aldığı ve bu alandaki mevcut yapıyı dönüştürdüğü söylenebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Adams, J. S. (1969). Inequity in social exchange. *Advanced in Experimental Social Psychology*, 2, 267–299.
- Ağartan, T. (2007). Sağlıkta reform salgını. *Avrupa’da ve Türkiye’de sağlık politikaları, reformlar, sorunlar, tartışmalar* içinde (s. 37–55). İstanbul: İletişim.
- Al-shawawreh, T. B. (2016). Economic effects of using nepotism and cronyism in the employment process in the public sector institutions. *Research in Applied Economics*, 8(1), 58–67.
- Atkinson, J. (1984). *Flexibility uncertainty and manpower management*. UK: The Institute for Employment Studies.
- Bauman, Z. (2014). *Siyaset arayışı*. İstanbul: Metis.
- Beck, U. (2011). *Risk toplumu başka bir modernliğe doğru*. İstanbul: İthaki.
- Bolton, S. C. (2002). Consumer as king in the NHS. *International Journal of Public Sector Management*, 15(2), 129–139.
- Bostan, S. ve Çiftçi, F. (2016). Sağlıkta dönüşüm programı uygulamalarının hastane hizmetleri üzerindeki değişim etkisi: sağlık çalışanlarının görüşleri. *SDÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 1–8.
- Braverman, H. (2008). *Emek ve tekelci sermaye yirminci yüzyılda çalışmanın değersizleşmesi*. (Ç. Çıdamlı, Çev.) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Burawoy, M. (2015). *Üretim siyaseti ve sosyalizmde fabrika rejimleri*. Ankara: Notabene Yayınları.
- Calhoun, C. (2016). Bourdieu sosyolojisinin ana hatları. *Ocak ve zanaat, Pierre Bourdieu derlemesi* içinde (s. 77–131). İstanbul: İletişim.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür, Cilt 1: Ağ toplumunun yükselişi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cevahir, E. (2013). *Türkiye’de sağlık sisteminin dönüşümü: toplumsal yansıma örnekleri* (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD, İstanbul

- Ceylan, Z. (2009). Performansa dayalı ücretlendirme modelleri ve Türkiye açısından bir değerlendirme. *Sayıştay Dergisi* (74–75), 45–75.
- Cho, S., Hwang, J.H., & Kim, J. (2008). Nurse staffing and patient mortality in intensive care units. *Nursing Research*, 57 (5), 322–330.
- Çiğerci-Ulukan, N. ve Özmen-Yılmaz, D. (2016). Kamu sağlık sektöründe çalışan taşeron kadın işçiler: Samsun ve Ordu ili örneği. *Çalışma ve Toplum*, 1 (48), 87–114.
- Çelikay, F. ve Gümüş, E. (2011). Sağlıkta dönüşümün amprik analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66 (3), 55–92.
- Devlet Personel Başkanlığı.(2017). Kamu personel istatistikleri, Erişim adresi: <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/kamu-personeli-istatistikleri>,
- Dora, Y. Y. (2014). *Hemşirelik hizmetlerinde ücretlendirme ve dağıtım adaleti algısını etkileyen faktörler*. (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi SBE İşletme Yönetimi ABD. İstanbul
- Elbek, O. (2012). Performans ve hekimlik. *Sosyal ekonomisi hekim/sağlıkçı emek tartışmaları* içinde (s. 52–72). İstanbul: Sorun Yayınları.
- Elbek, O.ve Adaş, E. (2009). Sağlıkta dönüşüm: eleştirel bir değerlendirme. *TPD Bülteni*, 12 (1), 33–44.
- Engels, F. (1974). *İngiltere’de emekçi sınıfların durumu*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Erdayı, A. U. (2012). Beyaz yakalıların tanımlanması üzerine. *“İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 14 (3), 65–80.
- Ermancı-Demir, F. (2014). *Çalışanlarda iş doyumu ve etkileyen faktörler (Diyarbakır Çocuk Hastanesi örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi SBE Hastane Ve Sağlık Kurumları Yönetimi Bilim Dalı, İstanbul
- Etiler, N. (2012). The outcomes of neoliberal policies on health workforce employment. *Labour markets & employment* içinde (s. 41–53). London: IJOPEC Publication.
- Gerek, N. (2017). Kamuda çalışan alt işveren işçilerinin muvazaalı ilişkilerden ve işkolu tespitindeki zorluklardan kaynaklanan sorunları”. *KARATAHTA İş Yazıları Dergisi* (8), 53–88.
- Gönc, T. (2016). Kadın yoğun meslekleri erilleştirmeye yönelik stratejiler: Türkiye’de erkek hemşireler örneği. *Sosyoloji Araştırmalar Dergisi*, 19 (1), 96–144.
- Gün, S. (2013). Taşeronlaşma ve taşeron uygulamaları bağlamında ‘ hukukun üstünlüğü’ ideali üzerine bir inceleme. *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 57–72.
- Harmancı, A. K. (2010). *Sağlık hizmetlerinde özelleştirme uygulamaları ve hemşirelerin özelleştirme uygulamalarına ilişkin algıları*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelikte Yönetim Anabilim Dalı
- İlhan, S. (2008). Yeni kapitalizm ve meslek olgusunun değişen anlamları üzerine. *Dumlupınar Üniversitesi SBE Dergisi*, (21), 313–328.
- Jenkins-Clarke, S., & Carr-Hill, R. (2001). Changes, challenges and choices for the primary health care workforce: looking to the future. *Journal of Advanced Nursing*, 34 (6), 842–849.
- Keyder, Ç. (2007). Giriş. Ç. Keyder, N. Üstündağ, & vd. (Dü), *Avrupa’da ve Türkiye’de sağlık politikaları reformlar, sorunlar, tartışmalar* içinde (s. 15–37). İstanbul: İletişim.
- Kılıçaslan, A. ve Kılıçaslan, Z. (2013). Aşırı tanı ve tedavi. *Kapitalizm sağlığa zararlıdır* içinde (s. 177–192). İstanbul: Hayyikitap.
- Kol, E. (2014). *Türkiye’de sağlık hizmetlerinde yaşanan dönüşüm: Eskişehir’de alt gelir grupları üzerine bir inceleme*. (Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi SBE Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD
- Kumar, K. (2010). *Sanayi sonrası toplumdan post-modern topluma çağdaş dünyanın yeni kuramları*. Ankara: Dost.
- Lastra, S., Alcazar, F.M., & Gardey, G.S. (2014). Functional flexibility in human resource management systems: conceptualization and measurement. *International Journal of Business Administration*, 5 (1), 1–14.
- Navarro, V. (2009). What we mean by social determinants of health. *Global Health Promotion*, 16 (1), 5–16.
- Özkanan, A.ve Erdem, R. (2014). Yönetimde kayırmacı uygulamalar: kavramsal bir çerçeve. *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi*. (20), 179–206.
- Öztürk, O. (2015). Sağlıkta neo-liberal dönüşüm ve hak kayıpları. M. Koray, & A. Çelik (Dü), *Himmet, fitrat, piyasa AKP döneminde sosyal politika* içinde (s. 77–99). İstanbul: İletişim.

- Özveri, M. (2008). Alt işveren: iş hukukunun altının oyulması. *Tes-İş Dergisi*, 109–114.
- Pala, K. (2007). Türkiye için nasıl bir sağlık reformu?, Bursa: Ders Notu.
- Parlak, Z. ve Özdemir, S. (2011). Esneklik kavramı ve emek piyasalarında esneklik, *Sosyal Siyaset Konferansları*, 60(1), 1–60
- Pena-Casas, R., & Latta, M. (2004). *Working poor in the european union*. Dublin, Ireland: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions,
- Penoyer, D. A. (2010). Nurse staffing and patient outcomes in critical care: a concise review. *Critical Care Medicine*, 38(7), 1521–8.
- Sasichay-Akkadechanunt, T., Scalzi, C.C., & Jawad, A.F. (2003). The relationship between nurse staffing and patient outcomes. *The Journal of Nursing Administration*, 33(9), 478–85.
- Sayan, İ. Ö. ve Küçük, A. (2012). Türkiye’de kamu personeli istihdamında dönüşüm: Sağlık Bakanlığı örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(1), 171–203.
- Sayın, A. K. (2017). Türk hukukunda alt işveren uygulaması: kamu kuruluşlarının personel çalışmasına dayalı hizmet alımlarında 6552 Sayılı Kanunun getirdiği yeni yaklaşımlar. *Sosyal Siyaset Konferansları* (69), 59–98.
- SB. (2007). *Sağlıkta performans yönetimi*. Ankara: Sağlık Bakanlığı.
- Sennett, R. (2008). *Karakter aşınması, yeni kapitalizmde işin kişilik üzerindeki etkileri*. (B. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2009a). *Zanaatkâr*. (M. Pekdemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Sennett, R. (2009b). *Yeni kapitalizm kültürü*. (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Seymour, R. (2012). Hepimiz güvencesiziz: “prekarya” kavramı ve yanlış kullanımları üzerine. *Güvencesizleştirme, süreç, yanlış, olanak* içinde (s. 251–271). Ankara: NotaBene.
- Söyük, S. (2007). *Örgütsel adaletin iş tatmini üzerine etkisi ve istanbul ilindeki özel hastanelerde çalışan hemşirelere yönelik bir çalışma*. (Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi SBE İşletme Yönetimi ve Organizasyon Bilim Dalı
- Standing, G. (2015). *Prekarya yeni tehlikeli sınıf*. İstanbul: İletişim.
- Tengilimoğlu, D., Işık, O. ve Akbolat, M. (2009). *Sağlık işletmeleri yönetimi*. Ankara : Nobel.
- Ünlütürk-Ulutaş, Ç. (2011). *Türkiye’de sağlık üretiminin dönüşümü*. Ankara: NotaBene Yayınları.
- Yıldırım, H. H. ve Yıldırım, T. (2005). Avrupa Birliği’ne uyum süreci ve Türk sağlık sisteminde reform tartışmaları. *Avrupa Birliği’ne uyum ve katılım sürecinde Türk sağlık sektörü açısından değerlendirmeler* içinde (s. 39–63). Ankara: ATO.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınevi
- Yücesan-Özdemir, G. (2008). Emek süreci, denetim ve emek rejimleri: taşeron çalışma üzerine ilk notlar. *Toplum ve Hekim*, 23(4), 254–262.
- Yücesan-Özdemir, G. (2010). Despotik emek rejimi olarak taşeron çalışma. *Çalışma ve Toplum*, (4), 35–50.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Toplumsal Bir Sorun Olarak Obezite: Sosyal Bağlantı Modeli ve Şirket Çerçevesi

Obesity as a Social Problem: Social Connection Model and Company Frames

Seçil DEREN VAN HET HOF¹ , Sibel HOŞTUT¹

¹Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü,
Antalya, Türkiye

ORCID: S.D.V.H.H. 0000-0002-8939-0142;
S.H. 0000-0002-5372-1499

Corresponding author:

Sibel HOŞTUT,
Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla
İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Antalya, Türkiye
E-mail: shostut@akdeniz.edu.tr

Submitted: 03.05.2019

Revision Requested: 24.05.2019

Last Revision Received: 04.08.2019

Accepted: 20.08.2019

Published Online: 20.11.2019

Citation: Deren van het Hof, S., Hostut, S.
(2019). Toplumsal bir sorun olarak obezite:
Sosyal bağlantı modeli ve şirket çerçevesi.
Journal of Economy Culture and Society, 61,
229-251.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0044>

Öz

Şirket sorumluluğunu ekonomik, sosyal ve çevresel sorumlulukların ötesinde daha geniş bir sorumluluk alanı olarak tanımlayan ve kurumsal vatandaşlık ekseninde tartışmaya açan bir boyut olarak sosyal bağlantı modeline göre, bir sorun söz konusu olduğunda ilgili ürün, uygulama veya faaliyetle ilgili tüm aktörler sorumluluk üstlenmelidir. Yapılan çalışmanın amacı, obezite sorunuyla ilişkilendirilen fast food, atıştırmalık ve sodalı içecekler üreten şirketlerin obezite sorununa ilişkin çerçevelerini ve sosyal bağlantı modeline göre sorumluluklarını nasıl tanımladıklarını ortaya koymaktır. Şirketlerin obezite sorununa yaklaşımlarında başvurdukları çerçeveleri tespit edebilmek için hem kamuoyunca, hem kanun koyucu nezdinde, hem de akademik yazında obezite ile ilişkilendirilen sekiz şirketin KSS/Sürdürülebilirlik raporlarında ve web sitelerinde paylaştıkları bilgilere MaxQDA 12 kullanılarak karma yöntem çerçeveleme çözümü uygulanmıştır. Gerçekleştirilen içerik çözümlemesinin bulgularına göre şirketler obezite sorununda ürünleri yerine iletişim yönetimi üzerinden sorumluluk üstlenmekte, sorumluluğu bireysel çerçevelemekte ve çözümü ağırlıklı olarak tüketicilerin akılcı ve eğitilmiş beslenme ve yaşam tercihleri olarak çerçevelemektedir. Şirketler obezite sorununda ihtiyari olarak sorumluluk üstlenmektedir, ancak üstlendikleri sorumluluklar sorunun tanımıyla şekillenmektedir. Sorunun kaynağında ürünlerinin içeriklerini, yerleştirdikleri yeme içme kültürünü ve reklamın etkisini kabul etmedikleri için, yükledikleri sorumluluklar da tüketicileri sağlıklı beslenme konusunda eğitmek ya da aktif yaşama teşvik etmekle sınırlı kalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bağlantı Modeli, Çerçeveleme, Obezite, Kurumsal Sosyal Sorumluluk

ABSTRACT

The social connection model defines the responsibility of a corporation beyond the economic, social and environmental responsibilities as a broader area of responsibility and as a dimension that leads to discussions of corporate citizenship. According to this model, in case of

a problem, all actors involved in the relevant product, application or activity should take responsibility. The aim of this study, is to determine how companies that produce fast food, snacks and soda drinks define their frames and responsibilities in regard to the problem of obesity in accordance with the social connection model. To identify the corporate frames on the issue of obesity, information provided in the corporate social responsibility/sustainability reports and corporate websites is analyzed. Qualitative content analysis is applied to the reports and website texts of eight corporations selected among the leading producers of snacks, fast food, and beverages. Texts and coded using MaxQDA 12. We concluded that corporations take responsibility predominantly in their communication activities rather than in their products. They frame the responsibility on the issue of obesity as an individual responsibility. The solution to the problem of obesity is framed as “the rational and educated nutrition and life choices of consumers”. Corporations’ definition of responsibility and solution is shaped by their definition of the problem. Corporations do not define obesity as a social problem. Thus they deny that the ingredients of their products and the snacking culture that they promote have any part to play in the increase in cases of obesity. Consequently, they focus on reforms in advertisement and endorsement of an active lifestyle as the ultimate solution.

Keywords: Social Connection Model, Framing, Obesity, Corporate Social Responsibility

EXTENDED ABSTRACT

The social connection model defines the responsibility of a corporation beyond the economic, social and environmental responsibilities as a broader area of responsibility and as a dimension that leads to discussions of corporate citizenship. According to this model, in case of a problem, all actors involved in the relevant product, application or activity should take responsibility, be it the designer, producer, distributor or the consumer. Yet, the major responsibility lies with the corporation that profits from the activity. Today, the responsibility of companies for consumption-related issues has become difficult to prove due to various factors that erode the causal relationship. One such problem in which this causal relationship is difficult to establish is obesity. The first factor that makes it difficult to associate obesity with corporations can be explained by the multi-dimensionality of the issue. Obesity is associated with many factors, such as genetic and metabolic factors, sedentary life, poor dietary preferences, and changing eating habits. However, in addition to these factors, the contents of the packaged foods (sugar and fat ratios) and the advertising and marketing activities of the companies are accepted among the factors affecting obesity, which is commonly defined as the public health problem. The second factor that makes it difficult to associate the problem of obesity with companies is the communication efforts of the corporations. These efforts, combined with instrumental corporate social responsibility practices, appear as a competing framework on the issue of obesity in public opinion (Deren van het Hof & Hoştut, 2017). With this competing framework, companies aim to make it difficult to relate to the problem. By distancing themselves from the obesity problem, corporations try both to keep their customers and also to prevent legal regulations.

The aim of this study, designed as a qualitative research, is to determine how the frames of fast food, snacks and soda drinks corporations, which are most immediately associated with the obesity issue, explain their responsibilities according to the social connection model. For this, qualitative content analysis was designed in line with Entman’s (1993) four generic frames. This approach explores how frames are embedded in a text, speech, report etc. in order to illuminate the effects of information transfer on human consciousness. Framing involves choosing certain aspects of the reality and bringing it forward in the communication text. In this way, frameworks define the problem, determine the costs and benefits of a causal agent in terms of common cultural values, identify the forces or causes of the problem, evaluate the causal agents and their effects by making moral judgments, propose solutions

and anticipate the possible effects of these solutions. A single sentence in a text can do more than one of these four framing functions, but many sentences in a text may not fulfill any of them. Therefore, finding the answer to these four questions to diagnose frames requires a qualitative analysis.

In order to identify the frames that companies use in their approach to obesity, eight brands (McDonald's, Burger King, Nestlé, Ülker, Eti, Cola-Cola, PepsiCo, and Nutella) were selected, all of which are associated with the issue of obesity in public opinion, by the legislator, and in academic literature. The CSR/Sustainability reports and the websites of the corporations behind them were collected as data. All the reports and the webpages were analysed using MaxQDA 12.

The analysis concluded that Eti is the only company that associates responsibility exclusively with the consumer and PepsiCo with the company. Ülker sees the responsibility predominantly in the company, but also assigns certain responsibilities to the consumer. The problem according to the corporate perspective is that the consumers are not informed well enough on nutrition, they lead sedentary lives, and advertisements should not be misleading. As a result, corporations invest in CSR programs that encourage physical activity and educate consumers on healthy eating, along with accepting certain standards in advertisement. Briefly, companies take responsibility in the process of communication rather than production and they frame the responsibility predominantly as individual responsibility.

1. Giriş

Şirketler ürünlerinin sorumluluğunu taşır ve herhangi bir üründen dolayı tüketicilerin gördüğü zarar nedeniyle zaman zaman kamuoyunun gündemine gelir. Öne çıkan örnekler, Ford Pinto (Gioia, 1992) ve Tylenol vakaları (Hendrix & Hayes, 2008) gibi çalışan hatasından, kusurlu üründen ya da tehlikeli ürün bileşenlerinden kaynaklanan sorumluluk durumlarıdır. Bu tür durumlarda şirketlerin, ürünlerinin tüketiminin tüketicilere neden olduğu zararın sorumluluğunu almalarını sağlamak görece kolaydır. Örneğin, ABD’de sigara üreticisi şirketler kişilerin akciğer kanseri olmalarından sorumlu tutulabilmekte, bu nedenle milyonlarca dolar tazminat ödemekle yükümlü kılınabilmektedir (Gostin ve ark., 1991). Benzer biçimde, şiddet içerikli video oyunları üreticileri, artan gençlik şiddetine ve okullardaki silahlı saldırılara katkıda buldukları iddiasıyla incelenmektedir (Hopf ve ark., 2008).

Günümüzde şirketlerin tüketimle ilgili konulardaki sorumluluğunu ortaya koymak nedensellik ilişkisini aşındıran çeşitli etkenler nedeniyle güçleşmiştir. Bu nedensellik ilişkisini ortaya koymanın güç olduğu sorunlardan biri obezite (aşırı şişmanlık) konusudur. Obezitenin şirketlerle ilişkilendirilmesini güçleştiren birinci etken konunun çokboyutluluğu ile açıklanabilir. Gerçekten de obezite genetik ve metabolik unsurlar, hareketsiz yaşam, kötü beslenme alışkanlıkları gibi pek çok etkenle ilişkilendirilmektedir. Ancak, bu etkenlerin yanı sıra, paketli gıdaların içeriklerinin (şeker ve yağ oranları) ve şirketlerin reklam ve pazarlama faaliyetlerinin de toplum sağlığı sorunu olarak tanımlanan obezitede etken olduğu kabul edilmektedir. Örneğin hazır yiyecek (fastfood) ürünleri şişmanlığa sebep konusunda giderek daha fazla eleştirilmektedir (Adams, 2005; Moss, 2013). Türkiye’de obezite konusunun görece yakın zamanda toplum sağlığı sorunu haline gelmesi, şirketlerin sorumluluklarına yönelik sorgulamayı geciktirmiş olsa da, son aylarda abur cubur olarak adlandırılan atıştırmalıkların ve sodalı içeceklerin içeriklerindeki şeker oranı ve reklamlarına yönelik düzenlemeler şirket sorumluluğunun kabul edilmesiyle birlikte yürürlüğe girmektedir.

Obezite sorununun şirketlerle ilişkilendirilmesini güçleştiren ikinci etken ise şirketlerin yürüttükleri iletişim çalışmalarıdır. Bu çalışmalar araçsal kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarıyla da birleşerek konunun kamuoyunda çerçevesi esnasında rakip bir çerçeve olarak karşımıza çıkar (Deren van het Hof ve Hoştut, 2017). Bu rakip çerçeve ile şirketler sorunun kendileri ile ilişkilendirilmesini güçleştirerek hem müşterilerini ve pazarlarını kaybetmemeyi hem de hükümet müdahalesinin en açık biçimi olan yasal düzenlemeleri engellemeyi hedefler. Neden-sonuç ilişkisi üstünden sorumluluk bağlantısının doğrudan kurulmadığı durumlarda dahi şirketlerin bu çerçevelere başvurması ve alternatif sorumluluk atıflarına dayanan sosyal sorumluluk çalışmaları yürütmeleri aslında değişen ve artan sorumluluk beklentileri karşısında şirketlerin gösterdikleri bir savunma tepkisi olarak anlaşılmalıdır. Somutlaştıracak olursak, fast food şirketleri obeziteye neden oldukları için değil, obezite ile bağlantılı oldukları için sorumlu tutulur (Schrempf, 2014). Klasik şirket sorumluluğu yaklaşımında eylemle zarar arasında doğrudan bir bağlantının kanıtlanması gerekir; yalnızca doğrudan bir neden-sonuç ilişkisinin kanıtlanması durumunda bir şirketin sorumluluk sahibi olduğu varsayılır (Honoré, 1999). Ne var ki, tüketimle ilgili vakaların çoğunda nedenselliğe odaklanmak yetersiz kaldığından, klasik şirket sorumluluğu yaklaşımına alternatif bir yaklaşım gelişmiştir. Young’un (2006) geliştirdiği “sosyal bağlantı modeli”ne göre, bir sorun söz konusu olduğunda faaliyetler ve diğer aktörler üzerindeki sonuçlar arasındaki doğrudan ve dolaylı bağlantıya dayanarak tüm aktörler sorumluluk üstlenir. Sosyal bağlantı modeli, standart sorumluluk modelinin yerine geçmez. Daha geniş sorumluluk alanı tanımlayan ve kurumsal vatandaşlık tartışmalarına bağlanan ek bir boyuttur (Waddock, 2008).

Sosyal bağlantı modelinin temel fikri, kurumsal aktörleri, kurumsal faaliyetlerin daha geniş sonuçlarını belirli bir odaklanma olmadan (sosyal, çevresel veya hayırsever bir boyut üzerinde) dikkate almaya teşvik etmektir (Waddock, 2008). Toplumsal meseleler sistemattiktir - davranışları ve etkileşimleriyle zarar veren, zararlı uygulamalar yapan ya da zararı hafifleten bir aktörler ağından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, ağıın bir parçası olan ve belirli bir zarara neden olan tüm aktörlerin ortaya çıkan sorunda sorumlulukları vardır.

Bu çalışma, öncelikle, tüketimle ilgili konulardaki tartışmalara paralel olarak genişletilmiş sorumluluk talepleri için kavramsal bir temel sunmaktadır. Ardından şirketlerin bu sorumlulukları ile ilgili gerçekleştirdikleri sosyal sorumluluk politikalarına ve bu çerçevedeki iletişim çalışmalarına odaklanmaktadır. Makalede ilk olarak, şirket sorumluluğu sosyal bağlantı modeli kapsamında ele alınmış ve bu çerçevede obezite konusu Türkiye bağlamında irdelenmiştir. İkinci olarak çerçeveleme yöntemi ve obezite konusundaki çerçeveler ele alınmış, şirket çerçevelerinin genel nitelikleri tartışılmıştır. Kamuoyunda obezite ile ilişkilendirilen markalar arasında öne çıkan McDonald's, Burger King, Nestlé, Ülker, Eti, Cola Cola, Pepsi ve Nutella örneklerine dayanan bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmada markaları üreten şirketlerin web sitelerinde ve yayınladıkları raporlarda paylaştıkları obezite sorununa ilişkin bilgiler, politikalar ve uygulamalar incelenmiştir. Raporlardan ve web sitelerinden toplanan verilerde Robert Entman'ın (1993) çerçeveleme yaklaşımı kapsamında ortaya koyduğu dört temel soruya yanıt aranmıştır. Böylece Türkiye'de şirketlerin obezite konusunda hangi sorumlulukları üstlendiklerinin anlaşılması amaçlanmaktadır.

2. Sosyal Bağlantı Modeli ve Obezitede Sorumluluk

Young (2006), yapısal sosyal süreçlerden kaynaklanan adalet yükümlülüklerinin yorumlanması olarak sosyal bağlantıya dayalı bir sorumluluk modeli önermektedir. Sorumluluğun "sosyal bağlantı modeli"nde, eylemleriyle adaletsizlik üreten yapısal süreçlere katkıda bulunan tüm ajanların, bu adaletsizlikleri giderme sorumluluğuna sahip oldukları ifade edilir. Young'a göre sosyal bağlantı sorumluluk modeli yerel ya da küresel her türlü yapısal adaletsizlik vakası için geçerlidir. Bunu küresel konfeksiyon endüstrisindeki ilişkiler örneğiyle açıklar: 2000'li yılların başında terhane karşıtı toplumsal hareket, belediyeler, üniversiteler gibi adlarını veya logolarını taşıyan kıyafetleri toplu olarak satın alan kurumlardan bu giysilerin üretildiği kötü koşulların sorumluluğunu almalarını talep etmiştir. Wal-Mart gibi daha genel giyim perakendecilerinin, Gap veya Nike gibi markalı giyim mağazalarının önünde tüketicileri bu mağazalarda satılan giysilerin sorumluluğunu üstlenmeye çağırmıştır. Üretimden satışa ürün getiren sistemin karmaşıklığı ve sistemin içindeki birçok aktörün seçeneklerini kısıtlama şekli nedeniyle, küresel konfeksiyon endüstrisinin ürettiği ilişkiler bir yapısal adaletsizlik örneğidir. Mağazalarının önündeki aktivistlerden broşür alan tüketiciler, terhanelerdeki çalışma koşulları hakkındaki bilgilere şok veya öfkeyle tepki verdiğinde, dolaylı olarak bir haksızlık kararı vermiş olmaktadır. Young'a göre işçilerin, bir kasırganın evlerini götürmesi gibi talihsiz bir doğal afet nedeniyle değil, toplumsal ilişkilerin ürünü olan yapısal adaletsizlik nedeniyle acı çekmekte olduğuna karar veren bir kişi bunun düzeltilmesi için de sorumluluk taşımaktadır.

Young'a göre (2006) yapısal adaletsizlik, sosyal süreçlerin sistemattik bir biçimde çok sayıda insanı kapasitelerini geliştirme ve kullanma araçlarından yoksun bırakma tehdidi altına sokması durumunda ortaya çıkmaktadır. Yapısal adaletsizlik, münferit bir toplumsal ajanın yanlış eyleminden veya bir devletin kasti baskıcı politikalarından ayrı bir tür ahlaki yanlıştır. Yapısal adaletsizlik, özünde, belirli kurallar ve kabul edilmiş normlar dahilinde, kendi amaçları ve menfaat-

leri doğrultusunda hareket eden birçok kişi ve kurumun davranışlarının bir sonucudur. Süreci yönlendirmiş olmasalar dahi bu yapıları oluşturan ve devam eden işbirliklerinde yer alan tüm kişi ve kurumlar sonuçların sorumluluğunda ortaktır.

“Sosyal bağlantı modeli”, klasik ahlaki ve yasal yaklaşımların sorumluluk modellerinin tatmin edici bir cevap vermekte zorlandığı yapısal adaletsizliğin üretilmesi ve düzeltilmesi sorumluluğunu kavramsallaştırır. Young’ın “sorumluluk modeli” olarak adlandırdığı çerçevede klasik ahlaki ve yasal sorumluluk kavramları, tanımlanabilir bir kişi veya kurumun hareketi ile zarar arasında doğrudan bir ilişki gerektirir. Oysa, adaletsizlik üreten yapısal süreçler birçok kişinin eylemlerinden ve birçok kuruluşun politikalarından kaynaklandığı için, çoğu durumda eylem ile zarar arasında doğrudan bir ilişki kurmak ve dolayısıyla sorumluluğu tekil bir kişi ya da kuruma bağlamak güçtür. Young’a (2006, s. 103) göre sosyal bağlantı modelini sorumluluk modelinden ayıran beş temel unsur vardır. Buna göre sosyal bağlantı modeli failleri izole etmez, eylemin arka plan koşullarını değerlendirir, geriye dönük değil ileri yöneliktir, sorumluluk paylaşılır ve hak iadesi ancak toplumsal eylemle mümkündür.

Yaşam tarzı ve beslenme alışkanlıklarındaki değişikliklerin neden olduğu “çağımızın hastalığı” obezite, topluma maliyeti çok yüksek olan diyabet, kanser ve kalp hastalıklarını tetiklemektedir. ABD’de milyonlarca kadın, erkek ve çocuğun hayatını etkileyen obezite, “salgın” olarak anılmaktadır. OECD (2017) verilerine göre 2017’de Amerikalıların % 70’inin aşırı kilolu ya da obez olduğu tespit edilmiştir. Türkiye’de ise yetişkin kadınların % 29,2’si erkeklerin ise % 15,3’ü obezdir; obez ve aşırı kilolu kişilerin oranı ise % 55,4’tür (OECD ortalaması % 54). Türkiye’de obezite son on yılda önemli bir sorun olarak hem kamuoyunun hem de hükümetin gündemine gelmiştir. Hükümet obezite konusunda T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, T.C. Sağlık Bakanlığı ve T.C. Ticaret Bakanlığı ve Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) kurumları ile üç ana başlıkta düzenleme getirmiştir. Bu alanlar, obezite konusunda bilgilendirme, satışın sınırlandırılması ile ilgili önleyici tedbirler ve pazarlama iletişimine ilişkin düzenlenmelerdir. İlk hükümet müdahalesi, Başbakanlık ve Sağlık Bakanlığı’nın konuyla ilgili genelgesi de dikkate alınarak 2011 yılında yayınlanan ve 17 Nisan 2007 tarihli genelgede değişiklik yapan genelge ile gelmiştir (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2007; 2011). “Okul Kantinlerindeki Gıda Satışı” (2011) genelgesi “Bakanlığa bağlı örgün ve yaygın eğitim kurumlarında öğrenim gören öğrenci, kursiyer ve çalışanların güvenli, sağlıklı beslenme bilinci kazanmalarına katkı sağlamak, olabilecek gıda zehirlenmeleri, bulaşıcı hastalıklar, yetersiz ve dengesiz beslenmeye bağlı hastalıklar ile şişmanlığı önlemek amacıyla” yayınlanmıştır. 2007/33 sayılı genelgenin Genel Kurallar bölümününün 16. maddesi “Eğitim kurumlarının, yatılı veya pansiyonlu yemekhaneleri dahil olmak üzere kantinleri, çay ocakları, büfeleri vb. yerlerde çocukların dengesiz beslenmesine, şişmanlığa (obezite) neden olabileceğinden, doğal maden suları hariç, enerji yoğunluğu yüksek, besin değeri düşük olan (enerji içecekleri, gazlı, aromalı ve kolalı içecekler) ile kızartma ve cipslerin satışları yapılmayacak, otomatik satış yapan makineler de bulundurulmayacaktır. Bunların yerine Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığından üretim veya ithalat izni bulunan süt, ayran, yoğurt, meyve suyu, taze sıkılmış meyve suyu ve tane ile satışı yapılabilen meyve bulundurulacaktır” şeklinde değiştirilmiştir (T24, 2011). Kamuoyunda “okullarda gazlı içecek yasağı” olarak bilinen bu değişiklik, aslında toplum sağlığı için yapılmış önemli bir hükümet müdahalesidir. 10.03.2016’da yayınlanan “Okul Kantinlerinde Satılacak Gıdalar ve Eğitim Kurumlarındaki Gıda İşletmelerinin Hijyen Yönünden Denetlenmesi” konulu T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (2016) genelgesinde

“yaşam kalitesini düşüren ve tüm dünyada hızla artan hastalıklardan bir tanesi olan obezitenin önlenmesine yönelik bilimsel ve politik kararlılığın oluşturulması ve sektörler arası işbirliği ve

eşgüdümün güçlendirilmesi amacıyla Sağlık Bakanlığınca ilgili tüm kuruluşların katılımı ile hazırlanan Türkiye Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı'nın etkin bir şekilde uygulanması için tüm kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarınınca gereken destek ve yardımın sağlanması gerektiği”

vurgulanmıştır. Bu kapsamda T.C. Milli Eğitime Bakanlığı'na (MEB) bağlı tüm kurumlardaki kantin ve kafeteryalarda dengesiz beslenmeye neden olabilecek gıda maddelerinin tüketimini özendirebilecek her türlü reklam, promosyon ve tanıtım amaçlı afiş, poster ve broşür kullanılmamalıdır denmektedir. Buna ek olarak aynı genelgede enerji içecekleri, gazlı içecekler, aromalı içecekler (buzlu çay), kolalı içecekler, aromalı doğal mineralli içecek, aromalı şurup, aromalı içecek tozu, aromalı su, meyveli içecek, meyveli içecek tozu, meyveli doğal mineralli içecek, yapay soda, meyveli şurup, sporcu içecekleri, sporcu suları, meyve nektarı, meyve suyu konsantresi, kızartmalar, çipsler (patates, mısır, şekillendirilmiş vb.), gevrek çerezler, tüm çikolata türleri, gofretler, tüm şeker ve şekerleme türleri her türlü kekler ve pastalar, hamurlu şerbetli tatlılar, tatlandırıcı içeren yiyecek ve içecekler ve kremalar eğitim kurumlarında satışı uygun olmayan gıda ve içecekler olarak listelenmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere hükümet nezdinde obezite sorunu ile ilişkili çok sayıda aktör vardır. Bunlar “tüm kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları” olarak yukarıdaki genelgede (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2016) somutlaşmıştır.

T.C. Sağlık Bakanlığının 09.11.2018/29 sayılı “Obezite Merkezlerinin Açılması, Tescil Edilmesi, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında” konulu genelgesi ile “giderek önemli bir toplum sağlığı sorunu haline gelen obezitenin önlenmesi ve obezite tedavisinin sağlanması amacıyla vatandaşlara yönelik sağlıklı yaşam programları ile obezite tedavisi için etkin ve sürdürülebilir mücadele uygulanacağı” belirtilmekte ve obezite merkezlerinin açılması için yapılması gerekenler bildirilmektedir.

Bir diğer önemli hükümet müdahalesi de yine kamuoyunda “abur cubur reklamı yasağı” diye bilinen, ancak belli ürünlerin reklamlarına düzenleme getiren değişikliktir (Cantürk, 2018). Aslında ilk düzenleme girişimi 2011 yılında gerçekleşmiştir. RTÜK, 3 Mart 2011’de yürürlüğe giren yasal düzenlemeyle “Genel beslenme diyetlerinde aşırı tüketimi tavsiye edilmeyen gıda ve maddeler içeren yiyecek ve içeceklerin ticari iletişimine, çocuk programlarıyla birlikte veya bu programların içinde yer verilemez” hükmü getirilmiştir. Ancak söz konusu yasal hüküm, alt mevzuat düzenlemeleri yapılmadığı gerekçesiyle 2018’e dek uygulamaya geçmemiştir. 27.03.2018 tarih ve 30373 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan düzenleme ile “Yayın Hizmeti Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik”te değişikliğe gidilmiş ve 03. Mart 2011’de geçirilemeyen hükmünün nasıl uygulanacağı netleştirilmiştir.

T.C. Sağlık Bakanlığı, Türkiye’de çocukluk çağı obezite ve diyabet oranlarındaki aşırı artışa işaretlerle 2011 yılındaki yasal düzenlemede konu edilen zararlı gıda reklamlarının bir an önce durdurulması için RTÜK’e talepte bulunmuştur. Sağlık Bakanlığı, reklam yapılması tamamen yasaklanması istenen sağlığa zararlı gıdalar için oluşturulan “kırmızı” listeyi ve bakanlığın belirlediği kriterlere uyması durumunda reklamına izin verilecek gıdalar için oluşturulan “turuncu” listeyi RTÜK’e ilemiştir. “Sağlık Bakanlığı’nın listesinde çocuk programlarında reklamına izin verilmeyecek gıdalar (Kırmızı kategori); “Çikolata ve Şekerler, Gofretler, Enerji Barları, Tatlı Soslar ve Tatlılar, Kekler, Tatlı Bisküviler, Meyveli Paylar, Çikolata Kaplı Bisküviler, Kek Karışımları, Çipsler, Gevrek Çerezler, Meyve Suları, Enerji İçecekleri, Alkolsüz Şekerli ya da Tatlandırıcılı tüm İçecekler, Yenilebilir Buzlar” olarak yer almakta olup, bu kategorilerdeki gıda ürünlerinin reklam-

ları çocuk programlarıyla birlikte yapılamayacaktır” (RTÜK, 2019). Ayrıca, reklamların dışında program içeriğinde yapılan gizli reklamlar için ise televizyon ekranının alt kısmında, izleyicinin okuyacağı şekilde, sağlıklı beslenmeye ilişkin uyarıların yer alması da düzenlemede yer almıştır.

Son olarak T.C. Ticaret Bakanlığının Ticari Reklam ve Haksız Ticari Uygulamalar Yönetmeliği’nde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmeliği, Resmi Gazetede yayınlanarak 28.12.2018 tarihinde yürürlüğe girmiştir (TRT Haber, 2018). Buna göre, “Çocuklara yönelik radyo ve televizyon programlarının başında, sonunda veya program esnasında ve münhasıran çocuklara yönelik tasarlanan diğer her türlü mecrada, Sağlık Bakanlığınca hazırlanan gıda ve içecekler listesinin kırmızı kategorisinde yer alan aşırı tüketimi tavsiye edilmeyen gıda ve içeceklerin reklamı yapılamaz.” ve “Aşırı tüketimi tavsiye edilmeyen gıdaların satışını artırmaya yönelik uygulamalar kapsamında, çocuklar hedef alınarak, ürünle birlikte çocukların ilgi alanlarına ve beğenilerine yönelik hediyeler verilemez ve benzeri hiçbir pazarlama tekniği uygulanamaz.” (Resmi Gazete, 2018). Çocuk programlarında çocukların tüketmesi istenmeyen ve Sağlık Bakanlığının kırmızı listesinde yer alan şekerleme, cips gibi fazla yağlı ve şekerli gıdaların reklamlarına, fast food restoranlarında sunulan, aşırı tüketimi tavsiye edilmeyen gıdaları içeren menülerin yanında oyuncak verilmesi şeklindeki uygulamalara, gıdaların satışını artırmaya yönelik faaliyetler kapsamında söz konusu ürünlerle birlikte muhtelif çıkartma, “taso”, “chippara”, “parapuan” gibi çocukların ilgisini çekecek hiç bir ürün veya hediye verilmesine yönelik yasaklamaları kapsamaktadır. Tüm bu hükümet düzenlemeleri ve müdahalelerinin ilgili ürünleri üreten şirketlere pazar ve kâr kaybı olarak yansıdığı ve yansıtacağı aşıkardır. Bu da şirketlerin sosyal bağlantı modelinin ortaya koyduğu sorumluluk anlayışından etkilendiklerinin bir göstergesidir. bu çalışma, “önemli bir toplum sorunu” olarak ifade edilen obezite konusunda şirketlerin sorumluluklarının kapsamını tanımlama biçimlerini anlamak, Türkiye’de kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarının daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve gelecekte izlenen politikalara da ışık tutması açısından önemlidir.

3. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada Robert Entman’ın (1993) tanımladığı dört çerçeve dikkate alınarak araştırma tekniklerinden nitel içerik analizi uygulanmıştır. Entman’a göre çerçeveleme analizi çerçevelerin bir metinde nasıl gömülü olduklarını ve kendilerini gösterdiklerini ya da çerçevelemenin düşünmeyi nasıl etkilediğini araştırır. Çerçevelerin araştırılması yazı, konuşma, rapor v.b. konulardan enformasyon aktarımının insan bilinci üstünde nasıl bir etki oluşturabileceğini aydınlatmayı amaçlar. Çerçeveleme özünde seçmeyi ve öne çıkartmayı gerektirir. Çerçevelemek algılanan gerçekliğin belli yönlerini seçmek ve iletişim metninde onu öne çıkartmaktır. Böylece çerçeveler sorunu tanımlar, nedensel bir ajanın ortak kültürel değerler bakımından hangi maliyet ve faydalarla ne yaptığını belirler, sorunu oluşturan güçleri ya da nedenleri teşhis eder, ahlaki yargılarda bulunarak nedensel ajanları ve etkilerini değerlendirir, çözüm önerileri sunar ve bu çözümlerin olası etkilerini öngörür. Bir metindeki tek bir cümle, bu dört çerçeveleme işlevinin birden fazlasını yapabilir, ancak bir metindeki birçok cümle bunların hiçbirini de yerine getiremeyebilir. Dolayısıyla, çerçeveleri tanılamaya yönelik bu dört sorunun yanıtını bulmak nitel bir analizi gerektirmektedir.

Türkiye’de şirketlerin obezite sorununa yaklaşımlarında başvurdukları çerçeveleri incelemek üzere şirket raporları ve şirket web sayfalarına nitel içerik analizi uygulanmıştır. Araştırma kapsamına alınmasına karar verilen şirketler hem kamuoyunca, hem kanun koyucu nezdinde, hem de akademik yazında obezite ile ilişkilendirilen fast food, atıştırmalık ve sodalı içecek şirketlerinden seçilmiştir. Bu araştırma kapsamında McDonald’s, Burger King, Nestlé, Ülker, Eti, Cola-Cola, Pepsi ve Nutella incelenmiştir (Tablo 1). Veri toplama aşamasında bu markalarla kamuoyunda

bilinen şirketlerin kurumsal web siteleri incelenmiştir. Bu sitelerden üç tür bilgi toplanarak araştırmaya konu edilmiştir:

- Şirketlerin KSS/Sürdürülebilirlik Raporları
- Şirketlerin iletişim ilkelerine ilişkin dökümanları
- Şirketlerin kurumsal web sitelerindeki “Sosyal Sorumluluk” linki altında paylaşılan bilgiler

Tablo 1: Şirketler, Sosyal Sorumluluk Projeleri ve Raporları

Şirket	Şirket Adı	Obezite/ Sağlıklı Beslenme/ Sağlıklı Yaşam ile ilgili KSS Uygulaması	İncelenen Rapor(ar) (ulaşılabilen Türkçe ya da İngilizce, lokal ya da global, en yakın tarihli rapor alınmıştır.)
McDonald's	Anadolu Restoran İşletmeleri Ltd. Şti. Anadolu Grubu (Anadolu Endüstri Holding)	Uygulama bulgulanmamıştır.	McDonald's Türkiye 2017 Sürdürülebilirlik Raporu
Burger King	TAB Gıda TFI-TAB Food Investments/Ata Holding	Uygulama bulgulanmamıştır.	Sürdürülebilirlik Raporu veya Faaliyet Raporuna erişilememiştir.
Nestlé	Nestlé Türkiye Gıda San. A.Ş.	Sağlıklı Adımlar Programı Obeziteye Karşı Hareket Zamanı Projesi	Nestlé in society Creating Shared Value and meeting our commitments (2015) Nestlé Tüketici İletişim İlkeleri (2011) Nestlé Kurumsal İş İlkeleri (2010)
Ülker	Yıldız Holding/Pladis Foods Limited	Sorumlu Pazarlama Daha sağlıklı ve besleyici ürünler Çocuk ve Spor Platformu Yemekte Denge Projesi - Harvard Sabri Ülker Metabolik Araştırmalar Merkezi	Sorumlu Beslenme İletişimi Kılavuzu Ülker 2017 Sürdürülebilirlik Raporu
Eti	Eti Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş.	Eti Sarı Bisiklet Sosyal Sorumluluk Projesi	Sürdürülebilirlik Raporu veya Faaliyet Raporuna erişilememiştir.
Coca-Cola	Coca-Cola Türkiye Coca-Cola İçecek	Uygulama bulgulanmamıştır. Sürdürülebilirlik linki var ama obezite ya da ilişkili bir alan tanımlanmamıştır	CCI Sustainability Report 2017 The Coca-Cola Company's Responsible Marketing Policy September (2015)
Pepsi	PepsiCo Türkiye	Uygulama bulgulanmamıştır.	Fayda Gözetken Performans Türkiye Sürdürülebilirlik Dosyası (2017)
Nutella	Ferrero Türkiye	Uygulama bulgulanmamıştır.	Ferrero Reklam ve Pazarlama İlkeleri Ferrero Group Corporate Social Responsibility Report 2017

Şirket raporlarından ve web sitelerinden elde edilen bilgiler ile aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

- Şirketlerin obeziteye ilişkin çizdikleri çerçevede sorun nedir ve sorumluluk kime aittir?
- Şirketler obezite sorununda ihtiyari olarak sorumluluk üstlenmekte midir? Bunlar ne tür sorumluluklardır?
- Şirketler genişletilmiş sorumluluk talepleri karşısında alternatif çerçeveler üretmekte midir? Bu çerçevelerin ana argümanları nelerdir?

Bu amaçla şirket raporları ve web sitelerinde obezite, sağlıklı yaşam, sağlıklı beslenme, hareketli yaşam ile ilişkilendirilebilecek sosyal sorumluluk açıklamalarına MaxQDA 12 kullanılarak karma yöntem çerçeveleme çözümlenmesi uygulanmıştır.

4. Şirket Raporlarının Çözümlemesi ve Bulgular

Obezite sorunu ile dünya kamuoyunda en çok ilişkilendirilen iki fast food devi McDonald's ve Burger King'in son yıllarda porsiyon küçültmek ve menülerine salata eklemek gibi değişiklikler yaptıkları bilinmektedir. Ancak her iki şirketin de web sitelerinde, sosyal sorumluluk linklerinde ya da incelenen şirket raporlarında bu konuya ilişkin bir bilgiye ya da sağlıklı beslenme ile ilişkilendirilebilecek herhangi bir ifadeye ulaşılmamıştır (McDonald's, 2019; Burger King, 2019). McDonald's besin güvenliği ile ilgili olarak yerel tedarikçilerle çalıştığını ve besin güvenliğine uluslararası standartlarda önem verdiğini belirtmiştir. Bu iki şirketin obezite sorununa tamamen ilgisiz olduğu görülmüştür. Özetle, McDonald's ve Burger King obeziteyi bir sorun olarak tanımlamakta, sorunla ilişkilendirilebilecek alternatif çerçeveler sunmamakta, dolayısıyla soruna ilişkin sorumluluk da üstlenmemektedirler. Nestlé'nin (2010), ticari faaliyetler için belirlediği on kurumsal ilkenin ilk üçü "(1) Beslenme, Sağlık ve İyi Yaşam, (2) Kalite Güvence ve Ürün Güvenliği ve (3) Tüketici İletişimi" konularını kapsamaktadır. Beslenme, Sağlık ve İyi Yaşam ilkesi kapsamında şirketin temel amacının "daha lezzetli ve sağlıklı gıda ve içecek seçenekleri sunarak ve sağlıklı yaşam tarzını teşvik" olduğu belirtilmektedir. Tüketici iletişimi kapsamında ise şirket "tüketicilerin, diyetleri konusunda bilgiye dayalı seçimler yapmasına izin veren ve teşvik eden marka iletişimini ve bilgilendirmeyi geliştir"diğini bildirmektedir. "Tüketicileri, bilgiye dayalı seçim yapma haklarını kullanmaya teşvik eden ve daha sağlıklı beslenmeyi destekleyen sorumlu, güvenilir tüketici iletişimine bağlıyız." ifadesiyle şirket sağlıklı beslenme konusunda sorumluluğunu hem ürün içeriği hem pazarlama iletişimi çerçevesinde kabul etmekle beraber, tüketicinin sorumluluğuna da işaret etmektedir. Nestlé Tüketici İletişim İlkeleri (2011) dökümanı iletişim içeriklerindeki sağlığa faydalı olma iddiaları ve besin içerik bilgilerinin gerçeğe uygun olması, gıda tüketiminde ölçülü davranışı dile getirmesi, hareketsiz bir yaşam tarzı yerine daha aktif bir yaşam tarzını tasvir etmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir. Aslında bu ilkeler şirketin parçası olduğu tüm iletişim çalışmalarının izlemesi gereken çerçeveyi de çizmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere yanıltıcı mesaj yayınlamamak sorumluluğu şirkete, ama akılcı seçimler yaparak öğün miktarını belirlemek ve hareketli yaşam tercihleri yapmak sorumluluğu tüketiciye düşmektedir.

Nestlé bu kapsamda iki sosyal sorumluluk projesi yürütmektedir. Bunlardan birincisi olan Sağlıklı Adımlar Programı (Nestlé, 2019b) incelendiğinde temel hedefinin yeterli ve dengeli beslenme konusunda öğrencilerin bilgi düzeyini yükseltmek olduğu görülmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere nihai hedef, tüketicilerin bilinç düzeyini artırarak akılcı tercihler yapmasını sağlamaktır ve varsayımı obezite sorununun sorumluluğunun tüketiciye ait olmasıdır. Şirketin bu proje ile üstlendiği sorumluluk bilgilendirme ve bilinçlendirmedir. Şirketin ikinci projesi "Obeziteye Karşı Hareket Zamanı", şirketin web sitesinde şu şekilde açıklanmaktadır:

"Sürekli büyüyen obezite sorunu ile mücadelede, gün içerisinde yeterli miktarda su içmenin, sağlıklı beslenmenin ve egzersiz yapmanın önemi konusunda kamuoyunu bilinçlendirmeyi hedeflemektedir. Nestlé Pure Life, 2013'ten bu yana Türkiye Obezite Araştırma Derneği ile kol kola devam ettirdiği Obeziteye Karşı Hareket Zamanı projesiyle obeziteye önlem ve çözüm olarak topluma su içme ve spor yapma alışkanlıklarını aynı anda kazandırmak için çalışmalarını sürdürmektedir" (Nestlé, 2019a).

Burada kurulan çerçeve şirketin sorumluluğunu kişileri sağlıklı beslenme konusunda bilgilendirme ve aktif yaşama teşvik ile sınırlandırmaktadır. Şirket bilinçlendirme ve teşvik sorumluluğunu yerine getirdikten sonra gerisi tüketicinin sorumluluğundadır. Nestlé'nin her iki sosyal sorumluluk projesindeki asli çözüm önerisi tüketicilerin daha fazla hareket etmeleridir. Nestlé'nin obezite sorununa ilişkin paylaşımlarında ortaya koyduğu ahlaki yargı, doğru bilgiye erişebilen bireylerin akılcı kararlar alabilecekleri kabulüdür. Ülker web sitesi incelendiğinde araştırma konusunun 4 farklı başlıkta ele alındığı görülmektedir. Bunlardan birincisi “Sürdürülebilirlik/Toplumsal Sorumluluk/Sorumlu Pazarlama” linki altında yayınlanan *Sorumlu Beslenme İletişimi Kılavuzu*'dur. Ülker, “Sorumlu Pazarlama” linki altında üstlendiği sorumluluğun kapsamını şu şekilde açıklamaktadır:

“Dünya'nın en büyük bisküvi üreticilerinden biri olarak sorumluluğumuzun önemli bir kısmının tüketicilerimizi, doğru beslenme alışkanlıkları edindirmek ve gıda konusunda bilgilendirmek olduğuna inanıyoruz. Bu düşünceden hareketle ürünlerimizi çeşitlendirerek, beslenme alışkanlıklarını ve tüketici sağlığını dikkate alan daha lezzetli daha sağlıklı alternatifler üretmek için çalışıyoruz” (Ülker, 2019a).

Sorumlu Beslenme İletişimi Kılavuzu da bu sorumluluk anlayışı dahilinde hazırlanmıştır. Bu kılavuzda şirket iletişim mesajlarının sağlıklı, dengeli beslenmenin ve aktif yaşam şeklinin önemini azımsayacak veya çarpıtacak şekilde olmayacağını taahhüt etmektedir. Buna ek olarak da “aktif hayat tarzını ve fiziksel aktiviteleri sponsorluk vb. araçlarla teşvik eden girişimleri” destekleyeceği açıklanmaktadır. Bir kez daha karşımıza obezite sorununu öncelikli olarak bireysel aktivite ile ilişkilendiren ve şirketin sorumluluğunu iletişim ile sınırlayan bir çerçeve çıkmaktadır. Şirket, tüketiciyi bilgilendirerek akılcı tercihler yapmayı bireysel sorumluluk olarak tanımlamakta ancak sağlıklı ürünler geliştirmeyi de şirket sorumluluğu olarak üstlenmektedir.

İkinci olarak “Sürdürülebilirlik/Toplumsal Sorumluluk/Daha Sağlıklı ve Besleyici Ürünler” linki altında yapılan açıklamada (Ülker, 2019b):

“Yıldız Holding’in dengeli beslenen bir nesil vizyonu doğrultusunda Ülker olarak, özellikle gıda, beslenme ve sağlıklı yaşam bilincinin gelişmesine katkı sağlamak amacıyla gıda araştırmalarına destek veriyoruz. Dengeli beslenme ve fiziksel aktiviteyi günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline getiren programlarla, bu alışkanlıklara sahip bir toplum için çalışıyoruz. Dünya genelinde gıda sektöründeki teknolojik gelişmeleri ve yeni bilimsel araştırmaları, bilinçli tüketim ve dengeli beslenmeye yardımcı olacak, farklı ürün kategorilerinde alternatif ürünler sunmak için kullanıyoruz. Bununla birlikte, toplumu yakından ilgilendiren, sürekliliği olan, bilgi paylaşmaya açık, geniş kitlelere ulaşan konferanslara sponsor oluyor ve bilinçlendirme kampanyaları düzenliyoruz.”

denilmektedir. Bu açıklamadan sorunun “dengeli beslenme” olduğu, Ülker’in sorumluluğunun gıda araştırmalarını desteklemek, dengeli beslenme ve fiziksel aktiviteyi destekleyen programlar yürütmek, bilinçli tüketimi bilinçlendirme kampanyalarına destek olarak tanımlandığı görülmektedir. Sorunun çözümü, bireylerin akılcı tercihler yapabilmelerini sağlayacak bilgilerle donanmaları ile beslenme ve hareketli yaşam konusunda doğru tercihler yapmalarınıdır.

Üçüncü olarak “Sürdürülebilirlik/Toplumsal Sorumluluk/Sosyal Sorumluluk” linki altında Çocuk ve Spor Platformu uygulaması ile 2007 yılından bu yana Türkiye Futbol Federasyonu ve Türkiye Basketbol Federasyonu ile ortak çalışmalar yaparak “çocukları hareketli bir hayata” hazırlama-

nın ve “ dengeli beslenme alışkanlığı kazandırma”nın amaçlandığı belirtilmektedir (Ülker, 2019c).

Dördüncü olarak “Sürdürülebilirlik/Liderlik/Gıda araştırmalarına destek” linki altında Harvard Üniversitesi’nde Sabri Ülker Merkezi tanıtılmaktadır (Ülker, 2019d). Yıldız Holding’in yaptığı bağış ile Harvard Üniversitesi Toplum Sağlığı Fakültesi bünyesindeki Genetik ve Kompleks Hastalıklar Laboratuvarı’na 10 yıl süreyle destek sağlanmaktadır. Bu kapsamda 2015 yılında Harvard Sabri Ülker Metabolik Araştırmalar Merkezi adını alan ve Prof. Dr. Gökhan Hotamışlıgil’in yürüttüğü Sabri Ülker Merkezi, bu bağışla özellikle kronik hastalıkların oluşmasını ve obeziteyi önlemek adına hem Türkiye’den hem de dünyadan bilim adamlarının çalışmalarına ev sahipliği yapmakta, sağlık ve beslenme üzerine araştırmalara destek vermektedir (Yıldız Holding, 2017, s. 21). Merkezin finansmanı ve iletişimi Yıldız Holding’e bağlı Sabri Ülker Vakfı tarafından yürütülmektedir. Bu uygulamada sorun beslenme ve sağlık sorunu olarak tanımlanmakta ve şirket, sorumluluğunu bu alandaki bilimsel araştırmaları desteklemek olarak sınırlandırmaktadır.

Ülker’in 2017 Sürdürülebilirlik Raporu’nda “Toplumsal Sorumluluk” başlığı altında şirketin “şekeri, yağı ve tuzu azaltılmış ürün” geliştirme sorumluluğunu üstlendiği dikkat çekmektedir:

“Gıda sektöründe öne çıkan trendlerin başında sağlık geliyor. Sağlıklı beslenmeye her zamankinden daha fazla önem veren tüketiciler düşük kalorili, besin değeri yüksek, şekeri, yağı ve tuzu azaltılmış ürün arayışında. Bu durum ekolojik, organik, taze ürün ve tüketime hazır gıda pazarını büyümeye açık pazarlardan biri haline getiriyor. Değişen trendler doğrultusunda, Ülker olarak ürün gamımızı tüketici beklentilerini karşılayacak şekilde geliştirmeye üzere Ar-Ge ve İnovasyon birimi ile çalışmalar gerçekleştiriyoruz” (Ülker, 2017, s. 42).

Bunlara ek olarak Pladis çatısı altındaki tüm markalarda ve ürünlerinde kalori miktarı, yağ, doymuş yağ, şeker ve tuz seviyelerini düşürmek için bir grup beslenme profili geliştirilmiştir. Raporla bu ürünler için dört maddeden oluşan taahhütler yer almaktadır:

Taahhüt 1 Ürünlerin %95’inin bir porsiyonunun 200 kaloriyi aşmaması garantisidir.

Taahhüt 2 Şeker oranı düşük yeni ürünler sunarak ve mevcut çok satan ürünlerin müşterilerin bildiği ve sevdiği lezzetini korurken şeker oranlarını düşürerek seçenekleri artırmak.

Taahhüt 3 Bütün ürün portföyünde, en bilindik bisküviler dahil, tuz oranını düşürmeye devam etmek.

Taahhüt 4 Tüketici, tedarikçi ve çalışanların bilinçli atıştırma seçimleri yapabilmelerine yardımcı olabilmek için beslenme değerlerine ilişkin bilgileri kolay ulaşılır kılmak” (Yıldız Holding, 2017, s. 20).

Bu belgelerin hiçbirinde doğrudan obezite anılmamakta, sorun “sağlıklı beslenme” kavramı ile ele alınmaktadır. Sürdürülebilirlik Raporu incelendiğinde Yıldız Holding’in ürün geliştirme sorumluluğunu da üstlendiği görülmektedir. Ancak çözüm yine de tüketicinin “bilinçli” tercihleri olarak tanımlanmaktadır.

Yıldız Holding “Gıdada Sorumluluk” linki altında trans yağ kullanımına son verme, şeker ve tuz oranlarını azaltma, dengeli beslenmeyi teşvik etme ve sorumlu iletişim süreçleri yürütme sorumluluklarını üstlendiğini ifade etmektedir. Aynı sayfada “Sorumlu İletişim Prensiplerimiz” başlığı altında ürün çeşitliliğinin yanı sıra yine üretici sorumluluğunun gereği olarak tüm ürün etiketlerine okunabilir ve görülebilir “Beslenme Değer Tabloları” eklendiğini ve böylece tüketicinin bilinçlenme sürecini desteklediğini belirtmektedir (Yıldız Holding, 2019a). Bu kapsamda hazırlanan “Sorumlu Beslenme İletişimi Kılavuzu”nda “iletimde önceliğimiz, toplum sağlığını

korumak ve geliştirmektir” denmekte ve yetişkinler ve çocuklar için ayrıntılı iletişim ilkeleri tanımlanmaktadır (Yıldız Holding, 2019b). Nitekim şirket doğrudan obezite tanımı yapmasa da sağlıklı ve dengeli beslenmede iletişim sorumluluğunu üstlendiği görülmektedir. Yıldız Holding 2017 Sürdürülebilirlik Raporu’nda Pladis’in çatısı altında bulunan tüm markalarla, müşterilerinin dengeli bir yaşam tarzı benimsemeleri adına sağlıklı bir diyetin parçası olabilecek sağlıklı atıştırma malımlar, fiziksel aktivitenin önemi (üründe bulunan kadar kalori yakmak için kaç dakika egzersiz yapılması gerektiği) ve ürünlerin besleyici değerlerine dair detaylı bilgiler verdiği belirtilmektedir (Yıldız Holding, 2017, s. 11). Rapor, toplumsal sorumluluk çalışmaları için Sabri Ülker Vakfı Gıda Araştırmaları Enstitüsü’ne yönlendirmektedir (Yıldız Holding, 2017, s. 21). Şirket, sosyal sorumluluk etkinliklerini vakıf aracılığı ile gerçekleştirmekte ve Vakıf amacını “gıda, beslenme ve sağlık alanındaki güncel ve bilimsel bilgilerin topluma ulaştırılması” olarak tanımlamaktadır (Sabri Ülker Vakfı, 2019). Vakfın 2018 Falliyet Raporu’nda 2010’dan beri devam eden “Yemekte Denge Eğitim Projesi” öne çıkmaktadır. Proje kapsamında 10 pilot ilde, 500 okulda 6 milyon öğrenci, öğretmen ve ebeveyn ulaşmış ve dengeli beslenme konusunda eğitimler verilmiştir. 2018-2019 Eğitim Öğretim yılında projeye 5 yeni il eklenmiş, “Küçük Şefler Restoranı” adlı hikâye kitabı yayınlanmıştır (Sabri Ülker Vakfı, 2018, s. 3).

Ülker 2017 Sürdürülebilirlik Raporu’nda Toplumsal Sorumluluk başlığı altında gıda sektöründe öne çıkan trendlerin başında sağlık konusunun geldiğini, sağlıklı beslenmeye önem veren tüketicilerin düşük kalorili, besin değeri yüksek, şekeri, yağı ve tuzu azaltılmış ürün arayışının Ar-Ge ve İnovasyon biriminin yürüttüğü çalışmalar ile karşılanmaya çalışıldığı ifade edilmektedir (Ülker, 2017, s. 42-43). Raporlarda obezite sorununa atıf yapılmamakta, konu sağlıklı yaşam ve sağlıklı beslenme sorunu olarak ele alınmaktadır. Şirketin sorumluluğu bir bakıma pazar dinamikleri çerçevesinde tüketicinin taleplerine uygun üretim yapmak şeklinde formüle edilmektedir.

Eti markasının sahibi Eti Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş. web sayfasında Sosyal Sorumluluk linki altında Sarı Bisiklet Kampanyası’nın tanıtımı yapılmaktadır. “İyi Beslen Aktif Yaşa” linki altındaysa lifli gıdalarla beslenmeye ilişkin bilgiler paylaşmaktadır. Eti Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş.’ye ait herhangi bir şirket raporuna erişilememiştir (Eti, 2019a). “Eti Sarı Bisiklet Sosyal Sorumluluk Projesi ile sağlıklı bir yaşam için hareket etmenin gerekliliği konusunda farkındalık yaratmak ve hareket etmenin en eğlenceli yollarından biri olan bisiklet kullanımını teşvik ederek, Türkiye’de hareketli yaşama liderlik etmek” hedefini ortaya koymaktadır (Eti, 2019b). Obezite konusuna atıfta bulunulmamakta, konu sağlıklı ve aktif yaşam sorunu olarak ele alınmaktadır. Sarı Bisiklet Kampanyası ortağı olan Aktif Yaşam Derneği’nin sayfası incelendiğinde “Bilim ve teknolojinin hızla gelişmesiyle ortaya çıkan yenilikler, insanların yaşam tarzlarını değiştiriyor ve gündelik hayatlarının hareketsizleşmesine sebep oluyor” (Aktif Yaşam Derneği, 2019a) ifadesi dikkat çekmektedir. Anlamı son derece bulanıklaştırılmış bu ifade, sorunun nedeni olarak günümüzde insanların gündelik yaşamda tembelleşmelerine işaret etmektedir. Aktif Yaşam Derneği’nin sayfasında Eti Sarı Bisiklet Sosyal Sorumluluk Projesi’nin 2014’te hayata geçirildiği ve 3 yılda 250 bin km pedal çevirildiği belirtilmektedir (Aktif Yaşam Derneği, 2019b). Ancak bu proje kapsamında nerelerde hangi hedef kitlelere ulaşıldığına ilişkin somut ve ölçülebilir bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Şirketin ve proje ortağı derneğin paylaştığı bilgilerin azlığı, projenin obezite konusunda sosyal bağlantı kaynaklı sorumluluğu fiziksel etkinliği teşvik amaçlı “etkinlikler”le markadan uzaklaştırmaya yönelik olduğu izlenimi uyandırmaktadır. “ETİ, lifin faydaları ve lifli gıdalarla beslenmenin önemi konusunda toplumda farkındalık yaratmak adına Sağlıkla Hayatı Teşvik ve Sağlık Politikaları Derneği’nin yürüttüğü Beslenme Standartlarının Yükseltilmesinde Lifli Gıdalar Hareketi’ni destekleyerek Türkiye’de lifli gıdaların tüketiminin artırılması

ması amacını desteklemektedir” (Eti, 2019c). Derneğin sayfasında “Beslenme Standartlarının Yükseltilmesi Projesi” şöyle açıklanmaktadır:

“Bulaşıcı olmayan hastalıkların temelinde yaygın, önlenebilir risk faktörleri yatmaktadır. Bu faktörler tütün bağımlılığı, hareketsizlik, sağlıklı beslenme ve alkolün zararlı kullanımınıdır. Bu davranışlar dört önemli metabolik/fizyolojik değişikliğe yol açar. Bunlar yüksek tansiyon, fazla kilo/obezite, hiperglisemi ve hiperlipidemidir. Bunlara bağlı ölümler bakımından dünyadaki başlıca bulaşıcı olmayan hastalık risk faktörü, yüksek tansiyondur (tüm dünyada ölümlerin %13’ü buna bağlıdır); bunu tütün kullanımı (%9), yüksek kan şekeri (%6), hareketsizlik (%6) ve fazla kilo ile obezite (%5) izlemektedir. Obezitenin şeker hastalığı, kan yağlarının yükselmesi, tansiyon yüksekliği, koroner kalp hastalıkları, kalp yetersizliği, kalp ritim bozuklukları, uyku apnesi ve bazı kanserler gibi hastalıklara neden olduğu bilinmekte ve yaşam süresini kısaltmaktadır. Günümüzde beslenmeye bağlı süregelen hastalıkların, ölümlerin %60’ının, hastalıkların ise %46’sının temel nedeni olduğu belirtilmektedir” (Sağlıklı Hayatı Teşvik ve Sağlık Politikaları Derneği, 2019).

Eti Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş. doğrudan kendi sayfasında ele almasa da proje ortağının giriş sayfasında obezite sorununun tanımlandığı görülmektedir. Beslenme Standartlarının Yükseltilmesi Projesi lifli gıdaların doğru tüketimine yönelik viral, etkileyici ve didaktik olmayan bilgilendirme videoları hazırlamayı ve bunları hedef kitleye ulaştırmayı amaçlamaktadır. Eti; şirket olarak obezite sorununu tanımlamamakta, iki sivil toplum kuruluşu ile ortak iki kampanya yoluyla dolaylı ve zımni olarak sorunla olan ilgisini kabul etmektedir. Ancak sorumluluğun, kimler tarafından kurulduğu ve nasıl yürütüldüğü konusunda güvenilir bilgilere ulaşamayan iki sivil toplum kuruluşuna havale etmiş görülmektedir. Şirket, ortaya doğrudan bir çözüm önerisizden, ahlaki bir ilke de ortaya koymamaktadır.

Coca-Cola, Türkiye içeceklerindeki şekerin azaltılması ve yeni ürünlerin pazara sunulması gibi çalışmalarla ürün portföyünü geliştirmektedir. Ürün portföyündeki bu değişimlerin altında şirketin obezite sorunuyla sıklıkla ilişkilendirilmesinin yattığı bir gerçektir. Coca-Cola Türkiye’nin web sitesindeki Sürdürülebilirlik/Şeffaflık linki altında doğrudan obezite konusu ele alınmaktadır. “Fiziksel aktivite ve sağlık alanında yaptığımız yatırımlar” başlığı altında yapılan açıklama:

“Coca-Cola Şirketi olarak küresel ölçekte obeziteye karşı verdiğimiz taahhütleri yerine getirme yolculuğumuz devam ediyor. Bu yolculuğun bir parçası olarak bugüne kadar sağlık ve fiziksel aktivite alanında destek olduğumuz ve finansal destek sağladığımız işbirliklerimizi kamuoyunun bilgisine sunuyoruz. Biz de Coca-Cola Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya İş Birimi olarak 1 Ocak 2010-31 Aralık 2017 tarihleri arasında yaptığımız finansal desteklerle ilgili bu bilgileri kurumsal sitemizde yayınladık. Bundan sonrada geliştirdiğimiz işbirlikleri ve desteklediğimiz projeleri her yılın sonunda açıklamaya devam edeceğiz” (Coca-Cola Türkiye, 2019a).

Açıklamaların yapıldığı belirtilen kurumsal sitenin adresi paylaşılmamıştır. Aynı sayfada yer alan “şeffaflık” linki altında “Paydaşlarımızın, sağlıklı yaşam konusunda bilimsel araştırmalara ve projelere verdiğimiz destekler hakkında sorularının olduğunun farkındayız” ifadesiyle sıkça sorulan sorular başlığıyla 10 soru cevaplanmıştır. Burada “2010-2017 yılları arasında, sağlıklı yaşam konusundaki desteklerimizin tümü için Coca-Cola Türkiye olarak şıseyici ortağımız ile birlikte yaklaşık 15.777.297,78 TL tutarında katkı sağladık” denilmektedir (Coca-Cola Türkiye, 2019b). Ancak destek olunan hiçbir kişi ya da kurum açıklanmamakta ve Türkiye’de sağlıklı yaşam ile ilgili hiçbir bilimsel araştırmanın desteklenmediği görülmektedir. Bu açıklamalardan

Coca-Cola Türkiye'nin obeziteye ilişkin sorun tanımına ya da taahhütlerinin içeriğine ilişkin hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır. Sağlıklı yaşam konusunda destek vermeyi sorumluluk olarak üstlenen şirketin, sağlıklı yaşam kapsamına neyi aldığının ya da hangi destekleri bu kapsamda değerlendirdiğinin bilgisi de paylaşılmamıştır. Coca-Cola Türkiye'nin web sayfasında "sıkça sorulan sorular/meşrubat hakkında" başlığı altında "obezite" yer almaktadır. Bu linkte "Meşrubatlar obezitenin nedeni olabilir mi?" sorusu şu şekilde yanıtlanmıştır:

"İçecekler sıvı alımının yanı sıra, günlük aktiviteler için gerekli enerjiyi sağlayan karbonhidrat alımına da katkıda bulunurlar. Herhangi bir yiyecek ve içecek tek başına fazla kilo veya obezite probleminde yol açmaz. Yaktığınızdan fazla kalori almadığınız sürece bütün yiyecek ve içecekler dengeli beslenmede yer alabilir. Gittikçe artan hareketsiz yaşam tarzının, obezite sorununun birincil nedeni olduğunu gösteren pek çok araştırma var. Suçu belirli bir besine veya içeceğe yükleyerek obezite sorununun çözümüne katkıda bulunamayız. Önemli olan fiziksel aktivite ve dengeli beslenmenin iyi anlaşılması ve günlük yaşamda yerini almasıdır" (Coca-Cola Türkiye, 2019c).

Burada obezitenin "yakılandan fazla kalori almak" olarak tanımlandığı, şirketin ürünlerinin bu sorunla ilişkilendirilmesinin açıkça reddedildiği, çözüm olarak fiziksel aktivite ve dengeli beslenmenin tüketiciler tarafından anlaşılmasının önerildiği görülmektedir.

Coca-Cola Türkiye'nin şışeleyici ortağı Coca-Cola İçecek'in web sitesi incelendiğinde "sürdürülebilirlik/öncelikli-alanlarımız/tüketici-sağlığı" linki altında kısaca ürün güvenliği ve kalitesine değinilmiştir (Coca-Cola Türkiye, 2019d). Şirket sürdürülebilirlik raporunda (Coca-Cola Türkiye, 2017e, s. 40) ürünlere ilişkin açık, anlaşılır ve bilimsel bilgi sağlandığı belirtilmektedir. Şeffaf tüketici iletişimi çerçevesinde kapsamlı ve açık beslenme değerlerinin merkezi olduğu ifade edilmiştir. Raporda, tüketicilerin kendi yaşam tarzlarına en iyi uyan seçimleri yapmalarına izin verildiği belirtilmektedir. "En azından etiketlerimiz, enerji miktarı (kilokaloriler, kaloriler, kilojüller), protein, karbonhidratlar, yağlar, toplam şekerler ve sodyum gibi içeceklerle ilgili temel besin bilgilerini sağlar" denmektedir. Bu çerçevede Coca-Cola bilgilendirme sorumluluğunu yerine getirerek tüketicinin farkındalık sahibi olarak doğru seçimler yapmaktan sorumlu olduğunu ifade etmektedir. Aynı raporda şirket, sorumlu reklamcılık ve pazarlamanın tüketicilerle olan ilişkisinin bir diğer önemli bileşeni olduğunu belirterek, faaliyet gösterdiği ülkelerdeki yasal gerekliliklere ve paydaş beklentilerine uymaya ek olarak, The Coca-Cola Company'nin Küresel Okul İçecek Yönergeleri doğrultusunda sodalı içecekleri ilkokullarda satmadıklarını ve 12 yaşın altındaki çocukları hedef alan reklam veya pazarlama faaliyetlerinde bulunmadıklarını belirtmektedir (Coca-Cola İçecek, 2015). Coca-Cola İçecek şirketi obezite konusunda bir tanımlama yapmamış, şirket sorumluluğunu içerik bilgisi sunmak ile reklam ve pazarlama konusunda yasalara uymakla sınırlandırmıştır. Coca-Cola Türkiye ve Coca-Cola İçecek obezite kapsamında değerlendirilebilecek herhangi bir sosyal sorumluluk projesi yürütmemektedir. Hem Coca-Cola Türkiye'nin hem de Coca-Cola İçecek'in ortak ahlaki yargısı yeterli bilgiye sahip olması durumunda tüketicinin doğru seçimler yapacağıdır.

PepsiCo Türkiye (2019) web sitesinde şirket amaçlarından ürünlere ilişkin olarak Dünya Sağlık Örgütü ve diğer uzman kurumların görüşlerine uygun biçimde tüketicilerinin beslenmelerindeki şeker oranını azaltmalarına yardımcı olmayı ve 2015'e dek küresel içecek portföyünün en az 2/3'ünde 350 ml porsiyon için eklenmiş şekerden kaynaklanan kalori miktarı 100 kcal'ı geçmeyecek şekilde yenilemeyi belirtmektedir. Aynı şekilde küresel yiyecek portföyünün 3/4'ünde 100 kcal içerisindeki doymuş yağ oranı 1.1 gramı ve sodyum oranının da kalori başına 1.3 miligramı geçmemesi, aynı süreçte tam tahıllar, meyve ve sebze, süt ürünleri, protein ve susuzluğu azaltıcı

ürünler gibi besleyici ürünlerin de portföylerindeki yerinin artırılması hedefler arasında tanımlanmıştır. Bu amaçlar PepsiCo'nun küresel politikası kapsamında tanımlanmış amaçlarıdır. PepsiCo'nun küresel sayfasında yer alan Sustainability/A-Z Sustainability Topics başlığı altında yer alan Sugar başlığı altında dikkat çeken açıklama şu şekildedir:

ABD'de gençlik sağlığının iyileştirilmesine yardımcı olmak için özel sektörle birlikte çalışarak çocukluk obezitesine değinen bir organizasyon olan Daha Sağlıklı Bir Amerika için Ortaklık (PHA) örgütüyle ilave şeker hedefimize ilerlememizin bağımsız bir incelemesini yapmaları için anlaşma yaptık (PepsiCo, 2019a).

Şirketin küresel ölçekte tanımladığı hedefleri yereldeki uygulamalarına ve politikalarına da aynen yansıtmaktadır. Yine şirketin küresel belgeleri arasında yer alan “Responsible Advertising and Marketing to Children (Çocuklara Yönelik Sorumlu Reklam ve Pazarlama)” çerçevesinde izleyicisinin % 35'inden fazlası 12 yaşın altında olan programlara reklam vermeme ve yeni iletişim ortamları ve okul çevrelerinde kesinlikle reklam yapmama şeklinde yasal düzenlemeleri aşan sınırlamaları benimsediği açıklanmaktadır (PepsiCo, 2019b). Bu kapsamda şirket iletişim ve pazarlama politikaları açısından da obezite konusunda sorumluluk üstlendiğini ifade etmektedir.

PepsiCo Türkiye, 2017 Sürdürülebilirlik Dosyası'nda tüketicilerinin sağlık hedeflerine ulaşmalarını kolaylaştırma isteğini ve 2025 yılına dek birçok yiyecek ve içeceklerinin eklenmiş şeker, sodyum ve doymuş yağ oranlarını azaltmayı hedeflediğini belirtmektedir. PepsiCo ürünlerinin birçoğundaki besin hedef seviyelerinin Dünya Sağlık Örgütü'nün ve diğer beslenme kuruluşlarının belirlediği günlük besin alımı değerlerine göre oluşturulduğu da ifade edilmektedir. Sürdürülebilirlik Dosyası'nda 1980-2014 yılları arasında obezite oranının % 50 arttığına işaret edilerek obezite “insan sağlığına tehdit” olarak tanımlanmış ve “ortaya çıkmasına neden olan faktörler arasında bazı yiyeceklerin besin profilleri, yüksek kalori alımı, genetik altyapı, hareketsiz yaşam, besin değeri yüksek gıdalara erişimin sınırlı olması, kentleşme ve yaşlanan nüfus” sayılmıştır (PepsiCo Türkiye, 2017, s. 6, 12). Aynı dosyada ürün geliştirme çalışmaları ile Türkiye'de pazarlanan ürünlerde yapılan iyileştirmeler de açıklanmıştır. Besin içeriklerine yönelik politikalar geliştiren ve bu konuda ayrıntılı taahhütler yayınlayan PepsiCo'nun konuyla ilgili yürüttüğü bir sosyal sorumluluk projesi bulunmamaktadır. PepsiCo'nun web sitesi ve Sürdürülebilirlik Dosyası'ndan ulaşılan bilgilere göre obezitenin bir sorun olarak tanımlandığı, yerelde ve küreselde şirketin ürün içerikleri açısından sorumluluk üstlendiği, çözüm olarak ürünlerinde değişikliğe gittiği görülmektedir. Özel olarak tanımlanabilecek bir ahlaki yargı sunulmamaktadır. Ancak Sürdürülebilirlik Dosyası'nın başlığı “Fayda Gözetken Performans”, şirketin toplumsal fayda ile finansal başarıyı birlikte amaçladığını ve bir değer olarak benimsediğini göstermektedir.

Nutella ve Kinder Surprise markalarıyla tanınan Ferrero küresel bir İtalyan şirkettir. Meslek Ahlak Kuralları belgesinde;

Ferrero, tüm tüketiciler tarafından erişilebilecek şeffaf ve anlaşılabilir bilgiler sağlar ve kendisini yalnızca yürürlükteki belirli hukuki gereklere uymakla sınırlamaz. Ürünlerimizin üzerindeki etiketlerde, tüm tüketicilerimize huzur ve farkındalık sağlamak üzere basit ve anlaşılır bilgiler sunarız. Ferrero, tüm tüketiciler tarafından erişilebilecek şeffaf ve anlaşılabilir bilgiler sağlar ve kendisini yalnızca yürürlükteki belirli hukuki gereklere uymakla sınırlamaz. Ürünlerimizin üzerindeki etiketlerde, tüm tüketicilerimize huzur ve farkındalık sağlamak üzere basit ve anlaşılır bilgiler sunarız.

Ferrero, sorumlu reklamların tüketicilere gıda ürünlerinin satın alınması ve tüketilmesinde,

ayrıca sağlıklı ve dengeli yaşam tarzında gıda ve beden eğitiminin rolünü anlamaları için doğru tercihler yapabilmelerine yardımcı olacağı ilkesini destekler. Ferrero, reklamın tüketicileri yanlış veya yanıltıcı içerik ya da iddialara karşı koruyan, etkili öz-düzenlemeyle en iyi şekilde yönetilebileceğine inanır. Uluslararası bir sanayi grubu olarak, Ferrero Uluslararası Ticaret Odası tarafından kabul edilen “Gıda endüstrisinde sorumlu reklamcılık düzenleyici çerçevesi”ni, ayrıca bu düzenleyici çerçeve temelinde yerel, ulusal veya bölgesel seviyede geliştirilen öz-düzenleme kurallarını da uygulamaktadır. Ferrero her zaman ebeveynlerin çocukları sağlıklı, dengeli yaşam tarzıyla ilgili eğitimde hayati rol oynadığına inanmıştır. Çocuklara yönelik reklam ile yeme alışkanlıkları arasındaki doğrudan bağlantı hiçbir zaman kanıtlanmamış olsa da, Ferrero 12 yaş altındaki çocuklara yönelik gıda reklamları için öz-düzenleme kurallarını gerektiğinde uygulamaktadır (Ferrero, 2019a; 2019b).

denilmektedir. Ferrero obezite konusuna değinmemekte, ancak “sağlıklı ve dengeli yaşam tarzı” ifadesini tercih etmektedir. Bu çerçevede ürün içeriklerinde şeffaflık taahhüdünde bulunmaktadır. Şirket, reklam ile yeme alışkanlıkları arasındaki bağlantıyı reddetmekte, buna rağmen yasalara uyacağını beyan etmektedir. Ferrero gerek ürün içerikleri gerek iletişim ve pazarlama uygulamaları açısından obezite ile hiçbir nedensellik ilişkisi kurmamaktadır. Bu nedenle çözüm önerisi ya da ahlaki yargı da tespit edilememiştir.

Entman’ın çerçeveleme çözümlemesine göre şirketlerin web siteleri ve şirket raporları MaxQ-DA 12’de kodlandığında Tablo 2’deki verilere ulaşılmıştır.

Tablo 2: Obezite Sorununda Şirket Çerçevelerine İlişkin Kodlar ve Frekanslar

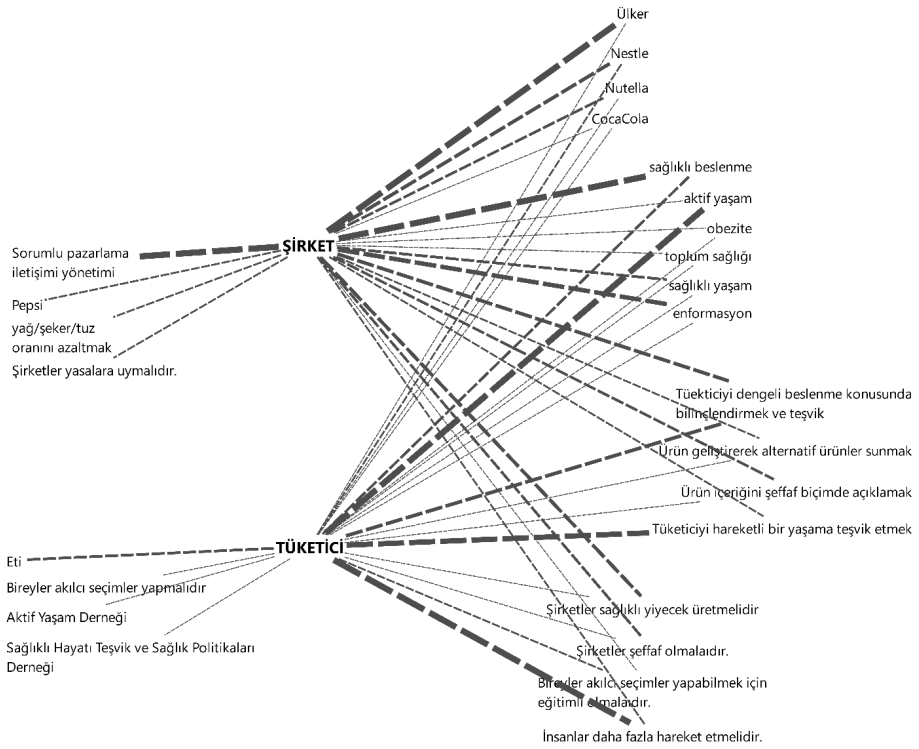
Çerçeveler	Nutella	Nestlé	PepsiCo	Coca-Cola	Eti	Ülker	Burger King	McDonalds	n
Ahlaki İlke									
Şirketler yasalara uymalıdır.	1	3							4
İnsanlar daha fazla hareket etmelidir.	2	3		1	2	2			10
Şirketler sağlıklı yiyecek üretmelidir.		1	2			2		1	6
Şirketler şeffaf olmalıdır.	2	1				2			5
Bireyler akılcı seçimler yapabilmek için eğitilmiş olmalıdır.				1	1	2			4
Bireyler akılcı seçimler yapmalıdır.				1	1				2
Çözüm									
Obeziteyle ilgili bilimsel araştırmaları desteklemek.		1				1			2
Ürün geliştirerek alternatif ürünler sunmak.		1	1			1			3
Tüketiciyi hareketli bir yaşama teşvik etmek.	2	2		1	2	3			10
Sorumlu pazarlama iletişimi yönetimi yapmak.	1	3	1	1		3		1	10
Tüketiciyi dengeli beslenme konusunda bilinçlendirmek ve teşvik etmek.	1	1				2	6		10
Ürün içeriğindeki yağ, şeker ve tuz oranını azaltmak.			1			2			3
Ürün içeriğini şeffaf biçimde açıklamak.	1	1				3			5
Sorumlu									
Şirket	4	5	3	1		9		2	24
Tüketici	2	3		2	4	2			13
Sorun									
Toplum sağlığı		1				1			2
Enformasyon	4			1		2			7
Aktif yaşam	3	1		2	3	3			12

Sağlıklı beslenme	1	2	2	1	8	14
Sağlıklı yaşam			1		3	4
Obezite		2	1			3

Tablo 2'ye göre şirketlerin iletişim konusunda duyarlılık geliştirmeye görece daha yatkın oldukları, ancak obezite sorununda sorumluluğu doğrudan paylaşarak ürünlerinin içeriğini yenileme biçimindeki bir davranışın yalnızca Ülker ve PepsiCo tarafından benimsendiği görülmektedir.

Obezite sorunu ile ilişkilendirilen sekiz şirketten yalnızca Nestlé ve PepsiCo sorunu “obezite” olarak adlandırmaktadır. Ancak sorunun ağırlıklı olarak bir “sağlıklı beslenme (n14)” ve “aktif yaşam (n12)” sorunu olarak tanımlandığı görülmektedir. Ülker sorunu baskın bir biçimde “sağlıklı beslenme” sorunu olarak tanımlamakla birlikte sorumluluğu şirkette görmekte ve öncelikli olarak tüketiciyi dengeli beslenme konusundaki bilinçlendirme davranışına açıklık getirmektedir. En sık ifade edilen ‘insanların daha fazla hareket etmeleri gerekliliği’ çözümü, Nutella, Nestlé, Coca-Cola, Eti ve Ülker tarafından belirtilmektedir. Şirket sorumluluğu kapsamında ürün içeriğindeki yağ, şeker ve tuz oranlarını azaltmak ise yalnızca PepsiCo ve Ülker tarafından üstlenilmiştir. Eti ve Burger King hariç tüm şirketler şirket sorumluluğu olarak sorumlu tüketici iletişimine yer vermişlerdir. Hem ürün içeriğine yönelik hem de reklam ve pazarlamaya yönelik üstlendikleri sorumlulukla PepsiCo ve Ülker kurumsal vatandaş modeline en yakın şirketlerdir.

İkinci bir grup davranış biçimi ise şirketin sorunu öncelikli olarak bir aktif yaşam sorunu olarak çerçevelediği ve tüketicie “yakabildikleri sürece ürünlerini tüketebilecekleri” mesajını iletmek üstüne kurulu ve sorumluluğunu yalnızca “iletişim ilkeleri” ile sınırlayanlardan oluşmaktadır (Nestlé, Nutella, Coca-Cola ve Eti). Bunların dışında kalan McDonald’s ve Burger King çok-uluslu ve küresel pazarlarda varolan markalardır ve ilişkili oldukları küresel ve yerel şirketler obezite sorununu yok saymayı tercih ediyor görünmektedirler. Obezite sorununda sorumlu görülen bu fast food devlerinin konuya ilişkin duyarsızlıkları, yalnızca Türkiye’de değil başka pek çok ülkede de hükümet müdahalesini kaçınılmaz kılmıştır. Buna rağmen Burger King ile ilişkili şirketlerin ve Eti ile markanın altında yapılandığı holdingin herhangi bir sürdürülebilirlik raporu yayınlamadıkları dikkati çekmektedir. Beş şirket (doğrudan obezite sorununa yönelik çalışması olmayanların dahi) iletişim ve pazarlama uygulamalarına yönelik öz-düzenleme ilkeleri yayınlamışlardır. İletişim ve pazarlama öz-düzenlemelerindeki ortak taahhüt, ürün içeriklerinde şeffaflık ve 12 yaş altındaki tüketicie reklam sınırlamasıdır. Yalnızca Nestlé (hareketli yaşam) ve Ülker (hareketli yaşam ve dengeli beslenme eğitimi) obezite ile ilişkili sosyal sorumluluk projeleri yürütmektedir. Ürün içeriklerinin iyileştirilmesine yönelik hedefler belirleyen şirketler ise sadece Ülker ve PepsiCo olarak dikkat çekmektedir. Ağırlıklı olarak obezite konusundaki sorumluluğun tüketici olarak bireyle ilişkilendirildiği önemli bir bulgudur. Sorumluluğun tüketicie ait olduğu çerçevesinin önemi, “çok kötü çalışma koşullarında çalışan çocukların yaşam koşullarından yalnızca kendilerinin sorumlu olduğu” gibi kurgusal bir çerçeveye benzetilerek anlaşıldığında daha fazla ortaya çıkmaktadır.

Şekil: Şirket ve Tüketici Kodları Merkezinde Şirketlerin ve Obeziteye İlişkin Çözümlerin Birlikte Görülme İlişkisi

Şekildeki haritada kodların ne sıklıkta birlikte görüldüğü çizgilerin kalınlığı ile ifade edilmektedir. Şirket sorumluluğu belirgin biçimde sorumlu pazarlama iletişimi yönetimidir. Bunun yanında ürün içeriğindeki yağ, şeker ve tuz oranını azaltmak çok da zayıf bir şirket sorumluluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sorumluluğu yalnız tüketici ile ilişkilendiren tek şirket Eti, yalnızca şirketle ilişkilendiren ise PepsiCo'dur. Ülker ise sorumluluğu ağırlıklı olarak şirkette görmektedir ancak tüketiciye de az da olsa belli sorumluluklar atfetmektedir. Şirket açısından sorun bir sağlıklı beslenme ve enformasyon sorunudur. Bu haritada en güçlü ilişkilerin tüketici ile sorunun aktif yaşam sorunu olduğu, çözüm olarak tüketicinin aktif bir yaşama teşvik edilmesi gerektiği ve ilkesel olarak insanların daha fazla hareket etmeleri gerekliliği arasında ortaya çıktığı görülmektedir.

5. Sonuç

Çerçevelerin önemli bir işlevi bir konunun kamuoyunda nasıl anlaşıldığına etki etmektir. Eğer şirketler obezite sorununu kamuoyunun ve siyasetçilerin gözünde bir ürün içeriği meselesi değil de akılcı tüketici tercihiyle bağlı dengeli beslenme ve aktif yaşam sorunu olarak çerçeveleyebilirlerse, ürünleri ile ilişkilendirilen şirket sorumluluğunun da öznesi olmayacaklardır. Buna ek olarak, obezite sorunu toplumsal bağlantı modeli içinde düşünüldüğünde dahi bu şirketler sorun etrafında oluşan ilişkiler ağının dışında kalabilmek için konuyu bireysel tercih olarak çerçe-

velemektedirler. Başka bir ifadeyle, şirketler bize bireylerin şişmanladıklarını, artan obezitenin aslında bir toplum sorunu olmadığı ancak tembel ve beslenme konusunda bilinçsiz bireylerin sorunu olduğunu söylemektedir. Obezite konusunun bu şekilde çerçevesinin kamuoyunda baskın olması durumunda sosyal bağlantı modelinin tanımladığı türden bir sorumluluğu obezite konusunu ne fast food, ne sodalı içecekler ve de atıştırmalıklar üreten şirketler için tanımlamak mümkün olmayacaktır. Bunu bir benzetmeyle açarsak, bir sigara şirketinin artan akciğer kanseri ile hiçbir ilişkisi olmadığını iddia etmesi durumunu düşünebiliriz. Ya da markalı konfeksiyon ürünleri tüketicisinin terhanelerle (sweatshop) ilgili hiçbir sorumluluğu olmadığını iddia ettiğini varsayabiliriz. Eğer bu iki örnekte sigara şirketinin ya da konfeksiyon tüketicisinin dolaylı da olsa sorumluluğu olduğu kanaatine sahipsek, fast food, sodalı içecek ve atıştırmalık şirketlerinin de aynı yaklaşımla sorumlu olduklarını kabul etmemiz gerekir. Üstelik, fast food ve atıştırmalıkların daha sağlıklı seçeneklere göre hem daha erişilebilir, hem daha ucuz hem de reklam ve pazarlama desteği ile özendirici olduğu düşünülürse, yeme içme kültürü konusunda bireysel tercihlerin yalnızca bilinçli olmaya indirgenemeyeceği aşikardır. Bu da toplumun, tüketicilerin ve toplum yararına politikaları düzenlemekten sorumlu olan tüm kamu kuruluşlarının ilgili şirketlere yönelik işbirliği beklentisinin meşru zeminini oluşturacaktır.

Yapılan çalışmada şirketlerin obeziteye ilişkin çizdikleri çerçevede konuyu dengeli beslenme ve aktif yaşam kavramları ile ele aldıkları görülmektedir. Bu kavramlar da obeziteyi doğrudan bireysel tercihlerle ilişkilendirmekte ve bu kapsamda tüketici sorumluluğunu ön plana çıkartmaktadır. Şirketler obezite sorununda ihtiyari olarak sorumluluk üstlenmektedir, ancak üstlendikleri sorumluluklar sorunun tanımıyla şekillenmektedir. Sorunun kaynağında ürünlerinin içeriklerini, yerleştirdikleri yeme içme kültürünü ve reklamın etkisini görmedikleri ya da kabul etmedikleri için, yükledikleri sorumluluklar da tüketicileri sağlıklı beslenme konusunda eğitmek ya da aktif yaşama teşvik etmekle sınırlı kalmaktadır. Çalışma obezite sorunu kapsamında şirketlerin genişletilmiş sorumluluk talepleri karşısında alternatif çerçeveler ürettikleri ve bunları hem raporlarında hem de web sitelerinde paylaştıklarını ortaya koymaktadır. Bu çerçeveler obezitenin doğru beslenme konusunda yeterli bilgisi olmayan, metabolik yatkınlığı olan ve spor yapmayan bireylerin bir sorunu olduğunu kurmaktadır. Öte yandan istatistiklere baktığımızda bu çerçevedeki tanıma uyan bireylerin neredeyse toplumun üçte birini oluşturduğu gerçeği, şirket argümanlarının güvenilirliğini azaltmaktadır.

Yapılan çalışmadaki temel tespitleri dikkate alarak şirketlerin obezite konusundaki sosyal sorumluluk iletişimleri ve şirket kaynaklı haberleri ayrı bir çalışma konusu olarak çalışılabilir. Şirketlerin çeşitli açılardan operasyonları için bir tehdit teşkil eden obezite gibi bir toplumsal sorun karşısında yaptıkları konu yönetimi çalışmalarını haberler ve tüketici algıları üzerindeki etkisi sorgulamaya açıktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Adams, R. J. (2005). Fast food, obesity, and tort reform: An examination of industry responsibility for public health. *Business and Society Review*, 110(3), 297–320. <https://doi.org/10.1111/j.0045-3609.2005.00017.x>
- Aktif Yaşam Derneği. (2019a). *Aktif yaşam derneği hakkında*. Erişim adresi: <https://aktifyasam.org.tr/hakkında/>
- Aktif Yaşam Derneği. (2019b). *Eti sarı bisiklet projesi*. Erişim adresi: <https://aktifyasam.org.tr/proje/eti-sari-bisiklet/>
- Anadolu Grubu. (2019). *Grup şirketleri*. Erişim adresi: <https://www.anadolugrubu.com.tr/grupsirketi/39/mcdonalds>
- Burger King. (2019). *Hakkında*. Erişim adresi: <https://www.burgerking.com.tr/hakkimizda/burger-king-hakkında>
- Cantürk, S. (2018). *Abur cubura reklam yasağı*. Erişim adresi: <https://www.sabah.com.tr/yasam/2018/03/30/abur-cubura-reklam-yasagi>
- Coca-Cola Türkiye. (2019a). *Fiziksel aktivite ve sağlık alanında yaptığımız yatırımlar*. Erişim adresi: <https://www.coca-colaturkiye.com/surdurulebilirlik/seffaflik>
- Coca-Cola Türkiye. (2019b). *Sıkça sorulan sorular*. Erişim adresi: <https://www.coca-colaturkiye.com/sikca-sorulan-sorular/seffaflik>
- Coca-Cola Türkiye. (2019c). *Obezite - Meşrubatlar obezitenin nedeni olabilir mi?* Erişim adresi: <https://www.coca-colaturkiye.com/sikca-sorulan-sorular/obezite>
- Coca-Cola Türkiye. (2019d). *Sürdürülebilirlik - Tüketici sağlığı*. Erişim adresi: <https://www.cci.com.tr/surdurulebilirlik/öncelikli-alanlarimi/tüketici-sağlığı>
- Coca-Cola Türkiye. (2017e). *CCI sustainability report 2017*. Retrieved from https://cci.com.tr/Portals/3/images/CCI_SUST_2017_SR.pdf
- Coca-Cola İçecek. (2015). *The Coca-Cola company's responsible marketing policy*. Retrieved from <https://www.coca-colacompany.com/content/dam/journey/us/en/private/fileassets/pdf/our-company/responsible-marketing-policy.pdf>
- Deren van het Hof, S. D., & Hoştut, S. (2017). Instrumental, strategic and political conception of corporate social responsibility. *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 7(1), 126–146. Retrieved from <https://www.ojcm.net/article/instrumental-strategic-and-political-conception-of-corporate-social-responsibility>
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>
- Eti. (2019a). *Eti gıda sanayi ve ticaret A.Ş.* Erişim adresi: <https://www.etietieti.com/eti-gida-sanayi-ve-ticaret>
- Eti. (2019b). *Sarı bisiklet*. Erişim adresi: <https://www.etietieti.com/eti-sari-bisiklet-projesi>
- Eti. (2019c). *Lifli gıdalarla beslenme*. Erişim adresi: <https://www.etietieti.com/eti-lifli-gidalarla-beslenme>
- Ferrero Group. (2019a). *Reklam ve pazarlama ilkeleri*. Erişim adresi: <https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/ferrero-static/globalcms/documenti/3523.pdf>
- Ferrero Group. (2019b). *Meslek ahlak kuralları*. Erişim adresi: <https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/ferrero-static/globalcms/documenti/3155.pdf>
- Ferrero Group. (2017). *Corporate social responsibility report 2017*. Retrieved from <https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/ferrero-static/globalcms/documenti/3588.pdf>
- Gioia, A. G. (1992). Pinto fires and personal ethics: A script analysis of missed opportunities. *Journal of Business Ethics*, 11, 379–389. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/25072287?seq=1#metadata_info_tab_contents
- Gostin, L. O., Brandt, A. M., & Cleary, P.D. (1991). Tobacco liability and public health policy. *Journal of Law and Medicine*, 266(22), 3178–3182. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Paul_Cleary/publication/21200105_Tobacco_Liability_and_Public_Health_Policy/links/5668af9d08ae8d6928fbc410/Tobacco-Liability-and-Public-Health-Policy.pdf
- Hendrix, J., & Hayes, D. (2010). *Public relations cases*. Boston, USA: Wadsworth Cengage Learning.
- Honoré, T. (1999). *Responsibility and fault*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Hopf, W. H., Huber, G. L., & Weiß, R. H. (2008). Media violence and youth violence. A 2-year longitudinal study. *Journal of Media Psychology*, 20(3), 79–96. <http://dx.doi.org/10.1027/1864-1105.20.3.79>
- McDonald's. (2019). *Hakkımızda*. Erişim adresi: <https://www.mcdonalds.com.tr/hakkimizda>

- McDonald's. (2017). *Türkiye 2017 sürdürülebilirlik raporu* 2017. Erişim adresi: <https://www.mcdonalds.com.tr/surdurulebilirlik-raporu>
- Moss, M. (2013). *Salt, sugar, fat. How the food giants hooked us*. NewYork: Random House.
- Nestlé. (2019a). *Obeziteye karşı hareket zamanı projesi*. Erişim adresi: <https://www.nestle.com.tr/csv/obeziteye-karsi-hareket-zamani-projesi>
- Nestlé. (2019b). *Sağlıklı adımlar programı*. Erişim adresi: <https://www.nestle.com.tr/csv/saglikliadimlar>
- Nestlé. (2015). *Nestlé in society creating shared value and meeting our commitments*. Retrieved from http://www.nestle.com/assetlibrary/documents/library/documents/corporate_social_responsibility/nestle-csv-full-report-2015-en.pdf
- Nestlé. (2011). *Nestlé tüketici iletişim ilkeleri*. Erişim adresi: https://www.nestle.com.tr/hakkimizda/documents/nestle_tuketici_iletisim_ilkeleri.pdf
- Nestlé. (2010). *Nestlé kurumsal iş ilkeleri*. Erişim adresi: https://www.nestle.com.tr/hakkimizda/documents/nestle_kurumsal_is_ilkeleri.pdf
- OECD. (2017). *OECD health statistics 2017*. Retrieved from <http://www.oecd.org/health/health-data>
- PepsiCo. (2019a). *A-Z sustainability topics*. Retrieved from https://www.pepsico.com/docs/album/a-z-topics-policies/sugar.pdf?sfvrsn=39a63ad6_4
- PepsiCo. (2019b). *Responsible advertising and marketing to children*. Retrieved from <https://www.pepsico.com/sustainability/advertising>
- PepsiCo Türkiye. (2019). *Ürünler*. Erişim adresi: <https://www.pepsico.com.tr/purpose/products/>
- PepsiCo Türkiye. (2017). *Fayda gözetken performans türkiye sürdürülebilirlik dosyası 2017*. Erişim adresi: https://www.pepsico.com.tr/media/pdf/Sustainability_Report.pdf
- Resmi Gazete. (28.12.2018). *Ticari reklam ve haksız ticari uygulamalar yönetmeliğinde değişiklik yapılmasına dair yönetmelik*. Erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/12/20181228-10.htm>
- RTÜK. (2019). *Aşırı tüketimi tavsiye edilmeyen gıda maddelerinin ticari iletişimine ilişkin yeni düzenleme*. Erişim adresi: <https://www.rtuk.gov.tr/duyurular/3788/5536/asiri-tuketimi-tavsiye-edilmeyen-gida-maddelerinin-ticari-iletisimine-iliskin-yeni-duzenleme.html>
- Sabri Ülker Vakfı. (2019). *Kuruluş amacımız*. Erişim adresi: <https://sabriulkerfoundation.org/tr/Hakkimizda>
- Sabri Ülker Vakfı. (2018). *Faaliyet raporu*. Erişim adresi: https://sabriulkerfoundation.org/tr/pdf/faaliyet_raporu_2018.pdf
- Sağlıklı Hayatı Teşvik ve Sağlık Politikaları Derneği. (2019). *Beslenme standartlarının yükseltilmesi projesi*. Erişim adresi: <http://saglikliturkiye.org/proje/beslenme-standartlarinin-yukseltilmesi-projesi/>
- Schrempf, J. (2014). A social connection approach to corporate responsibility: The case of the fast-food industry and obesity. *Business and Society*, 53(2), 300–332. <https://doi.org/10.1177/0007650312449577>
- T24. (21.07.2011). *Milli Eğitim Bakanı Ömer Dinçer tarafından yayımlanan genelgeye göre, okul kantinlerinde gazlı-kolalı içecekler ve cips satışı yapılmayacak*. Erişim adresi: <https://t24.com.tr/haber/okullarda-gazli-icecek-yasak,157911>
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2016). *Okul kantinlerinde satılacak gıdalar ve eğitim kurumlarındaki gıda işletmelerinin hijyen yönünden denetlenmesi, 10.03.2016*. Erişim adresi: [file:///C:/Users/TR/Downloads/milliegitim-bakanligi-genelgesi%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/TR/Downloads/milliegitim-bakanligi-genelgesi%20(2).pdf)
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2011). *Okul kantinlerinin denetimi ve uygulanacak hijyen kuralları genelgesi 21.07.2011/41*. Erişim adresi: <https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/saglikli-beslenme-hareketli-hayat-db/okul-sagligi/Okullarda-Yiyecek-ve-Icecek-Standartlari/Kitapcik/kitapcik-turce.pdf>
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2007). *Okul kantinlerinin denetimi ve uygulanacak hijyen kuralları*. B.08.0.SDB.0.31.06.01/1008. Erişim adresi: <http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/554.pdf>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2018). *Obezite merkezlerinin açılması, tescil edilmesi, çalışma usul ve esasları hakkında genelgesi, 2018/29*. Erişim adresi: <https://shgm.saglik.gov.tr/TR,50203/201829-sayili-obezite-merkezlerinin-acilmasi-tescil-edilmesi-calisma-usul-ve-esaslari-hakkinda-genelgesi.html>
- TFI-TAB Food Investments. (2019). *Burger King® Turkey*. Retrieved from https://www.tabfoods.com/?gclid=CjwKCAjwqqrmBRAAEiwAdpDXtKRXYGqTfpQdMid7e4F6CJS0CoF864VTtbsXSPOUur7DtpwZeOSY0BoCFAMQAvD_BwE

- TAB Gıda. (2019). *TAB gıda ailesi olarak 1200'e yakın restoran*. Erişim adresi: <https://www.tabgida.com.tr/>
- TRT Haber. (28.12.2018). *Çocuk programlarında "abur cubur" reklamına yasak*. Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/yasam/cocuk-programlarında-abur-cubur-reklamına-yasak-399230.html>
- Ülker. (2019a). *Sorumlu pazarlama*. Erişim adresi: <http://ulkerbiskuviyatirimciliskileri.com/surdurulebilirlik/toplumsal-sorumluluk/sorumlu-pazarlama.aspx>
- Ülker. (2019b). *Daha sağlıklı ve besleyici ürünler*. Erişim adresi: <http://ulkerbiskuviyatirimciliskileri.com/surdurulebilirlik/toplumsal-sorumluluk/daha-saglikli-ve-besleyici-urunler.aspx>
- Ülker. (2019c). *Çocuk ve spor platformu*. Erişim adresi: <http://ulkerbiskuviyatirimciliskileri.com/surdurulebilirlik/toplumsal-sorumluluk/sosyal-sorumluluk.aspx>
- Ülker. (2019d). *Harvard Üniversitesi'nde Sabri Ülker Merkezi*. Erişim adresi: <http://ulkerbiskuviyatirimciliskileri.com/surdurulebilirlik/liderlik/gida-arastirmalarına-destek.aspx>
- Ülker. (2017). *Bu dünya bizim – sürdürülebilirlik raporu*. Erişim adresi: http://ulkerbiskuviyatirimciliskileri.com/_assets/pdf/surdurulebilirlik/surdurulebilirlik-raporu-2017-tr.pdf
- Waddock, S. (2008). The development of corporate responsibility/corporate citizenship. *Organization Management Journal*, 5(1), 29-39. doi: 10.1057/omj.2008.5
- Yıldız Holding. (2019a). *Gıdada sorumluluk*. Erişim adresi: <https://www.yildizholding.com.tr/yarinlar-icin/gidada-sorumluluk>
- Yıldız Holding. (2019b). *Sorumlu beslenme iletişimi kılavuzu*. Erişim adresi: https://www.yildizholding.com.tr/media/13520/yh_sorumlu_beslenme2.pdf
- Yıldız Holding. (2017). *Sürdürülebilir gelecek nesillere vaadimiz – sürdürülebilirlik raporu*. Erişim adresi: <https://www.yildizholding.com.tr/media/79162/y%C4%B1d%C4%B1z-holding-surdurulebilirlik-raporu.pdf>
- Young, I. M. (2006). Responsibility and global justice: A social connection model. *Social Philosophy and Policy*, 23(1), 102–130. <https://doi.org/10.1017/S0265052506060043>

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Toplumsal Deneyim Olarak Katılımcı Bütçeleme: Türkiye Uygulamasına Yönelik Teorik Temelli Bir Sorgulama

Participatory Budgeting as a Social Experience: A Theoretical Query For Turkey Application

Esra DOĞAN¹

¹Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Eskişehir, Türkiye

ORCID: E.D. 0000-0002-9886-4186

Corresponding author:

Esra DOĞAN,
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü
Meşelik Kampüsü İİBF, A Blok, Kat: 3 Oda: 11
ESOGÜ Odunpazarı Eskişehir, Türkiye
E-mail: edogan82@hotmail.com

Submitted: 22.04.2019

Revision Requested: 20.08.2019

Last Revision Received: 19.09.2019

Accepted: 31.10.2019

Published Online: 22.11.2019

Citation: Dogan, E. (2019). Toplumsal deneyim olarak katılımcı bütçeleme: Türkiye uygulamasına yönelik teorik temelli bir sorgulama. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 253-270.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0043>

Öz

Katılımcı demokrasinin mali bağlamını oluşturan katılımcı bütçeleme, 20. yüzyılın son çeyreğinde dünyada, 21. yüzyıl itibarıyla de Türkiye’de kamu mali yönetimi olgusunun temel süreçlerinden biri haline gelmiştir. Ancak sürecin yeniliği nedeniyle gerek idari ve yasal yapının gerekse toplumsal yapının, bütçe sürecine doğrudan katılım kültürünü genel geçer biri yapı olarak kabul ettiği söylenemez. Bu durum, toplumsal bağlamda katılımcı bütçenin henüz Almanca kullanımı ile Erfahrung karşılığı deneyim niteliği kazanmamasından kaynaklanmaktadır. Katılımcı bütçelemenin mali yapı bağlamında deneyim niteliğini kazanması ise tedrici bir süreç olmakla birlikte, bu sürecin oluşumuna ve gelişimine katkı sağlayacak gerekli idari ve yasal düzenlemelerin bir an önce yapılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışma kapsamında da Türkiye’deki katılımcı bütçe sürecine ilişkin idari ve yasal bağlam ile bu bağlam dahilindeki uygulamaların, sürece Erfahrung karşılığı toplumsal anlamda deneyim niteliği kazandırabilecek yapıda olup olmadığı sorgulanmaktadır. Bu doğrultuda katılımcı bütçe sürecine ilişkin hali hazırda yasal bağlam ve bilimsel çalışmalar dahilindeki uygulamalar incelenerek, katılımcı bütçe sürecindeki aksaklıkların Erfahrung karşılığı toplumsal deneyim bağlamında da ele alınarak literatüre farklı bir bakış açısı kazandırılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Deneyim, Kamu Mali Yönetimi, Katılımcı Bütçe, Kent Konseyi, Stratejik Planlama

Jel Kodları: H61, H70**ABSTRACT**

Participatory budgeting has become one of the basic processes of public financial management in the world within the last quarter of the 20th century and in Turkey as of the 21st century. However, due to being at the beginning of the process, it cannot be said that the administrative, legal structure and the social structure consider the culture of direct

participation to be a universal structure within the budget process. This results from the fact that, in social terms, a participatory budget has not yet acquired an experiential quality, which corresponds to *Erfahrung* in German. The acquisition of an experiential quality by participatory budgeting in the sense of a financial structure is a progressive process, and it is thought that the necessary administrative and legal regulations contributing to the formation and improvement of this process must be carried out as soon as possible.

This study aims to investigate whether the administrative and legal context, and the implementations included in this context related to the participatory budget process in Turkey, can help the process to acquire an experiential quality, which corresponds to *Erfahrung*, in the social sense. Accordingly, we aim to examine the available implementations included in the legal and scientific studies related to the participatory budget process and to provide the literature with a different perspective by approaching the malfunctions in the participatory budget process within the context of social experience, which corresponds to *Erfahrung*.

Keywords: City Council, Experience, Participatory Budgeting, Public Financial Administration, Strategic Planning.

Jel Codes: H61,H70

EXTENDED ABSTRACT

Based on the direct participation of society in the budget process, a participatory budget is the equivalent of participatory democracy in the financial field. Applying a participatory budget exposes different necessities for different countries, and these can be mentioned mainly as the suitability of the legal and financial structure and the suitability and desire of the society to be included in this structure. Moreover, the minimum conditions regarding the participatory budget are stated in the literature as follows: i) execution of negotiations for the financial/budget process (matters about scarce resources), ii) presence of cities or local administrative units which consist of those selected and are authorized for administration and resources, iii) sustainability of the process, iv) public evaluations as meetings or discussions (presence of normal citizens in classic representational democracy institutions is not stated within the scope of the participatory democracy), v) accountability for the results of the process (Dias, 2014, p. 29; Sintomer, Herzberg, & Röcke, 2008, p. 168). When these criteria are reviewed as a whole, an attempt is observed to make the budget process allow for the participation and control of the public in a holistic and sustainable way.

Technically, a participatory budget has a financial and legal dimension and it is socially a political phenomenon encountered by the local people. In the social context, this phenomenon was first encountered in Porto Alegre, Brazil in 1989. Since then, it has turned into a phenomenal reality of local administrative units in many countries of the world, especially the countries of Latin America. In terms of applicability, this phenomenon, which is encountered in social structures with different characteristics in different countries, requires the conformity of both legal and financial processes and the social participatory mechanism of the countries to the participatory budget process (Goldfrank, 2007). The aforementioned conformity process depends on whether the administrative and political structure has an infrastructure to carry out the necessary legal and financial regulations and whether the society is conscious and willing to exhibit social participation (Wampler, 2000, p. 6). Consequently, the process related to the applicability of the participatory budget is not a condition to fulfil in the short term; on the contrary, it is a progressive process whose quality of precedent is acknowledged by both the administrative and the social structures.

When the participatory budget becomes traditional by acquiring the quality of precedent in the political and social sense, the participatory budget will have a political and social experiential quality. Thus, one could say that the transformation of the participatory budget into a political and social expe-

rience has a significant effect on its acquisition of applicability. However, the social aspect of experience, beyond the individual aspect, requires a different content behind the general acceptance. Although the relevant meaning content cannot find an exact equivalent in Turkish and English, it corresponds to *Erfahrung* in German. Accordingly, *Erlebnis*, which is a sudden, passive, fragmentary and simple experience, is distinguished from the cumulative *Erfahrung* that is formed of the combination of transmittable social wisdom and social acceptations (Jay, 1998, p. 48). Even though this difference is revealed by Walter Benjamin, the difference between *Erfahrung* and *Erlebnis* were approached from different perspectives by Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Alexandar Kluge and Oscar Negt. In the context of this study, it will be investigated whether the administrative and financial regulations of the participatory budget process and social participation in Turkey have an experiential quality, which corresponds to *Erfahrung*. In this study, we aim to reveal whether or not the participatory budget has become a tradition in Turkey. We also aim to comment on its applicability level in the light of the current situation.

1. Giriş

Bütçe sürecine halkın doğrudan katılımı esasına dayanan katılımcı bütçe, katılımcı demokrasinin mali alandaki karşılığı niteliğine haizdir. Katılımcı bütçenin uygulanabilirliği ise farklı ülkeler için farklı gereklilikleri ortaya çıkarmakla birlikte esas olarak yasal ve mali yapının uygunluğu, toplumun bu yapı içinde içerilmeye uygunluğu ve iradesi şeklinde sıralanabilir. Bununla birlikte literatürde katılımcı bütçeye ilişkin asgari koşullar i) Mali/bütçe sürecine yönelik müzakerelerin gerçekleştirilmesi (kıt kaynaklara ilişkin hususlar), ii) kentlerin ya da seçilmişlerden oluşan yönetim ve kaynaklar üzerinde yetkiye sahip yerel yönetim birimlerinin varlığı, iii) sürecin sürekliliği, iv) toplantı ya da tartışma şeklinde gerçekleştirilen kamusal nitelikli değerlendirmeler (klasik temsili demokrasi kurumlarında sıradan vatandaşların yer alması katılımcı demokrasi kapsamında yer almıyor), v) Sürecin sonuçları hakkında hesap verebilirlik şeklinde belirtilmektedir (Dias, 2014, s. 29; Sintomer, Herzberg, & Röcke, 2008, s. 168). Bu kriterler bütün olarak ele alındığında, bütçe sürecinin bütün olarak ve süreklilik gösterir şekilde halkın katılımına ve denetimine imkan verir bir hale kavuşturulmaya çalışıldığı görülmektedir.

Katılımcı bütçeleme, teknik olarak mali ve yasal bir boyuta, toplumsal olarak da yerel halk tarafından karşılaşılan siyasi bir olgu niteliğine sahiptir. Toplumsal bağlamda bu olgu ile ilk karşılaşma, 1989 yılında Brezilya'nın Porto Alegre kentinde gerçekleşmiş olup, sonrasında Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesindeki yerel yönetim birimlerinin olgusal gerçekliği haline dönüşmüştür. Farklı ülkelerdeki farklı özelliklere sahip toplumsal yapılar dahilinde karşılaşılan bu olgu uygulanabilirlik açısından, ülkelerin gerek yasal ve mali süreçlerinin gerekse toplumsal katılım mekanizmasının katılımcı bütçe sürecine uyumunu gerektirmektedir (Goldfrank, 2007). Söz konusu uyum süreci ise idari ve siyasi yapının gerekli yasal ve mali düzenlemeleri gerçekleştirilebilecek altyapıya, toplumun da toplumsal katılım sağlayacak bilinç ve iradeye sahip olmasına bağlıdır (Wampler, 2000, s. 6). Dolayısıyla katılımcı bütçenin uygulanabilirliğine yönelik süreç kısa vadede gerçekleştirilebilir bir durum değil; aksine gerek yönetsel gerekse toplumsal yapı tarafından yapılageliş niteliği kabul edilen tedrici bir süreçtir.

Katılımcı bütçenin, siyasi ve toplumsal olarak yapılageliş niteliği kazanarak geleneksel bir hal almasıyla, katılımcı bütçe siyasi ve toplumsal tecrübe niteliğine haiz olacaktır. Dolayısıyla da katılımcı bütçenin uygulanabilirlik kazanmasında, siyasi ve toplumsal nitelikli tecrübe haline dönüşmesinin önemli bir etken olduğu söylenebilir. Ancak tecrübenin bireysel olanın ötesinde toplumsal niteliğe haiz olması halî, tecrübeye yönelik genel kabulün ötesinde farklı bir anlam içeriğini gerektirmektedir. Söz konusu anlam içeriği ise Türkçe ve İngilizce kullanımlarında tam anlamıyla karşılık bulamamasına rağmen Almanca'daki *Erfahrung* kullanımıyla karşılık bulmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışma kapsamında, Türkiye'deki katılımcı bütçe sürecinin idari ve mali düzenlemeleri ile toplumsal katılma eyleminin, *Erfahrung* karşılığı bir tecrübe niteliğine sahip olup olmadığı sorgulanacaktır. Yapılacak bu sorgulama ile de katılımcı bütçenin Türkiye'de gelenekselleşmiş bir hal alıp almadığı, dolayısıyla da mevcut durum itibarıyla uygulanabilirlik düzeyinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

2. Toplumsal Deneyimin *Erfahrung* Niteliği

Dünya içinde olma haline bağlı olarak ortaya çıkan yaşantı, yaşama halinin koşul ve sonuçları ile sınırlı bir bağlama sahipken; sahip olunan bu bağlam dolayısıyla elde edilen bilgi ise tecrübe niteliğindedir. Yaşantı dolayısıyla elde edilebilme olanağı ortaya çıkan tecrübe, Al-

manca'da, *Erfahrung* kelimesi ile ifade edilmektedir. *Erfahrung*, etimolojik olarak “sürmek, yolculuk etmek” anlamlarına gelen *fahren* kelimesinden türetilmiştir. *Erfahrung* ifadesi, Türkçe kullanımıyla *tecrübe*, İngilizce kullanımıyla *experience* kelimelerinden anlam ve içerik açısından farklılık göstermektedir. Bu farklılık, 20. yüzyıl Alman teorisyeni Walter Benjamin tarafından yapılan *Erlebnis* ve *Erfahrung* ayrılığı ile vurgulanmıştır. Buna göre ani, edilgen, bölük pörçük, yalın nitelikli tecrübe olan *Erlebnis*, iletilebilir nitelikteki toplumsal bilgelik ve toplumsal kabullerin kaynaşıp birleşmesiyle oluşan, kümülatif nitelikli tecrübe olan *Erfahrung*'dan farklılaşmaktadır (Jay, 1998, s. 48). Benjamin'in ortaya koyduğu bu farklılık, Benjamin tarafından tecrübenin, halihazırdaki bir durum olarak kabul edilmeyip; bellek ve bilinç temelinde ele alınıp toplumsal düzlemde sorgulanmasına dayanmaktadır. Buna göre Benjamin belleği, bilinçli olma hali ve bilinç dışı olma hali arasındaki duruma bağlı olarak ikiye ayırmaktadır. Bilinçli olma halindeki bellek istenç ürünü bellek olarak ifade edilirken, bilinçli olma hali dışındaki bellek istenç dışı bellek olarak ifade edilmektedir. Belleğin istenç ürünü olduğu an dikkatin bulunduğu ve yönlendirildiği an olup, bu durumda bilinçli olarak edinilen tecrübe *Erlebnis* karşılığı “yaşantı” olarak ifade edilirken, bilincin yönlendirilmediği durumda iken edinilen tecrübe *Erfahrung* karşılığı “deneyim” olarak ifade edilmektedir. Nitekim bu durumu Benjamin şu şekilde özetlemektedir: “Gerçekten de deneyim, gerek toplum yaşamında gerekse özel yaşamda olmak üzere, bir gelenek sorunudur. Deneyim, anında kesin biçimde saptanmış olgulardan çok, belleğe akan, kümelenmiş ve çoğunlukla bilinç düzeyinde algılanmamış verilerden oluşur” (Benjamin, 2016, s. 204). Dolayısıyla Benjamin'de bilincin artmasına bağlı olarak “deneyim”in yerini “yaşantı”ya bıraktığı söylenebilir. Burada *Erfahrung* ile ifade edilen deneyim; kontrol, yönlendirme, dikkat içeriği yoğun olan yaşantının aksine risk unsurunu ve belirsizliği de içinde barındırmaktadır. Bellek ve bilincin birbirine bağlı olarak gösterdiği süreklilik ilişkisi, Benjamin'in *Erfahrung* kavramında öngörülebilirliğin yerini risk ve belirsizliğe bırakırken söz konusu süreklilikteki kopmalar sonucu oluşan bilincin önceki andan/anlardan bağımsız olarak her defasında tekrar devreye girmesi öngörülebilirlik potansiyelinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu noktada Hegel, Benjamin'in aksine *Erfahrung*'u “[...] Bilincin kendi üzerinde uyguladığı ve bilgisini olduğu gibi nesnesini de etkileyen bu eytişimsel devim, bilinç için yeni gerçek nesne ondan kaynaklanıyor oldukça, sözcüğün tam anlamıyla deneyim denilen şeydir” (Hegel, 2011, s. 64) şeklinde doğrudan doğruya bilinçlilik hali ile ilişkili olarak ele almaktadır. Dolayısıyla da Hegel, *Erfahrung* kavramının içeriği kapsamında, öngörülebilirliği yaşantıların bellekte biriktirildiği ve bilinç halinde kopmaların olmadığı süreklilik hali ile sağlanabileceğini düşünmektedir (Yavuz, 2016, s. 76). Bu noktada Benjamin ile Hegel'in ayrıştığı noktanın, bellekteki süreklilik halinin hangi düzeyde ortaya çıktığına bağlı olarak değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Benjamin'de bellekteki süreklilik bilinçaltı düzeyinde gerçekleşirken, Hegel'de bilinçlilik düzeyinde gerçekleşmektedir. Ancak gerçekleşme düzeyi farklı olmasına rağmen hem Benjamin hem de Hegel'de *Erfahrung* olarak ifade edilen deneyim, sürekliliğin varlığı halinde sağlanabilmektedir.

Diğer taraftan *Erfahrung* ve *Erlebnis* ayrımının toplumsal düzlemini, bireysel olan ile toplumsal olan arasındaki ayrım temelinde vurgulayan Oscar Negt ve Alexandar Kluge, “Kamusalılık ve Tecrübe” isimli eserlerinde, *Erfahrung* şeklindeki tecrübenin ancak bireysel olan ile toplumsal olanın uyumu halinde gerçekleşebileceğini belirtmektedirler. Nitekim Negt ve Kluge'ın “tecrübe”ye yönelik kavramsal yaklaşımlarına bakıldığında Hegel'in aksine Benjamin'e paralel şekilde *Erfahrung* ile *Erlebnis*'i bellek ve bilinç temelinde ayırıştırarak değerlendirdikleri ve sürekliliği bilinç dışı düzlemde gerçekleşen “deneyim” olarak kabul ettikleri görülmektedir (Doğan

E. , 2017, s. 679). Negt ve Kluge, Benjamin ve Kraucer'in 1970'lerde yeniden keşfedilen yazılarından hareketle *Erfahrung* kavramını şu şekilde değerlendirmektedirler: "Kavram, bir yandan, tecrübe sahibi olma ve düşünömsellik, ilişkiler ve bağlantılar görebilme, gerçeklik ve fanteziyi el çabukluğu ile birbirine geçirebilme, geçmiş hatırlama ve başka bir geleceği tahayyül edebilme yeteneklerine dayanıyor. Öte yandan tam da bu yeteneklerin, endüstrileşme, kentleşme ve modern tüketim kültürünün saldırısı altında tarihsel olarak parçalanmasına ve dönüşümüne işaret ediyor. Böylece diyalektik bir dönüşle empatik anlamıyla tecrübe, tarihsel parçalanmanın, kaybın, kopuşun ve değişimin etkilerini kaydedebilme ve bunlarla baş edebilme yeteneğini içeren bir kavram olarak ortaya çıkıyor" (Negt ve Kluge, s. 150). Bu tanımdan hareketle Negt ve Kluge'nin *Erfahrung*'u, Benjamin ile benzerlik gösterir şekilde bilinç ve bellek temelli olarak ele aldıkları, ancak Benjamin'den farklılaşarak modern ve post modern dönemin toplumsal koşulları bağlamında dönüşüm sağlayabilen, dinamik bir içeriğe kavuşturdukları söylenebilir. Nitekim modern dünyadaki bireyler için tecrübenin, Benjamin tarafından tanımlanan haliyle *Erfahrung* niteliğinde olmadığı görölmektedir. Tedrici nitelikte olmayan anlık şoklar bağlamında şekillenen kent yaşamı, zanaat temelli üretimin yerini çoğaltma temelli seri üretime bırakması gibi nedenlerle Benjamin tarafından tanımlanan haliyle *Erfahrung* niteliğindeki tecrübe sürdürülebilirliğini kaybetmiştir (Jay, 1998, s. 49).

Erfahrung olarak tecrübe, bilinç ve bellek ilişkisi, toplumsal süreçte ortaya çıkan dönüşümlerin içerilmesi bağlamlarında düşünürler arasında farklılık göstermekle birlikte; ortak kabul *Erlebnis*'ten farklı olarak sahip olduğu toplumsal nitelikli bağlamdır. Dolayısıyla *Erfahrung* niteliğindeki tecrübenin, yalın nitelikli ve süreklilik göstermeyen bireysel olan ile sınırlı *Erlebnis* niteliğindeki yaşantı halinden farklı olarak; süreklilik gösteren gelenekselleşmiş dolayısıyla da bireysel olanın ötesinde toplumsal olan ile bütünlük gösteren kolektif bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir.

3. Katılımcı Bütçelemenin *Erfahrung* Niteliği

Siyasal süreç niteliğine haiz olan bütçe, siyasal olma halinin ötesinde teknik niteliklere de sahiptir. Bütçe sürecinin sahip olduğu teknik hal, bu sürecin uzmanlık niteliği gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle de 2000'li yıllardan sonra yapılan düzenlemeler ile bütçenin büyük ölçüde mali uzmanlık alanı haline dönüşmesi, bütçe ile ilgili sürecin siyasallık niteliğinin sorgulanır bir hal almasına neden olmuştur. Bununla birlikte bir taraftan bütçenin teknikleşme süreci gerçekleşirken bir taraftan da yerel yönetimler bağlamında bütçenin siyasallaşma süreci tekrar gündeme gelmiştir. Literatürde katılımcı bütçeleme olarak ifade edilen bu süreç, bir bütçeleme tekniği değil; aksine bütçenin teknik olandan siyasal olana dönüşüm sürecidir.

Katılımcı bütçeleme sürecinin sahip olduğu siyasal nitelik, teknik olana indirgenmişlik, dolayısıyla da sınırlı sayıdaki uzman teknokrat tarafından yönlendirilen sürecin yerel yönetimler bağlamında yerel halka doğru genişlemesine imkan tanımaktadır. Ancak bu genişleme hali, yasal düzenlemelerin varlığını gerektirmekle birlikte söz konusu yasal düzenlemenin yürütme aşamasında da açığa çıkmasını ve olgusal anlamda uygulanabilir olmasını gerektirmektedir. Yasal düzenlemelerin varlığı ve yürütme sürecinin bu düzenlemelere uygun işlemesi katılımcı bütçelemenin teknik olarak ifade edilebilecek kısmını oluştururken, siyasal olma niteliği ise ancak toplumsal katılımın sağlanması halinde ortaya çıkabilmektedir. Buna bağlı olarak teknik olana indirgenmişliğin ötesinde siyasal olma niteliğine haiz olan katılımcı bütçelemenin temel ayırt edici unsurunun toplumsal katılım mekanizmasının gerekliliği olduğu söylenebilir. Ancak söz konusu toplumsal katılım mekanizması, bireysel katılma eyleminin gerçekleştirilmesi

hali ile değil; söz konusu eyleme halinin belirli bir anlam ufku ile örtüşmesi halinde bireysel olanın ötesine geçerek siyasal bir nitelik kazanacaktır. Bu durum ise Negt ve Kluge tarafından bireysel anlam ufku ile toplumsal anlam ufkunun ilişkiselliği bağlamında *Erfahrung* karşılığı toplumsal deneyim halinin varlığı ile ilişkilendirilerek açıklanmaktadır (Negt ve Kluge, 1993). Buna göre kolektif bilinçlilik hali ile bireysel ve toplumsal anlam ufkunun kesiştiği hallerde oluşan toplumsal deneyim hali, bireysel kaygılar ile sınırlı olanın ötesinde toplumsal kaygı niteliği dolayısıyla da siyasal içeriğin teminatını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, bir taraftan teknikleşen bütçe sürecinin aksine, siyasal olma niteliği ile uygulanabilirlik kazanmaya çalışan katılımcı bütçenin siyasal olma halinin oluşumu ve gelişimi için de söz konusu teminatın sağlanması gereklidir. Buna yönelik olarak da toplumsal deneyim niteliğine haiz bir toplumsal katılım mekanizması sağlayacak yapının oluşumu ve bu yapıya dahil olma halinin gerçekleşmesi halinde teknik olan aksine siyasal nitelikli olan katılımcı bütçeleme süreci uygulanabilirlik kazanacaktır.

Bu çerçevede Türkiye’de katılımcı bütçelemenin uygulanabilirliğinin dolayısıyla da *Erfahrung* olma niteliğinin değerlendirilmesi amacıyla ilk olarak Türkiye’de katılımcı bütçe sürecinin gelişimi, sonrasında ise bu gelişmeler dahilinde katılımcı bütçenin uygulanabilirliğinin teminatı olan *Erfahrung* olma niteliği ele alınacaktır.

3.1. Türkiye’de Katılımcı Bütçeleme Sürecinin Gelişimi

Türkiye’de katılımcı bütçe uygulamasına yönelik süreç, genel nitelikli toplumsal katılım mekanizmasının oluşturulması ve bu katılımın bütçe bağlamında da sürdürülebilir hale getirilmesi şeklinde iki temel bağlama sahiptir.

İlk olarak katılımcı bütçe uygulamasına yönelik toplumsal katılım mekanizmasının oluşturulma süreci ele alındığında, ilk adımın 1992 yılında Rio de Janeiro’da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansında “Gündem 21” başlıklı küresel eylem planının benimsenmesi olduğu görülmektedir. Çevre ve kalkınma sorunlarına yönelik eylem planları niteliğindeki “Gündem 21”in temel hedefi sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması iken; bu hedefin gerçekleştirilmesinin temeli de toplumsal uzlaşmaya dayandırılmıştır. Bu bağlamda toplumsal uzlaşmanın sağlanmasının yolu da hükümet ve hükümet dışı kurumlar arası işbirliğinin geliştirilmesi, yerel yönetim birimlerine daha fazla yetki devri ile yerel yönetim birimlerinin güçlendirilmesi, toplumsal katılımın aktif olarak sağlanması şeklinde belirlenmiştir. Bu doğrultuda bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler, belediyeler, sivil toplum örgütleri, birlikler ve odalar tarafından katılım sağlanan dolayısıyla da hükümet ve hükümet dışı kurumlar arasında işbirliğinin yapıldığı, aktif olarak toplumsal katılımın sağlandığı Birleşmiş Milletler Habitat II Konferansı 1996 yılında Türkiye’de yapılmıştır. Bu toplantı sonucunda da yerel yönetimlerin rollerinin güçlendirilmesi ve toplumsal katılımın gücünün fark edilmesi vurgusu yapılmıştır. Türkiye’nin de katıldığı uluslararası ölçekteki bu oluşumlar Türkiye’nin yasal düzenlemeleri de üzerinde etkili olmuştur. Buna göre 1997 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP – UNDP)’nin desteğiyle, Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Ortadoğu ve Batı Asya Bölge Teşkilatı’nın (UCLG–MEWA) koordinatörlüğünde yürütülen “Türkiye’de Yerel Gündem 21’lerin Teşviki ve Geliştirilmesi Projesi” ile başlatılmış ancak sonrasında proje programa dönüştürülerek “Türkiye Yerel Gündem 21 Programı” oluşturulmuştur. Bu kapsamda Bakanlar Kurulu kararları ile yapılan düzenlemelere de bağlı olarak program kapsamında “Türkiye’de YG-21’lerin Teşviki ve Geliştirilmesi Projesi”, “Türkiye’de YG-21’lerin Uygulanması Projesi”, “Türkiye’de YG-21’lerin Yönetişim Ağı Yoluyla BM Binyıl Bildirge-

si Hedefleri ve Johannesburg Uygulama Planının Yerelleştirilmesi Projesi”, “Türkiye’de YG-21 Yönetişim Ağı Kanalıyla BM Binyıl Kalkınma Hedeflerinin Yerelleştirilmesi”, “Kent Konseylerinin Güçlendirilmesi ve Yerel Demokratik Yönetişim Mekanizmaları Olarak İşlev Görmelelerine Yönelik Eğitim ve Kapasite Geliştirme Desteği Sağlanması Projesi” şeklinde projeler gerçekleştirilmiştir.

Türkiye’de gerçekleşen bu süreç 2005 yılında 5393 sayılı Belediye Kanunu ile kent konseylerinin kurulması ve 2006 yılında kent konseyi yönetmeliğinin çıkarılması ile örgütlü bir yapıya kavuşturulmuştur. Kent Konseyi Yönetmeliğinde “Merkezi yönetimin, yerel yönetimin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının ve sivil toplumun ortaklık anlayışıyla, hemşehri-lik hukuku çerçevesinde bulunduğu; kentin kalkınma önceliklerinin, sorunlarının, vizyonlarının sürdürülebilir kalkınma ilkeleri temelinde belirlendiği, tartışıldığı, çözümlerin geliştirildiği ortak aklın ve uzlaşmanın esas olduğu demokratik yapılar ile yönetim mekanizmaları” şeklinde tanımlanan kent konseyleri yerel ölçekte toplumsal katılımın temel unsuru haline gelmiştir. Kent konseylerinin oluşturulmasını takiben 2005-2007 döneminde İçişleri Bakanlığı tarafından yürütülen, Avrupa Birliği tarafından finanse edilen ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından teknik destek verilen Yerel Yönetim Reform Programına Destek Projesi ile yerel yönetim birimlerindeki sorumlulara genel yerel yönetim ve mali yönetim eğitimleri verilmiştir. Katılımcı bütçe yaklaşımı bağlamındaki ilk uygulama olarak kabul edilen (Durak, 2017, s. 88) bu projeyi takiben 2006 yılında dört yıl süreyle uygulanmak üzere başlatılan ve daha sonra Mart 2011’e kadar uzatılan Belediye Ortaklıkları Ağı – Türk-İsveç Yerel Yönetimler Ortaklığı (Tusenet) İsveç ve Türk yerel yönetimleri, SALAR ve TBB arasında yürütülen bir işbirliği programı uygulanmıştır. Bu program ile Türkiye’den 23 belediye İsveç’ten ise 6 belediyenin ortaklığı ile toplam 6 ortaklık oluşturularak, yerel yönetimlerde demokrasinin, etkin hizmet ve faaliyet sunumunun desteklenmesi hedeflenmiştir.

İkinci olarak toplumsal katılım mekanizmasının özel olarak bütçe bağlamında ortaya çıkmasına imkan veren süreç ele alındığında, 1960’lı yıllarda başlayan planlı kalkınma döneminin getirdiği kamu yönetimi reformu ve bu reformun mali alandaki temel yansıması olan 2003 yılında yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanununun, yasal anlamdaki temel adım olduğu söylenebilir. Bu kanun ile yürürlüğe giren ve “Kamu idarelerinin orta ve uzun vadeli amaçlarını, temel ilke ve politikalarını, hedef ve önceliklerini, performans ölçütlerini, bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemler ile kaynak dağılımlarını içeren plan” şeklinde tanımlanan Stratejik Plan ile doğrudan doğruya bütçeye yönelik hususlarda katılımçılık mekanizması yasal nitelik kazanmıştır.

Diğer taraftan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanununun yürürlüğe girmesiyle 2006 yılından itibaren bütçe süreci içinde yer alan ve bütçe saydamlığı kapsamında düzenlenip kamuoyuna sunulması gereken dokümantasyonun büyük bir kısmı düzenlenerek kamuoyu tarafından erişilebilir niteliğe kavuşturulmuştur. Söz konusu dokümanlar ve erişilebilirlik düzeyi aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Bütçe Aleniyet Endeksinde¹ Kullanılan Dokümanlar

Dokümanlar	2006	2008	2010	2012	2015	2017
Bütçe Öncesi Raporu	●	●	●	●	●	●
Hükümet Bütçe Teklifi	●	●	●	●	●	●
Merkezi Hükümet Bütçesi	●	●	●	●	●	●
Vatandaş Bütçesi	●	●	●	●	●	●
Yıl İçi Rapor	●	●	●	●	●	●
Yarı Yıl Raporu	●	●	●	●	●	●
Yıl Sonu Raporu	●	●	●	●	●	●
Denetim Raporu	●	●	●	●	●	●

● Düzenlenmiyor; ● Kamuoyunun erişimine açık
 ● Gecikmeli yayınlanıyor; veya online yayınlanmıyor; veya sadece kurum içi kullanım amaçlı düzenleniyor.

Kaynak: Open Budget Survey 2017 Türkiye Raporu.

Tablodan da görüldüğü gibi bütçe sürecine ilişkin hükümet bütçe teklifi, merkezi hükümet bütçesi, yıl içi rapor, yıl sonu rapor ve denetim raporu 2006 yılından itibaren düzenli olarak kamuoyu erişimine imkan verecek şekilde düzenlenmektedir. Bununla birlikte bütçe öncesi raporu 2010 yılından itibaren kamuoyu erişimine açık halde değilken; yarı yıl raporu ve vatandaş bütçesi 2017 yılı itibariyle kamuoyu erişimine açık haldedir. Dolayısıyla özel olarak bütçe bağlamında toplumsal katılım mekanizmasının oluşturulmasına yönelik yasal bağlamdaki dokümantasyon sürecinin 2006 yılından itibaren başladığı ancak tamamlanmasının 2017 itibariyle dahi tam anlamıyla gerçekleşmediği görülmektedir.

Bu çerçevede genel nitelikli toplumsal katılım mekanizmasının oluşturulması ve bu mekanizmanın bütçe bağlamında ortaya çıkma süreci, olgusal bağlamda bütün olarak ele alındığında, bu sürece örnek teşkil edecek belediyeçilik uygulamalarının, Türk Belediyeçilik sisteminin gelişim sürecindeki 1946-1961 Demokrasiye Geçiş Dönemi ve 1973-1980 Yerel-Merkezi İktidar Çatışması Döneminde deneyimlendiği görülmektedir. 1946-1961 döneminde Kayseri Belediyesi Başkanı tarafından belediye meclis üyeleri ile gerçekleştirilen karar alma aşamasının esnaf dernekleri, ticaret odası ve girişimcileri de kapsayacak şekilde genişletilmesi ile sağlanan belediyenin mali kaynak sıkıntısının çözülmesi olayı gerçekleşmiştir (Toksöz, 2008, s. 42-43). 1973-1980 döneminde ise Fatsa Belediye Başkanı tarafından mahalle temelinde halkın örgütlendiği bir yapı oluşturularak, mahalle temsilcileri ile demokratik kitle örgütlerinin temsilcilerinden oluşan Kent Meclisi kurulmuş ve bu meclis aracılığıyla kentlin sorunlarının çözümü sağlanmıştır (Toksöz, 2008, s. 50). Kayseri ve Fatsa Belediyeleri tarafından gerçekleştirilen bu deneyimin, merkezi idarenin ya da her hangi bir yasal düzenlemenin gerekliliği sonucu değil; ilgili belediye başkanlarının tercihi doğrultusunda ortaya çıkmış olması nedeniyle örnek olay niteliği olma hali ile sınırlı kaldığı söylenebilir. Bununla birlikte söz konusu sınırlı hal, özellikle 1990'lardan itibaren toplumsal katılım mekanizmasının oluşturulmasına yönelik süreçler ve 2000'li yıllardan itibaren yapılan düzenleme ve uygulamalar ile katılımcı bütçeleme kavramsallaştırmasıyla bütün yerel yönetimler tarafından uygulanması gereken yasal bir hale dönüşmüştür. Bu sürecin Türkiye'de ilk pratik örneğini de Çanakkale Belediyesi oluşturmuştur. Yerel Yönetimler Reformuna Destek Projesi kapsamında katılımcı bütçe oluşturma amacıyla pilot yerel yönetim seçilen Çanakkale

1 "Open Budget Survey" Türkçe bilimsel literatürde "Bütçe Açıklığı Endeksi" şeklinde ifade edilmektedir. Ancak bütçe açıklığı ifadesinin bütçenin bütçenin gelir gider dengesi bağlamında da kullanılıyor olması, "Open Budget Survey" ile asıl kastedilmek istenilenin bütçe ve bütçe ile ilgili dokümantasyona erişilebilirlik olması nedenleriyle tarafıma "aleniyet" ifadesinin daha uygun bir karşılık olduğu düşünüldüğü için "Open Budget Survey" Türkçe karşılığı "Bütçe Aleniyeti Endeksi" şeklinde kullanılmıştır.

Belediyesinde, 16 yaşından büyüklerin katıldığı % 34,4'lük katılım oranı ile bir oylama gerçekleştirilmiştir. Bu oylama ile mahallelinin tercihleri Çanakkale Belediyesi programı kapsamında belirleyici olmuştur (Uysal, 2013, s. 145).

3.2. Türkiye'deki Katılımcı Bütçeleme Sürecinin Toplumsal Deneyim Niteliği

Katılımcı bütçelemenin temel öncülü niteliğindeki toplumsal katılım, sosyolojik, psikolojik, iktisadi niteliklerde disiplinler arası bir bağlama sahiptir. Buna bağlı olarak da toplumsal katılım mekanizmasının oluşum ve gelişim süreci farklı ve çoğul dinamikler temelinde gerçekleşmektedir. Söz konusu dinamikler Eroğul tarafından katılım öznelerinin özellikleri temelinde ayrıştırılarak, toplumsal yapı, cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, yerleşme yeri, sınıfsal konum şeklinde belirtilmektedir (Eroğul, 2012, s. 204). Nitekim Türkiye geneli için yapılan bir çalışmada da toplumsal katılımın erkeklerde, evlilerde, 20-60 yaş aralığında, öğrenim seviyesi yüksek olanlarda, nitelikli işlerde çalışanlarda, ücret geliri elde eden ve yüksek gelir gruplarında daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Doğan E. , 2019, s. 178). Buna bağlı olarak da toplumsal katılımın özne dolayımıyla açığa çıkan sosyolojik ve ekonomik bağlamı göz ardı edilemez nitelikte olduğu söylenebilir. Bu bağlam, esas olarak toplumsal katılım mekanizmasını ve takibinde de toplumsal katılım içeren ilişkili diğer mekanizmaları şekillendirmektedir. Söz konusu ilişkili yapı ise toplumsal katılım ve ilgili diğer süreçlerin, Negt ve Kluge tarafından belirtildiği şekliyle heterojen nitelikli bireysel ve toplumsal anlam ufukları dahilinde gerçekleşmesine; dolayısıyla da bu süreçlerin toplumsal yaşantı ve deneyim niteliğine haiz olma hallerine neden olmaktadır (Negt ve Kluge, 1993). Katılımcı bütçelemenin uygulanabilirlik kazanması ise bireysel nitelikli yaşantı olma halinin ötesinde toplumsal nitelikli deneyim niteliği ile siyasal olma içeriğini koruyabilmesini gerektirmektedir. Katılımcı bütçelemenin Türkiye'deki gelişim süreci, toplumsal katılım mekanizmasının oluşturulması ve bu mekanizmanın bütçe özelinde uygulanabilir hale getirilmesine yönelik düzenleme ve uygulamaları içermekle birlikte, katılımcı bütçenin uygulanabilirliği esas olarak söz konusu düzenleme ve uygulamalar sonucu sağlanan katılımın, Benjamin ile Negt ve Kluge'in kabul ettiği şekliyle *Erfahrung* karşılığı toplumsal deneyim olma niteliğinin göz ardı edilmemesine bağlıdır. Bu doğrultuda Türkiye'de 2006 yılından itibaren katılımcı bütçelemeye yönelik yapılan düzenlemelerin içerikleri, toplumsal deneyim bağlamında ele alınarak değerlendirilecektir.

İlk olarak 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanununun içeriğine bakıldığında toplumsal katılımın geliştirilmesine yönelik aşağıdaki maddelere yer verildiği görülmektedir.

- “Her türlü kamu kaynağının elde edilmesi ve kullanılmasında denetimin sağlanması amacıyla kamuoyunun zamanında bilgilendirilmesi” şeklinde tanımlanan mali saydamlık ile kamu kaynak kullanımına ilişkin dokümanların ve sürecin tamamı kamuoyu tarafından erişilebilir hale getirilmiştir.
- “Kamu idarelerinin orta ve uzun vadeli amaçlarını, temel ilke ve politikalarını, hedef ve önceliklerini, performans ölçütlerini, bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemler ile kaynak dağılımlarını içeren planı” olarak tanımlanan stratejik plan ve buna bağlı olarak da stratejik planlama süreci yasal nitelik kazanmıştır. Bu doğrultuda kanunda “Kamu idareleri; kalkınma planları, Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen politikalar, programlar, ilgili mevzuat ve benimsedikleri temel ilkeler çerçevesinde geleceğe ilişkin misyon ve vizyonlarını oluşturmak, stratejik amaçlar ve ölçülebilir hedefler saptamak, performanslarını önceden belirlenmiş olan göstergeler doğrultusunda ölçmek ve bu sürecin izleme ve değerlendirmesini yapmak amacıyla katılımcı yöntemlerle stratejik plan hazırlarlar”

şeklinde belirtildiği gibi, stratejik planlama ile ilgili sürece kamuoyunun katılımı sağlanır hale getirilmiştir.

Kanunda yer alan bu maddeler ile kamu mali yönetiminin toplumsal izlemeye ve özellikle stratejik planın hazırlanma süreci ile toplumsal katılıma imkan verir hale getirildiği görülmektedir. Kamu mali yönetiminin toplumsal bir olgu haline dönüştürülmesinin, dolayısıyla da *Erfahrung* karşılığı toplumsal bir deneyim haline getirilmesinin önü yasal olarak açılmış olmaktadır.

Türkiye’de katılımcı bütçenin uygulanmasına yönelik bir diğer düzenleme olan 5393 sayılı Belediye Kanununda ise, doğrudan toplumsal katılımın geliştirilmesine ve sağlanmasına yönelik aşağıdaki maddelere yer verilmiştir.

- “Muhtar, mahalle sakinlerinin gönüllü katılımıyla ortak ihtiyaçları belirlemek, mahallenin yaşam kalitesini geliştirmek, belediye ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla ilişkilerini yürütmek, mahalle ile ilgili konularda görüş bildirmek, diğer kurumlarla iş birliği yapmak ve kanunlarla verilen diğer görevleri yapmakla yükümlüdür” (Madde 9: Mahalleler ve Mahalle Muhtarlıkları).
- “Belediye, vatandaşların belediye hizmetleriyle ilgili görüş ve düşüncelerini tespit etmek amacıyla kamuoyu yoklaması ve araştırması yapabilir” (Madde 15: Belediyenin Yetkileri ve İmtiyazları).
- “Belediye meclisi toplantılarının yeri ve zamanı mutabakat usullerle vatandaşlara duyurulur. Meclis toplantıları açıktır” (Madde 20, 21 ve 23: Belediye Meclisi Toplantıları).
- “Mahalle muhtarları ve ildeki kamu kuruluşlarının amirleri ile ildeki kamu kurumuna niteliğindeki meslek kuruluşları, üniversiteler, sendikalar ve gündemdeki konularla ilgili sivil toplum örgütlerinin temsilcileri, oy hakkı olmaksızın kendi görev ve faaliyet alanlarına giren konuların görüşüldüğü ihtisas komisyonu toplantılarına katılabilir ve görüş bildirebilir” (Madde 24: İhtisas Komisyonları).
- “Stratejik plan, varsa üniversiteler ve meslek odaları ile konuyla ilgili sivil toplum örgütlerinin görüşleri alınarak hazırlanır ve belediye meclisi tarafından kabul edildikten sonra yürürlüğe girer” (Madde 41: Stratejik Plan ve Performans Programı).
- “Belediye; sağlık, eğitim, spor, çevre, sosyal hizmet ve yardım, kütüphane, park, trafik ve kültür hizmetleriyle yaşlılara, kadın ve çocuklara, özürülere, yoksul ve düşkünlere yönelik hizmetlerin yapılmasında belde dayanışma ve katılımı sağlamak, hizmetlerde etkinlik, tasarruf ve verimliliği artırmak amacıyla gönüllü kişilerin katılımına yönelik programlar uygular” (Madde 77: Belediye Hizmetlerine Gönüllü Katılım).

Belediye kanununda yer alan bu maddelerin tamamında ilgili yerel yönetim birimlerinin yönetimine halkın doğrudan katılımın sağlanmasına imkan tanınmıştır. Dolayısıyla da buradaki düzenlemeler ile de toplumsal katılıma dayalı yerel yönetim sistemi ile toplumsal katılıma *Erfahrung* karşılığı toplumsal deneyim niteliği kazandırılmaya çalışıldığı söylenebilir.

Son olarak temel dayanağı, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile 5393 sayılı Belediye Kanunu olan ve literatür kapsamında yer alan çalışmalarda da belirtildiği gibi (Ergen, 2012; Durak, 2017) Türkiye’de katılımcı bütçenin uygulanabilirlik kazanmasında etkili olan temel düzenlemelerden bir tanesi kent konseylerinin kurulmasıdır. İlk olarak 2006 yılında yürürlüğe giren Kent Konseyi yönetmeliği Madde 6’da yer alan kent konseylerinin görevleri incelendiğinde, toplumsal katılım bağlamında dört kategoride ele alınabileceği görülmektedir. Kent konseylerinin görevleri, söz konusu kategorizasyon bağlamında aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 2: Kent Konseylerinin Görevleri

	Kent Konseylerinin Görevleri
Toplumsal Katılım Tabanının Yaygınlaşması	Yerel düzeyde demokratik katılımın yaygınlaştırılmasını, hemşehrilik hukuku ve ortak yaşam bilincinin geliştirilmesini, çok ortaklı ve çok aktörlü yönetim anlayışının benimsenmesini sağlamak, Yerellik ilkesi çerçevesinde katılımcılığı, demokrasiyi ve uzlaşma kültürünü geliştirmek, Sivil toplumun gelişmesine ve kurumsallaşmasına katkıda bulunmak, Çocukların, gençlerin, kadınların ve engellilerin toplumsal yaşamdaki etkinliklerini arttırmak ve yerel karar alma mekanizmalarında aktif rol almalarını sağlamak, Sürdürülebilir gelişme sorunlarının çözümüne yönelik uzun dönemli bir planın hazırlanması ve uygulanmasını sağlamak,
İdari Sürece Dahil Olma	Kente ilişkin temel stratejiler ve faaliyet planlarının belirlenmesinde, uygulama ve izleme süreçlerinde tüm kenti kapsayan ortak bir aklın oluşturmasına katkıda bulunmak, Kent konseyinde oluşturulan görüşlerin değerlendirilmek üzere ilgili belediyeye gönderilmesini sağlamaktır.
Kent Yönetimini Benimseme	Kent kaynaklarının etkili, verimli ve adil kullanımına katkıda bulunmak, Kent yönetiminde saydamlık, katılım, hesap verebilirlik, öngörülebilirlik ilkelerinin uygulanmasına katkıda bulunmak,
Yaşanılabilir kent bilinci ile kentlilik kimliğini benimseme	Kentin kimliğine ilişkin tarihi, kültürel, doğal ve benzeri değerlere sahip çıkmak ve geliştirmek, Sürdürülebilir kalkınma anlayışına dayalı kentin yaşam kalitesini geliştiren, çevreye duyarlı ve yoksulluğu giderici programları desteklemek,

Kaynak: 08.10.2006 tarih ve 26313 sayılı Resmî Gazetede yer alan Kent Konseyi Yönetmeliği Madde 6'dan hareketle tarafımda kategorize edilmiştir.

Kent Konseyi Yönetmeliğinde bulunan 11 maddenin i) dört tanesi doğrudan doğruya toplumun farklı kesimlerinin de içerilmesi ile çoğulcu bir yapıya sahip olacak şekilde toplumsal katılımın genişletilmesine, ii) üç tanesi kent yönetiminin idari sürecine dahil olunmasına imkan oluşturulmasına, iii) iki tanesi kent yönetiminin benimsenmesine, iv) iki tanesi kentlilik bilinci ile kentin benimsenmesine yöneliktir. Bu maddeler bütün olarak değerlendirildiğinde toplumsal katılıma, *Erfahrung* karşılığı olarak toplumsal deneyim niteliği kazandırılmaya çalışıldığı söylenebilir. Ancak bu deneyim, toplumsal katılımın oluşumu ile bu katılımın kent yönetimi bağlamında da sürdürülebilir olması açısından farklılık göstermektedir. Toplumsal katılımın oluşması genel anlamıyla, toplumda katılım kültürünün varlığına ve oluşumuna bağlıyken, kent yönetimi bağlamında sürdürülebilir olması halihazırdaki katılımın süreç içindeki etkinliğinin artırılmasına bağlıdır. Buna göre toplumsal katılımın oluşması, kent konseylerindeki çalışma grupları aracılığıyla toplumun farklı kesimlerini ilgilendiren hususların ya da önceliklerin kent konseyine taşınarak toplum ile temas olanağının yaygınlaşması ile sağlanabileceken, söz konusu toplumsal temas düzeyinin kent konseyleri aracılığıyla kent yönetim sürecine taşınıp katılımın sürdürülebilirliğinin sağlanması, yönetim sürecinde toplumsal konulara ilişkin fikir oluşturulmasını sağlama etkinliğini gerektirmektedir.

Bu doğrultuda toplumsal katılıma yönelik 5018 ve 5393 sayılı kanunlarda belirtilen hususların olgusal olarak gerçekleşmesine imkan tanıyan kent konseyleri ile toplumsal katılım ilişkisinin nasıl açığa çıktığını ortaya koyabilmek amacıyla literatürde Türkiye'deki kent konseylerine yönelik yapılan bilimsel çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmalara göre, İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Batal, Dur ve Topçu, 2015), Kadıköy Kent Konseyi (Kara ve Şimsek, 2016), Adana (Kılınc, 2017) (Ağır ve Belli, 2017), Çanakkale (Erkul, Baykal ve Kara, 2013), Bursa ve Yalova (Yaman ve

Küçükşen, 2018), Fatsa (Bektaş, 2018) kent konseylerinde toplumsal katılım sorunu bulunduğu sonucuna ulaşılırken; Bursa (Tosun, Keskin ve Selimoğlu, 2016), Kütahya (Önder ve Güler, 2016) ve Karaman (Usta ve Bilgi, 2017) illeri için yapılan çalışmalarda toplumsal katılım sorunun yanı sıra kent konseylerinin halk tarafından bilinirliğinin de düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan Kırşehir (Kocaoğlu, 2014) ve Gümüşhane (Doğan ve Kalkışım, 2015) kent konseyi örneklerinde kent konseylerinin toplumsal katılımı teşvik ettiği sonucuna ulaşılırken; Selçuklu Belediyesi (Kutlu, Usta ve Kocaoğlu, 2009), Kahramanmaraş (Kestellioğlu, 2011), Van (Duman, Tosun ve Güleç, 2015) ve Kırşehir (Kocaoğlu, 2015) kent konseylerinde toplumsal katılım sorunu olmadığına sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde yer alan çalışmaların ortaya koyduğu Türkiye’de kent konseylerinin bilinirliği ve toplumsal katılım düzeyi düşüklüğünün gösterdiği yaygınlıktan hareketle, olgusal anlamda Türkiye’deki toplumsal katılımın *Erfahrung* karşılığı bir toplumsal deneyim niteliğinde olmadığı söylenebilir. Bu durumdan hareketle, Türkiye’de toplumsal katılımın, halihazırda gelenekleşmiş genel geçer bir yapıya kavuşmadığı, dolayısıyla da Türkiye’de olgusal olarak katılımcı bütçelemenin temel gerekliliğinin karşılanamadığı sonucuna ulaşılabilir.

Bu çerçevede Türkiye’de katılımcı bütçelemeye, toplumsal deneyim olma niteliği yapılan düzenlemeler ile yasal bağlamda kazandırılmaya çalışılırken; literatür kapsamında yer alan çalışmalardan hareketle gelenekleşmiş bir toplumsal katılım anlayışının halihazırda yerleşmemiş olması nedeniyle, olgusal olarak toplumsal deneyim niteliğine sahip bir katılımcı bütçeleme anlayışının bulunmadığı söylenebilir. Nitekim International Budget Partnership tarafından yayınlanan 2017 yılı Türkiye Bütçe Aheniyet Endeksi raporuna göre Türkiye’nin mali saydamlık puanı 100 üzerinden 58 iken, toplumsal katılım puanı 100 üzerinden sıfırdır². Bu rapor kapsamında Türkiye’de mali saydamlığın artırılması için yapılan öneriler: i) Bütçe öncesi raporun zamanında ve internet üzerinden yayınlanması, ii) Denetim sonuçları hakkında genel bilgi verecek nitelikte yönetici özetleri hazırlanması ve denetim sonucundaki öneriler doğrultusunda yöneticiler tarafından alınan gerekli önlemlerin kamuoyu tarafından takibine imkan verilmesi aracılığıyla denetim raporlarının kamuoyuna bilgi sunma niteliğinin artırılması, iii) Vatandaş bütçesi yayınlanmadan önce bütçe bilgisi konusunda kamuoyunun yeterliliğini belirleyen bir mekanizma oluşturularak Vatandaş Bütçesi aracılığıyla sağlanan bilginin genişletilmesi, şeklindeyken; toplumsal katılımın oluşturulması için yapılan öneriler: i) Halka ve yürütme organı üyelerine yönelik pilot bir uygulama ile ulusal bütçenin oluşturulması ve uygulanmasının izlenmesi sırasında ulusal bütçe konularında görüş alışverişinde bulunulması sağlanabilir. Bu mekanizmalar, katılımcı bütçeleme ve sosyal denetimler gibi yenilikçi uygulamalara dayanabilir, ii) Yıllık bütçenin oluşturulma sürecinde halkın ya da sivil toplum kuruluşlarının katılabileceği yasal nitelikli oturumlar düzenlenebilir, iii) Halkın, yüksek denetim kurumuna denetim programını oluşturmasında yardımcı olması ve ilgili denetim araştırmalarına katılabilmesi için resmi mekanizmalar oluşturulması, şeklindedir. Bu vurguların benzeri Türkiye’de katılımcı bütçe anlayışının değerlendirilmesine yönelik Koç tarafından yapılan bir çalışmada (2017, s. 463) da “vatandaşların, meclis görüşmelerini takip ederek bütçenin nasıl sonuçlandığını izlemeleri mümkün olmakta ancak hazırlık sürecine katılımları ya da kendilerine ön bilgilendirme yapılması söz konusu olmamaktadır. Belediye hizmetlerinin benimsenmesi ve desteklenmesi açısından vatandaş katılımının bütçe, beş yıllık stratejik plan ile yıllık performans programı belgelerinin hazırlık sürecinde gerçekleşmesi faydalı olur. Bütçe taslağı ortaya çıktıktan sonra bütçeyle ilgili bilgiler kamuoyu ile paylaşılmalı,

2 Küresel ortalamalar ise mali saydamlık için 42 ve toplumsal katılım için 12 puandır. Detaylı bilgi için bkz: (Open Budget Survey 2017, 2018).

katılımcı süreçlerdeki hangi tekliflerin dikkate alındığı, hangilerinin alınmadığı ve nedenleri belirtilmelidir” şeklinde ifade edilmiştir.

Türkiye’de bütçe aleniliğinin geliştirilmesine yönelik mali saydamlık ve toplumsal katılım bağlamlarında yapılan söz konusu öneriler bütün olarak değerlendirildiğinde, yasal anlamdaki düzenlemelerden hareketle olgusal nitelikli uygulamalara vurgu yapıldığı görülmektedir. Yapılan bu vurgularda, bütçenin oluşturulmasından, uygulanması ve denetimine kadar bütün süreçlerinde, halkın sadece toplumsal gerekliliklerin belirlenip önceliklendirilmesine ilişkin fikir oluşturulması ile sınırlandırılması değil; aksine karar alma ve denetim süreçlerine katılımı yönünde de bir mekanizma oluşturulmasının gerekliliği bulunmaktadır. Buna bağlı olarak Türkiye’deki gerek olgusal gerekse yasal durumun, bütçe sürecinin bütün olarak toplumsal katılımı içermesine uygun yapıda olmadığı söylenebilir. Ayrıca Türkiye’de yasal ve olgusal anlamda bütçe sürecinin karar oluşturma aşamasında toplumsal katılım mekanizması bulunmama ile birlikte, fikir oluşturma aşamasına katılım sağlansa dahi var olan bir takım sorunlar nedeniyle bu aşamaya katılımın anlamlılığı sorgulanır bir hal almaktadır. Bu sorunlar, üç düzlemde ele alınabilir. Buna göre i) Kent Konseyi Yönetmeliğine göre yerel halk çalışma gruplarına katılabilmekte ancak kararların onaylandığı ve belediye meclisine öneri olarak sunulduğu kent konseyi genel kuruluna katılamamaktadır (Kara & Şimsek, 2016, s. 265); ii) yerel yönetimler arasında yeterli konsültasyon bulunmamakta ve bulunması halinde de kent konseylerinin ilgili grupların görüş ve önerilerini iletmemektedirler (İkizer, 2015, s. 166); iii) kent konseyleri sadece danışma ve forum niteliğinde olup, alınan kararların belediye yönetimince bağlayıcı olmaması katılımcı bütçeleme uygulamasının işlerliğinin kaybolmasına dolayısıyla toplumsal katılımı yönelik isteğin azalmasına neden olmakla birlikte (Garcia, Vivacqua, & Tavares, 2011, s. 1935), katılımcı bütçelemeye yönelik toplumsal katılımın *Erfahrung* niteliğinde bir deneyim halini almasını da engellediği söylenebilir. Bu durum ile farklı coğrafyalardaki, farklı toplumsal yapıya sahip ülke örneklerinde de karşılaşılmaktadır. Buna göre katılımcı bütçeleme uygulamasının uygulanabilirliği ve karşılaşılan sorunların incelendiği i) Rusya’daki yerel yönetimler için yapılan çalışmada katılımcı bütçenin katılım unsurunda yerel yönetimlerde cinsiyet eşitsizliği olduğu, cinsiyet eşitliğine yönelik uygulamaların genellikle bulunmadığı, bulunan uygulamaların da oldukça yetersiz olduğu (Zakirova, 2014); ii) ABD’de bütçe yöneticileri kapsamında uygulanan bir çalışmada yöneticilerin geleneksel katılım yolunun daha etkin olduğunu düşündükleri ve toplumsal katılımı bütçe süreci tamamlandıktan sonraki saydamlık boyutuna indirdikleri (Hatcher, 2015); iii) Filipinler’deki yerel yönetimler için yapılan çalışmada toplumsal katılımı yönelik yasal düzenlemeler olmakla birlikte, bu düzenlemelerin uygulanma aşamasında politik baskıların yüksek olduğu (Porio, 2017); iv) Çek Cumhuriyeti için yapılan bir çalışmada yerel yönetimlerde mobil uygulamalar şeklindeki bürokratik süreci azaltan oylama mekanizmaları ile toplumsal katılımın ve hesap verebilirliğin artacağı (Haltofova, 2018) ; v) Kanada için yapılan bir çalışmada düşük gelir seviyesinin toplumsal katılımın önünde engel oluşturduğu ve yönetim birimleri ile ilişki kurmaktan kaçınmaya neden olduğu (Ravensbergen & VanderPlaat, 2010) sonucuna ulaşılmıştır.

Diğer taraftan katılımcı bütçeleme uygulamasına yönelik düzenlemelerin, toplumsal katılımı *Erfahrung* niteliğini kazandırma gerekliliği ve bu konuda yaşanan sorunların ötesinde olgusal olarak Türkiye’de toplumsal katılımın *Erfahrung* niteliğine sahipliği üzerinde temel etkili faktörün Türkiye’deki demokrasi anlayışının katılımcı değil; temsili niteliği olduğu söylenebilir. Nitekim ülkemizdeki gelenekselleşmiş yapının merkezîyetçi idareye bağlılık ve halk tarafından gerek merkezi gerekse yerel yönetimde söz sahibi olanların kamu kurumları ve siyasi idareciler

olduğu şeklindeki yerleşmiş kabulün kent konseylerinin kurulma amacı ile ters düştüğü aşikârdır (Bektaş, 2018, s. 72). Bu yerleşik yapının beraberinde getirdiği katılım kültürü zayıf toplumsal yapının yüksek yoğunlukta katılım sağlaması beklenemeyeceği gibi sadece katılımın değil; karar alma kültürünün yerel düzeyde geliştirilmesi gereklidir (Kutlu, Usta, & Kocaoğlu, 2009, s. 528; Sakınç & Bursalıoğlu, 2014, s. 9). Dolayısıyla Türkiye’de esas olarak *Erfahrung* niteliğinde olan toplumsal deneyim katılımcılık değil; temsiliyet esasında açığa çıkmaktadır. Toplumsal olarak temsiliyet esaslı *Erfahrung* niteliğinden katılımcı esaslı *Erfahrung* niteliğine dönüşüm için ise, katılımcı bütçelemenin kent konseyleri gibi örgütlü oluşumlarının katılımcılık ve kapsayıcılığının artmasının ve halkın kararlarının bağlayıcılığı olacak şekilde yansıtılmasının sağlanması gereklidir. Bunun için de öncelikli olarak gerekli yasal düzenlemelerin ötesinde halkın kendini kente ait hissetmesi sağlanmalıdır (Özen, Yaşa ve Demirhan, 2016, s. 1308). Nitekim katılımcı bütçe sürecinin ilk başladığı ülke olan Brezilya’da bu sürece yönelik istek ve uyum, ilk olarak sivil toplum kuruluşlarının çabalarına, sonrasında da bütçe sürecinde aleniyete dolayısıyla saydamlığa önem veren Brezilya halkının, politika yapma sürecine katılım konusundaki kararlılığına bağlanmaktadır (Wampler, 2000). Buna yönelik Tablo 2 kapsamında yapılan değerlendirmelerde de görüldüğü gibi, Türkiye’de de kent konseylerinin görevleri de sadece toplumsal katılımın sağlanması ile sınırlı olarak değil; kent yönetiminin benimsenmesi ve yaşanılabilir kent bilinci ile kentlilik kimliğinin benimsenmesi şeklinde, toplumsal katılımın bir deneyim niteliği kazanmasına yönelik oluşturulmuştur. Ancak Türkiye’de bu sürecin yeniliği nedeniyle, katılımcı bütçeye yönelik oluşumların henüz *Erfahrung* niteliğinde bir toplumsal deneyim haline dönüşümün başlangıç aşamasına karşılık geldiği söylenebilir.

4. Sonuç

Temsili demokratik yapıdan farklı olarak katılımcı demokratik yapının mali boyutu olan katılımcı bütçeleme, dünyada ve Türkiye’de 20. yüzyılın sonu itibarıyla kamu mali yönetim sistemi dahilindeki temel olgulardan biri haline gelmiştir. 21. yüzyıl itibarıyla kamu mali yönetim sisteminin katılımcılık temelli geçirdiği dönüşüm, Türkiye ve dünyada ilk olarak mali saydamlık ve hesap verebilirliğin sağlanmasına yönelik yönetsel temelli tedbirler, sonrasında ise kamu mali sistemi ile toplum arasındaki temasın temsil boyutunun ötesinde, fiili olarak sağlanmasına yönelik düzenleme ve uygulamalar temelinde gerçekleşmiştir.

Farklı proje ve ortaklıklar gerçekleştirme, kalkınma planlarında ele alma durumlarının ötesinde yasal olarak 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 2006 tarihinde yürürlüğe giren Kent Konseyi Yönetmeliği kapsamında yapılan düzenlemelerde kentin, kentliliğin dolayısıyla da kente ilişkin sorunların, mali ve yönetsel süreçlerin benimsenmesi, ilgili dokümantasyon sistemi ve toplantılar aracılığıyla gerekli bilgilendirmelerin yapılması içermektedir. Buna bağlı olarak da kamu mali yönetim sürecine katılımın, toplumsal nitelikli bir yapılaşma haline dönüştürülmesinin yasal bağlamda önu açılmış olmaktadır. Bununla birlikte literatürde yer alan bilimsel çalışmalar incelendiğinde, fiili olarak toplumsal katılım hususunda ciddi problemler olduğu görülmüştür. Bu problemler, yerel halk tarafından katılımın sağlanması ve sağlanan katılımın ilgili idari ve yasal düzenlemeler bağlamında amaca uygunluğu açısından iki farklı süreçte ortaya çıkmaktadır. Buna göre katılım yetersizliği konusunda yerel halk tarafından özellikle kent konseyleri olmak üzere örgütlü yapıların bilinirliğinin düşüklüğü ve katılıma yönelik isteksizlik; katılımın sağlanması halinde de halkın yerel problemlere ilişkin kaygı düzeylerinin düşük olması, doğrudan kendileri ile ilgili belirli konulara ilgi göstermeleri şeklinde yerel halkın katılımına ilişkin problemler olduğu saptanmıştır. Ayrıca ida-

ri ve yasal düzenlemeler ile kamu mali yönetim sürecinde katılımcılığın önü açılmış olsa da, hali hazırdaki düzenlemeler gereğince yerel halkın karar oluşturma sürecine dahil olamayıp, katılımları fikir oluşturma süreci ile sınırlı kalmakta; oluşturulan fikirlerin tamamının ilgili yerel yönetim birimlerine iletilmesine yönelik sorunlar bulunmakta ve alınan kararların bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Bu durumların ise bir taraftan yerel halkın katılımı üzerinde katılıma dair çekince oluşmasına neden olurken, bir taraftan da mevcut yasal düzenlemelerin henüz, katılımın olgusal olarak sağlanmasına uygun yapıda olmadığını gösterdiği söylenebilir.

Katılımcı bütçe süreci, tek taraflı yasal ve idari süreç olmanın yanı sıra toplumsal nitelikli de bir süreç olması nedeniyle, Türkiye’de yerel yönetimler bağlamında katılımcı bütçenin uygulanabilir hale gelmesi, halihazırdaki sorunların çözülmesinin ötesinde, söz konusu sorunların çözümüyle mali süreçlere yönelik bilgi ve ilgi sahibi olma hali ile bu halin genel kabul tarzına dönüşümü, dolayısıyla da geleneksel bir nitelik halini almasıyla mümkün olacaktır. Bu halin ortaya çıkması ise, Benjamin tarafından bilinç ve bellek arasındaki ilişki bağlamında ele alınan, belleğin bilinçli olma hali dışındaki süreçte kümülatif nitelikli toplumsal bağlamda kendiliğinden gelişerek deneyim niteliğini alması ile gerçekleşmektedir. Süreklilik göstermeyen dolayısıyla da anlık ve bölük pörçük yaşanmışlıkların aksine, süreklilik gösteren ve yalın olanın ötesinde toplumsal bir bağlama sahip olan ve Benjamin tarafından *Erfahrung* karşılığı kullanılan deneyim, katılımcı bütçeleme bağlamında kamu mali sisteminin yönetsel ve toplumsal gerçeği haline geldikçe, katılımcı bütçe sürecinin halihazırdaki sorunlarının çözüme kavuşturulabileceği düşünülmektedir. Buna bağlı olarak da kamu mali sisteminin temel bileşenleri olan idari ve yasal boyut ile toplumsal boyutun, an’a odaklanan bilinç düzeyleri ile “toplumsal tecrübe” oluşturmak yerine, parçalanmış ve *Erfahrung* anlamında deneyim niteliği olmayan, *Erlebnis* karşılığı yaşantı olma hali sona erdirilerek, katılımcı bütçe süreci uygulanabilirlik kazanacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Ağır, O. ve Belli, A. (2017). Kent konseylerinde halk katılımı ve gönüllülük: Adana kent konseyi örneği. *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), 320–332.
- Batal, S., Dur, İ. İ. ve Topçu, V. (2015). Yeni Büyükşehir Belediyesi Kanunu bağlamında kent konseylerinin işlevselliği ve ölçek sorunu: İstanbul Büyükşehir Belediyesi örneği. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11(2), 137–156.
- Bektaş, S. (2018). Katılımcı kent konseyi modeli. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 58–74.
- Benjamin, W. (2016). *Pasajlar* (A.Cemal, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dias, N. (2014). *Hope for democracy: 25 years of participatory budgeting worldwide*. Portugal: In Loco Association.
- Doğan, E. (2017). Yaşam ve ölümün ekonomi politikası. A. Çüçen (Ed.), *Yaşam ve ölüm felsefesi* kitabı içinde (s. 673–686). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Doğan, E. (2019). Toplumsal katılımı belirleyen faktörler: Türkiye’de katılımcı bütçenin uygulanabilirliğine dair bir sorgulama. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(1), 159–184.

- Doğan, K. C. ve Kalkışım, H. M. (2015). Türkiye’de Yerel siyasete katılım açısından kent konseyleri: Gümüşhane kent konseyi örneği. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11(2), 118–136.
- Duman, M. Z., Tosun, E. K. ve Güleç, M. M. (2015). Engelli bireylerin kentsel yönetim süreçlerine katılımının analizi: Van kent konseyi örneği. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11(2), 69–96.
- Durak, B. (2017). Yerel yönetimlerde demokrasinin yapı taşı: Katılımcı bütçeleme. *Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi*, 9(1), 78–92.
- Ergen, Z. (2012). Yönetimden yönetişime: Katılımcı bütçeleme modeli. *Maliye Dergisi* (163), 316–334.
- Erkul, H., Baykal, T. ve Kara, H. (2013). Kent konseylerinin sorunları üzerine bir inceleme: Çanakkale kent konseyi örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(22), 85–105.
- Eroğul, C. (2012). Siyasal katılma. G. Atılgan, ve A. Aytekin (Ed.), *Siyaset bilimi: Kavramlar, ideolojiler, disiplinlerarası ilişkiler* kitabı içinde (s. 195–205). İstanbul: Yordam Kitap.
- Garcia, A. C., Vivacqua, A. S., & Tavares, T. C. (2011). Enabling crowd participation in governmental decision-making. *Journal of Universal Computer Science*, 17(14), 191–1950.
- Goldfrank, B. (2007). Lessons from Latin American experience in participatory budgeting. In Anwar Shah (Ed.), *Participatory Budgeting* (pp. 91–126). Washington, D.C.: The World Bank.
- Haltfofova, B. (2018). Fostering community engagement through crowdsourcing: Case Study on participatory budgeting. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, 5–12.
- Hatcher, W. (2015). The efficiency of public participation in municipal budgeting: An exploratory survey of officials in government finance officers association’s award-winning cities. *Public Administration Quarterly*, 645–663.
- Hegel, W. F. (2011). *Tinin görüngübilimi* (A.Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- İkizer, İ. (2015). Kent konseylerinin bağımsızlığı ve belediye başkanları ilkeler sözleşmesi. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 157–173.
- International Budget Partnership.(03.30.2018). *Open Budget Survey 2017*. Retrieved from <https://www.internationalbudget.org/open-budget-survey/results-by-country/country-info/?country=tr>
- Jay, M. (1998). *Cultural semantics: Keywords of our time*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Kara, H. ve Şimsek, S. (2016). Kent konseylerinin işlevselliği ve sürdürülebilirliği: Kadıköy kent konseyi örneği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 245–269.
- Kestelloğlu, G. (2011). Yerel demokrasi ve kent konseyleri: Kahramanmaraş örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 121–140.
- Kılınc, A. (2017). Yerel ölçekte siyasal katılım ve temsiliyet açısından Adana kent konseyi. *Bilgi*, 95–116.
- Kluge, A., & Negt, O. (2018). *Kamusalılık ve tecrübe: Burjuva ve proleter kamusal alan analizine doğru* (M. Atala, Çev.). İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Kocaoğlu, M. (2014). Katılımcı demokrasi algılaması ve kent konseyleri: Kırşehir kent konseyi örneği. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 1–15.
- Kocaoğlu, M. (2015). Yerel sürdürülebilir kalkınma ve kent konseyleri: Kırşehir kent konseyi örneği üzerinden uygulamalı bir çalışma. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11(2), 97–117.
- Koç, N. (2017). Katılımcı bütçe anlayışının türkiye açısından değerlendirilmesi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 443–470.
- Kutlu, Ö., Usta, S. ve Kocaoğlu, M. (2009). Vatandaş odaklı/vatandaşın odakta olduğu yönetim: Kent konseyleri ve Selçuklu belediyesi örneği. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 507–532.
- Negt, H., & Kluge, A. (2015). Yirmi yılın ardından Negt ve Kluge’nin kamusal alan tecrübesi: Değişken karışım ve genişlenen alanlar. M. Özbek (Ed.), *Kamusal alan* kitabı içinde (s. 141–176). İstanbul: Hil Yayın.
- Negt, O., & Kluge, A. (1993). *Public sphere and experience: Toward an analysis of the bourgeois and proletarian public sphere*. USA: University of Minnesota Press.
- Önder, Ö. ve Güler, E. (2016). Türkiye’de yerel demokrasi açısından kent konseyleri üzerine bir araştırma: Kütahya kent konseyi örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 881–902.
- Özen, A., Yaşa, A. A. ve Demirhan, H. (2016). Katılımcı bütçeleme anlayışı çerçevesinde İzmir büyükşehir belediyesinin 2015-2019 Stratejik Planının Değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1296–1310.

- Porio, E. (2017). Citizen participation and decentralization in the Philippines. In W. Berenschot, H. S. Nordholt, & L. Bakker (Ed.), *Citizenship and democratization in Southeast Asia* (pp. 31–50). Brill.
- Ravensbergen, F., & VanderPlaats, M. (2010). Barriers to citizen participation: The Missing voices of people living with low income. *Oxford University Press*, 389–403.
- Sakıncı, S. ve Bursalıoğlu, S. A. (2014). Bütçelemede demokratik bir değişim: Katılımcı bütçeleme. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 1–10.
- Sintomer, Y., Herzberg, C., & Röcke, A. (2008). Participatory budgeting in Europe: Potentials and challenges. *International Journal of Urban and Regional Research*, 32(1), 164–178.
- Toksöz, F. (2008). *İyi yönetim el kitabı*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Tosun, E. K., Keskin, E. B. ve Selimoğlu, E. (2016). Bursa kent konseyi'nin bilinirliğinin araştırılması. *Yönetim ve Ekonomi*, 23(1), 97–112.
- Usta, S. ve Bilgi, E. (2017). Hemşehrilik bilinci ve kent konseyleri: Karaman ilinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(26), 223–252.
- Uysal, A. B. (2013). Katılımcı senaryo tekniği yardımıyla tarihi kentsel alan için iyileştirme stratejisinin belirlenmesi. *METU JFA*, 30(2), 137-162.
- Wampler, B. (2000). *A Guide to Participatory Budgeting*. International Budget Partnership.
- Yalçın, A. Z. (2015). Yerel yönetimlerde katılımcı bütçeleme. *Yönetim ve Ekonomi*, 22(2), 311–329.
- Yaman, M. ve Küçükşen, M. (2018). Yerel demokrasinin gelişimi sürecinde kent konseylerinin rolü ve işlevselliği: Bursa ve Yalova kent konseyi örneği. *İşletme, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 64–85.
- Yavuz, H. (2016). Atılmış hayat parçaları: Tanpınar'ın Huzur romanında hafıza ve mekan ilişkisi. *Monograf Edebiyat Eleştiri Dergisi* (5), 69–84.
- Zakirova, V. (2014). Gender inequality in Russia: The perspective of participatory gender budgeting. *Reproductive Health Matters*, 202–212.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Kültürel Farklılıklar: Hofstede'nin Kültürel Boyutları Üzerine Trabzon ve Şanlıurfa İllerinde Bir Uygulama

Cultural Differences: A Study in Trabzon and Şanlıurfa in the Context of Hofstede's Cultural Dimensions

Nuray TÜRKER¹ , Doğan KARADAĞ²

¹Karabük Üniversitesi, Safranbolu Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Karabük, Türkiye

²Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Karabük, Türkiye

ORCID: N.T. 0000-0001-5701-5674;
D.K. 0000-0003-1174-2424

Corresponding author:

Nuray TÜRKER,
Karabük Üniversitesi, Safranbolu Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Karabük, Türkiye
E-mail: nturker@karabuk.edu.tr;
tnuray@hotmail.com

Submitted: 05.04.2019

Revision Requested: 12.06.2019

Last Revision Received: 28.06.2019

Accepted: 26.08.2019

Published Online: 19.11.2019

Citation: Turker, N., Karadag, D. (2019). Kültürel farklılıklar: Hofstede'nin kültürel boyutları üzerine Trabzon ve Şanlıurfa illerinde bir uygulama. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 271-295.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0033>

ÖZ

Her toplumda sahip olunan üst kültür yanı sıra etnik kökene, ait olunan dini gruplara (mezheplere), yaşanan yöreye göre farklı alt kültürler de bulunmaktadır. Kültürdeki bu etnik ya da bölgesel farklılıklar işgörenlerin iş yapma biçimlerinde, müşteri ile ilişkilerinde, örgüt kültüründe ve örgütsel davranışta farklılıklara neden olabilmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, Hofstede'nin kültürel boyutlarının bölgesel olarak farklılaşp farklılaşmadığını belirlemektir. Bu amaçla Hofstede'nin değerler anketi kullanılarak (VSM 2013) farklı bölgesel kültürleri temsil eden Şanlıurfa ve Trabzon illerinde faaliyet gösteren turizm işletmelerinde çalışan 373 işgören üzerinde ampirik bir çalışma yapılmıştır. Elde edilen veriler Geert Hofstede tarafından geliştirilen formüller kullanılarak hesaplanmış ve iki ilden elde edilen değerler karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır. Elde edilen değerler ayrıca Hofstede tarafından hesaplanan ulusal (Türkiye) değerlerle de karşılaştırılmıştır. Araştırmada, Trabzon ve Şanlıurfa'daki otel çalışanlarının kültürel değerleri arasında tüm boyutlarda anlamlı farklılıklar olduğu; bu farklılıkların bireysellik / kolektiflik, belirsizlikten kaçınma boyutlarında oldukça belirgin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Şanlıurfa'nın, Trabzon ile kıyaslandığında daha yüksek belirsizlikten kaçınma ve bireysellik değerlerine sahip olduğu belirlenmiştir. Çalışmada ayrıca cinsiyet, yaş ve eğitim durumu değişkenlerine göre Trabzon ve Şanlıurfa'da otel işletmelerinde çalışanların kültürel boyutları arasında da anlamlı farklılıklar belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yerel kültür, Hofstede'nin kültürel boyutları

ABSTRACT

There are different subcultures according to ethnicity, religions (or sects) and regions in every society. These ethnic or regional cultural differences may lead to differences in the way employees manage their jobs, relationships with customers, organizational culture and organizational behaviour. The main aim of this study is to determine

whether the cultural dimensions of Hofstede varies regionally. To this end, an empirical study was conducted on 373 employees working in the tourism industry in the provinces of Şanlıurfa and Trabzon that represent different regional cultures, using Hofstede's Values Survey Module (VSM 2013). The values determined in two cities were calculated using the formulas developed by Geert Hofstede and were interpreted comparatively. In addition, the values were compared with Hofstede's national values. In the research, it was concluded that there were significant differences between the cultural values of the employees of Trabzon and Şanlıurfa in all dimensions, and these differences are very significant in terms of individualism/collectivism and uncertainty avoidance. It was determined that Şanlıurfa's values are higher than Trabzon in terms of uncertainty avoidance and individualism. Moreover, significant differences were found in the cultural dimensions in Trabzon and Şanlıurfa, depending on the gender, age and educational status of the employees.

Keywords: Local culture, Cultural dimensions of Hofstede

EXTENDED ABSTRACT

One of the most important factors affecting the lives, attitudes and beliefs, and in particular, the working life of the employees, the style of management and the organization of an enterprise of individuals in a community, is the national culture of the given community. Culture is a phenomenon which shows the differences between societies, and also in sub-cultures within a given society.

One of the most important studies in the literature regarding the national culture of societies was undertaken by Hofstede (1980, 1984, 1991, 2001, 2011, 2018). In his studies, Hofstede determined four cultural dimensions: power distance, individualism versus collectivism, masculinity versus femininity and uncertainty avoidance. In latter studies, two new dimensions were added - long term orientation versus short term normative orientation and indulgence versus restraint. Hofstede emphasized that these dimensions effect the organizational culture of an enterprise in a society.

This study aims to determine the differences of subcultures in a given society. To support this, a survey was conducted amongst hospitality industry employees working in Urfa - representing the Eastern Anatolian culture and in Trabzon – showing the typical attributes of the Black Sea culture, using Hofstede's original Values Survey 2013 Module (VSM). It is assumed that local culture differentiates depending on the region, the ethnicity, and the beliefs of the residents. Therefore, it can be also assumed that organizational behavior differs according to the local culture of the employees.

The results show that there are significant differences between the employees working in Urfa and Trabzon in their values of individualism-collectivism and uncertainty avoidance. However, there are also small differences between two provinces in terms of the power distance, masculinity-femininity, long-term orientation and indulgence-restraint dimensions. It can be concluded from the findings that,

- Tourism employees working in Trabzon have more collectivist values than the employees in Şanlıurfa.
- Tourism employees working in Şanlıurfa have higher uncertainty avoidance values than employees in Trabzon.
- In the study, the national (Turkey) and regional values were also compared and it was found that the power distance scores of both cities were lower than the scores of national culture.
- Employees working in Urfa are more individualistic when compared to national scores.
- The uncertainty avoidance scores of the two cities are also lower than the national score.
- Long term orientation and indulgence scores are similar to the national score.
- When the demographic variables of the tourism employees in both cities were examined, significant differences were found in the cultural dimensions depending on gender, age and educational status.

- It was determined that the male employees in Trabzon are more individualistic than the females. Similarly, the results revealed that masculinity score of female employees is higher than males.
- Tourism employees who are between the ages of 21-29 working in Trabzon are more individualistic than the other age groups. This group also showed differences in terms of masculinity, uncertainty avoidance and long term orientation in that the scores are higher than the other groups.
- It was determined that tourism employees having a 10 year education or less who work in Trabzon are more indulgent than the employees having a 13-16 year education.
- The results showed that employees having an 11-12 year education in Şanlıurfa are more individualistic than the group having a 13-16 year education.
- Correlation analysis showed that there is a moderate and high positive relationship between all dimensions in Trabzon and there is a moderate and low positive relationship between all dimensions in Şanlıurfa.

Considering the sub-cultural values leading the differences in organizational behaviour, the results will be helpful for the managers of tourism enterprises in business practices and managerial processes. In order to achieve a more successful business performance, managers operating in Urfa, representing an individualistic society, should harmonize the interests of employees with the business interests and give incentives and rewards to employees according to their performance.

As both cities have a moderate level of masculinity, managers should create a business atmosphere with good working relationships, cooperation and job security. Managers must create a good work environment where conflicts are resolved by mutual agreement and team work is encouraged. Group relations are of great importance as tourism services are focused on team work. In this context, efforts should be made to ensure a friendly work atmosphere.

This study has some limitations. The most important limitation of the study is that the study was carried out on tourism employees in two provinces considered to be culturally different. More research should be conducted at a regional level in order to determine whether regional cultural values change in different regions and to reach more meaningful and more reliable results. Turkey is a large country hosting different ethnic groups. Conducting research taking the regional cultural differences into account, would provide more detailed information on whether regional differences differ from the national, and would show how these differences affect business life, methods of doing business, organizational culture, and organizational psychology.

1. Giriş

Kültür bireylerin yaşamlarını, tutumlarını, inançlarını, özellikle de çalışanların iş yaşamlarını ve bir örgütteki yönetim biçimlerini etkilemektedir. Kültürel çevre, örgütsel faaliyetler üzerinde de etkilidir. Araştırmalar (Yüksel ve Bolat, 2016; Gemlik v.d., 2015; Akdeniz ve Seymen, 2012; Ertaş, 2018; Azizoglu, 2011) ulusal kültürün, işgörenlerin işle ilgili tutumlarını, örgütsel davranışları, örgüt kültürünü, örgüt psikolojisini, örgütsel politikaları, örgütsel iletişimi etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, kültürün örgütlerin başarısındaki kritik faktörlerden biri olduğunu göstermektedir. Bu nedenle örgütlerin başarılı olabilmeleri için faaliyet gösterdikleri yerdeki kültürel çevrenin iyi analiz edilmesi gerekmektedir.

Toplumların kültürel yapılarına göre bireylerin tutum ve davranışları farklılık göstermektedir. Hatta bireyin tutum ve davranışlarında; yetiştiği bölgeye, ait olduğu etnik gruba göre de farklılıklar bulunmaktadır.

Kültür ile ilgili olarak yapılan çalışmaların en bilineni Hofstede tarafından gerçekleştirilen kültürel değerler araştırmasıdır. Hofstede'nin araştırması, kültürün güç mesafesi, bireysellik-kollektiflik, erillik - dişilik ve belirsizlikten kaçınma olmak üzere dört boyutu olduğunu ortaya koymuş, sonrasında ise Bond (1984) ve Minkov (2007)'un katkısı ile bu dört boyuta uzun döneme yönelme ve heveslilik-kısıtlılık boyutları da eklenmiştir.

Literatürde Hofstede'nin kültürel boyutları ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmakta olup bu çalışmalarda sıklıkla ulusal kültür dikkate alınmıştır. Bölgesel (yerel) kültürleri dikkate alarak Hofstede'nin kültürel boyutları üzerine odaklanan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu nedenle bölgesel kültürün (etnik köken, tarihi geçmiş, mezhep farklılıkları v.b.) de iş yaşamı, bireyin tutum ve davranışlarında etkili olduğundan hareketle bu çalışmada iki farklı bölge arasındaki kültürel farklılıklar Hofstede'nin kültürel boyutları kapsamında ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla birbirinden oldukça farklı iki kültürü temsil eden Urfa ve Trabzon illerinde turizm çalışanları üzerinde ampirik bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda bu çalışma bölgesel kültürel farklılıkların iş yaşamı üzerindeki etkisini ve örgüt kültürü üzerinde farklılıkların ortaya çıkabileceğini vurgulamaları bakımından önem taşımaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Her toplumun kendine özgü bir hayat biçimi, alışkanlıkları, anlayışları, gelenek ve görenekleri, değerleri bulunmaktadır. Toplumların sahip olduğu bu özellikler bir toplumun kültürel yapısını göstermekte ve kültür o toplumda yaşayan bireylerin kişiliklerini, algılarını, olaylara bakış açılarını, davranışlarını şekillendirmektedir.

Latince bir kavram olan "culture", başlangıçta toprağı ekme, biçme ve üretim vb. anlamlarda kullanılmıştır. 19. Yüzyılın sonlarına doğru bir araştırma konusu haline gelen kültür kavramı, ilk defa antropolog Edward B. Taylor tarafından 1871 yılında kullanılmıştır (Kaya, 2008, s.120). Taylor'a göre kültür, "bir toplum içerisinde yaşayan insanların sahip olduğu bilgi, inanç, sanat, ahlak, kurallar, gelenek ve diğer yetenek ve alışkanlıkların oluşturdukları karmaşık bir bütündür" (Taylor'dan, 1924, Akt. Reisberger ve Turner, 2003, s. 5). Hofstede'ye (1984) göre kültür, "bir gruba üye olan insanları diğerlerinden ayıran toplumsal zihinsel programlamadır." Parsons "kültürün insan davranışlarını ve insan faaliyetleri sonucu elde edilen ürünleri kapsayan bir jenerasyondan diğerine aktarılan kalıpları içerdiğini" belirtmektedir (Evan, 1975, s.93).

Kültür bir toplumun maddi (mimari yapılar, sanat eserleri, kullandıkları aletler vb) ve manevi (düşünce, inanç, örf ve adetler, değerler, tutumlar vb.) unsurlarından oluşmaktadır. Kültür, bir toplumun kimliğini yansıtmaktadır.

Kültürün çekirdeğini değerler oluşturmaktadır. İnsanın çocukluğunda bilinçsiz bir şekilde öğrendiği değerler, belirli ilişkileri diğerlerine tercih etme yönündeki geniş eğilimler olup bu değerler, bireyin davranışlarını yönlendirmektedir (Ertaş, 2018).

Kültür göreceli bir kavramdır. Kültürel değerler ve özellikler toplumdan topluma, yöreden yöreye, ait olunan etnik guruba veya yaşanan döneme ya da çağa göre farklılık göstermektedir. Bir toplumda üst bir kültür olduğu gibi toplumu oluşturan farklı katmanların sahip olduğu farklı özellikler nedeniyle alt kültürler de mevcuttur. Nitekim Hofstede (1980), toplumların sahip olduğu kültürün çeşitli katmanlara ayrıldığını belirtmektedir. Bunlar; toplumun üst kültürü, grup kültürü (etnik köken, din, dil), meslek ve sınıf farklılığından doğan kültür ve örgütlerin farklılığından doğan örgüt kültürüdür (Öncül, Deniz ve İnce, 2016). Alt kültürler (grup, meslek, sosyal sınıf, örgüt) toplumun sahip olduğu üst kültürün bir parçasıdır. Örneğin; Hindistan'da yaşayan Hintliler iki temel alt kültürde değerlendirilebilir. Kuzeyde yaşayan Hintliler homojen bir özellik göstermekte olup güneyde yaşayan Hintlilerden yaşam biçimleri, değerleri, yemek alışkanlıkları, giyinme özellikleri, dilleri bakımından farklılık gösterir.

Alt-kültürlerin oluşmasında etnik köken ya da etnik kimlik önemli bir faktördür. Aynı etnik gruba ait insanlar genellikle aynı bölgede yaşarlar. Aynı etnik gruptan insanlarla evlenmeyi tercih ederler. Etnik gruplar ırklarına, dinlerine, uyruklarına göre farklılık gösterir. Örneğin ABD'de temelde üç farklı alt kültürden söz edilir. Bunlardan ilki; zenci alt kültürü olup siyah Amerikalılar kültürel olarak beyaz Amerikalılardan farklıdır. Asyalı Amerikalılar alt kültürü ikinci grubu oluşturmaktadır olup bu kişiler Çin, Filipinler, Japonya, Hindistan, Kore, Vietnam gibi ülkelerden gelen göçmenlerdir. Son olarak Meksika, Porto Rico, Küba'dan gelen göçmenlerin oluşturduğu İspanyol kültürü üçüncü alt kültürü oluşturmaktadır. Bütün bu alt kültürler arasında çok belirgin kültürel farklılıklar bulunmaktadır.

Ülkemizde ise alt kültür, toplumu oluşturan farklı etnik (örneğin; Çerkes, Abaza, Laz, Kürt, Yörük v.b.) ve dini grupların (Sünni, Şafi, Alevi, Yahudi, Süryani gibi) sahip olduğu kültürel özellikleri ifade etmektedir. Yerel kültür aynı ülke içerisindeki farklılıkları ya da benzerlikleri ortaya koymakta olup bir yöreye ya da belirli bir coğrafyaya özgü tutum, değer ve normlar ile gelenek ve göreneklerin tümüdür. Bu bakımdan çeşitli ırk ve gruptan insanlardan oluşan Türkiye farklı alt kültürleri barındıran bir coğrafyadır. Yaşanılan coğrafyaya göre yaşam biçiminde, dünya görüşünde, yemek kültüründe, dilinde, gelenek, görenek ve adetler arasında az ya da çok farklılıklar bulunmaktadır.

Kaasa v.d., (2014) bölgeler arasındaki kültürel farklılıklar üzerine yaptıkları araştırmada, bu farklılığın etnik kimlikten, tarihi geçmişten ve coğrafi özelliklerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Çalışmada İspanya, Portekiz ve Fransa'da bölgesel kültürler arasında büyük farklılıkların olduğu belirlenmiştir. Araştırmada, ayrıca Finlandiya, İsveç ve Norveç'te düşük bölgesel kültürel farklılıkların olduğuna dikkat çekilmektedir. Benzer biçimde Dolan, Díez-Piñol, Fernández-Alles, Martín-Prius ve Martínez-Fierro (2004) araştırmalarında İspanya'nın iki bölgesinde çok önemli kültürel farklılıklara; Hofstede, Garibaldi de Hilal, Malvezzi, Tanure, ve Vinken (2010) da Brezilya'da dikkate değer bölgesel kültürel farklılıklara rastlamışlardır. Rajh v.d. (2016) Hofstede'nin kültürel boyutlarını dikkate alarak Hırvatistan'daki bölgesel kültürel farklılıkları belirlemeye çalıştıkları araştırmada; Kuzey Hırvatistan ve Güney Hırvatistan arasında Uzun Döneme Yönelme boyutunda önemli farklılıklar olduğunu belirlemişler ve Kuzey Hırvatistan'da yaşayanların daha çok uzun dönem odaklı oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Kültürler arasındaki farklılıklar pek çok unsurdan kaynaklanabilir. Bu nedenle araştırmacılar kültürel farklılıktan bahsedebilmek için kaç tane kültürel unsurun farklı olması ve bu unsurların

ne ölçüde farklılaşması gerektiği, hangi kültürel unsurların sosyal davranışları daha çok etkilediği, kültürleri karşılaştırmak için hangi unsurların kullanılması gerektiği sorularına cevap bulmaya çalışmışlardır. Kültürün unsurları ve boyutları ile ilgili olarak yapılan çok sayıda araştırma olmasına karşın araştırmalarda en sıklıkla kullanılan çalışmalar; Parson'ın yapı değişkenleri, Kluckhohn ve Strodtbeck'in kültürel boyutları, Stewart'ın kültürel yapıları, Hofstede'nin (1980, 1991, 2001), Trompenaars'ın, Hampden-Turner ve Trompenaars'ın ve Maznevski'nin kültürel boyutları çalışmalarıdır (Reisinger ve Turner, 2003, s.22).

Yerel kültürlerin örgütsel davranış üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada Hofstede'nin kültürel boyutları dikkate alınmıştır. Hofstede, 53 ülkede IBM çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada; ülkeler arasındaki kültürel farklılıkların karşılaştırılabilmesi için dört temel kültürel boyut belirlemiştir. Bunlar;

- Güç mesafesi (Power Distance)
- Bireysellik - Kollektiflik (Individualism-Collectivism)
- Erillik- Dişilik (Masculinity-Femininity)
- Belirsizlikten Kaçınma (Uncertainty Avoidance)

Sonrasında bu boyutlar altına çıkmış; Bond (1984) Konfüçyüs dinamizmi üzerine 23 ülkede yaptığı çalışmada beşinci boyutu; Uzun Döneme Yönelme (Long-term Orientation) eklemiş ve Minkov (2007) ise yapmış olduğu çalışmada bu boyuta Heveslilik-Kısıtlılık (Indulgence-Constraint) olarak adlandırdığı altıncı bir boyut daha eklemiştir. Bu boyutlar aşağıda açıklanmıştır.

2.1. Güç Mesafesi

Toplumda gücün ne oranda dağıldığı ile ilgilidir. Hofstede'ye göre güç mesafesi; daha az güce sahip olan örgüt çalışanlarının (astların), örgüt içerisindeki gücün eşitsiz olarak dağılmasını kabul etme derecesidir (Hofstede, Hofstede, ve Minkov, 2010, s. 61). Buna göre, toplumlardaki eşitsizlik seviyesi liderler kadar onu takip edenler tarafından da belirlenir. Güç mesafesinin geniş olduğu kültürlerde işveren-işgören, ebeveyn-çocuk, öğretmen-öğrenci arasındaki güç dinamikleri otoriterdir, yüksek gücü olan otorite sorgulanmaz. Örgüt içerisinde gücün dağılımı eşitsiz ve dengesizdir. İşgörenler ve yöneticiler arasındaki güç mesafesi hissedilir seviyededir. Bu tip örgütlerde merkezi bir yapı, ücret farklılıkları, dikey iletişim söz konusudur. Ancak; dar güç mesafesinin olduğu kültürlerde gücün dağılımında daha az eşitsizlikler görülür ve alt kademede bulunan bireylerin yönetime katılması beklenir ve teşvik edilir.

2.2. Bireysellik-Kollektiflik

Bireysellik, insanların sadece kendilerinin ve ailelerinin çıkarlarını gözetme eğilimini ifade etmektedir. Bireysel kültürlerde birey, kendi ihtiyaç ve çıkarlarını örgütsel amaçların üzerinde tutmakta, kararları kendileri almakta, kendilerini örgütten bağımsız olarak değerlendirmekte, bireysel başarıya önem vermektedirler. Bu tip toplumlarda, bireyler, bağımsızdır ve bireyler arasındaki bağlar sıkı değildir. Kollektif kültürlerde ise birey ait olduğu topluluğun beklenti ve ihtiyaçlarını ön plânda tutmakta, grup sadakati önem taşımakta, örgütün beklentileri yerine getirilmeye çalışılmaktadır. Kollektivist kültürlerde örgütsel iletişimde, karar alma süreçlerinde topluluğun uyumunun bozulmamasına önem verilmektedir. İşe alma ve terfi çalışanların grup içindeki durumlarına göre belirlenmekte, grup içi uyum ve bireylerarası ilişkiler görevden önce gelmektedir.

2.3. Erillik-Dişilik

Hofstede'nin erillik-dişilik boyutu toplumda cinsiyetlere yüklenen roller ile ilişkilidir. Hofstede, eril kültürlerde gösterişli olmanın, yüksek kazanç sağlama ve başarı elde etmenin, rekabetin hakim olduğunu, tanınmanın ve terfi etmenin önemli olduğunu ifade etmektedir. Bir toplumda erilliğin yüksek olması; başarıya, üne, rekabete büyük önem verilmesi sebebiyle yüksek iş stresine neden olmaktadır. Dişil kültürler ise insanlarla iyi ilişkiler kurmanın, yaşam kalitesini artırmanın, çevrenin korunmasına katkıda bulunmanın ve dayanışmanın baskın olduğu kültür olarak tanımlanmaktadır. Dişiliğin yüksek olduğu toplumlarda insanlar arası ilişkiler ön plandadır. Bu tip kültürlerde huzur ve mutluluk başarıdan ve güçten önce gelir. (Kantaş Sarıoğlu, 2014, s.40; Hofstede, 1984, s.84; Dursun, 2013, s.52-54). Dişil özellikte bir kültürün hâkim olduğu bir örgütte, çalışanların katılımı, eşitlik ve dayanışma ön plandadır (Öncül vd., 2016, s.260).

2.4. Belirsizlikten Kaçınma

Toplumda yaşayan bireylerin belirsizlik karşısında nasıl tutum sergiledikleri ile ilişkilidir. Belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu kültürlerde hiyerarşik kurallar mevcuttur, belirsizliği azaltmak amacıyla çok fazla yazılı ve biçimsel kurallar bulunmaktadır. Bu toplumlarda örgüt kurallarına göre hareket edilir. İşgörenler, belirsizliği bir tehdit olarak algılamakta ve kendilerini güvende hissetmemektedirler. İşgörenlerde geleceğe yönelik endişe, yüksek kaygı ve iş stresi söz konusudur. Çalışanlar risk almaktan kaçınırlar (Gemlik v.d., 2015). Buna karşın belirsizlikten kaçınmanın düşük olduğu toplumlarda işgörenler yeniliklere, değişikliklere daha açıktır. İnsanlar yeni durumlara karşı daha toleranslıdır. Daha az yazılı kurallar mevcuttur. Belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu kültürlerde örgütlerde gerginlik hakim iken, belirsizlikten kaçınmanın düşük olan kültürlerde örgüt çalışanları daha rahattırlar.

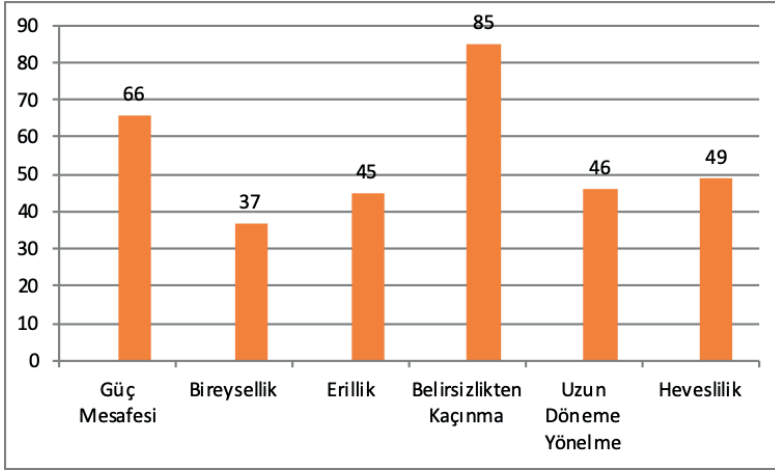
2.5. Uzun Döneme Yönelme

Uzun-kısa döneme yönelme, kültürlerin geleceğe yönelik değerleriyle ilgili olup zaman gelecek ya da geçmişe yönelme bakımından ele alınır. Uzun döneme yönelen toplumlarda yüksek tasarruf ve azim gibi geleceğe yönelik değerler hakim iken kısa döneme yönelen kültürler gelenek ve göreneklere saygılı bir kültürü karakterize eder ve yerine getirilmesi gereken sosyal zorunluluklara odaklanır. Bu nedenle bu tip kültürlerde değerler bireyi geçmişe ya da şu anki zamana yönlendirir.

2.6. Heveslilik-Kısıtlılık

Temel amacı diğer boyutlarda var olmayan mutluluk değişkenini literatüre dâhil etmektir. Heveslilik, hayatın tadını çıkarabilmek ve eğlenmek gibi temel insani arzuların özgürce tatmin edilebilmesine izin verme eğilimini ifade etmektedir. Kısıtlılık ise insani hazların bastırılarak, katı sosyal normlar tarafından düzenlenmesini ifade etmektedir (Hofstede, 2011, s.15-16; Sample, 2013, s. 364; Yaşar, 2014, s. 26) .

Türkiye Hofstede'nin kültürel boyutları bakımından incelendiğinde; Türkiye 66 puan ile güç mesafesinin geniş olduğu bir ülke olarak görülmektedir (Bkz. Grafik 1). Bu bağlamda ülkemizdeki örgütlerde gücün eşitsiz dağıldığı ve daha çok üst yönetimde toplandığı, genellikle astların kararlara katılmalarına pek fazla izin verilmediği, astların işleriyle ilgili insiyatif kullanamadıkları ve özgürlüklerinin sınırlı olduğu söylenebilir. Nitekim yapılan araştırmalarda (Gürbüz ve Bingöl, 2007; Warsame, 2016) ülkemizde çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerde güç mesafesinin geniş olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Grafik 1: Hofstede'nin Kültürel Boyutlarına Göre Türkiye'nin Durumu

Bireysellik-kollektiflik boyutu açısından değerlendirildiğinde Türkiye'nin 37 puan ile kolektivist bir toplum olduğu görülmektedir. Bu durum, çalışanların örgütün bir parçası olarak algılandığı ve çalışanların örgüte sadık olduğu bir kültürel yapıyı göstermektedir. Sargut (2001, s.185), Türk toplumunun kolektivist bir toplum olduğunu belirtmektedir. Nitekim araştırmalar, Türk toplumunda; akrabalık, hemşerilik ilişkilerinin önemli olduğunu göstermektedir (Sargut, 2001; Wasti, 1994).

Türkiye 45 puan ile dişil bir kültürü temsil etmektedir. Hofstede ve Sargut'un çalışmaları Türk toplumunun dişil bir kültüre sahip olduğunu göstermektedir. Türk toplumu, saygıyı ön planda tutan merhametli bir toplumdur (Yeloğlu, 2011). Nitekim; Sığrı v.d. (2009)'nin bankacılık sektörü üzerinde yapmış oldukları çalışmada, banka personelinin yardımsever oldukları bulgusuna ulaşılmıştır. Türkiye belirsizlikten kaçınmanın çok yüksek olduğu bir ülkedir (85 puan). Türkiye, uzun döneme yönelme boyutunda 46 puan ile; heveslilik boyutunda ise 49 puan ile orta seviyede yer almaktadır. Sığrı v.d. (2009) çalışmalarında bankacılık sektörü çalışanlarının geleneklere ve saygıya önem verdikleri sonucuna ulaşmıştır.

İlgili alanyazında Türkiye'de konaklama işletmeleri çalışanlarının kültürel değerleri ile ilgili çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Ertaş (2018), İstanbul, Ankara, İzmir ve Antalya'da tüm yıl faaliyet gösteren 5 yıldızlı otel çalışanları üzerinde yaptığı araştırmada otel çalışanlarının yüksek düzeyde grup odaklılığa, belirsizlikten kaçınmaya ve uzun dönem odaklılığa; orta düzeyde erillğe ve düşük düzeyde güç mesafesine sahip olduğunu belirlemiştir. Akdeniz ve Seymen'in (2012) beş yıldızlı otel çalışanları üzerinde İstanbul'da yaptığı başka bir araştırma ise farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Araştırmada çalışanların Hofstede'nin bulgularının aksine giderek daha erkeksi bir kültüre doğru evrildiği (çalışmada bu indeks 76 olarak bulunmuştur), belirsizlikten kaçınma indeksinin düştüğü (çalışmada bu indeks 40 olarak belirlenmiştir) yani otel çalışanlarının daha az belirsizlikten kaçınma davranışı gösterdikleri, heveslilik indeksinin arttığı (indeks 70 olarak bulunmuştur), güç mesafesini yüksek, bireyselliğin ve uzun döneme yönelmenin düşük olduğu belirlenmiştir.

Araştırmalar ulusal kültür ile örgüt kültürü arasında ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Örgüt kültürü, örgüt üyelerinin davranışlarını şekillendiren normların oluşmasını sağlayan ve

örgüt üyelerince paylaşılan inançlar ve beklentileri ifade etmektedir (Schwartz ve Davis'ten 1981, akt. Gemlik v.d, 2015). Akdeniz ve Seymen (2012) beş yıldızlı otel işletmeleri çalışanları üzerinde yaptıkları araştırmada ulusal kültür ve örgüt kültürü arasında az seviyede de olsa bir ilişki bulmuşlardır. Yazarlar, işletmenin başarılı olması için otel yöneticilerinin buldukları çevredeki kültürel değerleri dikkate almaları gerektiğini belirtmektedirler.

Araştırmalar, farklı kültürlerle mensup yöneticilerin davranışlarının ait oldukları kültürden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, kolektivist bir toplum olan Japonya ile bireyci bir toplum olan ABD arasında bireylerin hayata bakışları arasında büyük farklılıklar tespit edilmiştir (Christopher, 1983).

Hem ulusal kültür hem de yerel kültür o toplumda yaşayan insanların yaşam biçimlerinin, değer ve normlarının, çalışma biçimlerinin, davranışlarının şekillenmesine neden olur. Bu nedenle; farklı bölgelerden ve kültürlerden gelen işgörenlerin iş görme biçimleri de farklı olabilir (Treven v.d., 2008, s.27). Araştırmalar, kültürün örgütsel davranışlar da dahil olmak üzere insan davranışlarını etkilediğini ortaya koymaktadır (Sinha, 2008). İşgörenlerin kültürel anlayışları örgütteki iş yapma biçimini, motivasyonlarını, iletişim sürecini, çatışmaların çözümünü yani örgütsel davranışlarını etkilemektedir. Nitekim Besler, (2006) örgütlerin ulusal kültürün bir alt sistemi olması nedeniyle ulusal kültürden, değerlerden ve inançlardan etkilendiğini; yönetici ve çalışanların ait oldukları ulusal kültürü yansıttığını belirtmektedir.

Sosyal bir sistem olan örgütler insanlardan oluşmaktadır. Örgütsel davranış; bir örgütteki insan davranışı ile ilgili olup insanların işin yapısı, performans, iletişim, motivasyon, liderlik v.b. konulardaki etkisini incelemektedir. Örgütsel davranış; örgütsel etkililiği sağlamak amacıyla bireylerin, grupların ve örgütsel yapının örgütteki davranış üzerindeki etkisinin incelenmesidir. Bu nedenle örgüt çalışanlarının nasıl düşündüklerini ve davrandıklarını, nasıl tepki gösterdiklerini; işgörenlerin birbirleriyle, üst yönetimle ve ait oldukları grubun ya da departmanın üyeleriyle olan iletişimlerinin ve örgütün yapısı ve kültürü ile olan etkileşimlerinin işgörenlerin davranışlarını nasıl etkilediğini anlamak örgütün etkili ve verimli bir şekilde çalışması, amaçlarına ulaşması bakımından önem taşımaktadır. Bu bağlamda farklı kültürlerden gelen çalışanlar arasındaki kültürel farklılıkların anlaşılması ve dikkate alınması örgütlerin başarılarında anahtar faktörlerden biridir.

Gudykunst ve ark. (1996) bireylerin iletişim şekillerinin ait olunan kültürün kolektivist ya da bireyci özelliklerinden büyük oranda etkilendiğini belirtmektedir. Nitekim Azizoğlu'nun (2011) araştırması farklı kültürden gelen çalışanların iletişim biçimleri arasında farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Gıda alanında faaliyet gösteren biri Türkiye'de ve biri Kuzey Amerika, Latin Amerika, Asya, Avrupa, Avustralya'da faaliyet gösteren ABD merkezli bir gıda işletmesi üzerinde yaptığı bir araştırmada Türk işletmesinde çalışanların birbirleriyle daha çok dolaylı yollardan iletişim kurdukları, düşüncelerini doğrudan ortaya koymak yerine tavsiye yoluyla veya üstü kapalı şekilde ifade etmeyi tercih ettikleri, birbirleriyle doğrudan yüzleşmekten kaçındıkları, birbirleriyle iyi ilişkiler içinde olmaya özen gösterdikleri; ABD işletmesinde çalışanların ise kendilerini doğrudan ifade ettikleri belirlenmiştir. Bu farklılığın nedenini yazar, Türk toplumunun kolektivist olması nedeniyle çalışanların grup uyumunu koruma yönünde çaba göstermesine ve çatışmadan kaçınmasına bağlamaktadır. Benzer şekilde bireyci bir toplumu simgeleyen ABD işletmesi çalışanları, bireysel çıkarlarını toplumun uyumunu korumaktan daha önde tutmakta, ayrıca eril bir kültürden geldikleri için daha yarışmacı bir özellik göstermektedir.

Bass ve Eldridge (1973) kültürel farklılıkların işletme çalışanlarının ihtiyaç ve davranışlarını önemli ölçüde etkilediğini belirtmişlerdir. Örneğin; bireyci bir toplum olan ABD'de, çalışanların motivasyonlarını arttırmada ödüllendirme sıklıkla kullanılırken kolektivist bir kültüre sahip

olan Japonya'da bu tür özendirme araçları yaygın olarak kullanılmamaktadır. Japonya'da kararlar grup tarafından alınırken, ABD'de bireyler tarafından alınmaktadır (Azizoğlu, 2011).

3. Metodoloji

Bu araştırmanın temel amacı, turizm sektörü çalışanları arasında yerel kültüre bağlı olarak ortaya çıkan örgütsel davranış farklılıklarının belirlenmesidir. Bunun yanısıra çalışmada bölgesel kültürün ulus kültürü ile nasıl farklılaştığı ve kültürel değerlerin sosyo-demografik değişkenlere göre nasıl farklılaştığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amaçları şu şekilde ifade edilebilir; Hofstede'nin kültürel boyutları kapsamında (1) iki farklı bölge arasındaki kültürel farklılıkların (Urfa ve Trabzon), (2) bölgesel kültür ile ülke (Türkiye) kültürü arasındaki farklılıkların ve (3) kültürel değerlerin sosyo-demografik özelliklere göre nasıl farklılaştığının belirlenmesi.

Bölgesel kültürel farklılıkların belirlenmesi amacıyla iki farklı yerel kültürü temsil eden Urfa ve Trabzon illerinde faaliyet gösteren otel, restoran, kafeterya, seyahat acentesi çalışanları üzerinde kolayca örnekleme yöntemi kullanılarak ampirik bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışma alanı olarak Trabzon ve Urfa illerinin seçilmesinin temel nedeni, bu iki ilin bölge kültürünü temsil ettikleri ile ilgili olarak araştırmacıların inancı ve bu iki ilde turizm endüstrisinin diğer iller ile kıyaslandığında daha çok gelişmiş olması ve yüksek gelişme potansiyelinin bulunmasıdır. Çalışmanın turizm endüstrisi çalışanları üzerinde gerçekleştirilmesinin nedeni ise temelde turizmin farklı kültürlerle etkileşime açık, küresel bir sektör olmasına, ülke ya da bölge kültürünün iş yaşamında çok etkili olmayabileceği ile ilgili inançlara rağmen kültürel değerlerin iş yaşamı üzerinde az ya da çok etkisinin olduğu varsayımı ile açıklanabilir.

Araştırmada Geert Hofstede ve Michael Minkov (2013) tarafından geliştirilen *Değerler Anketi Modülü 2013* kullanılmıştır. Değerler Anketi Modülü 2013, katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik altı sorudan ve Likert tipi ölçekle hazırlanmış 24 sorudan oluşmaktadır. Bununla birlikte; bu çalışmada ankette yer alan üç demografik değişken (işin türü, uyruk ve işgörenin doğduğundaki uyruğu) bu çalışma için geçerli olmadığı gerekçesi ile ankette çıkarılmıştır.

Hofstede'ye (2018) göre Değerler Anketi sadece ulusal kültürler arasındaki farklılıkları değil aynı zamanda bölgesel ve etnik kültürler arasındaki farklılıkları belirlemek amacıyla da kullanılabilir. Bu bağlamda bu çalışmada bölgesel kültürler arasındaki farklılıkları ölçmek amacıyla Hofstede'nin Değerler Anketinden yararlanılmıştır.

Anket çalışması Kasım - Aralık 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş ve Trabzon ilinde 172, Şanlıurfa ilinde ise 201 adet olmak üzere toplamda 373 anket değerlendirmeye alınmıştır. Toplamda 400 anket dağıtılmasına karşın 27 anket ise eksik bilgiler bulunması nedeniyle değerlendirmeye dahil edilmemiştir. Elde edilen veriler Sosyal Bilimler için kullanılan istatistiki analiz paket programı ile analiz edilmiştir. Çalışmada frekans, ortalama ve standart sapma analizleri ve demografik değişkenlere göre farklılıkları ölçmek amacıyla kullanılan t ve Anova testleri yanı sıra Hofstede'nin indeks hesaplama formülleri kullanılmıştır. Hofstede ve Minkov'un güç mesafesi, bireysellik – kolektiflik, erillik- dişilik, belirsizlikten kaçınma, uzun-kısa döneme yönelme, hoşgörü-kısıtlılık olmak üzere 6 boyut için yapmış formüller aşağıda verilmektedir.;

$$\text{Güç mesafesi (PDI)} = 35(m07 - m02) + 25(m20 - m23) + c(pd)$$

$$\text{Bireysellik - Kolektiflik (IDV)} = 35(m04 - m01) + 35(m09 - m06) + c(ic)$$

$$\text{Erillik - Dişilik (MAS)} = 35(m05 - 03) + 35(m08 - m10) + c(mf)$$

$$\text{Belirsizlikten Kaçınma (UAI)} = 35(m18 - m15) + 25(m21 - m24) + c(ua)$$

$$\text{Uzun - Kısa Döneme Yönelme (LTO)} = 40(m13 - m14) + 25(m19 - m22) + c(ls)$$

$$\text{Heveslilik - kısıtlılık (IVR)} = 35(m12 - m11) + 40(m17 - m16) + c(ir)$$

Hesaplamalar yapılırken anket formunda yer alan soruların ortalamaları ilgili boyuttaki formüle yerleştirilerek işlem yapılmıştır. Örneğin; güç mesafesi formülünde m07 değeri anketteki 7. sorunun ortalamasını ifade etmektedir. Formülde yer alan 35 ve 25 değerleri Hofstede tarafından verilen sabit değerlerdir. Bunun yanı sıra; formülde yer alan ve her bir boyuta ayrı ayrı eklenen C (Constant-sabit) değeri, Hofstede'nin IBM araştırması 53 ülkede gerçekleştirildiğinden ve kıyaslanmanın kolaylıkla yapılabilmesi için bu çalışmada sabit değer 50 olarak belirlenmiştir. Hofstede ve Minkov (2013) C değerinin pozitif ya da negatif bir değer alabilen ve araştırmanın doğasına bağlı olarak değişebilen bir değer olduğunu ve 0 ile 100 arasında herhangi bir değer olarak seçilebileceğini belirtmektedir. Akdeniz ve Seymen'in (2012) otel işletmelerinde ulusal kültür ile örgüt kültürü arasındaki paralel yapıyı ortaya koymak amacıyla yapmış olduğu çalışmada da C değeri 50 olarak alınmıştır.

Yapılan güvenilirlik analizi ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir (Bkz. Tablo 1). Buna göre Trabzon'da turizm işletmelerinde çalışan işgörenlerin kültürel boyutlar ölçeğinin genel güvenilirlik katsayısı $\alpha = 0,900$, Şanlıurfa'da çalışan katılımcıların kültürel boyut ölçeğinin güvenilirlik katsayısı ise $\alpha = 0,763$ 'tür. Ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı $\alpha=0,70$ 'in üzerinde olduğundan ölçeğin yüksek güvenilirlikte (Kayış, 2009) olduğu söylenebilir.

Tablo 1: Güvenilirlik Analizine Yönelik Bulgular

Turizm Etkileri	Soru Sayısı	Güvenilirlik Katsayısı(α)
Trabzon	24 Adet	0,900
Şanlıurfa	24 Adet	0,763

4. Bulgular

Araştırmaya 172'si Trabzon'da ve 201'i Urfa'da olmak üzere toplam 373 turizm sektörü çalışanı katılmıştır. Cevaplayıcıların demografik özellikleri ile ilgili bulgular aşağıda verilmektedir. Hofstede'nin orijinal anketinde daha geniş bir yaş ve eğitim durumu skalası bulunmaktadır. Ancak; bazı yaş grupları ve eğitim durumu değişkenlerine verilen cevaplar az ve analiz yapmada yetersiz olduğundan gruplar arası birleştirmeler yapılmıştır.

- Araştırmaya katılan işgörenler cinsiyetlerine göre değerlendirildiğinde; Trabzon'da çalışan işgörenlerin % 57,6'sının kadın, % 42,4'ünün ise erkek olduğu saptanmıştır. Bunun yanı sıra, araştırmaya katılan kadın işgören oranı Urfa'da %38,8; erkek oranı ise % 61,2 olarak belirlenmiştir. Trabzon'da çalışan katılımcılar ağırlıklı olarak kadın, Urfa'da çalışan katılımcılar ise erkektir.
- Araştırmaya katılanların yaşları incelendiğinde; Trabzon'da çalışan işgörenlerin %54,7'si 21-29 yaş aralığında, %23,8'i 30-39 yaş aralığında; Urfa'da çalışan işgörenlerin %48,8'i 21-29 yaş, %40,3'ü 30-39 yaş aralığında olup cevaplayıcıların genç ve orta yaşlı bireylerden oluştuğu görülmektedir.
- Trabzon'da çalışan katılımcıların % 54,7'si 13-16 yıl, %20,9'u 11-12 yıl eğitim almış; Urfa'da çalışan işgörenler ise %54,7'si 13-16 yıl, %34,3'ü 11-12 yıl eğitim almış olup katılımcıların büyük kısmının (Trabzon'da %75,6; Urfa'da %89) lise ve üniversite mezunu olduğu görülmektedir.

4.1. Bölgesel Kültürel Farklılıklarla İlgili Bulgular

Hofstede'nin kültürel boyutları dikkate alınarak Şanlıurfa ve Trabzon'da turizm sektöründe çalışan işgörenler üzerinde yapılan çalışmadan elde edilen kültürel boyutların değerleri aşağıda verilmektedir (Bkz. Tablo 2);

Tablo 2: Trabzon ve Şanlıurfa illerinde Turizm Sektörü Çalışanlarının Kültürel Boyutlar Değerleri

Boyutlar	Trabzon	Şanlıurfa
Güç Mesafesi (PDI)	51,65	46,65
Bireysellik / Kolektiflik (IDV)	39,50	56,30
Erillik / Dişilik (MAS)	48,95	51,05
Belirsizlikten Kaçınma (UAI)	52,05	70,45
Uzun / Kısa Döneme Yönelme (LTO)	46,55	48,50
Heveslilik / Kısıtlılık (IVR)	54,15	52,35

4.1.1. Güç Mesafesi

Güç mesafesi, ast - üst arasındaki ilişkiler, örgüt içerisinde gücün dağılımı, üstlerin astlara karşı davranışları ve astların örgütsel kararlara katılma derecesi ile ilgilidir. Bir örgütte güç mesafesinin yüksek olması yüksek bir hiyerarşik yapıyı, işgörenlerin üstlerine bağımlı olduğunu, üste koşulsuz itaati ifade eder. Yüksek güç mesafesinin olduğu örgütlerde güç merkezde toplanmıştır. Astlar yapmaları gereken işlerin üstleri tarafından bildirilmesini beklerler, üstler bazı ayrıcalıklara sahip olabilir ve maaşlar arasındaki farklılıklar büyük olabilir (Rajh, vd., 2015, s.313).

Güç mesafesinin düşük olması ise astların kararlara katıldığını, çalışanların kendilerini diğer çalışanlar ile eşit gördüklerini, üstlerin otokratik olmadıklarını gösterir. Güç mesafesinin düşük olduğu örgütlerde ast-üst erişimi kolaydır, maaşlardaki farklılıklar düşük olabilir.

Hofstede ve Minkov (2012)'un formülüne göre Trabzon ve Urfa için Güç Mesafesi (PDI) değerleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir;

$$PDI - Trabzon = 35(m07-m02)+25(m20-m23)+50= 51,65$$

$$PDI - Şanlıurfa = 35(m07-m02)+25(m20-m23)+50= 46,65$$

Sonuçlar her iki ilde de turizm işletmelerinde çalışan işgörenlerin güç mesafesi algılarının orta olduğunu göstermektedir.

4.1.2. Bireysellik / Kolektiflik

Bireysellik bireylerin sadece kendi ve ailesinin çıkarlarını düşünme, kolektiflik ise bir topluluğa ait olma ve sadık kalma eğilimidir (Kantaş Sarioğlu, 2014, s.37). Bireyselliğin hakim olduğu örgütlerde çalışanlar arasındaki bağlar gevsektir, kişisel başarı, kişisel ihtiyaçlar ve hedefler ön planda tutulur. Kolektivist değerlerin hakim olduğu örgütlerde ise toplumun ve örgütün çıkarları kişisel çıkarlardan üstün tutulur (Becerikli ve Kılıç, 2017, s. 92). Bireyselliğin olduğu örgütlerde bireyler kendilerini bağımsız olarak görürken; kolektivist örgütlerde çalışanlar kendilerini ait oldukları gruba bağlı hissederler ve karşılığında sadakat beklerler.

Hofstede ve Minkov (2012)'un formülüne göre Trabzon ve Urfa için Bireysellik / Kolektiflik (IDV) değerleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir;

$$IDV - Trabzon = 35(m04-m01)+35(m09-m06)+50 = 39,50$$

$$IDV - Şanlıurfa = 35(m04-m01)+35(m09-m06)+50 = 56,30$$

Sonuçlar, Trabzon'da çalışan turizm işgörenlerinin Şanlıurfa'da çalışan işgörenlerle kıyaslandığında daha kolektivist değerlere sahip olduğunu göstermektedir. Trabzon'da çalışan işgörenler için bir gruba ait olmak, işletmenin ve toplumun çıkarları daha önemlidir.

4.1.3. Erillik / Dişilik

Bu boyut bir kültür içerisinde kadınlara ve erkeklere yüklenen rollerin, toplumda kabul görmüş değerler içerisinde ne derecede erkeğe ve ne derece kadına özgü olduğunu ifade eder. Dişilik

boyutunun baskın olduğu örgütlerde çalışanlar arasındaki ilişkiler daha samimi ve sıcak olup, kişilere yardım, yaşam kalitesi ve hizmet önemlidir, çatışmalar karşılıklı anlaşma ile çözümlenir. Erilliğin baskın olduğu örgütlerde ise kişiler arasında rekabet, başarı, saldırganlık, güç, hırs, rasyonel ve mesafeli ilişkiler bulunmaktadır (Turan, vd., 2005, s. 186). Çatışmalar güç ile çözülür ve çatışmalardan kaçınılmaz. Maddi ve manevi güç sosyal statü açısından önemlidir (Hofstede 2011, s.12 ; Rajh, vd., 2015, s.313).

Hofstede ve Minkov (2012)'un formülüne göre Trabzon ve Urfa için Erillik / Dişilik (MAS) değerleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir;

$$\text{MAS - Trabzon} = 35(m05-m03)+35(m08-m10)+50 = 48,95$$

$$\text{MAS - Şanlıurfa} = 35(m05-m03)+35(m08-m10)+50 = 51,05$$

Sonuçlar her iki ilde de turizm işletmelerinde çalışan işgörenlerin erillik / dişilik değerlerinin orta olduğunu göstermektedir.

4.1.4. Belirsizlikten Kaçınma

Belirsizlik Kaçınma, bir toplumdaki kurum ve kuruluşların belirsiz ve bilinmeyen durumlarla ilgili olarak ne kadar tehdit altında olduklarını ifade eder (Rajh, vd., 2015, s.313). Belirsizlikten kaçınma “bir kültürde, tahmin edilemeyen gelecek hakkında oluşabilecek endişeyi önleme derecesi”dir (Yeloğlu, 2011). Belirsizlikten kaçınmanın yüksek olduğu örgütlerde; stres, kaygı, belirsizlik yüksektir. Kurallara duyulan ihtiyaç yüksektir, işten ayrılma konusunda tereddütler yaşanır ve garantili işler aranır. Belirsizlikten kaçınan kültürlerde bireyler, iş güvencesi, kariyer, emeklilik ve ücret konularına çok büyük önem verirler (Gümüştakin ve Emet, 2007, s.11). Belirsizlikten kaçınmanın düşük olduğu örgütlerde ise kaygı ve stres düşüktür, iş değiştirme konusunda sıkıntılar yaşanmaz, kişiler yenilikçi ve girişimcidirler (Hofstede 2011, s.10).

Hofstede ve Minkov (2012)'un formülüne göre Trabzon ve Urfa için Belirsizlikten Kaçınma (UAI) değerleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir;

$$\text{UAI - Trabzon} = 35(m18-m15)+25(m21-m24)+50=52,05$$

$$\text{UAI - Şanlıurfa} = 35(m18-m15)+25(m21-m24)+50= 70,45$$

Sonuçlar Şanlıurfa'da çalışan işgörenlerin belirsizlikten kaçınma değerlerinin Trabzon'da çalışan işgörelere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Şanlıurfa'da çalışan işgörenler daha çok iş güvencesi, emeklilik garantisi, ücret aramaktadırlar. Bu işgörenler daha çok kaygı ve stres yaşamaktadırlar. Ayrıca, bölgenin hem ekonomik hem de sosyo-kültürel anlamda Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinden biri olması, adının sıklıkla terör olayları ve istikrarsızlıkla anılması belirsizlikten kaçınma değerlerini arttırmaktadır.

4.1.5. Uzun / Kısa Döneme Yönelme

Örgütlerin geçmişe, bugüne ve geleceğe yönelimlerini ifade eder (Karakaya ve diğ., 2013, s.82). Kısa döneme yönelen örgütlerde geçmiş veya şimdiki zamana yönelik davranışlar hakim iken uzun döneme yönelen örgütlerde geleceğe yönelik davranışlar görülür (Öğüt ve Kocabacak, 2008, s.157). Kısa Döneme Odaklanan örgütler gelenekçidir, değişimi şüphe ile karşılarlar. Gelecek fazla düşünülmez. Uzun Döneme Odaklanan örgütlerde ise; geleceği düşünme eğilimi yüksektir. Yatırım yapmak ve tutumlu olmak önemlidir. Örgütler, çalışanın eğitim ve gelişimine yatırım yapma konusunda isteklidir (Hofstede 2011, s.15; Rajh, vd., 2015, s. 313.)

Hofstede ve Minkov (2012)'un formülüne göre Trabzon ve Urfa için Kısa/Uzun Döneme Yönelme (LTO) değerleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir;

$$\text{LTO - Trabzon} = 40(m13-m14)+25(m19-m22)+50 = 46,55$$

$$LTO - \text{Şanlıurfa} = 40(m_{13}-m_{14})+25(m_{19}-m_{22})+50 = 48,50$$

Sonuçlar her iki ilde de turizm işletmelerinde çalışan işgörenlerin uzun / kısa döneme yönelme değerlerinin orta olduğunu göstermektedir.

4.1.6. Heveslilik / Kısıtlılık

Heveslilik hayattan zevk alma ve eğlenme ile ilgili temel ve doğal insan arzularının özgür bir şekilde yaşanmasına izin verme eğilimini ifade etmektedir. Kısıtlılık ise, zevk ve eğlenme arzularının sıkı sosyal normlarla düzenlenmesi ve kontrol edilmesi gerektiği inancını yansıtır (Yaşar, 2014, s.26). Hevesliliğin yüksek olduğu örgütlerde, mutlu olduğunu ifade eden işgören sayısı fazla iken kısıtlılığın hakim olduğu örgütlerde daha az insan mutlu olduğunu belirtmektedir. Hevesli örgütlerde konuşma özgürlüğüne önem verilir, çalışanların refah düzeyi yüksektir. Kısıtlı örgütlerde ise ifade özgürlüğüne önem verilmez.

Hofstede ve Minkov (2012)'un formülüne göre Trabzon ve Urfa için Heveslilik / Kısıtlılık (IVR) değerleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir;

$$IVR - \text{Trabzon} = 35(m_{12}-m_{11})+40(m_{17}-m_{16})+50 = 54,15$$

$$IVR - \text{Şanlıurfa} = 35(m_{12}-m_{11})+40(m_{17}-m_{16})+50 = 52,35$$

Sonuçlar her iki ilde de turizm işletmelerinde çalışan işgörenlerin heveslilik / kısıtlılık değerlerinin orta olduğunu göstermektedir. Bu durum Trabzon ve Şanlıurfa'daki turizm çalışanlarının yaşamlarından orta derecede mutlu olmadıklarını ve düşüncelerini kısmen de olsa özgürce ifade edebildiklerini göstermektedir.

Tablo 3, Trabzon'da kültürel boyutlar arasında ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Pearson korelasyon analizi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3: Kültürel Boyutlar Arasındaki İlişkilere Yönelik Korelasyon Analizi (Trabzon)

Temel Değişkenler (Boyutlar-Faktörler)		PDI	IDV	MAS	UAI	LTO	IVR
PDI	Pearson Korelasyon (r)	1	,624**	,631**	,552**	,581**	,523**
	p		,000	,000	,000	,000	,000
	N	172	172	172	172	172	172
IDV	Pearson Korelasyon (r)	,624**	1	,822**	,582**	,543**	,609**
	P	,000		,000	,000	,000	,000
	N	172	172	172	172	172	172
MAS	Pearson Korelasyon (r)	,631**	,822**	1	,638**	,591**	,661**
	p	,000	,000		,000	,000	,000
	N	172	172	172	172	172	172
UAI	Pearson Korelasyon (r)	,552**	,582**	,638**	1	,572**	,581**
	p	,000	,000	,000		,000	,000
	N	172	172	172	172	172	172
LTO	Pearson Korelasyon (r)	,581**	,543**	,591**	,572**	1	,667**
	p	,000	,000	,000	,000		,000
	N	172	172	172	172	172	172
IVR	Pearson Korelasyon (r)	,523**	,609**	,661**	,581**	,667**	1
	p	,000	,000	,000	,000	,000	
	N	172	172	172	172	172	172

** (p<0,01)

Trabzon'da turizm çalışanlarından elde edilen veriler incelendiğinde, PDI boyutu ile IDV boyutu ($r=0,624$), MAS boyutu ($r=0,631$), UAI boyutu ($r=0,552$), LTO boyutu ($r=0,581$) ve IVR boyutu ($r=0,523$) arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir. Benzer şekilde IDV boyutu ile MAS boyutu ($r=0,822$) arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca, IDV boyutunun UAI boyutu ($r=0,582$), LTO boyutu ($r=0,543$) ve IVR boyutu ($r=0,609$) ile de pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişkisi bulunmaktadır.

MAS kültür boyutuna ilişkin veriler incelendiğinde, MAS boyutu ile UAI ($r=0,638$), LTO ($r=0,591$) ve IVR ($r=0,661$) arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir korelasyon olduğu görülmektedir. Benzer şekilde UAI kültür boyutu ile LTO ($r=0,572$) ve IVR ($r=0,581$) arasında; LTO boyutu ile IVR ($r=0,667$) arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 4, Şanlıurfa'da kültürel boyutlar arasında ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Pearson korelasyon analizi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4: Kültürel Boyutlar Arasındaki İlişkilere Yönelik Korelasyon Analizi (Şanlıurfa)

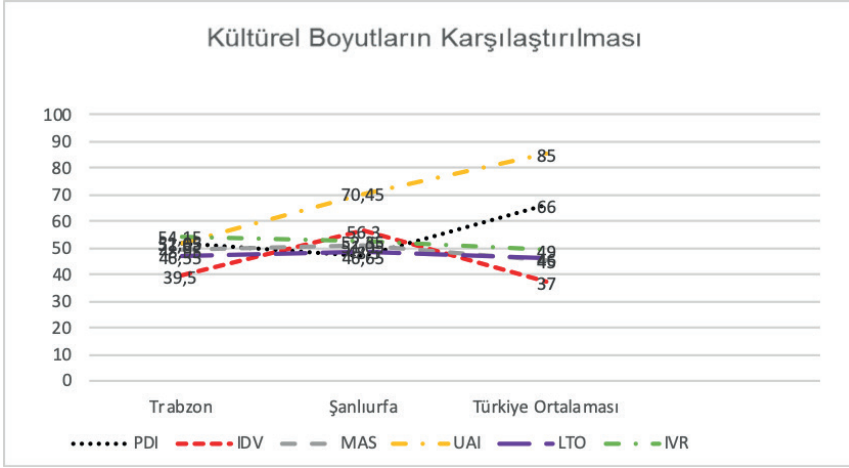
Temel Değişkenler (Boyutlar-Faktörler)		PDI	IDV	MAS	UAI	LTO	IVR
PDI	Pearson Korelasyon (r)	1	,336**	,361**	,382**	,258**	,388**
	p		,000	,000	,000	,000	,000
	N	201	201	201	201	201	201
IDV	Pearson Korelasyon (r)	,336**	1	,525**	,150*	,297**	,294**
	P	,000		,000	,033	,000	,000
	N	201	201	201	201	201	201
MAS	Pearson Korelasyon (r)	,361**	,525**	1	,216**	,315**	,416**
	p	,000	,000		,002	,000	,000
	N	201	201	201	201	201	201
UAI	Pearson Korelasyon (r)	,382**	,150*	,216**	1	,223**	,297**
	p	,000	,033	,002		,001	,000
	N	201	201	201	201	201	201
LTO	Pearson Korelasyon (r)	,258**	,297**	,315**	,223**	1	,498**
	p	,000	,000	,000	,001		,000
	N	201	201	201	201	201	201
IVR	Pearson Korelasyon (r)	,388**	,294**	,416**	,297**	,498**	1
	p	,000	,000	,000	,000	,000	
	N	201	201	201	201	201	201

**($p<0,01$), *($p<0,05$)

Tablo 4 incelendiğinde; PDI kültür boyutu ile IDV ($r=0,336$), MAS ($r=0,361$), UAI ($r=0,382$) ve IVR boyutları ($r=0,388$) arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğu; LTO ($r=0,258$) boyutu arasında ise pozitif yönlü düşük düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir. IDV boyutu ile UAI ($r=0,150$), LTO ($r=0,297$) ve IVR boyutları ($r=0,294$) arasında pozitif yönlü düşük; MAS boyutu ($r=0,525$) ile pozitif yönlü orta düzeyde bir korelasyon bulunmaktadır.

MAS kültür boyutu ile UAI ($r=0,216$) arasında pozitif yönlü düşük; LTO ($r=0,315$) ve IVR boyutları ($r=0,416$) arasında ise pozitif yönlü ancak orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır. UAI kültür boyutu ile LTO ($r=0,223$) ve IVR boyutları ($r=0,297$) arasında pozitif yönlü düşük düzeyde bir korelasyon bulunmakta iken; LTO kültür boyutu ile IVR boyutu ($r=0,498$) arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki bulunmaktadır.

4.2. Bölgesel Kültür ile Ülke Kültürü Arasındaki Farklar

Şekil 1: Kültürel Boyut Değerlerinin Karşılaştırılması

Şekil 1, kültürel boyutların değerlerini karşılaştırmalı olarak göstermektedir. Şekil incelendiğinde Trabzon ve Şanlıurfa güç mesafesi değerlerinin Türkiye skorundan (Türkiye değeri 66) daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durum, Hofstede'nin araştırma yaptığı 1980'li yıllardan sonra Türkiye'de demokrasi, özgürlük, eşitlik gibi değerler konusunda bir değişim ve tutum değişikliği olduğunu ve yöneticiler ve çalışanlar arasındaki güç mesafesinin daha çok azaldığını göstermektedir. Benzer şekilde, Türkiye değeri ile (Türkiye skoru 37) karşılaştırıldığında Şanlıurfa'daki turizm sektörü çalışanları daha bireyseldir. Belirsizlikten kaçınma (Türkiye skoru 85) değeri hem Trabzon'da hem de Şanlıurfa'da Türkiye ortalamasından daha düşüktür. Uzun dönem yönelme, erillik / dişilik, heveslilik / kısıtlılık değerleri Türkiye ortalamasına (sırasıyla 46, 45, 49) yakındır. Trabzon'un bireysellik / kolektiflik değeri Türkiye ortalamasına yakın olup Trabzon'un kolektivist olduğu görülmektedir.

4.3. Sosyo-demografik Özelliklere Göre Bölgesel Farklılıklar

Tablo 5, Trabzon ve Şanlıurfa illerinde kültürel değerlerin cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5: Trabzon ve Şanlıurfa İllerinde Turizm Sektörü Çalışanlarının Cinsiyetlerine Göre Kültürel Boyutların Karşılaştırılması

Şehirler	Cinsiyet	N	PDI	IDV	MAS	UAI	LTO	IVR
Trabzon	Erkek	73	4,027	4,311	4,133	3,808	3,907	3,715
	Kadın	99	3,689	4,012	4,724	3,570	3,563	3,376
	t testi		t= ,348 p= ,556	t= 5,867 p=,016*	t= 7,570 p=,007*	t= ,523 p= ,470	t=1,004 p= ,318	t=,459 p=,499
Şanlıurfa	Erkek	123	3,760	3,833	3,656	3,959	3,585	3,652
	Kadın	78	3,788	3,903	3,750	3,926	3,673	3,455
	t testi		t=,792 p=,375	t=3,312 p=,070	t=1,637 p=,202	t= ,664 p=,416	t=,932 p=,335	t=,116 p=,734

*p<0,05

Tablo incelendiğinde; Trabzon'da çalışan katılımcıların cinsiyetlerine göre, bireysellik / kolektiflik, erillik / dişilik boyutlarında anlamlı farklılık olduğu; Urfa'da çalışan katılımcılarda ise tüm boyutlarda cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir. Trabzon'da çalışan erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre daha bireyci kadın katılımcıların ise daha eril oldukları söylenebilir.

Kültürel değerlerin katılımcıların yaşlarına göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları Tablo 6'da verilmektedir.

Tablo 6: Trabzon ve Şanlıurfa İllerinde Turizm Sektörü Çalışanlarının Yaşlarına göre Kültürel Boyutların Karşılaştırılması

Şehirler	Yaş	N	PDI	IDV	MAS	UAI	LTO	IVR
Trabzon	20 yaş ve altı (a)	13	3,711	3,653	3,711	3,480	3,519	3,500
	21-29 yaş (b)	94	3,901	4,380	4,119	3,864	3,869	3,643
	30-39 yaş (c)	41	3,841	3,993	3,707	3,512	3,518	3,365
	40-49 yaş (d)	17	3,514	3,691	3,441	3,367	3,441	3,323
	50 yaş ve üstü (e)	7	3,857	3,750	3,500	3,107	3,678	3,285
		ANOVA		F=1,279 p=,280	F=,280 p=,000*	F=3,800 p=,006*	F=3,886 p=,005*	F=2,782 p=,028*
	Tukey		-	b> a, c, d	b> d	b>a,c,d,	b>a,c,d,	-
Şanlıurfa	20 yaş ve altı (a)	9	3,666	3,861	3,777	3,972	3,611	3,472
	21-29 yaş (b)	98	3,831	3,931	3,734	3,959	3,732	3,602
	30-39 yaş (c)	81	3,765	3,805	3,632	3,959	3,478	3,537
	40-49 yaş (d)	9	3,555	3,861	3,777	3,833	3,555	3,555
	50 yaş ve üstü (e)	4	3,125	3,250	3,500	3,562	3,875	4,000
		ANOVA		F=2,146 p=,077	F=1,798 p=,131	F=,629 p=,642	F=,662 p=,619	F=2,241 p=,066
			-	-	-	-	-	-

*p<0,05

Yaş değişkeni ile ilgili olarak Trabzon'da çalışan katılımcıların bireysellik / kolektivistlik, erillik /dişilik, belirsizlikten kaçınma ve uzun döneme yönelme boyutlarında anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Bu farklılık, 21-29 yaş aralığındaki çalışanlardan kaynaklanmaktadır. Bu grup, 20 yaş ve altı, 30-39 yaş ve 40-49 yaş grubundaki çalışanlardan daha bireyseldir, daha çok belirsizlikten kaçınmaktadır ve daha uzun dönem odaklıdır. Bu grup ayrıca 40-49 yaş grubundakilere kıyasla daha erildir. Şanlıurfa'da ise yaş değişkeni ile kültür boyutları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Tablo 7, kültürel değerlerin katılımcıların eğitim durumlarına göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 7: Trabzon ve Şanlıurfa İllerinde Turizm Sektörü Çalışanlarının Eğitim Durumlarına göre Kültürel Boyutların Karşılaştırılması

Şehirler	Eğitim Durumu	N	PDI	IDV	MAS	UAI	LTO	IVR
Trabzon	10 yıl ve altı (a)	21	4,000	4,226	3,964	3,833	3,881	3,892
	11-12 yıl (b)	36	3,944	4,152	3,854	3,812	3,875	3,680
	13-16 yıl (c)	94	3,760	4,098	3,861	3,545	3,601	3,351
	17 yıl ve üstü (d)	21	3,797	4,214	4,071	3,833	3,738	3,631
		ANOVA		F=1,114 p=,345	F=,232 p=,874	F=,384 p=,764	F1,854 p=139	F=1,752 p=,158
	Tukey		-	-	-	-	-	a> c
Şanlıurfa	10 yıl ve altı (a)	18	3,597	3,763	3,500	3,722	3,652	3,611
	11-12 yıl (b)	69	3,800	4,018	3,750	4,000	3,684	3,677
	13-16 yıl (c)	110	3,784	3,790	3,706	3,947	3,570	3,527
	17 yıl ve üstü (d)	4	3,687	3,500	3,187	4,000	3,687	3,000
		ANOVA		F=,712 p=,546	F=3,216 p=,024*	F=2,246 p=,084	F=1,343 p=,262	F=,548 p=,650
	Tukey		-	b> c	-	-	-	-

*p<0,05

Eğitim değişkeni ile ilgili olarak Trabzon'da çalışan katılımcıların heveslilik / kısıtlılık boyutunda anlamlı farklılık saptanmıştır. 10 yıl ve altı eğitim düzeyine sahip olan katılımcılar 13-16 yıl eğitim düzeyine sahip katılımcılara göre daha heveslidir. Şanlıurfa'da ise eğitim değişkeni ile bireysellik / kolektiflik boyutu arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Bu farklılık, 11-12 yıl eğitime sahip olan çalışanların 13-16 yıl eğitime sahip olanlara kıyasla daha bireyci değerlere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Trabzon ve Şanlıurfa'da eğitim değişkeni ile diğer boyutlar arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

5. Sonuç ve Öneriler

Her kültürün kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler bir toplumu diğerlerinden farklı kılan bir kültürel yapının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ulusal kültürlerin (bir ülkenin kültürü ya da üst kültür) birbirlerine benzeyen yönleri olmakla birlikte bu üst kültürler pek çok açıdan da benzersiz, birbirlerinden farklı özellikler taşımaktadırlar.

Bir ulusal kültürde kendilerini diğerlerinden ayıran benzersiz özellikleri, farklı kültürel değerleri olan farklı alt kültürler de bulunmaktadır. Bu alt kültürler, sahip oldukları etnik köken, etnik kimlik, o topluma özgü değerler, dil, dini fraksiyonlar, bölgesel farklılıklar gibi özellikler nedeniyle farklılık gösterebilmektedirler. Bölgesel kültürün işgörenlerin davranışları üzerindeki önemi ve etkisinden hareketle bu çalışmada; Trabzon ve Şanlıurfa illerinde turizm sektöründe çalışan işgörenler üzerinde yapılan bir araştırma ile bölgesel kültürel farklılıkların ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu farklılığın ortaya konulmasında Hofstede'nin kültürel boyutları dikkate alınmıştır. Türkiye'nin iki farklı coğrafik noktasında yapılan bu çalışmada Hofstede'nin Türkiye ile ilgili ortaya koyduğu kültürel boyutlar bölgesel kültürlere göre değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın en önemli katkısı Hofstede'nin altı kültürel boyutu dikkate alındığında Türkiye'nin iki ilinde iki farklı kültürel boyutta (belirsizlikten kaçınma, bireysellik / kolektiflik boyutları) farklılıklar olduğunun ortaya konulmasıdır.

Trabzon mutfak kültüründen diline kadar çok çeşitli değerlerde ulusal kültürden farklı özellikler göstermektedir. Türkiye'nin kuzeyinde Doğu Karadeniz bölümünde yer alan Trabzon'da "Karadenizlilik" ve Laz kimlikleri öne çıkmaktadır. Karadenizlilik olgusunu belirleyen en önemli unsur, Karadenizlinin zor bir coğrafyada yüz yıllardır verdiği yaşam mücadelesidir. Böl-

ge insanı, mücadeleci olmasının yanı sıra katı, tutucu, muhafazakar, milliyetçi, ataerkil bir yapıya ve hemşehrici bir anlayışa sahiptir. Trabzonlular telaşlı, aceleci ve oldukça zeki bir toplumu temsil etmektedirler. Trabzon halkı sıra dışı bir şekilde fevriyet olarak nitelendirilebilen tezcanlı hatta kolay sinirlenebilir, asabi bir toplumdur. Hızlı konuşurlar, hızlı yemek yerler (Koç ve Alptekin, 2016; Alptekin, 2013). Alptekin (2013) Trabzon ile ilgili kültürel özellikleri Karadeniz'in zor coğrafi koşulları ile açıklamakta ve coğrafi zorunlulukların zamanla zorunluluk olmaktan çıkıp, kültürelleştiğini ve sürekli toplumsal içsel özellikler haline geldiğini belirtmektedir.

Trabzon halkı, bugün Azerbaycan'ın Şeki bölgesiyle büyük benzerlikler gösteren bir Türkçe kullanmaktadır. Trabzon'un batısında Çepni ağı yaygınken doğuya doğru gidildikçe Türkçe Kıpçak-Kuman ağına dönüşmektedir. Ayrıca bölgede az sayıda kişi Romeika (Antik Roma Dili/Rumca) konuşmaktadır (Koç ve Alptekin, 2016).

Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan kadim kent Urfa'da heterojen bir nüfus yapısı hakim olup nüfus ağırlıklı olarak Türkler, Kürtler ve Araplardan oluşmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi Kürt kimliği ile öne çıkan büyük bir nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Yörede yaygın olarak Türkçe konuşulmasına karşın geçmişten bugüne halk arasında Zazaca, Arapça ve Kürtçe de konuşulan diller arasındadır (Kaya, 2013). Bölgede halen daha köklü bir feodal yapı hakim olup töreler sosyal yaşamda büyük önem taşımaktadır. Bu feodal yapı halkın tüm yaşamında gözlemlenebilmekte olup bölgenin kendine has katı bir ahlak anlayışı, farklı gelenek ve göreneklere sahiptir.

Bölgede hakim olan üretim biçiminin büyük ölçüde tarım ekonomisine dayanması, bölgede kapalı bir sosyal yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Egemen geleneksel yapı, yörenin toplumsal yapısını büyük oranda belirlemektedir. Geleneksel hayat tarzı; aşiretçilik ve ağalık sistemi bu sosyal yapı içerisinde öne çıkan olgulardır. Yöredeki toplumsal yapının en belirgin özelliği, toplumun içine kapalı olması, yöre halkının uzun bir geçmişten bu yana süregelen aşiret, ağalık gibi kurumlara olan bağlılığıdır. Böylece, aşiretçilik ve ağalık bölgede kendine has bir sistem oluşturmuştur. Yörede bireysel kimlikten ziyade kolektif kimlikler (aşiret-aile) daha ön plandadır (Kaya, 2013).

Bu araştırma, Trabzon ve Şanlıurfa turizm sektörü çalışanları arasında tüm boyutlarda; güç mesafesi, bireysellik / kolektiflik, erillik / dişilik, belirsizlikten kaçınma, uzun döneme yönelme, heveslilik / kısıtlılık boyutlarında farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde bölgesel kültürel değer boyutları ile Türkiye'nin kültürel boyutları arasında da az ya da çok farklılıklar saptanmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır;

- Araştırma sonuçları bireysellik / kolektiflik ve belirsizlikten kaçınma boyutları dışında Trabzon ve Şanlıurfa'da kültürel değerler bakımından kültürel farklılıkların olmadığını ya da çok az olduğunu, iki farklı bölge insanının da genellikle benzer kültürel değerlere sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla iki ilde de turizm sektörü çalışanları kültürel boyutlar açısından genellikle homojen bir özellik göstermektedirler. Bununla birlikte; güç mesafesi, erillik / dişilik, uzun döneme odaklanma ve heveslilik / kısıtlılık boyutlarında iki il arasında küçük farklar da mevcuttur.
- Trabzon'da çalışan turizm işgörenleri Şanlıurfa'da çalışan işgörenlerle kıyaslandığında daha kolektivist değerlere sahiptirler. Bu sonuçlar, Trabzon'da çalışan işgörenlerin grubun ve işletmenin çıkarlarını kişisel çıkarlarından üstün tuttuklarını göstermektedir. Bu durum Trabzonluların hemşehrici bir kültüre sahip olması ile açıklanabilir. Alptekin (2013) Trabzon halkının, diğer bölge ve şehirlerin halklarından daha fazla yerel kimlik ve aidiyet duygusuna sahip olduğunu; yerel kimlik idrakinin, bir tür hemşehricilik, şehrin değerlerini

abartılı bir biçimde sevme ve ona bağlanma ve nihayet daha çok vatanseverlik olarak anımlandırılabilen bir tür milliyetçilik anlayışına neden olduğunu ifade etmektedir.

- Şanlıurfa'da çalışan işgörenlerin belirsizlikten kaçınma değerleri Trabzon'da çalışan işgörenlerden daha yüksektir. Bu sonuçlar, Ertaş (2018)'in bulguları ile örtüşmekte olup işgörenlerin belirsizliği önemli bir tehdit olarak algılayabileceklerini, farklı kişi ve fikirlerin tehlike olarak görülebileceğini, kaygı ve stres yaşayabileceklerini, memnun olmasalar dahi çalıştıkları işi sürdürmek zorunda kalabileceklerini göstermektedir. Bu durum, bölgenin siyasi ve ekonomik şartları dikkate alındığında normal görülebilir. Zira bölgenin yıllardır terör olaylarının gölgesinde kalmış olması ve sosyo-ekonomik olarak az gelişmiş, nitelikli eğitim ve iş imkanlarının kısıtlı olması işgörenlerin kaygılarını arttırmaktadır. Nitekim Ertaş (2018) da bu durumu çalışanların bölgede yaşanan Suriye krizi, terör olayları, Türkiye'de yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal sorunların bir sonucu olarak turizm sektöründe ortaya çıkan daralmalar ve kriz ortamı gibi olaylardan etkilenmeleri nedeniyle belirsizlikten kaçınmanın yüksek olabileceği şeklinde açıklamaktadır. Böylece Ertaş (2018) belirsizlikten kaçınan çalışanların, iş tatminsizliği, iş stresi, geleceğe yönelik güvensizlik gibi olumsuz durumlar yaşamasının muhtemel olabileceğini ifade etmektedir.
- Trabzon'da güç mesafesi daha geniştir.
- Trabzon'da çalışan işgörenler, Şanlıurfa'dakilerle kıyaslandığında daha dışıl, daha kısa dönem odaklı ve daha hevesli bir toplumu temsil etmektedirler.
- Trabzon ve Şanlıurfa güç mesafesi değerleri Türkiye ortalamasından daha düşük çıkmış olup sonuçlar, bu iki ildeki çalışanların üst yönetim ile astlar arasındaki güç aralığının giderek daraldığını düşündüklerini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar Ertaş (2018) ve Ay'ın (2014) otel çalışanları üzerine yaptıkları araştırma sonuçları ile uyumludur. Bu durum, Türkiye'deki sosyo-kültürel değişim ile açıklanabilir. Eğitim seviyesinin artmasına ve demokrasinin gelişmesine paralel olarak zaman içerisinde Türkiye'de güce karşı olan bakış açısı ve dolayısıyla da işgörenlerin algı ve tutumları değişmiştir. Ayrıca, Ertaş (2018) bu değişimi, turistler genellikle farklı bölgelerden ve yabancı ülkelere gelen kişiler olduğu için ve çalışanlar farklı kültürlerle sürekli iletişim ve etkileşim içinde olduklarından bu etkileşimin çalışanların güç mesafesi algılarının azalmasına katkıda bulunduğu şeklinde açıklamaktadır.
- Benzer şekilde, Türkiye ortalaması ile karşılaştırıldığında Şanlıurfa'daki turizm sektörü çalışanları daha bireyseldir.
- Belirsizlikten kaçınma hem Trabzon'da hem de Şanlıurfa'da Türkiye ortalamasından daha düşüktür. Bu durum, Türkiye'de değişen siyasi istikrar ile açıklanabilir. Ayrıca turizm sektörü çalışanları, farklı kültürlerden gelen yabancılarla etkileşim içinde olduklarından farklılıklara karşı daha toleranslı olabilirler.
- Trabzon ve Şanlıurfa'nın uzun döneme yönelme, erillik / dişilik, heveslilik / kısıtlılık boyutları değerleri ise Türkiye ortalaması ile paralellik göstermektedir.
- Trabzon kolektivist bir toplum olup bu değer Türkiye ortalamasına yakındır.
- Katılımcıların demografik özellikleri ile kültürel boyutlar arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yapılan analizler; katılımcıların cinsiyetlerine, yaşlarına ve eğitim durumlarına göre kültürel boyutlar arasında farklılık olduğunu ortaya koymaktadır. Cinsiyet değişkeni ele alındığında Trabzon'da cinsiyete göre kültürel boyutlar arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Trabzon'daki erkek çalışanlar kadınlara kıyasla daha bireyci; kadınlar ise daha çok erkeklere atfedilen bir özellik olan eril bir kültüre sahiptirler. Bu durum Karade-

niz kadının sorumluluklarının fazla olması ile açıklanabilir. Hem evde hem de evin dışında uğraşları olan kadının yükü ağırdır. Bu durum, kadınları günlük hayatın zor şartlarına uyum sağlamaya, bu şartlarla mücadele etmeye zorlamakta ve daha erkeksi eğilim göstermelerine neden olmaktadır.

- Benzer biçimde Trabzon'da yaş faktörü de kültürel boyutlarda anlamlı farklılıklara neden olmaktadır. 21-29 yaş aralığındaki çalışanlar, 20 yaş ve altı, 30-39 yaş ve 40-49 yaş grubundaki çalışanlardan daha bireyseldir, daha çok belirsizlikten kaçınmaktadır ve daha uzun dönem odaklıdır, ayrıca 40-49 yaş grubundakilere kıyasla daha erildir.
- Keza eğitim değişkeni ile ilgili olarak; Trabzon'da çalışan ve 10 yıl ve altı eğitim düzeyine sahip olan katılımcılar 13-16 yıl eğitim düzeyine sahip katılımcılara göre daha heveslidir.
- Şanlıurfa'da cinsiyet ve yaş değişkeni ile ilgili olarak kültürel boyutlarda anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Bununla birlikte, eğitim değişkeni ile bireysellik / kolektiflik boyutu arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. 11-12 yıl eğitime sahip olan çalışanlar, 13-16 yıl eğitime sahip olanlara kıyasla daha bireycidirler.
- Kültürel boyutlar arasında ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla Trabzon'da yapılan Pearson korelasyon analizi sonuçları boyutlar arasında genellikle pozitif yönlü orta ve yüksek düzeyde bir korelasyon olduğunu; Şanlıurfa'da yapılan analizler ise boyutlar arasında genellikle pozitif yönlü düşük ve orta düzeyde bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Bir toplumun sahip olduğu üst ya da alt kültürel değerler sosyal hayatın her alanında etkilidir. Kültürel değerler, hem işletme faaliyetlerini hem de işgörenlerin davranışlarını etkileyen çevresel bir faktördür. Kültürel farklılıklar iş yaşamında farklı normların ve davranış şekillerinin ortaya çıkmasına neden olur. Örgütlerin başarılı olabilmeleri sosyal çevrelerini anlamaları ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda kültürel kuralların neler olduğunun ve nasıl kullanılması gerektiğinin bilinmesi önem taşımaktadır.

Araştırmalar (Hofstede, Hofstede ve Minkow, 2010; Eren, 2000; Azizoğlu, 2011), örgütün içinde bulunduğu toplumun kültürel değerlerinin örgüt kültürünün şekillenmesinde önemli etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle örgütsel faaliyetlerde ve örgüt yönetiminde çalışanların kültürel inançları ve değerleri ile örgütün içinde bulunduğu sosyal yapı dikkate alınmalıdır. Çünkü içinde bulunulan toplumun ve işgörenlerin kültürel değerlerini göz ardı ederek onları yönetmek mümkün değildir.

Bu araştırmadan elde edilen sonuçlar turizm işletmeleri yöneticileri açısından yol gösterici olup yöneticilerin bu hususları işle ilgili uygulamalarda ve yönetsel süreçlerde dikkate almaları gerekmektedir. Örneğin; bireysel bir toplumu temsil eden Urfa'da faaliyet gösteren turizm işletmeleri yöneticilerinin daha başarılı bir iş performansı elde edebilmeleri için çalışanların çıkarlarını işletme çıkarları ile uyumlaştırarak işgörenlerin performansına göre teşvik ve ödüller vermesi yerinde olur. Ayrıca grup sadakatini artırıcı önlemleri almaları gerekmektedir.

Her iki il de erillik / dişilik boyutlarında yaklaşık olarak orta seviyede olup bu durum iyi iş ilişkileri, işbirliği, yardımlaşma ve iş güvenliğinin olduğu bir iş atmosferi yaratmanın önemini ortaya koymaktadır. Yöneticiler, çatışmaların karşılıklı anlaşma ile çözüldüğü, ekip çalışmasının teşvik edildiği iyi bir iş ortamı yaratmalıdır. Turizm işletmelerinde ekip çalışması odaklı bir hizmet sunulduğundan grup ilişkileri büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışanlar arasında daha sıcak ve samimi ilişkilerin sağlanması yönünde çaba harcanmalıdır.

Urfa'da belirsizlikten kaçınma derecesi çok yüksektir. Bu nedenle yöneticiler, stresin az olduğu bir iş ortamı yaratmalı, görev ve sorumluluklar açık ve belirgin olmalı, tüm iş süreçleri kural-

lar çerçevesinde yürütülmelidir. Çünkü çalışanlar, uzun vadeli ve güvenilir yani işten çıkarılma riskinin düşük olduğu işleri tercih etmektedirler.

Güç mesafesinin ortanın üzerinde değerlendirildiği Trabzon'da yöneticiler, tüm çalışanlara eşitlikçi olarak yaklaşmalı, farklılıkları yönetmeli, gelirlerin dağılımı adil ve yapılan işin zorluğuna ve çalışanın yeteneklerine göre olmalı, etik uygulamalara, kararlarda etik kodlara önem verilmeli ve mümkün olduğunca astların kararlara katılmaları, iş konusunda öneri geliştirmeleri sağlanmalıdır.

Her iki ilde de uzun döneme odaklanma hemen hemen orta seviyede ölçülmekle birlikte her iki ilde de çalışanların daha çok kısa dönem odaklı oldukları söylenebilir. İşletmenin gelişmesi ve yeni yatırımlar yapılabilmesi için tutumluluk teşvik edilmelidir. Yeniliklere açık bir iş anlayışı geliştirilmeli, çalışanın eğitim ve gelişimi için eğitim programları düzenlenmelidir. Benzer şekilde her iki ilde de heveslilik değerleri ortanın üzerindedir. Çalışanların fikirlerini özgürce ifade etmelerini sağlayan bir iş ortamı yaratılmalı ve çalışanın refah düzeyinin artmasına önem verilmelidir.

Bu çalışmanın ilgili alanyazına katkıları yanısıra kısıtları da bulunmaktadır. Bu araştırmanın en önemli kısıtı, çalışmanın birbirinden kültürel olarak farklılaştığı düşünülen sadece iki ilde turizm işgörenleri üzerinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bölgesel kültürel özelliklerin farklı bölgelerde değişip değişmediğinin belirlenebilmesi, daha anlamlı ve daha güvenilir sonuçlara ulaşılması için araştırmanın bölge bazında yürütülmesi gerekir. Zira Türkiye farklı coğrafi özellikleri, farklı etnik grupları bünyesinde barındıran büyük bir ülkedir. Bölgesel farklılıkların dikkate alındığı bu tür araştırmaların yürütülmesi, bölgesel farklılıkların kültürel boyutlarda üst kültürden farklı olarak değişip değişmediği konusunda daha detaylı bilgilere ulaşılmasına ve bu farklılıkların iş yaşamını, iş yapma biçimlerini, örgüt kültürünü, örgütsel psikolojiyi nasıl etkilediği ile ilgili çıkarımlar yapılmasına olanak sağlayacaktır.

Bu çalışmada temelde iki farklı il arasındaki kültürel boyut değerleri açısından farklılıklar ortaya konulmakla birlikte, Türkiye ortalamaları da dikkate alınarak bir kıyaslama yapılmıştır. Ancak; Türkiye ile ilgili ulusal kültür araştırması, 1980'li yıllara ait değerler üzerinden bir kıyaslama sağladığından aradan geçen 40 yıl içerisinde üst kültürde meydana gelen değişimleri ölçmekten ve açıklamaktan uzaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Alptekin, M. Y. (2013). Sosyoloji'de coğrafyacı yaklaşım ve Trabzon'da toplumsal karakterin ekolojik yorumu. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 8(15), 77–98.
- Akdeniz, D. ve Seymen, O. A. (2012). Diagnosing national and organizational culture differences: a research in hotel enterprises. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 2 (1).
- Arslantürk, Z., Amman, M. T. (2014). *Sosyoloji*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Azizoğlu, R. O. (2011). *Kültürün örgütsel iletişim üzerine etkisi: iki farklı ülkede faaliyet gösteren iki işletme arasında karşılaştırmalı bir araştırma* (Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara.
- Bass, B., Eldridge, L. (1973). Accelerated managers' objectives in twelve countries. *Industrial Relations*, 12, 158–171.
- Becerikli, S. Y., ve Kılıç, N. P. (2017). Merkez ve Doğu Avrupa'da halkla ilişkiler uygulamaları: Romanya örneği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2).
- Bumin, B. (2003). *Çağdaş işletme teknikleri*. (F.B Işın Özdoğan, Dü.) Ankara: Gazi Kitabevi.
- Christopher, R. C. (1983). *The japanese mind*. New York: Fawcett Columbin
- Çalışkan, N., ve Özkoç, A. G. (2015). *Ulusal kültürün örgüt kültürü ve paternalist liderlik algısı üzerindeki etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi) Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Nevşehir.
- Coşgun, M. (2012). Popüler kültür ve tüketim toplumu. *Batman University Journal of Life Sciences*, 1(1).
- Dursun, İ. T. (2013). Örgüt kültürü ve strateji ilişkisi: Hofstede'nin boyutları açısından bir değerlendirme. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(4).
- Erdem, F. (2001). Girişimcilerde risk alma eğilimi ve belirsizliğe tolerans ilişkisine kültürel yaklaşım. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2).
- Ertaş, Ç. (2018). Konaklama işletmeleri çalışanlarının kültürel değerleri. *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 7(2), 4–23.
- Evan, W. M. (1975). Measuring the impact of culture on organizations. *International Studies of Management & Organization*, 5(1), 91–113.
- Gemlik, N., Manioğlu, Y. ve Çatar, Ö. (2015). Geert Hofstede'in örgüt kültürü modeline göre sağlık meslek gruplarının incelenmesi ve kamu ve özel hastanelerinde karşılaştırmalı bir araştırma, *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 1 (1).
- Göçer, A. (2012). Dil-kültür ilişkisi ve etkileşimi üzerine. *Türk Dili*, 729, 50–57.
- Gudykunst, W. B., Matsumoto, Y., Ting-Toomey, S., Nishida, T., Kim, K., Heyman, S. (1996). The influence of cultural individualism-collectivism, self construals, and individual values on communication styles across cultures. *Human Communication Research*, 22, 510–543.
- Güçlü, N. (2003). Örgüt kültürü. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 61–85.
- Gümüştekin, E., ve Emet, C. (2007). Güçlendirme algılarındaki değişimin örgütsel kültür ve bağlılık üzerinde etkileşimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 90–116.
- Gürbüz, S. ve Bingöl, D. (2007). Çeşitli örgüt yöneticilerinin güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, eril- dişil ve bireyci-toplulukçu kültür boyutlarına yönelik eğilimleri üzerine görgül bir araştırma. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 68–87.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: international differences in work -related values*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Hofstede, G. (1984). Cultural dimensions in management and planning. *Asia Pacific Journal of Management*, 1(2), 81–99.
- Hofstede, G. (1991). *Organizations and cultures: Software of the mind*. New York: McGrawHill.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing cultures: the hofstede model in context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1), 8.
- Hofstede, G. (2018). *Değerler anketi modülü*. Erişim adresi: www.geerthofstede.com/research-and-vsm/

- Hofstede, G. and Bond, M.H. (1984). Hofstede's culture dimensions: an independent validation using Rokeach's value survey. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 15(4), 417–433.
- Hofstede, G., and Mccrae, R. R. (2004). Personality and culture revisited: linking traits and dimensions of culture. *Cross-Cultural Research*, 38(1), 52–88.
- Hofstede, G., and Minkov, M. (2013). *VSM 2013. Values Survey Module*. Erişim adresi: <https://geerthofstede.com/research-and-vsm/vsm-2013/>
- Kaasa, A., Vadi, M., & Varblane, U. (2014). Regional cultural differences within European countries: evidence from multi-country surveys. *Management International Review*, 54(6), 825–852.
- Kantaş Sarioğlu, M. (2014). *Örgüt kültüründe Hofstede modeli ile öğrenen organizasyon arasında ilişkinin belirlenmesine yönelik bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Kütahya.
- Karakaya, A., Ay, F. A., ve Gürel, S. (2013). Stratejik yönetim süreci bağlamında kültür ve yönetim tarzı etkileşimi: Karadeniz bölgesindeki belediyelere yönelik bir araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37(2), 71–98.
- Kaya, H. (2008). Kamu ve özel sektör kuruluşlarının örgütsel kültürünün analizi ve kurum kültürünün çalışanların örgütsel bağlılığına etkisi: Görgül bir araştırma. *Maliye Dergisi*, 155, 119–143.
- Kaya, M. (2013). *Modernleşme sürecinde aşiretlerin dönüşümü: Şanlıurfa aile ve aşiret dernekleri* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Konya.
- Koç, Ö., ve Alptekin, M. Y. (2016). Siyasal ve kültürel yönleriyle Trabzon'da muhafazakârlık, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 95–179.
- Minkov, M. (2007). *What makes us different and similar: a new interpretation of the world values survey and other cross-cultural data*. Sofia, Bulgaria: Klasika i Stil.
- Minkov, M., and Hofstede, G. (2011). The evolution of Hofstede's doctrine. *Cross Cultural Management: An International Journal*, 18(1), 10 – 20.
- Öğüt, A., ve Kocabacak, A. (2008). Küreselleşme sürecinde Türk iş kültüründe yaşanan dönüşümün boyutları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(23), 145 – 170.
- Deniz, M. ve İnce, A. R. (2016). Hofstede'nin örgüt kültürü modelinin potansiyel girişimcilerin yetiştiği çevresel özellikler kapsamında değerlendirilmesi, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 255–269.
- Rajh, E., Budak, J., and Anić, I. D. (2016). Hofstede's culture value survey in Croatia: examining regional differences. *Društvena Istraživanja: Časopis Za Opća Društvena Pitanja*, 25(3), 309–327.
- Reisinger, Y. and Turner, L. W. (2011). *Cross-cultural behaviour in tourism concepts and analysis*. Oxford : Butterworth-Heinemann.
- Sample, C. (2013). *Applicability of cultural markers in computer network attack attribution*. 12th european conference on information warfare and security, University of Jyväskylä, Finland.
- Sargut, A.S. (2001). *Kültürlerarası farklılaşma ve yönetim*. Ankara: İmge Yayınları.
- Sığrı, Ü. (2006). Japonların kültürel özellikleri bağlamında; yönetsel, ekonomik ve sosyal süreçlerinin analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 29–47.
- Sığrı, Ü., ve Tıgılı, M. (2006). Hofstede'nin "belirsizlikten kaçınma" kültürel boyutunun yönetsel-örgütsel süreçlerde ve pazarlama açısından tüketici davranışlarına etkisi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 1.
- Sığrı, Ü., Tabak, A. ve Ercan, Ü. (2009). Kültürel değerlerin yönetsel kapsamda analizi: bankacılık sektörü örneği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 166–192.
- Sinha, J. P. (2008). *Culture and organizational behaviour*. New Delhi: SAGE Publications India.
- Temiz, M. Ö. (2001). Organizasyonel kültür ve iş performansı, *Active Bankacılık Finans Dergisi*, 1(6).
- Turan, S., Durceylan, B., ve Şişman, M. (2005). Üniversite yöneticilerinin benimsedikleri idari ve kültürel değerler. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 181–202.
- Warsame, A. N. (2016). *Kültürel farklılıkların uluslararası işletmeler üzerindeki yansımaları: Somali'de faaliyet gösteren Türk işletmelerinin deneyimlerinin belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Wasti, S.A. (1994). *The influence of cultural values on work related to attitudes and organizational structure: a comparative study* (Master Thesis). Middle East Technical University, Ankara.
- Yahyagil, M. Y. (2004). Denison örgüt kültürü ölçme aracının geçerlik ve güvenilirlik çalışması: ampirik bir uygulama. *İÜ İşletme İktisadi Enstitüsü, Yönetim Dergisi*, 47, 53–76.
- Yaşar, Y. S. (2014). *Dimensions of culture: indulgence and restraint in academic life in Turkey*. (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.
- Yeloğlu, H. O. (2011). Türk toplumsal kültürünün örgüt yapılarına olan etkilerinin belirlenmesine yönelik bir çalışma. *ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 153–170.
- Yeşil, S. (2013). Kültür ve kültürel farklılıklar: liderlik açısından teorik bir değerlendirme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 44(44).
- Yüksel, M ve Bolat, T. (2016). Örgütsel politika, Hofstede'in örgüt kültürü boyutları, iş tutumları ve iş çıktıları ilişkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(3), 173–204.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Kuramsal Makale / Theoretical Article

Müslüman Toplumlarda Sendika, Toplu Pazarlık ve Grev Hakkı

Trade Union, Collective Bargaining and The Right to Strike in Muslim Societies

Sayım YORGUN¹

¹Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: S.Y. 0000-0002-1733-8222

Corresponding author:

Sayım YORGUN,
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: sayimyorgun@gmail.com

Submitted: 15.02.2020

Revision Requested: 26.03.2020

Last Revision Received: 27.03.2020

Accepted: 31.03.2020

Published Online: 30.04.2020

Citation: Yorgun, S. (2020). Trade union, collective bargaining and the right to strike in Muslim societies. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 297-322.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0100>

ÖZ

Müslüman toplumlarda kapitalist ekonomik sistemin uygulandığı, piyasanın egemen kılındığı, sınırsız rekabeti esas alan ve piyasaya müdahaleyi reddeden liberal anlayışın yaygın olarak kabul gördüğü bilinmektedir. Kapitalist sistemin İslam'ın ilkelerine ne kadar uygun olduğunu tartışmak yerine, gayri İslami ekonomik sistemin yarattığı yoksulluk ve sömürüyle mücadeleyi esas alan sendikal örgütlenmenin Müslümanlar arasında tartışılması bir çelişkidir. Müslüman toplumlarda sendikal haklara yönelik tartışmalar daha çok sınıf bağlamında yapılmakta, sınıflı bir toplum yapısının İslami olmayacağı görüşü öne çıkmaktadır. Endüstri ilişkilerine İslami perspektiften bakıldığında bir tarafta çalışanları ve işverenleri eşit taraflar olarak gören ve bu ilişkide devletin tarafsız olması gerektiğini savunanlar; diğer tarafta çalışanların işverenler karşısında güçsüz ve pazarlık gücü zayıf taraf olduğunu kabul eden, işçilerin örgütlenmesini zaruri gören ve devletin güçsüz lehine müdahale etmesi gereğini savunanlar mevcuttur. Hem İslam'ın hem de sendikaların öncelikli amacı adalettir ve iş sözleşmelerinin İslami değerlere uygunluğu esastır. İşçi-İşveren ilişkileri söz konusu olduğunda, çalışanların işverenle eşit olmadığı ve hukuki olarak eşitliğe sahip olsa da, her zaman sınırlı fırsatlara sahip olduklarından ve hatta fırsatların yokluğu nedeniyle işverenlerin şartlarını kabul ettikleri bir gerçektir. Bu gerçeği dikkate alarak, işçilerin örgütlenmesi, toplu pazarlık ve grev hakkının ele alınması gerekmektedir. Bu makalede endüstri ilişkilerini düzenleyen ve sistemleştiren sendika, toplu pazarlık ve grev hakkı Müslüman toplumlar özelinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Müslüman toplum, sendika hakkı, toplu pazarlık, grev, sosyal adalet

ABSTRACT

In Muslim societies, the capitalist system is implemented with its characteristics of market dominance, unlimited competition and a liberal perspective. Paradoxically, rather than discussing how appropriate the capitalist values are to the principles of Islam, trade unions are widely being criticized. Debates on trade unions are focused on class, with the

view that a society based on class structure will not be Islamic. From an Islamic viewpoint, on one hand, there are those who see employees and employers as equal parties, and advocate that the state should be neutral in this relationship. On the other hand, there are those who agree that employees are vulnerable, have weak bargaining power, should be organized, and the state should interfere in favor of the weak. Given that the primary goal of both Islam and Trade Unions is justice, compliance of labor relations with Islamic values is essential. Since employees always have limited opportunities, it is a fact that they cannot be equal to employers even though they have legal equality. Hence, the right to trade unions, collective bargaining and strike rights, must be primarily addressed in Muslim societies. In this article, the regulations on industrial relations in Muslim societies will be examined.

Keywords: Muslim society, trade union rights, collective bargaining, strike, social justice

EXTENDED ABSTRACT

The debates on trade union rights in the Muslim societies have been conducted in the context of class, and the idea that a society with a class structure may not be Islamic stands out. Looking at industrial relations from an Islamic perspective, on the one hand, there are those who argue that employees and employers are equal and thus the state should be neutral in this relationship. On the other hand, there are those who accept that employees are weak and negotiable, that workers should be organized and the state should intervene in favor of the powerless.

It should be pointed out that in Muslim societies, a liberal understanding that a capitalist economic system is implemented, the market dominates, competition is unlimited, and intervention is rejected is widespread. Rather than discussing how appropriate the capitalist system is to the principles of Islam, the discussion of the trade union organization struggling against poverty and exploitation created by the non-Islamic economic system by the Muslims is a serious contradiction.

In Muslim societies, the existence of a labor legislation sufficiently protecting the workers and the widespread practices and attitudes that infringe labor rights do not emanate from the principles of Islam, but it is a preference of the ruling elite. The absence of Islamic principles in labor legislation may be attributed to the fact that many of these countries were colonized in the last century. What is more, the labor legislation of post-independence was mainly taken from the colonizing European nations without linking them to Islam (Ahmad, 2011, s. 589).

The main category in Al-Banna's perspective on employer-employee relationship is "justice". According to Al-Banna, the concept of justice is crystalized in the main purpose of trade unions. For him, justice represents a proactive approach to protect workers from exploitation: "All the world knows that workers are still exploited, that the conditions of work is inhumane, that trade unions were established to prevent these gross outrages and enable workers to live a decent life". It may be noted that this perspective has a resonance of Al-Sadr's perspective - who defines Islamic economics as Islam's preferred approach to the pursuit of economic life and to resolve practical economic problems in line with its concept of justice. Al-Banna considers trade unions as a legitimate guardian for workers and believes that a collective contract negotiated between a trade union and an employer covers all the Islamic values, advantages and guarantees sought in such a contract (Syed, 2008, s. 422). In this respect, it is a right for the exploited to react and the workers cannot be condemned because of the organization.

Islam may recognize the right to strike as a way of eliminating injustice with certain limits and does not tolerate those who transgress these limits (02: 190) (Ahmad, 2011, s.606). It should be the main duty of the state to ensure that workers and employers parties negotiate on equal terms. This ob-

ligation may not be realized only by making legal arrangements, it is necessary to give the parties the opportunities to defend their rights.

The primary aim of both Islam and Trade Unions is Justice. Labor contracts must comply with Islamic values. When it comes to employee-employer relationships, it is a fact that although having legal equality, employees and employers are not equal in terms of bargaining power, most of the time the employees have no other choice but to accept the conditions imposed by the employers due to limited and even a dearth of opportunities. Considering these facts, a detailed analysis of the organization of workers, collective bargaining and the right to strike in Islamic societies must be addressed.

In Islamic countries, trade union rights have not been sufficiently effective, especially due to the late industrialization, the failure to break the chain of economic backwardness, the exploitation of natural resources and the establishment of authoritarian regimes.

For this reason, income inequality has increased among Muslims, poverty has become widespread, conflicts have increased, and power has been taken without elections by small groups such as families and non-democratic leaders. A new and just social order must be established for the new generations with liberated ideas and conscience, who refuse to serve to those but Allah. To establish democracy in capitalist systems and to achieve social justice in working life, it is necessary to have trade unions, collective bargaining and strikes rights.

1. Giriş

Sanayileşme ve kapitalist ekonomik sistem, bir yandan bağımlı çalışan sınıfını, diğer yandan özel mülkiyet, özel teşebbüs ve kâr ile yeni sermaye birikimine imkân hazırlayarak, burjuva sınıfını ortaya çıkarmıştır. Bu sınıfsal ayrıma dayalı örgütlenmenin ortaya çıkması, özellikle işçiler açısından sendikal hakları gündeme getirmiş ve bu uğurda yapılan mücadeleler, işveren karşısında zayıf durumda kalan işçilerin sendika çatısı altında örgütlenmesini sağlamıştır. İşçilerin örgütlenmesine karşılık güçleri azalan işverenlerin de sendika çatısı altında örgütlenmeleri, memurların sendikalaşması ve devletin de işveren sıfatıyla sendika kurmasıyla sendikal haklar genişlemiş, toplu pazarlık ve grev hakkı ile endüstri ilişkileri sistemi doğmuştur.

Kapitalist sistemde yoğun sömürü ve sefaletlerin yaşanması ve uzun mücadelelerden sonra muhalif örgütler olarak güçlenen sendikaların işverenlerle uzlaşması, korporatist eğilimleri yoğunlaştırmış, kapitalist toplumlarında sendikal hakların genişlemesine yol açmıştır. Sosyalist toplumlarında sendikalar, varlık amacını yitirerek, sosyalist rejimi koruyan örgütlere dönüşmüş, Müslüman toplumlarında ise sendikal haklar, daha çok yasaklanan, ihtiyaç olarak görülmeyen, toplumsal yapıyı tehdit eden, özgürce kullanılmayan haklar olarak gündeme gelmiştir.

Müslüman toplumlarında sanayileşme yolunda atılan adımlarla kapitalist ekonomik sistemin, kitlesel üretimin ve Taylorist yönetimin yayıldığı, gelir dağılımının bozulduğu, sefalet tablolarının yaygınlaştığı ve mağduriyetlerin arttığı görülmüştür. Müslüman toplumlarında da emeğin değerinin mal ve hizmetler gibi ele alınması mağduriyetleri artırmış, kapitalist uygulamalara karşın sendikal haklara yönelik tepkiler ve kısıtlamaların yaygınlaşması gelir dağılımını olumsuz etkilemiş, çalışanların hak kayıplarına yol açmıştır. Sendika karşıtı tavır ve yasaklara rağmen sendikal mücadelelerin ortaya çıkması, sömürgeci ülkelere yönelik bağımsızlık mücadelelerinin öncülüğünü sendikaların yapması, sömürgeci ülkelerin sendikal yapılar oluşturması ve iktidarların farklı amaçlar için sendikal haklara yönelik yasal düzenlemeleri kabul etmesi, bu haklara ilişkin tartışmaları Müslüman toplumlarında yaygınlaştırmıştır.

Müslüman toplumlarında sendikal haklara yönelik değerlendirmeler İslami açıdan ele alınmakta, ancak kapitalist ekonomik yapı göz ardı edilmektedir. İslam'ın sınıfsız toplum düzenini emrettiği, grevin İslami mücadele aracı olmadığı gibi yaygın olarak bilinen hususlar öne çıkmakta; sendika, toplu pazarlık ve grev gibi mücadele araçları bu görüşler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler hayatın realitesiyle örtüşmediği gibi İslami ilkelerle de örtüşmemektedir. Kapitalist düzenin yaygın ve piyasanın egemen olduğu Müslüman toplumlardaki mevcut şartları dikkate almadan sendika, toplu pazarlık ve grev hakkına ilişkin yorum ve değerlendirmeler maalesef toplumsal ihtiyaçları karşılamamakta, Müslümanların yaşadıkları sorunu çözmemekte ve teorik tartışmalar düzeyinde kalmaktadır.

İnsan emeğinin hem fiziki hem de fikri gücünü ikame edecek şekilde teknolojinin değişiyor olması, çalışma hayatına yönelik tartışmaları daha da önemli kılmaktadır. Bu nedenle Müslüman toplumlar hem sanayi döneminin ortaya çıkardığı sorunlarla mücadele etmek hem de sanayi ötesi çalışma ilişkilerinin çıkarmakta olduğu sorunlara karşı hazırlıklı olmak zorundadır. Bu sorunları çözebilmek için alternatif geliştirmek, hem mevcut hem de gelecekte ihtiyaç duyulacak çözümleri üretmek Müslümanların temel sorumluluklarıdır.

İdeal İslam düzenine ulaşma hedefi hiç kuşkusuz varlığını devam ettirecek ve bu amaca yönelik çalışmalar sürdürülecektir. Ancak geçiş aşaması olarak ifade edebileceğimiz dönem için Müslümanların yaşadıkları sorunu giderecek alternatifler oluşturmak ve çalışma hayatına yönelik kalıcı çözümler geliştirmek de Müslümanların görevidir. Bu sorumluluğu göz ardı etmeyip, "İslam'da emek sömürsü yasaktır" ilkesini aktif olarak iş piyasasında uygulanabilir hale getir-

mek ve aksi uygulamaların varlığı halinde ise mücadele yöntemlerini göstermek gerekmektedir. Bu nedenle makalede sendikal haklara, sömürünün ortaya çıkardığı haklar olduğu ilkesiyle yaklaşılmakta, Müslümanların yaşadığı coğrafyada emek sömürüsünün sonucu olarak sendikal haklara ihtiyaç olduğu düşüncesinden hareket edilmektedir.

İslam, değişmez ekonomik bir model önermediği gibi İslami ilkelerden hareket ederek değişmez bir model üretmekte mümkün değildir. İslami ilkelerden hareket ederek, ekonominin ve sosyal hayatın ihtiyaçları doğrultusunda modeller üretmek mümkündür, ancak bu modeller değişmez değildir. Çünkü tarım toplum düzeninin ihtiyacı olan ekonomik yapı ile sanayi ötesi toplum düzeninin ihtiyaçları aynı değildir, bu nedenle tek bir modelden hareket ederek sorunları çözmek mümkün değildir. Bu tespitten İslam'ın ekonomik anlamda değişmez hükümleri olmadığı sonucu çıkarılmamalı, bu hükümlerden hareket ederek değişmez ekonomik bir modelin üretilemeyeceği ifade edilmektedir.

İslam ülkelerinin bu çalışmada esas alınmaması, bu ülkelerde hayatın tüm yönleriyle İslami emir ve ilkeler çerçevesinde olmaması, kapitalist sistemin egemen olması makalenin başlığında "Müslüman toplumlar" ifadesinin kullanılmasına neden olmuştur. Çünkü "İslam ülkeleri, İslam ekonomisi" gibi ifadeler mevcut yaşananları açıklamaktan uzak, içerik olarak tartışılmalıdır. İslam dininin anlaşılması ve yorumlanması sağlanan farklı görüşlerin olduğu bilinmektedir ve mezhepsel farklılıkların derinleştiği de bir gerçektir. Ancak bu makalede mezhepsel farklılıklar esas alınarak bir inceleme yapılmamış, Kur'an-ı Kerim hükümlerinin esas alınarak konunun incelenmesi tercih edilmiştir.

Bu makalede Müslüman toplumlarda sendika, toplu pazarlık ve grev hakkı ele alınacak, işverenin yönetim hakkı sınırsız mıdır, işçilerin sömürüye karşı savunma hakkı var mıdır, sömürüye karşı sendika, toplu pazarlık ve grev hak olarak kullanılabilir mi? vs. sorulara cevap aranacaktır. Bu amaçla öncelikle piyasa, bölüşüm, sınıf kavramları ele alınacak, daha sonra sendikal örgütlenme, toplu pazarlık ve grev hakkı incelenerek, alternatif düşünceler değerlendirilecektir.

2. Piyasa, Bölüşüm ve Sınıf

Kaynakların ihtiyaçlara göre dağılımını sağlayacak temel mekanizmanın ne olacağı iktisat biliminde sürekli tartışma konusu olmuştur. Üretimin miktarı, fiyatı ve ücretin belirlenmesine kadar her kararı şekillendirecek piyasa mekanizmasıdır anlayışı olduğu gibi, merkezi olarak bu ihtiyaçlar devlet tarafından planlanmalı ve piyasa şartlarına bırakılmamalı görüşü de mevcuttur. Bu iki görüşe karşı çıkıp karma olarak ifade edilebilecek iktisadi sistemler de önerilmektedir.

İslam alimleri arasında da piyasaya, devlete ve karma ekonomik düşünceye öncelik veren farklı görüşler bulunmaktadır.¹

Piyasanın temel belirleyici olduğunu dile getiren Adem Smith, ekonomide her şey dengededir, müdahale edilmemelidir ve dengesizlik olduğunda *gizli el* ile dengesizlikler çözülecektir görüşünü dile getirmektedir. Oysa ekonomide yaşananlar *gizli elin* sorunları çözemediği, tam aksine açık ellerin piyasaya müdahale etmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Kapitalist düzende piyasaya müdahale eden iki el mevcuttur; biri devlet, diğeri sendikalarıdır. Bu nedenle Müslüman

1 İslam alimlerinin bir kısmı (özellikle Malikiler ve Hanefiler), devletin halkın refah kaybına göz yummaması gerektiğini; ihtiyaç duyulduğunda mal ve faktör piyasalarında fiyatların kontrolünü yapmaya, adil bir fiyatın oluşumunu sağlamaya, hatta (tazminat ödenmek kaydıyla) müsaderesine bile hakkının ve sorumluluğunun olduğunu iddia etmişlerdir. İslam alimlerinin diğer bir kısmı ise (özellikle Haneliler ve Şafiler), devletin böyle bir hakkının olmadığını savunmuşlardır. Çünkü, fiyatların kontrolü, hem bir mülkiyet ve onun kullanım hakkına müdahaledir ve dolayısıyla bireyin özgürlük alanı daraltmış olacak, bu da İslam'ın temel prensibi olan adalet ilkesine aykırıdır (Erdem,2008,s.274).

toplumlarda piyasayı düzenleyici örgütlenmelere ihtiyaç var mıdır ve varsa bunu sağlayacak yapı ve kurumlar nelerdir sorusuna cevap vermek gerekmektedir.

İslam kültüründe *piyasa*, *Allah'ın insanları birbirleri vasıtasıyla rızıklandırma mekanizması* olarak telakki edilmektedir (Erdem, 2015, s.32). Kur'an-ı Kerim, her zaman insanın maddi ve manevi çıkarlar arasında bir dengenin olması gerektiğinden bahsetmekte ve inananlara da bu dengeyi gözetmelerini tavsiye etmektedir. Çünkü ticari kazançlar sadece bu dünyaya özgü değildir, aynı zamanda öbür dünyaya ait kazanımlar da insanın kendi çıkarının bir gereğidir. Kur'an-ı Kerim incelendiğinde, insanı rasyonel, irade sahibi, aç gözlü (mal düşkününü) ve ahlaklı olarak tanımladığı görülmektedir (Erdem, 2015, s.20-21). Dolayısıyla piyasa şartlarına göre Müslümanın istediği gibi davranamayacağını Kur'an-ı Kerim emretmekte ve ticareti sadece bu dünya mefaatlerine yönelik bir faaliyet olarak görmemektedir.² İnsanın bir yönüyle ahlaklı bir yönüyle de aç gözlü olarak tanımlanması bir denetim mekanizmasına ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Ayrıca piyasaya yönelik her faaliyetin dünyevi boyutu olduğu gibi uhrevi boyutu da vardır ve Müslümanlar piyasada serbestçe ve sınırsız bir şekilde karar alamaz ve uygulayamaz.

İslam geleneğinde piyasa *sadece Müslüman alıcı ve satıcılara* ait değildir. Tam aksine piyasanın arz ve talep yönünde ne kadar fazla aktör olursa rekabet o kadar gelişmiş ve arz talebe göre belirlenen fiyat da halkın yararına o kadar adil olmaktadır. Bunun için de İslam toplumlarında piyasanın sadece ulusal aktörlere has olmayıp uluslararası bir nitelik taşıması arzu edilmektedir. Aksi takdirde, pazarda mal arzı bir kaç yerli ve şehirli tüccar elinde tutulacak, hatta ihtikar (karaborsa) bile olabilecek; piyasanın satıcılar cephesinde eksik rekabet koşulları hâkim olacak ve bir teknelci güç ortaya çıkacaktır. Böylece halka daha yüksek fiyattan giderek daha az mal ve hizmet satılarak tüketici refahı azalacak, piyasa etkinliği zayıflayacak ve sermaye belli ellerde temerküz edecektir. Oysa Allah tekelleşmeyi açık bir dille yasaklamıştır: "... Ta ki o [mallar] içinizden [zaten] zengin olanlar arasında dolaşıp duran [bir servet] hâline gelmesin... Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun. Çünkü Allah misillemesinde çetindir." (Erdem, 2015, s.33). Bu hükümden de anlaşılacağı üzere piyasa serbestisi İslami olduğu gibi denetimi de İslamidir.

İslami iktisat, emek ve yatırımın mülkiyet edinimi için tek meşru araç olduğu ve paranın bağımsız bir meta olarak değil ancak bir değişim veya üretim aracı olarak algılandığı bir piyasa teorisini benimsemektedir. Batı hukuki-iktisadi düşüncesi bireyi bir hakkın hem kaynağı hem de gözlemleyicisi olarak görürken (sonucunda 'insana bahşedilen' bir 'hak' olarak), İslami gelenekte, *hak* gerçekliğinin özünde ahlaki ve yaratılışın birliğinde Allah'ın iradesinin bir ürünü olarak algılanmaktadır (Cattelan, 2015, s.48,50). İslam dini sınırlar içinde kalmak şartı ile üretimi, büyümeyi, refahı desteklemekte, adaletsizlik yaratmadığı ölçüde piyasanın belirleyiciliğini kabul etmektedir. Ancak arz ve talebe göre fiyat ve ücret belirlenirken dengesizlik oluşması halinde bu dengesizlik nasıl giderilecek sorusu önem kazanmaktadır.

İslam ülkelerinde sendikal haklara yönelik tartışmalar daha çok sınıf bağlamında yapılmakta, sınıflı bir toplum yapısının İslami olmayacağı görüşü öne çıkmaktadır. Marks ve Engels sınıf olgusunu üretim ilişkilerine ve sınıflar arası çatışmaya dayandırmaktadır. Weber ise toplumun ticari yaşantısı sınıfı yaratır görüşünü savunmaktadır. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere toplumdaki ilişkileri belirleyen farklı dinamikler vardır. İslam; üretimi, tüketimi, tasarrufu, yatırımı, emeği, ücreti ve her şeyi Allah inancının ve buna dayalı ahlak sisteminin belirlediğini emreden bir dindir. Kuşku yok ki hiçbir insan davranışı ve evren üzerinde hiçbir nokta bundan soyutlanamaz.

2 Saf Süresi 10-11. Ayeti "Ey iman edenler! Size elem verici azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi?, Allah'a ve resulüne iman ederseniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edersiniz. Bilirsiniz bu sizin için çok hayırlıdır". <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Saf-suresi/5173/10-14-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi:18.03.2019)

Bu nedenle toplumsal yapıyı şekillendiren başta din olmak üzere kültürel değerleri ve üretim ilişkilerinin etkisini dikkate almak gerekiyor. Müslüman toplumlarda kapitalist ilişkilerin egemen olması ve sınıflı yapıların ortaya çıkması, İslam'ın sınıfsız toplum realitesiyle çakışmaktadır. Bu nedenle öncelikle kapitalizmi tartışmak, mevcut yapıların yarattığı sorunları gidermenin yollarını bulmak ve sınıfsal çıkarları dengeleyecek yapılar kurmak kaçınılmaz olmaktadır.

İslam ekonomisinde bölüşüm sorununu inceleyen Ongan, (2008, s.229,231) “bölüşümü sermaye lehine bozan hüküm ve uygulamalar İslam ekonomisinin yapısal unsurlarını teşkil etmekte, buna karşılık emek gelirini telafi edici mekanizmalar ise çoğunlukla dini vecibelere terk edilmiştir” tespitinde bulunmakta, “örgütlü endüstri ilişkilerinin özünü teşkil eden bölüşüm mücadelesi “ümmet kardeşliği” potasında eritilmekte, bu da beraberinde kolektif hareket ve dayanışma idealinin sınıf dışı çıkarlar ekseninde belirlenmesini gündeme getirmektedir.” ifadesiyle düşüncesini güçlendirmektedir. Ongan'ın değerlendirmesinde sermaye lehine hüküm ve uygulamalar İslami olarak sunulmaktadır. Oysa İslam adaleti³ esas alan bir dindir, uygulama ve yorumların sadece bir kısmını esas alarak bunun İslami olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Kur'an-ı Kerim ve sünnet'i esas alarak bu iddiaları değerlendirmek gerekmektedir. Ayrıca ümmet kardeşliği, haksızlıkları örten ve görünmez kılan bir pota olarak öne sürülemez. Kul hakkı yiyenin kardeş dahi olsa hesap sorulması esastır. Ayrıca Ongan'ın kişinin ahlaki yapısını göz ardı eden, sadece sistemin sorun çözeceğine ilişkin yaklaşımı da tartışmalıdır. Çünkü sistemi göz ardı edip, sadece ahlaka vurgu yapanların görüşleri nasıl eksik ise Ongan'ın görüşleri de aynı derecede eksiktir. Ekonomik sorunları ve bölüşüm kavgalarını ne sadece sistemle ne de ahlaki değerlerle çözmek mümkün görünmemektedir. İkisini birden hayata geçirecek yapılara ihtiyaç olduğu açıktır. Kapitalist ülkelerde olduğu gibi sosyalist ülkelerde de ortaya çıkan yolsuzluklar ve gelir dağılımı sorunları bunun açık ispatıdır.

İslam hukukuna göre, sadece insanların değil, aynı zamanda işte çalışan hayvanların da bir koruma rejiminin mevcut olduğunu belirtmek gereklidir. Bu nedenle Müslüman toplumlarda haksızlıklar karşısında korunma bir haktır. Örneğin, İmam Ebu Ya'la (1966), bir hayvanın sahibinin hayvanın kapasitesinin ötesindeki bir iş için o hayvanı kullanması durumunda, o zaman bu haksız uygulamadan mal sahibini durdurmak İslami devletinin görevi olduğunu iddia etmektedir. Hayvanın sahibi, hayvanın bu işi yapma kapasitesine sahip olduğunu iddia etmesi halinde, devlet, bu iddiaya güvenmemeli ve bunun yerine hayvanın kapasitesini bağımsız olarak değerlendirmelidir (Syed, 2008, s.424). Bölüşüm ve zayıfın korunması perspektifinden meseleye bakıldığında Müslümanlara sorumluluk yüklendiği ve devlete rol verildiği görülmektedir. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Müslüman toplumlarında piyasa kontrolsüz değildir, bölüşüm kavgasında zayıfın ve mağdurun korunması esastır.

İslam, iktisadî kutuplaşma ve rekabetin rekabeti öldürmesi gibi iki önemli iktisadî eğilimi giderme yolunda köklü tedbirler getirmiştir. Servetin belli bir zenginler zümresi elinde dolaşan bir güç olmaması ilkesinin rehberliğinde gelirin hem oluşumu hem de bölüşümü safhalarında sisteme müdahale edilmiştir (Tabakoğlu, 2010a, s.11). İslâmın öngördüğü çalışma hayatı belli ahlâkî davranışlara dayanmaktadır. Bu ahlâkî davranışların zihnî kökleri, İslâm'ın getirdiği iş bölümü anlayışı içerisinde başka bir anlam kazanan, emeğiyle çalışan grupların ve fütüvvet-Ahi-esnaf birliklerinin yönetmelikleri mahiyetinde olan fütüvvetnâmelerde dile getirilmiştir (Ta-

3 “Muhakkak, Allah, adaleti, iyiliği, yakınlarla yardım yapmayı emreder; hayasızlığı, fenalığı ve azgınlığı da yasaklar.” (Nahl,90) “Zulmedenlere meyletmeyin, yoksa ateş (cehennem azabı) size dokunur.” (Hud, 113) “Muhakkak, Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.” (Nisa,58)

bakoğlu, 2010b, s.112). Dolayısıyla piyasaya müdahale İslami açıdan bir gerekliliktir. İslâm iktisadının topluma ilişkin hükümleri sosyal adalet olarak ifade edilebilir. Bu ilkeler ‘kul hakkı’nı temel alır. Sosyal adaletin sağlanmasının temel şartı zenginin daha zengin fakirin daha fakir olmamasıdır (Tabakoğlu, 2010a, s.22). İslam toplumlarında denge bu ilke çerçevesinde oluşturulmaktadır. Bu alanda dengesizliğin doğması halinde çözecek mekanizmalar oluşturmak ve haklar vermek kaçınılmazdır.

İslami dünya görüşü, laikçi değerlerden bağımsız, maddeci veya sosyal-Darwinist değildir, tam tersine bu doktrinlerle temelden mücadele eden birtakım ilkelere dayanmaktadır. İslami dünya görüşü ahlaki değerlere, insan kardeşliğine ve sosyo-ekonomik adalete özel bir önem verir. Bu vizyonunu gerçekleştirmek için daha ziyade değerler; kurumlarla, piyasayla, ailelerle, toplumla ve devletle bütünleşik rollere sahiptir ve bu nedenle iktisat, hem vahye hem akla hem de tecrübeyle dayanmaktadır (Chapra, 2018, s.32-33). İslam iktisat anlayışına temel teşkil eden referans alanıyla ilgili olarak Kur’an- Kerim’de Allah’ın yaratıcılığı, insanın halifelîği, kaynakların insana musahhar kılınışı, işlerin yerindelîği, kazancın ve nimetlerin Allah’ın lütfü oluşu ve imanın gerektirdiği sorumluluk bilinci öne çıkarılmaktadır (Gül, 2010, s.75). Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere iktisat ne arz ve talep ile ne de maddi zenginliklerle sınırlandırılmaz. Dini ve kültürel değerlerle birlikte fiziki, sosyal ve siyasal çevresel şartlar da iktisadi kararları etkilemektedir.

Sadr (1980, s.291), İslam ekonomisinin genel yapısının üç temel unsura dayandığını iddia etmekte ve bu unsurları şöyle sırlamaktadır: Karma mülkiyet, sınırlı bir çerçeve içinde ekonomik özgürlük ilkesi ve sosyal adalet. Bu ilkelerin tamamı endüstri ilişkileriyle örtüşen ilkelere ve İslam ülkelerinde yaşanan ekonomik sorunların bu ilkelere uzaklaşmış olmasından kaynaklandığı açıktır. Piyasa, bölüşüm ve sınıf kavramlarına da bu çerçeveden yaklaşmak gerekmektedir.

İslami perspektiften endüstri ilişkilerine bakıldığında bir tarafta çalışanları ve işverenleri eşit taraflar olarak gören ve bu ilişkide devletin tarafsız olması gerektiğini savunanlar; diğer tarafta devletin güçsüz lehine müdahale etmesi gerektiğini savunanlar, çalışanların işverenler karşısında güçsüz ve pazarlık gücü zayıf taraf olduğunu kabul eden ve işçilerin örgütlenmesini zaruri görenler mevcuttur. Hiç kuşkusuz en zayıfın en güçlüden hakkını alabildiği düzen adil bir düzen olacaktır, bunun için de güçsüzün örgütlenmesine ve korunmasına ihtiyaç vardır.

3. Yönetim Hakkı Sınırsız Bir Hak mıdır

Yönetim, belirli bir amaca ulaşmak için insanların etkili ve verimli bir şekilde sevk ve idaresidir. İşverenin yönetim hakkı ise iş sözleşmesinin gereği olarak, bağımlı çalışanların işveren ve/veya vekilleri tarafından sevk ve idare edilmesidir. Yönetim işinin doğru yapılabilmesi için yönetenlerin bu gücü iyi ve dengeli kullanması gerekmektedir. İşverene tek başına kural koyma yetkisi veren yönetim hakkı, iş kanunları, iş sözleşmeleri ve toplu iş sözleşmeleriyle zaman içinde sınırlandırılmıştır. Bu nedenle çağdaş yönetim anlayışında bu hak sınırsız değildir.

Müslüman toplumlarında işverenin yönetim hakkının sınırları nelerdir? Bu sınır nasıl belirlenecektir, sınırın belirlenmesinde çalışanların hakkı var mıdır gibi temel sorular gündemdedir. Hiç kuşkusuz her hakkın bir sınırı vardır ancak bu sınırın nasıl belirlendiği ve sınırın ne olduğu önemlidir. İslami açıdan yönetimi değerlendirdiğimizde “Şûrâ” önemli bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir konuda görüş alma, danışma anlamında kullanılan , Şûrâ tek başına karar vermek yerine ilgililerin katılımını esas almaktadır. Kur’an-ı Kerim’in 42. Suresinin adı olan Şûrâ kelimesine, Ali İmran 159, Bakara 233 ayetlerinde de rastlanmaktadır. Şûrâ sürenin 40. ayetinde yer alan “Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez.”, 41. ayetin-

deki “Haksızlığa uğradığı için karşılık verenlere gelince, onlar aleyhine bir yol tutulamaz.”, 42. ayetinde ise “Kınama ve cezalandırma ancak insanlara zulmeden ve yeryüzünde haksız yere saldırıda bulunanlara yöneliktir. Onlar için elem verici bir azap da vardır.” hükmü mevcuttur. Diyanetin tefsirinde bu husus şöyle yer almaktadır: “ Haksız saldırıyı önlemeye çalışmak ve meşrû müdafaa ölçüleri içinde karşılık vermek, kınamayı ve cezayı gerektiren bir eylem değildir, hatta yukarıda belirtildiği üzere yerine göre bir erdemdir; fakat olabildiğince sabredip özveride bulunmak da büyük bir erdemdir”⁴. Bu ayet ve tefsirden anlaşıldığı üzere zalime karşı zulme uğrayanın karşılık vermesi meşru görülmekte, zalimler için feci bir azaptan bahsedilmekte ve haksızlığa uğrayanların savunma hakkı teminat altına alınmaktadır.

Katılımcı yönetim anlayışını esas alan şura, yönetim hakkının sınırlı olduğunun göstergesidir. Yönetim ilkelerinden diğerleri ehliyet, bey’at (Sözleşme), adalettir⁵. Şûra, müslümanların yönetim ilkeleri arasında önemli bir yere sahip olmasına, Şûray-i Devlet ve Şûray-i Saltanatın tarihimizde önemli uygulamaları olmasına karşın, bu yöntem daha çok devlet yönetiminde gündeme gelmekte, işyeri ve işletme yönetimleri söz konusu olduğunda yeterince dikkate alınmamaktadır. İslami yönetim anlayışı söz konusu olduğunda vurgulanan hususlar genellikle tebaanın yönetime karşı sorumlulukları olmakta, yönetenlerin tebaaya karşı sorumlulukları yeterince tartışılmamaktadır. Bu anlayış işyerlerinde de yaygın şekilde uygulanmaktadır. Bu açıklamalara göre işverenin yönetim hakkı sınırsız değildir ve bu sınırı koyacak olanlar o karardan etkilenenler olacaktır. Bu konuda da yöntem şuradır ve katılımcılık esastır. İşyerlerinde bu ilkenin hayata geçirilmesi gerekirken, bu ihtiyacın hangi araçlarla karşılanacağı üzerinde ciddiyetle durulmalı ve alternatifler üretilmelidir.

İster özel ister devlet işleri olsun yönetim halkın katılımı ile yapılmalıdır. Şûrâ suresinin 38. ayetinde Kuran-ı Kerim’in ifadesiyle: “Onlar işlerini, kendi aralarında istişareler yaparak gerçekleştirirler”. Eşitlik ve tarafsızlık İslami ilkelerdendir. Eşitliklik anlayışı, Yaratıcı’nın birliğine bağlı olan insanoğlunun birliği ve eşitliğinden kaynaklanmaktadır. İslam, insanların istihdama ya da mesleğe dayalı toplumsal sınıflaşmasını reddettiğinden, insanların materyalist bir sınıflandırmayla çalışma ve yönetim sınıflarına ayrılmasını kınamakta, fabrika işçisi ve işverenin ya da yöneticinin eşit olması beklenmektedir (Syed, 2008, s.421). Buradaki eşitlik Allah nazarında eşitliktir. Bu insanların iş olarak, sosyal tabaka olarak veya yöneten ve yönetilen olarak farklı statülerde olmasına engel değildir. Ancak kapitalist ekonomik sistemin uygulandığı ülkelerde sınıfsal temelli bölünme kaçınılmazdır. Bu ekonomik sistemi uygulayan ve İslami ülkeler olarak anılan ülkelerde yaşanan gerçek de sınıfsal bölünmedir ve bu bölünme eşitsizliği yarattığı gibi gelir dağılımını bozmakta, bağımlı çalışanların sömürülmesine neden olmaktadır. Bu dengesizliği gidermenin yollarından biri yönetilenleri yönetim sürecine dahil etmekten geçmektedir. Aksi takdirde yönetim erkini elinde bulunduranlar, bu gücü kendi lehlerine kullanmakta, yönetilenleri sömürmektedir.

Müslüman toplumlarda çalışanları yeterince korumayan yasal mevzuatın olması ve uygulamada çalışanları mağdur edecek davranışların yoğunlaşması İslami ilkelerden kaynaklanan bir sorun değildir, yönetim gücünü elinde bulunduranların tercihidir. Ayrıca İslami ilkelerin iş mevzuatında bulunmaması Müslüman ülkelerin çoğunun son yüzyılda sömürgecilğe maruz kalmaları gerçeğinden kaynaklanmaktadır (Ahmad, 2011, s.589). Bağımsızlık sonrasında bu ülkelerin iş kanunları genellikle kendilerini sömürgeleştiren Avrupalı uluslardan tercüme edilerek alınmış olması ve İslam’a uygunluğu diye bir düşüncenin bulunmayışı bu çarpıklığın nedenleridir.

4 <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Şûrâ-suresi/4312/40-43-ayet-tefsiri> (Erişim tarihi:30.11.2018)

5 Nisa Suresi -58. Ayet “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.” <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nisâ-suresi/551/58-ayet-tefsiri> (Erişim tarihi:21.03.2019)

Kapitalist ekonomilerde “her an artan kazanç peşinde olmak”, “üretimde sermayenin rolünü abartmak”, “sermayenin yöneticileri ve yönetim biçimini belirlemede söz sahibi olması” gibi “ilkeler” bulunduğu için işçinin hakkı da sermaye sahiplerince belirlenecek veya verilecektir. İşte bu durumda “yalnızca hakkı âdil ölçüler içinde belirlemek ve almak maksadıyla” işçilerin örgütlenmesi zaruret haline gelmektedir. Hayat ve saâdet dini olan İslam’ın, zaruretlere karşı çıkması, bunları engellemesi söz konusu bile olamaz. Çünkü “zaruretlere yasakları mübah kılar, kaldırır” (Mecelle, md. 21.)⁶. Bu hükümden de anlaşılacağı üzere zaruretlere göz ardı ederek yorum yapmak ve karar vermek İslami değildir. Bu sınırları kontrol edecek yapılar oluşturmak çalışma hayatının temel bir ihtiyacıdır.

İslam devletinin ikinci halifesi Hz. Ömer (r.a.), hutbede cemaate şöyle seslenmiştir: “Ben haktan ayrılırsam ne yaparsınız” Cemaat içinde bir sahabe kalkarak şu cevabı vermiştir: “Seni kılıcımla düzeltirim ya Ömer!” Hz. Ömer(r.a.) “Ya Rabbi! Sana şükürler olsun ki ben senden gaflete düşersem, Senin adaletinden ayrılırsam, beni kılıcıyla doğrultacak cemaate sahibim” diyerek şükretmiştir. İşlerin yürütümünde danışmayı esas alan Hz. Ömer, danışma meclisinin kuruluşu ve işleyişiyle ilgili kaideleri de belirlemiştir⁷. Yönetime katılmayı ve istişareyi esas alan ilke ve uygulamalara rağmen yönetim gücünü tek elde toplayan, tekilci yönetim anlayışları Müslüman toplumlarında yaygınlık kazanmıştır. İşyeri ve işletmelerde yaşanan adaletsizlikleri gidermenin yolu yönetim hakkının sınırsız bir hak olmadığı gerçeğini görmekten geçmektedir. İslam’ın kurum ve kuralları ile uygulandığı bir yerde ve zamanda dahi işçilerin hakları ihlal ediliyorsa bu hakları alabilmek için örgütlenmek ve hakkı teslim etmemekte direnen taraflara baskı yapmak ihtiyaçtır, bu gerçek göz ardı edilemez.

4. Sendikal Örgütlenme Hakkının Anlamı, Önemi ve Meşruiyeti

Örgütlenme hakkı, temel insan haklarından biridir. Bu hakkın sahiplerinden bir grubu oluşturan çalışanlar; ekonomik, sosyal, siyasal, hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek amacıyla örgütlenme haklarını sendika kurarak ve üye olarak kullanmaktadır. Sendikal örgütlenme, ekonomik şartlardan sosyo-kültürel şartlara, üretimden teknolojik gelişmelere kadar geniş bir sahadan etkilendiği gibi, bu alanları da aynı zamanda etkilemektedir (Yorgun, 2007b, s.75). Webb (1902, s.1) sendikaları ücretli çalışanların istihdam şartlarını iyileştirmek ve sürdürmek için kurdukları sürekli bir birlik olarak tanımlamaktadır. Bu tanımın gereği olarak da sendikalar, çalışma hayatında örgütlü çalışma ilişkilerini hakim kılmakta, ekonomik, siyasi ve sosyal roller üstlenmektedir.

Dünyada bir milyardan fazla Müslümanın yaşadığı, çoğunluğu Müslüman olan, İslam İşbirliği Teşkilatı’na üye 57 ülke mevcuttur. Bu ülkelerde çalışma hayatına yönelik tartışmaların bir kısmı kapitalizm karşıtlığına dayanırken, bir kısmı büyük ölçüde Marksizm karşıtlığına dayanmaktadır. Genel olarak daha yaygın yaklaşım ise, bu ülkelerde yaşayan ve İslam inancına mensup insanların inanç değerlerine açıkça aykırı olmayan ara çözümlere rağbet etmeleridir. Bir başka açıdan bakıldığında bu konudaki yaklaşımlar, kapitalist ve sosyalist teori ve uygulamaların karşıtlığına dayanmakla birlikte bu ülkelerin kendi inanç değerlerine dayanan özgün modelleri geliştirdiklerini ve uyguladıklarını söylemek mümkün değildir. Bunun doğal sonucu olarak, düzenleme ve uygulamaların büyük ölçüde farklı ülkelerde mevcut olan ve uygulanan modern çalışma ilişkilerini İslamlaştırmaya yönelik olduğu görülmektedir.

6 Hayrettin Kahraman, İslam ve Sendika, <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/helalharam/0222.htm> (Erişim tarihi: 29.09.2018)

7 Hayrettin Kahraman, Hz. Ömer (H.Ö. 40-H.S. 23/584-644): <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/tarih/0115.htm> (Erişim tarihi: 19.05.2019)

Sendikal örgütlenme söz konusu olduğunda Müslüman toplumlarında kafaların karışık olduğu ve birbirine zıt görüşlerin yaygın olduğu bilinmektedir. Bu görüş ve uygulama farklılıkları sorunu büyütülmektedir. Toplu pazarlık ve grev gibi endüstri ilişkileri sisteminin gereği olan diğer haklar ve uygulamalar da devreye girince sorun daha da karmaşık bir hal almaktadır. İslam İşbirliği Teşkilatına üye ülkelerin sanayileşme sürecini ıskalaması, yeterince sanayileşmemesi bu ihtiyacın etkisini azaltmıştır. Ancak bazı İslam ülkelerinde sanayileşmenin hızlanması ve sanayi ötesi çalışma ilişkilerinin gündeme gelmesi endüstri ilişkileri alanındaki tartışmaları önemli kılmaktadır.

Özde kapitalist ekonomik sistemi uygulayıp, bu sistemin İslami olup olmadığı yönünde yeterince tartışma yapmadan ve bu sistemin çalışma hayatında yarattığı sorunları görmezden gelip, bu ekonomik sistemin doğurduğu sendikaları tartışmak önemli sorun alanlarından biridir. Bu aslında İslam ülkelerinin parçalanmasının, sömürgeleştirilmesinin ve 20. yüzyılın başından itibaren küçük küçük ulus devletler şeklinde ortaya çıkarılmasının, özlerine dönemeyişlerinin ve tam bağımsız olamamalarının dramatik öyküsüdür. Batıya bağımlılığı yeni bir şekle dönüştürmeye çalışan ve kendilerine özgü düzen kuramayan, özüne dönme ve gerçek bağımsızlığa ulaşma çabalarında yeterince başarılı olamayan Müslümanların inançlarından uzaklaşması, değer yargılarının değişmesi, İslam ülkelerindeki model arayışlarını artırıyor.

İslam dini yaşamın kodlarını çok ayrıntılı ve bir sistem bütünlüğü içinde belirlemiştir. Bu noktada sorunun esas kaynağı, ekonomik, sosyal ve siyasi hayatın özde kapitalist esaslara dayanmış olmasıdır. Kapitalist veya devlet kapitalizminin özelliklerini taşıyan bir sistem içinde İslami çözüm arayışlarından söz etmek sanırım mevcut durumu izah açısından önemlidir. Kur'an ve Sünnet işyerlerinde yaşanan ve yaşanacak her sorunu çözecek detayları vermemektedir. Bu nedenle Kur'an ve sünnetin çizdiği sınırlar içerisinde günümüz ihtiyaçlarını karşılayacak çalışma ilişkilerini oluşturmak temel bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacı karşılayabilmek için bazı temel soruları gündeme almak gerekmektedir. İslam ülkelerinde sendikal haklar söz konusu olduğunda cevap aranması gereken önemli sorular şunlardır:

- Kapitalist ekonomik sistemin temel niteliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan, emeği ile geçinen işçilerin mağdur olmasına ve sömürü çarkının işlemesine zemin hazırlayan işçi-işveren ilişkileri düzenini İslami olarak kabul etmek mümkün müdür?
- Kapitalist ekonomik sistemin temel niteliklerine dayanan bu düzeni kabul edip, bu düzeni İslam'a aykırı taraflarını gidermek ve uygulamanın hatalarını düzeltmek amaçlanmakta mıdır?
- İnsan emeğinin sömürüldüğü ve temel insan haklarının çiğnendiği şartlar, Müslümanların yaşadığı ülkelerde ortaya çıkarsa ve çıkmış ise çalışanların haklarını savunma ve tepki gösterme hakkı var mıdır, cevap "evet" ise bu tepki nasıl gösterilecektir?
- Müslümanların İslam anlayışını ve sistemini bütün ilkeleriyle benimseme ve uygulama imkanı bulamadıkları dikkate alınarak, geçici ve kısmi olarak İslam'ın özüne uygun mücadele anlayışı, araçları ve yöntemleri geliştirme yolunda hangi tedbirler alınabilir?
- Ayrıca işçi sömürüsü ve sınıflı toplum yapısı sebebiyle haksızlık ve adaletsizliklerin toplumun geleceğini tehlikeye atmasını engellemek için bir araç olarak işçi sendikalarının kurulması ve faaliyet göstermeleri İslam'ın hangi temel ilkelerine dayandırılabilir?
- Bu temel sorulara aranacak cevaplar İslam ülkelerinin çalışma hayatındaki şartlarını değiştirecektir. Hiç kuşkusuz bu makale çerçevesinde tüm sorulara cevap bulmak mümkün değildir. Ancak sendikal örgütlenme, toplu pazarlık ve grev hakkı detaylı olarak incelenecektir.

Müslümanların tarihine bakıldığında, orta çağda loncaların var olduğu görülmektedir. Ünlü Faslı gezgin İbn Battuta'nın seyahatleri, 14. yüzyılda Anadolu'da, zanaat birliklerinin (kardeşlik olarak çalışan) varlığını anlatıyor. Lonca veya zanaat birlikleri sadece sosyal olarak değil, aynı

zamanda ekonomik olarak da önemlidir. Ortaçağ İslam dünyasındaki loncalar sadece teknik olarak değil (ticarete göre) coğrafi olarak bölünmüştür. Hiyerarşik olarak çırak (mubtadi), kalfa(sani), ve usta (mu'allim) olarak yapılandırılmıştır. Onlar bir şeyh tarafından yönetilmiş, zanaat üyeleri tarafından seçilen ve daha sonra yerel otoriteler tarafından onaylanan zanaat örgütünün başı, genellikle ombudsman / piyasa denetçisidir (Ahmad, 201, s.605). Ancak bu yapı her şeyi ile kapitalist sistemin anlayışı ve felsefesi doğrultusunda oluşan modern işçi-işveren çatışmasından uzaktır. Hiçbir şekilde bu iki üretim tarzı arasında benzerlik olmadığı gibi karşılaştırma da yapılamaz. Bu nedenle bu tür örgütlenmeler toplumsal açıdan önemlidir, ancak modern anlamda işçi ve işveren örgütleri olarak değerlendirilmesi mümkün değildir.

Genel anlamda Müslümanların örgütlü olmasının teşvik edilmesine karşın, işçilerin örgütlenmesinin tartışma yarattığı görülmektedir. İşverenlerin örgütlenmesine yönelik ciddi sorgulamalar yapılmazken, işçilerin örgütlenmesinin sorgulanması hususu üzerinde düşünmek gerekmektedir. İşçilerin sömürülmesine karşı görüşü olmayanlar, bu sömürüyü görmezlikten gelenler, alternatif üretmeyenler, işçilerin örgütlenmesini ve hak arayışına karşı çıkmaktadır. Anti örgütlenme söylemlerini destekleyenler, sendikaları gayri İslami olarak ilan etmekte, ancak bu Müslümanların örgütlü olması ilkesiyle ters düşmektedir.

İslami söylemde sendika kavramına çok fazla gönderme yapılmadığından, sendikanın meşruluğu sorunu oldukça önemlidir. Ancak, Belal, sorunun alimlerden kaynaklandığını iddia etmekte ve şöyle açıklamaktadır : İslami hukukun gelişmesi için çalışan çoğu İslam alimi, orta sınıftan ya da alt orta sınıftan gelmişlerdi, bu yüzden de işçi sınıfının sorunlarından tamamen uzaklaşmışlardır. Kur'an ve Hadis'i yorumlarken, sendikalara bir göndermede bulunulmamış ve İslam'la bağdaşmadığı sonucuna varmışlardır (Belal(2005)'den aktaran Ahmad, 2011, s.603). Bu değerlendirme önemli olmasına karşın yaşanan olumsuzlukları açıklamaktan uzaktır, ama sorunları yaşamayan veya farkında olmayanların gündemine o sorunların girmeyeceği, girse dahi etkili olmayacağı açıktır.

Al-Banna, işveren-işçi ilişkisinde “adalet”e vurgu yapmakta ve ona göre “adalet” sözcüğü, sendikaların temel amaçlarını kristalize etmektedir. Adalet, işçilere sömürüden korunmak için proaktif bir yaklaşımı kazandırmaktadır: “Tüm dünyada işçilerinin hala sömürüldüğünü, çalışma koşullarının insanlık dışı olduğunu, işten çıkarılmaların önüne geçmek için sendikaların kurulduğunu ve işçilerin iyi bir yaşam sürmelerini sağladığı biliniyor. Bu perspektifi ekonomik hayatta İslam'ın tercih ettiği yaklaşım olarak tanımlayan ve pratik ekonomik sorunları adalet anlayışı doğrultusunda çözen Al-Sadr perspektifinin⁸ bir sonucu olduğu unutulmamalıdır (Syed, 2008, s.422). Bu yönüyle sömürülenlerin tepki göstermesi bir haktır, bu hakkını kullanan ve örgütlenen işçiler kınanamaz.

İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi olan Eskicioğlu, Ongan'ın “İslam Ekonomisinde Bölüşüm” makalesine yönelik yazdığı cevapta sendikaları şöyle tanımlamaktadır: “*Emeği ile çalışıp kazananları suni bir şekilde ayırıp onlara işçi sınıfı diyerek, ücretleri konusunda söz sahibi olmalarını da ellerinden gasp ederek, başlarına sendika adı altında bir zorba dikmek, zulümden başka bir şey değildir. Bize göre işçi ve işveren sendikaları, anlaşılan ve anlaşılan iki kısım değil, savaşan ve dövüşen taraflardır veya insanları hayvan gibi pazarlayıp satan hasta toplumun hasta organlarıdır.*” Eskicioğlu, “Sarı Sendika” gibi sendikacılık türlerini araştırmış olsaydı, kuşkusuz sendi-

8 İslam ekonomisi ilim değil doktrindir. Ekonomik doktrin, ekonomik hayatta sosyal adalete ilişkin temel kuralların tümünü kapsamına alır. İlim ise hayatın realitesini yorumlayan teorilerin hepsini kapsamına alır. Adalet düşüncesi ilim ile doktrini birbirinden ayıran kesin bir çizgidir. Adalet düşüncesinin bizzat kendisi ilim değildir. Adalet, ahlaki bir ölçü ve unsurdur (Sadr,1980,s.385).

ka tanımını değiştirdi, çünkü işçi haklarını öncelemeyen sendikalar gerçek sendika olarak kabul edilmez. Aynı eksiklik şu tanımda da yer almaktadır: “Kabzımallar üreticilerin sırtından geçindikleri gibi, sendika ağaları da işçilerin emeklerini sömürerek yaşamaktadırlar”.⁹ Bu açıklamalarda yer alan “sendika ağalığı” kavramı bir olumsuzluğu ifade etmek üzere kullanılmakta ve gerçek sendikacılar bu ifadeyi kendilerine hakaret olarak görmekte ve reddetmektedirler. Ancak bazı sendika liderlerinin kendi iktidarlarını devam ettirmek için tüm sendika imkanlarını kendi menfaatine kullandığı da bir gerçektir. Bu tür kötü sendikacıları ve sendikaları örnek vererek yapılacak yorumlar gerçeği yansıtmayacaktır. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere sendikaların fonksiyonları yeterince bilinmemekte ve eksik bilgilerle sendikalar değerlendirilmektedir.

Hasan Al-Banna, Kur’an-ı Kerim’de yer alan ilkeye dayanarak, sendikaların rolünü iki temel ihtiyaca dayandırmaktadır: “açlığa karşı gıda” ve “korkuya karşı güven”. Al-Banna, ahlak ve etik üzerine soyut bir İslami vurgudan, yoksulluğun İslam devletinin en önemli sorumluluğu olduğu gerçeğine dikkatleri yoğunlaştırmaktadır. Zenginlerle fakirler, varlıklı olanlarla olmayanlar arasında İslam’ın net bir pozisyona sahip olduğu ve İslam’ın fakirlerden ve güçsüzlerden yana kesin tavır aldığı anlaşılmaktadır. İslam fakirlerden ve gücü olmayanlardan yanadır. Kur’an-ı Kerim’in, ezilenlerin bu tür adaletsizliğe karşı kendi kendilerine örgütlenmelerine izin verdiğine dikkat çekilmektedir. Herhangi bir birey ya da grup, bir örgütün ya da devletin haksız fiillerine karşı barışçıl protesto yapabilir. Şûrâ Suresi’nin 41.ayetinde “Eğer insanlara karşı yanlış yapılmış ise o yanlışla karşı insanların kendilerini savunması haktır, bu hakka karşı bir suçlama yapılamaz” buyrulmaktadır (Syed, 2008, s.422).

Sendika hareketini doğuran sanayileşmenin her ülkede farklı düzeylerde olması, İslami ülkelerin önemli bir kısmının uzun yıllar sömürülmesi, iç çatışmalar, askeri darbeler, eğitimsizlik gibi nedenlerle geri kalması da sendikal örgütlenme sürecini olumsuz etkilemiştir. Mesela Türkiye, Mısır, Tunus ve Fas’a yönelik yapılan bir araştırmada dört ülke arasında yapısal dönüşüm hızının eşitsiz olduğu, Türkiye’de dikkate değer bir performansın olduğu tespit edilmiştir. Türkiye, tarımsal ekonomiden (1960’da GSYİH’nin yarısı kadar), daha fazla hizmet temelli (2011 yılında GSYİH’nin yaklaşık % 63’üne çıkararak) ekonomiye geçebilmiştir. Türkiye’de 1965 yılında GSYİH’nin %5’i sanayi sektörüne ait iken bu pay 2011 yılında % 28’e yükselmiştir. (TÜİK verilerine göre 2017 yılında sanayinin sektörünün payı %20.6, inşaat sektörünün payı %8.6’dır). Aynı süreç Tunus’ta ve Mısır’da daha az ölçüde gerçekleşmiştir. Bu arada, Fas’ın yapısal değişimi daha yavaş gerçekleşmiştir (Femise, 2015, s.2). Bu verilerden de anlaşılacağı üzere ekonomik gelişmişlik düzeyinin geri olması, sendikal haklara yönelik olumsuz anlayışların yaygınlığı, demokrasinin kurum ve kurallarıyla yeterince yaygınlaşmaması sendikal hakların uygulanmasını da olumsuz etkilemektedir.

Belal, işçi sendikacılığına olumsuz yaklaşan İslami yazarların bu tutumlarını beş başlık altında değerlendirmektedir. Bunlar;

- Anti komünizm düşüncesi,
- Sosyal taban farklılığı,
- Kavramsal sorunlar,
- Örgütsel sorunlar,
- Toplumsal gelişme yetersizliğidir (Belal, 2005, s.11-13).

9 Osman Eskicioğlu’nun, Nilgün Tunçcan Ongan’ın “İslam Ekonomisinde Bölüşüm” makalesine yazdığı cevap. http://www.enfal.de/oe160.htm#_ftnref281 (Erişim tarihi:28.09.2018)

İslamın ortaya koyduğu komünizm karşıtı yaklaşım ve komünist liderlerinin işçi sendikaları içinde hakim olacağı endişesi¹⁰ önemli nedenlerden biridir. İslam düşünürlerinin çoğunluğu alt-orta sınıftan ve kökenleri kırsal toplumdandır olması nedeniyle aydınlar sanayi toplum düzenine hakim olmadıklarından endüstri ilişkileri ve emek hakkında az şey biliyorlardı. Belal (2005, s.11-13), muhalefetin kaynağında kimi zaman dinin katı yorumlama biçiminin de yer aldığını belirtmekte ve kimi İslami yaklaşımın, kutsal kitapta düzenlenmemiş olması dolayısıyla işçi sendikacılığına karşı çıktığını ifade etmektedir. Ayrıca, işçi sendikacılığının batı menşeli olması da önemli muhalefet gerekçelerinden birini teşkil etmektedir. Bu karşı çıkışlara rağmen İslam, örgütlenmenin yasaklanmasına ve sömürüye karşı tepkide yasaklayıcı olmadığı gibi, tam aksine tepki göstermenin erdemlilik olduğunu emreden bir dindir.

Bugün olduğu gibi çok eski dönemlerde de toplum içinde fertler asla iktisadî bakımdan birbirine denk olmadığından, bunlar arasında iktisadî bir kuvvet dengesi aramak boşunadır. Bundan dolayı mazide daima efendiler ve köleler, hâkimler ve mahkûmlar, modern çağlarda ise idare edenlerle edilenler mevcuttur. Yine bundan dolayı hâkimiyet ve iktidar ilişkileri daima var olmuştur. İşçi sendikaları tamamen ve münhasıran kapitalist zihniyetin ürünüdür. Bunlar rasyonel amaçları takip eden teşekküllerdir. Sendikaların doğuşu modern sanayi doğuşu ile yakından alakalıdır. Sendikalar makineleşmiş, büyük işletme ve büyük sermaye ile yakından ilişkilidir (Tuna, 1950, s.132). Sendikal hareket, işçilerin kapitalist ekonominin sömürüsüne karşı olan isyanından doğmuş ve bu isyan doğal olarak Avrupa'da çıkmıştır. Çünkü kapitalist ekonominin serpilip geliştiği yer Avrupa'dır (Yorgun, 2007a, s.222-223). Bundan dolayı batı kaynaklı olduğu için sendikalar reddedilmekte, ancak kapitalist düzen yeterince sorgulanmamaktadır. Oysa sendikalar, kapitalist düzenin ihtiyaç haline getirdiği örgütlerdir.

Bergen *“Dinin işverenlerin “kültür hegemonyası” bağlamında işlevselleştirilmesi karşısında yeniden ele alınması gerektiği ortadadır. İslam’ın yeryüzünde bütün devirlerde ve tüm coğrafyalarda olmazsa olmaz ilkesi, adaleti tesis etmek ve her türlü zulmü önlemektir. Alnının teri kuru-madan işçiye ücretinin verilmesini kesin olarak emreden İslam, sadece bu ilkesiyle bile, işverenlerin kendi haksız muamelelerini ve sömürülerini meşrulaştırmak için dini kültürel bir araç haline niçin getiremeyeceklerini göstermeye yeterlidir”* (Bergen, 2012, s.132) demekte ve işverenlerin dini kültürel hegemonya olarak kullanılmasına isabetli olarak karşı çıkmaktadır.

Demokrasinin önemli bir özelliği sivil topluma ve baskı guruplarına dayanmasıdır. Sivil toplumun temel özellikleri, gönüllü örgütlenme yapıları, kamusal iletişim ağları ve toplumsal işbirliği normlarıdır. Güçlü ve özerk bir sivil toplum demokrasi için gerekli ve merkezi bir koşuldur. Sivil toplumun işlevleri açısından, Orta Doğu'daki birçok örgüt, hükümet otoritesine meydan okumak ve vatandaşların ihtiyaç ve kaygılarına cevap vermek için en etkili araçlardan biri olmuştur. Fakat Arap-İslam kültürünün, devlet / toplum ve halkla ilişkiler ile ilgili olarak kendine özgü bir özelliği vardır, bunun önemli bir yönü demokrasi ve demokratikleşme sürecine yönelik araştırma ve tartışmaların devam ediyor olmasıdır (Caspi&Kastiel, 2006, s.106). Bu açıdan bakıldığında katılımcı yönetim anlayışlarının yerine lider odaklı ve aile odaklı yönetim anlayışlarının yaygın olduğu görülmektedir. Bu yönetim yapıları sendikal örgütlenmeleri reddeden veya kontrol altına alan uygulamaları yaygınlaştırmaktadır.

10 Sendika müessesesi esasında lüzumlu, faydalı bir organdır; çalışan bütün gruplar aralarında teşkilatlanmalıdır, buna çalışmalıyız. Çünkü demokrasi teşkilatlanmış bir cemiyet düzeni demektir. Fakat sendikalara imanlı, milliyetçi elemanları sokmaya çalışmalıyız. Çünkü komünizmin, bir ülkede esas ele geçirmeğe çalıştığı dinamik kuvvetlerin başında sendikalar gelir(Zaim,2013,s.188).

Kapitalizmde ferdi duygular kutsanır, bireysel çıkarlar ve özel yararlar garanti altına alınmaktadır. Marksizmde ise birey ve egoist güdülere yer verilmemekte, birey toplum içinde eritilmekte ve bireysel özgürlükler toplum için feda edilmektedir (Sadr, 1980, s.246-7). Sadr'ın bu görüşüne karşı Fromm (2004, s.32), Marx'ın asıl hedefinin insanı ekonomik ihtiyaçların doğurduğu baskı ve bağımlılıktan, yani yabancılaşmaktan kurtarmak olduğunu ifade etmektedir. Bu farklı görüşlere rağmen kapitalizm ve Marksizmin dünyevi ve uhrevi hayatı kuşatan anlayışa sahip olmadığı görülmektedir. Oysa İslam bütün değerlerin maddeye indirgenmediği ve dünyevileştirildiği, insanı ve tabiatı sömürmeye dayalı kapitalist bir zihniyete karşı tavır sergilemektedir (Azizova, 2017, s.53). Kul hakkı yememek İslam ekonomisinde çok önemlidir. Oysa kapitalizm kul hakkı yiyerek ve ahlaksızlıkla gelişmiştir.¹¹ İslam, toplumu ve dünyevileşmeyi önceleyen Marksist anlayışı da reddetmektedir. Bu tavrın gereği olarak İslam toplumlarında dünyevi ve uhrevi, bireysel ve toplumsal hayat dengesi esastır. İşçi ve işveren ilişkilerinde de bu iki dengeyi sağlamak amaçtır. Bu dengeyi gözetmeyen kapitalizm ve Marksizm İslam toplumları için sorunlu sistemlerdir. Özellikle yaygın olan kapitalist sömürü İslam toplumlarının da önemli sorunlarından biridir.

İslam dünyasında çok eski tarihlerden itibaren başta esnaflar olmak üzere örgütlenmelerin olması, adil olmayan çalışma düzeninin ve haksızlığa dayanan işçi-işveren ilişkisinin İslami olmayacağı gerçeğini vurgulamaktadır. Bu da yönetimde adaletin çalışma hayatının egemen ilkesi olduğunu teyit etmektedir. Ancak Batının tarihi ekonomik, sosyal ve siyasal şartlarının bir ürünü olan Sanayi Devrimi, yaşanan büyük dönüşümle birlikte sınıf temelli ve çatışmacı çalışma ilişkilerinin egemen olması, yeni üretim ve yönetim tekniklerinin uygulanması, bireysel ilişkilerden toplu ilişkilere doğru sürecin yaşanması yeni ihtiyaçları gündeme getirmiştir. Sendikalara ilişkin tartışmalar değerlendirildiğinde İslam ülkelerinde sendikalara yönelik yasal düzenlemelerin yapıldığı, Uluslararası Çalışma Örgütü(ILO) sözleşmelerinin bir kısmının kabul edildiği bilinmektedir. Ancak temelde sendika kavramının tartışılır olduğu, İslami esaslara uygunluğunun sorgulandığı görülmektedir. Ancak bu sorgulamaların sendikalar yerine, emeğin sömürüsü üzerine yapılması zarureti hasıl olmuştur.

Endüstriyel ilişkilerde sosyal adaleti sağlamak için İslam ekonomik modeli içinde uygun bir sistemin geliştirilmesine çalışılmalıdır. Batı sendikacılık modelinin uygulandığı İslam ülkelerinde de bu model pek başarılı olmamıştır (Zaim, 2013, s.232), açıklamasında mevcut yapıların ihtiyacı karşılamadığı ifade edilmekte, alternatif arayışlar dile getirilmektedir.

5. Toplu Pazarlık Hakkı

Pazarlık, bir mal veya hizmetin alıcısı ile satıcısı arasında fiyatı belirlemek üzere yapılan görüşmedir. Toplu pazarlık ise çalışma şartlarını belirlemek üzere işçiler adına sendikaların (bazı görüşlere göre işçilerin topluca taraf olabildiği), işveren adına ise işverenin veya sendikasının taraf olduğu görüşmelerdir. Bu görüşmeler sonunda çalışma şartlarını belirlemek üzere toplu iş sözleşmesi imzalanmaktadır. Toplu pazarlık, tarafların iradesine dayanan, gönüllük ilkesini esas alan bir süreçtir. Taraflar, birbirlerini barışçıl ve çatışmacı yöntemlerle ikna etmeye çalışmakla beraber asıl olan tarafların iradesidir. Zorunlu tahkim gibi toplu pazarlık sürecine yapılan müdahaleler olağan üstü haller ve bazı iş ve işyerleri hariç (can ve mal kurtarma işleri, cenaze ve tekfin işleri, itfaiye, hastane vs.) serbest toplu pazarlık ilkesiyle bağdaşmaz, ancak taraflar anlaşarak hakem sürecini de tercih edebilirler. Sendikal hakların olmaz ise olmazlarından olan serbest top-

11 Ahmet Tabakoğlu, İslam Ekonomisi, Emek ve Adalet Platformu, <https://www.emekveadalet.org/islam-iktisadi/ahmet-tabakoglu/ahmet-tabakoglu-roportaji-islam-ekonomisi-dunya-bulteni/> (Erişim tarihi:06.12.2018)

lu pazarlık, sendikal hakların hayata geçirilmesine vesile olmaktadır. Bu haklar birbirinden ayrılmaz ve ayrıldığında sendikalar temel fonksiyonlarını yerine getiremez.

Kararlara katılımı esas alan ve işverenin yönetim hakkını sınırlayan toplu pazarlık, bireysel pazarlık güçleri zayıf olan işçilerin birleşerek, işverenler karşısında pazarlık gücü elde etmelerinin aracıdır. Tarafların güçleri eşitlendiği ölçüde adil sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca taraflar arasında yapılacak sözleşmenin yazılı olarak yapılması da yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkinin adil ve kalıcı olması için gerekli görülmektedir. İslami açıdan da sözleşmelerin yazılı yapılması emredilmektedir¹². Bu nedenle toplu pazarlık hem güç dengesini sağlayan hem de yazılı sözleşmelere dayalı bir sistemdir. Anlaşmaların yazılı olarak yapılması ve taraflar arasında güç dengesinin olması¹³ İslami açıdan adaletli bir ilişki için gerekli görülmektedir.

İslam'ın pazar yanlısı yorumunu tercih edenler, İslam'ın tarafsız olduğunu, hem işveren hem de işçi için adaleti temsil ettiğini iddia etmektedir. Al Faruk , bu görüşe sahip olup, toplumun eşit ve haysiyetli yaşama hakkı olduğunu dile getirmekte ve piyasanın belirleyici olacağını iddia etmektedir. Piyasaya müdahale edilmesi gerektiğini dile getiren Al-Banna, işçi-işveren ilişkilerinde, yasal veya resmi eşitliğin esaslı eşitliğe dönüştürülmediğini belirtmektedir. Çalışanlar her zaman hayatlarını sürdürebilmek için işverenlerin şartlarını kabul etmek zorunda kalmaktadırlar. Al-Banna, işverenlerin İslam'ın adalet ve eşitlik ilkelerini ihlal ettiği için bu şartlarda yapılan sözleşmeleri “teslim sözleşmeleri” olarak ifade etmektedir. Bu ilkelere göre, sözleşmeye taraf olan bir kişi, entelektüel, fiziki, ekonomik veya diğer herhangi bir avantaj nedeniyle etkili bir konumda bulunuyorsa, dezavantajlı taraf adına sözleşme şartlarını müzakere etmek üzere bir vasi görevlendirilmelidir. Al-Banna, sendikaları işçiler için meşru bir koruyucu olarak görmekte ve işverenlerle sendikaların yaptığı toplu iş sözleşmelerinin İslami değerleri, avantajları ve garantileri içerdiğini iddia etmektedir (Syed, 2008, s.422). Eşit olmayan taraflar arasında yapılan müzakerenin güçlü olana yarayacağı açıktır. Bundan dolayı müzakere yapan taraflar arasında eşit müzakere şartlarını oluşturmak gerekmektedir. Toplu pazarlık da bu eşitliği sağlamaya yarayan önemli haklardan biridir.

Müslümanların toplu pazarlığa bakışının farklı olduğu görülmekte ve iki görüş ön plana çıkmaktadır: Birincisi liberal anlayışa dayanan ve piyasaya müdahaleyi meşru görmeyen anlayışlar, ikincisi ise zayıfın korunması için toplu pazarlığı hak olarak gören ve piyasaya müdahaleyi meşru kabul edenler. İslam'ın Müslüman işverenlere yüklediği sorumluluklar arasında yer alan adaletli bir yönetimi işyerlerinde sağlamanın esasları ve araçları nelerdir soruları üzerinde yoğun düşünmek gerekmektedir. Ayrıca işyeri ve işletme yönetimlerinin meşruiyetini kaybetmesinin sınırı nedir, meşruiyetini kaybedenlere karşı alınacak tedbirler, uygulamalar nelerdir gibi sorular cevap bekleyen önemli sorulardır ve doğru cevap buldukça çalışma hayatı istikrar kazanmakta, sömürü önlenmekte ve gelir dağılımı düzelmektedir.

12 Bakara Suresi-282. Ayet,“Ey iman edenler. Belirli bir zamana kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın. Aranızdan bir kâtip doğrulukla yazsın. Katip kendisine Allah'ın öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın, yazsın üzerinde hak olanda Rabbinden korksun, yazdırsın ve ondan birşeyi eksik bırakmasın.” <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/289/282-ayet-tefsiri>(Erşim tarihi:21.03.2019)

13 İslâm hukukunda iş akdi, icâre (kira akdi) içinde yer almıştır. Bir terim olarak ise, bir şeyden yararlanma hakkını bir ücret karşılığında başkasına satmak demektir. İslâm hukukuna göre, işçiler almakta oldukları ücretleri yetersiz bulurlarsa, arttırılmasını isteyebilirler. Tek tek istemek yerine, bir temsilci aracılığı ile istekte bulunmaları da mümkündür. Çünkü aynı kişiye, birden çok kişilerin vekâlet (yetki) vererek, kendilerini temsil ettirmeleri caizdir. Temsilcinin, işveren karşısında zayıf kalmaması ve eşit şartlar altında pazarlık yapabilmeleri için bazı güvencelerinin olması ve organize olmuş bir işçi kuruluşu adına hareket etmesi de mümkündür. Hamdi Döndüren, İslam'da İşçi İşveren Münasebetleri,1985 <http://www.vesiletunnecat.com/vesiletun/arsiv-kitap-oku/fikih/islamda-isci-isveren-munasebetleri/8.htm> (Erişim tarihi:22.05.2019)

Sözleşme, taraflarının şartları müzakere etme konusunda tam özgürlüğe sahip olmaları, pazarlık gücünün eşitliği durumunda, herhangi bir zorlama yoksa ve sözleşme şartları İslami değerlere ve öğretilere uygun ise geçerli olacaktır. Bir işveren ile bireysel çalışan arasında yapılan tipik istihdam sözleşmelerinde taraflar eşit değildir, çünkü işverenin pazarlık gücü genellikle daha yüksektir. İstihdam ihtiyacı olan ve yaşamını sürdürmeye çalışan bir işçi, kendi aleyhine olabilecek şartları kabul etmek zorunda kalabilmektedir (Ahmad, 2011, s.606). Bu nedenle bireysel olarak pazarlık gücü zayıf olanların bir araya gelerek toplu sözleşme yapması bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç işçi için söz konusu olabileceği gibi, işveren için de gerekli olabilir. Toplu pazarlık sistemini önce işçiler tercih etmiş ve toplu pazarlık hakkının mücadelesini vermişlerdir, ancak işçiler karşısında güçleri zayıflayan işverenler de örgütlenerek, bu güç dengesizliğini gidermişlerdir.

İlahiyatçı Ekşioğlu, toplu sözleşmeleri şöyle değerlendirmektedir: “Nereden bakılırsa bakılınsın işçi ile işveren arasında cereyan eden sözleşmeler, ister bire bir olsun, isterse sendikalar aracılığıyla olsun, İslam hukuku açısından bir sorun yoktur. Ancak İslam düzeninde bu açıdan en önemli konu, birey-toplum dengesinin sağlanması, büyük balığın küçük balığı yutmaması, çalışanın ezilmemesi, ya da sendikaya tabi olma zorunluluğu olmadığından bir kimsenin ben de kendi emeğimin fiyatını ben belirleyeceğim ve kendim sözleşme yapacağım demesidir.”¹⁴ Sözleşmelerde esas olan eşit şartlarda müzakere yapmaktır. Eğer şartlar eşit değilse bir taraf diğer tarafa adeta şartları dayatır. Ekşioğlu’nun ifade ettiği gibi büyük balık küçük balığı yutmakta ve şu sonuç çıkmaktadır: “Güya kölelik kaldırıldı. Hâlbuki bugün işçiler ve memurlar bile işçi-köle, memur-köle durumundadır. Bugün işçi ve memurlar, kendi ücretleri ve maaşları konusunda bir sözleşme yapma hakkına sahip değildir¹⁵. Bu tespitlerde bulunan Ekşioğlu’nun, toplu pazarlıkta güç dengesini kuran sendikaları “işçinin ücret belirleme hakkını gasp eden zorba” olarak tanımladığı bir önceki bölümde yer almıştı. Ekşioğlu’nun sendika tanımının ne kadar yanlış olduğu ve sendikaya nasıl yanlış anlam yüklediği yine kendi tespitiyle ortaya çıkmaktadır. Sendikalar, bir işyerinde yetkili olsalar dahi işçilerin bireysel sözleşme yapma haklarını ortadan kaldıramazlar, hatta toplu iş sözleşmelerinde iş sözleşmesine aykırı hükümler var ise ve iş sözleşmesi hükümleri işçi lehine ise o hükümler geçerlidir. Toplu iş sözleşmeleri, iş sözleşmelerini ortadan kaldırmakta, işçi lehine düzenlemeler var ise o düzenlemeler yürürlükte kalmaktadır.

Kur’an-ı Kerim, inananları sözleşmelere ve anlaşmalara uymaya çağırılmaktadır. Bu kural, işverenler ve çalışanlar arasındaki toplu ya da bireysel anlaşmalara eşit şekilde uygulanabilir. Maide suresinin 1. ayetinde “Ey inananlar! Akitleri yerine getirin” hükmü yer almakta ve yapılan sözleşmelere uymayı emretmektedir. İslam dini, devletin işgücü piyasasını düzenleme konusunda söz sahibi olmasını emretmekte ve hayatın tümünde insanların davranışlarını ahlaki değerlerle desteklemektedir. İslam, yasal düzenlemelerin önemini reddetmemekte, aksine teşvik etmektedir. Ancak ahlaki veya etik destek olmaksızın yasal hükümlerin daha az öneme sahip olduğu görüşü benimsenmektedir. İslam içtihadında şeriat, ekonomik, sosyal veya dini olsun, yaşamın her alanında kurallar olarak kabul etmektedir. Şeriatın temel kaynakları Kur’an, Sünnet, İcma ve Kıyas’dır (Ahmad, 2011, s.592). İctihat, İstihvan ve Örf de İslami kurallar oluşturulmasında önem taşımaktadır. Bu kurallarla örtüşen toplu pazarlık düzeni kurma arayışı maalesef Müslüman toplumlarda güçlü değil.

İslam alimleri mal ile emeği ayırmakta, emeği malın tabi olduğu ekonomik kanunlara tabi tutmamaktadır. Emek, asla bir mal gibi telakki edilemez; mal gibi alınıp satılamaz, ucuzlaması veya fiyatının yükselmesi için arz ve talep dalgalanmalarına tabi tutulamaz. Ücretle çalışmanın

14 Osman Eskicioğlu’nun, Nilgün Tunçcan Ongan’ın “İslam Ekonomisinde Bölüşüm” makalesine yazdığı cevap. http://www.enfal.de/oe160.htm#_ftnref281 (Erişim tarihi:28.09.2018)

15 a.g.e

caiz olduğu hususunda alimler icma etmişlerdir ve ücret sözleşmeleri kıyasa uygundur (Eskicioğlu, 1979, s.39-44). Eskicioğlu'nun isabetli olarak ifade ettiği gibi emeğin arz ve talep dalgalanmalarına bırakılmaması için hayatın gerçeğine uygun bir şekilde somut önerinin ortaya konulması gerekmektedir. Fakat bazı tespit ve karşı çıkışların ötesine geçilemiyor.

İslam hukukunda Hisbah (ombudsman / market inspector), İslam'ın (ma'aruf) neyin emredildiğini icra etmek ve hukuka aykırı veya uygunsuz olanı (münkar) yasaklamak veya önlemek için kurulan devlet kurumudur. Kuran-ı Kerim, her Müslüman'ın kendi rolünü oynayabilme yükümlülüğünü kabul etmekte ve toplumun bazı kesimlerinin bu uygulamada yer alması gerektiğini esas almaktadır. Peygamberimiz Hz. Muhammed'in pazarları ziyaret ettiği, ürünlerin şartlarını ve kalitesini kontrol ettiği bilinmektedir. Peygamberimiz, Mekke ve Medine şehirlerinde iki farklı piyasa müfettişi / denetçisi görevlendirmiştir. Ayrıca, piyasa müfettişi olarak Medine'de görev yapan bir kadının raporlarına rastlanmıştır. Bununla birlikte, pazar denetimi için uzmanlaşmış kurumlar ilk olarak Emevî halife, Hisham ibn Abd al Malik zamanında kurulmuştur. Piyasa denetleyicisinin görevlerinden biri işçilere aşırı yük vererek, ücretlerini ödemeyerek istismar eden işverenlerin engellenmesidir. İslam, genellikle hükümet tarafından fiyat veya ücret tespitinde piyasa müdahalesine izin vermemektedir. Bununla birlikte, piyasa kusurları işçi ücretlerinin erozyona uğramasına neden oluyorsa ve piyasadaki ücret dengesi çok düşük bir seviyedeyse, devlet işçilere benzer işi yapanların aldığı ücreti vermeyi işverenlerden talep edebilir. İki taraftan biri, denetçiye şikayette bulunursa, ikisine de adaletli davranmak denetçinin görevidir (Ahmad, 2011, s.594-595). Bu uygulamaya bakıldığında ortaya çıkan temel amacın adaleti sağlamak olduğu, zayıfın ve güçsüzün korunması olduğu görülmektedir. Sanayi toplum düzeninde pazarlık gücünü yitiren işçilerin örgütlenerek, toplu pazarlık yapması işçinin emeğinin istismarını engelleme amacına dayanmaktadır.

Toplu pazarlık aynı zamanda istişaredir. Kur'an-ı Kerim istişarede bulunmayı emretmektedir, "iş hakkında onlarla danış (Âl-i İmrân:159)", "onlar işlerini (iş) kendi aralarında istişare yoluyla yaparlar (Şûrâ : 38)" ve Kuran, sadece danışmaya izin vermekle kalmamakta, aynı zamanda ortaklar ile istişarelerde bulduktan sonra işlerin yürütülmesini teşvik etmektedir. Danışma bir seçenek olarak değil, bir politika olarak ele alınmaktadır. İşçilerin farklı işyerlerinde istişarelerle ilgili olarak, bir referandum yapmak ve herkesin görüşlerini almak yerine İslam temsili işçi liderlerine danışmayı tercih etmektedir. Danışmanın önemli bir sonucu, işçiler ve işverenler arasındaki artan işbirliğidir (Ahmad, 2011, s.606). Bu işbirliği, direkt işçilerle sağlanabileceği gibi, temsilcileri aracılığıyla da olabilir. Toplu pazarlık süreci bu danışma ve karşılıklı istişare etme ihtiyacını karşılayan çok etkili bir süreçtir.

İslam, sendikalara işverenlerin iş sırlarını gizlemesi ve şantaj yapmamaları ve bu bilgileri rakiplerine vermemeleri konusunda bir sorumluluk yüklemektedir. Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "Danışılan kişi güvenilirdir". Toplu iş sözleşmesi görüşmelerine katılanlar da işyeri ile ilgili bilgileri ve sözleşme masasında konuşulanları o masada bırakmakta, işyerlerinin mahremiyetini korumayı esas almaktadırlar. İslam sadece toplumdaki kaynakların adil bir şekilde dağıtılmasından bahsetmemekte, aynı zamanda tüm nüfusa temel yaşam standardı hakkı vermektedir (Ahmad, 2011, s.607). Toplu iş sözleşmesinin amacı da işçilerin daha adil bir ücret almasını ve çalışma şartlarına sahip olmasını sağlamaktır.

İslami açıdan bakıldığında toplu pazarlık adil düzeni kurmak ve devamlılığını sağlamak için önemli araçlardan biridir. Bu sisteme yönelik alternatif getirilmeden, ekonomideki liberal eğilimleri dikkate almadan, rekabet için her yolu mubah gören anlayış ve uygulamaları görmezden gelerek, yapılacak değerlendirmeleri İslami olarak kabul etmek mümkün değildir. Çünkü şartlar göz ardı

edilerek değerlendirmeler yapılmaktadır. Pazarlık gücünü dengeleyen, işçi ile işveren ilişkisini yazılı toplu sözleşmelere dayandıran toplu pazarlık sisteminin, Müslüman toplumlarda oluşturulması önemli ihtiyaçlardan biridir ve bu ihtiyacı giderecek yapılar kurulmadan sendikaları reddetmek, gerçekleri göz ardı etmek sonucunu doğurmakta, haksızlıkları yaygınlaştırmaktadır.

Toplu pazarlık hakkına yönelik olumsuz görüşler olmasına karşın, ILO'nun kayıtları incelendiğinde örgütlenme ve toplu pazarlık hakkını düzenleyen 98 Sayılı Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı Sözleşmesi'ni onaylayan 47 ülke İslam İşbirliği Teşkilatı üyesidir. Bu teşkilata üye 57 ülkenin 47'sinin toplu pazarlığa ilişkin ILO sözleşmesini onaylaması (Yorgun, 2019, s.1709) toplu pazarlık ihtiyacını göstermektedir. Ancak bu onaylama kararında ne kadar samimi oldukları uygulamada yaşanan zorluklardan anlaşılmaktadır. Çünkü sendikal haklarla ilgili üç ana sözleşmeden biri olan Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Hakkı Sözleşmesi'nin çok sayıda ülke tarafından onaylanması olumlu olmasına karşın, uygulamaların bu sözleşmeler çerçevesinde gerçekleşmediği, ulusal yasalarla serbest toplu pazarlık hakkının sınırlandırıldığı, işçilerin ve özellikle kamu personelinin bu haktan yararlanmasının çok sınırlı olduğu yapılan yasal düzenleme ve uygulamalardan anlaşılmaktadır. Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda var olan gelir dağılımı sorununu çözmek, işçilerin sömürülmesini engellemek için toplu pazarlık en önemli araçlardan biridir.

6. Grev Hakkı

Grev, işçilerin toplu iş uyuşmazlıklarında haklarını korumak ve geliştirmek için sendikanın veya işçilerin almış olduğu kararlarla geçici bir süreyle işi ya tamamen veya önemli ölçüde durdurmasıdır. Grev, sendika ve toplu pazarlık hakkını tamamlayan haklardandır. Birbirine bağlı hakların sonuncusu olan grev, sendikaların temel fonksiyonlarından olan toplu pazarlık hakkını hayata geçirmekte ve sendikal örgütlenmeyi fonksiyonel hale getirmektedir. Ancak bu hak da çok tartışılmakta, hatta "İslam'da grev hakkı yoktur" hükmü verilmektedir. Bu tartışmalara rağmen bazı İslam ülkeleri grevi hak olarak kabul etmekte ve grev bu ülkelerde uygulanmaktadır.¹⁶

Greve karşı olan görüşlerden biri greve yönelik değerlendirmeyi şöyle yapmaktadır: "Grev vasıtasıyla, yönetime yönelik anarşi ve fitne ortamı oluşturulmak istenmesi, işsizliğin baş göstermesi, emniyeti ihlal sonuçlarının artması, grevin faydadan çok zarara sebebiyet verdiğini göstermektedir. Ayrıca grevin; işçi-işveren düşmanlığı, vatandaşın devletine karşı güveninin sarsılması, grev uygulamaları görülen ülkelerde grevlerin pek sonuç sağlayamaması, grevlerin sonucunda ne olacağının belli olmaması, üretimin durması, greve katılan işçilerin bir takım haklarının kesilmesi ve greve katılmak istemeyen işçilerle ihtilaflar yaşanması gibi toplum düzenini bozucu işlevi de bulunmaktadır. Bu durum bir takım kişisel hakları zedeleyeceğinden, otorite grevleri hoş görmemektedir. Bütün bu anlatılanlar göz önünde bulundurulduğunda, grev olgusunun İslam hukukuna yabancı olduğunu, grevlere İslam'ın getirdiği nizamın ihtiyaç duymadığını söyleyebiliriz" (Öztürk, 2012, s.137). İslam hukuku açısından grevi değerlendiren bu görüş sahibinin kapitalist ekonomik sistem içerisinde bulunan İslam ülkelerinde kul hakkının yenilmesini engellemek, emeği ile geçinenlerin ve sömürülenlerin haklarının nasıl korunacağı sorusuna cevap vererek değerlendirme yapması gerekirken, yaşanan realitelerle örtüşmeyen, sanki İslami bir ekonomik düzen varmış gibi yorum yapması, hem İslami hem de insani açıdan sorunludur. Ayrıca grevin sorun çözmediği gibi gerçeklerle örtüşmeyen tespiti görüş sahibinin konuya ne kadar uzak olduğunu göstermektedir. Örgütlenme, seçme ve seçilme hakkı gibi temel hakların ve günlük sekiz saat çalışma

16 Geniş bilgi için bkz. Sayım Yorgun,(2019), İslam Ülkelerinde Sendikal Haklar ve Yaşanan Sorunlar, Çalışma ve Toplum Dergisi, 2019/3,ss.1707-1736

süresi başta olmak üzere işyerlerinde çalışma hayatını iyileştiren ve yönetime katılma hakkı gibi hakların grev ile elde edildiği bilinmiş olsa idi grevin sonuca müessir bir hak olduğu anlaşılacaktı.

Grevin iradeyi sakatlayan eylem olduğu görüşünü dile getirerek eleştiren Döndüren, bu görüşünü şöyle açıklamaktadır: “Grev ve lokavt korkusu tarafların iradelerini zorlar, işverenin taahhütlerini, senet ve çeklerini, belki de işyerinin tahrip edileceğini düşünerek, normalin üstündeki işçi isteklerini kabul etmesi, işçilerin de lokavt tehdidi altında, işlerini kaybetme korkusuyla, normalin altında düşük ücrete razı olmaları, tarafları “mükreh (irâdesi zorlanmış, irâdesi sakatlanmış)” durumuna getirebilir. Bu duruma yol açmamak için, anlaşmazlık tarafların görüşmeleriyle çözülememişse, bu konuda uzmanlaşmış olan ve adaleti ayakta tutacak olan mahkemeye başvurmak gerekir.”¹⁷ Bu açıklamalarla tarafların iradesini ortadan kaldıran, menfaat uyumsuzluğunu mahkemeye taşıyan bir anlayış öne çıkarılmaktadır. Acaba mahkeme kararları tarafların iradesini sakatlama riski taşıyor mu sorusunu sormak gereklidir.

Greve karşı çıkan bir başka görüş şöyle dile getirilmektedir: “İslâm’ın getirdiği hukukî, sosyal ve iktisadî düzende greve ihtiyaç duyulmaz. İşçi, ücretinden memnun değilse ilgili mercilere başvurarak arttırılmasını ister. Bu merciler tarafsızdır. Ücret uygun görüldüğü halde işçi razı olmazsa işi bırakır. İşçi işsizliğe karşı devletin sigortası altındadır. Ama, hem işi bırakmamak, hem çalışmamak, hem de ücret almak İslâm hukukuna uygun düşmez. Baskıyla akit yapmak ise “karşılıklı rıza prensibine aykırıdır. İslâm devletinde işçiler yönünden tam ve genel bir grev, netice olarak tembellik ve umumî menfaate zarardan başka bir şey getirmez. Burada iş sahiplerinin böyle durumdan faydalanarak işçilere yüklenmelerine ve ücretlerini kısımlarına yol açılacağı söylenebilir de buna İslâm devletinde yer yoktur. Çünkü devlet adaleti sağlamakla görevlidir. İslâm’da iş adaleti Hisbe teşkilâtı ile sağlanır.”¹⁸ Bu açıklamalarla ilgili sorulması gereken ilk soru İslâm’ın getirdiği hukuki, sosyal ve iktisadi bir düzeni günümüzde hayata geçirmiş bir toplum var mı? Bu soruya olumlu bir cevap var ise o düzenin yaşandığı toplumun gösterilmesi gerekmektedir. İkinci soru geçmişte Hisbe teşkilatı neden kurulma ihtiyacı duyulmuş, günümüz şartlarında yeni sistemlere ihtiyaç yok mu? Bu sorulara cevap vermeden yapılan değerlendirmeler maalesef ihtiyacı karşılamaktan uzak teorik değerlendirmeler düzeyinde kalmaktadır. Ayrıca açıklamada işverenin grev yapan işçilere çalışmadan ücret ödediği ifadesi yer almaktadır. Ancak bu konunun da bilinmediği ortaya çıkmaktadır, çünkü grev yapan işçilere işveren ücret ödememekte, sendika dayanışma ilkesinin gereği olarak işçilerden aldığı aidatlardan oluşturduğu grev fonundan ücret ödemektedir. Bu nedenle işçilerin çalışmadan haksız kazanç elde ettikleri iddiası da gerçeği yansıtmamaktadır. Müzakerelerle grevde geçen süreye yönelik ücret talep edilebilir, ancak bu da işverenin kabulüne bağlıdır. Ülkemizde olduğu gibi bazı ülkelerde grevde geçen süreye yönelik hak iddia edilmesi yasal olarak da mümkün değildir.

Kur’an-ı Kerim, aklın ve vicdanın haklı ve yararlı bulduğuna itaat etmeyi, aksine itiraz ve isyan etmeyi İslami ve insani açıdan zorunluluk olarak görmektedir. Çünkü böyle davranmamak korkaklık ve aciziyettir. Tevhid tüm sahte ilahlara ve tağutlara isyandır. İslam dini insanların niyetini ve çalışkanlığını esas almakta, davranışları bu ilkeler çerçevesinde değerlendirmektedir. İşçilere kötü muamele ahirette cezalandırılacağı açıktır, ancak devlet bu haksızlığa seyirci kalamaz. Devletin işçileri korumak için kural koyma zorunluluğu vardır (Ahmad, 602, s.2011). Devlete yüklenen bu zorunluluğu devlet yerine getirirken bazen bizzat müdahaleyi esas alırken, bazen taraflara verilen

17 Hamdi Döndüren, İslam’da İşçi İşveren Münasebetleri,1985 <http://www.vesiletunnecat.com/vesiletun/arsiv-kitap-oku/fikih/islamda-isci-isveren-munasebetleri/8.htm> (Erişim tarihi:22.05.2019)

18 Abdulvehhab Öztürk, İslam’da İşçi İşveren Münasebetleri <http://www.vesiletunnecat.com/vesiletun/arsiv-kitap-oku/fikih/islamda-isci-isveren-munasebetleri/1.htm> (Erişim tarihi:22.05.2019)

haklarla sorunların çözümü yöntemini kullanmaktadır. Grev, kendi kendine yardımı esas alan haklardan biridir ve oldukça etkilidir. Etkisi o kadar fazladır ki bu hakka karşı işverenlere de lokavt hakkı, yani geçici olarak işi ya tamamen ya da kısmen durdurma hakkı tanınmıştır.

Kur'an-ı Kerim, bir topluluğun oluşumunda, başkalarını iyilik yapmaya davet edecek, uygun olanı emrecek ve uygunsuz olanı yasaklayacak bir grubun oluşumuna tüm toplumu zorlar (Âl-i İmrân Suresi - 104). İslam sadece insanları haklarından dolayı savaşmaya çağırmaz, aynı zamanda kolektif çabaları destekler. Peygamberimizin, Müslümanları zalimlere baskı yapmaya, mazluma yardım etmeye çağıran bir geleneği de vardır. İnsanların baskı uygulayanlara ve ezilenlere nasıl yardım edebilecekleri sorulduğunda, “baskıya karşı ona yardım ederek ve baskı yapanlara baskı uygulayarak ezilenlere yardım ettiler” şeklinde cevap vermiş ve “İnsanlar bir zalim görse de onu kötülük etmekten alıkoymasın, Allah'ın hepsini cezalandıracağı muhtemeldir.” (Ahmad, 604, s.2011) hadisi şeriflerini peygamberimiz açıklamışlardır. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere haksızlıklar karşısında susmanın dilsiz şeytan olarak değerlendirildiği bir dinin mensuplarının işyerlerinde yaşanan haksızlıklar karşısında susmasını beklemek veya önermek fonksiyonel olmadığı gibi İslami de değildir.

Kur'an-ı Kerim ve Hadis, insanların haksızlık karşısında haklarını savunmasına izin vermek ve adaletsizliğe karşı savaşırken ölenleri Allah yolunda şehit olarak kabul etmektedir. Kendisi, ailesi, eşyaları ve dini haklarını savunurken ölen kimsenin şehit olduğunu ifade eden hadis vardır¹⁹. Kur'an-ı Kerim, haksızlığa karşı Cihad'a (kutsal savaş) izin vermektedir. İşçilerin hakları ihlal edildiğinde, haksızlık yapıldığında “işçiler greve başlayabilir”. “Mağdur olduğu için savaşanlara Allah mücadele hakkı vermektedir, Allah, onlara zafer kazandırabilir”. İnsanların meşru haklarına ve taleplerine izin verilmediği takdirde, bu adaletsizliğe karşı grev veya toplu bir faaliyet başlatma seçeneğine sahip olduklarını göstermektedir. Kur'an, temel haklarından feragat eden ya da onlardan vazgeçen ve diğerlerine karşı adaletsizliğe izin verenlerin durumunu “kendilerine zulüm” olarak tanımlamaktadır (Nisa: 97). Bu ayet ayrıca, insanların haksızlığa karşı harekete geçmiyorlarsa ya da eyleme geçme yeteneğine sahip olmadıkları takdirde (bu durumda grev yapamadıkları zaman) temel haklarını kullanabilecekleri başka bir yere taşınmaları gerektiğini söylemektedir (Ahmad,2011,s.606). Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere haksızlıklar karşısında mücadele İslami bir davranıştır.

İslam, adaletsizliği gidermenin bir aracı olduğu için grev hakkını vermektedir. Fakat bu hakka belirli sınırlar getirmekte ve sınırları aşanları desteklememektedir (Bakara:190). İslam, toplumdaki bozulmayı sevmez (Mâide:64, Şuarâ:152). Örneğin sendikalar düzensizlik, hukuk ve düzen problemleri yaratırlarsa (fesad fil) bunun ışığında sendikaların dağılması talep edebilirler. Müslüman hukukçular, İslam hukukunun öncelikli hedeflerinin “fayda sağlamak” ve “zorlukları hafifletmek” olmasına rağmen, ilkinin ikincisinden daha önemli olduğunu ve toplumun daha büyük menfaatinin bireysel veya bazı grup çıkarlarına göre öncelikli olduğu görüşündedir. Ayetler, sendikalara protesto hakkını vermektedir. Nisa süresi 148. ayette, “Allah, haksızlık edilen kişi dışında, kötülüğün kamuoyunda dile getirilmesini istemez” buyrulmaktadır (Ahmad, 2011, s.606). Bu nedenle haksızlığa uğrayanların tepki gösterme hakları vardır. Bu hakkın kötüye kullanılması, topluma fayda yerine zarar verecek boyuta ulaşmasına karşı çıkmaktadır. Hiç kuşkusuz diğer haklarda olduğu gibi grev hakkı da sınırsız bir hak değildir. Grevin yarattığı etkinin

19 “Haksız yere mal alınmak istenir ve kişi malını vermemek için karşı koyarken öldürülse şehittir.” (İbn Mace, Hudud, 21.) “Haksız yere mal alınmak istenen, malını vermemek için mücadele veren ve bu yüzden öldürülen kimse şehittir.” (Ebu Davud, Sünnet, 32.) “Malı sebebiyle öldürülen kimse şehittir.” Prof. Dr. İbrahim Karagöz, Şehitlik ve Gazilik, <http://www.diyandergi.com/din-dusunce-yorum/item/2574-sehitlik-ve-gazilik> (Erişim tarihi:19.05.2019)

olumsuzluklarını gidermek de bu hakkı kullananların sorumluluğudur. Mesela belediye işçilerinin grev yapması hak iken, biriken çöplerin sağlığı tehdit etmemesi için tedbir alınması, ilaçlama yapılması gibi tedbirler sorumluluktur. Doğal afetlerde grevin durdurulması, can ve mal kurtarma gibi işlerde grev yasakları bu ihtiyaçtan doğmuştur.

İslam'ın tevhidî bakış açısı kutsal-profan ayrımını, hatta dinî eylemler-dünyevi eylemler gibi bir ayrımı reddetmektedir; dolayısıyla ibadet ile çalışma arasında da bir ayrım söz konusu değildir. İslam hukukuna göre çalışma, iktisadi açıdan işveren ve işçinin sorumluluğuna ve adalete dayanan bir akitle sürdürülmektedir (Nasr, 2001, s.144,147). İslam ekonomisi, ücret ve fiyatların halk tarafından uzlaşmak suretiyle tespit edildiği bir düzendir²⁰. Bu uzlaşma süreci nasıl gerçekleşecektir sorusuna cevap vermek gerekmektedir. Aksi taktirde bu tespit sonucun belirlenmesi için yeterli olmayacaktır. Burada gündeme gelmesi gereken kavram “zaruret” tir. Çünkü zaruretlere yasak olanı dahi zaruret devam ettiği sürece mubah kılar. Mecelle'nin 21. maddesinde yer alan “zaruretlere memnu olanı mubah kılar” hükmü bu açıdan oldukça anlamlıdır.

Eskicioğlu, “demokrasi, insan hakları, kadın erkek eşitliği ve serbest piyasa ekonomisi gibi kavramlar, batı değerleri arasında yer almaktadır. Maalesef batı dünyası, bunları üretirken ne dine ve ne de bilime dayandı, belki kendi istek ve arzularına göre düşünüp birtakım kurallar ortaya koydu.”²¹ tespitinde bulunmaktadır. Batı değerleri olarak ifade edilen bu değerleri bir tarafa bırakırsak Müslüman toplumlarının önemli bir kısmında yer alan sömürü, eşitsizlik, açlık, yoksulluk, gelir dağılımı bozukluğu, hak ihlalleri, diktatörlük, askeri darbeler gibi uygulamaları hangi ilkelere izah edebiliriz. Yine Eskicioğlu, “Fahreddin Razi 1149-1210 tarihleri arasında yaşamış ve faiz ayetlerini iktisadi açıdan inceleyen ilk âlimdir. O günden bugüne İslam dünyasında İslam ekonomisinin teorisi hakkında çok yol kat edildiği kanaatinde değilim. İslam düzeninde sosyal tabakalaşma vardır; fakat sosyal sınıflaşma yoktur”²²tespitinde bulunmakta ve İslam ekonomisinin teorisi hakkında 800 yılı aşkın süredir çok fazla ilerleme kaydedilemediğinden bahsetmektedir. Ancak hayatın akışı devam etmiş, İslam düzeninde sınıflaşma yoktur tespitine karşın, Müslüman toplumlarda sınıflar ortaya çıkmıştır. Bu sınıflaşmanın yarattığı sorunlar nasıl çözülecek sorusunun tartışılmasına ihtiyaç vardır. Devlet piyasaya müdahale etmeden, çalışanlar haklarını savunacak güce erişmeden bu sorunların nasıl çözüleceğine dair sorular cevap beklemektedir. Bu tür soruların cevabı da güçsüz olanların örgütlenmesi, ortak müzakere ve mücadele yapmalarıdır.

7. Sonuç

İslam dini bireysel ve kolektif haklar konusunda baskı yapan bir din olmamasına karşın, Müslümanların yaşadıkları ülke ve coğrafyalarda kolektif haklar üzerinde var olan baskının, hükümetlerden, yöneticilerden, işverenlerden kaynaklandığını görmekteyiz. İslami hükümleri anlamak için öncelikle Kur'an- Kerim ve Sünnet'e bakmak gerekmektedir. İslam hukukunun yerleşik ilke ve uygulamalarıyla çelişmeyen düzenlemeler yapılması mümkündür, çünkü İslam hukuku kapsayıcıdır. İslam hukukunun uygulanacağı ekonomik sistemin de İslami olması gerekmektedir. İslami olmayan bir ekonomik sistemin yarattığı sorunları çözmek üzere ortaya çıkmış örgütlenme ve mücadele yöntemlerini İslami referanslarla reddetmek, sorunun kaynağını tartışmak yerine sonucunu tartışma yanlışlığını ortaya çıkarmaktadır.

20 Osman Eskicioğlu'nun, Nilgün Tunçcan Ongan'ın “İslam Ekonomisinde Bölüşüm” makalesine yazdığı cevap. http://www.enfal.de/oe160.htm#_ftnref281 (Erişim Tarihi:28.09.2018)

21 Osman Eskicioğlu'nun, Nilgün Tunçcan Ongan'ın “İslam Ekonomisinde Bölüşüm” makalesine yazdığı cevap. http://www.enfal.de/oe160.htm#_ftnref281 (Erişim tarihi:28.09.2018)

22 a.g.e

Müslüman toplumlarda kapitalist bir ekonomik sistemin uygulandığı, piyasanın egemen kılındığı, rekabetin Say Kanunu'nun “ Her arz kendi talebini yaratır”, Adam Smith'in 1776'da dile getirdiği “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” (Laissez faire, laissez passer!), söyleminin şekillendirdiği, müdahaleyi reddeden liberal anlayışın İslam'ın ilkelerine ne kadar uygun olduğunu tartışmak yerine, bu ekonomik sistemin yarattığı yoksulluk ve sömürüyle mücadeleyi esas alan sendikal örgütlenmenin Müslümanlar arasında tartışılması bir çelişkidir. Yine kul hakkı kapsamında olan işçi haklarının ele alınması ve tartışılmasından çok, yabancı sermayenin desteğini alan ve güçlenen Müslüman iş adamlarının teşvik edilmesi ve desteklenmesini en önemli iktisat politikası olarak tartışmak hayret verici olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca, finansal liberalleşmeye ve küresel finansal hareketlere bağlı olarak sermayenin bütün dünyada sınır ve ölçü tanımayan gücü ve birikiminin nasıl Müslüman toplumlarda baskın hale geldiğini görmemek mümkün değildir. Müslümanların sermayesini kullanmayı amaç edinilenlerin yabancı bankaların desteğiyle faizi meşrulaştırıcı fonlarla desteklenmesi bir başka ilginç alandır.

Kapitalist sistemde başta işçiler olmak üzere farklı çıkar grupları sendika çatısı altında örgütlenerek rekabet güçlerini artırıp, sisteme yönelik muhalif duruşunu güçlendirirken, sosyalist sistemlerde örgütlenmeler sistemin varlığını destekleyen bir role dönüştürülerek uygulanırken, Müslüman toplumlarda örgütlenme, toplu pazarlık ve grev hakkına daha çok olumsuz bir pencereden bakılmaktadır. Bu bakışın ve diğer faktörlerin etkisiyle bazı Müslüman toplumlarda bu haklar yasaklanmış, bazılarında kısıtlanmış, bir kısmında ise kısmen serbest bırakılmıştır. Çünkü dini gerekçeler ve fiili müdahalelerle bu süreç engellenmiştir.

Sendika karşıtı görüşleri destekleyen temel argümanlardan biri İslam'da piyasaya müdahalenin olmadığı ve işverenin yönetim hakkının sınırının belirli olmamasıdır. Ancak böyle bir anlayış İslami olabilir mi? Çalışma hayatında işçilerin işverene karşı sorumlulukları ile işverenin çalışanlarına karşı sorumlulukları vardır. Yönetim hakkı sınırlandırılması gereken bir hak olduğu için bu sınırın yönetilenlerle birlikte belirlenmesi gerekmektedir. Çalışanların yöneticilere emanet edildiği ilkesini esas aldığımızda, emanete sahip çıkmayan, hatta emanete ihanet edenlere yönelik dünyevi yaptırım olması gerektiği, yönetenleri denetleme yetkisinin devlete ve yönetilenlere ait olduğu gereceğini görmek gerekmektedir. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere işçilerin örgütlenme hakkı kul hakkı (hukuku'l-ibad), olarak kabul edilen haklardandır. Bölüşüm kavgasında kaybeden taraf olan işçiler sorunlarını çözecek, verilmeyen haklarını almak için mücadele edeceklerdir. Hiç kuşkusuz haksızlıklar karşısında susmak Müslüman kimliğiyle bağdaşan bir davranış değildir. Çünkü kul hakkını üstün tutan ve karşılıklı helalleşmeyi esas alan din, İslam'dır.

Müslüman ülkelerde uygulanan toplu iş hukukunun ve diğer kanunların İslami ilkeler çerçevesinde hazırlanması, o kanunların uygulanmasını kolaylaştıracak, uyum ve istikrarı artıracaktır. İşçi ve işverenlerin benimsemesini kolaylaştıracak ve daha etkili şekilde uygulanmasını sağlayacaktır. Bu düzenlemelerin uluslararası çalışma standartlarıyla uyumlu olması ve ekonominin ihtiyaçlarını karşılaması halinde Müslüman coğrafyalarda çalışma hayatında yaşanan adaletsizlikler, eşitsizlikler ve çatışmalar azalacak, sürdürülebilir sistemler kurularak, istikrarlı bir kalkınma gerçekleştirilebilecektir. Aksi taktirde uyumsuzluğu besleyen, gelir dağılımını bozan, istikrarsızlık yaratan, küçük azınlıkların mutlu olduğu, çatışmanın yaygınlaştığı, Müslüman topluluklar varlığını sürdürecektir ve sömürü devam edecektir.

Yönetim liyakat önemli bir İslami esas olmasına karşın buna uymamanın yaptırımının konuşulmaması önemli bir eksikliklerdir. Müşavere etmeyen yöneticiye karşı yaptırımı tartışmak gerekmektedir. İslam'ın adalet anlayışının çalışma hayatında yer edinmesi için yapılması gerekenleri gözden geçirmek, işletme sahibi ve yöneticilerinin karar ve davranışlarının yarattığı so-

nuçları denetleyecek müesseseler oluşturmak İslami bir görevdir. Bu denetim görevini işyeri ve işletmelerde yerine getirecek, bir organın olması, 21. yüzyılın çalışma hayatında bu organın ne olacağı hususunun açık bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir.

Kur'an'ı Kerim'i, çalışma hayatında yaşanır kılmak için doğru esasları belirlemek ve uygulamak zorunludur. İslam ülkelerinin meclislerinden ve hükümetlerinden beklenen İslam Hukuku'nun yerleşik ilkeleriyle çelişmemek kaydıyla düzenleme yapmaktır. Ayrıca uygulamaların da yasal ve anayasal düzenlemelerle uygun olması önemlidir, çünkü aksi uygulamaların yaygın olduğu bilinmektedir.

İslam'ın hayatın tüm alanlarına nüfus eden bir din olduğunu bilerek veya bilmeyerek esas almayanlar, sebep ve sonuca odaklanmak yerine, sonucun yarattığı tepkileri bertaraf etmeye çalışmakta, İslami gerekçelerle sendikal hakları yasaklamakta ve/veya sınırlandırmaktadırlar. Kader, şükür ve nasip gibi İslami esasların yoksulluğu, haksızlığı ve sömürüyü örtmek üzere kullanılıyor olması önemli sorun alanlarından bir diğeridir. Faiz; enflasyon farkı, komisyon, hizmet bedeli gibi adlarla meşrulaştırılarak, kapitalist ekonomik sistem korunurken; sendikal örgütlenme, toplu pazarlık ve grev hakkı gayri İslami olarak ilan edilebilmektedir.

İslam hukukuna göre sözleşme; belirsizlikleri ortadan kaldırmakta, riske karşı kural koymakta ve eşitler arasında objektif kuralların oluşmasını sağlamaktadır. İşsizliğin yüksek olduğu ve kayıtdışı çalışmanın yaygın olduğu bir iş piyasasında işçilerle işverenlerin bireysel iş sözleşmeleriyle haklarının korunması emeğin sömürülmesidir, çünkü şartlar eşit değildir. Bu nedenle işçilerin örgütlenerek güçlerini eşitlemesi bir ihtiyaçtır. Ancak işverenlerin örgütlenmesi İslami açıdan sorgulanmazken, işçilerin örgütlenmesinin sorgulanması da düşünülmesi gereken önemli bir husustur.

İslami ilkelere dayalı işçi-işveren ilişkileri ancak uygun ekonomik, hukuki, siyasi ve kültürel ortamda gerçekleşmektedir. Beşeri sistemlerin ilahi sisteme uyana kadar gelişeceği düşüncesinden hareket ederek, sistemlere bakmak ve onlardan yararlanmak temel amaç olmalıdır. Çünkü beşeri ilişkileri işçi haklarından, işçi haklarını da temel insan haklarında ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu esaslar çalışma hayatına barışı getireceği gibi, adil bir bölüşümün ve gelişmenin de önünü açacaktır.

Sonuç itibarıyla adaletle hükmetmek zorunda olanlar, işyeri ve işletmelerinde yaşanan uyuşmazlıkları daha çok vicdani sınırlar içinde çözmekte, var ise ulusal yasalara kısmen uyma kaygısıyla davranmaktadır. Bu kaygının yetersizliği, zaman zaman göz ardı edilmesi çalışma hayatında yaşanan sorunları büyütmektedir. İslam, hayatı her yönüyle kapsayarak, bütüncül bir bakış açısına sahiptir. Ancak Sanayi Devriminin gerçekleşmesinden itibaren bütün dünyayı etkisi altına alan ve kendi kapitalist anlayışını her yere hakim kılan bir düzende, İslam'ı bir hayat düzenini esas alanlar ve buna inanan insanlar yaşamak zorunda kaldıysa/kalıyorsa mümkün olan oranda İslam'a aykırı taraflarını gidermeye çalışmaları ve bu düzeni ıslah etmeleri gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle bu düzenin doğuş şartları ve ortaya koyduğu düzen ve uygulamaların bütününe yönelik İslami itirazın ve kendi düzeninin parçalanmaz niteliği üzerindeki ısrarını saklı tutmak kaydıyla, kapitalizmin bir ürünü olan bu çalışma düzeninde işçilerin haklarının istismar edilmesinin nasıl önlenebileceği ve ne gibi çareler bulunabileceği araştırılmalıdır.

İşçi-işveren taraflarının eşit şartlarda uzlaşmasını sağlamak devletlerin temel görevi olmak zorundadır. Bu zorunluluk sadece yasal düzenleme yapmakla gerçekleştirilemez, taraflara kendi haklarını savunabilecekleri imkanları da vermek gerekmektedir. Kendi kendine yardım örgütü olan sendikalar, sadece işçilere tanınmış örgütlenme hakkı değildir, bu hakka karşı işverenler ve devletler de örgütlenebilmektedir. Sendikal örgütlenmenin düzeyi, eşitlik sağlamak için kullanılmakta, farklı düzeylerde örgütlenmek mümkün olmaktadır.

Sendikalar; birlik, federasyon ve konfederasyon, uluslararası örgütlenme gibi farklı düzeylerde örgütlenmeleri eşit güç dengesini sağlamak için kullanılmaktadır. Yine toplu pazarlık düzeyinin

deki değişiklikler de aynı amaca hizmet etmektedir. İşyerinden, işkoluna, ulusal düzeyden uluslararası düzeye kadar farklı toplu pazarlık uygulamaları da eşit güç dengesine ulaşmak arzusuyla yapılmaktadır. Uzlaşma süreçleriyle toplu uyuşmazlıkların giderilemediği durumlarda işçilere grev, işverenlere de lokavt hakkı tanınmıştır. Çatışmacı mücadele yöntemi olan grev ve lokavt eşit güç dengesini kullanma amacına uygun olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle sendikal haklar kapitalizmin yarattığı emek sömürsünü engellemeyi sağlayan haklardır.

İslam ülkelerinde özellikle sanayileşmenin gecikmesi, geri kalmışlık zincirinin kırılmaması, kaynaklarının sömürülmesi, halka dayalı olmayan baskıcı yönetimlerin işbaşına getirilmesi gibi nedenlerle sendikal haklar yeterince etkili olamamıştır. Bu nedenle Müslümanlar arasında gelir dengesizliği büyümüş, fakirlik yaygınlaşmış, çatışmalar artmış, güç halk yerine aile, lider gibi küçük grupların eline geçmiştir. Kula kul olmayan, fikri ve vicdanı hür yeni nesiller için sosyal adaleti esas alarak toplumsal düzenin inşasına ihtiyaç vardır. Kapitalist sistemlerde demokrasiyi yerleştirmek, çalışma hayatında sosyal adalete ulaşmak için çalışanların sendika, toplu pazarlık ve grev hakkında sahip olmaları gerekmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Ahmad, I. (2011). Religion and labor: perspective in Islam, *The Journal of Labor and Society*, 14, 589–620.
- Azizova, E. (2017). *Hz. Peygamber döneminde çalışma hayatı ve meslekler*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Belal, A. R. A. (2005). *Islamists and trade unions*. Discussion Paper, Retrieved from: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sudan/03526.pdf>
- Bergen, L. (2012). Emek din ilişkisi ve kültür: sınıftan cemaate, *Emek ve Toplum Dergisi*, 1(2), 117–133.
- Caspi, A. & Kastiel, R. (2006). Industrial relations in the Middle East, Michael J. Morley, Patrick Gunnigle and David G. Collings (eds.), *Global Industrial Relations* (pp. 106–123). London and New York: Routledge.
- Cattelan, V. (2015). Piyasa iktisat teorisinde adalet, kimlik ve çoğulculuk, Yusuf Enes Sezgin, Firdevs Bulut (Ed.), *İslam İktisadi ve Piyasa* (s. 41–56) İstanbul: İGİAD Yayınları.
- Chapra, M. U. (2018). *İslam iktisadında ahlak ve adalet*. Çeviri Editörü: Mehmet Saraç, İstanbul: İSİFAM Yayınları.
- Erdem, E. (2015). Müslüman bireyin iktisadi davranış hususiyetleri ve islam piyasa geleneği, Yusuf Enes Sezgin, Firdevs Bulut (Ed.), *İslam İktisadi ve Piyasa* (s. 11–38) İstanbul: İGİAD Yayınları.
- Erdem E. (2008). İslam ve piyasa üzerine düşünceler, *İslam ve Çalışma Hayatı Ulusal Sempozyumu* (s. 251–286), İzmir: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Eskicioğlu, O. (1979). *İslam ekonomisinde gelir dağılımı*. İzmir: Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.
- Femise (2015). *Structural transformation and industrial policy: a comparative analysis of Egypt, Morocco, Tunisia and Turkey and case studies*. This thematic report is prepared by ERF and is based on contributions from a team of national researchers. The
- research benefited from the financial support of the European Investment Bank and the European Commission, Retrieved from: http://www.eib.org/attachments/country/femip_study_structural_transformation_and_industrial_policy_en.pdf
- Fromm, E. (2004). *Marx'ın insan anlayışı*. Çev. Kaan H. Ökten, İstanbul: Arıtan Yayınevi.

- Gül, A. R. (2010). İslam iktisat düşüncesinin Kur'an'daki temelleri, *Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam'daki Algılanışı* (s. 35–90). Ankara: Konrad-Adenauer-Stiftung Yayını.
- Nasr, S. H. (2001). *İslami çalışma ahlakı*. Erişim adresi: <https://isahlakidergisi.com/wp-content/uploads/2014/06/sayi03-nasr.pdf>
- Ongan, N. T. (2008). İslam ekonomisinde bölüşüm. *Çalışma ve Toplum*, 4, 213–238.
- Öztürk, M. (2012). Grevin İslam hukukuna göre değerlendirilmesi, *E-Journal Of New World Sciences Academy Nwsa-Humanities*, 8(1), 131–137.
- Syed, J. (2008). An Islamic perspective of industrial relations: the case of Pakistan. *Journal of Management, Spirituality and Religion*, 5(4), 417–440.
- Sadr, M. B. (1980). *İslam ekonomi doktrini*. İstanbul: Hicret Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2011). İslam ekonomisi, emek ve adalet platformu, Erişim adresi: <http://www.emekveadalet.org/soylesiler/ahmet-tabakoglu-roportaji-islam-ekonomisi-dunya-bulteni/>.
- Tabakoğlu, A. (2010a). Bir ilim olarak İslam iktisadı, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 6, 11–34.
- Tabakoğlu, A. (2010b). İslam iktisadı ve modern kapitalizm, *Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam'daki Algılanışı* (s. 95–134), Ankara: Konrad-Adenauer-Stiftung Yayını.
- Tuna, O. (1950). İşçi sendikalarının mahiyeti ve vazifeleri, Erişim adresi: <http://asosindex.com/cache/articles/isci-sendikalarinin-mahiyet-ve-vazifeleri-f279758.pdf>.
- Webb, S. & Webb B. (1902). *The history of trade unionism*. Edition: 5th., London.
- Yorgun, S. (2019). İslam ülkelerinde sendikal haklar ve yaşanan sorunlar, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3, 1707–1736.
- Yorgun, S. (2007a). *Sendikal hareket ve uluslararasılaşma*. Çalışma ilişkileri Kongresi 25–27 Mayıs 2007, Türk-İş, Ankara.
- Yorgun, S. (2007b). Türkiye’de sendikal örgütlenmenin güncel sorunları ve alternatif öneriler, *“İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 9(2), 49–78.
- Zaim, S. (2013). *İslam ekonomisinin temelleri*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayını.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Kuramsal Makale / Theoretical Article

Modern Bir Osmanlı Yahudisi Olarak Tekinalp'in Sosyalizm Karşıtlığı*

Tekinalp's Anti-socialism as a Modern Ottoman Jewish

Rıdvan TURHAN¹

*Bu makale 27-29 Ekim 2018 tarihinde Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi'nde düzenlenen İkinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı'nda sunulan aynı başlıklı tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

¹İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: R.T. 0000-0002-1150-9780

Corresponding author:

Rıdvan TURHAN,
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-mail: ridvanturhan@gmail.com

Submitted: 11.02.2019

Revision Requested: 13.02.2019

Last Revision Received: 22.11.2019

Accepted: 13.01.2020

Published Online: 28.01.2020

Citation: Turhan, R. (2020). Modern bir Osmanlı Yahudisi olarak Tekinalp'in sosyalizm karşıtlığı. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 323-339.
<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0010>

Öz

Tekinalp toplumsal, ekonomik ve siyasal açıdan köklü dönüşümlerin yaşandığı imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde yaşamış Yahudi bir entelektüeldir. Belirli bir dönem Yahudilerin Osmanlılaştırılması ve içinde yaşadıkları topluma uyumu ekseninde Osmanlılık düşüncesinin ateşli bir savunucusu olan Tekinalp, çeşitli platformlarda Siyonizm ve sosyalizm gibi modern ideolojiler hakkındaki düşüncelerini dile getirmiş ve dönemin siyasi arenasında kendisini açık bir biçimde sosyalizm karşıtı olarak konumlandırmıştır. Diğer yandan aynı dönemde Avrupa'da yaşayan Yahudi entelektüellerin önemli bir bölümü sosyalizmin saflarında bir araya gelmiş, hatta en önemli sosyalist teorisyenler yine Yahudi entelektüeller arasından çıkmıştır. Bu çalışmada Tekinalp'in sosyalizm karşıtlığındaki negatif tutumu ana hatlarıyla tanıtılmış ve buradan hareketle yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupalı Yahudi entelektüellerle bir Osmanlı Yahudi'si olan Tekinalp'in sosyalizm karşıtlığındaki farklı tutumlarının sebepleri tartışılmıştır. Bu ekseninde ortaya koyulacak bir tartışmanın Yahudilik ve sosyalizm ilişkisinin anlaşılabilmesine mütevazı bir katkı yapması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tekinalp, yahudilik, sosyalizm, yahudi kimliği

ABSTRACT

Tekinalp is an intellectual of Jewish origin, who lived in the period of transition from empire to nation state with radical social, economic and political changes. Tekinalp was, for a certain period of time, a fervid advocate of the Ottomanism ideal, which envisaged the Ottomanization of Jews and their adaptation to the society they lived in. Tekinalp also expressed his opinions on such modern ideologies as Zionism and socialism on various platforms. In the political arena of the period, Tekinalp took an explicit position as an antagonist of socialism. Nevertheless, a significant proportion of the Jewish intellectuals living in Europe at that time gathered around socialism and it was to such extent that the most prominent socialist theoreticians stood out among Jewish intellectuals. In this paper, Tekinalp's negative stance against socialism was outlined and the underlying reasons for the dissenting opinions

between European Jewish intellectuals and Tekinalp, an Ottoman Jew, during the early 20th century were discussed. In this context, such discussion hopefully aims to introduce an unassuming contribution to the understanding of the relation between Judaism and socialism.

Keywords: Tekinalp, judaism, socialism, jewish identity

EXTENDED ABSTRACT

In this paper, I mainly intend to discuss the reasons behind the anti-socialism of Tekinalp, whom I describe as a modern Ottoman Jew. With this discussion within the framework of the various models of Judaism, Jewish cosmopolitanism and the sensitivity of Tekinalp about class distinctions, my initial purpose is to make a contribution to the understanding of the relationship between socialism and Judaism. Tekinalp was a Jewish intellectual who lived throughout the process of transition from the Empire into the nation state. He spent a certain period of his life in Thessaloniki, one of the most significant social, economic and political hubs of the Ottoman Empire. In addition to such characteristics, Thessaloniki was one of the cities of the Ottoman empire with the largest working class population. In parallel, the Ottoman socialist movement, similar to many other modern currents of thought, emerged and flourished in Thessaloniki.

Another characteristic of Thessaloniki was that more than half of its general population consisted of Jews. Therefore, a significant part of the working class, the social group where the socialist movement could have its basis, consisted also of Jews. In this framework, it is not surprising that the Jewish workers massively supported the socialist movement that was rising in the city after the 1908 Revolution. The Thessaloniki Socialist Workers' Federation, founded by a Bulgarian Jew and mainly a Jewish organization, was the principal organization that embodied the massive support of Jewish workers towards the socialist movement.

Nevertheless, not all of the Jews of Thessaloniki supported the socialist movement. One of the prominent members of the Jewish community, Tekinalp, not only avoided supporting the socialist movement but also harshly criticized the involvement of many Jews in Thessaloniki in the socialist movement. In this respect, Tekinalp also regarded the critical approach of the socialist Jews towards the Committee of Union of Progress as unacceptable. According to Alp, the Jews could not have any reason to oppose the government party. This was because of Tekinalp's belief that loyalty towards the governments of the countries they lived in was the essential character of the traditional Jewish identity and culture. Moreover, according to Tekinalp, a distrust, resentment and indignation towards the opposition party is the nature of the national dignity of the Jewish people. Therefore, Tekinalp built his anti-socialist approach upon the "irrelevance" of the Jews and Jewishness to socialism.

However, several of the European intellectual contemporaries of Tekinalp asserted that there is a strong relation between socialism and Jewishness, and more generally, Judaism had a revolutionary essence. Lazare defines the Jew as a rebel by the nature of his/her religion and culture. In the same period, Ernest Renan also had a similar approach. Shortly after Renan, Max Weber also explained the revolutionary nature of the Jews in relation to their historical position. Robert Michels, who mentioned the relation of Judaism with revolution and socialism in a more detailed and systematic manner, argued that socialism was one of the most significant forms of expression describing the Jewish cosmopolitanism.

How can these differing opinions of the intellectuals that were contemporaries and lived in different regions towards the relation between socialism and Judaism be explained? This paper seeks the answer to this main question. Within the framework of this question, first of all, it must be underlined that Judaism does not have a mono-block structure and the Jews, as a diasporic people, developed different models of Judaism in different periods of time and regions that outline their approach and ways

of thinking. Within the German model, which was determined by cultural assimilation and political segregation, Judaism showed a remarkable inclination towards [socialist] internationalism. Nevertheless, French Judaism, which had always been in connection with republican institutions, took the position of representing political conformism. French Jews became loyal citizens who love and serve their country, because of their gains through liberalization and thus, unlike the German Jews, they did not feel the need to conflict with the powers of the establishment. This perspective also spread around the Ottoman territory through the Alliance Israélite Universelle (AIU), founded in 1860 by the French Jews. Therefore, among the Ottoman Jews, who were largely influenced by the AIU ideology, the stance of a Jew who opposed the government did not gain acceptance among the Ottoman Jews, regardless of the severity or mildness of such opposition. This claim was most conspicuously voiced by Tekinalp, who had for long adopted the Alliance ideology. In short, the anti-socialism of Tekinalp was first and foremost due to the impact of the French Jewishness model.

In the territory of the Ottoman Empire, the fact that anti-Semitism, pogroms and exiles had not taken place unlike the examples of Russia and Europe was another reason why Tekinalp and many other Ottoman Jew intellectuals stood in distance from anti-establishment movements including socialism. Another factor that had an influence on the anti-socialism of Tekinalp was due to his anxiety upon class distinctions.

1. Giriş

Tekinalp 1883 yılında Orta Makedonya'nın Serez bölgesinde Yahudi bir ailenin çocuğu olarak doğmuş ve ilk gençlik yıllarını Serez'de geçirmiştir. Nitelikli bir eğitim alabilmek için genç yaşta Selanik şehrine yerleşen Tekinalp burada Alliance Israélite Universelle'in kurduğu bir okula devam etmiş, diğer yandan Yahudi Öğretmen Okulu'nda hahamlık öğrenimi görmüş ve ardından hukuk eğitimi almıştır (Landau, 1996, s. 14–15). 1904 yılında bir devlet hizmetine atanma talebini dile getirdiği dilekçeye bakılırsa (Bali, 2002, s. 57), Tekinalp Selanik'e muhtemelen 1890'ların sonunda gelmiş olmalıdır. 1912 yılında Yunan ordusunun şehri işgal etmesine kadar Selanik'te kalmış ve burada bulunduğu dönemde hayatını gazetecilik ve avukatlık yaparak kazanmıştır. 1900 yılında, henüz 17 yaşındayken, dönemin en etkili gazetelerinden birisi olan *Asır*'ın yazarları arasında olan Tekinalp, mesleğinde başarı kazanabilmek ve cemiyet hayatının tanınan isimlerinden birisi olabilmek için disiplinli bir yaşam sürmeye çalışmıştır. Bu çerçevede erken dönemden itibaren toplumsal ve siyasal meselelerle ilgilenmiş ve Selanik'in canlı kültürel ve siyasi atmosferi içerisinde kendisine kalıcı bir yer edinmeyi amaçlamıştır. Tekinalp bu amaç doğrultusunda gazetecilik faaliyetlerini cemiyet hayatında tanınmanın ve düşüncelerini kamuya paylaşmanın bir aracı olarak görmüş ve *Asır* gazetesi başta olmak üzere dönemin başka yayınlarında toplumsal, siyasal ve kültürel konularda yazılar yazmıştır.

Selanik'in canlı kültürel atmosferiyle birlikte dönemin toplumsal ve siyasal gelişmeleri Tekinalp'in yüzyılın başındaki entelektüel ve siyasi faaliyetlerini belirgin biçimde şekillendirmiştir. Bu dönemde Osmanlı'nın özellikle Balkanlar'daki topraklarında ortaya çıkan ve ayrı ayrı ulus devletleri hedefleyen milliyetçi uyanış, Tekinalp'i Yahudilerin geleceği ve güvenliği konusunda giderek daha fazla endişelendirmiş ve bu durum onun hem siyasi pozisyonunu hem de ilgilendiği öncelikli konuları belirlemiştir. Bu koşullarda Selanik'teki pek çok Yahudi gibi Tekinalp de Osmanlılığı kendi cemaatinin çıkarlarının en mükemmel ifadesi olarak benimsemiştir (Mazower, 2007, s. 290). 1910 yılında Selanik Yahudileri arasında bir Osmanlılaştırma Birliği [Ligue de Ottomanisation] kurmak için çalışmalarına başlamış (Landau, 1996, s. 17) ve Yahudilerin Osmanlılaştırılması Tekinalp'in erken dönem entelektüel ve siyasi faaliyetlerinin mihrini oluşturmuştur.

Tekinalp söz konusu dönemde Osmanlılığın yanında farklı ideolojik yaklaşımlarla da ilişki kurmuştur. Bu doğrultuda kendine has bir Siyonizm anlayışı geliştirmiş, ancak Yahudilerin modernleşmesi ve içinde yaşadıkları topluma uyum sağlayabilmeleri için işlevsel bir araç olarak gördüğü Osmanlılaştırma idealinden vazgeçmemiştir. Tekinalp, güncel siyasi gelişmelere ilgisi ve Yahudilikle ilişkisi çerçevesinde 1909 yılından itibaren sosyalizm üzerine çalışmaya başlamıştır. Düşüncesinin merkezinde olan Yahudi cemaatinin uyumu ve güvenliği konusu, bu modern ideolojiyle kurduğu ilişkiyle birlikte, o yıllarda Selanik'te giderek güçlenen sosyalist harekete karşı tavrını da belirlemiştir. Çeşitli gazete yazılarıyla sosyalizm üzerine düşüncelerini kamuya paylaşan Tekinalp, modern bir Yahudi entelektüel olarak dönemin siyasi arenasında kendisini sosyalizm karşıtı olarak konumlandırmıştır.

Bu makalede temel olarak Tekinalp'in sosyalizm karşıtlığının nedenleri sorgulanmıştır. Bu çerçevede ilk olarak Selanik sosyalist hareketinin temel dinamikleri ve Selanik işçi sınıfının önemli bir bölümünü oluşturan Yahudilerin sosyalist harekete desteği ana hatlarıyla özetlenmiş, daha sonra Tekinalp'in söz konusu desteğe itiraz ederken ileri sürdüğü 'Yahudiliğin sosyalizmle ilişkisizliği' temelindeki gerekçeleri açıklanmıştır. Ardından, Tekinalp'le hemen hemen aynı dönemde, Bernard Lazare, Max Weber ve Robert Michels gibi Avrupalı düşünürlerin sosyalizm ve Yahudilik arasında güçlü bir ilişki olduğuna yönelik tezleri kısaca tanıtılmıştır. Böylece, Tekinalp ve Avrupalı entelektüellerin Yahudiliğin sosyalizmle ilişkisine dair tutum farklılıklarının karşı-

laştırmalı ve analitik bir düzlemde tartışılabilmesi için gerekli zemin oluşturulmuştur. Ardından Tekinalp'in sosyalizm karşıtlığı ve bunun nedenleri tartışmaya açılmıştır. Yahudiliğin farklı modelleri, Yahudi kozmopolitizmi ve Tekinalp'in sınıfsal kaygıları çerçevesinde sürdürülen bu tartışmayla, Osmanlı/Türkiye Yahudilerinin modernleşme çabalarının olduğu kadar, sosyalizm ve Yahudilik ilişkisinin anlaşılabilmesine de mütevazı bir katkı hedeflenmektedir.

2. Selanik Sosyalist Hareketinin Nesnel Temelleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk sosyalist örgütler 1890'ların sonunda ortaya çıksa da (Haupt ve Dumont, 2013, s. 26) Osmanlı'da sosyalist hareketin gerçek anlamda doğuşu 1908 Devrimi sonrası süreçte Selanik şehrinde gerçekleşmiştir. Osmanlı sosyalist hareketinin Selanik'te yükselişi sebepsiz değildir. Selanik bu dönemde sadece Balkanların değil, aynı zamanda Yakın Doğu coğrafyasının da en önemli liman ve ticaret kentlerinden birisi konumundadır. Yüzyılın başında Osmanlı Balkanlarının en gelişmiş sınai merkezi olan kent (Mazower, 2007, s. 293), 1880'li yılların ortalarına doğru sınai altyapı açısından muazzam bir büyümeye ev sahipliği yapmıştır. Sanayinin bu hızlı büyümesi özellikle taşımacılık ve iletişim biçimlerinde yaşanan bir dizi dönüşümle ilişkilendirilmektedir. 1870'lerin başında Selanik'e bağlanan demiryolu sınai gelişmede önemli bir rol oynamıştır (Quataert, 2014, s. 223; Tekeli ve İlkin, 2003, s. 25). 1880'lerde telgraf şebekesinin kurulması ve ardından yeni demiryolu hatlarının inşa edilmesi gelişmeyi hızlandırmıştır. Kesin olarak 1904 yılında tamamlanan Selanik limanı (Bayram, 2009, s. 165), yukarıdaki gelişmelere bağlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticaretinin yaklaşık olarak yedide birini yapmaktadır. Günden güne artan atölye ve fabrikalar kentin sınai gelişkinliğini göstermekte ve yirmi beş bini bulan işçi sayısı (Quataert, 2014, s. 239–245) Selanik, İstanbul'un ardından en fazla işçiye ev sahipliği yapmaktadır (Georgeon, 2014, s. 134–135). Bununla birlikte bu dönemde sosyalist hareketin yaygınlaşabileceği temel toplumsal grubu oluşturan Selanik işçi sınıfının çalışma ve genel yaşam koşullarının pek parlak olmadığı belirtilmelidir. 14–16 saat süren uzun çalışma saatlerine karşılık işçilerin aldığı ücretler enflasyon karşısında erimekte ve satın alma gücü gün geçtikçe düşmektedir. Bunun sonucu olarak Selanik'te yüzyılın başından itibaren belirgin bir toplumsal huzursuzluğun açığa çıktığı gözlemlenebilir (Sencer, 1969, s. 183–186). 1904'teki dokuma işçilerinin grevini, 1906'da Allatini tuğla fabrikasının işçilerinin grevi takip etmiş ve işçi sınıfı daha iyi yaşam koşulları için gün geçtikçe daha talepkâr olmaya başlamıştır. Böylece, yüzyılın başından itibaren Selanik işçileri arasında belirli bir siyasal bilinç gelişecek (Dumont, 2004, s. 74–75) ve bu durum Selanik'te sosyalist hareketin doğuşuyla sonuçlanacaktır. Bu çerçevede 1908 Devrimi'nden sonra bir Bulgar Yahudisi olan Abraham Benaroya tarafından kurulan (Tunçay, 2000, s. 19) ve büyük oranda Yahudilerden oluşan¹ Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu, Selanik'teki sosyalist hareketin mihrerini oluşturacak ve bu örgüt kısa zaman sonra İkinci Enternasyonal tarafından Doğu'daki işçi mücadelesinin öncüsü olarak kabul edilecektir (Baer, 2010, s. 90).

1 Genel nüfusun yarısını oluşturan Yahudilerin işçi sınıfı içerisindeki ağırlıkları düşünüldüğünde, bu topluluğun sosyalist hareketin en önemli kitlesel dayanağını oluşturması şaşırtıcı değildir. Öyle ki; 19. yüzyılda Balkanlar'ın Kudüs'ü olarak adlandırılan (Veinstein, 2014, s. 56) Selanik'te, liman işçilerinin büyük bir bölümünün Yahudi olması sebebiyle, Şabat günlerinde birçok mağazayla birlikte şehrin en büyük ekonomik kaynağı olan liman da kapanmaktadır (Brenner, 2011, s. 226–227). Diğer yandan Selanik'te Yahudilerin baskınlığı sadece işçi sınıfının çoğunluğunu oluşturmalarıyla sınırlı değildir. Yahudiler yüzyılın başında Selanik ekonomisini kontrol eden başlıca grup konumundadır. Bu dönemde özellikle Allatini ailesinin sahip olduğu ekonomik güç sayesinde adeta Selanik'in yöneticisi konumunda olduğu belirtilmektedir (Iheak, 2002, s. 119–120).

3. Yahudi-Sosyalist-Osmanlı Bir Örgüt: Selanik İşçi Federasyonu

Yüzyılın başında Selanik sosyalist hareketinin ve özellikle Selanik İşçi Federasyonu'nun² hikâyesinin çeşitli açılardan oldukça ilginç olduğu belirtilmelidir. Başlangıçta Bulgar ve Yahudi sosyalistlerden oluşan küçük bir grup görünümündeki bu hareket (Benaroya, 1949, s. 72) kısa bir zaman içerisinde farklı etnik ve dîni grupları sosyalist idealler etrafında bir araya getirebilmeyi başaran bir federasyona dönüşmüştür. Bu noktada federasyon teriminin rastgele seçilmediği SİF'in kurucusu Benaroya'nın şu ifadelerinde somutlaşır:

Osmanlı milleti aynı ülkede yaşayan ve her birinin ayrı dili, kültürü, edebiyatı, göreneği ve nitelikleri olan çeşitli milliyetlerden oluşmaktadır. Etnik ve filolojik (!) sebeplerden ötürü, öyle bir teşkilat kurmak istedik ki, insanlar kendi dil ve kültürlerini terk etmeden ona girebilsinler. Hatta daha iyisi, aynı bir ülkü uğrunda -sosyalizm ülküsü- çalışırken her biri kendi kültürünü ve kendi bireyliğini geliştirme olanağı bulabilsin (Dumont, 2004, s. 93).

Farklı etnisite ve kültürlerin varlığına yapılan bu vurgu başlangıçta federasyonun işine yarasa da kısa zaman sonra federasyon içerisinde yaşanacak fikir ayrılıklarının da fitilini ateşleyecektir.³ Bu çerçevede sosyalist hareket içerisinde federasyona yöneltilen en önemli eleştiri, federasyonun 'işçilerin arasında milliyetçi önyargıları canlı tutan federatif ilkeyi' benimsemiş olmasıdır (Haupt ve Dumont, 2013, s. 34). Bu tartışmalar federasyon içerisindeki hizipleri keskinleştirmiş⁴ ve 1909 güzünde Bulgar militanlar federasyondan ayrılmıştır. Böylece bu gelişmelerin ardından federasyon büyük oranda bir Yahudi örgütüne dönüşmüş ancak federalist ideale bağlılığını sürdürmüştür (Dumont, 2004, s. 97; Dumont, 2014, s. 255).

Aşağı yukarı aynı dönemde federasyonun İttihat ve Terakki ile olan ilişkisinde de bir kırılma yaşanmıştır. Söz konusu kırılmaya kadar SİF ve iktidar arasındaki ilişkide herhangi bir sorun yaşanmadığı söylenebilir. 23 Temmuz 1908'de siyasi gücü ele geçiren İttihat ve Terakki'nin savunduğu eşitlik, özgürlük ve kardeşlik gibi idealler, çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu sosyalistlerin en azından başlarda İttihat ve Terakki'yi desteklemesi için yeterli olmuştur. Bununla birlikte Federasyonun çok uluslu yapı temelindeki birliktelik ideali İttihat ve Terakki'nin Osmanlılık düşüncesiyle örtüşmekte, İttihat ve Terakki'nin Osmanlı programı ise Selanik'in Sefardi sosyalistleri için Balkan statükosunun güvencesi olarak değerlendirilmektedir. Ancak SİF'in açıkça savunduğu sosyalist ideolojinin ve sınıfsal perspektifin İttihat ve Terakki düşüncesi içerisinde yeri yoktur. Bununla birlikte 31 Mart Ayaklanması'nın ardından herhangi bir toplumsal muhalefete tahammül göstermeyeceğini açıkça ortaya koyan İttihat ve Terakki'nin sosyalistler karşısındaki tutumu da farklı olmamıştır. İttihat ve Terakki 1909 yazında sosyalistler karşısında baskıyı giderek artırmış ve SİF ile iktidar arasındaki ilişki gün geçtikçe bozulmuştur. İktidarın işçi örgütlerinin manevra alanını giderek daha fazla kısıtlamasına rağmen, SİF en kritik mesele olan İmparatorluğun bir arada kalması konusunda dikkat çekici bir biçimde İttihat ve Terakki'yle aynı çizgiyi ısrarla savunmuştur. Dumont'a göre bu ısrarlı ve istikrarlı tutum SİF'in büyük oranda bir Yahudi örgütü olmasıyla ilişkilidir (Dumont, 2004, s. 109). Dolayısıyla SİF, sosyalist idealler temelinde sınıfsal çıkarlara vurgu yapan bir söylemi benimsiyormuş gibi görünse de, temel

2 Bundan sonra SİF olarak anılacaktır.

3 Yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nda işçi hareketini inşa etmeye yönelik her çaba sınıf içerisindeki yoğun etnik, dinsel, mezhebi ve mahalli bölünmeler gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır (Benlisoy, 2018, s. 108).

4 Federasyon içindeki fikir ayrılıklarının sadece sosyalist ilkeler çerçevesinde yaşanmadığı belirtilmelidir. Özellikle Rumların kendi siyasi gruplarını kurma çabaları benzer biçimde ulusçu karşıt tepkilere neden olmuş ve federasyon içindeki Bulgarlar, Benaroya'nın bütün etnik grupları aynı çatı altında toplama fikrine itiraz etmeye başlamışlardır (Starr, 1945, s. 324).

olarak Osmanlıcı özellikler gösteren bir yapıdır. Bu anlamda Yahudi kimliği ve tarihsel Yahudi bilincinin SİF'in Osmanlıcı tutumunu belirleyen temel unsur olduğu belirtilmelidir. Savundukları ideoloji ne olursa olsun SİF üyeleri Yahudi'dir ve kimliklerinin tamamlayıcı bileşeni Yahudiliktir. Toplumsal ve siyasal gelişmeler karşısında geliştirdikleri refleksler yine Yahudilik çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Benzer bir değerlendirme, Selanik Yahudi cemaatinin önemli isimlerinden birisi olan Tekinalp için de geçerlidir. Tekinalp, erken dönemde Yahudi kimliği ve bilinci temelinde Osmanlıcılığı savunarak SİF'le aynı zeminde buluşmuş, ancak Selanik Yahudilerinin sosyalizmi savunan bu örgüte verdiği desteği eleştirerek sosyalizmle arasına açık bir mesafe koymuştur.

4. Tekinalp ve Sosyalizmin Yahudilikle 'İlişkizliği'

Yukarıda kısaca belirtildiği gibi 20. yüzyılın başında Selanik'te sosyalist hareket azımsanmayacak ölçüde güç kazanmış ve birçok Yahudi'yi etkisi altına almıştır. Erken dönemden itibaren Osmanlı Yahudilerinin geleceği çerçevesinde toplumsal ve siyasal meselelerle ilgilenen Tekinalp, günlüğünden öğrendiğimize göre 1909 yılının başından itibaren sosyalizm üzerine çalışmaya başlamış ve hatta konu hakkında bir kitap yazmayı tasarlamıştır (Bali, 2012, s. 72). Tekinalp'in sosyalizm üzerine çalışmaya başladığı dönem 1908 Devrimi sonrasında Selanik'te işçi hareketliliğinin ve sosyalist düşüncenin güç kazanmaya başladığı dönemle örtüşmektedir. Günlüğüne farklı tarihlerde düştüğü notlarda söz konusu kitap hakkındaki çalışmalarını sürdürdüğünü, ancak kitabın tamamlanmasının gecikmesinden duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirdiğini görebilmek mümkündür. Sonuç olarak Tekinalp günlüğünde bu çalışmadan 1910 yılının sonlarında tamamen vazgeçtiğini belirtmiş (Bali, 2012, s. 112) ve kitap hiçbir zaman yayımlanmamıştır. Dolayısıyla Tekinalp'in sosyalizm hakkındaki düşüncelerini kapsamlı bir şekilde ortaya koyduğu müstakil bir çalışmadan bahsedebilmek mümkün görünmemektedir. Ancak geride bıraktığı bazı gazete yazıları sosyalizm hakkındaki düşünceleri konusunda yol göstericidir.

Tekinalp, 1912 seçimlerinin hemen öncesinde, siyasi atmosferin ısındığı ve buna bağlı olarak tartışmaların canlandığı bir dönemde, gazete yazıları aracılığıyla güncel tartışmalara katılmış ve sosyalizm üzerine düşüncelerini Yahudilerle ilişkili olarak dile getirmiştir. Tekinalp'in söz konusu tartışmaya Yahudiler ekseninde katılması sebepsiz değildir. 31 Mart Ayaklanması sonrasında sosyalistlerin de dâhil olduğu muhalefet potansiyeli olan gruplar üzerinde baskı belirginleşmiş ve buna bağlı olarak SİF, 1912 seçimlerinde İttihat ve Terakki'ye karşı Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı desteklemeye başlamıştır. Federasyonun yayın organı olan *Solidaridad Ovradera* gazetesi de bu karşıtlık temelinde bir yayın politikası gütmüştür. Bu çerçevede gazetede yayımlanan *İttihat ve Terakki ve İntihâbat* başlıklı imzasız bir yazıda İttihat ve Terakki hükümetine çeşitli eleştiriler yöneltilmiş, İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan *Rumeli* gazetesinde aynı başlıklı yine imzasız bir yazıda bu eleştirilere cevap verilmiştir. Ancak *Rumeli*'de yayımlanan yazıda Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Yahudi kimliğine vurgu yapılmış ve *Solidaridad Ovradera*'nin İttihat ve Terakki karşıtı yayın politikasından Yahudi unsura da sorumluluk payı çıkaran bir tutum sergilenmiştir. Bu tutum karşısında Tekinalp, savunmacı bir refleksle tartışmaya katılmış ve sosyalizmin Yahudilikle ilişkisi, iktidar ve Yahudiler ve muhalefet karşısında Yahudiler gibi konularda düşüncelerini dile getirmiştir.

Tekinalp, *Rumeli*'nin bir sonraki sayısına gönderdiği yazıda *Rumeli* gazetesinin tutumunu eleştirmiş ve Yahudilerin yaklaşan seçimlerde iktidar, muhalefet ve sosyalist ideoloji karşısındaki konumlarını açıklamaya çalışmıştır. Tekinalp'e göre sosyalistlerin çoğunun Yahudi olması şaşırtıcı bir durum değildir, çünkü işçi sınıfının büyük bölümü Yahudilerden oluşmaktadır. Bu

yorumdan sonra Tekinalp, sosyalistlerin ve Yahudilerin iktidar ve muhalefet karşısındaki geleneksel tutumlarını ayrı ayrı değerlendirir. Bu çerçevede Tekinalp'e göre meseleleri toplumsal sınıf mücadelesi temelinde ele alan sosyalistlerin İttihat ve Terakki'ye muhalefet etmesi gayet doğaldır. Çünkü sosyalistler daima muhalefet cephesinde olmuşlar ve toplumsal yapı istedikleri forma kavuşana kadar da bu özelliklerini sürdüreceklerdir. Ancak meseleye Yahudiler açısından bakıldığında, Tekinalp, bir unsura mensup insanların kavmiyet itibarıyla bir siyasi partiye katılmasını asla makul görmeyeceğini belirtir.⁵ Çünkü parti mücadeleleri azınlıklar arasında bölünmelere neden olacaktır. Rum ve Bulgarların çeşitli konulardaki memnuniyetsizlikleri nedeniyle⁶ Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na katıldıklarını belirten Tekinalp, Yahudilerin hükümet partisiyle görülecek bir hesaplarının olmadığını belirtmiştir. Dahası Tekinalp'e göre muhalefet partisine karşı güvensizlik, kırgınlık ve infiyal Yahudilerin milli haysiyetinin gereğidir. Dolayısıyla Tekinalp'e göre Solidaridad gazetesinin İttihat ve Terakki karşıtı tutumu Yahudilerin duygu ve düşünceleriyle uyumlu değildir. Tekinalp, Yahudilerin kurduğu kulüpler arasında da bu konuda genel bir mutabakat bulunduğunu belirtmekte (Odabaşı, 2010, s. 10) ve böylece örtük bir biçimde SİF'in Yahudiler nezdinde bir temsil kabiliyeti olmadığını ve Yahudilerin temsilcisi olarak başta *Club des Intimes*⁷ olmak üzere kulüpleri gördüğünü ima etmektedir.

Sonuç olarak Tekinalp, İttihat ve Terakki'nin yayın organı Rumeli'nin, sosyalist muhalefet ve Yahudiler arasında ilişki kurarken Yahudilere yüklediği olağan şüpheli kisvesini eleştirmekte ve eleştirisini, kendi hükümetlerine sadakatin geleneksel Yahudi kimliği ve kültürünün temel bir özelliği olduğu savı temelinde formüle etmektedir. Başka bir ifadeyle [sosyalist] muhalefet ve Yahudiler arasında ilişki kurulmasını kabul etmemektedir. Diğer yandan işçi sınıfının büyük bölümünün Yahudilerden oluştuğunu kabul etse de, işçilerin çalışma ve yaşam koşullarına dair herhangi bir değerlendirmede bulunmaktan kaçınmaktadır. Dahası, sosyalizm ve Yahudilik/Yahudiler arasındaki bütün 'ilişkisizlik' iddialarına rağmen, Yahudilerin neden sosyalist harekete katıldıklarına dair herhangi bir tartışmaya girmemekte ve Yahudilerin sosyalizme meyletmesinin nesnel koşullarından bahsetmemektedir.

5. Avrupalı Entelektüeller ve Sosyalizmin Yahudilikle 'İlişkisi'

Tekinalp, Yahudilik ve sosyalizm arasındaki 'ilişkisizliğe' yönelik düşüncelerini 1912 yılında *Rumeli* gazetesinde yayımlanan ve yukarıda ana hatları açıklanan bir yazısında ortaya koymuştur. Ancak sosyalizm ve Yahudilik arasında güçlü bir ilişki olduğunu, daha genel düzeyde ise Yahudiliğin bir nevi devrimci bir öze sahip olduğunu öne süren başka bir yorum biçimi daha olduğu belirtilmelidir. 19. yüzyılın sonlarında böyle bir ilişkiye vurgu yapan isimlerden birisi Bernard Lazare'dır. Lazare, 1894'te yayımlanan *Antisemitizm, Tarihi ve Nedenleri* başlıklı kitabında, Yahudi'yi dininin ve kültürünün doğası gereği bir isyankâr olarak tanımlar. Lazare'a göre Yahudi, kaderci Müslümanlardan ve

5 Yahudileri siyasi bir partiye katıldıkları için eleştirdiği bu dönemde Tekinalp İttihat ve Terakkiyle yakın ilişki içerisindeydi.

6 Tekinalp çeşitli yazılarında başta Rum ve Ermeniler olmak üzere Yahudiler dışındaki azınlıkları iktidara/devlete sürekli sorun çıkaran unsurlar olarak tanımlamaktadır. Bu retorik aynı zamanda azınlıklar içerisinde sadece Yahudilerin 'makbul' olduğuna dair bir vurguyu da içermektedir.

7 Club des Intimes 1873'ten 1910'lara kadar faaliyet gösteren (1907'den itibaren Cercle des Intimes-Yakın Dostlar olarak adlandırılacaktır) bir Yahudi kültür derneğidir. Kulüp, bir grup Yahudi aydın tarafından Yahudi kültür faaliyetlerini ve hayırseverliği teşvik amacıyla seküler bir dernek olarak kurulmuştur. Kulübe kabul edilen üyeler, kulübün elitist ismini yansıtacak şekilde Yahudi cemaatinin ekonomik liderleri, tüccarlar ve Batı eğitimi almış entelektüellerdir. Kulüp, 1908'den hemen sonra kısa bir süreliğine Siyonizm'le flört etmiş olsa da daha sonra Alliance çizgisine meylederek Osmanlıcı bir çizgiyi benimsediğini açıkça ilan etmiştir. Club des Intimes hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Benbassa, 1994, 470-471; Lewental, 2010).

mütevakkil Hristiyanlardan farklı olarak ahirete inanmaz ve gelecekte elde edeceği bir ödül adına dünya hayatındaki mutsuzluk ve adaletsizliği kabul edemez (Lazare, 1995, s. 141–148). Lazare'in düşüncesinde adaletle birlikte eşitlik ve özgürlük, Yahudiliğin devrimci ruhunu tamamlayan diğer unsurlardır (Löwy, 2017, s. 189). Aynı dönemde Ernest Renan da benzer bir yaklaşım sergilemiş ve Beni İsrail dininde ceza gününün ahirette değil, bu dünyada olacağını vurgulamıştır. Bu nedenle Yahudilik, insanlara adaleti bu dünyada aramanın gerekli olduğunu öğretmektedir (Ülken, 1944, s. 156–157). Renan'a göre Yahudilikteki bu devrimci öz nedeniyle Atina veya Isparta'da köleliğe karşı hiçbir tepki yükselmezken, Kudüs'te herkes adalet tutkunudur. Bu çerçevede Renan, peygamberleri de sosyalizmin ataları olarak değerlendirmiştir (Vidal-Naquet, 2001, s. 15).

Yahudiliğin devrim ve sosyalizm düşüncesiyle ilişkisi 20. yüzyılın başlarında başka isimler tarafından da gündeme getirilmiştir. Lazare ve Renan'dan kısa bir süre sonra, iki Alman sosyolog, Max Weber ve Robert Michels, Yahudiliğin devrimci doğasına ve sosyalizmle ilişkisine değinmişlerdir. Weber, bir yandan 1910'ların Almanya'sında devrimci liderler arasında çok fazla Yahudi olmasının risklerine işaret etmiş, bir yandan da Yahudilerin devrimci bir doğaya sahip olmalarını onların tarihsel durumlarıyla ilişkilendirerek açıklamıştır (Weber, 2003, s. 648–649). Michels, Yahudiliğin devrim ve sosyalizm düşüncesiyle ilişkisine daha ayrıntılı ve sistematik bir biçimde değinmiştir. 1911'de siyasi partilerin sosyolojisi üzerine yaptığı önemli çalışmasında sosyalist düşüncenin yayılması için elverişli imkânlar sunan toplumsal formlar hakkında bir tartışma yürütürken, sosyalizmin Yahudi kozmopolitizmini anlatan önemli ifade biçimlerinden birisi olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede yüzyıl dönümünde Avrupa'daki sosyalist ve devrimci partilerin liderleri arasında Yahudilerin bolluğuna dair çok sayıda referans veren Michels, bu durumu öncelikle Yahudilere has ırksal özelliklerle açıklamaktadır. Mezhep fanatizmi, sarsılmaz bir özgüven, olağanüstü oratoryal ve diyalektik yetenekler ve sınırsız bir adaptasyon gücü gibi özellikleri sebebiyle Yahudi, bir organizatör, propagandacı ve kitlelerin lideri olarak doğar. Yahudi devrimlerin örgütleyicisidir. Sosyalizm ise Yahudi elleri tarafından dövülmüş ve Yahudi ruhuyla aşlanmıştır (Michels, 2001, s. 155). Ancak Michels, bu özelliklerin tek başına Yahudilik ve sosyalizm arasındaki ilişkiyi açıklamaya yetmeyeceğini de belirtir. Bu noktada, Yahudilerin yaşadığı farklı ülkelerin toplumsal ve siyasal özelliklerinin belirleyiciliğine vurgu yapar. Özellikle Doğu Avrupa ve Almanya'da Yahudilerin hukuki açıdan özgürleşmesi, sosyal ve manevi özgürleşmeyle eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Yahudiler Doğu Avrupa'da zengin oldukları zaman bile siyasi, ekonomik ve entelektüel sistemin Yahudi olmayanlar için sağladığı avantajlardan yararlanamayan bir kategori oluştururlar. Almanya'da toplumun geniş kesimleri Yahudilerden nefret etmekte, Yahudiler hala rahatsızlık verici bir unsur olarak görülmekte ve Yahudilerin aşağılanması daimi bir tutum özelliği göstermektedir. Buna ek olarak Yahudiler fiili olarak devlet bürokrasisinde çalışmamakta, hukukta ve orduda bir kariyer yapamamaktadırlar. Toplum, olumsuz bir imajı olan Yahudilere karşı güvensizdir. Michels, bu adaletsizliğin Yahudilerde yarattığı duygu durumunun altını çizer. Adaletsizlik duygusu Yahudilerde tarihsel olarak fazlasıyla gelişmiş olan kozmopolitizm eğilimiyle birleştiğinde, Yahudilerin yolu kaçınılmaz olarak işçi sınıfının partisiyle birleşmiştir. Michels'e göre Rosa Luxemburg, Alexander Israel Helphand (Parvus)⁸ ve Karl Radek gibi enternasyonalizmin modern tanımına

8 Türkiye'de daha çok Parvus Efendi olarak bilinen A. I. Helphand Rusya'da Yahudi bir ailenin çocuğu olarak doğmuş ve genç yaşta Marksist harekete katılmıştır. 1905 Devrimi'nin önemli isimlerindedir. Alman sosyal demokrat hareketi içerisinde siyaset yapmıştır. Muhtemel bir dünya savaşının Balkanlar'da çıkacağını düşündüğü için 1910'da İstanbul'a gelmiş ve dört yıl boyunca burada kalmıştır. İttihat ve Terakki'ye iktisadi konularda danışmanlık yapan Parvus özellikle *Türk Yurdu* dergisinde Osmanlı'nın ekonomik sorunlarıyla ilgili yazılar yazmış ve 'Milli İktisat' görüşüne katkılar yapmıştır. Oldukça ilgi çekici bir entelektüel ve siyasi sima olarak Parvus Efendi'nin yaşamı ve düşünceleri için bkz. (Karaömerlioğlu, 2006; Scharlau ve Zeman, 2007).

damgasını vurmuş devrimci figürlerin Yahudi olması tesadüf değildir (Michels, 2001, s. 157). Isaac Deutscher'in kökensiz kozmopolitler olmaları sebebiyle "Yahudi olmayan Yahudi (Non-Jewish Jew)" kavramıyla tanımladığı bu isimler (Deutscher, 2017, s. 30–33), Michels'e göre aydınlanmacı evrensellikten sosyalist enternasyonalizme geçişte fazlasıyla önemli bir paya sahiptir. Kısacası, Michels'e göre Yahudi mantığı, Yahudi olmayanlarla kıyaslandığında her zaman sosyalizme giden daha kısa bir yol bulma eğiliminde olmuştur (Michels, 2001, s. 158).

Aynı dönemde farklı coğrafyalarda yaşamış entelektüellerin sosyalizm ve Yahudilik ilişkisine dair bu farklı yorumları nasıl açıklanabilir? Bir Osmanlı Yahudisi olan Tekinalp, sosyalistliğin Yahudiliğin dinî ve kavmî gereklerinden olmadığını iddia ederken, Lazare Yahudi'yi, onun dininin dünyevi karakterine vurgu yaparak doğası gereği isyankâr olarak tanımlamış, Weber Yahudi tarihinin özgüllüğüne vurgu yapmış, Michels ise sosyalizmin Yahudi kozmopolitizminin en iyi ifade biçimlerinden birisi olduğunu iddia etmiştir. Görülebileceği gibi başta Michels olmak üzere Lazare, Renan ve Weber gibi Batılı düşünürler, Avrupa Yahudilerinin sosyalizmle kurduğu sıkı ilişkiyi bir biçimde somut bir temele oturtmaktadır. Ancak sosyalistliğin Yahudiliğin dinî ve kavmî gereklerinden olmadığını iddia eden Tekinalp, bu varsayımı temellendirmek için Yahudilerin devletlerine geleneksel olarak sadık olduğu söyleminden öteye gitmemiş, daha da önemlisi Selanik'teki binlerce Yahudi'nin SİF çatısı altında sosyalizme verdiği desteğin nedenlerini de açıklamamıştır. Dolayısıyla yukarıda isimleri belirtilen Batılı düşünürlerin ve Tekinalp'in yorum farklılıklarının sebepleriyle birlikte, Selanik Yahudilerinin sosyalizme verdiği güçlü desteğe rağmen Tekinalp'in sosyalizm karşıtı tavrının açıklanması gerekmektedir. Böyle bir açıklama çabası, sosyalizm ve Yahudilik arasındaki ilişkinin anlaşılmasını sağlayacak önemli ipuçları sağlama potansiyeline sahiptir.

6. Yahudiliğin Farklı Modelleri

Yukarıda sorulan sorular çerçevesinde ilk olarak Yahudiliğin mono blok bir yapısının olmadığı ve diasporik bir halk olarak Yahudilerin farklı dönem ve coğrafyalarda tutum ve düşüncelerinin çerçevesini belirleyen farklı Yahudilik modelleri geliştirdikleri belirtilmelidir (Mendes-Flohr, 1999, s. 1–5). Bu doğrultuda söz konusu farklı modellerin ideolojiler karşısındaki tutumları da farklı olmuştur. Yahudiliğin Alman modelinde [sosyalist] enternasyonalizme yönelik belirgin bir eğilimden bahsedilebilir. Bu eğilimin tarihsel ve sosyolojik sebepleri olduğu belirtilmelidir. 19. yüzyılın başından itibaren Alman Yahudileri kurtuluş [emansipasyon] ve asimilasyonla birlikte ekonomik ve sosyal açıdan yükselişe geçmiş ve modern kent yaşamı içerisinde giderek daha görünür olmaya başlamıştır. Ancak 1870'lerin sonlarında hızla yükselen ve resmi ideolojinin bir parçası haline gelen antisemitizm bu sürecin sonuna işaret eder. Giderek güçlenen antisemitizm nedeniyle Yahudi aydınların kamu dairelerine ve özellikle üniversitelere girişi engellenmiştir. Sonuç olarak marjinalleşen ve ayrımcılığa maruz kalan Yahudi aydınlar mevcut siyasal düzene karşı genellikle sosyalizme bağlanmayla sonuçlanan muhalif bir tavra zorlanmıştır (Traverso, 2001, s. 65–67).

Yukarıda kısaca özetlendiği üzere Yahudiliğin Alman modeli kültürel asimilasyon ve politik dışlanma tarafından belirlenirken, her zaman cumhuriyetçi kurumlarla bağlantı içerisinde olan Fransız Yahudiliği daha çok politik konformizmin temsilcisi konumunda olmuştur.⁹ Yahudi öz-

9 Fransız Yahudiliğinin tipik temsilcilerinden birisi Émile Durkheim'dır. 1902'de Sorbonne'da eğitim üzerine dersler vermeye başlayan Durkheim, demokratik ve laik eğitimi hedefleyen Cumhuriyetçi projeden yana saf tutmuş ve öğretmen okulları ve yükseköğretimin yeniden düzenlenmesi konularında yaptığı çalışmalar nedeniyle rejimin ideoloğu olarak nitelendirilmiş ve eleştirilmiştir (Coenen-Huther, 2013, s. 21–23).

gürleşmesinin 1791'e kadar geri götürülebildiği Fransa'da Üçüncü Cumhuriyetin laik ve meritokratik karakteri sayesinde Fransız Yahudileri üniversiteden, bürokrasinin yüksek kademelerinden ve siyasal partilerden dışlanmamışlar, dahası yüzlerce Yahudi, Fransız yönetiminin üst kademelelerine gelmiş ve böylece Yahudi kökenli politik bir elit ve yüksek memur sınıfının oluşumu gerçekleşmiştir. Egemen kurumlara saygı duyma ve onları idealize etme eğilimi bu sınıfın genel özelliğidir (Traverso, 2016, s. 50–51). Böylece bir zamanlar yabancı bir halkı oluşturan Fransa Yahudileri, özgürleşmeyle elde ettikleri kazanımlar sayesinde ülkelerini seven ve ona hizmet eden sadık yurttaşlara dönüşmüşler ve Alman Yahudileri gibi düzen güçleriyle çatışmalı bir ilişkiye gerek duymamışlardır. Yahudilerin sadece Fransa'ya özgü olan bu durumunun gelecekte tüm Yahudi halkının olağan durumu haline geleceğine olan inancın 19. yüzyılın ikinci yarısında oldukça güçlü olduğu belirtilmektedir (Rodrigue, 1990, s. 24).

Yahudiliğin Fransız modeli tarafından ortaya koyulan bu perspektif, 1860 yılında Fransız Yahudileri tarafından kurulan ve Osmanlı Yahudilerini de kapsayan Doğu Yahudilerinin hukuksal eşitliklerini kazanmaları ve onların Batı uygarlığıyla bütünleşmelerini sağlamak amacıyla kurulan Alliance Israélite Universelle (Evrensel Yahudi Birliği) vasıtasıyla Osmanlı coğrafyasına ulaştırılmıştır (Sharkey, 2017, s. 158–162). Alliance, Osmanlı Yahudilerinin marjinal bir topluluk olmaktan çıkarak içinde yaşadıkları topluma uyum sağlamasını amaçlayan bir ideolojik yaklaşıma sahiptir (Molho, 2014, s. 87–89). Elbette uyum, iktidarla çatışmamayı da içermektedir. Birliğin sahip olduğu bu perspektif, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Yahudisi entelektüellerin büyük bir bölümünün ideolojik çerçevesini belirlemiştir. Osmanlı Yahudilerinin çoğunun 1923 öncesinde ve sonrasında devlete ve iktidara olan sadakati, onların Fransız modeli çerçevesindeki modernleşmelerinin temel özelliklerinden birisidir.¹⁰ Dolayısıyla hangi tonda olursa olsun genel olarak Osmanlı Yahudileri içerisinde iktidara muhalefet eden bir Yahudi'nin bu tutumu hoş karşılanmamıştır.¹¹ Bu itiraz en çarpıcı biçimiyle, erken dönemden itibaren Alliance ideolojisini benimsemiş olan Tekinalp tarafından dile getirilmiştir. Tekinalp'e göre, yakın ilişki içerisinde olduğu İttihat ve Terakki'nin 'iktidar', sosyalistlerin ise 'muhalefet' konumunda olduğu bir siyasal konjonktürde, Selanik Yahudilerinin sosyalist harekete verdiği kitlesel destek Yahudilikle uyumlu değildir. Yahudilerin, sosyalist olup olmamasına bakmaksızın muhalefet cephesinde konumlanmasına yönelik bu itiraz çerçevesinde Tekinalp, cemaat içerisinde uyumsuz davranış gösteren bir grup olarak sosyalist Yahudilere iktidarla çatışmamayı öğütleyen geleneksel Yahudi normunu hatırlatmakta¹² ve norma uymayan eylem ve aktörleri 'uyumsuz' olarak etiketlemektedir. Tekinalp'in kolektivist zihin dünyasını ele veren bu eleştirisi, İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte, özellikle de 1960'lı yıllarda Amerikan sosyal bilim çevrelerinde etkili olan ve sapkın olarak değerlendirilen toplumsal grupların devrimci hareketlere daha kolay katıldıklarını (Merton, 1968, s. 198–199; Clinard ve Meier, 1968, s. 156) öne süren tezlerle kısmî benzerlikler taşımaktadır. Tekinalp, sosyalist Yahudileri bu kadar kesin bir dille sapkın ya da yabancılaşmış olarak tanımlamasa da, onları bir cemaat olarak Yahudilerin hedef, amaç ve çıkarlarını reddeden ve

10 Hem 1923 öncesi dönemde hem de sonrasında, Yahudilerin iktidara ve devlete yönelik geleneksel sadakatlerini gösteren çok sayıda örnek verilebilir. 1923 öncesi dönemde Yahudiler, Meclis-i Mebûsan'daki tartışmalarda öteki etnik unsurlardan farklı olarak daima İttihatçı kanat içerisinde konumlanmış ve muhalefetin karşısında olmuşlardır. Bkz. (Tunaya, 1988, s. 561). Yahudilerin bu tutumu 1923 sonrası dönemde de devam etmiştir.

11 Yahudi cemaatinin genel olarak kurulu düzene pek karşı çıkmadığını ve Selanik'te bir grup Yahudi tarafından kurulan Sosyalist İşçi Federasyonu'nun bir istisna oluşturduğuna yönelik bir yorum için bkz. (Yumul ve Bali, 2009, s. 365).

12 Bu noktada Talmud ve Tevrat'ta Yahudiler için saptanan bazı ilkeler hatırlanmalıdır: "Yaşadığın ülkenin kanunu senin kanundur", Talmud, Ghitim 10:2; "Seni yerleştirdiğim kentin barışını gözeticek ve Tanrı'ya bunun için yakaracaksın", Tevrat, Yeremiya, 29:7.

aktif biçimde bu amaç ve çıkarlar yerine yenisini bulan *uyumsuzlar* olarak görmektedir. Tekinalp'e göre kendi iktidarına sadakat, Yahudi kimliğinin temel özelliklerinden birisidir. Dahası, Yahudiler muhalefete karşı daima olumsuz bir tutum takınmalıdır ki bu Tekinalp'e göre Yahudi milli haysiyetinin bir gereğidir. Ancak tipik olarak iktidar yanlısı olarak tarif edilen bu Yahudi "ideal tipi" Tekinalp'in sosyalizm karşıtı tavrını açıklamak için yeterli değildir. Bu noktada Osmanlı'nın kimi özgülüklerine -elbette Yahudilik ve sosyalizm arasında kurulacak ilişki bağlamında- yapılacak vurgu soruyu cevaplamamızı kolaylaştırabilir.

7. Antisemitizm, Osmanlı Kozmopolitizmi ve Yahudi Evrenselliği

19. yüzyılın ikinci yarısı Yahudiler açısından birkaç nedenden dolayı özeldir. İlk olarak, bu dönemde özellikle Avrupa'da Yahudilerin devrimci hareketler içerisindeki ağırlığı dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır (Frankel ve Diner, 2004, s. 3–12). Antisemitizm gerçeğiyle (Taguieff, 2017, s. 51) yüzleşmek zorunda kalan Avrupalı Yahudi aydınlar, sosyalistlerin antisemitizme karşı kararlı mücadelesi ve demokrasi yanlısı olmaları nedeniyle bu modern ideolojiden yana saf tutmuş ve böylece hem ırkçılıktan kurtulabilecekleri hem de asimilasyonlarını sürdürebilecekleri ayrıcalıklı bir alana sahip olmuşlardır (Traverso, 2001, s. 69–70). Kaldı ki Avrupalı Yahudi entelektüellerin mevcut koşullar içerisinde pek fazla seçeneği yoktur. Liberalizmin itibar kaybı yaşadığı bir dönemde (Bayly, 2014, s. 602–606) sosyalizm ve Siyonizm Yahudi entelektüeller için en güçlü alternatifler olarak belirlemektedir (Hobsbawm, 1994, s. 251).

19. yüzyılın ikinci yarısı, Yahudi kozmopolitizminin en önemli dönemini oluşturması açısından da özeldir. Bu dönemde özellikle Rusya'da yaşanan pogromlar nedeniyle milyonlarca Yahudi Avrupa'nın batısındaki metropollere göç etmiş (Attali, 2014, s. 321–333) ve böylece kendi içine çekilerek yaşayamayan ve çevre kültürlerle sürekli iletişim halinde olan modern, kozmopolit bir Yahudi kültürünün doğuşu gerçekleşmiştir. Bu kültürün temsilcileri arasında sosyalizmi benimsemiş ve evrensellik ruhunu bütün kimliklerin ve ulusal sınırların üzerinde tutan Leon Troçki ve Rosa Luxemburg gibi çok sayıda kökensiz devrimci bulunmaktadır (Traverso, 2016, s. 29). Dolayısıyla Robert Michels'in belirttiği gibi Avrupa Yahudilerinin sosyalizme yönelik belirgin eğilimi, bu modern ideolojinin Yahudi kozmopolitizmini en iyi anlatan ifade biçimlerinden birisi olmasıyla ilişkilidir.

Ancak konu Osmanlı İmparatorluğu bağlamında ele alındığında daha farklı koşullar göze çarpmaktadır. İlk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun egemen olduğu coğrafyada Rusya ve Avrupa'daki gibi bir antisemitizmden ve buna bağlı olarak gerçekleşen pogrom ve sürgünlerden bahsedebilmek mümkün görünmemektedir. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Yahudileri, Rusya ve Avrupa Yahudileriyle kıyaslandığında toplumsal ve hukuki açıdan görece daha konforlu koşullara sahiptir.¹³ Dolayısıyla Tekinalp'le birlikte birçok Osmanlı Yahudi aydınının sosyalizme yönelik mesafeli tutumunun söz konusu toplumsal ve siyasi koşullarla ilişkili olduğu belirtilmelidir.

İkinci olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit yapısının bir diğer belirleyici unsur olduğu ifade edilmelidir. İmparatorluk, Yahudilerle birlikte başta Ermeni ve Rumlar olmak üzere çok sayıda etnik ve dini unsuru barındıran bir siyasi yapıdır. Kozmopolit yapı içerisinde kategorik olarak 'öteki' konumunda olan ve bu sayede cemaat yapısını koruyabilen Yahudiler, varlıklarını 'tolere' eden kozmopolit imparatorluk yapısıyla barışıktır. Bu çerçeveye ilişkili olarak İttihat

13 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Yahudilerinin toplumsal ve hukuki konumları için bkz., Benbassa ve Rodrigue, 2010, s. 181–192); (Shaw, 1991, s. 147–243); (Laurens, 2013, s. 272–276).

ve Terakki'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi bütünlüğünü koruma ve çöküşü engelleme iddiası birçok Yahudi gibi Tekinalp için de kozmopolit yapının devamlılığını sağlayacak bir tutum olarak değerlendirilmiş ve desteklenmiştir. Dolayısıyla başta Tekinalp olmak üzere Alliance çizgisini savunan Yahudi aydınlar, siyasal iktidara yönelik sosyalist enternasyonalizm ya da başka biçimlerde tezahür eden muhalefet biçimlerine asla prim vermemişlerdir. Yahudi aydınların bu tutumunun, Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit yapısının Yahudi kozmopolitizmiyle örtüşen özellikler göstermesiyle ilişkili olduğu belirtilmelidir.¹⁴ Başka bir ifadeyle Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit yapısı, Yahudi evrenselciliğini mümkün kılacak görece konforlu bir zemin oluşturmakta ve sosyalist enternasyonalizmi cazip bir alternatif olmaktan çıkarmaktadır (Turhan, 2017, s. 513).

8. Tekinalp'in Sınıfsal Kaygıları

Tekinalp'in sosyalizm karşıtlığını belirleyen başka bir etken onun sınıfsal kaygılarıdır. Selanik Yahudilerinin sosyalizme verdiği kitlesel desteğin sebepleri üzerine herhangi bir tartışmaya girmekten kaçınmış olmasında ve Yahudilerin sosyalizmle ilişkisini sadece Yahudilerin iktidarla ilişkisi temelinde ele alışında Alliance'da edindiği formasyon kadar, onun sınıfsal kaygıları da belirleyicidir. Büyük bölümünü Yahudilerin oluşturduğu Selanik işçi sınıfının toplumsal ve ekonomik koşullarının giderek kötüleşmesi karşısında, ne Selanik işçi sınıfının genel sorunları ne de Yahudi işçilerin sorunları ekseninde bir yaklaşım geliştirmemiş olması yine aynı kaygılarla ilişkilidir. Ancak bu, Tekinalp'in sınıfsal bir yaklaşıma sahip olmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine, Selanik Yahudi cemaati içerisinde kendisini ideolojik ve toplumsal olarak konumlandırışına bakıldığında oldukça belirgin bir sınıfsal tutum sergilediği görülebilir. Buna rağmen Tekinalp hakkında yapılan çalışmalarda onun sınıfsal kaygıları konusuna pek değinilmemiştir. Oysa söz konusu kaygılar onun hem genel ideolojik konumlanışını hem de sosyalizm ve sosyalist Yahudilere bakışını belirleyen temel unsurlar arasındadır.

Tekinalp'in sınıfsal tutumuna dair ipuçları öncelikle onun kişisel yaşantısı ve geleceği hakkındaki kaygılarda somutlaşır. Günlüğünde bu kaygıları görebilmek mümkündür. Tekinalp, daima toplumda tanınan, bilinen ve önemsenen bir isim olmak için çalışmış ve bunun kendisi için ne denli önemli olduğunu her fırsatta belirtmiştir (Bali, 2012, s. 57–75 ve 106–129). Bu kaygı, toplumsal meselelerde aktif ve belirleyici olma isteğine paralel olarak kendi toplumsal ve sınıfsal statüsüyle ilgili beklentilerine de işaret etmektedir. Bu doğrultuda Tekinalp'in Selanik'te daima etkin olmaya çalıştığı çevreler dikkate değerdir. Belirli bir dönem aktif olarak çalıştığı ve fazlasıyla önemseydiği Cercle des Intimes'in üyelerinin Yahudi cemaatinin ekonomik liderleri, tüccarlar ve Batı eğitimi almış entelektüellerden oluştuğu hatırlanmalıdır. Başka bir ifadeyle Tekinalp, Yahudi cemaatinin elit veya *burjuva* olarak tanımlanabilecek liberal kesimi içerisinde kendisine bir yer edinme çabası içerisinde olmuştur. Bununla birlikte Tekinalp'in yakın durduğu liberal grubun açık bir biçimde İttihat ve Terakki'yi desteklediği belirtilmelidir. Bu destek, İttihat ve Terakki iktidarının 1909'dan itibaren Selanik sosyalist hareketi üzerinde yoğun baskı kurduğu dönemde de sürmüş ve şehrin Cercle des Intimes başta olmak üzere diğer burjuva grupları da

14 Kelimeye zaman içerisinde farklı anlamlar yüklenmesi sebebiyle burada kozmopolitizm kavramına dair kısa bir açıklama yerinde olabilir. Bu kavram 18. yüzyılda kendini dünya vatandaşı sayan, dolayısıyla aydınlanmanın bir parçası olan, dinî sınırları aşmayı beceren bir 'esprit universel', bir evrensel zihin manasında kullanılmıştır. Bu anlam zamanla değişmiş ve kozmopolitizm artık bir şehrin, bir ülkenin farklı etnik ve dinî gruplardan oluşan yapısına ve bu karışımından ortaya çıkan bütüne atfen kullanılır olmuştur. Bu çalışmada Yahudi kozmopolitizminden bahsedildiğinde birinci anlam, bir ülkenin kozmopolit yapısından bahsedildiğinde ise ikinci anlam kastedilmektedir.

sosyalizm karşıtlığı konusunda siyasal iktidarın yanında saf tutmuştur. Bu çerçevede Dumont, SİF lideri Benaroya'nın anılarında, [Yahudi cemaati içerisindeki] *patronların* yeni kurulan işçi örgütlerine egemen olabilmek için ne gibi yollara başvurduklarını büyük bir berraklıkla çözümlendiğini ifade eder (Dumont, 2004, s. 85–86). Ancak *burjuva* Yahudi elitlerle sosyalist Yahudiler arasındaki bu ayrışmanın, bir egemenlik mücadelesinin ötesinde, açık bir savaş olduğu belirtilmelidir. 1911 yılında, SİF sekreter yardımcısı J. Hazan, Sosyalist Enternasyonal Başkanlık Kurulu sekreter yardımcısı C. Huysmans'a gönderdiği bir mektupta, “Dostluklar Kulübü [Cercle des Intimes] adlı patronlardan oluşan bir milliyetçi topluluğun girişimleri sonucunda [SİF'in kurucusu Benaroya'nın da içinde olduğu] yoldaşlarımız ‘devlete karşı ağır suç’ işlemekten tutuklanmışlardır” ifadesini kullanmaktadır (Haupt ve Dumont, 2013, s. 87).

Sonuç olarak siyasi ve toplumsal açıdan Yahudi cemaati içerisinde kendisini konumlandırışına bakıldığında, Tekinalp, daha en başından sınıfsal pozisyonunu seçmiş ve siyasi ve entelektüel faaliyetleri de bu sınıfsal kaygılara bağlı olarak şekillenmiştir. Bu anlamda Yahudilik ve sosyalizm arasında kurduğu karşıtlık, Yahudi işçilerin toplumsal ve ekonomik durumları çerçevesinde bir nesnellığı içermemekte, daha önce belirtilen etkenlere ek olarak kendi sınıfsal pozisyonu ve kaygıları temelinde bir form kazanmaktadır.

9. Sonuç

Makalenin başlığında Tekinalp'i tanımlamak için kullanılan ‘modern Yahudi’ ifadesi, Tekinalp'in 18. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'da başlayan ve Yahudi tarihinin genel tarih ve özellikle de Avrupa tarihiyle ayrılmaz bir biçimde üst üste gelmiş bir aşaması olarak tanımlanabilecek olan Yahudi modernitesinin bir ürünü olmasına işaret eder. 18. yüzyılın ortalarında başlayan Yahudi modernitesiyle birlikte, Yahudi tarihi içerisinde karşılıklı ilişkileri çerçevesinde incelenmesi gereken farklı sosyal, kültürel ve politik boyutlar belirginleşmiştir. Söz konusu farklı boyutlar Fransız Devrimi ile birlikte somutlaşmış ve Yahudiliğin başta Alman ve Fransız olmak üzere farklı modellerinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Yahudiliğin farklı modelleri, diasporik bir halk olarak Yahudilerin farklı zaman, mekân ve kültürlerde tutum ve düşüncelerinin çerçevesini belirlemiş ve bu modellerin ideolojiler karşısındaki tutumları da farklı olmuştur. Bu doğrultuda Yahudiliğin Alman modelinde, Almanya'ya has kültürel ve coğrafi özellikler nedeniyle sosyalist enternasyonalizm eğilimi oldukça güçlüdür. Orta Avrupa'da güçlü anti-semitizm ve dışlanmanın, Max Weber ve Hannah Arendt'in kullandığı ifadeyle ‘parya’ konumuna sürüklediği Yahudi, kaçınılmaz olarak modernitenin radikal ifadelerinden birisi olan sosyalist ideolojinin saflarına katılmıştır.

Yahudiliğin Fransız modeli ise farklı bir seyir izlemiştir. Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet'le başlayan Yahudi özgürleşmesi sayesinde Yahudiler tam vatandaşlık hakkına kavuşmuş ve resmî kurumlara yerleşmiştir. Fransız Yahudileri Orta ve Doğu Avrupa Yahudileri gibi ‘parya’ değildir. Kendilerini Üçüncü Cumhuriyet'in ve düzenin sadık vatandaşları olarak görmüşlerdir. Bu nedenle Fransa'da, Almanya, Avusturya, Rusya ve Polonya'daki kadar çok sosyalist Yahudi'ye rastlanmaması tesadüf değildir. Düzene entegre olmanın ve hâkim unsura uyumun ifadesi olan Yahudiliğin Fransız modeli, 19. yüzyılın ikinci yarısında Alliance Israélite Universelle tarafından Osmanlı topraklarına taşınmış ve bundan sonra Osmanlı/Türk Yahudiliğinin ideolojik çerçevesi büyük oranda Fransız modeli tarafından belirlenmiştir. Selanik'te bir AIU okulunda eğitim alan Tekinalp'in ideolojik yönelimleri de, birçok Yahudi aydınının olduğu gibi, Fransız modeli tarafından belirlenmiştir. Tekinalp'in herhangi bir konuda düzen/devlet/iktidara karşı çıkmama ve hâkim unsurla uyumlu olma çabası kadar, sosyalizm karşıtlığı da en temelde Yahudiliğin Fransız modeliyle ilişkilidir.

Osmanlı/Türk Yahudiliğini anlamak için Fransız Yahudiliğini eksene almak büyük oranda işlevsel görünse de, konuyu sadece bu model çerçevesinde anlamaya çalışmak yeterli olmayacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kozmopolit yapısı ile Yahudi evrenselciliği arasındaki ilişki ve İmparatorluk coğrafyasında antisemitizmin yokluğu diğer belirleyici unsurlardır. Tekinalp, Orta ve Doğu Avrupa Yahudileriyle kıyaslandığında bu 'pozitif' koşulların sağladığı görece konforlu zeminde, tıpkı orta sınıf Fransız Yahudi aydını gibi, avukatlık mesleğini serbestçe icra edebilmiş ve üniversitede hocalık yapabilmiştir. Onu 'parya' Yahudi statüsünden uzaklaştıran ve orta sınıfta konumlanmasını sağlayan bu nesnel koşullar, Osmanlı-Yahudi aydınlarının ve Tekinalp'in devrimci ideolojilerle arasındaki mesafeyi anlamada elzemdir.¹⁵ Sınıfsal konumu, itiraz ettiği ideolojiler gibi, savunduğu ideolojik yaklaşımları belirlemesinde de etkili olmuştur. Söz gelimi, aynı dönemde büyük oranda bir Yahudi örgütü olan SİF, sosyalizm ve Osmanlılık arasında ideolojik konum sıkıntıları yaşarken, Tekinalp değişen siyasi konjonktüre bağlı olarak ideolojik konumunu belirlemiş ve yeni koşullara hızlıca uyum sağlamıştır. Bu çerçevede ilk önce Yahudilerin uyumu ve güvenliği temelinde Osmanlıcılığı savunmuş, aynı kaygılarla sosyalizmi reddetmiş, Osmanlıcılığın iflas edeceği ufukta görüldüğünde *Türkler Bir Ruh-ı Milli Arıyor* (1912) başlıklı yazısıyla Türkçülüğünü ilan etmiş ve böylece hâkim ideolojik koordinatlara sadık kalmıştır. Sosyalizm konusundaki düşünceleri 1912'den sonra da değişmemiş ve ilerleyen yıllarda sosyalizm karşıtlığını Türk ulusçuluğunu maddî bir temele oturtma çabası olarak tanımlanabilecek olan solidarizm savunusuyla tahkim etmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

15 Ancak buradan hareketle Tekinalp'in şahsında Osmanlı-Yahudi aydının toplumsal düzen içerisinde ideal bir konumda sabitlenmiş, kalıcı ve sağlam bir 'teşekkül' olduğu, dolayısıyla Orta ve Doğu Avrupa Yahudileri gibi 'parya' olmadığı sonucuna ulaşan aceleci yorumlar karşısında temkinli olmak gerekebilir. Bunun için Tekinalp'in yaşam öyküsüne bakmak yeterli olacaktır. İttihat ve Terakki döneminden başlayarak 1961'deki ölümüne kadar siyasal iktidarla her zaman yakın ilişki içerisinde olan Tekinalp, bu yakınlığa rağmen 1941 yılında Varlık Vergisi hadisesine tanık olmuş ve yüklüce bir miktar vergi ödemek zorunda bırakılmıştır. Bununla birlikte, Tekinalp'in 1950'lerin ortasında, Fransa'nın Nice kentinin fahri konsolosu olabilmek için Dışişleri Bakanlığı'na verdiği dilekçenin reddedildiği de unutulmamalıdır.

Kaynakça/References

- Anastassiadou, M. (2001). *Selanik 1830-1912*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Attali, J. (2014). *Yahudiler, dünya ve para: Yahudi halkının ekonomik tarihi*. (B. Günen, Çev.). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Baer, M. D. (2010). *The dönme: Jewish convert, Muslim revolutionaries, and secular Turks*. California: Stanford University Press.
- Bali, N. R. (2012). *Bir günah keçisi: Munis Tekinalp*, Cilt 2. İstanbul: Libra Yayınları.
- Bayly, C. A. (2014). *Modern dünyanın doğuşu*. (M. N. Şellaki, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayram, S. (2009). *Osmanlı döneminde Selanik limanı: 1869-1912*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Benaroya, A. (1949). The socialist federation of Saloniki. *Jewish Social Studies*, 11(1), 69–72.
- Benbassa, E. (1994). Associational strategies in Ottoman Jewish society in the nineteenth and twentieth century. In A. Levy (ed.), *The Jews and the Ottoman Empire*. (pp. 457–483). Princeton: The Darwin Press.
- Benbassa, E., Rodrigue, A. (2010). *Türkiye ve Balkan Yahudileri tarihi* (A. Atasoy, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Benlisoy, S. (2018). *İstanbul'un ırgatları*, İstanbul: İstos Yayınları.
- Brenner, M. (2011). *Kısa Yahudi tarihi*. (S. Altınçekiç, Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Clinard, M. B., & Meier, F. R. (1968). *Sociology of deviant behavior*. New York: Rinehart.
- Coenen-Huther, J. (2013). *Durkheim'i anlamak*. (S. A. Gönen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Deutscher, I. (2017). *The non-Jewish Jew and other essays*. London: Verso.
- Diner, D., & Frankel, J. (2004). Jews and communism: The utopian temptation. In J. Frankel (ed.), *Dark times, dire decisions*. (pp. 3–12). New York: Oxford University Press.
- Dumont, P. (2004). Yahudi-Sosyalist-Osmanlı bir örgüt: Selanik İşçi Federasyonu. Mete Tunçay ve Eric J. Zürcher (Ed.). (M. Tunçay, Çev.). *Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalizm ve milliyetçilik 1876-1923 içinde* (s. 73–111). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dumont, P. (2014). Osmanlı sosyalizminin doğuşu. Gilles Veinstein (Ed.). (C. Akalın, Çev.). *Selanik 1850-1918 içinde* (s. 247–262). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Georgeon, F. (2014). *Müslüman ve dönme Selanik*. Gilles Veinstein (Ed.). (C. Akalın, Çev.). *Selanik 1850-1918 içinde* (s. 134–135). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Haupt, G., Dumont, P. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist hareketler* (Tuğrul Artunkal, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1994). Intellectuals and class struggle. In *Revolutionaries: Contemporary essays* (pp. 245–266). London: Phoenix.
- İlıcak, H. Ş. (2002). Jewish socialism in Ottoman Salonica. *Southeast European and Black Sea Studies*, 2(3), 115–146.
- Karaömerlioğlu, A. (2006). Rusya, Almanya ve Türkiye'de büyük bir kozmopolit entelektüel ve eylemci: Helpand-Parvus. *Doğu Batı*, (37), 157–179.
- Landau, J. (1996). *Tekinalp: Bir Türk yurtseveri* (B. Parmaksızoğlu, İ. Pınar, O. Engin, N. Medina, M. Şahin, S. S. Öğün, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Laurens, H. (2013). Judaism and the religious denominational community in the near east. In Meddep, A., & Stora, B. (Eds.), *A history of Jewish-Muslim relations from the origins to the present day* (pp. 272–276) Princeton: Princeton University Press.
- Lazare, B. (1995). *Antisemitism its history and causes*. London: University of Nebraska Press.
- Lewental, D. G. Club des Intimes, Salonica. In Normal A. Stillman (Ed.), *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, Retrieved from <http://referenceworks.brillonline.com>.
- Löwy, M. (2017). *Redemption and utopia: Jewish libertarian thought in central Europe*. London: Verso.
- Mazower, M. (2007). *Selanik: Hayaletiler şehri*. (G. Ç. Güven, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mendes-Flohr, P. (1999). *German Jews: A dual identity*. New Haven: Yale University Press.
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. New York: The Free Press.

- Michels, R. (2001). *Political parties: A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*. Kitchener: Batoche Books.
- Molho, R. (2014). Yenilenme. Gilles Veinstein (Ed.). (C. Akalın, Çev.). *Selanik 1850-1918* içinde (s. 79–98). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Odabaşı, A. İ. (2010). Munis Tekinalp (Moiz Kohen)'in erken dönem biyografisine ve bibliyografyasına katkı. *Toplumsal Tarih*, (204), 2–13.
- Quataert, D. (2014). Fabrika bacalarından tüten ilk dumanlar. Gilles Veinstein (Ed.). (C. Akalın, Çev.). *Selanik 1850-1918* içinde (s. 223–245). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rodrigue, A. (1990) *French Jews, Turkish Jews*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Sencer, O. (1969). *Türkiye'de işçi sınıfı*. İstanbul: Habora Kitabevi.
- Scharlau, W., Zeman, Z. A. (2007). *Devrim taciri: İttihat ve Terakki'nin bolşevik teorisyeni-Parvus Efendi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Sharkey, H. J. (2017). *A history of Muslims, Christians and Jews in the Middle East*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shaw, S. (1991). *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, London: MacMillan Press.
- Starr, J. (1945). The socialist federation of saloniki. *Jewish Social Studies*, 7(4), 323–336.
- Taguieff, P. A. (2017). *Antisemitizm*. (I. Ergüden, Çev.). Ankara: Dost Yayınları.
- Tekeli, İ., İlkin, S. (2003). İttihat ve Terakki'nin oluşumunda Selanik'in toplumsal yapısının belirleyiciliği. *Cumhuriyetin harcı: Köktenci modernitenin doğuşu* içinde (s. 1–65). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Traverso, E. (2001). *Marksistler ve Yahudi sorunu*. (A. Tekin ve U. U. Aydın). İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Traverso, E. (2016). *Yahudi modernitesinin sonu*. (Z. Bursa, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de siyasal partiler: İkinci Meşrutiyet dönemi* (2. bs.). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunçay, M. (2000). *Türkiye'de sol akımlar I-1908-1925*. (2. bs.). İstanbul: BDS Yayınları.
- Turhan, R. (2017). Türkiye'de Yahudi Modernleşmesi ve Tekin Alp, *Kutadgubilig*, (36), s. 505–528.
- Ülken, H. Z. (1944). *Yahudi meselesi*. İstanbul: Üniversite Kitabevi.
- Veinstein, G. (2014). Seküler bir paradoks. Gilles Veinstein (Ed.). (C. Akalın, Çev.), *Selanik 1850-1918* içinde (s. 51–78.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vidal-Naquet, P. (2001). Yahudi prizması ve Marksist prizma. E. Traverso, *Marksistler ve Yahudi sorunu* içinde (s. 9–23). İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Weber, M. (2003). *Max Weber: A biography*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Yumul, A., Bali, N. R. (2009). Ermeni ve Yahudi cemaatlerinde siyasal düşünceler. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in birikimi* içinde (s. 362–366). İstanbul: İletişim Yayınları.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Review Article / Derleme Makalesi

Underemployment, Unemployment, Gender and Changing Conditions of (Non)Work under Neoliberalism

Eksik İstihdam, İşsizlik, Toplumsal Cinsiyet ve Neoliberalizmde Değişen İş(Yokluğu) Koşulları

Anlam FİLİZ¹ ¹Independent Researcher, Balıkesir, Turkey

ORCID: A.F. 0000-0002-5415-7156

Corresponding author:

Anlam FİLİZ,

Independent Researcher, Balıkesir, Turkey

E-mail: anlamfiliz@gmail.com

Submitted: 30.10.2019

Revision Requested: 13.03.2020

Last Revision Received: 23.03.2020

Accepted: 12.04.2020

Published Online: 12.05.2020

Citation: Filiz, A. (2020). Underemployment, unemployment, gender and changing conditions of (non)work under neoliberalism. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 341-353.

<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0082>

ABSTRACT

Recent neoliberal restructuring of economies has reshaped conditions of work in various parts of the world. New forms of work demand employees to be flexible and able to adapt to changes in the labor market. Recent research has also demonstrated that neoliberalism not only reshapes conditions of employment but also of unemployment and underemployment. This article provides a review of the literature on the debate regarding the definition of neoliberalism and changing conditions of (non)work under neoliberalism. The paper aims to show that qualitative social science research can provide a fruitful base from which to analyze the way in which neoliberalism reshapes how individuals react to conditions of (non)work on the ground. For this, two examples of ethnographic studies are given which analyze local manifestations of changing conditions of (non)work under neoliberalism. The paper suggests that further research might do well to focus on reflections of these changing global circumstances in Turkey. Moreover, research conducted on how individuals adapt to changes in the labor market as well as the consequences of these changes for individuals' social lives, educational opportunities and their access to healthcare in Turkey could contribute greatly to the international literature on neoliberalism and new forms of work.

Keywords: Neoliberalism, unemployment, underemployment, gender, qualitative research

ÖZ

Ekonomilerin son dönemdeki neoliberal yeniden yapılanması Dünya'nın birçok yerinde çalışma koşullarını yeniden şekillendirmiştir. Yeni çalışma biçimleri, çalışanların esnek olmasını ve emek piyasasındaki değişikliklere uyum sağlayabilmelerini talep etmektedir. Son araştırmalar, neoliberalizmin yalnızca istihdam koşullarını değil aynı zamanda işsizliğin ve eksik istihdamın da koşullarını yeniden şekillendirdiğini göstermiştir.

Bu makale, neoliberalizmin tanımı ve neoliberalizmde iş (yokluğu) koşullarının değişmesine ilişkin literatürdeki tartışmalar hakkında bir derleme sağlar. Bu makale, nitel sosyal bilim araştırmalarının, neoliberalizmin bireylerin iş (yokluğu) koşullarına verdikleri tepkileri nasıl yeniden şekillendirdiğini analiz etmek için verimli bir temel sağlayabileceğini göstermeyi amaçlamaktadır. Bunun için de neoliberalizmle birlikte değişen iş (yokluğu) koşullarının yerel tezahürlerini analiz etmek için iki etnografik çalışma örnek olarak sunulmuştur. Makale, ileride yapılacak araştırmaların bu değişen küresel koşulların Türkiye'deki yansımalarına odaklanabileceğini öne sürüyor. Ayrıca, bireylerin işgücü piyasasındaki değişimlere nasıl uyum sağladığına dair çalışmalar ve bu değişimlerin bireylerin sosyal yaşamları üzerinde, eğitim fırsatları alanında ve sağlık hizmetlerine erişimleri konusunda doğurduğu sonuçlar üzerine Türkiye'de yapılacak ileriki araştırmalar, neoliberalizm ve yeni iş biçimleri hakkındaki uluslararası literatüre de geniş biçimde katkı sağlayabilirler.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, işsizlik, eksik istihdam, toplumsal cinsiyet, nitel araştırma

1. Introduction

Even though there is an ongoing debate on how to define and study neoliberalism (Bourdieu, 1998; Harvey, 2005; Ong, 2006; Ward, 2007; Ward and England, 2007), the concept is frequently used to examine the recent retreat of the state from markets, flexibilization of jobs (for example, the increasing demand for employees who can work flexible hours) as well as the demand for individuals who can adapt to changing labor market conditions by being able to continuously acquire new skills and change jobs. In this sense, neoliberalism does not only reshape changing conditions of work but also the absence of it and the time period when individuals “work” to be employed at a later date. This paper emphasizes these (non)work-related aspects of neoliberalism. It suggests that qualitative social science research can help illuminate the experiences of individuals in relation to changing conditions of (non)work.

For this, the paper provides an overview of the debate on how to define and study neoliberalism and discusses the changing conditions of work, unemployment and underemployment initiated by neoliberal policies. Marxist geographer David Harvey (2005), for example, focuses on the political-economic aspects of neoliberalism and provides a historical account of neoliberal policies that uphold the market. On the other hand, Foucauldian researchers like Aihwa Ong (2006) shift the focus from state policies to a consideration of how individuals are shaped through neoliberal values and practices. Other scholars like Pierre Bourdieu (1998) focus both on neoliberalism as a “programme” that promotes flexibility and also on the insecurity workers find themselves in under neoliberalism. Considering Bourdieu’s emphasis on flexibility as crucial, this paper takes neoliberalism as a social, political and economic ethos that favors flexibility, inducing precarious conditions of work as well as unemployment.

The growing scholarship that places gender and work at the center of these issues within this literature is also examined (Chase, 2002; Clarke, 2008; Freeman, 2007; Rankin, 2001). This review demonstrates that neoliberalism is a highly-contested concept. Close-up studies of reflections of neoliberalism on individuals’ gendered (non)work lives can help better explain this highly-contested concept since such research provides a robust ground to see how global neoliberalism is experienced on the ground.

In order to support this argument, two ethnographic books are given as successful examples that analyze two different cases where neoliberal policies shape people’s relationships to work: firstly, unemployed, job-seeking middle class white collar individuals in Dallas in the U.S.A. (Lane, 2011) and, secondly, how young underemployed policy makers in Seoul shape neoliberal welfare policies and how these policies influence the subjectivities of individuals who lost their jobs in the aftermath of the financial crisis in South Korea (Song, 2009). These ethnographic works are discussed in relation to the broad scholarly concerns regarding neoliberalism. The article shows that the authors successfully demonstrate the consequences of changing (non)work conditions under neoliberalism and how individuals experience these changes in their daily lives.

A main objective of the paper is to show, through these examples, that qualitative research has great potential to unearth how macro-structural issues in the labor market and global neoliberalism reflect in individuals’ lives and how individuals shape macro processes in return. In addition to encouraging similar close-up studies of local manifestations of neoliberalism, the article also aims to demonstrate that neoliberalism is experienced in gendered ways. It intends to show that qualitative methods can help reveal these gendered expressions as these methods are particularly suitable for uncovering daily gendered manifestations that might get overlooked. The paper ends by encouraging studies into local gendered expressions of neoliberalism in Turkey.

2. Literature Review

2.1. Different Approaches Towards Neoliberalism

Neoliberalism began to appear as a global phenomenon following the 1970s, attracting intellectual attention from various social scientists working in different contexts. Even though the concept is casually used to refer to a retreat of the state from different realms of life, there is no agreement on what the concept means and how it should be analyzed as a subject of study. That is because it is used to refer to a variety of phenomena, including economic policies, public policies as well as ideologies. Moreover, the phenomenon affects different areas of social life varying from relations within workplaces to individuals' encounters with state institutions. In the following, I present different approaches used to analyze neoliberalism.

Many scholars have regarded neoliberalism as a phenomenon to be analyzed in terms of political economy. For example, Marxist geographer David Harvey understands neoliberalism as a series of "political-economic practices" shaped by a turn in policies initiated by Margaret Thatcher in the United Kingdom and Ronald Reagan in the United States starting in the late 1970s (Harvey, 2005, p.1-2). In *A Brief History of Neoliberalism*, Harvey (2005) presents a critical history of neoliberalism, which according to him emerged as a political-economic theory that relied on the assumption that the best conditions for progress and freedom could be sustained through a free market which liberates humans' entrepreneurial qualities (Harvey, 2005, p. 2). Within this framework, the state provides the necessary conditions for the market to operate but does not generally intervene in markets (Harvey, 2005, p. 2).

In this way, Harvey criticizes the understanding of neoliberalism as a continuation of liberalism and distances himself from scholars who analyze neoliberalism as an ideology. For Harvey, neoliberalism is not an ideology; it rather appeared as "a theory of political-economic practices" (Harvey, 2005, p. 2) which shaped policies pursued in various countries with different political stances such as the U.S.A., China, India, Sweden and Mexico to deal with varying economic problems faced. Harvey (2005) notes that these economic policy-making practices create deep inequalities.

Unlike Harvey, Prechel and Harms (2007) argue that understanding neoliberalism as a political-economic theory does not grasp the nature of neoliberalism. Rather, neoliberalism should be treated as a "*total ideology*" (Mannheim, 1936, p. 56 as cited in Prechel and Harms, 2007, p. 8) that, while presenting itself as natural, shapes political decisions on the assumption that humans are naturally competitive (Prechel and Harms, 2007, p. 8). In order to negate this political idea treating neoliberalism as a natural reality, Prechel and Harms (2007) exhibit the historicity of neoliberalism. As the authors argue, neoliberalism emerged within a specific historical period and space and it should be treated on those terms (Prechel and Harms, 2007).

Negating the idea of neoliberalism as a natural outcome of human nature, Bourdieu (1998) also analyzes neoliberalism as an outlook that is based on the idea of the market as built on the principles of competition and efficiency. Therefore, unlike Harvey (2005), Bourdieu (1998) conceptualizes neoliberalism as an ideology whose essence is the "reign of flexibility," resulting in more flexible forms of work. According to Bourdieu (1998), this individualistic ideology destroys collective forms of solidarity such as unionization at work. Bourdieu (1998) proposes that nation-states and organizations that have a broader impact compared to nation-states such as the European Union shall help protect the "public interest" and workers' rights against the effects of neoliberalism. As Bourdieu's and Harvey's accounts show, scholars might not agree about how to conceptualize neoliberalism, but they increasingly suggest that neoliberalism is destructive and needs to be gotten rid of (also see Comaroff and Comaroff, 2001 for a widely-read criticism of neoliberal policies).

Scholars have posited similar criticisms of neoliberalism in Turkey. Şenses, for example, states that neoliberal policies have not been successful in achieving a high “economic performance” in Turkey (Şenses, 2012, p. 11). Cam also argues that neoliberal policies have had devastating effects for employees in Turkey even though some suggest that neoliberalism is advantageous for workers (Cam, 2002, p. 89). Neoliberalism has harmed workers’ rights and increased “temporary employment” and economic inequality (Cam, 2002, p. 89). Candan and Kolluoğlu (2008), on the other hand, show that the effects of neoliberalism in Turkey go beyond the labor market. They demonstrate that inequality takes spatial forms which can be seen in the case of Istanbul; the “neoliberal restructuring” of Istanbul has created new forms of “spatial and social segregation” (Candan & Kolluoğlu, 2008, p. 5).

In addition to criticisms of neoliberal policies, the embracement of the concept of neoliberalism in academic works has also been widely criticized. For instance, Hoffman and colleagues question whether neoliberal politics have continued to be in place after the political leaders associated with neoliberal policies such as Ronald Reagan and Margaret Thatcher were replaced (Hoffman et. al., 2006, p. 9). Likewise, John Clarke argues that neoliberalism might have lost its value as an “analytical tool” (Clarke, 2008, p. 135). That is because neoliberalism appears to be ubiquitous and the cause of various phenomena (Clarke, 2008, p. 135). Clarke (2008) demonstrates that these problems with the conceptualization of neoliberalism prevent us from seeing relationships between phenomena that might demand new analytical tools.

An example of such phenomena that demand new analytical tools is the rise of business models that rely on virtual platforms and flexible labor. Researchers are studying the changing labor conditions generated by companies like Uber, which provide digital platforms that match consumers and service providers. Many scholars point out the precarious circumstances this form of work creates. Fleming, for instance, states that this process of “Uberization” results in “growing economic insecurity, low productivity, diminished autonomy and worrying levels of personal debt” for workers (Fleming, 2017, p. 691). Fleming conceptualizes this transformation as “the *radical responsabilization* of the workforce” (Fleming, 2017, p. 691, emphasis in original). This flexibilization of the workforce through digital tools coincides with neoliberalism, a phenomenon frequently associated with the retreat of the state from the market; however, recent research exhibits cases where state institutions influence these businesses. For example, urban studies scholar Shauna Brail’s research (2018) on “ride-hailing” in Toronto shows that municipalities help reshape this new industry. Moreover, recent legal developments such as court rulings in the United Kingdom and France which recognized Uber drivers as employees rather than self-employed individuals or contractors present cases that contradict neoliberal ideologies of flexibilization.

Anthropologist Aihwa Ong (2006) also problematizes the widely-used definition of neoliberalism as the exclusion of the state from the economic realm. Ong argues that neoliberalism can be understood as a process in which governance is carried out through knowledge production processes which are presented as “nonpolitical” and “nonideological” “technical solutions” (Ong, 2006, p. 3). However, as Ong shows, neoliberalism is actually intertwined with “regimes of ruling” which influence “citizenship practices” (Ong, 2006, p. 6). Ong’s Foucauldian lens shows that there are two pillars through which governmentality works within these interactions. Firstly, “technologies of subjectivity” ensure that individuals shape themselves in accordance with the neoliberal ideal of a calculating entrepreneurial individualism (Ong, 2006, p. 6). Secondly, “technologies of subjection” shape “political strategies” that aim at increasing the productivity of citizens (Ong, 2006, p. 6). Ong shows that everyday practices are important grounds to study these complex relationships and the formation of new neoliberal selves.

These criticisms encourage us to rethink neoliberalism as an analytical tool. They also point out the problems with understanding neoliberalism as a monolithic category, which in every part

of the world penetrates into every social, political and economic relationship in the same way. A qualitative social science approach, showing historical, geographic and cultural specificities, can help better explain the different forms neoliberal policies take in different contexts and how these policies are received by different communities and by different individuals within these communities. Work, family and romance relationships have emerged as major subjects of research in accordance with Ong's suggestion to study everyday life in relation to neoliberalism (see for example Hirsch, 2007 for a discussion of how the concept of marriage is reshaped in relation to neoliberal values). This focus on everyday life enables a close-up study of the complex encounters between local circumstances of work and global neoliberalism. In the next section, I will discuss how neoliberalism, gender and work have been studied together and what the benefits of regarding gender as an analytic category are while studying neoliberalism and (non)work.

2.2. Neoliberalism, Gender and Changing Relations of Work

Changing relations of work have been central to the literature on neoliberalism. One of the reasons for this overwhelming presence is that neoliberalism is marked with economic practices such as flexibility and offshoring that reshape workplaces and labor processes. Concepts like "flexible labor" and "temporary staffing" diffuse into labor markets of various nation-states, and relatedly, the literature on changing relations of work under neoliberalism. Social scientists have demonstrated that women and men can experience these changes differently. Accordingly, scholars have increasingly paid special attention to conducting a gendered analysis of work to understand how these neoliberal policies engage with local gender roles and the inequalities generated through this diffusion of neoliberal processes in local contexts.

These critical studies have examined the gendered ways through which individuals labor and how changing work relations shape individuals' daily lives in gendered ways (see for example Sodano 2011; Standing, 1999, 2009). For instance, Chase (2002) examines the gendered implications of privatization of state enterprises in Brazil. As Chase (2002) asserts, neoliberalization created a flexible and insecure labor market, which impacted women disproportionately. Chase's work successfully contributes to previous works on neoliberalism, gender and labor in Latin America, showing not only the impact of global neoliberal policies on local communities but also the influence of local circumstances in shaping neoliberal processes.

To illustrate, through her research on women working in a privatized company in Brazil, Chase shows that women have been able to control their reproductivity and lower their fertility to provide better for their children even though they do not have much control on the neoliberal policies that shape their workplaces (Chase, 2002, p. 136). Chase's research demonstrates the impossibility of generalizing about the implications of neoliberalism, emphasizing the importance of including regional and local factors in studies of neoliberalism.

Likewise, Freeman (2007) emphasizes the complex encounter between the overwhelming presence of global neoliberalism and its reflection on local workers' gendered lives. In her ethnographic study of middle-class women entrepreneurs of the Caribbean, Freeman (2007) challenges Bourdieu's (1998) definition of neoliberalism as "the absolute reign of flexibility" and illustrates that flexibility, which is regarded as central to the logic of neoliberalism, cannot be understood outside its local meanings. Accordingly, Freeman discusses the local and historical meanings of flexibility and the association of flexibility with "reputation" in Caribbean history. As Freeman shows, the phenomenon of flexibility in this context is only meaningful in its relationship to the colonial history of the Caribbean where resistance to domination was associated with flexibility

(Freeman, 2007, p. 252). Freeman's ethnographic research (2007) demonstrates that women's engagement with entrepreneurial businesses and flexibility in today's Caribbean cannot be understood purely as a result of the global reign of neoliberalism but rather it needs to be analyzed with attention to the local colonial history.

While rethinking the relationship between work, gender and neoliberalism, scholars have also focused on how women construct their subjectivities in relation to changing work conditions under neoliberalism. For instance, Rankin posits that microcredits, many of which are given to women by "subsidized 'rural development banks'" in Nepal, encourage "self-help," and thus promote neoliberalism (Rankin, 2001, p. 18). Unlike many other scholars who see microcredits given to women as empowering, Rankin argues that microcredit policies do not necessarily overcome gendered hierarchies; they might even reproduce these hierarchies (Rankin, 2001, p. 32). That is because the source of continuing gender inequality is persisting gendered hierarchies and not simply the "lack of finance capital" (Rankin, 2001, p. 32). Thus, Rankin (2001) challenges the literature that praises microcredits as freeing women of traditional gender roles.

On the other hand, Elisabeth Kelan's (2009) work on narratives of women employees in the ICT (Information-Communication-Technology) sector demonstrates how individuals craft themselves in relation to the discourses of neoliberalism that emphasize individualism and competitiveness. Kelan observes that many women adopt these neoliberal values and speak of their future selves in terms of "market-driven neoliberal subjectivities" while seeing instability and insecurity as a consequence of choosing these jobs (Kelan, 2009, p. 185).

Various scholars have also pointed out that studies of gendered consequences of changing labor market conditions cannot focus on singular contexts but need to consider the effects of globalization. Studies of global divisions of labor have started including women in their analysis to examine these effects; however, as Freeman (2001) argues, these studies need to go beyond collecting data on women and consider gender as a crucial analytical tool. This inclusion will not only deepen the analysis by bringing in different approaches to understand changing relations of work, but a gender analysis also has the potential to change our understanding of globalization (Freeman, 2001, p. 1008). For example, Freeman's ethnography on Afro-Caribbean women working in the informatics sector in Barbados (2000) demonstrates changing relations of work under globalization not only through production but also through consumption. Freeman's ethnography (2000) analyzes how women workers of the informatics sector construct their identities through their labor practices as well as through consumption and by managing their bodies.

Likewise, in *Genders in Production*, sociologist Leslie Salzinger (2003) elaborates on the encounter of the local and the global in gendered terms. Through her analysis of different labor practices in different factories in Mexico, Salzinger (2003) examines how global production processes generate gendered self-images for workers. Salzinger argues against the idea of already obedient and productive female workers. According to Salzinger, these female subjectivities are far from being already formed, on the contrary, they are produced through various shop-floor practices at women's workplaces. As this example demonstrates, globalization produces new gendered subjectivities in workplaces while presenting its products as "natural."

3. Ethnographies of Changing Relations of (Non-)Work Under Neoliberalism

Ethnographic work, which builds on a close-up study of local circumstances in relation to global processes, creates a rich potential to understand how relations of (non)work change under neoliberalism. Here, I present two ethnographic studies as examples that demonstrate how not

only neoliberalism reshapes relations of work but also how individuals react to precarity and unemployment initiated by neoliberalism. These ethnographic studies also show the potential of qualitative research in uncovering the various meanings neoliberalism takes on as well as the consequences of changing work conditions for individuals in different contexts of neoliberalism. The first ethnography (*A Company of One: Insecurity, Independence, and the New World of White-Collar Unemployment* (2011) by Carrie M. Lane) examines the embodiment of neoliberalism by job-seeking unemployed white collar individuals in Dallas in the U.S.A. whereas the second ethnography (*South Koreans in the Debt Crisis: The Creation of a Neoliberal Welfare Society* (2009) by Jesook Song) concentrates on “social engineers” (Song, 2009, p. xiii) who shape welfare policies that create governable subjects in South Korea.

In accordance with scholars who understand neoliberalism as an ideology, Lane’s *A Company of One: Insecurity, Independence, and the New World of White-Collar Unemployment* (2011) takes neoliberalism as assuming a belief in human agency and the free market and as praising individualism and career management. This ethnography concentrates on the labor side of changing relations of work under neoliberalism. The monograph analyzes how white collar individuals who occupy a prestigious place in society attained through merit, hard work and career management and who are frequently regarded as the winners of the system embody the logic of neoliberalism even as they experience the adverse effects thereof such as unemployment and insecurity. Although many criticisms of neoliberalism point out neoliberalism’s “failure” as “public policy,” Lane’s analysis demonstrates neoliberalism’s success in managing individuals’ lives (Lane, 2011, p. 4).

Lane neither takes these unemployed white-collar individuals as “victims” of the new neoliberal order nor as “empowered free agents” (Lane, 2011, p. 9). Rather, Lane (2011) elaborates on how existing neoliberal ideologies and discourses play into job seekers’ making sense of their own situation. Neoliberal discourses shape the work values of these individuals. As Lane shows (2011) these discourses influence the ways in which unemployed white-collar individuals naturalize short-term, contract-based employment and insecurity and give meaning to work as well as to lack of work. Through the discourse of career management, individuals are placed in a never-ending process of adapting to changes, competing with others and constantly trying to be “suitable” for different jobs. Thus, job-seekers in Dallas demonstrate an example of neoliberalism’s emphasis on flexibility described by scholars of neoliberalism such as Bourdieu (1998) presented in the earlier part of this article.

Corresponding to the embodiment of the neoliberal ideology, which presents individuals as “entrepreneurs” and as “compan[ies] of one” instead of employees (Lane, 2011, p. 45), Lane finds that unemployed white collars are not angry at the system (Lane, 2011, p. 12). Instead, they see their job search as “another form of work” (Lane, 2011, p. 71). Lane demonstrates that job seeking white-collar workers shape their unemployed lives in ways that look like “real” jobs, for example, by wearing suits, going out to public spaces to seek jobs on the Internet and by being inaccessible to family members during those times of the day that resemble “work hours” (Lane, 2011, p. 71-72). In this process, such job seekers continue to search for new ways to market themselves and act as successful entrepreneurs instead of joining in with other job seekers to, for example, demand “universal health insurance” (Ehrenreich, 2009, as cited in Lane, 2011, p. 152).

As Lane shows the emphasis on career management distances these individuals from the idea of collective action as they do not see it as a realistic solution. Unemployed white-collar workers perceive unemployment as a natural part of their professional lives rather than as an “anomaly” (Lane, 2011, p. 48). However, Lane asserts that the fact that job seekers do not protest the neoliber-

eral society they live in should not be understood as an adverse effect of the culture of career management (Lane, 2011, p. 130). Rather, it is an intended reaction by the neoliberal ideology to cover its failure in creating a secure environment for employees (Lane, 2011, p. 130).

Lane (2011) also demonstrates that the experiences of unemployed white-collar workers under neoliberalism are gendered. That is to say, women and men experience unemployment differently because the number of dual-income households is increasing. In addition, the meaning of job loss, as well as that of femininity and masculinity, is changing. Although it has not yet entirely disappeared, the stigmatization of unemployed middle-class men is decreasing whereas social pressure on unemployed women has not decreased (Lane, 2011, p. 122). Moreover, men may perceive being uncomfortable with their wives' financial assistance as a sign of weakness and therefore present themselves as comfortable with such assistance as the title of Lane's chapter "Man Enough to Let My Wife Support Me" illustrates (see Chapter 5 of Lane, 2011). As Lane shows in this chapter, although downward mobility is still seen as a failure for men, working in lower status jobs can be legitimized because men can present working in those jobs as a commitment to being self-sacrificing husbands or fathers. In other words, men are able to employ "alternative standards of masculinity" (Lane, 2011, p. 120). Lane's findings suggest that depending on a spouse's income can be emotionally much more difficult for women than it is for men. One of Lane's job-seeking female interviewees declares that she feels "needy" and under emotional pressure since she gets help from her boyfriend (Lane, 2011, p. 124). As this intimate example and Lane's deep ethnographic account of unemployed individuals' gendered experiences of job search show, qualitative research can provide a rich account of experiences of neoliberalism.

Likewise, in *South Koreans in the Debt Crisis: The Creation of a Neoliberal Welfare Society*, Jesook Song (2009) analyzes how a neoliberal society is formed and how individuals engage with this changing system in different ways depending on their future employability. For Song, neoliberalism does not only refer to political economic processes (in contrast to Harvey's conceptualization of neoliberalism) but also to a "social ethos" that shapes individuals (Song, 2009, p. x). Song draws attention to how "governable subjects," i.e. "deserving citizens" are produced through welfare policies. Song's discourse analysis shows the creation of the category of "the IMF homeless" in the aftermath of the crisis—those who are thought to deserve welfare aid since they have the potential to re-join the workforce—and the "undeserving" homeless who have been on the streets for long and cannot be easily rehabilitated and integrated into the new neoliberal order (Song, 2009, p. xi).

Song examines "social governing" practices of South Korea's neoliberal regime which includes governmental, non-governmental as well as quasi-governmental actors (Song, 2009, p. x-xii). Song interviews underemployed young adults as well as experts who work as state agents and shape public policies regarding welfare. In Song's account, young underemployed people appear as both those affected by the South Korean state's neoliberal policies and as those who shape these policies. Thus, Song shows that individuals are not simply pushed by the neoliberal system to jobs that they are too qualified for, but that this unemployed educated youth is also the producer of this system.

In accordance with the emphasis placed on the historicity of neoliberal contexts discussed in this article, Song (2009) presents a history of how both the labor market and the discourses on the self changed with the IMF Crisis and with Kim Dae Jung's policies. Thus, Song demystifies liberalization together with neoliberalism by challenging liberal criticisms of the latter. As Song states, neoliberalism is not a bad version of liberalism. Rather, the formation of liberal, individualistic agents created the ground for the neoliberal ethos in South Korea (Song, 2009, p. 134). Entrepreneurship and creativity presented as necessary and natural values in the democratic era

were carved into new governable subjects (Song, 2009, p. 136). As Song argues, the new language of neoliberalism which presents an ideal of a democratic society and liberal, self-reliant citizens was utilized both by the state which wanted to pursue neoliberal policies under Kim Dae Jung and by citizens who wanted to be free from the state (Song, 2009, p. 2-3). Nevertheless, instead of retreating from citizens' lives, the South Korean state in fact increased its impact on individuals' lives by partnering with non-governmental organizations. This meant that citizens faced a different form of governing instead of becoming free from state rule (Song, 2009, p. 13).

According to Song (2009), this new "deserving citizenship" discourse had gendered consequences as well. For example, men were frequently presented as breadwinners and accordingly, policy makers shaped welfare policies so that men appeared to be the deservers of welfare aid (Song, 2009, p. 75). Ironically, many activists who criticized neoliberal policies of the government also ended up proposing family values as the shield to the destructive effects of neoliberalism (Song, 2009, p. 49). In this sense, the existing gender roles and gendered division of labor were reproduced by both the state and the activists. Furthermore, homeless women were frequently presented as undeserving since they were violating the gender norms which place women at home (Song, 2009, p. 94).

In this ethnography, Song presents the histories that have reshaped South Korean society according to neoliberal ideologies. Thanks to her close-up analysis, Song demonstrates how individuals access welfare aid depending on their potential to adapt to a neoliberal labor market in South Korea. As Song shows, welfare policies, which are presented as outside the realm of neoliberalism, are in fact shaped by neoliberal discourses. By using qualitative methods, Song successfully problematizes the dichotomies between the state and civil society, between the state and the market, and between neoliberalism and welfare. Through this detailed analysis, she also provides a gendered analysis of local manifestations of neoliberalism in South Korea.

4. Conclusion

In this article, I have reviewed the literatures on neoliberalism and the impact of neoliberal policies on work as well as the scholarship pointing out the importance of including gender as an analytical lens in these studies. In addition to the reasons stated in the literature review above, incorporating gender in the analysis of changing conditions of (non)work under neoliberalism is also crucial for displaying the historicity of neoliberalism and the possibility of change. Incorporating gender in social science studies of neoliberalism will help better explain how neoliberal discourses create subjects while engaging with patriarchal relations.

Regardless of the subject or approach of studies of neoliberalism—whether the concept is understood as ideology, economic theory or as public policy—qualitative research has potential in illuminating these encounters and layers of power relations. Qualitative research creates the means to uncover how macro-processes such as neoliberalization of labor markets are reflected in the experience of individuals. Everyday lives of workers, the unemployed and underemployed are where these complex relations are experienced, reproduced and challenged. In this sense, everyday life practices provide social scientists with a great deal of opportunities to understand changing conditions of work under neoliberalism.

The two ethnographies discussed in this article provide examples for this possibility. Both studies aim to present the consequences of changing economic conditions under neoliberalism. They present the accounts of different segments of two different societies that have experienced the adverse effects of neoliberalism: i.e. middle class high tech employees in the U.S.A. who recently lost their jobs, and those who have become homeless as well as those who have been employed in jobs they are too qualified for to shape neoliberal policies following the debt crisis in

South Korea. Lane (2011) examines how job-seeking individuals embody the principles of neoliberalism and how these principles shape the meanings they give to their job search. On the other hand, Song (2009) focuses on “social engineers” as one of the sources of the creation of neoliberal discourses who both determine social policies and are also subject to them.

Both ethnographies are informed by debates in the literature, which propose the relevance of a study of everyday life as well as the encounter between local particularities and global neoliberalism in explaining changing economic conditions. The monographs elaborate on the ways through which local meanings of (non)work interact with neoliberal policies and the restructuring of economy in two different contexts. Moreover, Song (2009) also considers and presents the historical processes that paved the way for neoliberal ideology to flourish in South Korea.

Lane’s ethnography (2011) on white collar job seekers in Dallas complicates—or, possibly, clarifies—our understanding of neoliberalism with regard to the encounter between “the local” and “the global.” The monograph negates the idea of neoliberalism as a pure reflection of American imperialism and as an unavoidable penetration of globalized American values in non-Western contexts. It does so by presenting the consequences of neoliberal policies for white-collar individuals in the U.S.A. Lane (2011) presents neoliberalism as an ideology governing individuals’ lives; however, an analysis of the role of the neoliberal state is not central to her analysis. On the other hand, for Song (2009), the ways through which states control individuals’ lives are central to understanding neoliberalism. In accordance with Ong’s (2006) account on the relationship between the definitions of citizenship and being eligible for welfare under neoliberalism, Song (2009) examines how definitions of citizenship are produced in relation to the place of citizens in the labor market.

An important common point of these two ethnographies is that both are curious about the possibilities of change. Song’s work is informed by her curiosity about change stemming from “individual”- as well as “national identity-based” struggles (Song, 2009, p. xiv). Lane (2011), on the other hand, examines the lack of faith in collective action among white collar job seekers as an obstacle to change. Both ethnographies also demonstrate gendered consequences of neoliberalism.

These examples show not only the changing conditions of work but also how these changes reshape other areas of life. Further research could analyze how similar processes take place in other contexts. While there is growing research on neoliberalism in Turkey (Akyol 2016; Kurmuş 2010; Polat & Basmacı 2018), further research could focus on manifestations of these changing global circumstances in relation to local particularities in Turkey. For example, research could be conducted on how individuals adapt to neoliberal changes in the labor market in gendered ways, how flexibilization of jobs influence individuals’ social lives, and how these changing circumstances influence educational opportunities and individuals’ access to healthcare in Turkey. Such research will contribute greatly to the international literature on neoliberalism and new forms of work by showing the encounter between global neoliberalism and local particularities.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References/Kaynakça

- Akyol, D. (2016). Neoliberalizm Tartışmalarına Maliye Politikası Çerçevesinden Bir Bakış. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (5 (Special Issue)), 291–308. DOI: 10.18037/ausbd.417479
- Bartu Candan, A., & Kolluoğlu, B. (2008). Emerging spaces of neoliberalism: A gated town and a public housing project in İstanbul. *New Perspectives on Turkey*, 39, 5–46.
- Bourdieu, P. (1998, December). The essence of neoliberalism. *Le Monde diplomatique*. Retrieved from <http://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu>.
- Brail, S. (2018). From renegade to regulated: The digital platform economy, Ride-hailing and the case of Toronto. *Canadian Journal of Urban Research*, 27(2), 51–63.
- Cam, S. (2002). Neo-liberalism and labour within the context of an ‘emerging market’ economy— Turkey. *Capital & Class*, 26, 89–114.
- Chase, J. (2002). Privatization and private lives: Gender, reproduction, and neoliberal reforms in a Brazilian company town. In J. Chase (Ed.) *The Spaces of Neoliberalism: Land, Place and Family in Latin America* (pp. 119-140). Bloomfield: Kumarian Press.
- Clarke, J. (August 2008) Living with/in and without neo-liberalism. *Focaal—European Journal of Anthropology*, 51, 135–147.
- Comaroff, J. & Comaroff J. L.. (2001). Millennial capitalism: First thought on a second coming. In Comaroff, J. & Comaroff J. L.. (Eds.) *Millennial capitalism and the culture of neoliberalism* (pp. 1-56). Durham N.C.: Duke University Press.
- Fleming, P. (2017). The human capital hoax: Work, debt and insecurity in the era of Uberization. *Organization Studies*, 38(5), 691–709.
- Freeman, C. (2000). *High tech and high heels in the global economy: Women, work, and pink-collar identities in the Caribbean*. Durham, NC: Duke University Press.
- . (2001). Is local: Global as feminine: Masculine? Rethinking the gender of globalization. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 26(4), 1007–1037.
- . (2007). The ‘reputation’ of neoliberalism. *American Ethnologist*, 34(2), 252–267.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Hirsch, J. S. (2007) “Love makes a family”: Globalization, companionate marriage, and the modernization of gender inequality. In Padilla, M., Hirsch, J. S., Parker, R. G., Munoz-Laboy, M. & Sember R. E. (Eds.). *Love and globalization: Transformations of intimacy in the contemporary world* (pp. 96–103). Nashville, TN: Vanderbilt University Press.
- Hoffman, L., DeHart, M., & Stephen, J. C. (September 1, 2006). Notes on the anthropology of neoliberalism. *Anthropology News*, 47(6), 9–10.
- Kelan, E. (2009) *Performing gender at work*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kurmuş, O. (2010). Türkiye’de Neoliberalizm. *Mülkiye Dergisi*, 34(268), 9–41. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/269/608>
- Lane, C. M. (2011). *A Company of one: Insecurity, independence, and the new world of white-collar unemployment*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Ong, A. (2006). *Neoliberalism as exception: Mutations in citizenship and sovereignty*. Durham N.C.: Duke University Press.
- Polat, F. & Basmacı, M. (2018). Neoliberalizm heyulası: Keynesyenizme saldırı mı? Sermayenin zorunlu istikameti mi?. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 3(2), 79–128 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/37082/426612>
- Prechel H., & Harms, J. B. (2007). Politics and neoliberalism: Theory and ideology. In Prechel H. (Ed.). *Politics and Neoliberalism: Structure, Process and Outcome Research in Political Sociology* 16 (pp. 3–17). Oxford, UK, Amsterdam, Netherlands, San Diego, CA, USA: Elsevier JAI Press.
- Rankin, K. N. (2001). Governing development: neoliberalism, microcredit, and rational economic woman. *Economy and Society*, 30(1): 18–37.
- Salzinger, L. (2003). *Genders in Production: Making Workers in Mexico’s Global Factories*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

-
- Sodano, V. (September 2011). The new division of labor in the globalized economy: Women's challenges and opportunities. *Forum for Social Economics*, 40(3): 281–298.
- Song, J. (2009). *South Koreans in the debt crisis: The creation of a neoliberal welfare society*. Durham and London: Duke University Press.
- Standing, G. (1999). Global feminization through flexible labor: A theme revisited. *World Development*, 27(3), 583–602.
- . (2009). *Work after globalization: Building occupational citizenship*. Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing.
- Şenses, F. (2012). Turkey's experience with neoliberal policies since 1980 in retrospect and prospect. *New Perspectives on Turkey*, 47, 11–31.
- Ward, K. (2007). Temporary staffing, 'geographies of circulation,' and the business of delivering neoliberalization. In England, K. & Ward, K. (Eds.). *Neoliberalization: states, networks, peoples* (pp. 110–136). Malden: Blackwell Publishing.
- Ward, K., & England, K.. (2007). Introduction: Reading neoliberalization. In England, K. & Ward, K. (Eds.). *Neoliberalization: states, networks, peoples* (pp. 1–22). Malden: Blackwell Publishing.

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Derleme Makale / Review Article

Sosyolojik Açıdan Sosyal Girişimcilik*

Social Entrepreneurship From Sociological Perspective

Murat ŞENTÜRK¹ , Enver MENGÜ²

*Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda tamamlanan "Sosyolojik Perspektiften Sosyal Girişimcilik Olgusu" başlıklı yüksek lisans tezinden hareketle hazırlanmıştır.

¹İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

²İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: M.Ş. 0000-0002-9628-6300
E.M. 0000-0001-6871-688X

Corresponding author:

Enver MENGÜ,
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Dumlupınar Mah. D-100 Karayolu No: 98 Kadıköy/İstanbul Güney Yerleşkesi A-114, İstanbul, Türkiye
E-mail: enver.mengu@medeniyet.edu.tr

Submitted: 08.01.2019

Revision Requested: 17.07.2019

Last Revision Received: 25.07.2019

Accepted: 24.09.2019

Published Online: 12.12.2019

Citation: Senturk, M., Mengu, E. (2019). Sosyolojik açıdan sosyal girişimcilik. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 355-369. <https://doi.org/10.26650/JECS2019-0057>

ÖZ

İktisadi kalkınma ve toplumsal gelişmeye katkıları sebebiyle akademik çalışmaların ilgi odağına yerleşen sosyal girişimcilik, toplumsal sorunlara yenilikçi ve derinlikli çözüm üretme amacıyla *girişimcilik* ilkelerini ve tekniklerini kullanmayı ifade etmektedir. Öncelikle toplumsal refah üretimi tartışmasında merkezi yönetimin yanında gönüllü ve özel sektörü de birer aktör olarak öne çıkaran sosyal politika yaklaşımıyla sosyal girişimcilik bir ilgi uyandırmıştır. Daha sonra ise *Köylü Bankası* modeliyle Muhammed Yunus ve *Özel Mülkiyet* modeliyle Elinor Ostrom'un sosyal girişimcilik alanında kazandıkları Nobel ödülleri olguya önemli bir ün kazandırmıştır. Ortaya çıktığı düzlem ve izlediği yöntem sebebiyle daha çok işletme disiplinine konu olan sosyal girişimcilik, eklemli yapısının etkisiyle diğer disiplinler tarafından da ele alınmaktadır. Bu makalede ise sosyal girişimcilik, sosyoloji disiplini çerçevesinde ele alınarak ihmal edilen toplumsal boyuta katkı sağlanması amaçlanmıştır. Nitekim sosyal girişimciliğin ürettiği yeni yaklaşımı kullanarak sorunlara çözüm aradığı toplumsal alan başlıca sosyolojik ilgiyi gerektirirken, eylemin konu olduğu insan unsuru ve sosyal girişim eylemine kaynaklık eden misyon da sosyolojik açıdan önem taşımaktadır. Bu amaç doğrultusunda da literatüre dayanan ve betimleyici bir yaklaşım kullanan çalışmada sonuç olarak, sosyal girişimciliğin taşıdığı sosyal misyon, ürettiği sosyal sermaye, gerçekleştirdiği toplumsal değişim ve oluşturduğu toplumsal hareket yönüyle sosyolojik olma imkanı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Girişimcilik, Sosyal Sermaye, Sosyal Değer, Toplumsal Değişim, Toplumsal Hareket

ABSTRACT

Social entrepreneurship, which has become the focus of academic studies due to its contribution to economic progress and social development, refers to the implementation of entrepreneurship principles and techniques in order to produce innovative and deep solutions to social problems. Initially, social entrepreneurship aroused an interest in the social welfare production debate with the social policy approach which is supported by both voluntary and private sectors as well as the central government. Subsequently, Muhammed Yunus and Elinor Ostrom won Nobel Prizes in the field of social entrepreneurship, and this gave

social entrepreneurship a greater reputation in academia. Social entrepreneurship, which is one of the most crucial aspects within the business discipline due to the field in which it occurs and the method it follows, also interacts with other disciplines with the effect of articulated structure. The purpose of this article is to show how social entrepreneurship contributes to the neglected social dimension in terms of sociological discipline. The study, which uses a descriptive approach and is based on the literature, also demonstrates a result in line with its purpose, namely the possibility of being sociological by way of the social mission which social entrepreneurship carries, the social capital it produces, the social change it brings forth, and the social movement it creates.

Keywords: Social Entrepreneurship, Social Capital, Social Value, Social Change, Social Movement

EXTENDED ABSTRACT

Social entrepreneurship, which has begun to attract the attention of academic studies, is a concept that is produced by combining social and entrepreneurship studies. By definition, social entrepreneurship refers to the creation of social changes by applying innovative solution proposals which are developed with the help of entrepreneurial principles and techniques to social problems. Social entrepreneurs prefer to focus on the structure of the issue itself in the struggle against social problems.

However, the articulated structure of the concept has led to a significant amount of confusion in the literature. On one hand, social entrepreneurs have claimed to exist in the past, though they were not mentioned by this name (Denizalp, 2009). On the other hand, this pair of words was used historically for the first time in 1980 by William Drayton, founder of the Ashoka Foundation. The period during which interest in social entrepreneurship increased and the period when the volunteer and private sectors emerged as actors alongside the central government seem to overlap.

Social entrepreneurship, especially in the 21st century, has increased its reputation in development discussions (Quarter, Ryan and Chan, 2014; Alvord, Brown and Letts, 2004, p. 280). Another development which contributed to this increase in interest was the granting of the Nobel Prize to social entrepreneurs in 2006 and 2009 (Gonçalves, 2016, p. 1587). The first award winner, Dr. Muhammed Yunus, was deemed worthy of the Nobel Prize for the Grameen, or Village, Bank model, which he started with \$27 for women in Bangladesh while working as an economics professor at Chittagong University. These women were making stools from bamboo material but they left most of their earnings to loan sharks. Yunus developed the bank model to support women's initiative. The second prize winner, Dr. Elinor Ostrom, while working as an economics professor at Indiana University, was awarded the Nobel Prize for improving a new reading of the governance factor, the reason for the global crisis. Ostrom's "common ownership" approach demonstrates that associations have managed common ownership successfully alongside the public and private sectors. Muhammed Yunus, the producer of the micro-credit model, particularly, became the focus of interest for media, universities and social politicians with his achievement in winning the Nobel Prize in 2006 (Martin and Osberg, 2007, p. 30). In fact, with the global crisis in 2008, it was seen that social entrepreneurship was brought to the agenda for the problem of environment and poverty (Doherty, Haugh and Lyon, 2014, p. 417). Indeed, the progress of social entrepreneurship varies from country to country (Robinson, 2006, p. 96). In developed countries, it stands out as an alternative for the central state actor, while it is strengthened as a complement beyond being an alternative in developing countries (Özdevecioğlu and Cingöz, 2009, p. 82).

In addition to this increase in interest, the advancement of social entrepreneurship in the literature is also important. Social entrepreneurship, which was the subject of literature in the 1990s, experienced a problem concerning conceptual positioning until the 2000s. In fact, social entrepreneurship, which had previously been associated with the public sector, has expanded its boundaries over time to include

the non-profit and for-profit sectors. During the post-2000 period, efforts to implement social entrepreneurship have been resolved, and the effort to define the content of social entrepreneurship with elements, principles and qualifications debates in academic studies has come to the fore. Recently, social entrepreneurs continue to be the subject of studies with their contributions to social development and organizational structures.

With this increase in interest, the hybrid structure of social entrepreneurship has attracted the attention of a number of different disciplines. Social entrepreneurship, which has succeeded in eluding the monopoly of the business discipline, is seen to have concentrated on various focuses in interdisciplinary studies. While it tries to produce solutions by introducing innovative approaches to social problems, it has not yet been dealt with sufficiently in the literature of sociology, although there are significant points that overlap with the discipline of sociology in the literature. For this purpose, the social entrepreneurship phenomenon will first be revealed and then social entrepreneurship will be discussed from a sociological point of view with the descriptive method. In this context, social entrepreneurship requires a sociological interest because of its mission and the form of capital it produces. One could also suggest that it is a sociological issue, considering the change and mobility it aims to achieve in society. This study aims to make a meaningful contribution to the speculative foundations of social entrepreneurship, though its conceptual discrepancy is yet to be solved.

1. Giriş

Ürettikleri ekonomik değer ile girişimcilerin kalkınmada etkili aktörler oldukları kabul edilir. Sosyal girişimciler ise girişimcilerin kârı maksimize etme misyonlarının içerisinde sosyal değer vurgusu taşımaktadır (Mort, Weerawadena ve Carnegie, 2003, s. 83). Çünkü toplumsal uyumun önünde var olan tikanıklıkları giderme hedefinde olan sosyal girişimciler, odaklandıkları bir sosyal soruna çözüm sunacak olan değeri üretme peşindedirler. Bu hedefleri ve vizyonları sebebiyle de literatürde zaman zaman “muhafazakâr girişimci” (Dacin, Dacin ve Matear, 2010, s. 38) şeklinde ele alınan bu aktörlerin üretimlerinin *sosyal girişim* adıyla ayrı bir eylem olarak kabul edilmesi zaman almıştır (Dacin, Dacin ve Matear, 2010, s. 41).

Sosyal ve girişimcilik kavramlarının bir araya getirilmesiyle oluşturulan sosyal girişimciliğin literatürde bir anlam bütünlüğüne ulaştığını söylemek henüz mümkün değildir (Güler, 2011, s. 84; Haugh, 2005, s. 10; Tan, Williams ve Tan, 2005, s. 354). Böyle bir anlam ittifakını ise bir yandan kavramın yapısı zorlaştırırken, diğer yandan da sosyal sorumluluk (Quarter, Ryan ve Chan, 2014), sosyal işletme (Yunus, 2010) vb. kavramlarla olgunun eş anlam taşıdığı yönündeki değerlendirmeler, olası fikir birliğini daha da güçleştirmekte ve anlam krizini derinleştirmektedir (Aslan, Araza ve Bulut, 2012, s. 72). Bu yüzden de kavramsal olarak tanımlı kolaylıkla yapılamayan olgunun tanımlanma biçiminin zaman içerisindeki değişimini ele almak bir zorunluluktur.

Sosyal girişimcilik kavramının ilk kullanılışı 1987 yılında risk ve yenilik vurgusuyla Theobald’a ait (Güler, 2011, s. 82) olmasına karşın, kavramsallaştırmanın anlam kazanmasında sosyal girişimciliğin “babası” olarak bilinen Gregory Dees’in güçlü katkıları olmuştur. Dees, sosyal girişimciliği tanıma kavuşturmada Jean-Baptiste Say ve Joseph Schumpeter’in girişimcilik üzerine olan yaklaşımlarından destek almıştır (Bornstein ve Davis, 2010, s. 1). J. B. Say yaklaşımında üretim kapasitesinin artışında toplumun kendisinin de bir güce sahip olduğunu ifade ederken, J. Schumpeter ise sorunların çözümünde insanlar ile kaynakların bir araya getirilmesinin bir katkı değeri taşıdığını öne sürmüştür. Buradan hareketle de Dees, toplumun üretim kapasitesini harekete geçirecek ve insanları kaynaklarla buluşturacak olan *sosyal girişimci aktöre* ulaşmıştır.

Uluslararası sosyal girişimcilik platformu olan ASHOKA’nın Türkiye temsilcisi Hülya Denizalp ise kavramı balık metaforu üzerinden tanımlamakta ve sosyal girişimcilerin balık verme veya tutmayı öğretmenin ötesinde sisteme odaklanarak balık endüstrisinde dönüşüm hedeflediklerini vurgulamaktadır (Denizalp, 2009, s. 7). Sosyal girişimcilik bu dönüşümü gerçekleştirirken temel girişimcilik prensiplerini kullanmakta, temel misyon olarak sosyal sorumluluk ekseninden harekete geçmektedir. Bu içeriği sebebiyle sosyal girişimciliğin iki farklı kültür sistemi olarak kadim hayırseverlik ile modern girişimciliğin eklemli “melez” bir yapısını temsil ettiği savunulabilir (Dees, 2012). Güç kazandığı bu melez yapısıyla sosyal girişimcilik, piyasa ve devlet aktörlerini bir noktada buluşturmanın yanında (Murphy ve Coombes, 2009, s. 327) işletmenin girişim ruhuyla toplumun sivil ruhunu sentezleyerek (Henton, Melville ve Walesh, 1997, s. 151) girişimciler arasındaki kâr amacı gütmek ve gütmemek ayrımını ortadan kaldırmaktadır (Haugh, 2005, s. 3). Bu yolla da iki ayrı uçta kökenine ulaşmış olan kadim hayırseverlik ile modern girişimcilik kültürünü ortak eksene taşıyan sosyal girişimcilik, iki kültürün de değerlerini korumasına imkân sunmakta ve “girişimci hayırseverlik”in temellerini atmaktadır (Defourny ve Nyssens, 2010).

Girişimcilik kültürünün sosyal girişimcilik olgusuna olan katkısının araştırmalarda sıklıkla sosyal girişimci aktöre atfedildiği görülmektedir. Bu anlamda yenilikçi vizyon sahibi ve yenilikçi fikirlere eğilimli olan (Bornstein, 2007; Borins, 2000; Alvord, Brown ve Letts, 2004; Kırılmaz, 2014, s. 67) sosyal girişimci liderin, sorunla karşılaştığı ihtiyaç durumunda kaynak bulma ve gerektiğinde kaynak yaratma becerisiyle (Kırılmaz, 2014, s. 68) krizdeki fırsatları görebilmesi

(Besler, 2010, s. 12) ve gerektiği durumda riski de göze alan (Brinckerhoff, 2000) kararlı duruşuyla (Güler, 2008) toplumsal uyumun önündeki engelleri ortadan kaldırması beklenir (Denizalp, 2009, s. 7). Taşıdığı bu girişimci bakış (Güler, 2011, s. 84) ve kullandığı girişimci teknikler (Smith-Hunter, 2008, s. 97) sebebiyle daha çok özel sektör aktörü olarak görülen (Thompson, Alvy ve Lees, 2000; Marshall, 2011) sosyal girişimcideki bu yetilerin birçoğunun da geleneksel kanıdaki-nin aksine kültürel olduğu ve daha sonradan da kazanılabildiği savunulmaktadır (Mort, Weerawadena ve Carnegie, 2003, s. 85). Nitekim sıklıkla kullanılan ve yenilikçilik vurgusu taşıyan imtiyaz anlaşması (franchising) yöntemi de her defasında yeniden üretim yerine başarısı sınıanmış olan yöntemin tekrarlanabilmesini ifade etmektedir (İçli ve Anıl, 2016, s. 42).

Girişimcilik niteliklerinin ve prensiplerinin sosyal girişimciliğin içeriğinde ilk etapta öne çıktığı düşünülse de toplumsal boyut olgunun anlam kazanmasında ağırlık merkezi konumundadır. Öyle ki girişimcilik izlenen yolu ifade ederken toplumsal boyut ise yolu sürdürmede temel misyon ve motivasyonu teşkil etmektedir, bu sebeple de toplumsal olanın girişi mi değiştirdiği kabul görmektedir (García, 2015, s. 97). İşletme dünyasının temsili olan girişimciliğin temel kaygısı ve çabası ekonomik bir zenginlik üretmekken sosyal girişimcilikte ekonomik zenginlik araçsallaştırılmakta ve temel kaygı ve çaba sosyal değer üretme yönünde olmaktadır (Güler, 2008, s. 65; Besler, 2010, s. 11). Topluma karşı taşıdıkları güçlü sosyal sorumluluk duygusu (Denizalp, 2009, s. 7) ve duyarlılık (Tan, Williams ve Tan, 2005) ile harekete geçen sosyal girişimciler, kendilerine edindikleri sosyal misyon doğrultusunda (Kırılmaz, 2014, s. 63–64) toplumsal sorunların çözümünde birer “katalizör” olma rolünü (VanSandt, Sud ve Marmé, 2009) yerine getirirler.

Bu çalışmada da sosyal girişimcilik kavramı tanıtılmakta ve literatürün gelişimi ele alınarak söz konusu kavramın sosyoloji disiplini ile ilişkisi ortaya konulmaktadır. Böylelikle sosyal girişimcilik olgusunun sosyolojik perspektiften nasıl ele alınabileceğine dair bir çerçeve önerisi sunulmaktadır. Buna göre de sosyal girişimciliğin, sosyal misyon, sosyal sermaye, toplumsal değişim ve toplumsal hareket kavramları bağlamında sosyolojik perspektiften çözümlenebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

2. Sosyal Girişimcilik Literatürünün Gelişimi

21. yüzyılda yoğun bir ilgi artışının olduğu görülen (Quarter, Ryan ve Chan, 2014) sosyal girişimcilik kavramsallaştırmasına alan yazında ilk olarak 1987 yılında Theobald'da karşılaşılrken (Güler, 2011, s. 82), 1980 yılında Ashoka'nın kurucusu William Drayton'ın (2006) da organizasyonu için “sosyal girişim” tanımlaması yaptığı görülmektedir (Denizalp, 2009, s. 7). Bu durum sosyal girişim alanı için kritik bir ayrıma da işaret etmektedir. Nitekim uygulama ve akademi şeklinde iki ayrı alanı bulunduğu (Besler, 2010, s. 3) anlaşılan sosyal girişimcilik olgusunun uygulamada doğup akademiye sıçradığını söylemek mümkündür.

Sosyal sorunlara duyarlı ve sosyal becerileri yüksek sosyal girişimcilerin tarihte yeni bir aktör olmadığı (Alvord, Brown ve Letts, 2004, s. 261; Özdevecioğlu ve Cingöz, 2009, s. 92; Denizalp, 2009, s. 7) her ne kadar isimlendirme olarak yeni olsa da bir olgu olarak uzun bir geçmişten beri var oldukları (Smith-Hunter, 2008, s. 97; Light, 2005, s. 1) sıklıkla ifade edilmektedir. Bu durumda uygulama alanında görece yeni olan ilgi artışının ise (Quarter, Ryan ve Chan, 2014) kalkınma tartışmalarında anlamlı bir farklılık oluşturduğu (Alvord, Brown ve Letts, 2004, s. 280) ve bu durumun mevcut ekonomi-politik konjonktür ile yakın ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır.

1970'lerin ortalarında dünya genelinde yaşanan ekonomik kriz sonrasında, merkezi yönetimin piyasa üzerindeki kontrolünü azaltarak refah yaklaşımından vazgeçmesi gerektiği yönünde

eleştiriler güçlenmeye başlamıştı (Dayar, Özçelik ve Altun, 2009, s. 69). Küreselleşme sürecinin de etkisiyle sektörler arasındaki keskin sınırlar silikleşmekte, böylelikle önceleri “kölelik sistemi” olarak görülen özel sektör işletmeleri birer aktör olarak anılmaya (Ryan, 1999, s. 130–131) ve bürokrasinin yanında sivil toplumla birlikte “yönetişim” modelinin iskeletini oluşturmaktaydı (Arpacı ve Karakılıç, 2009, s. 17). İşte bu bağlamda da ademi merkeziyetçi yeni yapının kendisine sunduğu fırsatı değerlendiren sosyal girişimciler (Henton, Melville ve Walesh, 1997, s. 154), sektörleri kuşatan “şemsiye” fonksiyonuyla (Besler, 2010, s. 3) sosyal politika alanında devlet dışı mekanizmaları bir araya getirmekte (Tireli, 2009, s. 95), bu yolla da olumlu yönde ve sistemli bir kalkınmanın uzun soluklu motoru olarak anılmaya başlamıştı (Neck, Brush ve Allen, 2009, s. 18). İlk olarak 2006’da Grameen Mikrokredi Modeliyle Bangladeşli iktisat profesörü Muhammed Yunus’a verilen Nobel Ödülü sosyal girişimcilğe olan ilgide ciddi bir sıçramaya yol açmış ve bu olguyu üniversite ile medyanın yoğun biçimde ilgi odağına yerleştirmişti (Martin ve Osberg, 2007, s. 30). 2008 yılında yaşanan ekonomik kriz yine girişimcileri ve sosyal organizasyonlarını akla getirdi (Doherty, Haugh ve Lyon, 2014, s. 417) ve 2009 yılında Nobel Ödülü yeniden sosyal girişimci tanımlamasıyla Elinor Ostrom’a verilerek olguya yönelik ilginin artırılması sağlanıyordu (Gonçalves, Carrara ve Schmittel, 2016, s. 1587).

Uygulama alanında yaşanan bu gelişmelerin aksine akademi alanında sosyal girişimcilik üzerine ciddi bir kargaşanın olduğu söylenebilir. Nitekim sosyal girişim literatüründe güçlü teorik zemin bir yana henüz üzerine mutabık olunan kavramsal bir çerçevenin oluşmadığı görülmektedir (Besler, 2010, s. 3). Buradan yaklaşımla da sosyal girişimcilik üzerine yeni olanın uygulamada değil akademi alanında olduğunu söylemek mümkündür. Akademik çalışmalardaki gelişimi ise 1991-2000 ve 2001-2010 arası iki farklı dönem altında aktarmak isabetli olacaktır. 1991 yılından önce de sosyal girişimciliğin kavramsallaştırılma çabasının olduğu savunulabilir ama köken olarak dayandırılabilceği bu tarihte metinlerin “civic, public” şeklinde girişimciliği ele aldığı ancak metinlerde “social” şeklinde ifade edilmediği görülmektedir.

Disiplinlerarası niteliğiyle her geçen gün “büyük anlatı”ya ulaşma yolunu güçlendiren sosyal girişimcilik (Dey ve Steyaert, 2010, s. 88), geniş yelpazesi altında, başta toplumdan ayrılan insanların istihdamı ve uyumu konusunda sosyal hizmet (Parker-Harris, Renko ve Caldwell, 2014, s. 1285; Berzin, 2012; Linton, 2013, s. 465) olmak üzere psikoloji (Chell, 2007, s. 19), sosyal psikoloji (Güler, 2010), halkla ilişkiler (Besler, 2010), insan kaynakları yönetimi (Nandan ve Scott, 2013, s. 257), eğitim bilimleri (Kelly, Campbell ve Harrison, 2015, s. 560), etik ve felsefe (Dion, 2014, s. 401), iktisat (Besler, 2010, s. 5) ve tıp (Sireau, 2013, s. 2–3) yanında kamu yönetimi, hukuk gibi yaklaşık olarak 25 farklı disipline (Gonçalves, Carrara ve Schmittel, 2016, s. 1606) tartışma sunmaktadır. Bu disiplinlerarası çalışmaların da yapısal ve yönetsel olarak iki farklı temada yoğunlaştığı görülmektedir (McKenny, 2014). Yapısal çalışmalar bireysel ve kurumsal düzeyde organizasyonun sahip olması gerekli görülen niteliklerine ve imtiyaz anlaşmasına (franchising) yer verirken yöntem çalışmaları ise sosyal girişimciliğin etki ölçümü ve değişkenlerin analizini içeren vaka çalışmalarına odaklanmaktadır.

Güçlü misyonu ve potansiyeline rağmen sosyal girişimciliğin –Grameen Mikrokredi Modeli de dahil olmak üzere– beklenen etkiyi oluşturamadığı yönündeki eleştiriler (Alvord, Brown ve Letts, 2004, s. 261; Light, 2005, s. 8) göz önünde bulundurulursa başarısızlığın bir nedeni de söz konusu toplumsal boyutunun ihmal edilmesi olarak gösterilebilir. Bu sebeple de *sosyal girişimciliğin* toplumsal boyutunu güçlendirecek olan sosyolojik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Mair ve Marti, 2006, s. 42).

3. Sosyolojik Bir Mesele Olarak Sosyal Girişimcilik

Bir dönem girişimcilik kavramına ilgisi olan ama modern şirketlerin yükselişiyle birlikte bu ilgisini zayıflatan sosyoloji disiplini (Marshall, 2009, s. 271) sosyal girişimcilik olgusu ile yeni ilişki kurma yolundadır. Taşıdığı sosyal sorumluluk ve toplumsal bilinç ile duyarlılık hissettiği sosyal sorunlar karşısında, yenilikçi ve derinlikli çözüm sunma peşinde olan sosyal girişimciliğin yola çıkma biçimi ve elde etmeyi hedeflediği sonuçlar doğrudan sosyolojik meseleler olarak görülmelidir. Her ne kadar yolu izleme biçimi sebebiyle işletme girişimciliğine yakın tutulsa da sosyal girişimciliğin farklılıklarının ortaya konmasında özellikle sosyoloji disiplinine doğrudan bir görev düşmektedir (Smith-Hunter, 2008, s. 93).

Yapılan çalışmalara bakıldığında da sosyal girişimciyi harekete geçiren toplumsal bilinç (Vasi, 2009, s. 168), eylemin ortaya konmasında sosyal girişimcinin toplumsal yapıyla girdiği etkileşim (Chell, 2007, s. 6) ve olgunun sosyal bağlamını ortaya koyan sosyal sermaye ve sosyal hareket meseleleri (Mair ve Marti, 2006, s. 40) doğrudan sosyoloji disiplinine bakan yönler olarak işaret edilmektedir. Söz konusu sosyolojik tartışmaların da literatürdeki kavramsal ve kuramsal dağınıklıkta kavramları yeniden düşünme fırsatı sunacağı (Mair ve Marti, 2006, s. 36) ve özellikle sosyal girişim teorisinde sosyal içeriğin güçlenmesi için önem taşıdığı (Garcia, 2015, s. 97) kabul görmektedir.

Bu çalışma kapsamında da sosyal girişimcilik üzerine birikmiş olan literatür incelendikten sonra olgunun sosyolojik tartışmalarla ilişkisi kurulabilecek dört temel odak saptanmıştır. İlk olarak sosyal girişimciyi harekete geçiren sosyal misyon, ikinci olarak toplumsal sorunların çözümü noktasında gerçekleştirdiği toplumsal değişim, üçüncü olarak ortaya koyduğu sosyal değerle ilişkili olarak ürettiği sosyal sermaye ve dördüncü olarak doğrudan literatürde de karşılığı olduğu görülen toplumsal hareket yönüyle sosyal girişimciliğin sosyolojik tartışmaya bakan bir mesele olduğu öne sürülmüştür.

3.1. Sosyal Misyon

Dünyada sosyal girişimciliğin önde gelen temsilcilerinden olan Bangladeşli iktisatçı Muhammed Yunus, günümüz sosyal sorunlarının ortaya çıkmasında kapitalizmin başarısızlıklarının yanında insanı tek boyutuyla ele alarak kapitalizmi daraltan okuma biçimimizin yol açtığı kendi kavramsal başarısızlığımızın daha etkili bir faktör olduğuna dikkat çekmektedir (Yunus, 2017). Bu bağlamda insan davranışını rasyonel ve bencil olarak kabul gören Olson'un yerine gönüllü ve örgütlü olarak ele alan Putnam'ın okuma biçimine yakın duran (Degli-Antoni, 2016, s. 28) sosyal girişimcilik, sıklıkla ekonomik değer üretme düzleminde ele alınan girişimciliğin karşısında anlamlı bir konumda durmaktadır.

Taşıdığı toplumsal bilinci ile sosyal girişimciler, girişim faaliyetinin ortaya koyduğu değere sosyal bir içerik katma mücadelesi vermektedirler. Sosyal eylemle iç içelik, öznel, zor ölçülebilirlik, yenilenebilirlik ve paylaşılabilirlik şeklinde beş temel niteliği bulunan (Young, 2006, s. 57-58) söz konusu sosyal değer, sosyal girişimcinin sosyal etki oluşturma amacıyla temelde artırma mücadelesinde olduğu değeri ifade etmekte (Bornstein ve Davis, 2010, s. 30-31) ve misyonunun temelini teşkil etmektedir. Eyleminin merkezine sosyal misyonu yerleştiren ve tüm organizasyonun kimliğini bu misyonla yapılandıran sosyal girişimci (Stevens, Moray ve Bruneel, 2015, s. 1056), elde ettiği ekonomik değeri de yine sosyal etki oluşturma yolunda araçsallaştıracağı için değersiz görmez ve artırma yoluna gider (Ersen, Kaya ve Meydanoğlu, 2010, s. 9). Bu yüzden de sosyal misyonuyla ekonomik değer arasında barışık bir ilişki kuran sosyal girişimcinin gönüllü sektörü özel sektöre yakınlığına ilişkin savunulabilir (İçli ve Anıl, 2016, s. 32).

Ekonomik pratiklerin arka planına yönelik ünlü “Protestan ahlakı ve kapitalizm” tezinde Weber (1999), ekonomik faaliyetlerin her zaman rasyonel gerekçelere dayanmadığını ve zaman zaman ahlaki dayanaklarının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Weber’e göre kapitalizmin gelişmesinde etkili olan bireycilik, biriktirme ve çok çalışma gibi protestan ahlakının nitelikleri, ekonomik pratiklerin arkasında bulunan değerleri içeren sosyal sisteme işaret etmektedir. Buradan da davranış ile eylemin “anlam” düzleminde ayrıştığına dikkat çeken ve anlamın toplumsal eylemin temelini oluşturduğu vurgusuyla eylem ile kültür arasındaki bağımlılığa vurgu yapan Weber (Kane, 2013, s. 195) ideal tip kategorizasyonuna giderek amaç yönelimli, değer yönelimli, güdüye dayalı ve geleneğe dayalı olmak üzere dört eylem tipi olduğunu öne sürmektedir (Cosser, 2013, s. 201; Arslantürk ve Amman, 2000, s. 110; Swingewood, 1998, s. 179). Duygusal ve geleneksel eylemin daha çok tepkisel olduğuna; amaç yönelimli ile değer yönelimli eylemin ise bilinçli yapılan bir seçime dayandığına dikkat çeken Weber (Swingewood, 1998, s. 180), ideal eylem formu olarak da amaç yönelimli eyleme işaret etmektedir. Sosyal girişim eyleminin ise Weber’in öne sürdüğü eylem tiplerinden amaç yönelimli rasyonel eylem ile değer yönelimli rasyonel eylemin anlamlı bir sentezi olduğu savunulabilir. Nitekim sosyal girişimci planlı ve hedefli bir eylem ortaya koyarken dayanak olarak değerden güç almaktadır ve sosyal değer ile ekonomik değeri ortak bir zeminde buluşturmaktadır.

Ekonomik değerle barışık biçimde sosyal girişimcinin ortaya koyduğu sosyal değer üretimini bir sosyal inşa süreci olarak görmek mümkündür (Chell, 2007, s. 16). Söz konusu inşa sürecinde sosyal girişimci ile içinde bulunduğu toplumsal yapı arasında da kaçınılmaz olarak bir etkileşim gerçekleşmektedir. Bu etkileşim de temelde Bourdieu ve Giddens’in yapı ile özne arasında var olduğunu öne sürdükleri ayrılık veya uyum meselesiyle doğrudan ilişkilidir (Mair ve Marti, 2006, s. 40). Nitekim her iki düşünür de kişilerin davranışlarına etki eden dışsal bir yapının varlığına işaret etmektedir ve bu yapının kişileri içinde yaşadıkları koşulları yeniden üreten bir araç olmanın yanında bu koşulların da bir sonucu olduğuna dikkat çekmektedirler. Ayrıştıkları noktada ise Bourdieu insan davranışının daha belirli ve mekanik bir şey olduğunu iddia ederken Giddens kişiye toplumsal ortamı dönüştürücü bir aktör olma imkânı vermektedir (Layder, 2010, s. 204). Bu durumda içinde bulunduğu toplumsal yapıyla etkileşiminde sosyal girişimci, var olan kaynakları kullanarak veya yeni kaynak üreterek dışsal yapıya dönüşümcü bir etkide bulunabilmektedir.

3.2. Sosyal Sermaye

Toplumsal uyumdaki tıkanıklıkları giderme mücadelesi veren sosyal girişimciliğin kullandığı kaynaklar, kurumsal ve kültürel olduğu kadar ilişkisel bir nitelik de gösterebilmektedir (Dacin, Dacin ve Matear, 2010, s. 48). Bu anlamda maddi olan ve maddi olmayan şekilde temel bir ayrıma tabi tutabileceğimiz sosyal girişimciliğin kaynaklarının (Austin, Stevenson ve Wei-Skillern, 2006, s. 12) “sermaye” çatısı altında bir araya getirdiğimizde finans, insan ve sosyal sermaye şeklinde üç biçimi bulunduğunu ifade etmek mümkündür (Smith-Hunter, 2008, s. 100–102).

Finans ve insan sermayesi sosyal girişim eyleminin ortaya konması sürecinde etkin olarak kullanılan kaynak biçimleriye sosyal sermaye ise söz konusu eylemin sosyal ağlarını temsil eden ilişkisel formunu ifade etmektedir. Kullanıldıkça eksilmek yerine artan (Özdevecioğlu ve Cingöz, 2009, s. 87) ve bu yolla da finans ve insan kaynaklarını artırıcı katkı sağlayan (İçli ve Anıl, 2016, s. 49) sosyal sermaye kaynağının “ağ” ve “güven” şeklinde iki dayanağı bulunmaktadır (Tecim, 2011, s. 45). Buradaki ağ düzeneği ilişkilerin bir aradalığını ifade eden sisteme, güven ise yaşanmışlıkların karşılığında ortaya çıkan ve bu ilişkileri tanımlayan duygu durumuna karşılık gelmektedir.

Teknolojik gelişmelerin hızlanmasının yanında yaygınlaşmasıyla birlikte dijital medya, ilişkileri yeniden şekillendirmeye başlamış ve sosyal ağları etkin bir konuma taşımıştır (Grenier, 2006, s. 123). 1990'ların sonunda bilgisayar ve telekomünikasyon alanlarında yaşanan yaygınlaşmaya paralel olarak internetin iletişim gücünü artırması, ağlardan oluşan yeni merkezsiz bir sistem ortaya çıkarmış ve insanlar farklı mekanlarda bulunsalar da ağlar üzerinden hızlı bir birlik-telik kurabilir hale gelmişlerdir (Castells, 2013, s. 66). Söz konusu etkisi keşfedilen sosyal ağların, 1990'lı yıllarda Amerika'da teknolojik ve ekonomik değişime kolay adapte olabilmek adına dikeyden yatay örgütlenme modeline geçen işletmelerin bir strateji nesnesi haline geldikleri de görülmektedir (Castells, 2013, s. 222). Castells'in "ağ toplumu" şeklinde ifade ettiği ve sosyal ağların yeni bir toplumsallık ürettiği söz konusu dönemde, sosyal girişimcilik de işletme dünyasına sıçrayan bu gelişmeleri takip etmiş ve Ashoka ile Schwab gibi finansal veya sosyal sermaye sağlama yoluyla dünya üzerinde var olan sosyal girişimcileri buluşturan küresel ve dijital bir platform kurmuştur (Shapiro, 2012, s. 6; Grenier, 2006, s. 135). Bu yolla sağlanan sosyal etkiyi küresel ölçüğe taşıma peşinde olan sosyal girişim ağı, sosyal girişimciler arasında üretilen ve sosyal girişimciler üzerinden geniş kitlelere ulaşmayı ifade eden küresel, dijital ve ilişkisel bir sistemi temsil etmektedir.

Kurduğu ağ yoluyla toplumsal bir kontrol de getiren sosyal girişimcilerin toplumda dışlanmış ve toplumsal kaynakların dışında bırakılmış olan dezavantajlı gruplar için (Alvord, Brown ve Letts, 2004, s. 270; Vansandt, Sud ve Marmé, 2009, s. 420) yeni bir toplumsal bütünleşme inşa ettikleri söylenebilir. Bu ağ düzeneği, sosyal sermayenin ikinci dayanağı olan güven duygusuyla birlikte, dezavantajlı bireylerin yaşadıkları sosyal dışlanmayı azaltarak kalkınmaya toplumsal bir boyut katmaktadır (Kunduracı, 2010, s. 177). Böylelikle ortaya konan kolektif bilinç yoluyla sosyal girişimciler, Durkheim'in dikkat çektiği günümüz organik toplumunun ürettiği ahlaki bireyciliğin yerine ahlaki birlikle bütünleşme (Giddens, 2010, s. 193) imkânı getirmektedir. Diğer yandan sosyal girişimcilerin işçileri üretim araçlarına yakınlaraştırarak (Gonçalves, Carrara ve Schmittel, 2016, s. 1588) Marx'ın dikkat çektiği üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlar arasındaki üretim ilişkileri eksensiz sınıfsal ve tarihsel çatışmayı (Cosser, 2013, s. 61) azaltıcı işlev gördüğü de savunulabilir.

3.3. Toplumsal Değişim

Yapılan çalışmalarda sosyal girişimciliğin en fazla vurgulandığı noktanın sosyal değişim oluşturma olduğu görülmektedir. Sosyal girişim eyleminin sosyal değişimi gerektirdiği vurgusunun yanında (Güler, 2008; Bornstein, 2007; Alvord, Brown ve Letts, 2004) sosyal girişimci aktörün de bir değişim ajanı olduğu fikri (Borins, 2000; Brinckerhoff, 2000; Alvord, Brown ve Letts, 2004; Bornstein 2007), 21. yüzyılın girişinde sosyal gelişme ile ilişkisi ölçüsünde sosyal girişimciliğe ciddi bir ön kazandırdığı anlaşılmaktadır. Tek başına sosyal değişim vurgusuyla sosyolojinin konusu olmayı hak eden sosyal girişimciliğin kapitalizmde ihmal edilen "sosyolojik başarı" vaadi (McBrearty, 2007, s. 75) olguyu sosyoloji disiplinine daha da yakınlaştırmaktadır.

Sosyal soruna yönelik ortaya koyduğu yenilikçi yaklaşımla sosyal alanda değişim aktörleri olan sosyal girişimcilerin sosyal değer üretme yolunda (García, 2015, s. 98) dışsal olan sisteme etki edebilmek için belli içsel nitelikleri taşıması beklenmektedir (Thompson, Alvy ve Lees, 2000 s. 337). Taşındığı sorumluluk duygusu ve duyarlılıkla (Tan, Williams ve Tan, 2005) topluma duyarsız kalmayan ve doğru yerde doğru zamanda bulunan (Chell, Spence, Perrini ve Harris, 2016, s. 623), fırsatları sezebilen (Peredo ve McLean, 2006) ve fırsatları değerlendirebilen (Mair ve Marti, 2006) sosyal girişimci, gerektiğinde yaratıcılık sezgisini (Shaw, Shaw ve Wilson, 2002)

güçlü vizyonu ile birleştirerek (Thompson, Alvy ve Lees, 2000) kaynak üretebilir. Üretim sürecinde karşılaşılan riski de göze almaktan çekinmeyen sosyal girişimci (Mort, Weerawardena ve Carnegie, 2003; Weerawardena ve Mort, 2006) taşıdığı radikallik (Zahra, Rawhouser, Bhawe, Neubaum ve Hayton, 2008) ve kararlılıkla karmaşık sorunlarla baş edebilmekte ve insanları bu yolda kendisinin etrafında toplayabilmektedir.

Serbest piyasa imkanlarından yararlanma yoluyla kapitalizmin gediklerini onaran sosyal girişimciler (Gonçalves, Carrara ve Schmittel, 2016, s. 1605), sosyal sorunları çözüme kavuşturma amacıyla çeşitli değişim stratejileri üretirler (Bloom ve Chatterji, 2009). Sistem içerisinde kalarak gerçekleştirilen söz konusu sosyal değişim, sistem tarafından dışlanan gruplar lehine sistemi reforme ederek (Martin ve Osberg, 2007) dezavantajlı kimseleri toplumun geri kalanıyla bütünleştirme yoluna gitmektedir (Haugh ve Talwar, 2016, s. 654). Bu sosyal değer temelli yaklaşımı ve revizyonu sebebiyle kapitalizmin özgeci formu olarak lanse edilen sosyal girişimcilik (Tan, Williams ve Tan, 2005, s. 353), kalkınma tartışmalarında da alternatif olarak sosyal ve ekonomik kalkınma arasında dengeci bir konum tutmaktadır (Gonçalves, Carrara ve Schmittel, 2016, s. 1588). Ekonomi temelli kalkınmanın ortaya çıkardığı çevresel yozlaşma için de sosyal girişimcilik, sosyal, ekonomik ve ekolojik gelişimin bir aradalığını savunmakta (Birch ve Whittam, 2006, s. 6) ve sosyal sermaye vurgusuyla ekonominin yanında kültürel bağlama da dikkat çekmektedir (Alvord, Brown ve Letts, 2004, s. 279). Gerçekleştirdiği sosyal değişimi de kendi kaynağını üretme yoluna (Bornstein ve Davis, 2010, s. 35) ve sosyal sermaye kullanma yardımıyla (Kırılmaz, 2014, s. 68) sürdürülebilir kılmak sosyal girişimciliğin dönüşüm kadar vurguladığı diğer bir meseledir (Besler, 2010, s. 15).

3.4. Toplumsal Hareket

Toplumda var olan kaynakların harekete geçmesini ifade eden ve toplumsal aktörler arasındaki mücadeleye işaret eden toplumsal hareket olgusunun (Touraine, 2007, s. 103), organizasyon yapısı ve eylemlilik bağlamı nedeniyle protesto hareketinden ayrı tutulması gerekmektedir. Söz konusu kaynakların bölüşümünü ifade eden toplumsal hareketler son derece politik ve ekonomik olabileceği gibi, kaynakların toplumsal kodlarının yeniden tanımlanması anlamında sosyal ve kültürel de olabilmektedir. Sosyal girişim eylemi de bu bağlamda yoksulluk ve işsizlikle mücadelede kaynak dağılımını ifade eden politik ve ekonomik (Gonçalves, Carrara ve Schmittel, 2016, s. 1605); bireysel çıkar yerine toplumsal faydayı artırarak kapitalizm formuna özgeci (Tan, Williams ve Tan, 2005, s. 353) ve ekolojik (Vansandt, Sud ve Marmé, 2009, s. 420) bir içerik kazandırdığı için de sosyal ve kültürel bir meydan okuma (Martin ve Osberg, 2007, s. 35–36) olduğu için toplumsal hareket şeklinde anılmayı hak etmektedir (Dacin, Dacin ve Matear, 2010, s. 41; Gonçalves, Carrara ve Schmittel, 2016, s. 1605; Mair ve Marti, 2006, s. 41; Martin ve Osberg 2007, s. 35–36; Bornstein ve Davis, 2010, s. 12; Alvord, Brown ve Letts, 2004, s. 262–263; Katzenstein ve Chrispin, 2011, s. 87).

Küreselleşme süreci bir yandan sosyal sorunların daha da karmaşıklaşmasına yol açarken diğer taraftan yeni fırsatlar ve kaynaklar da sunuyor olması sebebiyle söz konusu karmaşıklıkla çözümleyici güçleri de beraberinde getirmektedir. Bu anlamda yoğunlaşan sosyal iletişim ağlarının ülkeler arasındaki sınırları silikleştirmesi ve küresel vatandaşlık söyleminin güç kazanması sosyal misyonlu işletme sistemini daha görünür kılmış ve sosyal girişimcilik hareketini de bu bağlamda öne çıkarmıştır (Bornstein ve Davis, 2010, s. 12). Sosyal girişimcilik hareketinin bir toplumsal hareket olabilme imkanı ölçüsünde iki temel karakteristiğine dikkat çekilmektedir. İlk olarak içeriğine dair rasyonel ve apolitik olduğu vurgulanan (Grenier, 2006, s. 137) sosyal giri-

şimcilik hareketi, yapısı itibariyle de yukarıdan aşağıya değil aşağıdan yukarıya doğru bir değişimi ifade etmektedir (Katzenstein ve Chrispin, 2011, s. 87).

Bir toplumsal hareket olma yönüyle sosyal girişimcilik hareketi temel olarak sosyo-ekonomik sistemin işleyişi sırasında sistem dışında kalan mağdur grupların (Hibbert, Hogg ve Quinn, 2002; Martin ve Osberg, 2007) gerek sahip oldukları potansiyellerini ortaya çıkarma yoluyla (Martin ve Osberg, 2007) gerekse de ürettiği sosyal etki yoluyla (Alvord, Brown ve Letts, 2004; Bloom ve Chatterji, 2009), sisteme dahil etme mücadelesi vermektedir (Thompson, 2002; Vansandt, Sud ve Marmé, 2009). Söz konusu işlevi sebebiyle de sosyal girişimciliğin zaman zaman “yeni beyaz devrim” (Venugopal ve Abhi, 2013) zaman zaman da “tahakküm gücü” (Williams ve Kadamawe, 2012) şeklinde iki taraflı lanse edildiği anlaşılmaktadır. Marksist perspektife göre de kapitalizmin kültürel temsilcisi olan sosyal girişimciliğin, hükümet dışı organizasyonları güçlendirdiği ve ekonomik bir mantık ürettiği için (Dey ve Steyaert, 2016, s. 638–639) olumsuz yönde bir toplumsal hareket, Durkheimci perspektife göre ise toplumsal bütünleşme ile mağdur gruplar üzerinde toplumsal denetim sağlayıcı bir kontrol sistemi ürettiği için (Coser, 2013, s. 129) olumlu yönde bir toplumsal hareket olduğu savunulabilir.

4. Sonuç

Sosyal girişimcilik üzerine biriken literatür sosyolojik bir yaklaşımla incelendiğinde dört temel noktanın tartışma sınırlarının içerisinde bulunduğu savunulabilir. Ürettiği değeri sosyal alanda bir etkiye dönüştürme mücadelesi veren sosyal girişimcinin, söz konusu etki oluşturma sürecinde taşıdığı temel misyonu, toplumda kurduğu ilişki biçimleri, gerçekleştirdiği değişimi ve etkiyi kitleselleştirme sistemi sosyolojinin doğrudan ilgi alanına girmektedir.

Bu çalışma kapsamında öncelikle sosyal girişimcinin sahip olduğu misyonun sosyolojik bir tartışma içerdiği sonucuna varılmıştır. Sosyal girişimciler taşıdıkları toplumsal bilinç ve duyarlılık sebebiyle toplumsal sorunların çözümüne odaklanmaktadır. Sorunların çözümüne adına ürettikleri ekonomik değer ise sosyal girişimcilerin temel motivasyonu için yeterli etken değildir, çünkü sosyal değeri ekonomik değere göre öncelemektedirler. Bu eylemleri ile de sosyal girişimcilerin, Weber’in öne sürdüğü amaç yönelimli eylem ile değer yönelimli eylem tipinin anlamlı bir sentezini ortaya koydukları söylenebilmektedir.

İkinci olarak sosyal girişimciliğin toplumsal ilişkilere olan vurgusu yönüyle sosyolojik bir mesele olduğu düşünülebilir. Çünkü sosyal girişimciliğin finans kaynağı, insan kaynağı ve sosyal kaynak şeklinde kategorize edilebilecek olan kaynakları bulunmakta ve sosyal girişimcilik sosyal sermaye yoluyla özellikle finans kaynağı ve insan kaynağını artırmaktadır. Bu noktada Ashoka ve Scwab örneklerinde görüldüğü üzere kurduğu ağ sistemi ve ürettiği güven duygusu yoluyla kullandığı, ancak kullanırken de artırdığı bir sermaye formu olarak sosyal sermaye yönüyle sosyal girişimcilik sosyoloji disiplinine konu edilebilmektedir.

Sosyal girişimciliğin sosyolojik bir mesele olarak üçüncü boyutunun sosyal sorunlar karşısında toplumda hedeflediği dönüşüm olduğu söylenebilir. Nitekim sosyal girişimciliğin gerek sosyal sermaye yoluyla gerekse de sosyal girişimci aktörün becerisi yoluyla toplumsal kaynakların dağıtılmasında aldığı dönüştürücü bir etkisi bulunmaktadır. Bu yönüyle de sürdürülebilir kalkınma tartışmalarında ifade edilen kültürel ve çevresel boyutu güçlendirici olduğu savunulan sosyal girişimciler, aynı zamanda toplumsal dönüşüm oluştururken dezavantajlı bireylerin lehine bir konum almaktadır. Bu sebeple de dezavantajlıların üretim araçlarına karşın yaşadıkları mahrumiyeti zayıflattıkları için de sosyal girişimciliğin, Marx’ın ifade ettiği sınıfsal çatışmayı azaltıcı bir işlev gördüğü savunulabilir.

Dördüncü ve son boyut olarak sosyal girişimciliğin toplumsal bir hareket olabilme imkanı son derece sosyolojik bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Nitekim toplumdaki kaynakların yeniden dağıtımını amaçlayan sosyal girişimcilik için kapitalizmin özgeci formu olduğu ve bu yönüyle de sosyal ve kültürel bir meydan okuma içerdiği literatürde de doğrudan ele alınmaktadır. Bu noktada her ne kadar kapitalizmin kültürel bir temsili olması sebebiyle Marksist perspektif tarafından olumsuz bir yaklaşımla ele alındığı görülsede özellikle rasyonel ve apolitik bir içeriği olduğu kabul edilen sosyal girişimciliğin aşağıdan yukarıya doğru değişimi ifade ettiği için toplumsal bir hareket olarak ele alınabilmektedir.

Sonuç olarak “girişim” yönüyle işletme disiplinine yaklaşılan olgunun “sosyal” yönüyle sosyoloji disiplinine uzak kalması beklenemezdi, ancak yapılan çalışmalarda sosyolojik perspektifin sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu noktada sosyal misyon üzerine sosyal girişimciler ile yapılacak olan derinlemesine görüşmeler, toplumsal dönüşüm üzerine sosyal girişim eyleminin öncesinin ve sonrasının karşılaştırılması, toplumsal hareket üzerine sosyal girişimciliğe olan toplumsal algının incelenmesi sosyal girişimcilik bağlamında çalışılmayı bekleyen konular arasındadır. Bu yönde ileri çalışmalarla sosyal girişimciliğin sosyal boyutunun güçlendirilmesi, toplumsal gelişme yönünde etkin bir aktör olma yolunda ilerleyen sosyal girişimcilerin sosyal etkinliklerini artıracaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Alvord, S. H., Brown, L. D., & Letts, C. W. (2004). Social entrepreneurship and societal transformation: An exploratory study. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 40(3), 260–282. <http://dx.doi.org/10.1177/0021886304266847>
- Arpacı, I. ve Karakılıçık, Y. (2009, Ekim). *Sosyal girişimcilik karşısında sosyal devleti yeniden düşünmek: Girişim sosyalleşirken a-sosyalleşen “devlet”*. VI. Uluslararası STK’lar Kongresi’nde sunulan bildiri, Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale
- Arslantürk, Z., ve Amman, M. T. (2000). *Sosyoloji: Kavramlar, kurumlar, süreçler, teoriler*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Aslan, G., Araza, A. ve Bulut, Ç. (2012). Sosyal girişimciliğin kavramsal çerçevesi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 7(2), 69–88.
- Austin, J. E., Stevenson, H. H., & Wei-Skillern, J. (2006). Social entrepreneurship and commercial entrepreneurship: Same, different, or both?. *Entrepreneurship Theory and Practise*, 30(1), 1–22. Erişim adresi: <http://www.scielo.br/pdf/rausp/v47n3/03.pdf>
- Berzin, S. C. (2012). Where is social work in the social entrepreneurship movement?. *Social Work*, 57(2), 185–188. <https://doi.org/10.18084/1084-7219.20.1.189>
- Besler, S. (2010). Sosyal girişimcilik. S. Besler (Ed.), *Sosyal girişimcilik kitabı* içinde (s. 3–28). İstanbul: Beta Yayınları.
- Bloom, P. N., & Chatterji, A. K. (2009). Scaling social entrepreneurship impact. *California Management Review*, 51(3), 14–33. <https://doi.org/10.2307/41166496>
- Borins, S. (2000). Loose cannons and rule breakers, or enterprising leaders? Some evidence about innovative public managers. *Public Administration Review*, 60(6), 498–507. <https://doi.org/10.1111/0033-3352.00113>
- Bornstein, D. (2007). *How to change the world: Social entrepreneurs and the power of new ideas*. Oxford: Oxford University Press.

- Bornstein, D., & Davis, S. (2010). *Social entrepreneurship: What everyone needs to know?*. Oxford: Oxford University Press.
- Brinckerhoff, P. C. (2000). *Social entrepreneurship: The art of mission-based venture development*. John Wiley and Sons.
- Castells, M. (2013). *İsyan ve umut ağları: İnternet çağında toplumsal hareketler*. (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Chell, E. (2007). Social enterprise and entrepreneurship: Towards a convergent theory of the entrepreneurial process. *International Small Business Journal*, 25(1), 5–26. <https://doi.org/10.1177/0266242607071779>
- Chell, E., Spence, L. J., Perrini, F., & Harris, J. D. (2016). Social entrepreneurship and business ethics: Does social equal ethical?. *Journal of Business Ethics*, 133(4), 619–625. <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2439-6>
- Coser, L. (2013). *Sosyolojik düşüncenin ustaları: Tarihsel ve toplumsal bağlamda fikirler*. (H. Hülür, S. Toker ve İ. Mazman, Çev.). 2. Basım, Ankara: De ki Basım Yayım Ltd. Şti.
- Dacin, P. A., Dacin, M. T., & Matear, M. (2010). Social entrepreneurship: Why we don't need a new theory and how we move forward from here. *Academy of Management Perspectives*, 24(3), 37–57. <https://doi.org/10.5465/amp.24.3.37>
- Dayar, H., Özçelik, Ö. ve Altun, A. (2009, Ekim). *Devlet girişimlerinin özelleştirilmesi, Türkiye ve Dünya deneyimleri*. VI. Uluslararası STK'lar Kongresi'nde sunulan bildiri, Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale
- Dees, J. G. (2012). A tale of two cultures: Charity, problem solving, and the future of social entrepreneurship. *Journal of Business Ethics*, 111(3), 321–334. <https://doi.org/10.1007/s10551-012-1412-5>
- Defourny, J., & Nyssens, M. (2010). Conceptions of social enterprise and social entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and divergences. *Journal of Social Entrepreneurship*, 1(1), 32–53. <https://doi.org/10.1080/19420670903442053>
- Degli Antoni, G. D. (2016). The emergence of social enterprises through the initiative of self-organized citizens: an analysis starting from Olson's approach to the logic of collective action. *International Review of Sociology*, 26(1), 19–30. <https://doi.org/10.1080/03906701.2016.1148335>
- Denizalp, H. (2009). *Toplumsal dönüşüm için sosyal girişimcilik rehberi*. Ankara: Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Yayını.
- Dey, P., & Steyaert, C. (2010). The politics of narrating social entrepreneurship. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in The Global Economy*, 4(1), 85–108. <https://doi.org/10.1108/17506201011029528>
- Dey, P., & Steyaert, C. (2016). Rethinking the space of ethics in social entrepreneurship: Power, subjectivity, and practices of freedom. *Journal of Business Ethics*, 133(4), 627–641. <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2450-y>
- Dion, M. (2014). The economic and non-economic dimensions of social enterprises' moral discourse: an issue of axiological and philosophical coherence. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 10(2), 385–408. <https://doi.org/10.1007/s11365-012-0238-z>
- Doherty, B., Haugh, H., & Lyon, F. (2014). Social enterprises as hybrid organizations: A review and research agenda. *International Journal of Management Reviews*, 16(4), 417–436. <https://doi.org/10.1111/ijmr.12028>
- Drayton, B. (2006). The citizen sector transformed. In A. Nicholls, (Ed.) *Social entrepreneurship: New models of sustainable social change* (pp. 45–55). Oxford: Oxford University Press.
- Ersen, T. B., Kaya, D., ve Meydanoglu, Z. (2010). *Sosyal girişimler ve Türkiye ihtiyacı analizi raporu*. İstanbul: TÜSEV Yayınları.
- García, I. (2015). Present and future of social entrepreneurship: alternative theories and research. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*, 6(2), 87–100. Erişim adresi: <http://www.ugr.es/~jett/index.php>
- Giddens, A. (2010). *Kapitalizm ve modern sosyal teori: Marx, Durkheim ve Max Weber'in çalışmalarının analizi*. (Ü. Tatlıcan, Çev.). 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gonçalves, C. P., Carrara, K., & Schmittel, R. M. (2016). The phenomenon of social enterprises: are we keeping watch on this cultural practice?. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 27(4), 1585–1610. <https://doi.org/10.1007/s11266-015-9624-9>
- Grenier, P. (2006). Social entrepreneurship: Agency in a globalizing world. In A. Nicholls, (Ed.) *Social entrepreneurship: New models of sustainable social change* (pp. 119–143). Oxford: Oxford University Press.
- Güler, B. K. (2008). *Sosyal girişimciliği etkileyen faktörlerin analizi*. (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Güler, B. K. (2010). *Sosyal girişimcilik*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Güler, B. K. (2011). Yoksullukla mücadelede sosyal girişimcilik: Ashoka üyelerinden sosyal yenilikçi örnek uygulamalar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(3), 79–111.

- Haugh, H. (2005). A research agenda for social entrepreneurship. *Social enterprise journal*, 1(1), 1–12. <https://doi.org/10.1108/17508610580000703>
- Haugh, H. M., & Talwar, A. (2016). Linking social entrepreneurship and social change: The mediating role of empowerment. *Journal of Business Ethics*, 133(4), 643–658. <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2449-4>
- Henton, D., Melville, J., & Walesh, K. (1997). The age of the civic entrepreneur: restoring civil society and building economic community. *National Civic Review*, 86(2), 149–156. <https://doi.org/10.1002/ncr.4100860208>
- Hibbert, S. A., Hogg, G., & Quinn, T. (2002). Consumer response to social entrepreneurship: The case of the Big Issue in Scotland. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 7(3), 288–301. <https://doi.org/10.1002/nvsm.186>
- İçli, G. E. ve Anıl, N. K. (2016). *Sosyal franchising: Bir sosyal girişimcilik yöntemi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi
- Kane, A. E. (2013). Sosyal teoride kültürün merkeziliği: Weber ve Durkheim'dan temel ipuçları. S. P. Turner (Ed.), *Sosyal teori ve sosyoloji: Klasikler ve ötesi kitabı* içinde, 2. Basım, İstanbul: Küre Yayınları
- Katzenstein, J., & Chrispin, B. R. (2011). Social entrepreneurship and a new model for international development in the 21st century. *Journal of Developmental Entrepreneurship*, 16(01), 87–102. <https://doi.org/10.1142/S1084946711001720>
- Kelly, P. J., Campbell, P. B. E., & Harrison, L. (2015). 'Don't be a smart arse': social enterprise-based transitional labour-market programmes as neo-liberal technologies of the self. *British Journal of Sociology of Education*, 36(4), 558–576. <https://doi.org/10.1080/01425692.2013.829744>
- Kırılmaz, K. S. (2014). Sosyal girişimcilik boyutlarına kuramsal bir bakış. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 55–74.
- Kunduracı, N. F. (2010, Ekim). *Yoksullukla mücadele kalkınma ilişkisinde sosyal sermayenin rolü*. Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu: Deneyimler ve Fikirler'inde sunulan bildiri, İstanbul.
- Layder, D. (2010). *Sosyal teoriye giriş*. (Ü. Tatlıcan, Çev.). 3. Basım, İstanbul: Küre Yayınları.
- Light, P. (2005). Searching for Social Entrepreneurship: Who might they be, where they might be found, what they do. *Association for Research on Nonprofit and Voluntary Associations*. <https://doi.org/10.1.1.180.854>
- Linton, K. F. (2013). Developing a social enterprise as a social worker. *Administration in Social Work*, 37(5), 458–470. <https://doi.org/10.1080/03643107.2013.828000>
- Mair, J., & Marti, I. (2006). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*, 41(1), 36–44. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2005.09.002>
- Marshall, G. (2009). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akın ve D. Kömürçü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marshall, R. S. (2011). Conceptualizing the international for-profit social entrepreneur. *Journal of Business Ethics*, 98(2), 183–198. <https://doi.org/10.1007/s10551-010-0545-7>
- Martin, R. L., & Osberg, S. (2007). Social entrepreneurship: The case for definition. *Stanford Social Innovation Review*, 5(2), 28–39. Erişim adresi: https://ssir.org/articles/entry/social_entrepreneurship_the_case_for_definition
- McBrearty, S. (2007). Social enterprise: a solution for the voluntary sector?. *Social Enterprise Journal*, 3(1), 67–77. <https://doi.org/10.1108/17508610780000722>
- McKenny, A. F. (2014). Research in social entrepreneurship: An annotated bibliography. In J. B. Short (Ed.), *Social entrepreneurship and research methods* (pp. 265–293). U.K.: Emerald Group Publishing Limited.
- Mort, G. S., Weerawardena, J., & Carnegie, K. (2003). Social entrepreneurship: Towards conceptualisation. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 8(1), 76–88. <https://doi.org/10.1002/nvsm.202>
- Murphy, P. J., & Coombes, S. M. (2009). A model of social entrepreneurial discovery. *Journal of Business Ethics*, 87(3), 325–336. <https://doi.org/10.1007/s10551-008-9921-y>
- Nandan, M., & Scott, P. A. (2013). Social entrepreneurship and social work: The need for a transdisciplinary educational model. *Administration in Social Work*, 37(3), 257–271. <https://doi.org/10.1080/03643107.2012.684428>
- Neck, H., Brush, C., & Allen, E. (2009). The landscape of social entrepreneurship. *Business Horizons*, 52(1), 13–19. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2008.09.002>
- Özdevecioğlu, M. ve Cingöz, A. (2009). Sosyal girişimcilik ve sosyal girişimciler: Teorik çerçeve. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32, 81–95.
- Parker Harris, S., Renko, M., & Caldwell, K. (2014). Social entrepreneurship as an employment pathway for people with disabilities: exploring political-economic and socio-cultural factors. *Disability & Society*, 29(8), 1275–1290. <https://doi.org/10.1080/09687599.2014.924904>

- Peredo, A. M., & McLean, M. (2006). Social entrepreneurship: A critical review of the concept. *Journal of World Business*, 41(1), 56–65. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2005.10.007>
- Quarter, J., Ryan, S., & Chan, A. (Eds.). (2014). *Social purpose enterprises: Case studies for social change*. Toronto: University of Toronto Press.
- Ryan, W. P. (1999). The new landscape for nonprofits. *Harvard Business Review*, 77(1), 127–136. Erişim adresi: <https://hbswk.hbs.edu/archive/the-new-landscape-for-nonprofits>
- Sastre-Castillo, M. A., Peris-Ortiz, M., & Danvila-Del Valle, I. (2015). What is different about the profile of the social entrepreneur?. *Nonprofit Management and Leadership*, 25(4), 349–369. <https://doi.org/10.1002/nml.21138>
- Shapiro, R. A. (Ed.). (2012). *The real problem solvers: Social entrepreneurs in America*. California: Stanford University Press.
- Shaw, E., Shaw, J., & Wilson, M. (2002). *Unsung entrepreneurs: Entrepreneurship for social gain*. Durham: University of Durham Business School.
- Sireau, N. (2013). *Rare diseases: Challenges and opportunities for social entrepreneurs*, Sheffield England Greenleaf Publishing.
- Smith-Hunter, A. E. (2008). Toward a multidimensional model of social entrepreneurship: definitions, clarifications, and theoretical perspectives. *Journal of Business & Economics Research*, 6(6), 93–112. <https://doi.org/10.19030/jber.v6i6.2435>
- Stevens, R., Moray, N., & Bruneel, J. (2015). The social and economic mission of social enterprises: Dimensions, measurement, validation, and relation. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 39(5), 1051–1082. <https://doi.org/10.1111/etap.12091>
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi*. (O. Akın, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Tan, W. L., Williams, J., & Tan, T. M. (2005). Defining the 'social' in 'social entrepreneurship': Altruism and entrepreneurship. *The International Entrepreneurship and Management Journal*, 1(3), 353–365. <https://doi.org/10.1007/s11365-005-2600-x>
- Tecim, E. (2011). *Sosyal güven: Sosyal sermaye ve dindarlık çalışması*. Ankara: Çizgi Kitabevi
- Thompson, J., Alvy, G., & Lees, A. (2000). Social entrepreneurship—a new look at the people and the potential. *Management Decision*, 38(5), 328–338. <https://doi.org/10.1108/00251740010340517>
- Thompson, J. L. (2002). The world of the social entrepreneur. *International Journal of Public Sector Management*, 15(5), 412–431. <https://doi.org/10.1108/09513550210435746>
- Tireli, M. (2009, Ekim). *Sosyal girişimcilik, ulus devletin sosyal politika alanından çekilmesi yolunda bir başka vesile midir?* VI. Uluslararası STK'lar Kongresi'nde sunulan bildiri, Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale
- Touraine, A. (2007). *Bugünün dünyasını anlamak için yeni bir paradigma*. (O. Kunal, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- VanSandt, C. V., Sud, M., & Marmé, C. (2009). Enabling the original intent: Catalysts for social entrepreneurship. *Journal of Business Ethics*, 90(3), 419–428. <https://doi.org/10.1007/s10551-010-0419-z>
- Vasi, I. B. (2009). New heroes, old theories? Toward a sociological perspective on social entrepreneurship. *An introduction to social entrepreneurship*, 155–173. <https://doi.org/10.4337/9781848446229>
- Venugopal, V., & Abhi, S. (2013). A new white revolution: Case study of a social entrepreneur. *South Asian Journal of Management*, 20(4), 144–152. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/324056400>
- Weber, M. (1999). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*. (Z. Gürata, Çev.). 2. Basım, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Weerawardena, J., & Mort, G. S. (2006). Investigating social entrepreneurship: A multidimensional model. *Journal of World Business*, 41(1), 21–35. <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2005.09.001>
- Williams, D. A., & Kadamawe, A. K. (2012). The dark side of social entrepreneurship. *International Journal of Entrepreneurship*, 16 (1), 63–75. Erişim adresi: <https://www.abacademies.org/articles/ijevol16no12012.pdf#page=71>
- Young, R. (2006). For what it is worth: Social value and the future of social entrepreneurship. In A. Nicholls, (Ed.). *Social entrepreneurship: New models of sustainable social change*, (pp. 56–73). Oxford: Oxford University Press.
- Yunus, M. & Weber, K. (2010). *Sosyal işletme kurmak*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Yunus, M. (2017). Social business entrepreneurs are the solution. In J.Hafenmayer & W. Hafenmayer (Eds). *The future makers*, (pp. 219–225). U.K.: Routledge.
- Zahra, S. A., Rawhouser, H. N., Bhawe, N., Neubaum, D. O., & Hayton, J. C. (2008). Globalization of social entrepreneurship opportunities. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 2(2), 117–131. <https://doi.org/10.1002/sej.43>

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Review Article / Derleme Makalesi

Gender-based Economic Inequalities: A Review of Selected Concepts

Cinsiyete Dayalı Ekonomik Eşitsizlikler: Seçilmiş Kavramların İncelenmesi

Masreka KHAN¹

¹Erciyes University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economic Development and International Economics, Kayseri, Turkey

ORCID: M.K. 0000-0002-4769-9846

Corresponding author:

Masreka KHAN,
Erciyes University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economic Development and International Economics, Kayseri, Turkey
E-mail: mkhan@erciyes.edu.tr

Submitted: 11.04.2019

Accepted: 18.08.2019

Published Online: 24.12.2019

Citation: Khan, M. (2019). Gender-based economic Inequalities: A review of selected concepts. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 371-382.

<https://doi.org/10.26650/JECS2019-0039>

ABSTRACT

Economic inequality is a global phenomenon with all-encompassing implications. While inequality affects both men and women, due to the socially ascribed gender roles and expectations women are more prone to experience disparities. Based on a narrative review, the aim of this article is to provide a primer on four selected theories related to gender-based economic inequalities. The first section provides a brief overview of a) sexual division of labor b) the nimble fingers theory c) glass wall and glass ceiling effects and d) female-headed households and the feminization of poverty. The final section demonstrates the implications of these paradoxical economic phenomena in the Turkish context. The article explains how women from diverse socio-economic backgrounds are prone to labor market inequalities because of the intricate nature of structural biases. A plethora of literature is available on the Turkish context, highlighting the nuances of economic participation. The present article complements the existing body of literature, however, it adds a new dimension by offering the theoretical underpinnings behind the economic inequalities endured by Turkish women. Future research could explore the empirical evidence on the dynamics of economic disparity while considering the theoretical concepts discussed in this article.

Keywords: Economic Sociology, Inequalities, Turkey, Women's Studies

ÖZ

Ekonomik eşitsizlik, her şeyi kapsayan sonuçların içeren küresel bir olgudur. Eşitsizlik hem erkekleri hem de kadınları etkilerken, toplumsal olarak atfedilen cinsiyet rolleri ve beklentileri nedeniyle kadınlar eşitsizlikleri yaşamaya daha yatkındır. Bir anlatı incelemesine dayanan, bu makalenin amacı toplumsal cinsiyet temelli ekonomik eşitsizliklerle ilgili olarak seçilen dört teori üzerine bir primer sağlamaktır. İlk bölüm a) cinsel işbölümü hakkında kısa bir genel bakışı b) çevik parmak teorisi c) cam duvar ve cam tavan etkileri ve d) evin reisi kadın olan haneleri ve yoksulluğun kadınılaştırılması. Son bölüm, bu paradoksal

ekonomik olayların Türkiye bağlamındaki etkilerini göstermektedir. Makale, farklı sosyo-ekonomik geçmişe sahip kadınların yapısal önyargıların karmaşık yapısı nedeniyle nasıl işgücü piyasası eşitsizliğine eğilimli olduğunu açıklamaktadır. Türkiye bağlamında ekonomik katılımın nüanslarını vurgulayan bir literatür bolluğu mevcuttur. Bu makale, mevcut literatürü tamamlar, ancak, Türk kadınlarının katlandığı ekonomik eşitsizliklerin ardındaki kuramsal temeli sunarak yeni bir boyut ekler. Gelecekteki araştırmalar, bu makalede açıklanan teorik kavramları göz önüne alarak, ekonomik eşitsizlik dinamikleri üzerine ampirik kanıtlar keşfedebilir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Sosyoloji, Eşitsizlikler, Türkiye, Kadın Çalışmaları

1. Introduction and Background

Economic inequality is a global phenomenon and it is rising despite many initiatives and policy formulations (Atkinson, 2014; Piketty, 2015). Women persistently remain underrepresented in the global formal economy (UNESCO, 2016; World Economic Forum, 2019). What's even more prevalent is that they remain a common group among all categories when it comes to economic inequalities if we investigate through intersectional theoretical paradigms (Bhatasara & Chiweshe, 2017; Walby, Armstrong, & Strid, 2012). For example, women from rural areas have been contributing in the production process since pre-historic times yet they still have comparatively less access to the organized formal markets when we compare them to women who are based in cities. The increasing urbanization and post-industrialization age is simply not designed to integrate rural women in the production system (Tansel, 2001). When we consider race and color or citizenship status, the difference of economic outcomes among women is striking (Khan, 2016). For example, in the USA for every USD earned by a man, White women earn 74 cents, African women earn 67 cents and Latinas earn the least, 54 cents (U.S. Bureau of Labor Statistics, 2015, 2017). The same discrepancy in income and outcome goes for the able-bodied women in comparison to women with special needs.

The already intricate patriarchal social structures pose more challenges for women who have learning difficulties or other physical shortcomings. However, according to (UNESCO, 2016), regardless of class and race, the motherhood penalty results in a 40 to 50 percent pay gap among women. Therefore, women remain a common group among all categories when it comes to economic inequalities. The connection between the rate of female labor force participation with GDP per capita shows a U-shape according to the World Bank. While the highest number of women in the labor market comes from both the richest and poorest nations, it is lowest in countries with average national incomes (The World Bank, 2019).

Since ancient time till present day, women have worked in production processes, especially in agriculture, across the world. The nature of women's work has changed due to several world events ranging from the industrial revolution, world wars to increasing urbanization (Pencho, 2016). Working for a wage is now a part of modern life. Even though women started their formal labor market participation in industries and factories during the First World War, they eventually formed the workforce in other sectors such as sales, clerical and secretarial jobs as well. However, as mentioned above, the wage remains low and sectors are gender segregated.

There are different debates surrounding the explanations of the reason behind this disparity. In *Origin of the Family, Private Property and the State* (Engels, 2004), we see that the historical root behind women's secondary position in modern society is the Sexual Division of Labor theory. The author argues that the division between the public and private domain of work following the hunting-gathering society is largely responsible for the gender-based double standards against women. Engels argued that as the idea of private property and family emerged, men started to take control of the outside world whereas women started to engage and take responsibility for the private world such as family (Engels, 2004).

On a more modern note, the Nature vs Culture debate points out how women were perceived as inferior to men in ancient societies due to their assigned gender roles and responsibilities (Ortner, 1974). This theory points out that women's abilities to give birth were considered as an 'awe' like nature, hence, we say mother nature. In contrast, men's capability for warfare is considered more influential in shaping and dominating culture. These ideologies of valuing culture over nature is another reason behind women's secondary status in societies despite their valuable contribution to families, communities and societies.

Women’s labor market participation is lower than men in almost everywhere in the world from Europe to Africa, with only a handful of exceptions such as Togo, Laos, Rwanda and Malawi (Atik & Khan, 2016; Khan, 2011, 2016; Khan & Atik, 2016, 2019). At the same time, it needs to be identified that there are trends and patterns of the slowly but steadily increased engagement that might also have downsides for women, as discussed below.

In this pretext, the aim of this review study is to broadly categorize macro-level factors that are underwriting the persistent gender-based inequalities. The contribution of this article is that it puts the major theoretical debates in one place to help the readers comprehend the key concepts regarding economic inequalities.

2. Methods of the Review

The article is an extended version of a seminar titled ‘Achievement and Challenges of Women in 21st Century Economies’ as a part of the 3rd Women’s Studies Seminar Series arranged by the Erciyes University Women’s Studies Research and Implementation Center in Turkey. To transform the seminar into a paper, I have conducted a narrative literature review based on three themes ‘economic inequalities’, ‘gender inequality’ and ‘women in Turkish economy’ (Baker, 2016; Onwuegbuzie & Frels, 2016). Multilateral reports from organizations such as the World Economic Forum, World Bank and OECD data sets as well as peer-reviewed scientific journal articles and book chapters were included in the study.

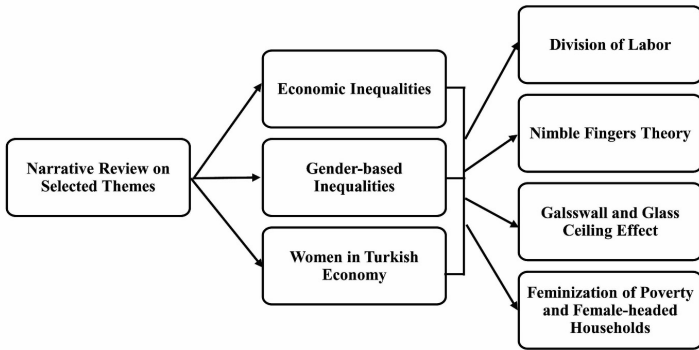

Figure 1: The Flowchart of the Narrative Review

There was no limit on the period of the publications, however, only peer-reviewed and internationally indexed sources were included. The recurring theoretical paradigms in these studies were then broadly categorized into the four sections. Since the aim of this article is to offer a brief introduction to key concepts to unpack gender-based economic inequalities, it did not utilize the metadata used in the studies under the review (Rother, 2007). The article demonstrates the connections between macro-level factors determining women’s economic outcomes.

3. What Socio-economic Forces are Underpinning Economic Inequalities?

Broadly and selectively there are four main problematic trends and challenges that could be identified which are the by-products of the increase in the economic participation of women. These are a) sexual division of labor b) the nimble fingers theory c) the glass wall and glass ceiling effect and d) female-headed households along with feminization of poverty.

3.1. Sexual Division of Labor

This implies that socially assigned roles and responsibilities are based on someone's biological gender. For example, work that is unpaid and home-based including cooking, cleaning, washing, caring for family members and communities are usually perceived as women's work, whereas earning money or work that requires greater physical strength is still considered to be only men's work. Such a gender-based dichotomy is still prevalent (Barron & Norris, 1991; Benería, 1979; Hakim, 1992). The sectors that require empathy, a caring nature, or those which are sometimes based on physical appearance are perceived as women's jobs as well. The higher female concentration in the nursing sector, elementary teaching, day care centers, administrative jobs, personal relationship (PR) and communications show us how the construction of gender underpins the mainstream labor markets. The increased number of women in the formal economic sectors has done little to shift this ideological paradigm. Several studies report on women's increased workloads even as they take up jobs in the public domain while continuing household chores (Khan, 2011, 2013; Sugur & Sugur, 2005). Unless there is a cultural revolution where men contribute equally to the essential but tedious jobs of household chores, the gender-based division of labor is hard to dismantle, be it in public or private domains.

3.2. The Nimble Fingers Theory

This theory suggests that young, rural women and children are employed for their said submissiveness, nimble fingers as well as attention to detail. This is particularly applicable in low- or semi-skilled and low-paid jobs. In this globalized world, borders are increasingly blurred when it comes to the economic production process. Throughout the last half-century, developing economies across South America, South and South-East Asia have opened their borders for foreign direct investments and have seen unprecedented growth. However, this development is built on policies that are exploitative to women workers (Elson, 1996; Karshenas & Moghadam, 2004; Pearson, 1998). Women are hired in the manufacturing sectors only in specific roles like sewing, cleaning, cutting, designing and other lower-tier positions, whereas research and development, and managerial positions are held by the men (Ecevit, 2005). The female workers in factories rarely reach decision-making positions within the industrial sectors. And this whole discourse is developed based on the deep-rooted patriarchal ideology that women possess so-called feminine physical features, consequently they will take part only in these specific jobs that are usually low paid and involve less educational requirements. The Nimble fingers theory implies the underlining idea of gender-based division of labor.

3.3. The Glass Wall and Glass Ceiling Effect

These are two more feminist concepts used to understand how the labor markets are biased towards women. Jobs based on gender segregation in the early career stage confine women into certain roles, especially in the professional service sectors. They are heavily concentrated into the communications, advocacy and administrative roles. Lack of experiences in diversified areas limit women's career hierarchy prospects into a box, which is called a glass wall. Subsequently, due to the glass wall situation, women experience extra deterrents to achieve the highest positions in the career hierarchy. This is called the glass ceiling effect and known as a structural barrier (Arulampalam, Booth, & Bryan, 2007; Cotter, Hermsen, Ovadia, & Vanneman, 2001). The challenges remain an unseen yet unbreakable barrier for minorities and women regardless of their higher educational attainment, qualifications or achievements. The Glass wall and glass ceiling

effect are particularly relevant for the corporate sectors. For example, of all the Fortune 500 companies, only 4% of CEOs are women (World Economic Forum, 2019). It shows that not only rural or relatively less educated women but those who are privileged can also experience structural biases and discriminations concerning labor market participation.

3.4. Female-Headed Households and The Feminization of Poverty

These theories are generally applicable to developing country contexts. Across the world, except for a few indigenous communities, the notion of ‘head of the household’ refers to the adult male members of the families. Such an assumption is by default a gender-bias if it also applies to families where women contribute financially in a way similar to or greater than men. More women are becoming the key source of financial support for their families in the developing economies recently (Chant, 2006; Pearce, 1978). The rapid urbanization process fueled by the manufacturing sector through industrialization is causing a migration of male members to the cities in the hope of achieving a better income and finding jobs. Such internal migration can also be caused by climate change effects such as disasters, that displace communities and usually, the male members move to cities or other villages leaving the women behind (Khan, 2013). Moreover, factors such as death, divorce and separation all lead to the increase of female-headed households. However, markets and societies are still not prepared to accept female-headed households as norms. When women are the sole earners and decision makers they are often stigmatized. Particularly in rural areas, women are still discouraged from working in the public domain and are less likely to be recruited, so we can only guess what kind of suffering women heads go through when managing livelihoods when there is no male partner in the household. Often, they are exposed to sexual harassment, violence and abuse in the workplace. These are some of the factors that often force women to compromise their labor market choices and take up work that is low wage, with fewer benefits or better income prospects. This eventually leads to an increased number of women with less economic resources, which is then known as the feminization of poverty. It must be mentioned that female-headed households are empowering as well. The article by no means implies that female-headed households are victims. However, the aim here is to show the connections with inequalities.

The paradox of development here in the areas of economic empowerment is that different policies and programs often fail to address women’s strategic needs (Moser, 1989). Though women are being involved in greater numbers, a critical analysis through the theory of sexual division of labor and the nimble fingers theory shows us how such engagements are pre-conditioned to be low paid, less secure and often with no insurance or benefits and have lower prospects for leadership positions and higher incomes. Women’s access to the market, decision-making rights and wage parity remain as the greatest challenges even though we have achieved a higher number of participants over the years. There are also unresolved questions of workplace-related violence and harassment, which has only recently begun unfolding through different social movements like ‘MeToo’. We must understand that for an inclusive economy, women’s potential should be utilized not exploited. We have witnessed this exploitation of women’s labor through every wave of policy and events ranging from the industrial revolution, World Wars to Import Substitution Industrialization, Structural Adjustment Policies and more recently the export-based growth model. Except for the Scandinavian countries, the disparity remains both in the developed and developing regions of the world.

4. Women in the Turkish Economy: An Overview of Achievements and Challenges

Considering the four key concepts discussed above, this section provides an overview of women's economic outcomes in Turkey. The labor market situation in Turkey from a gender perspective is no exception to the challenges discussed above on a global scale. Historically, Turkish women have been contributing to rural agricultural and the home-based production economy extensively, in addition to care provision to their immediate family members (Özkanlı, 2001; UNECE, 2010). However, their contribution to the production process is not echoed in the official statistics of the formal labor markets (Bakirci, 2010). On the contrary, in comparison to the '90s with 34.5% of women being in paid work, the number has recently decreased as shown in Figure 2 below (*OECD Economic Surveys: Turkey 2018*, 2018).

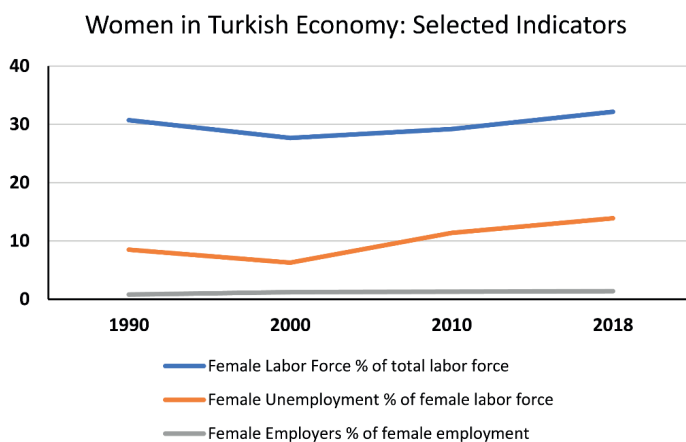

Figure 2: Turkish Women's Labor Market Participation

Source: Prepared by the author sourced from Turkish Statistical Institute- TÜİK, 2019

Figure 2 shows three indicators of the economic empowerment paradigm to explain the trend in past three decades. The first indicator shows a rather slow increase in female labor market participation since 2010. Moreover, the participation rate dropped at the beginning of 2000. The second trend shows the increasing unemployment rate in the female labor force. Finally, the trend in the number of female employers reaffirms the emerging number of female entrepreneurs in Turkey, nonetheless, the number remains low.

Turkey remains behind most of the European and some of the Islamic countries regarding women's labor market participation. Countries such as the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia have an upward trend in women's paid work with faster growth, whereas Turkish women have a slow upward and often reverse mobility. Existing literature argues that the rapid urbanization process that displaces women in the rural agricultural sector, among other factors such as extended years of education are responsible for this (Meltem & Ince, 2017; Tansel, 2001). Multi-lateral sources demonstrate the relative situation of women's labor market participation in the country. For instance, when we compare the gender-segregated labor market participation between Turkey and the G20 countries, Turkey ranks third from the lowest (Lansky, Ghosh, Meda, & Rani, 2017). Among the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) countries, Turkey ranks the lowest, while the average rate of female labor force participation is 63%. In 2016,

McKinsey suggested Turkey could benefit from a 20% increase in economic output by 2025 if it increased the female labor market participation rate to the average of the OECD (BBC, 2018).

In 2017, Turkey ranked 131 of 144 in the Global Gender Gap index by the World Economic Forum. The indices include political participation, educational attainment, economic outcomes and access to health services (World Economic Forum, 2019). Turkish men and women have the third largest difference regarding unpaid family works, just after Mexico and India according to the same report. This gap is also reflected in studies that highlight that 89.6 percent of Turkish children are taken care of by their mothers and only 2 percent are in daycare centers (İlkkaracan, 2012; İlkkaracan, Kim, & Kaya, 2015; İlkkaracan & Selim, 2007). Women in Turkish society usually marry in a later age and have fewer children if they are educated to the university level, nonetheless, this does not apparently help increase the labor market outcomes as the number of female paid workers is going down (Cansiz & Tekneci, 2018; Güneş, 2016). The scarcity of child-care centers along with the lack of flexible employment opportunities appear to be the major reasons behind this downward-spiral situation in labor markets for women, in addition to the ongoing social transformations such as urbanization and the emerging trend of conservative social policies.

Despite the existing challenges, entrepreneurship and higher education sector are two arenas where women's participation has increased recently in Turkey. Between 2007 and 2017, the number of female academicians in the higher education industry has grown from 40.1 percent to 43.1 percent. There is also an increasing number of women's entrepreneurial activities, especially in small and medium scale enterprises (TURKSTAT, 2015). Entrepreneurship is a newly emerging sector in the spectrum of the formal economy, and women are benefitting through small and medium scale initiatives. In Turkey, women are slowly but steadily moving towards self-employment and entrepreneurship similar to the rest of the world (Cansiz & Tekneci, 2018). Yet, the favorability of women entrepreneurship development is very low and the situation reaffirms the existing findings (Ecevit, 2007). For example, a 2015 international survey shows Turkey provides one of the least favorable environments for female entrepreneurs to excel in. It scores only forty along with Russia and Malaysia, whereas the high scoring countries are the USA, Australia and Germany scoring between 65 – 75 (Gender-GEDI, 2015). Theoretical paradigms in the first section of this paper highlight the intricate structural and often invisible gender-based labor market biases. This section analyzed the implications of these biases on the ground through key indicators of economic outcomes in Turkey. The final section of this article highlights the policy initiatives by the Turkish government to address these discrepancies.

5. Policy Frameworks Addressing Gender Inequalities in Turkey

Turkey has an elaborate legal framework to protect its workers' rights through different state and non-state mechanisms. There are several policy devices for the female labor forces as well. As a signatory of the CEDAW (The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women), the European Social Charter, the ILO Agreements and the Nairobi Forward Looking Strategies, Turkey has enabled transparency in the process of ensuring equal rights for women (Özkanlı, 2001).

Nationally, the Constitution of the Republic of Turkey's article 10 ensures equality before the law irrespective of one's color, language, sect, political ideas, race, sex, philosophical beliefs, religion or any such considerations. However, at the same time, article 50 refers to women as being entitled to legal protection in relation to work along with children and people with special needs

(Bakirci, 2010). Thus, jeopardizing equal treatment, as women are preconceived as less capable by default in comparison to men in Turkish society.

Nonetheless, comprehensive labor market reform initiatives were undertaken by the government including - but not limited to - the following:

- The National Employment Strategy
- Small scale measures such as a subsidy for employers' social security contribution to promoting hiring women and youth, subsidy for employers
- A 2003 legislation for equal pay for equal work
- Training for mid-level managers on gender equality; establishment of the Directorate General on the Status of Women
- To support female employment in small and medium enterprises as well as in industrial sectors initiatives
- Small and Medium Enterprises Development Organization (KOSGEB)'s initiative for grants along with an interest-free loan for young people where female participants are higher than men as mentioned in the Employment Plan of Turkey, 2014 (G20-Turkey, 2014).

A wide-ranging discussion on the institutional framework to promote women's economic participation and especially women entrepreneurship can be found on Ecevit's report for the ILO (Ecevit, 2007). It critically analyzed different state mechanisms as well as international policy instruments in place in Turkey. Furthermore, A critical discussion by Bakirci on the much-discussed Employment Act of Turkey shows the legal loopholes and the compatibilities with the international labor laws particularly in comparison to the European Union laws (Bakirci, 2010).

6. Conclusion

This article stems from a seminar by the author as part of the Women's Studies Seminar Series at Erciyes University, Turkey in 2018. It explores some of the key concepts that underwrite gender-based economic inequalities, irrespective of a society's economic status or political system. The gender gap in the labor market is a global concern. Decades-long feminist movements for equal civil and political rights have put gender equality as an agenda on the map, but the present article shows that one of the most important indicators of women's empowerment - economic parity - remains a long-standing concern. Women's achievements in the social and political arena have been celebration worthy in the last half-century across the globe. A record number of women have joined politics, secured voting rights, been engaged in paid work and not to mention educational achievements. However, economic parity and empowerment remain as staggering problems to resolve in gender equality. Income and economic inequalities eventually lead to the cycle of poverty and other forms of discriminatory conditions regarding longevity, mental health, and access to rights, resources and opportunities. While every marginal community is prone to experience this mounting challenge, an intersectional analysis reveals that women remain the primary and worst sufferers (Walby et al., 2012). A similar situation can be found in Turkey. Indicators of economic outcomes such as the number of employments generated, the wage parity, the number of women as employers or the trend in unemployment show a staggering picture of gender-based economic inequalities in Turkey as well.

Elements ranging from formal rules and policies to informal socio-cultural practices are responsible for this gender-based double standard in the labor markets. Women's success in the la-

bor market will depend on taking radical measures to address these deep-rooted patriarchal structural and non-structural biases. Otherwise, the existing allocation of material, intellectual and social resources remains inadequate to address and resolve this economic inequality. Moreover, policymakers need to develop a mechanism to acknowledge unpaid care and domestic responsibilities that have trillions of dollars of opportunity cost, particularly by women. The labor market is a broad and complex subject. In this short review article, I aimed to highlight some of the key concepts that are topical and relevant to achieve structural equality in economic outcomes. The first section briefly discussed the sexual division of labor, the nimble fingers theory, the glass-ceiling and glass-wall effect and lastly, female-headed households and the feminization of poverty. Afterwards, the article provides a broad overview of women in Turkish labor markets considering the theoretical concepts discussed in the first section. Nonetheless, several significant issues such as education, political leadership and capabilities - among others - are not included in this review and remain open for future studies to address. Hopefully, the policymakers and institutional authorities concerning the economic sectors will be more accepting of feminist analysis and put in efforts according to their suggestions to lessen the discrepancies.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References/Kaynakça

- Arulampalam, W., Booth, A. L., & Bryan, M. L. (2007). Is there a glass ceiling over Europe? Exploring the gender pay gap across the wage distribution. *ILR Review*, 60(2), 163–186. <https://doi.org/10.1177/001979390706000201>
- Atik, H., & Khan, M. (2016). Performance assessment of African countries in relation to women's development. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (47), 1–11. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/erciyesiibd/issue/28009/297418>
- Atkinson, A. B. (2014). After Piketty? *The British Journal of Sociology*, 65(4), 619–638. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12105>
- Baker, J. D. (2016). The purpose, process, and methods of writing a literature review. *AORN Journal*, 103(3), 265–269. <https://doi.org/10.1016/j.aorn.2016.01.016>
- Bakirci, K. (2010). Gender equality in employment in Turkish legislation with comparisons to EU and international law. *J. Workplace Rights*, 15(1), 3–25. <https://doi.org/10.2190/WR.15.1.b>
- Barron, R. D., & Norris, G. M. (1991). Sexual divisions and the dual labour market. In *Sexual Divisions Revisited* (pp. 153–177). London: Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1007/978-1-349-21191-3_7
- Benería, L. (1979). Reproduction, production and the sexual division of labour. *Cambridge Journal of Economics* (Vol. 3). <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.cje.a035421>
- Bhatasara, S., & Chiweshe, M. K. (2017). Beyond gender: Interrogating women's experiences in FTLRP in Zimbabwe. *Africa Review*, 9(2), 154–172. <https://doi.org/10.1080/09744053.2017.1329808>
- Cansiz, M., & Tekneci, P. D. (2018). Innovative and technology-based women entrepreneurs in Turkey: Capital and performance. *Journal of Economy Culture and Society*, 57, 151–183. <https://doi.org/10.26650/JECS372449>
- Chant, S. (2006). Re-thinking the “feminisation of poverty” in relation to aggregate gender indices. *Journal of Human Development*, 7(2), 201–220. <https://doi.org/10.1080/14649880600768538>

- Cotter, D. A., Hermsen, J. M., Ovadia, S., & Vanneman, R. (2001). The glass ceiling effect. *Social Forces*, 80(2), 655–681. <https://doi.org/10.1353/sof.2001.0091>
- Ecevit, Y. (2005). Shop floor control: The ideological construction of Turkish women factory workers. In M. T. S. Nanneke Redclift, M Thea Sinclair (Ed.), *Working Women International Perspectives on Labour and Gender Ideology* (pp. 65–88). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203975930-9>
- Ecevit, Y. (2007). *A critical approach to women's entrepreneurship in Turkey*. ILO. Retrieved from www.ilo.org/publns
- Elson, D. (1996). Appraising recent developments in the world market for nimble fingers. In *Confronting State, Capital and Patriarchy* (pp. 35–55). London: Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1007/978-1-349-24450-8_2
- Engels, F. (2004). The origin of the family, private property and the state introduction by Pat Brewer 4 the origin of the family, private property and the state. Retrieved from https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/33598537/EngelsOrigin.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1553871893&Signature=t6tLQSmBtjhWl1OdqFpT5X8v%2F1M%3D&response-content-disposition=inline%3B_filename%3DThe_Origin_of_the_Family_Privat
- G20-Turkey. (2014). *G20 employment plan 2014 - Turkey*. Retrieved from http://www.g20.utoronto.ca/2014/g20_employment_plan_turkey.pdf
- Gender-GEDI. (2015). *The gender global entrepreneurship and development index (GEDI)*. Retrieved from www.dell.com/women
- Güneş, P. M. (2016). The impact of female education on teenage fertility: Evidence from Turkey. *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*, 16(1), 259–288. <https://doi.org/10.1515/bejeap-2015-0059>
- Hakim, C. (1992). Explaining trends in occupational segregation: The measurement, causes, and consequences of the sexual division of labour. *European Sociological Review*, 8(2), 127–152. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.esr.a036628>
- İlkkaracan, İ. (2012). Why so few women in the labor market in Turkey? *Feminist Economics*, 18(1), 1–37. <https://doi.org/10.1080/13545701.2011.649358>
- İlkkaracan, İ., Kim, K., & Kaya, T. (2015). The impact of public investment in social care services on employment, gender equality, and poverty: The Turkish case. Retrieved from www.kaum.edu.tr
- İlkkaracan, İ., & Selim, R. (2007). The gender wage gap in the Turkish labor market. *Labour*, 21(3), 563–593. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9914.2007.00378.x>
- Karshenas, M., & Moghadam, V. (2004). Female labor force participation and economic adjustment in the MENA region. *Research in Middle East Economics*, 4, 51–74. [https://doi.org/10.1016/s1094-5334\(01\)04006-7](https://doi.org/10.1016/s1094-5334(01)04006-7)
- Khan, M. (2011). *Illusions of motherhood: Assertions and realities of care work: A study on child care options for service holder women in Dhaka City*. Amazon.co.uk: Masreka Khan, Soma Dey: 9783844392517: Books (1st ed.). Lambert.
- Khan, M. (2013). Livelihood, shocks and survival: Women's livelihood strategy in relation to cyclonic hazard mitigation. *Bangladesh Environmental Network Special Issue*, 137–145.
- Khan, M. (2016). Implications of citizenship discourse on female labour force participation: A case study of Bangladeshi women in the UK. In N. Mahtab & A. Sabur (Eds.), *Discourse Analysis as a Tool for Understanding Gender Identity, Representation, and Equality* (1st ed., pp. 1–25). Pennsylvania: IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-5225-0225-8.ch002>
- Khan, M., & Atik, H. (2016). Women's relative development in Africa: A performance assessment on selected indicators. In *59th Annual Meeting of African Studies Association*. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=2750418>
- Khan, M., & Atik, H. (2019). Two tier development: Women in Africa. *Journal of International Women's Studies (JIWS)*, 20(7), 72–89.
- Lansky, M., Ghosh, J., Meda, D., & Rani, U. (2017). *Women, gender and work social choices and inequalities volume 2* (D. M. and U. R. Mark Lansky, Jayati Ghosh, Ed.). International Labor Organization (ILO) Geneva. Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_488475.pdf
- Meltem, & İnce, Y. (2017). Measuring and analysing women's empowerment in Turkey. *Journal of Management and Economics Research Cilt*, 15, 171–193. <https://doi.org/10.11611/yead.306816>

- Moser, C. O. N. (1989). Gender planning in the third world: Meeting practical and strategic gender needs. *World Development*, 17(11), 1799–1825. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(89\)90201-5](https://doi.org/10.1016/0305-750X(89)90201-5)
- OECD Economic Surveys: Turkey 2018. (2018). OECD. https://doi.org/10.1787/eco_surveys-tur-2018-en
- Onwuegbuzie, A. J., & Frels, R. Rebecca K. (2016). *7 steps to a comprehensive literature review : a multimodal & amp; cultural approach*. SAGE Publications Ltd.
- Ortner, S. B. (1974). Is female to male as nature is to culture? In M. Z. Rosaldo and L. Lamphere (Ed.), *Woman, culture, and society* (pp. 67–87). Stanford University Press. Retrieved from https://www.uio.no/studier/emner/sv/sai/SOSANT1600/v12/Ortner_Is_female_to_male.pdf
- Özkanlı, Ö. (2001). Women’s employment in Turkey- trends and prospects. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 123–141. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/311283>
- Pearce, D. (1978). The feminization of poverty: Women, work, and welfare. *Urban and Social Change Review*. Retrieved from <https://eric.ed.gov/?id=EJ182487>
- Pearson, R. (1998). *Nimble fingers revisited. Reflections on women and Third World industrialisation in the late twentieth century*. London England Routledge 1998. Retrieved from <https://www.popline.org/node/531246>
- Pencho, P. (2016). Book Review: A history of the global economy 1500 to the present. Edited by Joerg Baten. *Economic Alternatives*, (4), 532–535. Retrieved from https://www.unwe.bg/uploads/Alternatives/Book_R_2016_Issue4_en-12.pdf
- Piketty, T. (2015). *The economics of inequality*. Harvard University Press. Retrieved from https://books.google.com.tr/books?id=Z7XCgAAQBAJ&dq=piketty+inequalities&lr=&source=gbs_navlinks_s
- Rother, E. T. (2007). Systematic literature review X narrative review. *Acta Paulista de Enfermagem*, 20(2), v–vi. <https://doi.org/10.1590/S0103-21002007000200001>
- Sugur, N., & Sugur, S. (2005). Gender and work in Turkey: Case study on women workers in the textile industry in Bursa. *Middle Eastern Studies*, 41(2), 269–279. <https://doi.org/10.1080/00263200500035330>
- Tansel, A. (2001). Economic development and female labor force participation in Turkey: Time-series evidence and cross-province estimates. Retrieved from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.524.4034&rep=rep1&type=pdf>
- The World Bank. (2019). Labor force, female (% of total labor force) | Data. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.FE.ZS?locations=BD>
- TURKSTAT. (2015). Turkish Statistical Institute, Hayvancılık İstatistikleri. Retrieved April 2, 2019, from http://www.turkstat.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007
- U.S. Bureau of Labor Statistics. (2015). Labor force characteristics by race and ethnicity, 2015. Retrieved from www.bls.gov/cps/documentation.htm
- U.S. Bureau of Labor Statistics. (2017). A profile of the working poor, 2015 characteristic total in the labor force. Retrieved from <https://www.bls.gov/opub/reports/working-poor/2015/pdf/home.pdf>
- UNECE. (2010). Country report: Turkey. Retrieved from <https://www.uncece.org/fileadmin/DAM/Gender/documents/Beijing%2B15/Turkey.pdf>
- UNESCO. (2016). World social science report 2016 : challenging inequalities : pathways to a just world. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf00000245825>
- Walby, S., Armstrong, J., & Strid, S. (2012). Intersectionality: Multiple inequalities in social theory. *Sociology*, 46(2), 224–240. <https://doi.org/10.1177/0038038511416164>
- World Economic Forum. (2019). The Global Gender Gap Report 2018 Insight Report. Cologny/Geneva. <https://doi.org/13:978-2-940631-00-1>

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar

İstanbul, 2019, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 361 sayfa.

ISBN: 978-605-399-546-3

Derleyenler: Murat Ustaoglu –Ahmet İncekara

Fatma Betül SOYYIĞIT¹

¹İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam İktisadi ve Finansı Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: F.B.S. 0000-0003-3529-6094

Corresponding author:

Fatma Betül SOYYIĞIT,
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslam İktisadi ve Finansı Bölümü,
İstanbul, Türkiye
E-mail: bsoyyigit@gmail.com

Submitted: 02.08.2019

Revision Requested: 06.08.2019

Last Revision Received: 06.08.2019

Accepted: 10.06.2020

Published Online: 00.00.0000

Citation: Soyuyigit, F. B. (2020). Faiz meselesi tarihte örnek uygulamalar. *Journal of Economy Culture and Society*, 61, 383-387. <https://doi.org/10.26650/JECS2019-0061>

Öz

Murat Ustaoglu ve Ahmet İncekara tarafından derlenen ve Mayıs 2019'da piyasaya çıkan "Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar" isimli kitap çeşitli medeniyetlerdeki faizli borç ilişkilerini tarihteki örnek uygulamaları ile birlikte detaylı şekilde incelemektedir. Yirmi bir akademisyen yazar tarafından hazırlanmış 16 makaleden oluşan kitap, tarih boyunca hüküm süren pek çok medeniyette faizli borç ilişkilerinin ortaya çıkış sebeplerini, düzenleniş şekillerini ve toplumda yarattığı sonuçları açıklayarak konuyu tarihi perspektiften toplumsal hayatın dinamikleri içerisinde ortaya koymaktadır. Kitapta öncelikle Mezopotamya, Yunan, Roma ve Hint medeniyetlerindeki faizli borç ilişkileri açıklanmış, ardından sırasıyla Yahudilik ve Hristiyanlıkta faizle ilgili hükümler, tartışmalar ve zaman içinde uygulamada görülen gelişmeler anlatılmıştır. Son olarak İslam dininde faizin tanımı, faiz yasağı ve bu yasağa uygun olarak geliştirilen finansal yöntemlerden bahsedilmiş, İslam dininin faiz yasağını günümüze getiren tek din olduğu vurgulanmıştır. Kitap objektif bakış açısıyla hazırlanmıştır. Konu, üslup ve biçim açısından bölümler arasında bütünlük ve uyum sağlanmıştır. Kitap kendi alanında yapılmış detaylı bir çalışmadır; faiz meselesini, tarih boyunca uygulanış biçimini ve konuyla ilgili dini, ahlaki, felsefi ve ekonomik tartışmaları ayrıntılı şekilde ortaya koyması açısından literatüre katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Faiz Meselesi, Faizli Borç İlişkileri**ABSTRACT**

The book titled "The Question of Interest –Sample Practices in History" (under the original title of "Faiz Meselesi- Tarihte Örnek Uygulamalar") was compiled by Murat Ustaoglu and Ahmet İncekara and published in May 2019. It gives a detailed description of interest-bearing debt relations and the historical practices related thereto. The book, which consists of 16 articles prepared by 21 academicians, presents the reasons for the emergence of interest-bearing debt relations, the ways in which they were arranged and the consequences they created in society in many civilizations throughout history. The book also deals with the approaches of religions with respect to interest. The book first describes interest-

bearing debt relations in Mesopotamian, Greek, Roman and Indian civilizations, and then in Judaism and Christianity, with provisions and practices related to interest being outlined in detail. Next the authors cover the definition of interest in Islam, interest prohibition, and financial methods developed in accordance with this prohibition. The book presents an objective point of view and it has an integrity and harmony between its chapters in terms of subject, style and form. The book is a detailed study in its field and contributes to the literature in relation to the issue of interest.

Keywords: Interest Issue, Interest-Debt Relations

Ekonomik olgular ve olaylar insanlık tarihinin şekillenmesinde büyük rol oynar. Tarih boyunca insanlar, kurumlar veya devletler arasındaki ekonomik ilişkilerde faiz, tarafların kararlarını etkileyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Murat Ustaoglu¹ ve Ahmet İncekara² tarafından derlenen ve piyasaya yeni çıkan “Faiz Meselesi” isimli kitap, tüm dinler tarafından yasaklanmış olmasına rağmen tarih boyunca varlığını sürdüren faizli borç ilişkilerini tarihteki örnek uygulamaları ile detaylı şekilde gözler önüne sermektedir.

Araştırma –kitabın önsözünde belirtildiği şekliyle- tarih boyunca hüküm süren medeniyetlerden günümüze uzanan süreçte faizli borç ilişkilerini sebep ve sonuçlarıyla derinlemesine inceleyen bir çalışmanın literatüre kazandırılması amacıyla ortaya çıkmış dört yıllık bir çalışmanın ürünüdür. Bunun yanında ilk bakışta basit gibi görünen ancak üzerinde çalışıldıkça zorlaşan “Faiz nedir?” sorusuna cevap arama gayesi de kitabın hazırlanmasına zemin hazırlamıştır.

Ekonomi ve ilahiyat alanında akademik çalışmalar yapan yirmi bir yazarın faiz meselesini değerlendirdikleri makalelerin derlenmesiyle oluşturulan kitap, faizi bir kavram olarak anlatmaktan çok tarihteki uygulanış şekliyle incelemektedir. Tarih boyunca pek çok medeniyette faizli borç ilişkilerinin nasıl düzenlendiğini, neye dayandırıldığını, niçin ortaya çıktığını, hangi sonuçlara yol açtığını irdeleyerek faiz meselesi ile ilgili dini ve ekonomik tartışmaları ortaya koymaktadır. Kitapta, ilk çağ medeniyetlerinden başlayarak günümüze kadar faizin uygulanış şekli tarihî perspektiften toplumun dinamikleri içerisinde okuyucuya yansıtılmıştır. Öncelikle Mezopotamya, Yunan, Roma ve Hint medeniyetlerindeki faizli borç ilişkileri açıklanmış, ardından sırasıyla Yahudilik ve Hristiyanlıkta yer alan faizle ilgili yasaklar, bu yasakların nasıl uygulandığı ve ne şekilde uygulamadan kaldırıldığı ortaya konulmuştur. Son olarak, İslam dininin faiz yasağını günümüze kadar getirebilen tek din olduğu belirtilmiş ve İslam hukuku ile İslam toplumlarında faiz meselesi incelenmiştir. Dini, kültürel, ideolojik ve felsefi yaklaşımlarda faizin istenmeyen bir uygulama olduğu hususunda bir mutabakat oluşmuş olmasına rağmen faizli borç ilişkilerinin toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmesinde etkili olan faktörler kitapta detaylı şekilde irdelenmiş ve okuyucunun faiz meselesini çok yönlü olarak kavrayabilmesine katkı sağlanmıştır.

Kitap farklı yazarlar tarafından yazılmış makalelerin yer aldığı 16 bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm giriş, son bölüm sonuç niteliğinde hazırlanmış olup diğer bölümlerde ise kronolojik sıraya göre farklı medeniyetlerde faiz meselesi incelenmiş, konunun kavramsal çerçevesi uygulamaları ile birlikte ortaya konmuştur. Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde Antik çağ Mezopotamya medeniyetlerinde din, siyaset ve iktisat bağlamında sosyal hayatın temel dinamikleri açıklanmış, faizin içinde geliştiği toplum yapısı öncelikli olarak okuyucuya sunulmuştur. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde sırasıyla Sümer, Babil ve Asur dönemi faizli borç ilişkilerinin kurumsal kökenleri ile Antik Yunan ve Roma’da faiz uygulamaları incelenerek tapınakların iktisadi hayatındaki rolü ile faizli borçlanmanın yol açtığı borç köleliğine varan sosyal maliyetler ve bunların siyasi iktidarları tehdit edebilecek boyuttaki sonuçları üzerinde durulmuştur. Dördüncü ve beşinci bölümlerde Uzakdoğu medeniyetlerinde inanç sistemleri incelenmiş, Hinduizm ve Budizm’in faizli borç ilişkilerine bakış açıları açıklanmıştır. Ardından semavi dinlerin faiz ve borç ilişkilerine getirdiği temel argümanlara geçilmiş; yedinci, sekizinci ve dokuzuncu bölümlerde öncelikle Yahudi tarihinde borç ilişkilerinin gelişimi kutsal metinlerindeki emirlerle bağlantılı olarak orta-

1 Murat Ustaoglu, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Bölümü’nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Yazarın Makroiktisat, Uluslararası İktisat ve İslam İktisadı/Finansı alanında uluslararası bilim dergilerinde yayımlanmış çok sayıda makalesi ve kitapları bulunmaktadır.

2 Ahmet İncekara, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü başkanlığını yürüten yazarın pek çok kitap, makale ve bildiri gibi bilimsel yayınları bulunmaktadır.

ya konmuş, Yahudilerin yaşadıkları toplumlarda tefeciliğe yönelmelerinin zorunlu şekilde mi yoksa bilinçli bir tercihle mi gerçekleştiği yönündeki tartışmalara yer verilmiştir. Kitabın onuncu ve on birinci bölümlerinde Hristiyan toplumda faizle ilgili düşüncelerin nasıl şekillendiğini görmekteyiz. Hristiyan düşünce tarihinde önemli yeri olan Thomas Aquinas, Martin Luther ve John Calvin'in faizli borç ilişkilerine dair görüşleri açıklanarak Hristiyanlıktaki faiz yasağının ortadan kalkış süreci incelenmiştir. Kitabın on ikinci bölümünde İslam dininde faiz yasağının kökeni ve sürekliliğine ilişkin görüşlere yer verilmiş, faizin tanımı ve illetine yönelik yaklaşımlar değerlendirilmiştir. On üçüncü bölümde İslam medeniyetlerinde uygulanan finansal enstrümanlardan bahsedilmiş, ardından on dördüncü bölümde Osmanlı toplumunda faizsiz finans arayışları içinde ortaya çıkan ve yoğun tartışmalara konu olan para vakıfları, kullandıkları finansal araçlarla birlikte incelenmiştir. Son olarak on beşinci bölümde Ortodoks ve Heterodoks iktisat ayrımı bağlamında modern kapitalizmin faiz yaklaşımı ortaya konmuştur.

Faiz, insanlığın yerleşik hayata geçişinden günümüze kadar iktisadi hayat içinde borç ilişkilerinin ayrılmaz bir parçası olarak yerini almış ve çeşitli yönleriyle tartışmalara konu olmuştur. Faiz Meselesi kitabında göze çarpan temel husus zaman, mekân ve içinde yaşanılan medeniyetten bağımsız olarak faizin sosyal hayata olan olumsuz etkilerinden dolayı dini ve ahlâkî tartışmalara mevzu olmasıdır. Ancak kitapta belirtilen önemli bir mesele de şudur ki tarih boyunca her ne kadar dini ve ahlâkî bağlamda faizin olumsuz etkilerinden bahsedilmiş ve faiz yasağı gündeme gelmiş olsa da bu yasak tam anlamıyla uygulanamamış; bir şekilde faiz, borç ilişkilerinde her dönemde ve toplumda varlığını sürdürmüştür. İnsanların kendi hürriyetlerini kaybetme noktasına kadar giden kayıplara sebep olmasına rağmen faizli borçların yine de talep edilmiş olması hayli düşündürücüdür.

Faizin toplumda yarattığı olumsuz etkilere karşı başvurulan en yaygın çözüm faiz oranlarını sınırlandırmak ve makul bir seviyede tutmak olmuştur. Bu şekilde insanlara kabul edilebilir bir seviyeden borçlanma imkânı sunularak onların tefecilerin eline düşme ihtimalinin önlenmesi hedeflenmiştir. Ancak bu uygulama fahiş olmayan faizin meşrulaştırılmasına imkân sağlamıştır. Bunun yanında zaman zaman faizli borçların affedilmesi ya da tefecilerin ülke dışına çıkarılması gibi yöntemler uygulandıysa da net bir çözüme ulaşılamamıştır.

Kitaptan elde edilen ilginç bir tespit de faizli borç ilişkilerinin kurumsallaşmasında tapınakların oynadığı roldür. Bu kurumlar dini alanda olduğu kadar iktisadi alanda da faaliyet göstermiş ve finansal işlemler için gerekli olan nitelikli altyapıyı oluşturmuştur. Antik dönemde tapınakların oynadığı role benzer şekilde Ortaçağ'da kilise ve sinagoglar tefeciliğin kurumsallaşmasına katkı sağlamışlardır. Bu kurumların bağlı olduğu dinlerin teolojik kaynaklarındaki faiz yasağı ile uygulamaları arasındaki tezat dikkat çekicidir.

Kitapta faiz yasağını günümüze taşıyan tek dinin İslam olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu konuda yasağın Kur'an'da net şekilde ifade edilmiş olması etkilidir. Müslümanlar arasında faiz yasağı ile ilgili fikir birliği mevcuttur. Bu yasak İslam ekonomisini konvansiyonel sistemden ayıran temel prensiptir. Zaman içinde ekonomik ve finansal gelişmeler sonucu doğan yeni ihtiyaçların karşılanması için İslami ilkelere uygun çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar eleştirilen yönleri bulunsa da İslâmî finans, geliştirdiği finansal yöntem ve kurumlarla bir alternatif olarak sistemin içinde yerini almıştır.

Kitap, çok sayıda yazarın çalışmasından oluşmasına rağmen üslûp ve biçim açısından bir bütünlük arz etmektedir. Kitabın dili süreklilik göstermektedir. Şekil açısından da tüm makalelerde ortak bir format belirlenmiştir. Kitapta farklı yazarlar tarafından hazırlanmış 16 makalenin her birinde öncelikle konuyla ilgili tarihsel süreç ve sosyal yapı anlatılmış, dinî ve kültürel şartlardan

bahsedilmiş ve konu faizli borç ilişkileri çerçevesinde açıklanmıştır. Kitabın farklı bölümlerinde tekrara düşülmemiş, her bölümde orijinallik korunmuştur. Bölümler arasında uyum sağlanmıştır.

Kitap objektif bakış açısıyla hazırlanmıştır. Tarih boyunca ortaya çıkan farklı medeniyetlerdeki faizli borç ilişkileri tarafsız bir gözle ortaya konmuş, okuyucunun konu hakkında detaylı bilgi sahibi olmasına imkân sağlanmıştır. Ekonomi, tarih ve din ile ilgili kaynaklar taranarak konu analiz edilmiştir. Kitaptaki bilgiler ve yorumlar tutarlıdır. Ancak kitabın bazı bölümlerinde paragraflar önemli bilgiler içermelerine rağmen tek bir ana fikir etrafında birleşmemekte; çok sayıda yardımcı fikrin bir araya getirilmesiyle oluşmaktadır. Bu da okuyucunun paragraflardan ana yargı çıkarmasını zorlaştırmaktadır.

Sonuç olarak, kitap tarih okuma zevki içinde faiz meselesini zihinlerde aydınlatan bir içerik sunmakta, merak ve okuma isteği uyandırmaktadır. Murat Ustaoglu'nun atıfta bulunduğu ünlü iktisatçı Alfred Marshall'a ait "Din ve iktisat, tarihi şekillendiren iki çekirdek kurumdur" ifadesi kitapta anlamını bulmaktadır.

TANIM

Journal of Economy Culture and Society, açık erişimli, hakemli, yılda iki kere Haziran ve Aralık aylarında yayınlanan bilimsel bir dergidir. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne bağlı Sosyoloji ve Metodoloji Araştırmaları Merkezi'nin yayınıdır. Dergi 1960 yılından beri yayınlanmaktadır. 2018 Sayı 57 itibarıyla eski ismi olan Sosyoloji Konferansları yerine Journal of Economy Culture and Society adıyla yayın hayatını sürdürmektedir. Dergiye yayınlanması için gönderilen bilimsel makaleler Türkçe ya da İngilizce olmalıdır.

AMAÇ KAPSAM

Journal of Economy Culture and Society, sosyoloji alanına katkı sağlayan yüksek kalitede akademik çalışmaları yayınlamayı amaçlar. Journal of Economy Culture and Society esas olarak sosyoloji alanına dair konuların incelendiği, araştırıldığı bir platform sağlarken, aynı zamanda ekonomi sosyolojisi, tarih, sosyal politika, uluslararası ilişkiler, finansal çalışmalar gibi çeşitli sosyal bilim alanlarından da yazılara açıktır. Derginin hedef kitesini akademisyenler, araştırmacılar, profesyoneller, öğrenciler ve ilgili mesleki, akademik kurum ve kuruluşlar oluşturur.

EDİTORYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez. Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez. Yayınlanan yazı ve resimlerin tüm hakları Dergiye aittir.

Açık Erişim İlkesi

Journal of Economy Culture and Society, tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir.

Yazarlar Journal of Economy Culture and Society dergisinde yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) olarak lisanslıdır. Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

İşleme Ücreti

Derginin tüm giderleri İstanbul Üniversitesi tarafından karşılanmaktadır. Dergide makale yayını ve makale süreçlerinin yürütülmesi ücrete tabi değildir. Dergiye gönderilen ya da yayın için kabul edilen makaleler için işleme ücreti ya da gönderim ücreti alınmaz.

Makale Değerlendirme Kabul Şartı

Derginin Yazarlara Bilgi metninde açıklanan ilke ve kurallara uymayan ve Yazıların Hazırlanması başlığı altında belirtilen şartları taşımayan makaleler değerlendirmeye alınmaz ve gerekli düzenlemelerin tamamlanması için makale yazara iade edilir.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak intihal için taranır. İntihal kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

YAYIN ETİĞİ VE İLKELER

Journal of Economy, Culture and Society, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayım, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Dergi araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılmanın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığını ve çalışmanın yapıldığı kurumdaki etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirilmediği konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telif hakkı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını [Telif Hakkı Anlaşması Formunda](#) imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlar için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfayı yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır.

Baş editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve Dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür.

Hakemlerin araştırmayla ilgili, yazarlarla ve/veya araştırmannın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Dil

Derginin yayın dili Türkçe ve Amerikan İngilizcesi'dir.

Yazıların Hazırlanması ve Gönderimi

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak ve <http://jecs.istanbul.edu.tr> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, yazının yayınlanmak üzere gönderildiğini ifade eden, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili bilgileri içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) bir mektup; yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı [Telif Hakkı Anlaşması Formu](#) eklenerek gönderilmelidir.

1. Çalışmalar, A4 boyutundaki kağıdın bir yüzüne, üst, alt, sağ ve sol taraftan 2,5 cm. boşluk bırakılarak, 12 punto Times New Roman harf karakterleriyle ve 1,5 satır aralık ölçüsü ile hazırlanmalıdır.
2. Çalışmalar 4500 - 8500 sözcük arasında olmalı ve sayfa numaraları sayfanın altında ve ortada yer almalıdır.
3. Yazar/yazarların adları çalışmanın başlığının hemen altında sağa bitişik şekilde verilmelidir. Ayrıca yıldız dipnot şeklinde (*) yazarın unvanı, kurumu ve e-posta adresi ve telefonu sayfanın en altında dipnotta belirtilmelidir.
4. Dergimize gönderilen Türkçe makalelerde Giriş bölümünden önce 180-200 sözcük arasında çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce öz (abstract) ile Türkçe makalelerde 600-800 kelime içeren İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. İngilizce makalelerde ise, yalnızca İngilizce öz (abstract) yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe özlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden 3-5 İngilizce, 3-5 Türkçe anahtar kelime yer almalıdır.
5. Çalışmaların başlıca şu unsurları içermesi gerekmektedir: Başlık, Türkçe öz ve anahtar kelimeler; İngilizce başlık, İngilizce öz ve anahtar kelimeler; İngilizce genişletilmiş özet, ana metin bölümleri, son notlar ve kaynaklar.
6. Çalışmanın başında yer alan GİRİŞ bölümünü "AMAÇ VE YÖNTEM", "BULGULAR", "TARTIŞMA VE SONUÇ", "SON NOTLAR" "KAYNAKLAR" ve "TABLOLAR VE ŞEKİLLER" gibi bölümler takip etmelidir.
7. Çalışmanın başında yer alan giriş bölümü "1. GİRİŞ" şeklinde belirtilmelidir. Gönderilen çalışmalarda sorunsalın betimlendiği ve çalışmanın öneminin belirtildiği tüm bölüm ve alt bölümler numaralandırılmalıdır. Bu düzenlemede, bölümler sırasıyla 1,2,3,4 şeklinde numaralanırken, alt bölümler ve onların da altındakiler için 1.1., 1.2., 2.1., 2.2., ve 1.1.1., 1.2.1, 1.2.2., 2.1.1., 2.1.2 gibi birden çok haneli şekilde olmalıdır.
8. Metin içi alıntılama ve kaynak gösterme için APA (American Psychological Association) kaynak sitilinin 6. versiyonu kullanılmalıdır. APA 6 stili hakkında bilgi için; <http://jecs.istanbul.edu.tr/content/yazarlara>

bilgi/kaynaklar sayfasını ziyaret edebilir veya Yazarlara Bilgi'nin Kaynaklar başlığı altında ilgili açıklama ve örnekleri inceleyebilirsiniz.

9. Çalışmalarda tablo, grafik ve şekil gibi göstergeler ancak çalışmanın takip edilebilmesi açısından gereklilik arz ettiği durumlarda, numaralandırılarak, tanımlayıcı bir başlık ile birlikte verilmelidir. Tablolara ait başlık üstte, Şekiller'e ait başlık altta yer almalıdır. Demografik özellikler gibi metin içinde verilebilecek veriler, ayrıca tablolar ile ifade edilmemelidir.
10. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılacak adresler, cep, iş ve faks numaraları ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).
11. Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir.
12. Yayın kurulu ve hakem raporları doğrultusunda yazarlardan, metin üzerinde bazı düzeltmeler yapmaları istenebilir.
13. Yayınlanmasına karar verilen çalışmaların, yazar/yazarlarının her birine dergi gönderilir.
14. Dergiye gönderilen çalışmalar yayınlansın veya yayınlanmasın geri gönderilmez.

KAYNAKLAR

Derleme yazıları okuyucular için bir konudaki kaynaklara ulaşmayı kolaylaştıran bir araç olsa da, her zaman orijinal çalışmayı doğru olarak yansıtmaz. Bu yüzden mümkün olduğunca yazarlar orijinal çalışmalarını kaynak göstermelidir. Öte yandan, bir konuda çok fazla sayıda orijinal çalışmanın kaynak gösterilmesi yer israfına neden olabilir. Birkaç anahtar orijinal çalışmanın kaynak gösterilmesi genelde uzun listelerle aynı işi görür. Ayrıca günümüzde kaynaklar elektronik versiyonlara eklenebilmekte ve okuyucular elektronik literatür taramalarıyla yayınlara kolaylıkla ulaşabilmektedir.

Kabul edilmiş ancak henüz sayıya dahil edilmemiş makaleler Early View olarak yayınlanır ve bu makalelere atıflar "advance online publication" şeklinde verilmelidir. Genel bir kaynaktan elde edilemeyecek temel bir konu olmadıkça "kişisel iletişimler" atıfta bulunulmamalıdır. Eğer atıfta bulunulursa parantez içinde iletişim kurulan kişinin adı ve iletişimin tarihi belirtilmelidir. Bilimsel makaleler için yazarlar bu kaynaktan yazılı izin ve iletişimin doğruluğunu gösterir belge almalıdır. Kaynakların doğruluğundan yazar(lar) sorumludur. Tüm kaynaklar metinde belirtilmelidir. Kaynaklar alfabetik olarak sıralanmalıdır.

Referans Stili ve Formatı

Journal of Economy Culture and Society, metin içi alıntılama ve kaynak gösterme için APA (American Psychological Association) kaynak sitilinin 6. edisyonunu benimser. APA 6. Edisyonu hakkında bilgi için:

- American Psychological Association. (2010). Publication manual of the American Psychological Association (6th ed.). Washington, DC: APA.
- <http://www.apastyle.org/>

Metin İçinde Kaynak Gösterme

Kaynaklar metinde parantez içinde yazarların soyadı ve yayın tarihi yazılarak belirtilmelidir. Birden fazla kaynak gösterilecekse kaynaklar arasında (;) işareti kullanılmalıdır. Kaynaklar alfabetik olarak sıralanmalıdır.

Örnekler:

Birden fazla kaynak;

(Esin ve ark., 2002; Karasar 1995)

Tek yazarlı kaynak;

(Akyolcu, 2007)

İki yazarlı kaynak;

(Sayiner ve Demirci, 2007, s. 72)

Üç, dört ve beş yazarlı kaynak;

Metin içinde ilk kullanımda: (Ailen, Ciambrene ve Welch, 2000, s. 12–13) Metin içinde tekrarlayan kullanımlarda: (Ailen ve ark., 2000)

Altı ve daha çok yazarlı kaynak;

(Çavdar ve ark., 2003)

Kaynaklar Bölümünde Kaynak Gösterme

Kullanılan tüm kaynaklar metnin sonunda ayrı bir bölüm halinde yazar soyadlarına göre alfabetik olarak numaralandırılmadan verilmelidir.

Kaynak yazımı ile ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

Kitap

a) Türkçe Kitap

Karasar, N. (1995). *Araştırmalarda rapor hazırlama* (8.bs). Ankara: 3A Eğitim Danışmanlık Ltd.

b) Türkçeye Çevrilmiş Kitap

Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler* (A. Kotil, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

c) Editörlü Kitap

Ören, T., Üney, T. ve Çölkesen, R. (Ed.). (2006). *Türkiye bilişim ansiklopedisi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

d) Çok Yazarlı Türkçe Kitap

Tonta, Y., Bitirim, Y. ve Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme*. Ankara: Total Bilişim.

e) İngilizce Kitap

Kamien R., & Kamien A. (2014). *Music: An appreciation*. New York, NY: McGraw-Hill Education.

f) İngilizce Kitap İçerisinde Bölüm

Bassett, C. (2006). Cultural studies and new media. In G. Hall & C. Birchall (Eds.), *New cultural studies: Adventures in theory* (pp. 220–237). Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.

g) Türkçe Kitap İçerisinde Bölüm

Erkmen, T. (2012). Örgüt kültürü: Fonksiyonları, öğeleri, işletme yönetimi ve liderlikteki önemi. M. Zencirkıran (Ed.), *Örgüt sosyolojisi kitabı* içinde (s. 233–263). Bursa: Dora Basım Yayın.

h) Yayıncının ve Yazarın Kurum Olduğu Yayın

Türk Standartları Enstitüsü. (1974). *Adlandırma ilkeleri*. Ankara: Yazar.

Makale

a) Türkçe Makale

Mutlu, B. ve Savaşer, S. (2007). Çocuğu ameliyat sonrası yoğun bakımda olan ebeveynlerde stres nedenleri ve azaltma girişimleri. *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 15(60), 179–182.

b) İngilizce Makale

de Cillia, R., Reising, M., & Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identity. *Discourse and Society*, 10(2), 149–173. <http://dx.doi.org/10.1177/0957926599010002002>

c) Yediden Fazla Yazarlı Makale

Lal, H., Cunningham, A. L., Godeaux, O., Chlibek, R., Diez-Domingo, J., Hwang, S.-J. ... Heineman, T. C. (2015). Efficacy of an adjuvanted herpes zoster subunit vaccine in older adults. *New England Journal of Medicine*, 372, 2087–2096. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMoa1501184>

d) DOI'si Olmayan Online Edinilmiş Makale

Al, U. ve Doğan, G. (2012). Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü tezlerinin atf analizi. *Türk Kütüphaneciliği*, 26, 349–369. Erişim adresi: <http://www.tk.org.tr/>

e) DOI'si Olan Makale

Turner, S. J. (2010). Website statistics 2.0: Using Google Analytics to measure library website effectiveness. *Technical Services Quarterly*, 27, 261–278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

f) Advance Online Olarak Yayımlanmış Makale

Smith, J. A. (2010). Citing advance online publication: A review. *Journal of Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/a45d7867>

g) Popüler Dergi Makalesi

Semericioğlu, C. (2015, Haziran). Stradanlığın rayihası. *Sabit Fikir*, 52, 38–39.

Tez, Sunum, Bildiri

a) Türkçe Tezler

Sarı, E. (2008). *Kültür kimlik ve politika: Mardin'de kültürlerarasılık*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

b) Ticari Veritabanında Yer Alan Yüksek Lisans Ya da Doktora Tezi

Van Brunt, D. (1997). *Networked consumer health information systems* (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses. (UMI No. 9943436)

c) Kurumsal Veritabanında Yer Alan İngilizce Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Yaylalı-Yıldız, B. (2014). *University campuses as places of potential publicness: Exploring the political, social and cultural practices in Ege University* (Doctoral dissertation). Retrieved from: <http://library.iyte.edu.tr/tr/hizli-erisim/iyte-tez-portali>

d) Web'de Yer Alan İngilizce Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* (Doctoral dissertation, University of California, Berkeley). Retrieved from <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/phd/ickapak.html>

e) Dissertations Abstracts International'da Yer Alan Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Appelbaum, L. G. (2005). Three studies of human information processing: Texture amplification, motion representation, and figure-ground segregation. *Dissertation Abstracts International: Section B. Sciences and Engineering*, 65(10), 5428.

f) Sempozyum Katkısı

Krinsky-McHale, S. J., Zigman, W. B., & Silverman, W. (2012, August). Are neuropsychiatric symptoms markers of prodromal Alzheimer's disease in adults with Down syndrome? In W. B. Zigman (Chair), *Predictors of mild cognitive impairment, dementia, and mortality in adults with Down syndrome*. Symposium conducted at American Psychological Association meeting, Orlando, FL.

g) Online Olarak Erişilen Konferans Bildiri Özeti

Çınar, M., Doğan, D. ve Seferoğlu, S. S. (2015, Şubat). *Eğitimde dijital araçlar: Google sınıf uygulaması üzerine bir değerlendirme* [Öz]. Akademik Bilişim Konferansında sunulan bildiri, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir. Erişim adresi: <http://ab2015.anadolu.edu.tr/index.php?menu=5&submenu=27>

h) Düzenli Olarak Online Yayımlanan Bildiriler

Herculano-Houzel, S., Collins, C. E., Wong, P., Kaas, J. H., & Lent, R. (2008). The basic nonuniformity of the cerebral cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105, 12593–12598. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.0805417105>

i) Kitap Şeklinde Yayımlanan Bildiriler

Schneider, R. (2013). Research data literacy. S. Kurbanoğlu ve ark. (Ed.), *Communications in Computer and Information Science: Vol. 397. Worldwide Communalities and Challenges in Information Literacy Research and Practice* içinde (s. 134–140). Cham, İsviçre: Springer. <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-03919-0>

j) Kongre Bildirisi

Çepni, S., Bacanak A. ve Özsevgeç T. (2001, Haziran). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının fen branşlarına karşı tutumları ile fen branşlarındaki başarılarının ilişkisi*. X. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi'nde sunulan bildiri, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu

Diğer Kaynaklar

a) Gazete Yazısı

Token, Ç. (2015, 26 Haziran). 'Unutma' notları. *Cumhuriyet*, s. 13.

b) Online Gazete Yazısı

Tamer, M. (2015, 26 Haziran). E-ticaret hamle yapmak için tüketiciyi bekliyor. *Milliyet*. Erişim adresi: <http://www.milliyet>

c) Web Page/Blog Post

Bordwell, D. (2013, June 18). David Koepp: Making the world movie-sized [Web log post]. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Ansiklopedi/Sözlük

Bilgi mimarisi. (2014, 20 Aralık). Vikipedi içinde. Erişim adresi: http://tr.wikipedia.org/wiki/Bilgi_mimarisi

Marcoux, A. (2008). Business ethics. In E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Radyo ODTÜ (Yapımcı). (2015, 13 Nisan). *Modern sabahlar* [Podcast]. Erişim adresi: <http://www.radyoodtu.com.tr/>

f) Bir Televizyon Dizisinden Tek Bir Bölüm

Shore, D. (Senarist), Jackson, M. (Senarist) ve Bookstaver, S. (Yönetmen). (2012). Runaways [Televizyon dizisi bölümü]. D. Shore (Baş yapımcı), *House M.D.* içinde. New York, NY: Fox Broadcasting.

g) Müzik Kaydı

Say, F. (2009). Galata Kulesi. *İstanbul senfonisi* [CD] içinde. İstanbul: Ak Müzik.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Editöre mektup
 - ✓ Makalenin türü
 - ✓ Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu bilgisi
 - ✓ Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi (varsa belirtiniz)
 - ✓ İstatistik kontrolünün yapıldığı (araştırma makaleleri için)
 - ✓ İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
 - ✓ Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
 - ✓ Kaynakların APA6'ya göre belirtildiği
- Telif Hakkı Anlaşması Formu
- Daha önce basılmış ve telifle bağlı materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
 - ✓ Makalenin türü
 - ✓ Makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı
 - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
 - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
 - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni
 - ✓ Makalenin Türkçe ve İngilizce başlığı
 - ✓ Özetler: 180-200 kelime Türkçe ve 180-200 kelime İngilizce
 - ✓ Anahtar Kelimeler: 3-5 adet Türkçe ve 3-5 adet İngilizce
 - ✓ Makale Türkçe ise, 600-800 kelime İngilizce genişletilmiş özet (Extended Abstract)
 - ✓ Makale ana metin bölümleri
 - ✓ Finansal destek (varsa belirtiniz)
 - ✓ Çıkar çatışması (varsa belirtiniz)
 - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
 - ✓ Kaynaklar
 - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM İÇİN:

Editör : Prof. Dr. Veysel Bozkurt
E-mail : jecs@istanbul.edu.tr
Tel : + 90 212 440 00 00 / 11548

Website : <http://jecs.istanbul.edu.tr>
Adres : İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi
Sosyoloji ve Metodoloji Araştırmaları Merkezi
Merkez Kampüs
34452, Beyazıt
İstanbul - Türkiye

DESCRIPTION

Journal of Economy Culture and Society is an open access, peer-reviewed, scholarly journal published bi-annually in June and December. It has been an official publication of Methodology and Sociology Research Center of Istanbul University, Faculty of Economics. The journal has been published since 1960. Starting from 57th issue of 2018, the journal changed its name from “The Istanbul Journal of Sociological Studies / Sosyoloji Konferansları” to Journal of Economy Culture and Society. The manuscripts submitted for publication in the journal must be scientific and original work in Turkish or English.

AIM AND SCOPE

Journal of Economy Culture and Society is dedicated to the unlimited circulation of high quality academic contributions relevant to the field of sociology.

Journal of Economy Culture and Society provides a forum for exploring issues in basically sociology but also welcomes the articles in various social science areas such as sociology of economics, history, social policy, international relations, financial studies. The target group of the journal consists of academicians, researchers, professionals, students, related professional and academic bodies and institutions.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the journal. The journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

Short presentations that took place in scientific meetings can be referred if indicated in the article. The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author. The copyright of the published articles and pictures belong to the Journal.

Open Access Statement

Journal of Economy Culture and Society is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author.

Authors publishing with Journal of Economy Culture and Society retain the copyright to their work, licensing it under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.

Article Processing Charge

All expenses of the journal are covered by the Istanbul University. Processing and publication are free of charge with the journal. There is no article processing charges or submission fees for any submitted or accepted articles.

Condition of Acceptance For Evaluation

Manuscripts which do not comply with the principles and rules defined in the Information for Authors and which do not meet the requirements stated in the Manuscript Preparation section in below are not taken into consideration and will be returned to the corresponding author for the completion of the necessary arrangements.

Peer Review Process

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by Editor-in-Chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope. Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors and ensures a fair double-blind peer review of the selected manuscripts.

The selected manuscripts are sent to at least two national/international referees for evaluation and publication decision is given by Editor-in-Chief upon modification by the authors in accordance with the referees' claims.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers' comments on the following aspects are expected while conducting the review.

- Does the manuscript contain new and significant information?
- Does the abstract clearly and accurately describe the content of the manuscript?
- Is the problem significant and concisely stated?
- Are the methods described comprehensively?
- Are the interpretations and conclusions justified by the results?
- Is adequate references made to other Works in the field?
- Is the language acceptable?

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees is important.

PUBLICATION ETHICS AND PUBLICATION MALPRACTICE STATEMENT

Journal of Economy Culture and Society is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All parties involved in the publishing process (Editors, Reviewers, Authors and Publishers) are expected to agree on the following ethical principles.

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

Research Ethics

The journal adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.
- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the [Copyright Agreement Form](#). The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor and Reviewers

Editor-in-Chief evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. He/She provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor-in-Chief is responsible for the contents and overall quality of the publication. He/She must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor-in-Chief does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only he has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers must have no conflict of interest with respect to the research, the authors and/or the research funders. Their judgments must be objective.

Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. The anonymity of the referees must be ensured. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

MANUSCRIPT ORGANIZATION

Language

The language of the journal is both Turkish and American English.

Manuscript Organization and Submission

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://jees.istanbul.edu.tr> and it must be accompanied by a cover letter indicating that the manuscript is intended for publication, specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist). Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, [Copyright Agreement Form](#) that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The manuscripts should be in A4 paper standards: having 2.5 cm margins from right, left, bottom and top, Times New Roman font style in 12 font size and line spacing of 1.5.
 2. The manuscripts should contain between 4500 and 8500 words and the page numbers must be at the bottom and in the middle.
 3. The name(s) of author(s) should be given just beneath the title of the study aligned to the right. Also the affiliation, title, e-mail and phone of the author(s) must be indicated on the bottom of the page as a footnote marked with an asterisk (*).
 4. Submitted manuscripts in Turkish must have before the introduction section, the abstract both in Turkish and English, between 180 and 200 words and an extended abstract in English between 600-800 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used. Underneath the abstracts, 3 to 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in Turkish and in English. If the manuscript is written in English, it must include an abstract only in English.
 5. The manuscripts should contain mainly these components: title, abstract and keywords; extended abstract, body text with sections, footnotes and references.
 6. Research article sections are ordered as follows: "INTRODUCTION", "AIM AND METHODOLOGY", "FINDINGS", "DISCUSSION AND CONCLUSION", "ENDNOTES", "REFERENCES" and "TABLES AND FIGURES".
-

INFORMATION FOR AUTHORS

7. Introduction section at the beginning of the manuscript must be indicated as “1. INTRODUCTION”. All sections and sub-sections where the research question is described and importance of the study is explained must be numbered. The numbering format must be as 1,2,3, 4 for the main sections, and 1.1, 1.2, 2.1, 2.2 and 1.1.1, 1.2.1, 1.2.2 for the sub-sections.
8. The 6th version of the APA (American Psychological Association) reference style should be used for in-text citation and references list. For information and samples on the APA 6 style please refer to <http://jeecs.istanbul.edu.tr/en/content/information-for-authors/references> and/or REFERENCES section in the Information for Authors.
9. Tables, graphs and figures can be given with a number and a defining title if and only if it is necessary to follow the idea of the article. The title of table should be placed above the table; caption of figure should be placed beneath the figure. Features like demographic characteristics that can be given within the text should not be indicated as tables separately.
10. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, postal address, phone and fax number of the author(s) (see The Submission Checklist).
11. Authors are responsible for all statements made in their work submitted to the Journal for publication.
12. The author(s) can be asked to make some changes in their articles due to peer reviews.
13. A copy of the journal will be sent to each author of the accepted articles upon their request.
14. The manuscripts that were submitted to the journal will not be returned whether they are published or not.

REFERENCES

Although references to review articles can be an efficient way to guide readers to a body of literature, review articles do not always reflect original work accurately. Readers should therefore be provided with direct references to original research sources whenever possible. On the other hand, extensive lists of references to original work on a topic can use excessive space on the printed page. Small numbers of references to key original papers often serve as well as more exhaustive lists, particularly since references can now be added to the electronic version of published papers, and since electronic literature searching allows readers to retrieve published literature efficiently. Papers accepted but not yet included in the issue are published online in the Early View section and they should be cited as “advance online publication”. Citing a “personal communication” should be avoided unless it provides essential information not available from a public source, in which case the name of the person and date of communication should be cited in parentheses in the text. For scientific articles, written permission and confirmation of accuracy from the source of a personal communication must be obtained.

Reference Style and Format

Journal of Economy Culture and Society complies with APA (American Psychological Association) style 6th Edition for referencing and quoting. For more information:

- American Psychological Association. (2010). Publication manual of the American Psychological Association (6th ed.). Washington, DC: APA.
- <http://www.apastyle.org>

Citations in the Text

Citations must be indicated with the author surname and publication year within the parenthesis. If more than one citation is made within the same parenthesis, separate them with (;).

Samples:

More than one citation;

(Esin, et al., 2002; Karasar, 1995)

Citation with one author;

(Akyolcu, 2007)

Citation with two authors;

(Sayiner & Demirci, 2007)

Citation with three, four, five authors;

First citation in the text: (Ailen, Ciamburine, & Welch, 2000) Subsequent citations in the text: (Ailen, et al., 2000)

Citations with more than six authors;

(Çavdar, et al., 2003)

Citations in the Reference

All the citations done in the text should be listed in the References section in alphabetical order of author surname without numbering. Below given examples should be considered in citing the references.

Basic Reference Types

Book

a) Turkish Book

Karasar, N. (1995). *Araştırmalarda rapor hazırlama* (8th ed.) [Preparing research reports]. Ankara, Turkey: 3A Eğitim Danışmanlık Ltd.

b) Book Translated into Turkish

Mucchielli, A. (1991). *Zihniyetler* [Mindsets] (A. Kotil, Trans.). İstanbul, Turkey: İletişim Yayınları.

c) Edited Book

Ören, T., Üney, T., & Çölkesen, R. (Eds.). (2006). *Türkiye bilişim ansiklopedisi* [Turkish Encyclopedia of Informatics]. İstanbul, Turkey: Papatya Yayıncılık.

d) Turkish Book with Multiple Authors

Tonta, Y., Bitirim, Y., & Sever, H. (2002). *Türkçe arama motorlarında performans değerlendirme* [Performance evaluation in Turkish search engines]. Ankara, Turkey: Total Bilişim.

e) Book in English

Kamien R., & Kamien A. (2014). *Music: An appreciation*. New York, NY: McGraw-Hill Education.

f) Chapter in an Edited Book

Bassett, C. (2006). Cultural studies and new media. In G. Hall & C. Birchall (Eds.), *New cultural studies: Adventures in theory* (pp. 220–237). Edinburgh, UK: Edinburgh University Press.

g) Chapter in an Edited Book in Turkish

Erkmen, T. (2012). Örgüt kültürü: Fonksiyonları, öğeleri, işletme yönetimi ve liderlikteki önemi [Organization culture: Its functions, elements and importance in leadership and business management]. In M. Zencirkıran (Ed.), *Örgüt sosyolojisi* [Organization sociology] (pp. 233–263). Bursa, Turkey: Dora Basım Yayın.

h) Book with the same organization as author and publisher

American Psychological Association. (2009). *Publication manual of the American psychological association* (6th ed.). Washington, DC: Author.

Article

a) Turkish Article

Mutlu, B., & Savaşer, S. (2007). Çocuğu ameliyat sonrası yoğun bakımda olan ebeveynlerde stres nedenleri ve azaltma girişimleri [Source and intervention reduction of stress for parents whose children are in intensive care unit after surgery]. *Istanbul University Florence Nightingale Journal of Nursing*, 15(60), 179–182.

b) English Article

de Cillia, R., Reisigl, M., & Wodak, R. (1999). The discursive construction of national identity. *Discourse and Society*, 10(2), 149–173. <http://dx.doi.org/10.1177/0957926599010002002>

c) Journal Article with DOI and More Than Seven Authors

Lal, H., Cunningham, A. L., Godeaux, O., Chlibek, R., Diez-Domingo, J., Hwang, S.-J. ... Heineman, T. C. (2015). Efficacy of an adjuvanted herpes zoster subunit vaccine in older adults. *New England Journal of Medicine*, 372, 2087–2096. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMoa1501184>

d) Journal Article from Web, without DOI

Sidani, S. (2003). Enhancing the evaluation of nursing care effectiveness. *Canadian Journal of Nursing Research*, 35(3), 26–38. Retrieved from <http://cjr.mcgill.ca>

e) Journal Article with DOI

Turner, S. J. (2010). Website statistics 2.0: Using Google Analytics to measure library website effectiveness. *Technical Services Quarterly*, 27, 261–278. <http://dx.doi.org/10.1080/07317131003765910>

f) Advance Online Publication

Smith, J. A. (2010). Citing advance online publication: A review. *Journal of Psychology*. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/a45d7867>

g) Article in a Magazine

Henry, W. A., III. (1990, April 9). Making the grade in today's schools. *Time*, 135, 28–31.

Doctoral Dissertation, Master's Thesis, Presentation, Proceeding

a) Dissertation/Thesis from a Commercial Database

Van Brunt, D. (1997). *Networked consumer health information systems* (Doctoral dissertation). Available from ProQuest Dissertations and Theses database. (UMI No. 9943436)

b) Dissertation/Thesis from an Institutional Database

Yaylali-Yıldız, B. (2014). *University campuses as places of potential publicness: Exploring the political, social and cultural practices in Ege University* (Doctoral dissertation). Retrieved from <http://library.iyte.edu.tr/tr/hizli-erisim/iyte-tez-portali>

c) Dissertation/Thesis from Web

Tonta, Y. A. (1992). *An analysis of search failures in online library catalogs* (Doctoral dissertation, University of California, Berkeley). Retrieved from [http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar / phd/ickapak.html](http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/phd/ickapak.html)

d) Dissertation/Thesis abstracted in Dissertations Abstracts International

Appelbaum, L. G. (2005). Three studies of human information processing: Texture amplification, motion representation, and figure-ground segregation. *Dissertation Abstracts International: Section B. Sciences and Engineering*, 65(10), 5428.

e) Symposium Contribution

Krinsky-McHale, S. J., Zigman, W. B., & Silverman, W. (2012, August). Are neuropsychiatric symptoms markers of prodromal Alzheimer's disease in adults with Down syndrome? In W. B. Zigman (Chair), *Predictors of mild cognitive impairment, dementia, and mortality in adults with Down syndrome*. Symposium conducted at the meeting of the American Psychological Association, Orlando, FL.

f) Conference Paper Abstract Retrieved Online

Liu, S. (2005, May). *Defending against business crises with the help of intelligent agent based early warning solutions*. Paper presented at the Seventh International Conference on Enterprise Information Systems, Miami, FL. Abstract retrieved from http://www.iceis.org/iceis2005/abstracts_2005.htm

g) Conference Paper - In Regularly Published Proceedings and Retrieved Online

Herculano-Houzel, S., Collins, C. E., Wong, P., Kaas, J. H., & Lent, R. (2008). The basic nonuniformity of the cerebral cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105, 12593–12598. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.0805417105>

h) Proceeding in Book Form

Parsons, O. A., Pryzwansky, W. B., Weinstein, D. J., & Wiens, A. N. (1995). Taxonomy for psychology. In J. N. Reich, H. Sands, & A. N. Wiens (Eds.), *Education and training beyond the doctoral degree: Proceedings of the American Psychological Association National Conference on Postdoctoral Education and Training in Psychology* (pp. 45–50). Washington, DC: American Psychological Association.

i) Paper Presentation

Nguyen, C. A. (2012, August). *Humor and deception in advertising: When laughter may not be the best medicine*. Paper presented at the meeting of the American Psychological Association, Orlando, FL.

Other Sources

a) Newspaper Article

Browne, R. (2010, March 21). This brainless patient is no dummy. *Sydney Morning Herald*, 45.

b) Newspaper Article with no Author

New drug appears to sharply cut risk of death from heart failure. (1993, July 15). *The Washington Post*, p. A12.

c) Web Page/Blog Post

Bordwell, D. (2013, June 18). David Koepf: Making the world movie-sized [Web log post]. Retrieved from <http://www.davidbordwell.net/blog/page/27/>

d) Online Encyclopedia/Dictionary

Ignition. (1989). In *Oxford English online dictionary* (2nd ed.). Retrieved from <http://dictionary.oed.com>
Marcoux, A. (2008). Business ethics. In E. N. Zalta (Ed.). *The Stanford encyclopedia of philosophy*. Retrieved from <http://plato.stanford.edu/entries/ethics-business/>

e) Podcast

Dunning, B. (Producer). (2011, January 12). *in Fact: Conspiracy theories* [Video podcast]. Retrieved from <http://itunes.apple.com/>

f) Single Episode in a Television Series

Egan, D. (Writer), & Alexander, J. (Director). (2005). Failure to communicate. [Television series episode]. In D. Shore (Executive producer), *House*; New York, NY: Fox Broadcasting.

g) Music

Fuchs, G. (2004). Light the menorah. On *Eight nights of Hanukkah* [CD]. Brick, NJ: Kid Kosher.

INFORMATION FOR AUTHORS

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Cover letter to the editor
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ Confirming that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
 - ✓ Including disclosure of any commercial or financial involvement.
 - ✓ Confirming that the statistical design of the research article is reviewed.
 - ✓ Confirming that last control for fluent English was done.
 - ✓ Confirming that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
 - ✓ Confirming that the references cited in the text and listed in the references section are in line with APA 6.
- Copyright Agreement Form
- Permission of previously published copyrighted material if used in the present manuscript
- Title page
 - ✓ The category of the manuscript
 - ✓ The title of the manuscript
 - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country), e-mail addresses
 - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
 - ✓ ORCID of all authors.
- Main Manuscript Document
 - ✓ The title of the manuscript
 - ✓ Abstract (180-200 words)
 - ✓ Key words: 3 to 5 words
 - ✓ Main article sections
 - ✓ Grant support (if exists)
 - ✓ Conflict of interest (if exists)
 - ✓ Acknowledgement (if exists)
 - ✓ References
 - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, description, footnotes)

CONTACT INFO

Editor : Prof. Dr. Veysel Bozkurt
E-mail : jecs@istanbul.edu.tr
Phone : + 90 212 440 00 00 / 11548

Website : <http://jecs.istanbul.edu.tr>
Address : Istanbul University, Faculty of Economics
Methodology and Sociology Research Center
Central Campus
34452, Beyazıt
Istanbul - Turkey

COPYRIGHT AGREEMENT FORM / TELİF HAKKI ANLAŞMASI FORMU

Istanbul University
İstanbul Üniversitesi

Journal name: Journal of Economy Culture and Society

Copyright Agreement Form
Telif Hakkı Anlaşması Formu

Responsible/Corresponding Author <i>Sorumlu Yazar</i>	
Title of Manuscript <i>Makalenin Başlığı</i>	
Acceptance date <i>Kabul Tarihi</i>	
List of authors <i>Yazarların Listesi</i>	

Sıra No	Name - Surname Adı-Soyadı	E-mail E-Posta	Signature İmza	Date Tarih
1				
2				
3				
4				
5				

Manuscript Type (Research Article, Review, Short communication, etc.)

Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, Kısa bildiri, v.b.)

Responsible/Corresponding Author:

Sorumlu Yazar:

University/company/institution	<i>Çalıştığı kurum</i>	
Address	<i>Posta adresi</i>	
E-mail	<i>E-posta</i>	
Phone; mobile phone	<i>Telefon no; GSM no</i>	

The author(s) agrees that:

The manuscript submitted is his/her/their own original work, and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way, and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. İSTANBUL UNIVERSITY will publish the content under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work. The Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights in addition to copyright, patent rights; to use, free of charge, all parts of this article for the author's future works in books, lectures, classroom teaching or oral presentations, the right to reproduce the article for their own purposes provided the copies are not offered for sale. All materials related to manuscripts, accepted or rejected, including photographs, original figures etc., will be kept by İSTANBUL UNIVERSITY for one year following the editor's decision. These materials will then be destroyed. I/We indemnify İSTANBUL UNIVERSITY and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements, and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This Copyright Agreement Form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Yazar(lar) aşağıdaki hususları kabul eder

Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve onayladıklarını, Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin bu fikri eseri, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile yayınlamasına izin verirler. Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir. Yazar(lar)ın veya varsa yazar(lar)ın işverenin telif dâhil patent hakları, yazar(lar)ın gelecekte kitaplarında veya diğer çalışmalarında makalenin tümünü ücret ödemeksizin kullanma hakkı makaleyi satmamak koşuluyla kendi amaçları için çoğaltma hakkı gibi fikri mülkiyet hakları saklıdır. Yayımlanan veya yayıma kabul edilmeyen makalelerle ilgili dokümanlar (fotoğraf, orijinal şekil vb.) karar tarihinden başlamak üzere bir yıl süreyle İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nce saklanır ve bu sürenin sonunda imha edilir. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslara vuku bulacak hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılırken kanuna aykırı herhangi bir malmaze ve yöntem kullanılmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu Telif Hakkı Anlaşması Formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Form farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından ayrı kopyalar halinde doldurularak sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kanıtlanabilir şekilde onaylı olması gerekir..

Responsible/Corresponding Author; <i>Sorumlu Yazar;</i>	Signature / İmza	Date / Tarih
	/...../.....

